

શ્રીશોભનમુનિવર્યવિરચિત

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા.

(સચિત્ર)

મહાકવિ શ્રીધનપાલકૃત ટીકા અને પૂર્વમુનીશ્વરકૃત અવત્યૂરિ
તથા પરિશિષ્ટ તરીકે

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીચશોવિજયકૃત ઐન્દ્ર-સ્તુતિ.

સંશોધન, લાપાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તર્કગિણી, ચતુર્વિંશતિકા વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીઆગમોદય સમિતિ, મુંબઈ.

પ્રથમ આવૃત્ત-પ્રત ૧૨૫૦.

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨.]

વીર સંવત ૨૪૫૨.

[ઇ. સ. ૧૯૨૬.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

સર્વ હક્ક શ્રીઆગમોદય સમિતિના સેક્રેટરી અને વાપાન્તરકર્તા

પ્રો^૦ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આધીન છે.

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે

નં^૦ ૧૧૪/૧૧૬, જાવેરી બજાર મુંબાઇની

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યોગ ફંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સુદકઃ—ચિતામણ સખારામ દેવગે, ‘‘ મુંબઈ લેખક પ્રેસ ’ સર્વેન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા
સોસાયટી બિલ્ડીંગ, સેક્ટર ૨૬ રોડ, ગીરગામ, મુંબઈ.

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરના પદ્ધત

શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો

અભિપ્રાય .

સ્તુતિઓનાં મૂળ કાવ્યો, અવયૂરિ, અન્વય, શબ્દ-કોશ, ગુજરાતી ભાષાંતર, વિવેચન વિગેરે સહિત અનેક સામગ્રીયુક્ત આ પુસ્તક સંસ્કૃત ભાષાના સામાન્ય બોધવાળા તથા તે ભાષાના અનભ્યાસીઓને પણ વિશેષ ઉપકારક થઈ પડશે તેમજ અર્થવિહીન માત્ર સ્તુતિઓ ગોખવાની રૂઢીમાં પણ આનાથી સુધારો થવા સંભવ છે. ભાષાંતરકારનો આ વિષયમાં પ્રથમ પ્રયાસ હોવા છતાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગેને સ્ફુટ કરવા મળેનો તેમનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર છે.

વડનગર

સં. ૧૯૦૨

દ્વિતીય ચેત્ર.

લી. મેઘવિજય.

વિષયાનુક્રમશિકા.

વિષય.					પૃષ્ઠાંક.
શ્રીવિજયચેઘસૂરિનો અભિપ્રાય	૫
મામુખ	૭-૧૦
પ્રતિષ્ઠિતિઓનું સૂચી-પત્ર	૧૧
પ્રસ્તાવના....	૧-૪
કેપોદ્ધવાત-કવીશ્વર શ્રીચોભન મુનિરાજનું જીવન ચરિત્ર, કાવ્ય-સમીક્ષા				૫-૨૦
વિષય-પ્રકરણ	૨૧-૨૮
સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી	૨૯-૩૨
મૂળ કાવ્ય	૧-૨૪
સ્તુતિ-અતુલિયતિકા ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, પ્રલોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત					૧-૩૦૭
શબ્દ-કોશ	૩૦૮-૩૨૬
પદાનુક્રમશિકા	૩૨૭-૩૨૮
ઐ-દ્ર-સ્તુતિ	૩૨૯-૩૪૫

શ્રીપરમાત્મને નમઃ

શોભનમુનિવર્યપ્રણીત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા અન્થને કવિરાજ ધનપાલવિરચિત તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સમેત બહાર પાડતાં અમને પરમ આહ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે કવિરાજ ધનપાલકૃત ટીકા પ્રથમજ અમારી તરફથી બહાર પાડવામાં આવે છે. આ સ્તુતિનું ભાષાંતર જૂની શૈલી મુજબ અગાઉ બહાર પડ્યું છે, જ્યારે અર્વાચીન પદ્ધતિ મુજબ બહાર પાડવાની પહેલી તક તો અમનેજ પ્રાપ્ત થઈ છે.

આ ગ્રંથમાં અમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓ, શાંતિદેવી, શ્રુતદેવતા, તેમજ ચૌવીસ શાસન દેવીઓ અને બ્રહ્મશાંતિ યક્ષ વગેરે યક્ષરાજ પૈકીમાંથી બની શકી એટલી પ્રતિકૃતિઓ ભગવાન્ શ્રીપાદલિખ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણકાલિકા અન્થને આધારે આલેખાવીને આપવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રંથમાં આપવાનું બની શક્યું છે તેટલાનું એક સૂચી-પત્ર આપ્યું છે.

જે પ્રતિકૃતિઓ અમ આપવામાં આવી છે તે જૈનશાસનાનુરાગી દેવ-દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે અને જૈનો આવી પ્રતિકૃતિની આશાતના ન થવા દે એ પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અન્યમતાવલંબીઓને પણ અમારી એ વિશ્વસિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સદ્ભાવ ધારણ કરશે જ્યાં ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ વગેરે પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકાય રાખવો પડે નહિ.

આ સર્વ પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હુક અમોએ આધીન રાખેલો છે તેથી વાંચકવર્ગનું આ તરફ ફરીથી ધ્યાન ખેંચીએ છિયે. વળી અમે આશા રાખીએ છિયે કે આની નકલ યા ઉતારો કરવા યા બીજી દાઈ રીતે તેને પ્રસિદ્ધ કરવા અમારી રજા વિના જન-સમૂહ પ્રેરાશે નહિ.

શ્રીમદ્ વિજયાનન્દ સૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ)ના સન્તાનીય સતત વિહારી શ્રીહંસવિજય મુનિરાજ તરફથી અમને જે મૂળ સ્તુતિની તેમજ ધનપાલ કવિશ્વરકૃત ટીકાની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી તે બદલ તેઓશ્રીનો, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન

પુસ્તકોદ્ધાર કુંડની લાયબ્રેરીમાંથી ટપ્પા સહિતની પ્રતિ આપવા માટે તેઓના દૂરદીઓનો, તેમજ ભાષાન્તરકર્તાને શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિએ શ્રીધનપાલકૃત ટીકાની પ્રતિ મોકલી આપવા પા કરી હતી તે બદલ તેમનો તથા પહિલતવર્ષ શ્રીરમાપતિમિત્રે 'શ્રીમોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી' (મુંબઈ)માંથી અવચૂરિની હસ્ત-પ્રતિ મેળવી આપી તે બદલ તેમનો તથા સાધન્ત ગ્રેસ-કૉપી તપાસી આપવા બદલ શ્રીમાણિક્યસાગરનો તેમજ મુક્તેષ આપવા બદલ આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ આનન્દસાગરસૂરિજીનો તેમજ શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરવામાં સાહાય્ય કરનારા શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો તેમજ પરિશિષ્ટરૂપે અન્ને આપેલી ઐન્દ્ર-સ્તુતિની એક પ્રતિ જૈનાનન્દ પુસ્તકાલયના કાર્યવાહક તરફથી મળેલી હોવાથી તેમનો તથા તેની બીજી પ્રતિ શ્રીવિજયમોહનસૂરિ તરફથી મળેલી હોવાથી તેમનો પણ અંતઃકરણપૂર્વક અમો આભાર માનીએ છિયે.

આ અમૂલ્ય ગ્રંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને ગુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુસાગી બનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડીયાના ન્યેષ્ટ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ધાતમાં કર્તાના જીવન વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાનો અમારે બાકી રહેતો નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અલાર મુઘીમાં માટે ભાગે મૂલ્ય ગ્રંથો બહાર પડતા હતા; પરંતુ સં. ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ફરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અન્ને વિશેષાવશ્યક ભાષાંતર ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો, જેનો ૨ જે ભાગ પણ અન્ને થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છિયે.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાંતર માત્ર ભાષાંતર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથ તો જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિહિપયોગી ચાલ્ય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જિનસિદ્ધિતાથી અપરિચિત વર્ગને તે સમજાવવામાં સહાયભૂત થઈ પડે તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા કાળ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ રીતે વિશેષ ઉપયોગી માલ્ય પડશે તો બાવિધ્યમાં આવી પહોંચિથી ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આ ગ્રંથ જે પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે તે પદ્ધતિ અનુસાર શ્રીભગ્ન-ભક્તિસુવિવૃક્ત ચતુર્વિંશતિકા, શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ તથા ભક્ત્યામરસ્તોત્રની પાઠપૂર્તિરૂપ કાવ્યો એ ગ્રંથો અમોએ લાપાન્તરકર્તા પાસે તૈયાર કરાવ્યા છે અને તે દુક સમયમાં બહાર પાડી શકીશું એવી આશા રાખીએ છીએ.

આવા ગ્રંથો સંબંધી કાંઈ ન્યૂનતા આવૂમ પડે તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરાવવી રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય કોઈ સૂચના કરવી યોગ્ય લાગે તો તે પાઠક-વર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવતાં ભવિષ્યમાં તેવો સુધારો કરવા અમે અવશ્ય બનતું કરીશું. વર્ણનમાં આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની આ પુસ્તકમાં આપેલી તેમજ પ્રસ્તાવનામાં લાપાન્તરકર્તાએ સૂચવેલી ટીકાઓ ઉપરાંત કોઈ અન્ય ટીકાની પ્રતિ જોવામાં કે જણવામાં હોય તો તે નિવેદન કરવા પાઠક-વર્ગને અમે લલ્લામણુ કરીએ છીએ.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત લાપામાં રચાયેલા આગમોદિ ગ્રંથોને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૧૨ પૈજી પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, જ્યારે વિચારસાર-અકરણને ડેમી ૮ પૈજી પુસ્તક આકારે અને વિરોધાવશ્યક લાપાંતરને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજી પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી ગ્રંથો કાઉન ૧૬ પૈજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. આ ગ્રંથને કાઉન ૮ પૈજી સાઈઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે પાર્ચમેન્ટ (Parchment) બતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૦ (ઈ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી હતી. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમહિસનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનન્દસાગર (આગમોદ્ધારક શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વર)ની સૂચનાથી સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેઘવિજય (આચાર્ય શ્રીવિજયમેઘસૂરિ) અને બીજા પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુઓ અને ગૃહસ્થોની હાજરીમાં આની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અવકાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઈતી રાખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

અર્થ-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપ-વંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામમાં આગમોની વાચનાનો બંધ યોજવામાં આવ્યો હતો. આનો લાભ ધણું સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પ્રસ્તુત છપાવી બહાર પાડ્યાં છે, જેની વિગત અંતમાં (જહેરાતમાં) રજુ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ઘણા સભાસદો છે. તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે.

૧. શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ	મેસાણા
૨. ,, મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩. ,, હીરાલાલ ખેઠારદાસ	રાધનપુર
૪. ,, ભોગીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૫. ,, કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬. ,, સુનીલાલ જગનલાલ શ્રૌફ	સુરત
૭. ,, કમળશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮. ,, જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબઈ

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઓફીસ જ્યાં આગમ-વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજે સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઓફીસ મુંબાઈ જવેરી બજાર નં. ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

આપાદી પૂર્ણિમા
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨. }

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ સેક્રેટરી.

૧ યોગ્ય હીરાલાલ ખેઠારદાસના ચયેલા અગ્રાનક અવસાનની નોંધ લેતાં અમોને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. અમે એમોશીના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ધૃવજીએ હિયે. એમનાં રથાને અમદાવાદનાજી વઘીસ શેઠ કેશવભાઈ પ્રેમચંદ મોદીની નિમણૂક કરવામાં આવી છે.

अतिकृतिओनुं सूची-पत्र.

अंक	अतिकृति
१	श्रुत-देवता
२	मानसी (विद्या-देवी)
३	वज्रशृंगला (")
४	रोहिणी (")
५	काशी (")
६	गान्धारी (")
७	महामानसी (")
८	वज्रकुशी (")
९	नयनानुधा (")
	(सप्तभिर्महानवादा)
१०	मानवी (")
११	महाकाशी (")
१२	शान्ति
१३	अभ्युता (विद्या-देवी)
१४	अज्ञप्ति (")
१५	प्राज्ञशान्ति (यक्ष)
१६	पुद्गलता (विद्या-देवी)
१७	यक्षधरा (")
	(अतिव्यङ्ग्य)
१८	गोरी (")
१९	अभ्या (शासन-देवी)
२०	वेदाख्या (विद्या-देवी)
२१	समवसरण

સમર્પણ.

તપાગચક્ર ગગનને વિષે સૂર્યસમાન આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ સિદ્ધાંતશિરોમણિ

શ્રી ૧૦૦૮ આનન્દસાગરસૂરીશ્વર,

ઉદયપુર.

આધુનિક સુદ્રશ્નકળા વડે પ્રગતિશીલ બનેલા જગતમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિની સ્થાપના કરીને શ્રીજિન-સિદ્ધાન્તરૂપ અમૃતથી પરિપૂર્ણ તેમજ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનારા જોવા જે અનેક સર્વોત્તમ ગ્રંથો આપની કૃપાથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે તેની અભિજ્ઞ જનો સમુચિત પ્રશંસા કરે છે.

આપના અત્યંત ઋણી જોવા અમારા જોવા જનો અતિશય મન્દ સતિવાળા હોઈ સમિતિના જનકરૂપ આપના અર્ચનાર્થે શુ નૈવેદ્ય અર્પે ? આ સમર્પણથી અમે કંઈ આપના કૃષ્-કમલમાં આ ગ્રંથ-વૃત્ત અર્પણ કરતા નથી, પરંતુ પ્રકાશનાદિક જ્ઞાન-સેવાથી આશાતનાદિક પાપથી અરુદ્ર જોલું જે કિંચિત્ પુણ્ય અમે ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે આપને સમર્પણે અંશતઃ અમે અનૃણિત્વની અભિલાષા રાખીએ છીએ.

ગુંબાઈ, તા. ૨૭-૬-૨૭.
આશ્વિન શુકલ પ્રતિપદા
લોમ, વિક્રમ સં. ૧૯૮૩.

આપના ચરણ-પ્રમર
જીવનચંદ સાકરચંદ જવેરી
તથા

શ્રીઆગમોદયસમિતિના અન્ય માનદ મન્નોઓ.

समर्पणम् ।

तपागच्छनमोनमोमणि-आगमोद्धारक-व्याख्याप्रज्ञ-सिद्धान्तशिरोमणि-

जैनाचार्यश्री १००८ श्रीआनन्दसागरसूरिपादाः !

प्रतिदिनं प्रगतिं सिधाधिपाने आधुनिके मुद्रणकलाविधाने जगति संस्थाप्य
यथार्याभिधानां श्रीआगमोदयसमितिं भवत्पादैः प्रकटीकृतान्
श्रीजिनागमादृतदीधितेः भव्यकुटुंबोद्भासिनः तमोर्ध्वसिनः
अनेकान् अनुत्तरान् किरणान् समुचितं श्लाघतेतराम्
अभिज्ञजनवृन्दः मुक्तकण्ठः सानन्दम् ।

भवदुपकृतिभारभङ्गुरा अपि अस्मादृशो मन्दातिमन्दशतयनुवादकसङ्कल्पानुसारेण
अस्याः समित्या भवादृगजनकपूजायां किं विदपतेतमाम् ? भवत्कर-
कमले न वयमस्य ग्रन्थरत्नस्यापर्णं कुर्महे, किन्तु केवलं
प्रकाशनादिरूपद्वानसेवया आज्ञातनादिपापविश्लिष्टं
यदलं सुकृतमर्जयामहे तदेवोपदौश्य
किञ्चिदनुगित्वं कामयामः ।

आश्विनशुक्लप्रतिपदि
१९८९ तमे वैशाखमास्ये
मोहमयोगनर्याम् ।

}

भवदीयचरणचञ्चरीकाः

साकरचन्द्रात्मजजीवनचन्द्रादयः

श्रीआगमोदयसमितिकार्यवाद्काः

પ્રસ્તાવના

જૈન સાહિત્ય-વાટિકામાં પ્રસંગોપાત્ત કરતાં કરતાં મારું મન સ્વાભાવિક રીતે તેના સુંદર, રસિક અને મનોરંજક કાવ્ય-કુંજ તરફ આકર્ષાયું. તેમાં પશુ વળી મધુરમાં મધુર દ્રાક્ષ-ઘટાને પશુ તિરોહિત કરનારી, સુંદરમાં સુંદર સુંદરીના સૌન્દર્યને પશુ શરમાવનારી, કુશળ કવીશ્વરોને પશુ પોતાની વ્યમત્કૃતિ વડે ચકિત કરનારી જોવી આ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાંકીથી લતા તરફ મારી દષ્ટિ પડતાં તો અને અપૂર્વ આનન્દ થયો. વિશેષમાં જોકેક જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિરૂપ ચાર ચાર પદ્ય-કલિકાના ગુચ્છકથી શોભતી આ લતાના ચૈવીસ ગુચ્છકોના અનુપમ રસનો આસ્વાદ લેતાં મને જોવો સહજ વિચાર થયો કે કાવ્ય-રસિક જનોએ તો આવી લતાનો જરૂર જરૂર પરિચય કરવો જોઈએ. પરંતુ જેણે સંસ્કૃત સાહિત્યનો યથેષ્ટ અભ્યાસ ન કર્યો હોય તેને માર્ગ દર્શાવવારૂપ સાધનની આવશ્યકતા રહેલી છે એ તરફ પશુ મારું ધ્યાન ખેંચાયું. આથી કરીને તેવું સાધન પૂરું પાડવા મેં વિચાર કર્યો. આ પુસ્તક તે આ વિચારનું પરિણામ છે તે વાત હવે નિવેદન કરવાની બાકી રહેતી નથી.

આ કાવ્યનું પ્રાથમિક દર્શન અને કાવ્ય-આલોના સમગ્ર ગુચ્છકમાં થયું. ત્યાં આપેલી આ કાવ્યની અવચૂરિ તરફ દષ્ટિ-પાત કરતાં આ કાવ્ય સમગ્ર યકાય તેમ છે એમ મને લાગ્યું. આટલું સાધન મળતાં મેં આ કાવ્યનો ગુર્જર ગિરામાં અનુવાદ કરવા માંડ્યો. પ્રસંગતઃ જર્મન ભાષામાં લખાયેલાં જૈન સ્તુતિ, સ્તોત્ર આદિનાં ભાષાંતરો સંબંધી જર્મન ભાષિકામાં તપાસ કરતાં આ કાવ્યનું ડૉ. યાકોબી (Jacobi) એ જર્મન ભાષામાં કરેલું ભાષાંતર મારા જોવામાં આવ્યું. આ વાત મેં ચેચોસ્લોવાકીયા (Czechoslovakia) ના પ્રતિનિધિ (Consul) તરીકે-અહિં પધારેલા

૧ આ અવચૂરિના કર્તા સંબંધી કંઈ ખબર નથી, પરંતુ તેઓ કલિકાલ-સર્વત શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્યના સમકાલીન કે ઉત્તર કાલીન, નહિ કે પૂર્વકાલીન હોવા જોઈએ એમ લાગે છે; કેમકે આ વાત શ્રીસિદ્ધ-હિમ-રાજદાનુશાસન અને શ્રીઅલ્પિધાન-ચિન્તામણિમાંથી અવચૂરિકારે ટાંચણ (quotation) રૂપે લીધેલા પાઠો ઉપરથી પુરવાર મળે છે.

જૈનશ્રધ્ધાવર્તી (૫૦ ૨૯૨) ઉપરથી આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાને લગતી એક અવચૂરિ હોવાનું જોઈ શકાય છે. પરંતુ તે આજ છે એમ કહી શકાતું નથી, કારણ કે શ્રીમાન્ હિમચન્દ્રાચાર્યનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૧૪૫ માં (કાલિક પૂર્ણિમાને દિવસે) અને તેમનો દેહોત્સર્ગ વિં.સં. ૧૨૨૯ માં ચવાની વાત સુપ્રસિદ્ધ છે. આથી કરીને વિં.સં. ૧૧૫૧માં અર્થાત્ ૭ વર્ષની નાની ઉંમરે તેઓએ રિપુંકત પ્રોદ ય-થી રચ્યા હોય એમ માની શકાતું નથી. આ ઉપરથી જૈનશ્રધ્ધાવર્તીમાં જે અવચૂરિના સંબંધમાં મેં. ૧૧૫૧માં ધર્મચન્દ્રના શિષ્ય રાજમુનિએ રચેલી હોવાનો ઉલ્લેખ છે તે અવચૂરિ આનાથી બહુ હોવી જોઈએ અથવા તો સાથ આપતામાં ત્યાં ભૂત થઈ હશે. આનો નિર્ણય કરવા એ પ્રતિ જોતી નોંધે.

અને સ્વદેશમાં વિદ્યા-પીઠમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા મારા મિત્ર ડૉ. પોર્ટોલ્ડ (Portold)ને જણાવી. તેમની સંમતિ મળતાં હું તેમની પાસે જર્મન શીખવાને સારૂ અન્ય પુસ્તક વાંચતો હતો તે મૂકી ઇધને આ કાવ્યનો અનુવાદ વાંચવા લાગ્યો અને સમય મળતાં તે અનુવાદનું મેં અંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર કરવું પણ શરૂ કર્યું.^૧

ચુર્ચર ગિરામાં હું આ કાવ્યનો અનુવાદ કરી રહ્યો હતો તેવામાં ચૂંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના ભાષાંતરને માટે ‘ પ્રકરણ-રતનાકર ’માં શોધ કરતાં આ કાવ્યનો પણ અનુવાદ મારા જોવામાં આવ્યો.

આ કાવ્યનું પ્રકરણ-રતનાકર (તૃતીય વિભાગ પૃ. ૭૬૦-૮૧૨) માં આપેલું ભાષાંતર માત્ર વાંચવાથી સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને જેવી જોઇએ તેવી સરલતા નહિ થાય એમ ભાસવાથી તેમજ આનું કાવ્ય પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે ઉપયોગી નીવડે એ હેતુથી આ કાવ્યના અન્ય અને શબ્દાર્થ પણ આપવા મેં વિચાર કર્યો. સાથે સાથે આ કાવ્યમાં આવતા જૈન પારિભાષિક શબ્દો ઉપર પણ ટુંકમાં વિવેચન કરવું ઇચ્છે છે, એમ લાગવાથી તે કાર્ય પણ મેં હાથમાં લીધું.

વિશેષમાં મેં પ્રલોક, પ્રલોકાર્થ અને સ્પંડીકરણના વિષયોનાં શીર્ષકોનો પણ ઉદ્ભવ કરવા ઉપરાંત સ્પંડીકરણમાં શ્રોતૃક્રેદાદે રચેલ વૃત્ત-રતનાકર તથા મહાકવિ કાલિદાસે રચેલ શ્રુતગોપમાંથી હંદોના લક્ષણોનો તેમજ શ્રીવધ્વમાનસૂરિકૃત આચાર-દિનકરમાંથી અને ખાસ કરીને શ્રીપાદલક્ષ્મસૂરિકૃત નિર્વાણ^૨-કલિકામાંથી કેવીઓના સ્વરૂપોનો તથા શ્રીસોમતિલક-સૂરિકૃત સર્વજ્ઞ-સ્તોત્રનો તથા શાન્તજય-મંડન શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિનો પણ સમાવેશ કરવાનું કાર્ય પણ શરૂ કર્યું.

એક વખત શ્રીચુત જીવણચંદ સાકરચંદ ખેડેરી સાથે આ કાવ્ય આ રૂપમાં પ્રસિદ્ધ કરવા સંબંધી વાતચિત નીકળતા તેમણે સૂચવ્યું કે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ આનું પુસ્તક છપાવી શકશે. પ્રસંગ મળતાં આ સંબંધમાં તેમણે આગમોદાયર જૈનાચાર્ય સાગરાનંદસચિવને પૂછવું તેમની સંમતિ મળતાં આ કાવ્યને લગતી ટીકાઓ પ્રાપ્ત કરવા મેં પ્રયત્ન કર્યો. આ કાવ્ય ઉપર કેટલી ટીકાઓ છે અને તે કયા કયા વંદારમાં છે તે વાતની મેં જૈનઅધ્યાયલીમાંથી

૧ આ કાવ્યના જર્મન અનુવાદ ઉપરથી અંગ્રેજીમાં વીસ પછો સુધીનું ભાષાંતર હું કરી રહેવા આવ્યો હતો એટલામાં મારા મિત્ર ડૉ. પોર્ટોલ્ડ પોતાને દેશ આવ્યા ગયા, એટલે મને તેમની મદદનો ખૂરખૂરા લાભ મળી શક્યો નહિ.

૨ આ પુસ્તક છપાવેલું નહિ હોવાથી (એક દાસમાં તે છપાય છે અને યોગ સમયમાં બહાર પડનાર છે એમ મારા માંગળ્યમાં આવ્યું છે) તેની એક પ્રતિ મેં શ્રીમાન જીવણચંદ દ્વારા મેળવીને આ કાર્ય કર્યું છે. આ પ્રતિ મળે તેવામાં મેં તેનું મંથાન કરી તે બહાર પાડવાનો મારો નિચાર દબો, પરંતુ દાસમાં તે ગ્રંથકર રાખ્યો છે.

માહિતી મેળવીને તે વાત મેં શ્રીમાન્ જીવજીવ્ય'દને જણાવી. એટલે તેમણે સ્વર્ગસ્થ ન્યાયામ્હો-
નિધિ (વજ્રયાનંદસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય-વર્ધ સુનિરાજશ્રી હંસવિજયજી ઉપર પત્ર લખીને મને
ચાર પ્રતિઓ મેળવી આપી. તેમાંની એ પ્રતિઓમાં તો ક્રૂપા મૂળ કાવ્યજ આપેલું હતું, જ્યારે
બાકીની એ પ્રતિઓ એક એકની પ્રતિકૃતિરૂપ હતી. આ બંને પ્રતિઓ મહાકવિ ધનપાલકૃત
એક હજાર શ્લોક પ્રમાણુક ટીકાથી અલંકૃત હતી. વિશેષમાં આ ટીકાના સંબંધમાં મેં પણ સ્વર્ગવાસી
આચાર્ય શ્રીવિજયાનંદસૂરિજીના પ્રશિષ્ય-રત્ન અને મારા સદ્ગત પિતાશ્રીના ધર્મ-સ્નેહી
આચાર્યશ્રી (વજ્રયવલ્લભસૂરિજીના ઉપર પત્ર લખ્યો અને તેઓશ્રીએ મારા ઉપર ટુંક સમયમાં
ધનપાલકવિકૃત ટીકાવાળી એક પ્રતિ મોકલી આપી. આ પ્રતિ શુદ્ધ હોવાથી મને તે ઘણી
ઉપયોગી થઇ પડી. એ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મોટે ભાગે તેનોજ આધાર લઇને તો
આ પુસ્તકમાં કવિવર ધનપાલકૃત ટીકા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત વિવિધ વિબુધવરોએ લખેલી ટીકાઓની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ મેળવવા મેં
બનતો પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ આતુર્ભાસ (વર્ષા ઋતુ) દરમ્યાન લ'કારોમાંથી પ્રતિઓ નહિ મળી શકે
તેમ હોવાથી ન છટકે આ કાવ્ય સમમનુષ્યકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી અવચૂરિ અને ઉપર્યુક્ત ટીકા
સહિત છપાવવા મેં વિચાર કર્યો. છપાવવાનું કાર્ય ઈ. સ. ૧૯૨૩ ના ડીસેમ્બર માસમાં શરૂ થયા
બાદ એકાદેક મહિના પછી 'સુનિશ્રી મોહનલાલજી જેન સેન્ટલ લાઇબ્રેરી'માંથી પશ્ચિમરાજ
શ્રીરમાપતિમિશ્રની મારફતે આ કાવ્યને લગતી અવચૂરિ મેળવવાને હું લાગ્યશાળી થયો. તદનંતર

૧ જૈનઅન્યાવર્તી (પૃ. ૨૯૨) માં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

શામન-સ્મૃતિ (સ્મૃતિ-ચતુર્વિંશતિકા) શ્લોકાંક	કર્તા	ક્યાં છે ?	સ્થાનો સંવત્
૧૩૫૦	જયવિજય	પા. ૩	
૨૨૦૦	સિદ્ધચન્દ્રગણિ	રિ. ૬	
૧૦૦૦	ધનપાલ	૧૦ પા. ૩-૪	
પત્ર ૫૮	દેવચન્દ્ર	અ. ૧	
" ૬૮	સોબાગપુરિ	"	
"	બાનુચન્દ્ર	"	
અવચૂરિ	શ્લોક ૪૯૫	ધર્મચન્દ્ર-શિષ્ય	પા. ૩-૪-૫ ૧૧૫૧
		રાજમુનિ	

ફાયલ એશિયાટિક સોસાયટિ (બોમ્બે બાન્ય)માં ક્રીડમચન્દ્રકૃત ટીકા છે એમ ત્યાંનાં પુસ્તકોની
માદી ઉપરથી જાણ થઇ પડી, પરંતુ એ વાતનો જૈનઅન્યાવર્તીમાં ઉલ્લેખ નથી.

૨ આ પ્રતિ વિબુધકુરાળગણિએ ૮૨૭ દેવમાં સંવત્ ૧૬૬૮ માં લખ્યાનો ઉલ્લેખ છે; કેમકે
ત્યાં કહ્યું છે કે—

“સંવત્ ૧૬૯૯ વર્ષ વૈશાલશુદ્ધિ ૫ યુરૌ. લેલકપાઠકયોઃ શુભં મવતુ. પવિત્રત્રિપીઠીસૂર-
કુસાલગણિરામગણિ-વિષ્ણુશહેન લિપીકૃત સ્વવાચનાય શ્રીકૃષ્ણવેદો વર્ધિદિનગરમધ્યે લિખિત.”

—૩—આ અવચૂરિ લખનાર જાણી રહેવા આવી હતી નેવામાં મને અમદાવાદના વિદ્યાશાળાના બંગલમાંથી
આ અવચૂરિની સવત્ ૧૫૧૭ માં લખાયેલી એક પંચપાટી પ્રતિ મળી. પરંતુ તે ઘણા ઝીણા અક્ષરમાં લખાયેલી
હોવાથી તેમજ કેટલેક સ્થળે તો અત્રે પણ બૂમ્મદ ગુણેલા હોવાથી એ પ્રતિનો હું ઉપયોગ કરી શક્યો નથી.

એક માસ પછી શ્રીમાન જીવણચંદ દ્વારા આ કાવ્યને લગતી જયવિજયગણિએ, મુનિરાજ દેવચન્દ્રે, સૌભાગ્યસાગરસૂરિએ અને સિદ્ધચન્દ્રગણિએ રચેલી ચાર ટીકાઓની એક એક પ્રતિ અમદાવાદના રહેલાના બંડારમાંથી મને મળી શકી. આ પ્રતિઓ કાર્ય શરૂ થઈ ગયા પછી મળી તેથી ઉપર્યુક્ત અવચૂરિ અને ટીકાની સાથે તેને છપાવવાનો મારો મનોરથ ફલીભૂત થયો નહિ. આથી મેં તેને પૃથક્ છપાવવા વિચાર રાખ્યો.

આ પુસ્તક છપાતું હતું તે દરમિયાન શબ્દ-કોષ, પદ્યાનુક્રમણિકા, પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ધાત, 'પરિશિષ્ટ ઇત્યાદિ તૈયાર કરી આ પુસ્તકને બંને તેટલે અંશે પરિપૂર્ણ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો. મારો વિચાર આમાં સમાસ-પ્રકરણ પણુ આપવાનો હતો, પરંતુ ઉપર્યુક્ત ચાર ટીકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું નહીં થવાથી અને જોથી કરીને શ્રીજયવિજયે તેમજ શ્રીસૌભાગ્યસાગરે રચેલી ટીકાઓ દ્વારા એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પડે તેમ હોવાથી મેં આ વિચાર માંડી વાળ્યો.

આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે જોટલું તો મારે જરૂર કહેવુંજ પડશે કે આ કાર્યમાં મને કેટલેક સ્થળેથી સહાય મળી છે. તેમાં આસ કરીને તો હું સાગરાનંદસૂરિજીનો ઋણી છું કેમકે તેઓશ્રીએ આ પુસ્તક મેં છાપવા આપ્યું તે પૂર્વે તપાસી જવાની કૃપા કરી હતી જોટલુંજ નહિ. પણ કેટલાક મુદ્ધારા-વધારા પણ સૂચવ્યા હતા. વિશેષમાં આ કાવ્યનાં બધા મુદ્દા જોઈ હું બાતે તપાસતો હતો, તો પણ પહેલી વારનું મુદ્દા જોવામાં તો તેઓશ્રી પણ સહાય કરતા હતા. એ પણ નિવેદન કરવું અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય કે આ કાવ્ય પરત્વે મને મારી ધર્મ-પત્ની તરફથી પૂર્ણ પ્રોત્સાહન મળતું હતું અને કેટલીક વાર તો મુદ્દા તપાસવામાં પણ તેની તરફથી મને મદદ મળતી હતી. વળી મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. ભણિલાલ તરફથી છેવટનું મુદ્દા જોવામાં મને ઘણી વાર સહાય મળી છે એ વાત પણ મારે અત્ર ઉમેરવી જોઈ જવી જોઈએ નહિ. વિશેષમાં શ્રીયુત જીવણચંદની વિશિષ્ટ-અનુસાર શ્રીવિજયસિદ્ધિ-સૂરિજીના શિષ્યવર્ચ શ્રીવિજયમેઘસૂરિએ આ પુસ્તકનું મુદ્દિ-પત્ર તૈયાર કરવામાં મને જે સહાય કરી છે તેનો પણ મારે અત્ર આભાર માનવો જોઈએ. અંતમાં આ પ્રમાણે જે જે સહાયકિતઓએ આ કાર્યમાં મને સહાય કરી છે તેનો ફરીથી ઉપકાર માનવાપૂર્વક આસન-દેવતા તેમનું કલ્યાણ કરો એમ ઇચ્છી હું વિરમું છું.

ભગતવાહી, ભુલેશ્વર,
સુંબાઈ.
સંવત ૧૯૮૨, દાતિક શુકલ પંચમી

હીરાલાલ રસિકદાસ ઠાપાડયા.

૧ આ પગિદ્ધિમાં આપાચાર્ય નાપરિશ્વર ઉપાધ્યાય શ્રીયતોવિજયે રચેલી અને આ સ્તુતિ-ચતુ-
રિશનિકાની પ્રતિનિધિશ્રી એન્ડ્રે-સ્ટુતિ અવધ્યક્ષ અંક સદિન આપનામાં આવી છે.

શ્રી શેષના

કવીશ્વર શ્રીશેષભન સુનિરાજનું જીવન-ચરિત્ર—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાદ્વય કાવ્ય યથાર્થ રીતે સમજાય તેટલા માટે તેના કર્તા શ્રીશેષભનસુનિરાજનાં જન્મ-દાતા, જન્મભૂમિ, જન્મ-સમય ઇત્યાદિ પરત્વે વિચાર કરવો આવશ્યક હોવાથી તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે. તેમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એમના જીવનના સંબંધમાં એમના વડીલ બંધુ કવિવર ધનપાલે રચેલી આ કાવ્ય ઉપરની ટીકાનું અવતરણ તેમજ તેમણે રચેલી તિલકમંજરીનાં પ્રાથમિક પદો, શ્રીચન્દ્રમલસૂરિપ્રણીત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીમહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધ, શ્રીમાન્ મેરૂતુંગે રચેલ પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ, શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિ ઉપર શ્રીસંધતિલકસૂરિએ રચેલી વૃત્તિ તથા શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદ, શ્રીજિતલાભસૂરિકૃત આત્મ-પ્રબોધ ઇત્યાદિ સાધનો ગ્રાહી વત્તો પ્રકાશ પાડે છે.

સૌથી પ્રથમ તો આપણે પહિલતરાજ ધનપાલકૃત ટીકા તપાસીએ. આ ટીકાના અવતરણમાંના શ્લોકો (૧-૩) ઉપરથી એક શકાય છે કે શેષભન સુનીશ્વરના પિતામહનું

૧ શ્રીશેષભન કવીશ્વરના વડીલ બંધુ ધનપાલ પણ એક અસાધારણ કવિરાજ હતા, કેમકે શ્રીમાન્ હેમ-ચન્દ્રસૂરિજી જેવા પ્રખર વિદ્વાને પણ તિલકમંજરીનો મંગલાચરણનો શ્લોક કાવ્યાનુશાસનમાં વચન-શ્લેષના ઉદાહરણ તરીકે લીધો છે તેમજ પોતાના અભિધાન-ચિન્તામણિ નામના કોશની ટીકાના પ્રારંભમાં 'દ્યુત્પત્તિર્વનપાલતઃ' એવો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે. તેમણે ન્દપલ-પંચાશિકા (આ કાવ્ય 'ધનપાલ-પંચાશિકા'ના નામથી પણ જાણખાય છે અને તે કાવ્ય-માલાના સપ્તમ અગ્રકમાં છપાયેલું છે), તિલક-મંજરી અને પાર્થબલચ્છીનામગાથા (આ બે પુસ્તકો પણ મુદ્રિત છે) અને વીર-સ્તવ (વિરહ વચન) અને સાવયવિહી (આવક-વિધિ) એમ પાંચ પુસ્તકો રચ્યાં છે, એ ઉપરાંત તેમણે આ કાવ્યની ટીકા પણ લખી છે એ તો દેખીતી વાત છે. આ કવિરાજના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી મારે જુઓ. ન્દપલ-પંચાશિકાનો ઉપોદ્ધાત.

વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે 'ધનપાલ' એ નામના એક બીજા કવિ પણ યદ્ય ગયા છે અને તેમણે 'અપભ્રંશ' બાપમાં લવિસયત્તકહા નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. આ ધનપાલ અન્ય કવિ છે એ વાતના સમર્થનમાં કહેવાનું કે તેઓ તો 'ધકડ' વણિક ગણિતના દૂતા અને ધણસિરિ અને માએસર એ તેમનાં માતા-પિતા યતાં દૂતાં (સરખાવો લવિસયત્તકહા સં. ૨૨, ક્રો ૯). વિશેષમાં તેઓ દિગંબર હોય એમ કાગે છે, કારણ કે તેઓએ અચ્યુત દેવલોકનો સોગમ (નંદિ કે નારમ) દેવલોક તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમજ તેમના ગ્રન્થમાં 'મંજિવિ જોળ દિવંચરિ' એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરાંત લવિસયત્તકહામાં આવતા દેશી શબ્દો પાર્થબલચ્છીનામગાથામાં મળતા પણ નથી.

નામ દેવર્ષિ હતું અને તેઓ મધ્ય-દેશને વિષે સૂર્યસમાન એવા 'સંકાશ્ય' નગરની પાસે રહેતા હતા. વિશેષમાં આ વિપ્રવર દેવર્ષિને સર્વદેવ નામનો પુત્ર હતો અને તે સમસ્ત શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ તેમજ સર્વ કલામાં કુશલ હતો.^૧ સર્વદેવને ધનપાલ અને શોભન નામના બે પુત્રો હતા. આ વાતની શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ-પ્રબન્ધના ૯ થી ૧૧ શ્લોકો પછી સાક્ષી પૂરે છે. શોભન મુનિજીના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હતું એ વાત પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ (પૃષ્ઠ ૮૮) ઉપરથી પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. વળી એ ગ્રન્થના આધારે એ વાતની પણ માહિતી મળે છે કે શ્રીશોભન મુનિ કાશ્યપ જોત્રના હતા અને તેમના પિતાશ્રીનો જન્મ મધ્ય-દેશમાં થયો હતો અને તેઓ 'વિશાલા' નગરીમાં વસતા હતા. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે શોભન મુનિજીના પિતાશ્રીનું નામ તો સર્વદેવ હતું, પરંતુ તેમની નિવાસ-ભૂમિ તરીકે સંકાશ્ય નગરની સમીપનો ભાગ સમજવો કે વિશાલા નગરી સમજવી કે આ બંને એકજ નિવાસ-સ્થાનનાં જુદાં જુદાં નામો છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે.

પરંતુ આ પ્રશ્ન પરત્વે વિચાર કરીએ તે પૂર્વે આ હકીકત ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં અન્ય સાધનો તરફ પણ દૃષ્ટિ-પાત કરી લઈએ. તેમાં ધનપાલ (આ કવીશ્વરના બંધુ નહિ પરંતુ અન્ય કવિ) વિરચિત ભવિસ્યતકહાની પ્રસ્તાવનામાં મહૂમ ડૉ. ગુણેએ લખ્યું છે કે શ્રીશોભન મુનિને સુન્દરી (ત્યાં સુન્દરી લખ્યું છે, પરંતુ આ મુદ્રણ-દોષ હોય એમ લાગે છે, કેમકે ૫૩ નામ 'સુન્દરી' છે એ વાત પાછલ્લક્ષ્મીનામમાલા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે) નામની યેન હતી અને તેમના પિતાજીનું નામ સર્વદેવ હતું અને તેઓ 'ધારા' નગરીમાં રહેતા હતા. આ ઉપરથી એ કે શોભન મુનિજીના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હોવાની વાતને પ્રુતિ મળે છે, તોપણ તેમની નિવાસ-ભૂમિ પરત્વે પ્રશ્ન હોયો રહે છે. આ સંબંધમાં પાછલ્લક્ષ્મીનામમાલાના અન્તિમ ભાગમાં આપેલી નિઝન-લખિત ગાથા વિચારી લઈએ.

“ધારાનગરીય પરિહિરણ મારો ટિઆપ બળવજો ।

કજો કળિટ્ઠવહિણીય સુંદરીનામધિજાપ ॥ ૧ ॥”

[ધારાનગર્યાં પરિહિતેન મારોં રિયતાયા અનવઘો ।

કાર્યો કનિષ્ઠમગિન્યાઃ સુન્દરીનામધેયાયાઃ ॥]

૧ આનું 'અર' નામ 'સંકાશ્ય' ન હોતાં 'સંકાશ્ય' હોતું એમજે એમ મને લાગે છે. જુઓ (સદ્ધાન્ત-કોમુદી પૃ. ૧૪૪. વળી આ વાતની પ્રજ્ઞાનક-ચરિત્ર પણ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ આ દ્રષ્ટાંત તે તિલકકન્નડીમાંના એકાવનમા અને નાવનમા પછા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે અને ૫૩૦ શ્લોકો મન સ્તુતિની શીષ્યનપાસજીન દીકરાં પછાદૃષ્ટ ગોચર થાય ૧.

૩ 'સસુહિવિનાભાયાં વિનાભાયાં પુરિ' એવા પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિમાં ૨૫૪ ઉલ્લેખ દેવાથી અત્ર વિશાળા નામની નગરી નદિ કે વિશાલ-વિસ્તૃત નગરી એવો અર્થ થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ધનપાલને સુન્દરી નામની કનિષ્ઠ બેન હતી અને તેઓ ધારા નગરીમાં રહેતા હતા.

આ કવીશ્વરની નિવાસ-ભૂમિ ધારા હતી એમ ઉપદેશ-પ્રાસાદ (ભા. ૧, વ્યા. ૨૩) ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે; કિન્તુ તેમાં વળી ચોરજ રંગ જણાય છે અને તે એ છે કે ત્યાં તો શોભન મુનિજના પિતાશ્રીનું નામ 'લક્ષ્મીધર' હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આથી ઠરીને તો શ્રીશોભન મુનિના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હોવા વિષે પણ કંઈક સંકા ઉદ્ભવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આ કવિરાજના સંબંધમાં સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિના ટીકાકાર શ્રીસંધતિત્રકાચાર્ય શું કહે છે તે તરફ ઉડતી નજર ફેંકીએ. આ ટીકામાં તો એવો ઉલ્લેખ છે કે 'માલવ' દેશમાં ઉજ્જયિની નગરીમાં ભોજ રાજ રાજ્ય કરતો હતો, ત્યારે તે નગરીમાં 'પદ્મ-કર્મ'માં તત્પર એવો સોમચન્દ્ર નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો અને તેને સોમશ્રી નામની પત્ની હતી તેમજ તે દમ્પતી ધનપાલ અને શોભન નામના બે પુત્રોથી વિશેષતઃ શોભતા હતા."

૧ ભણવું, ભણાવવું, યા કરવો તેમજ કરાવવો અને ઘન દેવ તેમજ લેવું એ પદ્મકર્મ છે. આ વાતની નોંધેને યોગે પણ સાક્ષી પૂરે છે —

"અધ્યાપનમધ્યયનં, યજનં યાજનં તથા ।

દાનં પ્રતિમહચ્ચેવ, પદ્મ કર્માણ્યમન્મન ॥ ૧ ॥"

૨ સરખાવો સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિની વૃત્તિ (પત્રાક ૭૪-૭૫) —

માલવમણ્ડલવિલાયાવિશાલમાલયલતિલયસરિસન્ધિ ।

ઉજ્જેણી વરનયરી સુરવરનયરીવ્ય સારસિરી ॥ ૧ ॥

[માલવમણ્ડલવનિતાવિશાલમાલતલતિલકસદ્દશાસ્તિ ।

ઉજ્જયિની વરનયરી સુરવરનયરીવ્ય સારશ્રીઃ ॥ ૧ ॥]

તસ્ય સમન્થિમવિદ્મમપમ(મિ)લિયગ્ગિરાયજાયજનપસરો ।

સિરિમોચરાયરાયા, પુરિસુત્તમસત્તમો દુ-ત્યા ॥ ૩ ॥

[તત્ત્વ સમસ્તવિદ્મમપમીલિતવલિરાજનાતયદા પ્રસારઃ ।

શ્રીમોજરાજરાજ પુરુષોત્તમસત્તમ આસીત્ ॥ ૩ ॥]

તસ્સાસિ વેયવેદં, હ્રક્ષ્મપરો પરોચચારકર્દ ।

વિઝમસહપત્તલીહો, કીલ્લુણો સોમચ્ચંદિઓ ॥ ૫ ॥

[તસ્યાસીદ્ વેષ્ઠાદી પદ્મકર્મપરઃ પરોપકારકવિઃ ।

વિદ્વત્સમપ્રાતરેતો કીર્ણુણઃ સોમચન્દ્રદ્વિજઃ ॥ ૫ ॥]

શ્રાજિનલાભસરિએ રચેલા આત્મ-પ્રબોધના પ્રથમ પ્રકાશમાં તો વળી એવાં ઉદ્દેશ્ય છે કે અવનતી નગરીના ભોજ રાજને સર્વધર નામનો પુરોહિત હતો અને તેને ધનપાલ અને શોભન નામે બે પુત્રો હતા.

આ વિવેચન ઉપરથી બેઠ શકાય છે તેમ શ્રીશોભન મુનિના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હતું એ વાતને ધનપાલકૃત ટીકા, તિલક-મંજરી, પ્રભાવક-ચરિત્ર, પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ અને ભવિસ્યત્કાંડાની મૂર્દમ હોં. ગુણેએ લખેલી પ્રસ્તાવના દેખા આપે છે, જ્યારે સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિ પ્રમાણે તે નામ સોમચન્દ્ર હોવાનું અને ઉપદેશ-પ્રાસાદ પ્રમાણે લક્ષ્મીધર હોવાનું અને આત્મ-પ્રબોધ પ્રમાણે સર્વધર હોવાનું બેઠ શકાય છે. (કેટલીક વાર એકજ વ્યક્તિને જુદાં જુદાં કારણોને લઈને જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં જુદાં જુદાં નામથી ઓળખવામાં આવે છે તેવું અત્ર કદાચ બન્યું હોય.) આથી કરીને કવિરાજના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત લાગે છે.)

આ કવીશ્વરની જન્મ-ભૂમિ સંબંધી હકીકત વિચારતાં તો તે સંબંધમાં નિર્ણય કરવો વધારે મુશ્કેલી ભરેલો લાગે છે, કેમકે ધનપાલકૃત ટીકા તેમજ પ્રભાવક-ચરિત્ર પ્રમાણે વિચારતાં તો તેમના પિતામહની અને એવા કરીને 'કદાચ તેમની પણ જન્મ-ભૂમિ

સોમસિરી સે મજ્ઞા, નિરવજ્ઞા યજ્ઞિમજ્ઞસમરૂપા ।
જુળુહુલ્લ જીહ વયળે, આર્ણવદ તિહુયળે સયલે ॥ ૬ ॥
[સોમશ્રીઃ તસ્ય માર્થો નિરવજ્ઞા યજ્ઞિમાર્થોત્તમરૂપા ।
ઉયોત્સ્નેવ યસ્યા યવમં આનન્દવયતિ ત્રિશુવનં સકલમ્ ॥ ૬ ॥]
તક્ષ્ણિચ્છિસરસિ હંસા યંસવયંસા ગુણાણ આવાસા ।
કો તળયા મુહુપળયા, સંજાયા નાયરૂપપહા ॥ ૭ ॥
[તત્કુક્ષિસરસિ હંસી વંશવતંસૌ ગુણાનામાવાસી ।
દ્વી તનયૌ મુહુપળતૌ સંજાતૌ જાતરૂપપ્રમૌ ॥ ૭ ॥]
પદમો સિરિષ્ણપાલો, થાલુલ્લ વિમાહ જસ્ત મશ્પુરઓ ।
વિશરવચરસચિવુત્તમોઽપિ સ મુહુપ્પરં મૂળં ॥ ૮ ॥
[પ્રથમઃ શ્રીધનપાલો ચાલુલ્લ વિમાસિ યસ્ય મતિપુરતઃ ।
મૃન્દારકવરસચિવોત્તમોઽપિ સ મુહુસ્પતિર્મૂળમ્ ॥ ૮ ॥]
ધીમો સોહળનામા, જસ્ત કવિત્તં વિચિત્તયં સુખિજં ।
કેરિ ન વિમિહ્યહિયપહિ પદિપર્હિ સિરં મુખિયં ॥ ૯ ॥
[દ્વિતીયઃ શોભનનામા યસ્ય કવિત્ત્યં વિચિત્રકં શ્રુત્વા ।
કેરં ચિરિપત્તહુયેઃ પદિપર્હિઃ સિરો મૂતમ્ ॥ ૯ ॥]

૧ કદાચ કહેવાનું કારણ એ છે કે દેવધિને જન્મ સંકારવ નગરમાં થયા બાદ તેઓ અથવા તો તેમના પુત્ર સર્વદેવ છવન-નિર્વાહને લઈને કે તેના કાંઈ કાળજીવર ઉજ્જવળી કે થારા નગરીમાં આવી રજા હોય.

મધ્યદેશને વિષે આવેલા સંકાશ્ચ નગરની સમીપનો લાગ હોવો જોઈએ, બ્યારે પ્રખન્ન-ચિન્તામણિ પ્રમાણે મધ્યદેશમાં આવેલી વિશાલા નગરી હોવી જોઈએ અને ડૉ. ગુણેના કથન મુજબ તેમજ ઉપદેશ-પ્રાસાદ અનુસાર તથા પાદઅલચ્છીનામ-માલા પ્રમાણે તે ધારા નગરી હોવી જોઈએ અને સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકા તેમજ સૌભાગ્યસાગરસંસ્કૃત ટીકા પ્રમાણે તે ઉજ્જયની નગરી અને આત્મ-પ્રબોધ પ્રમાણે અવન્તી નગરી હોવી જોઈએ.

આંવી પરિસ્થિતિમાં પ્રથમ તો 'મધ્યદેશ'થી શું સમજવું એનો નિચાર કરવો જોઈએ, આ સંબંધમાં શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિના ચતુર્થ કાણ્ડના ૧૭ મા શ્લોક તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं, यत् प्राग् चिनशनादपि ।

प्रत्यमेव प्रयागाच्च, मध्यदेशः स मध्यमः ॥ १ ॥”

સમ્યક્ત્વ—સત્યતિની ટીકાના ૭૫ માં પંચાંગમાંની ૧૧ મીં ગાથા ઉપરથી બોધ
શકાય છે તેમ 'મધ્યદેશ'માં 'સંયુક્ત પ્રાતનો' સમાવેશ થાય છે.

મધ્યદેશ તેમજ સંકારશયના સંબંધમાં મેં સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્યવર્ધ ઇતિહાસતત્ત્વમહોદય વિજયેન્દ્રસૂરિજીના ઉપર ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના પ્રારંભમાં પત્ર લખ્યો હતો. તેના ઉત્તર તરીકે તેમણે ૯-૧-૨૪ ના પત્રમાં લખી જણાવ્યું હતું કે મધ્યદેશથી મધ્યપ્રાંત કે મધ્ય હિંદુસ્તાન સમજવા બૂલ કરવી નહિ અને સંકારશય નગર તો સંયુક્ત પ્રાંતમાં આવેલા કુંખાખાદ જિલ્લાના શંસાખાદ પરગણામાં આવેલું છે અને તે કુનોજથી પચાસ માઇલ દૂર છે. આ સંબંધમાં તેમણે નીચે મુજબના અનુનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો:—

- (a) On Yuan Chwang's Travels in India Vol. I. pp. 335, 360.
- (b) " " " " " " " II. p. 338.
- (c) The Ancient Geography of India by Alexander Cunningham p. 369.
- (d) The Geographical Dictionary of Ancient Medieval India by Nandalal
pp. 35, 82.
- (e) A record of Buddhistic Kingdoms by Dr. J. Legge.
- (f) The travels of Fahien by H. A. Giles p. 21.
- (g) Indian Antiquary, March 1922, p. 92.

१ विचारो—“अहं मज्झिमेसपरिभूषणाद्वाणारसीद् नयरीण ।”

૨ 'મધ્યદેશનો વિકાસ' એ મથાળાવાળો એક લેખ 'નાગરી પ્રવાશિણી પત્રિકા' (ભા. ૩, અ. ૧)માં
છપાયો છે. એનો ચાર પુરાતત્વના પ્રથમ વર્ષના પ્રથમ ત્રિમાસિકના પૃ ૯૫-૯૭ માં છપાયો છે.

આ ઉપરથી માફ મન કવિરાજની અને તેમ ન હોય તોપણ ખાસ કરીને તેના વહીવોની જન્મ-ભૂમિ તરીકે સંકાશ્ય નગરની સમીપનો ભાગ માનવા અને કવિરાજની નિવાસ-ભૂમિ તરીકે ધારા નગરી માનવા વધારે લઘુચાલ છે. અન્ય જ નગરોનો અન્ય અન્યોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તેમાંથી કેટલાંક તો નામાન્તરો હોય એમ લાગે છે. કેમકે અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૪, શ્લોક ૪૨)માંના નીચે મુજબના—

“ ઉજ્જયની સ્યાદ્ વિશાલા-ડવન્તી પુષ્પકરણ્ડિની ”

—ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ ઉજ્જયની, વિશાલા અને અવન્તી એ નામાન્તરો છે. આથી કરીને શોભન મુનિરાજની જન્મ-ભૂમિ ઉજ્જયની, ધારા કે સંકાશ્ય ગણવી તેનો નિર્ણય કરવો ખાકી રહે છે. આ કાર્ય ઇતિહાસવેત્તાઓનું હોવાથી એ વાત હું આટલેથી પડતી મૂકું છું.

શ્રીશોભન મુનિવરનો વિદ્યાભ્યાસ—

નામયાજ શોભન (મુશોભિત) એમ નહિ, પરંતુ કેહ-લાવણ્યથી તેમજ ગુણથી પણ શોભન એવા શ્રીશોભન મુનિના વિદ્યાભ્યાસના સંબંધમાં શ્રીધનપાલકૃત ટીકા (શ્લોક ૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ તેઓ સાહિત્ય-સમુદ્રના પારગામી હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓ કવિઓમાં આદર્શરૂપ હતા. વિશેષમાં તેમણે કાતન્ત્ર તથા ચન્દ્ર વ્યાકરણનો પણ રૂઢી રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ બ્રાહ્મણ ધર્મનાં તત્ત્વોથી પરિચિત હતા એમાં તો કહેવુંજ શું ? વળી દીક્ષા લીધા પછી જૈન ધર્મનાં તત્ત્વોનું તેમણે વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું એ તો સ્વાભાવિક વાત છે. આશ્ચર્ય પામવા જેવી વાત તો એ છે કે સમસ્ત દર્શનોનો અભ્યાસ કરવાનો જાણે તેમને લોભન લાગ્યો હોય તેમ તેમણે યૌદ્ધ દર્શનનો પણ યથેષ્ટ રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. (આ પણ જૈન સાધુની અને તદ્દંતે જૈન દર્શનની ઉદાર-દૃષ્ટિ સૂચવે છે.) આ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રનું સારી રીતે અધ્યયન કરીને તેઓ વિદ્વાન્ બન્યા.

શ્રીશોભને લીધેલી દીક્ષા—

શ્રીશોભન બ્રાહ્મણ હોવા છતાં તેમણે જૈન દીક્ષા કેમ અંગીકાર કરી તે હવે વિચારી લઈએ. આ હદીકતના સંબંધમાં પણ કેટલોક મત-ભેદ હોવાથી પ્રથમ તો પ્રભાવક-ચરિત્ર પ્રમાણે તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

૧ બ્રાહ્મણ જૈન બને એમાં કદાચ ખામ નવાઈ જેવું નથી, કેમકે મહાવીર પરમાત્માના અગ્રવાર મહાધર શ્રીશોભન ન હતા કે જે વળી વાચકોને યોગેશ્વરવાનિ તથા મોહવિભાદ્રાદિ જેવા પુરંપર આચાર્યો પણ જન્મથી તો બ્રાહ્મણ હોઈ કરીને જૈન બન્યા હતા અને દમણ શેઠ વર્ગોનીજ વાત વિચારતા શું એ નથી જોઈ શકું કે સ્વર્ગસ્થ પ્રભુ વલ્લભ મુનિરાજની શોભનના પુત્ર કે જેઓ મુનિભાવે સ ૧૮૧૩ માં મૃત થઈ ગયા તેઓ પણ બ્રાહ્મણ હતા ?

એક દિવસ વિહાર કરતા કરતા આન્દ્રગચ્છીય શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ ભોજ રાજના નગરમાં આવી ચડ્યા. તેમની પ્રસંસા સાંભળીને સર્વદેવ તેમની પાસે ગયા. તે ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ સમાધિપૂર્વક ત્યાં રહ્યો. સૂરિજીએ તેને પૂછ્યું કે શું તું મારી પરીક્ષા કરવા અહીં રહ્યો છે કે તારે કંઈ કામ છે ? મારે જ્ઞાનગી કામ છે એમ એ બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો. એટલે સૂરિજી તેને એકાંતમાં લઈ ગયા અને પોતાનું કાર્ય નિવેદન કરવા કહ્યું. તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે મારા પિતાને રાજ્ય તરફથી ઘણું દ્રવ્ય મળ્યું હતું અને તે તેમણે કોઈ સ્થલે દાટ્યું હોય એમ મને લાગે છે, વાસ્તે તે સ્થાન ખતાવો. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેની પાસેથી ઉત્તમ શિષ્યનો લાભ યશે એમ જોઈને તે વાત અંગીકાર કરી. આ વખતે સર્વદેવનો અડધો ભાગ આપવાની આ બ્રાહ્મણે પ્રતિજ્ઞા લીધી અને તે બદલ ત્યાં બેઠેલા જનોને સાક્ષી રાખ્યા. શુક દિવસે એ બ્રાહ્મણ સૂરિજીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને તેમણે ખતાવેલ સ્થલે ખોડો ખોદ્યો. તેમ કરતાં તેને સુવર્ણના આળીસ લાખ ટંક મળ્યા. આ દ્રવ્ય જોવા છતાં પણ સૂરિજી તો ઉપાશ્રયે પાછા ફર્યા. સર્વદેવ બ્રાહ્મણ અને મહેન્દ્ર સૂરિજી વચ્ચે દાન-ગ્રહણની ખાખતમાં એક વર્ષ સુધી વાદ ચાલ્યો.

સૂરિજીએ કહ્યું કે જો તું પ્રતિજ્ઞા પાળવા માંગતો હોય, તો તારા બે પુત્રોમાંથી એક પુત્ર મને આપ, નહિ તો તું તારે ઘેર જ. કર્તવ્યમુઠ બનેલા તે બ્રાહ્મણે મહાકષ્ટે તે વાત સ્વીકારી અને પોતે ઘેર આવ્યો અને ખાટલા ઉપર નિદ્રા લીધા વિના સૂતો. એટલામાં રાજ્ય-મહેલમાંથી ધનપાલ આવ્યો અને પોતાના પિતાને સૌકનું કારણ પૂછવા લાગ્યો અને કહ્યું કે આપને મારા જવા બે પુત્ર છે તો પછી સૌક શાને સારૂ કરવો પડે છે ? તમે જ કહેશો તે હું કરીશ. આથી સર્વદેવે તેને સર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યું અને કહ્યું કે મને ઋણમાંથી મુક્ત કરવાને માટે તું તે સૂરિજીને શિષ્ય થા. આ સાંભળીને ક્રોધાતુર બનેલા ધનપાલ કહેવા લાગ્યો કે આવી અનુચિત વાત કોઈ ન કરે તો તમે કેમ કરો છો ? આપણે વર્ણમાં સર્વોત્તમ, માર વેદના જાણકાર અને સર્વદા આગ અને પારાયણને ધારણ કરનારા છીએ. વળી હું સુંજ રાજના પ્રતિપત્ત પુત્ર ભોજરાજનો મિત્ર છું, તેથી જો હું ક્ષીણ લઈ તો તેના પૂર્વજોનું શું થાય વાર ? હું આપને એકદાને ઋણ-મુક્ત કરવાની ખાતર આ સચરત પૂર્વજોનું પતન કરવું ? આવું અનુચિત કાર્ય હું તો નહિ કરું એમ કહી તે ચાલતો થયો.

આથી સર્વદેવના નેત્રમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. તેવામાં તેનો બીજો પુત્ર શોભન ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે પિતાની આ દશા જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણે કહ્યું કે ધનપાલે મારું કહ્યું માન્યું નહિ તેથી હું કુઝળી થયો છું. આ સાંભળીને શોભને તેમને કહ્યું કે ભલે વેદાદિકમાં નિપુણ એવા મારા મોટા ભાઈએ આપને યથાર્થિ ઉત્તર આપ્યો, પરંતુ હું તો સરલ હોવાને લીધે પિતાની આજ્ઞાથી અધિક ઠાઠ ધર્મ નથી

એમ માનું છું, તેથી આપ જ કહેશો તે કરવા હું તૈયાર છું. આ સાંભળીને સર્વદેવે શોભનને કહ્યું કે તું શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કર અને તેમ કરી મને ઋણમાંથી મુક્ત કર. આ વાતની શોભને હા પાડી એટલે તેનો પિતા શાન્ત થયો અને તેણે ભોજન કર્યું. પછીથી શોભનને સાથે લઈને આ બ્રાહ્મણ સૂરિ પાસે આવ્યો અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. સૂરિજીએ શુભ મુહુર્તે શોભનને દીક્ષા આપી.

પ્રબંધ-ચિન્તામણિમાં આ સંબંધમાં લિખતા જોવામાં આવે છે, કેમકે ત્યાં તો મહેન્દ્રસૂરિજીને બદલે વર્ધમાનસૂરિજીનો અને પિતાના નિધાનને બદલે પૂર્વજોના નિધાનનો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં નિધાન પ્રાપ્ત થતાં બન્ને ભાઈઓએ તે દ્રવ્ય વહેચી લીધું. મોટા ભાઈ ધનપાલ જન માર્ગનો દ્રેષી હતો એટલે તે વાંકું બોલ્યો અને અર્ધ ભાગ ન આપતાં નાના ભાઈને પણ તેમ કરતાં શક્યો. શોભને તેને ઘણો સમજાવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ, પરંતુ પ્રતિજ્ઞા-લંગના પાપથી મુક્ત થવાને માટે તે તીર્થમાં ગયો. શોભને તો પિતૃ-ભક્તિથી વૈરાગ્ય પામી તેજ સૂરિજી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકામાં તો વળી જુદોજ ઉલ્લેખ છે અને તે એ છે કે—

એકદા શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ વિહાર કરતા કરતા ઉજ્જયની નગરીમાં આવી ચડ્યા. શ્રીશોભનના પિતાશ્રી સોમચન્દ્ર આ સૂરિ પાસે આવવા લાગ્યા. અરસપરસ વાર્તાલાપ થતાં તે બંને વચ્ચે ગાઢ પ્રીતિ ઉદ્ભવી. સમય મળતાં એક દિવસે સોમચન્દ્રે પોતાના પૂર્વજોએ દોટકા નિધાનનું સ્થાન બતાવવા સૂરિજીને વિજ્ઞાપિત કરી અને તે કાર્ય બદલ સર્વ સર્વસ્વનો અર્ધ ભાગ આપવા ઇચ્છા દર્શાવી. શ્રુત-જ્ઞાનના બળથી સૂરિજીએ તે સ્થાન કહી બતાવ્યું. તદ્વત્સાર આ નિધાન મળતાં તે બ્રાહ્મણે પોતાની કણુવાત પ્રમાણે સૂરિજીને અર્ધ ભાગ આપવા માંડ્યો, પરંતુ તેમણે તે લીધો નહિ અને કહ્યું કે સાધુને દ્રવ્ય કલ્પે નહિ.^૧ આ બનાવથી આ બ્રાહ્મણ તો આભોજ બની ગયો અને અશ્રુપૂર્ણ નયને તે સૂરિજીને અનેક રીતે વિનવવા લાગ્યો, પરંતુ તેમણે તે દ્રવ્ય સ્વીકાર્યું નહિ. આ બ્રાહ્મણે ઘણું કહ્યું, ત્યારે તેમણે આ બદલ સર્વસ્વરૂપ તેના બે પુત્રોમાંથી એકની માગણી કરી. આ વાત સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ મૂગો રહ્યો એટલે સૂરિજી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

૧ ઉપદગ-પ્રાસાદમાં પણ જિનેશ્વરસૂરિ હોવાનો જ તેખ છે.

૨ સરખાવો—

“યતિને દાઝન દહ્યા, તામ્મૂર્ત્ત દાઝવારિણે ।

ષોરેમ્મોડ્ધમયં દહ્યા, સ દાતા નરફં યજ્ઞેત્ ॥

—પાતાશર-સ્મૃતિ અ. ૧, સ્તો. ૧૦

સોમચન્દ્રની અંત અવસ્થા પાસે આવતાં તેણે પોતાના પુત્રોને પોતાની સમીપ બોલાવ્યા અને સૂરિજની સાથે થયેલી વાતચિત કહી બતાવી. વિશેષમાં તેણે કહ્યું કે ઋષિ-ઋણમાંથી હું મુક્ત નહિ થયેલો હોવાનો લીધે સુખે મરી શકીશ નહિ. આ સાંભળીને તેના પુત્રોએ અંજલી જોડી તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા તેને વચન આપ્યું. આથી સોમચન્દ્ર શાંત થયો. તેના મરણ પછી ધનપાલ તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને માટે સૂરિજ પાસે જવા તૈયાર થયો, પરંતુ શોભને તેને સમજાવીને પોતેજ ત્યાં જવા રજા માંગી. આ કનિવર્થે સૂરિજની પાસે આવીને કહ્યું કે મારા પિતાને ઋણમુક્ત કરવાની આતર, નહિ કે જૈન ધર્મ ઉપર પ્રીતિ હોવાને લીધે, હું આપની પાસે દીક્ષા લેવા આવ્યો છું. આના પ્રત્યુત્તરમાં સૂરિજે કહ્યું કે જને જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તેને હું દીક્ષા આપતો નથી; વાસ્તે જે તારી ઇચ્છા થતી હોય, તો તું એક વાર જૈન સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કર અને તેના વાસ્તવિક અર્થનું મનન કર. એમ કરવાથી જે તને તે પ્રતિ રૂચિ થશે, તો હું તને દીક્ષા આપીશ. સૂરિજની પાસે યથાવિધિ અભ્યાસ કરતાં શોભનનું મન જૈન ધર્મ તરફ રાગી બન્યું અને તેના ઉપર તેનું ચિત્ત ચોંટ્યું. આથી કરીને સૂરિજે તેને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો.

આ પ્રમાણે હકીકતોમાં બિજતા હોવા છતાં પણ એટલી વાત તો મુરપટ માલુમ પડે છે કે શોભન મુનિજના પિતાજી કોઈ જૈનાચાર્યના સમાગમમાં આવ્યા હતા અને તે જૈનાચાર્યને પૂછવાથી તેઓ પોતાના ધરમાં કાઢેલું નિધાન પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા હતા. વિશેષમાં આ નિધાનની માહિતી આપવા બદલ હું આપને મારા સર્વસ્વનો અડધો ભાગ આપીશ એમ તેમણે સૂરિજને કહ્યું હતું અને નિધાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ સૂરિજે તેમના એક પુત્રની માંગણી કરી હતી. પોતાના પિતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે શોભન મુનિજે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી.

૧ શ્રીશોભન મુનિશ્રીએ પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ ધનપાલને પમાડેલો પ્રતિજ્ઞોધ—

પોતાના લઘુ બંધુ શોભનના જૈન સાધુ બની ગયાના સમાચાર સાંભળીને રાજમાન્ય, ધનાઢ્ય તેમજ વિદ્વાન્ એવા ધનપાલ જૈન સાધુઓનો કદો દુરમન બની ગયો. જૈન મુનિ તરફના પોતાના દ્વેષને લઇને તો તેણે ‘માલવ’દેશમાં મુનિ-વિહાર બંધ કરાવ્યો. આ પ્રમાણે ખાર વર્ષ મહાકષ્ટ વ્યતીત કર્યા બાદ ધારા નગરીના સંધે જિનેશ્વરસૂરિને તેમનું દુઃખ નષ્ટ કરવા વિનવિત કરી એટલે તેમણે શ્રીશોભન મુનિને તે નગરીમાં જવા આજ્ઞા કરી. શ્રીશોભન મુનિએ પોતાના વકીલ બંધુને પ્રતિજ્ઞોધ પમાડવાના હેતુથી તે તરફ વિહાર કર્યો. ધારા નગરીમાં તેઓ પ્રવેશ કરતા હતા તેવામાં તેમને તેમનો જ્યેષ્ઠ બંધુ ધનપાલ પાન આવતો

૧ ધનપાલને પ્રતિજ્ઞોધ પમાડવાના સંબંધની હકીકતમાં કેટલેક સ્થલે બિજતા ભેદમાં આવે છે, પરંતુ મુખ્ય બાજતમાં તો સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિની દીક્ષા અને ઉપદેશપ્રાપ્તિ (બા. ૨૪) મળતાં આવે છે, અત્રે જ સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિની દીક્ષા પ્રમાણે હજીવત આપી છે.

અને અશ્વ-ક્રીડા કરતો સાચો મજ્યો. મુનિજીએ તો પોતાના ભાઈને જોળખ્યો. પરંતુ ધનપાલ તેમને જોળખી શક્યો નહિ. જૈન મુનિ પ્રતિ તેની અરૂચિ હોવાને લીધે તેણે તેમની મરકરી કરતાં કહ્યું કે “હે ગર્દમદન્ત ! મદન્ત ! નમસ્તે” અર્થાત્ હે ગર્ધકાના જેવા દાંત વાળા ! તને નમસ્કાર. આના ઉત્તરમાં તે મુનિશ્રી તેના વચનને ચોગ્ય પ્રતિવચન બોલ્યા કે “હે કપિવૃષણાસ્ય ! વયસ્ય ! મુક્તં તે” અર્થાત્ હે વાનરના વૃધણના જેવા વદનવાળા વયસ્ય ! તને મુખ્ય છે ?

આ સાંભળીને પોતે પરાજિત થયેલા હોવાથી ધનપાલ ઝાંખો પડી ગયો, પરંતુ તે બોલ્યો કે “કુત્ર મેવેદ્ મવકીયનિવાસઃ” અર્થાત્ તમારો નિવાસ કયાં થશે ? આના પ્રત્યુત્તરમાં શોભન મુનિજીએ કહ્યું કે “યત્ર મેવેદ્ મવકીયનિવાસઃ ?” અર્થાત્ જ્યાં તમારો નિવાસ છે ત્યાં. આ વચન સાંભળીને ધનપાલ સમજી ગયો કે આ મારો લઘુ બન્ધુ છે. પછીથી તે તેમને પોતાને ઘેર તેડી ગયો.

એકલા એવો પ્રસંગ બન્યો કે શોભન મુનીશ્વરની સાથે આવેલા એક સાધુ ધનપાલને ઘેર ગોચરીએ ગયા. ત્યાં તે મુનિએ ત્રણ દિવસનું દહીં લેવા ના કહી. આથી ધનપાલે મરકરીમાં કહ્યું કે “શું એમાં જીવડાં પડ્યાં છે” ? તે મુનિએ જવાબ આપ્યો કે આવું દહીં ખાવાનો જૈન શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. આથી ધનપાલ તે દહીંનું પાત્ર લઈ શોભન મુનિશ્વરની પાસે આવ્યો એટલે ઉપર્યુક્ત વાત શ્રીશોભન મુનિવરે નીચે મુજબ પ્રયાગ કરી સિદ્ધ કરી આપી. તેમણે દહીંના પાત્રનું મુખ બરાબર બંધ કરાવી, ખાત્રુમાં એક છિદ્ર પડાવી તે છિદ્રની આસપાસ અળતો ચોપડાવ્યો અને તે પાત્રને તડેકે મૂકાવ્યું, એટલે તે છિદ્રમાંથી દહીંના વર્ણના સમાન વર્ણવાળા જંતુઓ બહાર નીકળીને અળતા ઉપર આવવા લાગ્યા. આ જોઈને ધનપાલ જૈન તત્ત્વનો અને જૈન ધર્મનો પરમ રાગી બન્યો અને તેણે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યું. તે પછી ઘણી જાંચી હાલતું હોતું જોઈએ, કેમકે હેમચન્દ્રચાર્ય જેવા પ્રખર પણ્ડિતે પણ એક વખત તેનીબનાવેલી ઝડપલ-પંચા-શિકા નામની સ્તુતિથી જિન-વન્દના કરી છે.

કવિ-સમય—

શોભન મુનિજી ધનપાલ કવીશ્વરના અનુજ બન્ધુ થતા હોવાથી તેમનો જન્મ શાકવર્ષ ધનપાલના જન્મ બાદ થયો હતો એ તો દેખીતી વાત છે. વિશેષમાં તેમનું સ્વર્ગ-ગમન ધનપાલના સ્વર્ગ-ગમન પૂર્વે થયું એ વાત શ્રીમહેન્દ્રચરિત્રમખન્ધનાં નિમ્ન-લિખિત પદો—

“તદ્વીયજ્ઞસાક્ષેન, તત્કાળં લોમનો જ્યરાસ્ય ।

બાલસાદ પરલોકં, સદૃશ્યામાગયતઃ તૃતીઃ ॥ ૧ ॥

નામોં નિમાગુર્તાનોં ચ, તિયમારસ્યતઃ કવિઃ ।

ટીકાં ચકાર સોન્વર્ય-સ્નેહં પિતેં યદનં શૃત્ત્વ ॥ ૨ ॥”

—ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ શ્રીશોભન મુનીશ્વર આ સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા રચ્યા બાદ હુંક સમયમાં સ્વર્ગે ગયા અને ત્યાર બાદ ધનપાલે તેની ટીકા રચી. આ વાતની શ્રીધનપાલકૃત ટીકાના અવતરણનો અન્તિમ શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

આ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે શોભન મુનિજીના સમય તરીકે વિક્રમની અગ્યારમી શતાબ્દીનો ઉદ્દેશ્ય કરવો અસાધ્ય નથી.

આ કવિરાજના સંપૂર્ણ જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડનારું કોઈ સાધન મારા જ્ઞેવામાં આનું નથી. આથી કરીને, કવીશ્વર શોભન મુનિવર્યે કેટલાં વર્ષ પર્યંત દીક્ષા પાળી, તેમજ તેમને કેટલા શિષ્ય હતા તથા વળી તેઓ કયા વર્ષમાં કેટલી ઉમરે સ્વર્ગવાસી બન્યા તે હું કંઈ કહી શકતો નથી. આથી કરીને હું ‘છંદઃશાસ્ત્ર, શબ્દ-શાસ્ત્ર અને કવિ-કુશલતાથી વિભૂષિત અનેક સદ્ગુણસંપન્ન એવા આ મુનિરાજને પ્રણામ કરવા પૂર્વક આ પ્રકરણ અત્ર પૂર્ણ કરું છું.

કાવ્ય-સમીક્ષા

વિષય—

આ સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા કાવ્ય ૯૬ પદોથી શોભે છે અને ચોવીસ જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિ એ આ કાવ્યનો વિષય છે. ‘સાધારણ રીતે એક જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી સંપૂર્ણ સ્તુતિ ચાર શ્લોકની રચવામાં આવે છે અને ચાર શ્લોક દ્વારા અતુલ્ય કોઈ અમુક તીર્થંકર, સમસ્ત તીર્થંકરો, આગમ અને શાસન—રક્ષક દેવ કે દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણેની હકીકત અહીં પણ જોઈ શકાય છે. કેમકે અત્ર પ્રથમતઃ પ્રથમ જિનેશ્વર શ્રીન્દ્રપલ પ્રજ્ઞની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે અને અંતમાં અંતિમ જિનેશ્વર વીર પ્રજ્ઞની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિ કરાયેલી છે. દરેક સ્તુતિના ચતુર્થ પદમાં દેવીનીજ સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એમ નથી, પરંતુ ૬૪મા અને ૭૬મા પદમાં યક્ષની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. વિશેષમાં કવિરાજે પ્રથમ સ્તુતિના ચતુર્થ પદમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે તેમણે બાકી બધી ત્રેવીસ સ્તુતિના ચતુર્થ પદમાં ધણે ભાગે વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરેલી છે; પરંતુ વિશેષતા એ છે કે તેમણે રોહિણી, કાલી અને અમ્બિકા દેવીની બધાં વાર સ્તુતિ કરી છે (આનું કારણ સમજાતું નથી).

૧ કેટલીક વાર એકજ શ્લોકના ચાર ચરણોથી પણ સ્તુતિ સંપૂર્ણ થયેલી જ્ઞેવામાં આવે છે. જેમકે—

“વીરં દેવં નિત્યં બન્ધે, જૈનાઃ પાદા મુષ્માન્ પાન્તુ ।

જૈનં વાક્યં મૃયાદ મૃત્યે, સિદ્ધા દેવી દયાત્ સૌહ્યમ ॥”

પરંતુ આ છંદને ‘વિદુ-મલા’ ન ગણતાં તેના પ્રત્યેક ચરણને બધાં દીર્ઘ અક્ષરના એક એક પાદવાળો ‘ત્રી’ છંદ ગણવામાં આવે તો આ પણ ચાર શ્લોક દ્વારાજ સ્તુતિ ગણાય.

૨ આ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી અમ્બુતા દેવીની શોભન મુનિજીએ રચેલી સ્તુતિ આચાર દિનકરના ૧૫૦-૧૫૧ માં પત્રાકમાં નજરે પડે છે.

આ હપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કાવ્યના ચોથા, આઠમા, બારમા ઇત્યાદિ પદમાં શ્રુત-દેવતાની તેમજ ૧૬ વિદ્યા-દેવીઓની, અગ્નિષકા દેવીની, શાંતિ દેવીની તેમજ કપર્દી અને બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ નજરે પડે છે, જ્યારે એના પહેલા, પાંચમા, નવમા ઇત્યાદિ પદમાં પ્રથમ તીર્થંકરથી માંડીને તે અંતિમ જિનેશ્વરની સ્તુતિ અને બીજા, છઠા, દશમા ઇત્યાદિ પદમાં સમસ્ત જિનેશ્વરોની અને ત્રીજા, સાતમા, અગ્યારમા ઇત્યાદિ પદોમાં આગમની સ્તુતિ જોવામાં આવે છે.

પદ-અરૂપણા—

કવીશ્વરે આ સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા વિવિધ ભતના છંદમાં રચી છે. આથી તેમનું છંદ-શાસ્ત્રનું પાણિડલ પ્રકટ થાય છે. આ કાવ્યમાં 'વૃત્ત' અને 'ભતિ' એમ બન્ને પ્રકારનાં પદો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, જોકે આમાંનાં ઘણાં ખરાં પદો તો વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આઠ અક્ષરવાળા એકેક ચરણથી યુક્ત 'અનુષ્ટુપ્' જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે છેક ૩૩ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી અલંકૃત 'અર્ણવ-દણ્ડક' જેવા મોટા વૃત્ત પણ આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે, એ આ કાવ્યની ખૂબી છે. એકેક રીતે આ કાવ્યમાં ૧૮ ભતનાં છંદો છે. (૧) અનુષ્ટુપ્, (૨) અર્ણવ-દણ્ડક, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપભતિ, (૫) દ્રુતવિલંબિત, (૬) નકુંડક, (૭) યુષ્પિતામા, (૮) પૃથ્વી, (૯) મન્દાકાન્તા, (૧૦) માલિની, (૧૧) રૂચિરા, (૧૨) વસંતતિલકા, (૧૩) શાર્દૂલ વિહીરિત, (૧૪) શિખરિણી, (૧૫) અગ્રરા અને (૧૬) હરિણી એ સોળને 'વૃત્ત' તરીકે અને આર્યામીતિ અને દ્વિપદી એ બે છંદોને 'ભતિ' તરીકે ઓળખી શકાય છે.

આ કાવ્યના વિવિધ છંદો સંખ્યાની માહિતી.

છંદનું નામ	• સંખ્યા
૧ અનુષ્ટુપ્	૫૭-૬૦ (૪)
૨ અર્ણવ-દણ્ડક	૬૩-૬૬ (૪)
૩ આર્યામીતિ	૬-૧૨, ૧૭-૨૦ (૮)
૪ ઇન્દ્રવજ્રા	૩૪, ૩૬ (૨)
૫ ઉપભતિ	૩૩, ૩૫ (૨)
૬ દ્રુતવિલંબિત	૧૩-૧૬, ૩૭-૪૦, ૫૩-૫૬ (૧૨)
૭ દ્વિપદી	૬૬-૭૨ (૪)
૮ નકુંડક	૭૭-૮૦ (૪)

૧ આ ઉપરથી અમુક જગ્યા રચાયેલા પદોની સખ્યા જોઈ શકાય છે.

૨ આને 'રકમ્બક' આ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે જુઓ થીસિદ્ધચન્દ્રાત રીકા.

૯ પુષ્પિતાયા	૫-૮ (૪)
૧૦ પૃથ્વી	૪૯-૫૨ (૪)
૧૧ મન્દાકાન્તા	૨૯-૩૨ (૪)
૧૨ માલિની	૨૫-૨૮, ૬૫-૬૮ (૮)
૧૩ રૂચિરા	૭૩-૭૬ (૪)
૧૪ વસંતતિલકા	૨૧-૨૪ (૪)
૧૫ શાર્દૂલવિકીરિત	૧-૪, ૬૧-૬૪, ૮૫-૮૮ (૧૨)
૧૬ શિખરિણી	૮૧-૮૪ (૪)
૧૭ સમ્બરા	૪૫-૪૮, ૮૬-૮૨ (૮)
૧૮ હરિણી	૪૧-૪૪ (૪)

૦૫૧કરણુ-વિચાર—

આ સંપૂર્ણ કાવ્યમાં કાઇ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થયેલો જોવામાં આવતો નથી એ કવિરાજની નિપુણતા સૂચવે છે. વિશેષમાં મહુમ હોં. ભાણુકારકરકૃત 'માર્ગોપદેશિકા'માં આવતા વ્યાકરણના નિયમો ઉપરાંત વધારે વ્યાકરણથી અપરિચિત જનોને આશ્ચર્યકિત કરે તેવી બે 'સંધિઓ છકા તેમજ અગ્યારમા પદમાં જોઇ શકાય છે. આની વાસ્તવિકતાના સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત-કૌમુદી તેમજ સિદ્ધ-હેમ એ બંને વ્યાકરણો સાક્ષી પૂરે છે.

શબ્દ-કેશ—

કવિરાજે જેમ બંને તેમ પ્રચલિત શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. એકાક્ષરી કેશ જણવાની ખાસ જરૂર ન પડે એવી તેમની શબ્દ-રચના છે. આ વાતની અંતમાં આપેલો 'શબ્દ-કેશ સાક્ષી પૂરે છે.

કાવ્ય-અમત્કૃતિ—

આ સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા નામનું કાવ્ય અનેક પ્રકારના શબ્દશલંકારથી વિભૂષિત છે. તેમાં ખાસ કરીને ચરણાની સમાનતારૂપી યમક અનુ વિશેષતઃ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ કાવ્યના પ્રથમ પદ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં જોઇ શકાય છે કે તેનું દ્વિતીય ચરણ તેના અતુર્થ ચરણને તદન મળતું આવે છે; આથી કરીને સંસ્કૃતના અનલિપ્ત જનો તે તે બંને ચરણોને સરખાં જોઇને તેનો અર્થ પણ જોઈને હશે એમ ધારે, પરંતુ અર્થતઃ તે બંને જુદાં છે. આવી અમત્કૃતિથી અલંકૃત એવાં અનેક પદો આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે અને તેની સંખ્યા ૮૦

૧ ૭૪ પદમાંના જેવી સંધિનું દૃષ્ટાત શ્રીજયપ્રભાદિસંસ્કૃત અતુર્વિંશતિકાના પદ મા પદગા પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

(પદાંક ૧-૧૬, ૨૧-૪૮, ૫૭-૮૮ અને ૯૩-૯૬)ની થવા બાબત છે. તેમાં પણ વળી ૯ થી ૧૨ સુધીનાં પદો તો આ ઉપરાંત લાટાનુપ્રાસ નામના અન્ય પ્રકારની ચમત્કૃતિથી ઝળઝળ રહ્યાં છે; તેમાં એકના એક પદનો ત્રણ વાર બૃહ બૃહ અર્થમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં કવિરાજે પ્રથમ અને ચતુર્થ ચરણો સમાન હોય એવાં પણ ચાર પદો (૫૩-૫૬) રચ્યાં છે. ચરણ-સમાનતાથી વિભૂષિત પદો રચવામાં હજી કંઈ કશ્યાસ રહી ગઈ હોય તો તે પૂર્ણ કરતા હોય તેમ તેમણે ૪૯ થી ૫૨ સુધીનાં પદોમાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સમાન રચ્યાં છે: આમ કરીને તો કવિરાજ પોતાની કુશલતાની ઓરળ પ્રજ્વાલ પ્રદર્શિત કરી છે, કેમકે ચાર ચરણોનાં પદ હોવા છતાં તે બધે બેજ ચરણોનાં હોય એમ લાગે છે. આ ઉપરાંત એક વિશિષ્ટ પ્રકારના યમકથી અલંકૃત ચાર પદો (૮૯-૯૨) રચીને તેમણે શબ્દાલંકાર પરત્વેનું પોતાનું પાણ્ડિત્ય સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

આ અપૂર્વ કાવ્યને તેની ચમત્કૃતિમાં સર્વાંગે મળતું આવતું એક કાવ્ય મારા જોવામાં આવ્યું છે અને તેના રચનારા બીજા કોઈ નહિ પણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી છે. આ કાવ્ય 'ઐન્દ્ર-સ્તુતિ'ના નામથી ઓળખાય છે અને તે સ્વોપજ ટીકાથી અલંકૃત છે. હાલમાં સાગરાનંદસૂરિજીએ તેની એક અવચૂરિ તૈયાર કરી છે અને તે છપાઈ ગઈ છે. કેટક સમયમાં તે બહાર પડશે એમ લાગે છે. ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના ઑક્ટોબર માસમાં આની એક પ્રતિ મને તેમની તરફથી જોવાને મળી હતી એ એક મહિના ઉપર મને એ કાવ્યનાં મૂળમાત્રની એક પ્રતિ વિજયમોહનસૂરિજી તરફથી મળી છે. (એ કાવ્યને પણ આ કાવ્યની માફક તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા જે વિચાર રાખ્યો છે.)

ચરણની સમાનતારૂપ ચમત્કારથી ચતુરોના ચિત્તને પણ ચોરી લેનાર એક બીજું કાવ્ય શ્રેષ્ઠિ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોષ્ટાદ્યાર કંડ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાવ્યને 'ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેના કર્તા સુનિશ્ચી મેરૂવિજયજી છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્ય 'વસંતતિલકા' નામના એકજ વૃત્તમાં રચાયેલું છે અને તેના પ્રત્યેક શ્લોકમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા નિહાળી શકાય છે. આ કાવ્યની જમ ચરણ-સદૃશતારૂપી યમકથી અલંકૃત અને કૃત એકજ ભાતના 'છંદ'માં રચાયેલું પરંતુ ચોવીસ જિનેશ્વરાનીજ સ્તુતિરૂપ અને તે પણ વળી ૨૪ પદોનું એક કાવ્ય હાલમાં મારા જોવામાં આવ્યું છે. તે હજી સુધી અપ્રસિદ્ધ છે.

૫૬-સમાનતારૂપી યમકથી થોડે ઘણું અંશે પરિપૂર્ણ એવું એક બીજું કાવ્ય શ્રીમદ્ધણ્ડિચરિત્રે એવું છે અને તે શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી

ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં પ્રસિદ્ધ થયેલું હતું. આ તેમજ ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ એ બે કાવ્યો અનુવાદ સહિત મેં તૈયાર કર્યા છે અને તે હુંક સમયમાં છપાઇ બહાર પડશે એવી આશા રહે છે.

આ ઉપર્યુક્ત વિશિષ્ટતાથી અલંકૃત ઘાઈ બીજું કાવ્ય હોય, તો તેની મને ખબર નથી, બેઠે અન્ય જાતનાં યમકમય કાવ્યો તો મેં કેટલાંક બોયાં છે. સમય મળતાં તેના પણ અનુવાદ કરવા અસિદ્ધાયા રહે છે.

કાવ્ય-ઉત્પત્તિ—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભન સુનીશ્વરે કયા પ્રસંગે રચી તેના સંબંધમાં નીચેની હકીકત રજૂ કરવામાં આવે છે. આની સત્યતા ઉપર બરોસો રાખી શકાય તેમ છે, પરંતુ આ દ્વન્તકથા કવિરાજના અદ્વિતીય કાવ્ય—ચાતુર્યને તથા આસાધારણ ઉપયોગને સૂચવવા બેઠવામાં આવી હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

એકદા શોભન સુનિરાજ ગોચરી મારે ગયા હતા, તેવામાં તેમને જિનેશ્વરની સ્તુતિ રચવાનો વિચાર થઇ આવ્યો અને તે કાર્યમાં તેઓ તદ્દલીન બની ગયા. આ પ્રમાણે વ્યથિત્તવાળા તેઓ એક શ્રાવકને ઘેર જઇ ચડ્યા અને ત્યાં આહાર લઇને બસેલું પાત્ર ઝાળીમાં મૂકવાને બદલે તેની સમીપમાં પડેલું પાપાણું પાત્ર તેમણે ઝાળીમાં મૂકી દીધું. આહાર કરતી વેળાએ તેમની ઝાળીમાંથી પાપાણું પાત્ર નીકળતાં તેમની સ્પર્ધા કરનારા બીજા સુનિઓ બોલી ઊઠ્યા કે અહો ! આજ શોભનને તો ચોટા લાલ થયો ! ગુરૂજીએ શોભન સુનિને આ બાબતનો ખુલાસો કરવા કહ્યું ત્યારે તેમણે સત્ય હકીકત નિવેદન કરી અને પોતે જિન-સ્તુતિનાં જે પદો રચ્યાં હતાં તે કહી બતાવ્યાં. આ સાંભળીને તેમના ગુરૂજી અતિશય ખુશી થઇ ગયા. ગોચરીએ નીકળીને ઉપાશ્રયે પાછા ફરતાં સુધીમાં આવાં અપૂર્વ પદો બે કવીશ્વરે રચ્યાં હોય, તો તે હકીકત આ કવીશ્વરની અપૂર્વ કુશલતા સૂચવે છે.

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું સ્થાન—

આ કાવ્યની સમાવોચના કરવાનું કાર્ય તો હું સુજ પાઠક-વર્ગને સોંપું છું, પરંતુ તેની સમીક્ષાને અંગે નીચેની બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવો હું ઉચિત સમજું છું.

(૧) પ્રથમ તો આ કાવ્ય ઉચ્ચ કોટિનું હોવું જોઇએ એ વાતને એ કાવ્યને અંગે રચવામાં આવેલી વિવિધ દીકાઓજ સિદ્ધ કરી આપે છે. ખાસ કરીને સૌભાગ્યસરિત્તએ આના સંબંધમાં નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે એ ખુસવાળેવું નથી. તેઓથી કહે છે કે—

“ સ્તુતિસ્વરૂપા વિવિધાર્થચિત્રા—
ડલદ્વારસારા સરસાઝમેયા ॥ ”

(૨) શ્રીમાન્ સંવતિલકસુરિજીએ આ કવિરાજના સંબંધમાં નીચે મુજબનો અભિપ્રાય આપ્યો છે:—

“વીજો સોહણનામા, જસ્ત કવિતં વિચિત્તયં સુખિરં ।

કેહિ ન વિદિયહિયર્પહિ પંઢિર્પહિ સિરં ધુણિયં ॥

વહુપરિયણપરિયરિયા, અલંડપંઢિચવપ્પહુપ્પિચ્છા ।

સિરિમોયરાયરાયં, ગણસ્ત મુહમંઢણં જાયા ॥”

—સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકા (પત્રાંક ૭૫)

અર્થાત્ (સર્વધરને) ખીજે શોભન નામે પુત્ર હતો. એની વિચિત્ર કવિતાનું શ્રવણ કર્યા બાદ દૃઢ્યમાં વિસ્મય પામેલા એવા કયા કયા પણ્ડિતોએ મસ્તક ધુણાવ્યું નથી ? શોભન અને ધનપાલ એ બંને ધણુ સેવકોથી સેવિત હતા, અખણ્ડિત વિદ્વાતાના ગર્વથી દુઃપ્રેક્ષ (દુઃખે કરીને બેઠે શકાય, તેવા) હતા તેમજ તેઓ શ્રીભોજ રાજાશ્વરના મુખ-મણ્ડન બન્યા હતા.

(૩) સાહિત્ય-રસિક ડૉ. યાકોબી જવા વિદ્વાને પણ એની મુગ્ધ કંઠે પ્રશંસા કરી છે, આ વાત તેમણે જર્મન ભાષામાં લખેલી પ્રસ્તાવના ઉપરથી બેઠે શકાય છે.

(૪) આ કાવ્યની શોભન ગુણિજના ગુરૂએ પણ પ્રશંસા કરી છે એમ પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીમહેન્દ્રસુરિપ્રબાન્ધના નીચે આપેલા ૩૧૯ આ પદ ઉપરથી બેઠે શકાય છે:—

“સ ગ્રાહ ન સ્તુતિધ્વાના-જ્ઞાનેષ્વર્યવહો શુભઃ ।

તત્કાવ્યાન્યથ હર્ષેણ, પ્રાદીસત્ત્વં તં ચમત્કૃતઃ ॥ ૧ ॥”

(૫) આ કાવ્યથી જૈન સમાજ વિશેષતઃ પરિચિત છે એ વાત પણ તેની ગૌરવતા બહેર કરે છે.

હવે હું આ ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરું તે પૂર્વે મારી અલ્પ બુદ્ધિને લઇને આ કાવ્ય ઉપર યથાવિગ્ન પ્રકાશ પાડી ન શકાયો દોષ તો તેથી આ કાવ્યમાં ન્યૂનતા છે એમ ન માનવું એટલી પાકક-વર્ગને ખાસ બલામણુ કરતો તેમજ અતિ-દોષ કે મુદ્રણ દોષને લીધે જ કંઈ ખામીઓ આ પુસ્તકમાં નજરે પડે તે બદલ સાક્ષર વર્ગે ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખતો હું વિરમું છું, કેમકે

“ગચ્છતાઃ સ્તરણનં ક્વાપિ, મયત્યેવ પ્રમાદતઃ ।

લલન્તિ હર્જનાસ્તત્ર, સમાવર્ષતિ સજ્જભાઃ ॥ ૧ ॥”

બૂલેશ્વર, મુંબાઈ.
વીર સેવત ૨૪૫૨,
માર્ગશીર્ષ શુક્લ એકાદશી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

વિષય-પ્રદર્શન

વિષય

પદાંક

શ્રીઋષભ જિનેશ્વરની સ્તુતિ	૧
સ્વભાષિક વિભાગો, ઋગ્વેદ, ભગ્વત સંખ્યા, અનંતનો અર્થ, અભયને પ્રતિ- બોધિત નહિ કરી શકવાનું કારણ, કર્મ, ૭ દ્રવ્યો, નાલિ નરેશ, કાલના વિભાગો, ધુમકે, ત્રણ પ્રકારની નીતિઓ, ઋષભદેવ, સંખ્યાત અને પૂર્વની સમજ, પદ્ય-વિચાર, શાસ્ત્ર-વિકાસિતનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-અભરકાર.	
જિનવરોની સ્તુતિ	૨
જિનવર, જાનના પાંચ પ્રકારો, તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલીમાં શહેલો તફાવત, કેવલીના પ્રકારો, તીર્થંકરો અર્થ, મન્દાર કુસુમ.	
જૈન આગમની પ્રશંસા	૩
નય, તેના સાત પ્રકારો, અંગ, સિદ્ધાન્ત-રચના, મહાવીર સ્વામીની દેશના, ગણધર, પદાર્થોના ત્રણ ધર્મો, કંઠર્પનું સ્વરૂપ.	
શ્રુત-દેવતાનું સ્મરણ....	૪
શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ.	
શ્રીઅજિતનાથને નમસ્કાર	૫
પંચ-કલ્યાણક, તીર્થંકરનું અવન, જન્મ-કલ્યાણક, સમય, અંતર્મુદ્દર્ત, વૈમાનિક દેવોના પ્રકારો, ચોક્ક મન્દો, ભદ્રલાળ વિગેરે વનો, દીપ-સુદો, ચાર શિલાઓ, લોકપાલ, તિર્થંગ- જૂમક, મેરૂ ગિરિશળ, શ્રીઅજિતનાથ, પદ્ય-પરીક્ષા—પ્રથમનાં બે અરણ્યોના અક્ષરો તથા ગણો સંખ્યાની ખુલાસો.	
જિન-સમૂહની પ્રાર્થના....	૬
વસ્તુ છંદ, વ્યાકરણ-વિચાર, તીર્થંકરોની સંખ્યા, ૩૫ સ્તોત્રો, કર્મ-બૂધિ, જન્મ- દીપ, ૭ પર્વો.	
જૈન શાસનનો વિચાર	૭
ત્રેલોક્યનું દિગ્દર્શન, ગમ પરત્વે વિચાર, મુક્તિ-માર્ગ, સિદ્ધનો અર્થ.	

૧-૩ અત્ર ત્રણ જૂદી જાતના ટાઇપ વાપરીને અહીં વિષયના ત્રણ પ્રકારો સૂચવવામાં આવ્યા છે. જેમકે સૌથી મોટા ટાઇપમાં પદાંકનો વિષય, તેનાથી નાના ટાઇપમાં સ્પષ્ટીકરણમાં આપેલા વિષયો અને સૌથી નાના ટાઇપમાં મોટે ભાગે ટિપ્પણીમાં આપેલા વિષયો આવ્યા છે.

માનસી દેવીને પ્રાર્થના	૮
માનસી-સ્વરૂપ, સોળ વિદ્યા-દેવીઓનાં નેત્રો.					
શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ	૯
શંભવનાથ, સંસારને અશ્વત્થની ઉપમા, વીતરાજની પ્રાર્થનાનું ફળ, પદ-સમીક્ષા, પદ પરત્વે માત્રા-ગણતરી, આપાનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-અમરકૃતિ.					
જિનેશ્વરોનો આશ્રય કરવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ.....	૧૦
જિનેશ્વરનાં લક્ષણો, માન અને મદમાં તદ્દાવત, મદનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો.					
જૈન મતનું પ્રાધાન્ય	૧૧
જૈન સિદ્ધાન્તમાંના નયોની અતુલ્યતા, સાંખ્ય દર્શનની ઉત્પત્તિ, સિદ્ધાન્તને 'પ્રથમ કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ, કાલની મહત્તા, સ્વભાવની પ્રબલતા, કર્મની પ્રોઠતા, નિયતિની પ્રભુતા, ઉદયમની પ્રધાનતા, વ્યાકરણ-વિચાર, પદ-પરીક્ષા.					
શ્રીવજ્રશૃંગલાને પ્રણામ	૧૨
વજ્રશૃંગલા દેવીનું સ્વરૂપ.					
અભિનન્દનનાથને પ્રાર્થના	૧૩
બુદ્ધ અને ગુણીનો બેલબેદ, શ્રીઅભિનન્દન, તીર્થંકરોનો ધ્વનિ, શ્રીઅભિનન્દનને આપેલી સિંહની ઉપમા, વૃત્ત-વિચાર, કૃતવિદ્યોગિતનું અન્ય લક્ષણ.					
સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના	૧૪
જિનેશ્વરનું વિશ્વ-અધ્યત્વ, તીર્થંકરનું અલૌકિક શુદ્ધત્વ, શૂર-અતુર્ભગી, અર્હિસાદિક મહાપ્રતો-અર્હિસા, સત્ય, અચોર્ય, પ્રજ્ઞાર્થ અને અપરિગ્રહ, ધર્મ-ચક્ર.					
આગમની પ્રશંસા	૧૫
આગમ, ઉપચાર, ડપ આગમો.					
શ્રીરોહિણી દેવીને નમસ્કાર	૧૬
શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ, પદ-વિચાર.					
શ્રીમુમતિનાથની સ્તુતિ	૧૭
શ્રીમુમતિનાથ, દમ (ઉપશમ) વિચાર, ભય અને તેના પ્રકારો, પદ-અમરકાર.					
સમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનતિ	૧૮
જિનેશ્વરનું લક્ષણ, ઈશ્વરની મુક્તતા, મુક્ત જીવોના પુનરાગમનનો અસંભવ, સાંવત્સરિક દાન, સ્વર્ણનો સિદ્ધો, ઘાતવર્તિત પાપનો અર્થ, પદ-અમરકૃતિ.					
સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ	૧૯
તીર્થંકરની ગર્ભ-આનિતા, પદ-અમરક.					

કાલી દેવીને પ્રાર્થના	૨૦
કાલી દેવીનું સ્વરૂપ, અભયનો અર્થ, પદ્ય-અમરકાર-મીમાંસા.	
શ્રીપદ્મપ્રભને વિનતિ	૨૧
પદ્મપ્રભ પ્રભુ, સામાયિકનો અર્થ, પંચમ ગતિ, વૃત્ત-વિચાર-પ્રથમાદિચરણોના ગણો પરત્વે સમજ, વસન્તવિલકાનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-અમરકાર.	
સમય જિનેશ્વરની સ્તુતિ	૨૨
જિન-શ્રેણિ પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો સંબંધી વિચાર, જિનેશ્વરનો મહિમા.	
શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ ...	૨૩
પ્રલોક-અમરકાર.	
ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ	૨૪
ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ, વૃત્ત-અમરકાર.	
શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સ્મરણ	૨૫
સુપાર્શ્વનાથ, માલિની વૃત્તનાં લક્ષણો.	
જિનેશ્વરોનું ધ્યાન	૨૬
જિનેશ્વરોની દેવકૃત લલિત,તીર્થકરનું સાન્નિધ્ય કરનારા દેવોની સંખ્યા, સમ્યક્ત્વ.	
જિન-મતની પ્રશંસા	૨૭
જનમ-મરણની વેદના.	
મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ	૨૮
મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ.	
શ્રીચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને પ્રણામ	૨૯
ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર, દૃષ્ટાંતનો અર્થ, હેતુની સમજ, ભિદ્ધ અર્થાત્ તર્ક, અને- કાન્તવાદ-મીમાંસા, અંધબુદ્ધિ ન્યાય, ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને અસમાન કહેવાનું કારણ, પદ્ય-અરૂપણા, મન્દક્રાન્તાનું લક્ષણ.	
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૩૦
પ્રલોક-અમરકાર.	
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ	૩૧
વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ ...	૩૨
શ્રીવજ્રાંકુશીનું સ્વરૂપ.	
શ્રીસુવિધિનાથને પ્રાર્થના	૩૩
સુવિધિનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-પરિચય, ઇ-દવજા, ઉપે-દવજા, અને ઉપમાતિનાં લક્ષણો.	

જિનેશ્વરોને વિનતિ	૩૪
પદ-વિચાર.						
જિન-વાણી....	૩૫
પદ-વિચાર.						
જ્વલનાયુધા (સર્વાસા મહાજ્વાલા) દેવીની પ્રાર્થના	૩૬
કટિ, જ્વલનાયુધા દેવીનું સ્વરૂપ, પદ-વિચાર.						
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ	૩૭
શીતલનાથ-ચરિત્ર.						
જિનેશ્વરોનું સ્મરણ	૩૮
પદ-વિચાર.						
સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૩૯
કંઠ્ય-વૃક્ષ.						
માનવી દેવીની સ્તુતિ	૪૦
માનવી દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીશ્રેયાંસનાથની વીતરાગ દશા	૪૧
શ્રીશ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર, કંઠ્ય-વિજય, પદ-ગીત્રાસા, હરિશ્ચંદ્ર લક્ષણ						
જિનેશ્વરોની તેમનાં લક્ષણોથી અંકિત સ્તુતિ	૪૨
જિનાગમની સ્તુતિ	૪૩
સંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી.						
શ્રીમહાકાલી દેવીનો વિજય	૪૪
મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ, પદ-વિચાર.						
શ્રીવાસુપૂજ્યને વન્દન	૪૫
શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર, શ્રીવાસુપૂજ્યના લક્ષ, પદ-પરિચય, સંધ્યાનું લક્ષણ						
જિન-શ્રેણિને પ્રાર્થના	૪૬
જિન-વાણીનું સ્વરૂપ	૪૭
શ્રીશાન્તિ દેવીની સ્તુતિ	૪૮
શાન્તિ દેવીનું સ્વરૂપ, સમાનો પ્રજાલ						
શ્રીવિમલનાથને વન્દન	૪૯
શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર, પદ-ગીત્રાસા, પૂરતું લક્ષણ						

સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૫૦
'સદાનવસુરાજિતાઃ' પદ પરત્વે વિચાર, શ્રીસોમવિલકેસૂરિકૃત સર્વજ્ઞ-સ્તોત્ર અને તેનો અનુવાદ.						
જિન-પ્રવચનને પ્રણામ	૫૧
શ્રીરાહિણી દેવીને પ્રાર્થના	૫૨
રાહિણી દેવી સંબંધી વિચાર.						
શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ	૫૩
અનન્તનાથ-ચરિત્ર, પદ-અમરકાર.						
જિન-સમૂહને વિજ્ઞપ્તિ	૫૪
અજ્ઞાન.						
આગમની સ્તુતિ	૫૫
પદ-વિચાર.						
શ્રીઅચ્યુતા દેવીની સ્તુતિ	૫૬
અચ્યુતા દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ....	૫૭
શ્રીધર્મનાથ-ચરિત્ર, પદ-વિચાર.						
જિન-સમૂહની સ્તુતિ	૫૮
ભારતીની સ્તુતિ	૫૯
શ્રીપ્રજ્ઞપ્તિ દેવીની સ્તુતિ	૬૦
પ્રજ્ઞપ્તિ દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ	૬૧
શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્ર, મેરૂનાં સોળ નામો, 'પાદ્મઃ' સંબંધી વિચાર, પદ-વિચાર, ત્રિપાલકાર.						
જિનવરોનો વિજય	૬૨
જિન-મતની સ્તુતિ	૬૩
પદ-વિચાર.						
શ્રીપ્રલશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ	૬૪
પ્રલશાન્તિ યક્ષનું સ્વરૂપ.						

શ્રીકૃત્યુનાથને વન્દન

શ્રીકૃત્યુનાથ-ચરિત્ર, ભરતશેત્ર અને ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ, ચઘાધાપુરોની સંખ્યા,
'શલાકા' શબ્દનો અર્થ.

સકલ તીર્થકરોને પ્રણામ

સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ

બ્રહ્મક-સમીક્ષા.

શ્રીપુરુષદત્તા દેવીને પ્રાર્થના

ઇતિ-વિચાર, પુરુષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીઅરનાથને પ્રણામ

અરનાથ-ચરિત્ર, નવ નિધિ, શુભનપતિના દશ પ્રકારો, ચૌદ રત્નોનાં નામ તથા માપ,
ચૌદ રત્નોના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવો, ચૌદ રત્નોનું કાર્ય, ચક્રવર્તીની ખંડની
સાધના, પોષકનો અર્થ, ચક્રવર્તીના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવ, ચક્રવર્તીની સંખ્યા,
સર્વાર્થસિદ્ધ, અનુત્તર વિમાન, માન અને મદ સંબંધી વિચાર, પદ-મીમાંસા.

જિનવરોને વન્દન

પદ-વિચાર.

જિન-આગમને નમસ્કાર

પદ-વિચાર.

શ્રીચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ

ચક્રધરા દેવીનું સ્વરૂપ.

શ્રીમહિનાથની સ્તુતિ

શ્રીમહિનાથ-ચરિત્ર, મહિનાથનો સ્ત્રી-વેદ, પદ-વિચાર.

જિન-પતિઓની સ્તુતિ

જીવ-વિચાર, રથાવર અને વ્રસ.

સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા

જેન સિદ્ધાન્તમાં તર્કનું સ્થાન.

શ્રીકર્પદી યક્ષનું સ્મરણ

યક્ષ-વિચાર, કર્પદી યક્ષરાજની સ્તુતિ, શ્રીકૃષ્ણમદેવની સ્તુતિ અને તેનો અનુવાદ,
કર્પદી યક્ષરાજનું જીવન-વૃત્તાન્ત, પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ

શ્રીમુનિસુમતનાથની સ્તુતિ

મુનિસુમત સ્વામીનું ચરિત્ર, પદ-મીમાંસા.

જિન-સમુદાયને પ્રણામ	૭૮
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ	૭૯
અનુમાન.						
શ્રીગૌરી દેવીની સ્તુતિ	૮૦
ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીનમિનાથનું સંકીર્તન	૮૧
શ્રીનમિનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-વિચાર, શિખરિણીનું અન્ય લક્ષણ.						
જિનેશ્વરોનો જય	૮૨
દાનના પાંચ પ્રકારો.						
સિદ્ધાન્તનો પરિચય	૮૩
કાલી દેવીની સ્તુતિ	૮૪
કાલી દેવીનું સ્વરૂપ, લક્ષ્મી વિગેરે ચોદ શતો.						
શ્રીનેમિનાથને નમસ્કાર	૮૫
નેમિનાથ-ચરિત્ર, મહાસતી રાણમતી, નેમિનાથે મુદ્રમાં લીધેલો શાળ.						
જિન-ત્રેણિની સ્તુતિ	૮૬
પદ્ય-વિચાર.						
જિન-વાણીનું ગૌરવ	૮૭
પદ્ય-વિચાર.						
અમ્બા દેવીની સ્તુતિ	૮૮
અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીપાર્શ્વનાથને આર્યના	૮૯
શ્રીપાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર, પદ્ય-વિચાર.						
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૯૦
જન્મ-મરણનાં સ્થાનો.						
જિન-વાણી પરત્વે વિચાર	૯૧
પદ્ય-અમરકાર.						
વૈશંટ્યા દેવીની સ્તુતિ	૯૨
ધરત્વેન્દ્ર-વિચાર, વૈશંટ્યા દેવીનું સ્વરૂપ.						

શ્રીવીર પ્રભુને વિનતિ	૬૩
વીર પ્રભુનું ચરિત્ર, 'વીર' શબ્દ સંબંધી વિચાર, વીર પ્રભુની વીરતા, વીરનું વપ, વીર પ્રભુનાં અન્ય નામો, પદ-વિચાર.						
જિન-સમૂહની સ્તુતિ	૬૪
સમવસરણનું સ્વરૂપ, પુણ્ય-વૃદ્ધિ, ત્રણ ગદો, વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કમ્બ, ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણ, ગદનાં દ્વારો, અરોહ' વૃક્ષ, સિંહાસન, આમર, છત્ર ઇત્યાદિ, સમવસરણની રચના, સમવસરણમાં તીર્થંકરનું સ્વરૂપ, તીર્થંકરની દેશના, તીર્થંકરની પર્યટા, દય આશયો, જૈન કર્મનમાં વિનયનું સ્થાન, પ્રમાણાનુભવ-દિક્કો વિચાર						
ભારતીને પ્રાર્થના	૬૫
અમ્બિકા દેવીની સ્તુતિ	૬૬
અમ્બિકા દેવીનું સ્વરૂપ.						

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची (स्पष्टीकरणभां साधनत्रय ग्रन्थानी भूमी)

जैनग्रन्थ :

त्रिपाट्टिशालाकापुरपचारिभम्
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्
अभिधानचिन्तामणि
अभिधानचिन्तामणिपरिशिष्टम्
अनेकार्यसम्प्रदाय
पीतरागस्तोत्रम्
छन्दोऽनुशासनम्
योगशास्त्रम्
अयोगव्यपच्छेदव्याप्तिशिक्षा
अनुयोगव्याप्ति
अनुयोगशास्त्रपूति
हीनोपवेदासाला
पुष्पमाला
मयगायना
मयधमसारोद्धार
मयधमसारोद्धारपूति
प्रमाणनपतत्पाठोकाष्टद्वार
स्वाशास्त्ररत्नाकर
रत्नाकरायतारिका (प्रमाण ० वृत्तिः)
न्यायपुस्तुमात्रिका
अध्यात्मतत्त्वशास्त्रोक्त
तत्त्वशास्त्राधिगमगुणम्
तत्त्वशास्त्राधिगमगुणभाष्यम्
तत्त्वशास्त्राधिगमगुणतन्मन्त्रकारिकाष्टिका
तत्त्वशास्त्राधिगमगुणष्टिका
कर्मवृत्तिः (कर्मवृत्ति)
कर्मवृत्ति
वृत्तवृत्तिः

कर्तारः

कलिकाछसर्वज्ञाभी' हेमचन्द्र 'सूरिः
"
"
"
"
"
"
गणधरः
मलधारगच्छीयभी' हेमचन्द्र 'सूरिः
"
"
"
भी' नेमिचन्द्र 'सूरिः
भी' सिद्धसेन 'सूरिः
भी' वानिदेव 'सूरिः
"
भी' रत्नवर्म 'सूरिः
न्यायविशारद्व्यापनीयंमुनिभी' न्यायपित्रयः '
"
यापकपर्ययभी' उमास्वयतिः '
"
भी' देवगुप्त 'सूरिः
भी' गिरिशंभु 'मतिः
भी' शिवराम 'सूरिः
भी' देवेन्द्र 'सूरिः
भी' चन्द्रदि 'भक्तसत्त

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः
 जम्बूद्वीपप्रज्ञातिवृत्तिः
 आवश्यकनिर्गुक्तिः
 विशेषावश्यकम्
 धृष्टस्त्वद्विहिणी
 प्रज्ञापनावृत्तिः
 जीवाजीवाभिगमवृत्तिः
 भगवतीसूत्रम्
 योगविन्दुः
 सम्मतिर्तर्कः
 फल्याणमन्विरस्तोत्रम्
 आगमस्तारः
 नयचक्रम्
 नयावृत्तरङ्गिणी
 द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका
 नयप्रदीपः
 नयरत्नस्यः
 अध्यात्मोपनिषद्
 नयोपदेशः
 स्याद्वाक्कल्पलता
 शाताधर्मकथाङ्कः
 समवायाङ्कः
 नन्द्यसूत्रम्
 कल्पसूत्रम्
 सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)
 लोकप्रकाशः
 धर्मविन्दुः
 अनेकान्तजयपताका
 आवश्यकटीका
 अर्थव्यापिका (श्रीश्रान्दप्रतिक्रमणसूत्रम्)
 आवश्यकचूर्णिः
 स्थानाङ्कम्
 आचाराङ्कम्
 वैद्यवन्दनमहाभाष्यम्

गणधरः
 श्री ' शान्तिचन्द्रः '
 श्री ' भद्रबाहु ' स्वामी
 क्षमाश्रमणश्री ' जिनभद्र ' गणिः
 "
 श्री ' मलयगिरिः '
 "
 गणधरः
 तार्किकचक्रवर्तिश्री ' सिद्धसेनविवाकरः '
 "
 श्री ' देवचन्द्रः '
 श्री ' मल्लवादि ' सूरिः
 न्यायाचार्य-न्यायविशारद-श्री ' यशोविजयः '
 "
 "
 "
 "
 "
 "
 "
 गणधरः
 "
 क्षमाश्रमणश्री ' देववाचक ' सूरिः
 श्री ' भद्रबाहु स्वामी '
 उपाध्यायश्री ' विनयविजय '
 "
 श्री ' हरिभद्र ' सूरिः
 "
 "
 श्री ' रत्नखर ' सूरिः
 श्री ' जिनदास ' महत्तरः
 गणधरः
 श्री ' शान्ति ' सूरिः

अष्टलक्षी (अर्थरत्नावली)

आचारदिनकरः

निर्वाणकलिका

उपदेशरत्नावली

दशवैकालिकम्

सिद्धान्तागमस्तवः

चतुर्विंशतिका

भक्तामरस्तोत्रम्

नमिऊणम्

अध्यात्मफलपद्मटीका

जैनस्तोत्रसङ्ग्रहस्य द्वितीयो विभागः

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

वैराग्यशतकम्

वाग्भटालङ्कारः

संदेगदुग्धकन्दली

लघुशान्तिस्तोत्रम्

स्तुतिचतुर्विंशतिकाटीका

"

"

आचाराङ्गवृत्तिः

शत्रुञ्जयमाहात्म्यम्

उपदेशतरङ्गिणी

धर्मसङ्ग्रहः

वीरभक्तामरम्

शान्तिनाथचरित्रम्

सेनप्रश्नम्

जीवसमाप्तः

भक्तामरसमस्या (शान्तिभक्तामरम्)

सुपादनाहचरित्रं

नमुष्णं

भरदेसरसज्ज्ञाय

उपाध्यायश्री 'समयसुन्दरः'

श्री 'वर्धमान' सूरिः

श्री 'पादालित' सूरिः

सहजवचनानुप्रतिमाधुरन्धर-

श्री 'सुनिसुन्दर' सूरिः

श्री 'शय्यम्भव' सूरिः

श्री 'जिनप्रभ' सूरिः

श्री 'वृषभमणि' सूरिः

श्री 'मानसुद्ध' सूरिः

"

श्री 'धनविजयगणिः'

प्रकाशयित्री—श्रीयशोविजयजैनप्रणथमाला

श्री 'मेरुविजय' गणिः

श्री 'पद्मानन्द' कविः

श्री 'वाग्भटः'

श्री 'विमल' सूरिः

श्री 'मानदेव' सूरिः

श्री 'सिद्धिचन्द्रगणिः'

श्री 'सौभाग्यसागर' सूरिः

सुनिराजश्री 'जयविजयः'

श्री 'शीलाङ्क' सूरिः

श्री 'धनेश्वर' सूरिः

श्री 'रत्नमन्दिर' गणिः

श्री 'मानविजयः'

उपाध्यायश्री 'धर्मवर्धन' गणिः

श्री 'शुभविजयः'

मुनिश्री 'लक्ष्मीविमलः'

श्री 'लक्ष्मण' गणिः

'सोधमेन्द्रः'

जैन गुजराती ग्रन्था

प्रकरण-रत्नाकर
पीर-स्तवन
अक्षर्यदिदर्शन
सूक्तमुक्तावली
नेमिनाथ-स्तवन

तत्त्वाभ्यास (उत्तरार्ध)

जैन हिन्दी ग्रन्थ

अहिंसादिगवर्शन

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः

किरातार्जुनीयम्
श्रुतबोधः
कुमारसन्भवः
वृत्तरत्नाकरः
सिद्धान्तकौमुदी (अष्टाध्यायीटीका)
दिगुपालवचनः
महाभारतम्
मनुस्मृतिः
मगवद्गीता
षष्ठ्यष्टकम्
काव्यमाला (सप्तमगुच्छकः)
मालतीमाधवनाटकम्

गुजराती नाटक

द्रौपदी-नाटक

कर्ता

आवक ' एमिभसी भाखुं '
उपाध्याय श्री ' विनयविजयल '
शास्त्रविशारद जैनान्ध्याय श्री ' विजयधर्म ' खरिल
मुनिश्री ' डेसर विमलल '
न्यायान्ध्याय न्यायविशारद महामहोपाध्यायश्री
' शशोविजयल '
न्यायविशारद न्यायतीर्थ उपाध्यायश्री
' भगलविजयल '

कर्ता

शास्त्रविशारद श्री ' विजयधर्म ' खरिल

कर्तारः

महाकवि ' मारावि ' ,
कविराज ' कालिदासः '
श्रीमद्वेङ्कटारः
महामहोपाध्याय श्रीमद्वेङ्कटजिदीक्षितः '
कविवर ' माघः '
आद्यकवीश्वर ' वाल्मीकिः '
भगवान् ' मनुः '
श्री ' कृष्णः '
श्री ' शूद्रक ' कविः

महाकवि ' भवमृतिः '

कर्ता

भट्ट ' भ साक्षर अष्टाध्याय धातुशास्त्र

नमः परमात्मने ।

सुविहितपुरन्दरश्रीशोभनमुनिवर्यविहिता

॥ स्तुतिचतुर्विंशतिका ॥

श्रीनाभिनन्दनः

अथ श्रीनाभिनन्दनस्तुतिः—

भव्याभोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली—

रम्भासामज ! 'नाभि'नन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।

भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता—

रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥

—शार्दूलविकीर्तितम् (१२, ७)

सप्तस्तजिनवराणां स्तुतिः—

ते वः पान्तु जिनोत्तमाः क्षतरुजो नाचिक्षिपुर्धन्मनो

द्वारा विभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवा राजिताः ।

यत्पादौ च सुरोज्झिताः सुरभयाञ्चक्रुः पतन्त्योऽम्बरा—

द्वाराविभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवाराजिताः ॥ २ ॥ —शार्दूल०

जिनप्रवचनप्रशंसा—

शान्तिं वस्तुतान् मिथोऽनुगमनाद् यन्नैगमाद्यैर्नयै—

रक्षोभं जन ! हेऽतुलां छितमदोदीर्णाङ्गजालं कृतम् ।

तत्तू पूज्यैर्जगतां जिनैः प्रवचनं हृष्यत्तुन्वाधावली—

रक्षोभञ्जनहेतुलाञ्छितमदो दीर्णाङ्गजालकृतम् ॥ ३ ॥ —शार्दूल०

श्रुतदेवतास्मरणम्—

शीतांशुत्वपि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूलिकणा—

नाली केसरलालसा समुदिताऽऽशु भ्रामरीभासिता ।

पायाद् वः श्रुतदेवता निदधती तत्राब्जकांती क्रमौ

नालीके सरलाऽलसा समुदिता शुभ्रामरीभासिता ॥ ४ ॥ १ ॥—शार्दूल०

अथ अजितनाथप्रणामः—

त'मजित'मभिनौमि यो विराजद्—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ।

निजजननमहोत्सवेऽधितप्ता—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ॥ १ ॥

—पुष्पिताम्ना

जिनकदम्बकाभिजुतिः—

स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता—

ध्वनदसुरामरवेण वस्तुवन्ति ।

यममरपतयः प्रगाय पार्श्व—

ध्वनदसुरामरवेणवः स्तुवन्ति ॥ २ ॥

—पुष्पि०

जिनमतविचारः—

प्रवितर वसर्ति त्रिलोकबन्धो !

गमनययोगततान्तिमे पदे हे ।

जिनमत ! विततापवर्गवीथी—

गमनययो ! गततान्ति मेऽपदेहे ॥ ३ ॥

—पुष्पि०

मानसीदेव्याः प्रार्थना—

सितशकुनिगताऽऽशु मानसीन्दा—

ऽऽत्ततिमिरम्मदभासुराजिताशम् ।

वितरु दधती पवि क्षतोद्यत्—

तततिमिरं मदभासुराजिता शम् ॥ ४ ॥२॥ —पुष्पि०

अय श्रीशम्भवस्याभ्यर्थना—

निर्भिन्नशत्रुभवभय !

शं भवकान्तरतार ! तार ! ममारम् ।

वितर प्रातजगन्नय !

‘शम्भव !’ कान्तरतारतारममारम् ॥ १ ॥०

—आर्यागीतिः

जिनवराणामाश्रयाल्लक्ष्मीः—

आश्रयतु तव प्रणतं

विभया परमा रमाऽरमानमदमरैः ।

स्तुत ! रहित ! जिनकदम्बक !

विभयापरमार ! मारमानमदमरैः ॥ २ ॥ --आर्या०

जिनमतस्य प्राधान्यम्—

जिनराज्या रचितं स्ता—

दसमाननयानया नयायतमानम् ।

शिवशर्मणे मतं दध—

दसमाननयानयानया यतमानम् ॥ ३ ॥ —आर्या०

वज्रशृङ्खलायै प्रणामः—

शृङ्खलभृत् कनकनिभा
या तामसमानमानमानवमहिताम् ।
श्री'वज्रशृङ्खला' कज—
यातामसमानमानमानवमहिताम् ॥ ४ ॥ ३ ॥ —आर्या०

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ अभिनन्दनस्य प्रार्थना—

त्वमशुभा'न्यभिनन्दन' ! नन्दिता—
सुरवधूनयनः परमोदरः ।
स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् ।
सुरव ! धूनय नः परमोऽदरः ॥ १ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

सप्तग्रजिनेश्वराणामभ्यर्थना—

जिनवराः ! प्रयतध्वमितामया
मम तमोहरणाय महारिणः ।
प्रदधतो भुवि विश्वजनीनता—
भमतमोहरणा यमहारिणः ॥ २ ॥ —द्वुत०

आगमस्तुतिः—

असुमतां मृतिजात्यहिताय यो
जिनवरागम ! नो भवमायतम् ।
प्रलघुतां नय निर्मेयितोद्धता—
जिनवरागमनोभवमाय ! तम् ॥ ३ ॥ —द्वुत०

श्रीरोहिण्यै नमः—

विशिखशङ्खजुषा धनुषाऽस्तसत्—

सुरभिया ततनुन्नमहारिणा ।

परिगतां विशदामिह 'रोहिणीं'

सुरभियाततनुं नम हारिणा ॥ ४ ॥ ४ ॥—हुत०

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनायस्य स्तुतिः—

मदमदनरहित ! नरहित !

'सुमते !' सुमतेन ! कनकतारैतारै ! ।

दमदमपालय ! पालय

दरादरातिक्षतिक्षपातः पातः ! ॥ १ ॥—आर्यागीतिः

समग्रजिनेश्वराणां विज्ञप्तिः—

विधुतरा ! विधुतराः !

सदा सदाना ! जिना ! जिताघाताघाः ! ।

तनुतापातनुतापा !

हितमाहितमानवनवविभवा ! विभवाः ! ॥ २ ॥—आर्या०

सर्वज्ञसिद्धान्तस्य स्मरणम्—

मतिमति जिनराजि नरा—

हितेहिते रुचिररुचि तमोहेऽमोहे ।

मतमतनूनं नूनं

स्मरास्मराधीरधीरसुमतः सुमतः ॥ ३ ॥—आर्या०

गान्धारीदेवीस्तुतिः—

‘गान्धारि !’ वज्रमुसले जयतः समीर—

पातालसत्कुवल्यावलिनीलमे ते ।

कीर्तीः करप्रणयिनी तव ये निरुद्ध—

पातालसत्कुवल्या बलिनी लभेते ॥ ४ ॥ ६ ॥ —वसन्त०

अथ श्रीसुपार्श्वजिनस्मरणम्—

कृतनति कृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त—

स्मरपरमदमायामानवाधायशस्तम् ।

सुचिरमविचलत्वं चित्तवृत्तेः ‘सुपार्श्व’

स्मर परमदमाया मानवाधाय शस्तम् ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनराज्या ध्यानम्—

ब्रजतु जिनततिः सा गोचरे चित्तवृत्तेः

सदमरसहिताया बोधिका मानवानाम् ।

पदमुपरि दधाना वारिजानां व्यहर्षात्

सदमरसहिता या बोधिकामा नवानाम् ॥ २ ॥ —मालिनी

जिनमतप्रशंसा—

दिशदुपशमसौख्यं संयतानां सदैवो—

रु जिनमतमुदारं काममायामहारि ।

जननमरणशीणान् वासयत् सिद्धिवासे—

ऽक्षजि नमत मुदाऽरं काममायामहारि ॥ ३ ॥ —मालिनी

महामानस्याः स्तुतिः—

दधति ! रत्रिसपत्नं रत्नमाभास्तभास्वन्—

नवघनतरवारिं वा रणारावरीणाम् ।

गतव्रति ! विकिरत्यालीं 'महामानसी'ष्टा—

नव घनतरवारिं वारणारावरीणाम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ —मालिनी

८ श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

अथ चन्द्रप्रभमभवे प्रणामः—

तुभ्यं 'चन्द्रप्रभ !' जिन ! नमस्तामसोज्जृम्भितानां

हाने कान्तानलसम ! दयावन् ! दितायासमान ! ।

विद्वत्पङ्क्त्या प्रकाटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतु—

हानेकान्तानलसमदया वन्दितायासमान ! ॥ १ ॥

—मन्दाकान्ता (४, १, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

जीयाद् रौजी जनितजननज्यानिहानिर्जिनानां

सत्यागारं जयदमितरुक् सारविन्दाऽवतारम् ।

भव्योद्धृता सुवि कृतव्रती याऽवहद् धर्मचक्रं

सत्यागा रक्षयदमितरुक् सौ रवि दावतारम् ॥ २ ॥ —मन्दा०

सिद्धान्तस्तुतिः—

सिद्धान्तः स्तादहितहतयेऽख्यापयद् यं जिनेन्द्रः

सद्वाजीवः स कविभिपणापादनेऽकोपमानः ।

दक्षः साक्षाच्छूणचुलुकैर्यं च ओदाद् विहायः—

सद्वाजी वः सकविधिपणाऽपादनेकोपमानः ॥ ३ ॥ —मन्दा०

वज्राङ्कुश्याः स्तुतिः—

‘वज्राङ्कुश्या’ङ्कुशकुलिशमृत् । त्वं विधत्स्व प्रयत्नं

स्वायत्यागे ! तनुमदवने हेमताराऽतिमत्ते ।

अध्यारूढे ! शशधरकरश्चेतभासि द्विपेन्द्रे

स्वायत्यागोऽतनुमदवने हेऽमतारातिमत्ते ! ॥ ४ ॥ ८ ॥ —मन्दा०

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनायाय मार्यना—

तवाभिवृद्धिं ‘सुविधि’विधेयात्

स भासुरालीनतपा दयावन् ! ।

यो योगिपङ्क्या प्रणतो नभःसत्—

सभासुरालीनतपादयाऽवन् ॥ १ ॥

—उपजातिः

जिनेश्वरेभ्योऽभ्यर्चना—

या जन्तुजाताय हितानि राजी

सारा जिनानामलपद् ममालम् ।

दिश्यान्मुदं पादयुगं दधाना

सा राजिनानामलपद्ममालम् ॥ २ ॥

—इन्द्रवज्रा

जिनवाणी—

जिनेन्द्र ! भद्रैः प्रसभं गभीरा—

ऽऽशु भारती शस्यतमस्तवेन ।

निर्नाशयन्ती मम शर्म दिश्यात्

शुभाऽरतीशस्य तमस्तवेन ! ॥ ३ ॥ —उप०

ज्वलनायुधायै विज्ञापना—

दिश्यात् तवाशु 'ज्वलनायुधा'ऽल्प—

मध्या सिता कं प्रवरालकस्य ।

अस्तेन्दुरास्यस्य रुचोरे पृष्ठ—

मध्यासिताऽकम्प्रवरालकस्य ॥ ४ ॥ ९ ॥ —इन्द्र०

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलजिनस्तुतिः—

जयति 'शीतल'तीर्थकृतः सदा

चलनतामरसं सदलं घनम् ।

नवकमम्बुरुहां पथि संस्पृश—

चलनतामरसंसदलङ्घनम् ॥ १ ॥

—द्वुतखिलम्बितम्

जिनानां स्मरणम्—

स्मर जिनान् परिनुन्नजरारैजो—

जननतानवतोदयमानतः ।

परमनिर्वृतिशर्मकृतो यतो

जने ! नतानवतोऽद्वयमानतः ॥ २ ॥ —द्वुत०

सिद्धान्तस्वरूपम्—

जयति कल्पितकल्पतरूपं

मतमसारतरागमदारिणा ।

प्रथितमत्र जिनेन मनीषिणा—

मतमसा स्तरागमदारिणा ॥ ३ ॥ —द्वुत०

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

धनरुचिर्जयताद् भुवि 'मानवी'

गुरुतराविहतामरसङ्गता ।

कृतकराऽखवरे फलपत्रमा—

गुरुतराविह तामरसं गता ॥ ४ ॥ १० ॥ —द्वित०

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसजिनस्य परमं वैराग्यम्—

कुसुमधनुषा यस्मादन्यं न मोहवशं व्यधुः

कमलसदृशां गीतारावा बलादयि तापितम् ।

प्रेणमततरां द्राक् 'श्रेयांसं' न चाहत यन्मनः

कमलसदृशाङ्गी तारा वाऽबला दयिताऽपि तम् ॥ १ ॥

—हरिणी (१, ४, ७)

जिनवराणां तल्लक्षणार्थस्तुतिः—

जिनवरततिर्जीवालीनामकारणवत्सला—

ऽसमदमहिताऽमारा विष्टासमानवराऽजया ।

नमदमृतमुक्पङ्कथा नृता तनोतु मतिं ममा—

ऽसमदमहितामाराविष्टा समानवराजया ॥ २ ॥ —हरिणी

जिनागमस्य स्तुतिः—

भवजलनिधिभ्राम्यञ्जन्तुव्रजायतपोत । हे

तनु मतिमतां सन्नाशानां सदा नरसम्पदम् ।

समभिलषतामर्हन्नायागमानतभूपतिं

तनुमति मतां सन्नाशानां सदानरसं पदम् ॥ ३ ॥ —हरिणी

श्रीमहाकालीदेव्या विजयः—

धृतपविफलाक्षालीघण्टैः करैः कृतबोधित—

प्रजयतिमहा कालीमर्त्याधिपङ्कजराजिभिः ।

निजतनुलतामध्यासीनां दधत्यपरिक्षतां

प्रजयति 'महाकाली' मर्त्याधिपं कजराजिभिः ॥४॥११॥—हरिणी

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्यवन्दनम्—

पूज्य ! श्री' वासुपूज्या 'वृजिन ! जिनपते ! नूतनादित्यकान्ते—

ऽमायासंसारवासावन ! वर ! तरसाली नवालानबाहो ! ।

आनम्रा त्रायतां श्रीप्रभवभवभयाद् विभ्रती भक्तिभाजा—

मायासं सारवाऽसावनवरतरसालीनवाला नवाऽहो ! ॥ १ ॥

—स्रग्वर(७,७,७)

जिनराज्ये प्रार्थना—

पूतो यत्पादपांशुः शिरसि सुरततेराचरञ्चूर्णशोभां

या तापत्राऽसमाना प्रतिमदमवतीहारता राजयन्ती ।

कीर्तेः कान्त्या ततिः सा प्रविकिरतुतरां जैनराजी रजस् ते

यातापचासमानाऽप्रतिमदमवती हारतारा जयन्ती ॥ २ ॥ —स्रग्व०

जिनवाण्याः स्वरूपम्—

नित्यं हेतूपपत्तिप्रतिहतकुमतप्रोद्धतध्वान्तबन्धा—

ऽपापायाऽसाधमानाऽमदन ! तव सुधासारहृद्या हितानि ।

वाणी निर्माणमार्गप्रणयिपरिमता तीर्थनाथ ! कियान्मे—

ऽपापायासाधमानामदनत ! वसुधासार ! हृद्याहितानि ॥३॥—स्रग्व०

श्रीशान्तिदेव्याः स्तुतिः—

रक्षःक्षुद्रग्रहादिप्रतिहतिशमनी वाहितश्वेतभास्वत्—

सञ्चालीका सदा सापरिकरमुदिता सा क्षमालाभवन्तम् ।

शुद्धा श्री‘शान्ति’देवी जगति जनयतात् कुण्डिका भाति यस्याः

सञ्चालीका सदाता परिकरमुदिता साक्षमाला भवन्तम् ॥ ४ ॥१२॥ —तृ०

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथाय प्रणामः—

अपापदमलं धनं शमितमानमामो हितं

नतामरसभासुरं विमलमालयाऽऽमोदितम् ।

अपापदमलङ्घनं शमितमानमामोहितं

न तामरसभासुरं विमलमालयामोदितम् ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

सप्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः

क्रियासु रुचितासु ते सकलभारतीरा यताः ।

सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदाः

क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः ॥ २ ॥ —पृथ्वी

जिनप्रवचनप्रणामः—

सदा यतिगुरोरहो ! नमत मानवैरश्वितं

मतं वरदमेनसा रहितमायताभावतः ।

सदायति गुरोरहो न मतमानवैरं चित्तं

मतं वरदमेन सारहितमायता भावतः ॥ ३ ॥ —पृथ्वी

श्रीरोहिण्यै विनतिः—

प्रभाजि तनुतामलं परमचापला 'रोहिणी'

सुधावसुरभीमना मयि सभाक्षमालेहितम् ।

प्रभाजितनुताऽमलं परमचापलाऽऽरोहिणी

सुधावसुरभीमनामयिसभा क्षमाले हितम् ॥ ४ ॥ १३ ॥—पृथ्वी

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

सकलधौतसहासनमेरव—

स्तव दिशन्त्वभिषेकजलप्लवाः ।

मत्'मनन्तजितः' स्नापितोद्धसत्—

सकलधौतसहासनमेरवः ॥ १ ॥

—दुतविलम्बितम्

जिनसमुदायस्य विज्ञप्तिः—

मम रतामरसेवित ! ते क्षण—

प्रद ! निहन्तु जिनेन्द्रकदम्बक ! ।

वरद ! पादयुगं गतमञ्जता—

ममरतामरसे व्रिततेक्षण ! ॥ २ ॥

—दुत०

आगमस्तुतिः—

परमतापदमानसजन्मनः—

प्रियपदं भवतो भवतोऽवतात् ।

जिनपतेर्मतमस्तजगद्ययी—

परमतापदमानसजन्मनः ॥ ३ ॥

—दुत०

श्रीअच्युतायाः स्तुतिः—

रसितमुच्चतुरं गमनाय कं

दिशतु काञ्चनकान्तिरिताऽच्युता ।

धृतधनुःफलकासिशरा करै—

रसितमुच्चतुरङ्गमनायकम् ॥ ४ ॥१४॥ —हुत०

अथ श्रीधर्मनाथाय प्रणामः—

नमः श्रीधर्म ! निष्कर्मो—दयाय महितायते ! ।

मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रै—दयायमहिताय ते ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

जिनंसमूहस्य स्तुतिः—

जीयाजिनौघो ध्वान्तान्तं, ततान लसमानया ।

भामण्डलत्विषा यः स, ततानलसमानया ॥ २ ॥ —अनु०

भारत्याः संकीर्तना—

भारति ! द्वाग् जिनेन्द्राणां, नवनौरक्षतारिके ।

संसाराम्भोनिधावस्मा—नवनौ रक्ष तारिके ! ॥ ३ ॥ —अनु०

श्रीमहासिदेव्याः स्तुतिः—

केकिस्था वः क्रियाच्छक्ति—करा लाभानयाचिता ।

‘प्रज्ञसिर्नूतनाम्भोज—करालामा नयाचिता ॥४॥१५॥ —अनु०

अथ श्रीशान्तिनाथस्य स्तुतिः—

राजन्त्या नवपद्मारागरुचिरैः पादैर्जिताष्टापदा—

द्रेऽकोप ! द्रुतजातरूपविभया तन्वाऽऽर्य ! धीर ! क्षमाम् ।

विभ्रत्याऽमरसेव्यया जिनपते ! श्री'शान्ति'नाथास्मरो—

द्रेकोपद्रुत ! जातरूप ! विभयातन्वार्यधी ! रक्ष माम् ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम्

जिनवराणां विजयः—

ते जीयासुरविद्विषो जिनवृषा मालां दधाना रजो—

राज्या मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्तां चिताः ।

कीर्त्या कुन्दसमत्विषेपदपि ये न प्राप्तलोकत्रयो—

राज्या मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्ताञ्चिताः ॥२॥ —शार्दूल°

जिनमतस्य स्तुतिः—

जैनेन्द्रं मतमातनोतु सततं सम्यग्दृशां सद्गुणा—

लीलाभं गमहारि भिन्नमदनं तापापहृद् यामरम् ।

दुर्निर्भेदनिरन्तरान्तरतमोनिर्नाशि पर्युल्लस—

ल्लीलामङ्गलनहारिभिन्नमदनन्तापापहृद्यामरम् ॥३॥ —शार्दूल°

श्रीमद्विशान्तिपक्षस्य स्तुतिः—

दण्डच्छत्रकमण्डलूनि' कलयन् स ' ब्रह्मशान्तिः ' क्रियात्

सन्त्यज्यानि शमी क्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमाली हितम् ।

तत्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिर्योऽधारयन्मूढतां

सन्त्यज्यानिशमीक्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमालीहितम् ॥४॥१६॥

—शार्दूल°

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथाय वन्दनम्—

भवतु मम नमः श्री'कुन्धु'नाथाय तस्मा-

यमितशमितमोहायामितापाय हृद्यः ।

सकलभरतभर्ताऽमूर्जिनोऽप्यक्षपाशा—

यमितशमितमोहायामितापायहृद् यः ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

सकलतीर्थपतिभ्यः प्रणतिः—

सकलजिनपतिभ्यः पावनेभ्यो नमः सन्—

नयनरवरदेभ्यः सारवादस्तुतेभ्यः ।

समधिगतनतिभ्यो देववृन्दाद् वरीयो—

नयनरवरदेभ्यः सारवादस्तुतेभ्यः ॥ २ ॥ —मालिनी

सिद्धान्तस्मरणम्—

स्मरत विगतमुद्रं जैनचन्द्रं चकासत्—

कविपदगमभङ्गं हेतुदन्तं कृतान्तम् ।

द्विरदमिव समुद्यद्धानमार्गं धुतायै—

कविपदगमभङ्गं हे तुदन्तं कृतान्तम् ॥ ३ ॥ —मालिनी

श्रीपुरुषदत्तायै प्रार्थना—

प्रचलदचिररोचिश्चक्रगात्रे ! समुद्यत्—

सदसिफलकरामेऽभीमहासेऽरिभीते ! ।

सपदि 'पुरुषदत्ते !' ते भवन्तु प्रसादाः

सदसि फलकरा मेऽभीमहासेरिभीते ॥ ४ ॥ १७ ॥

—मालिनी

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं
सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।

द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्—
सन्नमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ १ ॥

—द्विपदी

जिनवरेभ्यो वन्दना—

स्तौति समन्ततः रम समवसरणभूमौ यं सुरावलिः
सकलकलाकलापकलिताऽपमदारुणकरमपापदम् ।

तं जिनराजविसरमुज्जासितजन्मजरं नमाम्यहं
सकलकला कलाऽपकलितापमदारुणकरमपापदम् ॥ २ ॥

—द्विपदी

जिनागमाय नमः—

मीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि परास्तविस्फुरत्—
परमतमोहमानमतनूनमलं धनमर्धवते हितम् ।

जिनपतिमतमपारमर्त्याभरनिर्वृतिशर्मकारणं
परमतमोहमानमत नूनमलङ्घनमधवतेहितम् ॥ ३ ॥ —द्विपदी

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्—
समतनुभागविकृतधीरसमदवैरिव घामहारिभिः ।

तडिदिव भाति सान्ध्यघनमूर्धनि 'चक्रधरा'ऽस्तु सा मुदे—
ऽसमतनुभा गवि कृतधीरसमदवैरिवघा महारिभिः ॥ ४ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

नुदंस्तनुं प्रेवितर 'मल्लि'नाथ ! मे

प्रियङ्गुरोचिररुचिरोचितां वरम् ।

विडम्बयन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः

प्रियं गुरोऽचिररुचिरोचिताम्बरम् ॥ १ ॥

—रुचिरा

जिनपतीनां स्तुतिः—

जवाद् गतं जगदवतो वपुर्व्यथा—

कदम्बकैरवशतपत्रसं पदम् ।

जिनोत्तमान् स्तुत दधतः स्रजं स्फुरत्—

कदम्बकैरवशतपत्रसम्पदम् ॥ २ ॥ —रुचिरा

सिद्धान्तश्लाघनम्—

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः

शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ।

स चित्तभूः क्षत इह येन यस्तपः—

शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ॥ ३ ॥ —रुचिरा

श्रीकपर्दिस्मरणम्—

द्विपं गतो हृदि रमतां दमश्रिया

प्रभाति मे चकितहरिद्विपं नगे ।

वटाह्वये कृतवसतिश्च यक्षराट्

प्रभातिमेचकितहरिद् विपन्नगे ॥ ४ ॥ १९ ॥

—रुचिरा

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

अथ श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य संस्तवनम्—

जिन'मुनिसुव्रतः' समवताज्जनताव्रनतः

समुदितमानवा धनमल्लोभवतो भवतः ।

अवनिविकीर्णमादिपत यस्य निरस्तमनः—

समुदितमानवाधनमलो भवतो भवतः ॥ १ ॥

—नर्कुटकष (७, १०)

जिनसमुदायप्रणामः—

प्रणमत तं जिनव्रजमपारविसारिरजो—

दलकमलानना महिमधाम भयासमरुक् ।

यमतितरां सुरेन्द्रवरयोपिदिलामिलनो—

दलकमला ननाम हिमधामभया समरुक् ॥ २ ॥ —नर्कु०

सिद्धान्तस्तवनम्—

त्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुषो—

ऽव सद्नुमानसङ्गमन ! याततमोदयितः ।

शिवसुखसाधकं स्वभिदधत् सुधियां चरणं

वसदनुमानसं गमनयातत ! मोदयितः ! ॥ ३ ॥ —नर्कु०

श्रीगौरीसंस्तवः—

अधिगतगोधिका कनकरुक् तव 'गौर्युचिता—

ङ्कमलकराजि तामरसभास्यतुलोपकृतम् ।

मृगमदपत्रभङ्गतिलकैर्वदनं दधती

कमलकरा जितामरसभाऽस्यतु लोपकृतम् ॥ ४ ॥ २० ॥ —नर्कु०

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य सङ्कीर्तनम्—

स्फुरद्दिद्युत्कान्ते ! प्रविकिर वितन्वन्ति सततं

ममायासं चारो ! दितमद ! 'नमे'ऽधानि लपितः ! ।

नमद्भव्यश्रेणीमवसयभिदां हृद्यवचसा—

ममायासञ्चारोदितमदनमेघानिल ! पितः ! ॥ १ ॥

—शिखरिणी (१; ११)

जिनेश्वराणां जयः—

नखांशुश्रेणीभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः

सदा नोदी नानामयमलमदारेरिततमः ।

प्रचक्रे विश्वं यः स जयति जिनाधीशानिवहः

सदानो दीनानामयमलमदारेरिततमः ॥ २ ॥ —शिख०

सिद्धान्तपरिचयः—

जल-व्याल-व्याघ्र-ज्वलन-गज-रुग्-बन्धन-युधो

गुरुर्वाहोऽपातापदघनगरीयानसुमतः ।

कृतान्तस्त्रासीष्ट स्फुटविकटहेतुप्रमितिभा—

गुरुर्वाहो ! पाता पदघनगरीयानसुमतः ॥ ३ ॥ —शिख०

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विपक्षव्यूहं त्र्यो दलयतु गदाक्षावलिधरा—

ऽसमां नालीकालीविशदचलना नालिकवरम् ।

समध्यासीनाऽम्भोभृतघननिभाऽम्भोधितनया—

समानाली 'काली' विशदचलनानालिकवरम् ॥ ४ ॥ २१ ॥ —शिख०

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथाय नमस्कारः—

विक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे योऽलक्ष्यसहस्रं क्षणा—
 दक्षामं जैन ! भासमानमहसं 'राजीमती'तापदम् ।
 तं 'नेमि' नम नम्रनिर्वृतिकरं चक्रे यदूनां च यो
 दक्षामञ्जनभासमानमहसं राजीमतीतापदम् ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम्

जिनश्रेण्याः स्तुतिः—

प्राप्त्राजीजितराजका रज इव ज्यायोऽपि राज्यं जवाद्
 या संसारमहोदधावपि हिता शास्त्री विहायोदितम् ।
 यस्याः सर्वत एव सा हरतु नो राजी जिनानां भवा—
 यासं सारमहो दधाव पिहिताशास्त्रीविहायोऽदितम् ॥ २ ॥

—शार्दूल०

जिनवाणीगौरवम्—

कुर्वाणाऽणुपदार्थदर्शनवशाद् भास्वत्प्रभायास्त्रपा—
 मानत्या जनकृत्तमोहरत ! मे शस्ताऽदरिद्रोहिका ।
 अक्षोभ्या तव भारती जिनपते ! प्रोन्मादिनां वादिनां
 मानत्याजनकृत् तमोहरतमेश ! स्तादरिद्रोहिका ॥ ३ ॥

—शार्दूल०

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्
 विश्वासेवितताम्रपादपरतां वाचा रिपुत्रासकृत् ।
 सा भूर्ति वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः सिंहेऽघिरूढोद्धसद्—
 विश्वासे वितताम्रपादपरतां 'ऽम्बा' चारिपुत्राऽसकृत् ॥ ४ ॥ २२ ॥

—शार्दूल०

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रार्थना—

मालामालानबाहुर्दधदधदरं यामुदारा मुदाऽऽरा—

ह्रीनाऽलीनामिहाली मधुरमधुरसा सूचितोमाचितो मा
पातात् पातात् स 'पार्श्वो' रुचिररुचिरदो देवराजीवराजी—

पत्राऽऽपत्रा यदीया तनुरतनुरवो नन्दको नोदको नो ॥ १ ॥

—स्रग्धरा

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

राजी राजीववक्त्रा तरलतरलसत्केतुरङ्गनुरङ्ग—

व्यालव्यालघ्नयोधाचितरचितरणे भीतिहृद् याऽतिहृद्या ।

सारा साऽऽराजिनानामलमलमतेर्बोधिका माऽधिका मा—

वव्यादव्याधिकालाननजननजरात्रासमानाऽसमाना ॥ २ ॥—स्रग्०

जिनवाण्या विचारः—

सद्योऽसद्योगभिद् वागमलगमलया जैनराजीनराजी—

नूता नूतार्थधात्रीह ततहततमःपातकाऽपातकामा ।

शास्त्री शास्त्री नराणां हृदयहृदयशोरोधिकाऽबाधिका वा—

ऽऽदेया देयान्मुदं ते मनुजमनु जरां त्याजयन्ती जयन्ती ॥ ३ ॥—स्रग्०

श्रीवेरौव्यायाः स्तुतिः—

याता या तारतेजाः सदसि सदसिमृत् कालकान्तालकान्ता—

ऽपारिं पारिन्द्रराजं सुरवसुरवधूपूजिताऽं जितारम् ।

सा त्रासात् त्रायतां त्वामविषमविषमृद्धूपणाऽभीषणा मी—

ह्रीनाऽहीनाऽयपत्नी कुवलयवलयश्यामदेहाऽमदेहा ॥ ४ ॥ २३ ॥ स्रग्०

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथाय विज्ञप्तिः—

नमदमरशिरोरुहस्रतरसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरज्जितांहे ! धरित्रीकृता—

वन ! धैरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षो भवान् ।

मम वितरतु 'वीर' निर्वाणशर्माणि जातावतारो धराधीश'सिद्धार्थ'धाम्नि क्षमालङ्कृता-

वनवरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्याव ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षो भवान् ॥१॥

—अर्णवदण्डकम्

जिनसमूहस्य स्तुतिः—

समवसरणमत्र यस्याः स्फुरत्केतुचक्रानकानेकपद्मेन्दुरुक्चामरोत्सर्पिसालैत्रयी—

सदवनमदशोकपृथ्वीक्षणप्रायशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट् परेताहितारोचितम् ।

प्रवितरतु समीहीतं साऽर्हतां संहतिर्भक्तिभाजां भवाम्भोधिसम्भ्रान्तभव्यावलीसेविता-

ऽसदवनमदशोकपृथ्वीक्षणप्रा यशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट्परेताहितारोचितम् ॥ २॥

—अर्णव०

भारत्यै प्रार्थना—

परमततिमिरोग्रभानुप्रभा भुरिमङ्गैर्गभीरा भृशं विश्ववर्षे निकाच्ये वितीर्षात्तरा-

महतिर्मतिमते हि ते शस्यमानस्य वासं सदाऽतन्वतीतापदानन्दधानस्य सौऽमानिनः।

जननमृतितरङ्गनिष्पारसंसारनीराकरान्तर्निमज्जज्जनोत्तारनौर्भारती तीर्थकृत् ।

महति मतिमतेहितेशस्य मानस्य वा संसदातन्वती तापदानं दधानस्य सामानिनः३

—अर्णव०

श्रीअम्बिकायाः स्तुतिः—

सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठत्तारहारस्फुरद्रन्निभसारक्रमाम्भोरुहे !

परमवसुतराङ्गजाऽऽरावसन्नाशितारातिमाराऽजिते ! मासिनी हारतारा बलक्षेमदा ।

क्षणरुचिरुचिरोरुचच्चत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे संस्थिते। मन्व्यलोकं त्वमम्बा'ऽम्बिके।'

परमव सुतरां गजारावसन्ना शितारातिमा राजिते भासिनीहारताराबलक्षेऽमदा ॥४॥२४॥

—अर्णव०

१ 'भरतम् । तद्वयो०' इत्यपि पाठः । २ 'शालत्रयी—' इत्यपि पाठः । ३ '०मनि मने' इत्यपि पदच्छेदः । ४ 'सामानिन' इत्यपि संभक्तिः । ५ मतिमते हिते० इति पदच्छेदोऽन्तरम् । ६ वासम्भन्तं पदं वा । ७ 'आमि नीहा०' इत्यपि पदच्छेदः ।

नमः परमात्मने ।

सुविहितपुरन्दरश्रीशोभनमुनिवर्यप्रणीता

स्तुतिचतुर्विंशतिका

श्राद्धवर्यश्रीमद्धनपात्रपण्डितविरचितद्विचित्रीपूर्वमुनिपुङ्गवविहितावचूरिसमेता च ।

१ श्रीकृष्णभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभिनन्दनस्तुतिः—

भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे । विस्तारिकर्मावली—

रम्भासामज ! नाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।

भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता—

रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महान्, अष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१२, ७)

टीका

अवतरणम्—

आसीद् द्विजन्माऽखिलमध्यदेश—मकाशवाङ्मस्य(१)निवेशजन्मा ।

अलब्ध देवर्षिरिति प्रसिद्धिः, यो दानवर्षित्वविभूषितोऽपि ॥ १ ॥ उपजातिः

शास्त्रेष्वधीती कृशलः कलासु, वन्द्ये च वीर्ये च गिरां प्रकृष्टः ।

तस्यात्मजन्मा समभून् महात्मा, देवः स्वयम्भूरिव सर्वदेवः ॥ २ ॥ इन्द्रवज्रा

अवजायतासः समजायतास्य, श्लाघ्यस्तनूजो गुणलब्धपूजः ।

यः शोभनत्वं शुभवर्णभाजा, न नाम नाम्ना वपुषाऽप्यधत्त ॥ ३ ॥ उप०

फातन्त्रचन्द्रोदिततन्त्रवेदी, यो बुद्धबौद्धार्हतवत्त्वतत्त्वः ।

साहित्यविद्यार्णवपारदर्शी, निदर्शनं काव्यकृतां वपुव ॥ ४ ॥ उप०

१ यद्यपि श्रीमतोऽनवरिकारस्य नामयेवमाश्रयाय तस्यानुष्ठेयाय इत्येते, तथाप्येतस्यामवपूर्वो कलिकालप्रवेशश्रीहिम-
चन्द्राचार्यमणीतसिद्धेश्चाभिधानचिन्तामणिगतपात्रोद्धेयादवधार्यते यदर्थं श्रीहिमचन्द्राचार्यमणीतमकालीनस्तदुत्तरकालीनो वेति ।

२ नहि दानवर्षिर्देवाभिहितमहतीति विशेषः; 'दान+वर्षि' इति छेदेन उत्तराक्षरः ।

कौमार एव क्षतमारवीर्य-श्रेष्ठां चिकीर्षन्निव रिष्टनेमेः ।

यः सर्वसावधनिट्टिचिगुर्वी, सत्यप्रतिज्ञो विदधे प्रतिज्ञाम् ॥ ५ ॥ इन्द्र०

अभ्यस्यता धर्ममकारि येन, जीवाभिघातः कलयाऽपि नैव ।

चित्रं चतुःसागरचक्रकाञ्चि-स्तथापि भूर्यापि गुणस्वनेन ॥ ६ ॥ उप०

एतां यथामति विमृश्य निजानुजस्य-

तस्योज्ज्वलं कृतिमलंकृतवान् स्वदृत्त्या ।

अभ्यर्थितो विदधता त्रिदिवप्रमाणं

तेनैव साम्प्रतकविर्धनपालनामा ॥ ७ ॥ वसन्ततिलका

भव्याम्भोजेति । 'भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे !' भव्या-श्रुक्तियोग्या जन्तवः त एवाम्भो-
जानि तेषां विबोधने-बोधजनने एकतरणे-अद्वितीयभास्वन् ! । 'विस्तारिकर्मावलीरम्भासा-
मज !' विस्तारिणी या कर्मावली-ज्ञानावरणादिमलमाला सैव रम्भा-कदली तस्याः प्रमर्दनहेतु-
त्वात् सामज-द्विरद ! । 'नाभिनन्दन !' नाभेय ! । 'महानष्टापत् !' महत्यो नष्टा आपदो यस्य
तस्य सम्बोधनम् । 'आभासुरैः' आभासनशीलैः । 'भक्त्या' भावेन । 'वन्दितपादपद्म !'
स्तुतचरणारविन्द ! । 'विदुषां सम्पादय' ज्ञानवतां वितर । 'प्रोज्झितारम्भ !' त्यक्तमारम्भ ! ।
'असाम !' असरोग ! । 'जनाभिनन्दन !' लोकप्रल्हादन ! । 'महान्' उत्सवान् । 'अष्टापदाभ !'
सुवर्णघुते ! । 'असुरैः' दानवैः । हे नाभिनन्दन ! आभासुरैरसुरैः (भक्त्या वन्दितपादपद्म ! त्वं
विदुषां) महान् सम्पादयेति समुदायार्थः ॥ १ ॥

अवचूरिः

धनपालपण्डितबान्धवेन शोमनाभिधानेन मुनिचक्रवर्तिना विरचितानां प्रतिजिनं चतुष्कमावाह
पण्यवतिसंख्यानां शोमनस्तुतीनामवचूरिः किञ्चित्लिख्यते । तथाही युगाद्विस्तृतिमाह ।

हे नाभिनन्दन ! (हे नाभिनरेन्द्रपुत्र ! त्वं महानुत्सवान् विदुषां संपादयेति संबन्धः । भव्या एवा-
म्भोजानि कमलानि तेषां विबोधन एकोऽद्वितीयस्तरणिः सूर्यस्तस्य संबोधनं हे भव्याम्भोजविबोधनैक-
तरणे ! । सूर्यां यथा स्यगोसंमारेस्तमो विभूय पद्मखण्डानि विकीरयत्येवं भगवानपि मिथ्यात्वावृत्तम-
स्तोमं ध्वंसयित्वा निजगोसंमारेर्भयजन्तूनां बोधं विधत्ते । ननु भव्यानामेव स प्रयोधं विधत्ते न
त्वमद्यानां, तर्हि तस्य तद्वोधनेऽसामर्थ्याभावात्तमिति नैवम् । नहि भानवीया भानवो विश्वं विश्वमय-
प्रमोदविधायिन्यपि यद्यभव्यानां केषांचिद्विदिकर्मनिगटनियन्त्रितानां प्रबोधाय न प्रभवति, तर्हि तस्या
न ह्यसामर्थ्यम् । किन्तु तेषामेवामार्ग्यं येषां तां न रोचयन्ते (सा न रोचते) । नहि जलदो जलं प्रयच्छन्नुप-
रक्षेत्रे तुणान्यनुत्पादयन्नुपालम्भसंभावनामर्हतीत्यलं विस्तरेण । विस्तारिणी विस्तारयती कर्मणां ज्ञाना-
परम्पादिभेदभिज्ञानामावली माला सैव रम्भा कदली तस्याः प्रमर्दहेतुत्वात् सामजो हस्ती तस्य संबोध-
नम् । हे नाभिनन्दन ! (हे नाभिनरेन्द्रपुत्र !) तया महत्यो नष्टा आपदा यस्य स महानष्टापत्, संबोधनं
या । तथा आभासुरैः कान्तिसंमारेण समन्ताद्दृक्पिप्यमार्द्रासुरैर्दयविशेषैर्भक्त्या आन्तरिक्षप्रतिबन्धेन

હે વન્દિતપાદપદ્મ ! હે સ્તુતચરણકમલ ! । પ્રોજ્ઞિતાઃ પ્રકરેણ ત્યક્તા આરમ્માઃ સાવધવ્યાપારા યેન તસ્ય સંવોધનમ્ । તથા સહ અમૈ રોગૈર્વર્તેતે સામઃ । ન તથા અસામોડરોગસ્તસ્ય સંવોધનમ્ । જનાનામિનન્દ-
યતિ તસ્ય સંવોધનમ્ । તથા અઘ્રાપદ્ સુવર્ણં તદ્વદાસમન્તાદ્ આ ક્ષીતિર્યસ્ય તસ્ય સંવોધનમ્ ।
તત્તજાત્યતપનીયસમયર્ણત્વાદ્ ભગવતઃ ॥ ૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) મધ્ય-અમ્મોજ-વિવોધન-પદ્મ-તરણે ! વિસ્તારિ-કર્મન્-આવલી-રમ્મા-સામજ !
મહત્-નદ્ર-આપત્ ! આ-માસુરેઃ આસુરૈઃ (અથવા અસુરૈઃ) મક્ત્યા વન્દિત-પાદ-પદ્મ ! પ્રોજ્ઞિત-
આરમ્મ ! અ-સામ ! જન-અમિતન્દન ! અઘ્રાપદ્-આમ ! નામિ-નન્દન ! (ત્વં) વિદુર્પાં મહાન્
સન્પાદય ।

શબ્દાર્થ

મધ્ય=ભવિક, મોક્ષે જનાશ.
અમ્મોજ=કમળ.
વિવોધન=વિકાસ.
પદ્મ=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
તરણિ=સૂર્ય.
મધ્યામ્મોજાવિવોધનૈકતરણે ! =હે ભવિક (જન)
રૂપી કમલના વિકાસ પ્રતિ અદ્વિતીય સૂર્ય !
વિસ્તારિ=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.
કર્મન્=કર્મ.
આવલી=શ્રેણિ, પંક્તિ, હાર.
રમ્મા=કદળી, કેળ.
સામજ=ગણ, હાથી.
વિસ્તારિકમોદલીરમ્માસામજ ! =હે વિસ્તીર્ણ
કર્મની શ્રેણિરૂપી કેળ પ્રતિ હાથી (સમાન) !
નામિ=નામિ (રાજા), નકપભદ્રેવના પિતા.
નન્દન=પુત્ર.
નામિનન્દન ! =હે નામિ (રાજા) પુત્ર ! હે
નકપભદ્રેવ !
મહત્=મોટી.
નદ્ર (વાતુ નદ્ર) =નાશ થયેલી.
આપદ્=આપત્તિ, કષ્ટ.
મહાનઘ્રાપત્=(૧) નાશ પાગી છે મોટી આપ-
ત્તિએ જેનાથી (અથવા જેની) એવા !
(સંબોધનાર્થે); (૨) પ્રથમાર્થે.
આ=અર્થાદાવાચક અંબય.

માસુર=દેહીપ્રમાન, પ્રકાશિત.
આમાસુરૈઃ (આનમાસુર) =અત્યંત દેહીપ્રમાન.
મક્ત્યા (મૂલ મક્તિ) =મકિત પડે.
વન્દિત (વાં વન્દ) =પ્રણામ કરેલા.
પાદ=ચરણ, પગ.
પદ્મ=સૂર્ય-કમલ.
વન્દિતપાદપદ્મ ! =પ્રણામ કર્યો છે ચરણ-કમલને
જેનાં એવા ! (સં.૦).
વિદુર્પાં (મૂં વિદ્મ) =પણ્ડિતોના.
સન્પાદય (વાં પદ) =સંપાદન કરાવ.
પ્રોજ્ઞિત (વાં ઉજ્ઞ) =સર્વથા ત્યજી દીધેલ.
આરમ્મ=આરંભ, પાપમય આચરણ.
પ્રોજ્ઞિતારમ્મ ! =સર્વથા ત્યજી દીધા છે આર-
ંભો જેણે એવા ! (સં.૦).
આમ=રોગ.
સામ=રોગસહિત.
અસામ ! =અવિધમાન છે રોગ જેને વિરે એવા !
(સં.૦), હે રોગસહિત.
જન=લોક, મનુષ્ય.
અમિતન્દન ! (વાં નન્દ) =આનંદ આપનાર.
જનામિતન્દન ! =હે મનુષ્યોને આનંદ
પ્રમાદનાર !
મહાન્ (મૂં મહ) =ઉત્સવોને.
અઘ્રાપદ્=સુપર્ણ, કાચન.
આમા=અન્તિ, પ્રણા.

અગ્રાપદામ ! =હે સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા ! | આસુરૈઃ (સૂંઝાસુર) =અસુરો (દેવ-વશેષ) ના સમૂહો વડે.
| અસુરૈઃ (સૂંઝાસુર) =અસુરો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઋષભજિનેશ્વરની સ્તુતિ—

“ હે ભવ્ય (જીવ) રૂપી કમલનો વિકાસ કરનારા અદ્વિતીય સૂર્ય ! હે વિસ્તીર્ણ (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) કર્મોની શ્રેણિરૂપી કદલીનું (મદન કરનારા) ગજ (રાજ) ! જેનાથી અથવા જેની નજ થઈ છે મોટી મોટી આપત્તિઓ એવા હે (નાથ) ! (કાન્તિ-સમૂહ વડે) સમન્તતઃ દેહીપ્રમાન એવા અસુરોના સમુદાયે ભક્તિપૂર્વક વન્દન કર્યું છે જેનાં ચરણ-કમલને એવા હે (વીતરાગ) ! સર્વથા ત્યજી દીધા છે આરમ્ભો જણે એવા હે (પરમેશ્વર) ! હે રોગરહિત (પ્રભો) ! હે મનુષ્યને આનંદ પમાડનારા (પ્રથમ જિનેશ્વર) ! હે સુવર્ણના જેવી સમય પ્રભાવાળા (ચોળીશ્વર) ! હે નાભિ (નરેશ) ના નન્દન (ઋષભદેવ) ! (મોટી આપત્તિઓ નષ્ટ થઈ છે જેની એવા) તું શણિકતોને ઉત્સવો સંપાદન કરાવ.”—૧

રૂપદીકરણ

ભવ્યાદિક વિભાગો—

જૈન શાસ્ત્રકારો સમસ્ત સંસારી જીવોના ‘ ભવ્ય’, ‘ ભતિ-ભવ્ય’ અને ‘ અભવ્ય’ એવા ત્રણ વર્ગો પાડે છે. જે જીવો વહેલા કે મોડા પણ અંતે ખવિચ્છત મોક્ષે જવાનાજ છે—મુક્તિ-પુરીના વાસી બનવાનાજ છે, તેઓ ‘ ભવ્ય’ કહેવાય છે; જે જીવો મોક્ષે જવાને અર્થાત્ સંસાર-પરિબ્રમણથી મુક્ત થવાને લાયક હોવા છતાં—તે પ્રકારનું તેમનામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ, તદ્દત્કલ સામગ્રી નહિ પ્રાપ્ત કરી શકવાને લીધે કદાપિ કાલે મોક્ષે જશે નહિ—નિર્વાણ પ્રાપ્ત્યે નહિ, તે જીવોને ‘ ભતિ-ભવ્ય’ કહેવામાં આવે છે, અને જે જીવો મોક્ષે જવાને માટે કદાપિ પણ જાતની લાયકાત નહિ ધરાવતા હોવાને લીધેજ હમેશાને માટે સંસારરૂપી દેહપ્રાપ્તમાં સંજ્યાજ કરે છે અને કરશે, તે જીવોને ‘ અભવ્ય’ સંબોધવામાં આવે છે.

૧ આ જીવોને જૈન શાસ્ત્રમાં ‘ સૂક્ષ્મ-નિર્જાદ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે. અર્થાત્ સમસ્ત સંસારી જીવોના એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધી એમ જે પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાંના એકેન્દ્રિયના પૃથ્વી-કાષ, વાસ-કાષ, અગ્નિ કાષ, વાયુ-કાષ અને વનસ્પતિ-કાષ એમ પાંચ પાંચ પ્રકારો પડે છે. આમાંના વગી વનસ્પતિ-કાષના ‘ સાધારણ’ અને ‘ પ્રત્યેક’ એમ બે ભેદો પડે છે. તેમાં સાધારણ વનસ્પતિ-કાષને ‘ નિર્જાદ’ કહેવામાં આવે છે. વગી આ નિર્જાદના ‘ સૂક્ષ્મ’ અને ‘ વાદર’ એમ બે ભેદો છે. તેમાંના સૂક્ષ્મ-સાધારણ-વનસ્પતિકાષ જીવો કે જે ‘ સૂક્ષ્મ-નિર્જાદ’ ને નારો પણ એકજમણ છે, તેમાંથી જે જીવો આ દશમાંથી અન્ય કોઈ પણ દશમાં કદાપિ પરિવ્રજ થનાર નથી, અર્થાત્ અન્વદાર રાશિમાંથી કદાપિ અન્વદાર રાશિમાં અત્યાર સુધીયા આવ્યા પણ નથી અને આવશે પણ નહિ, તે ભતિ-ભવ્ય કહેવાય છે. જે જીવો આ સંસારમાં આપણી નજરે પડે છે તે ક્યાં તો ભવ્ય કે અભવ્ય છે; પરંતુ ભતિ-ભવ્ય તો નહિ; કેમકે તેઓ તો વનસ્પતિ-કાષના પૂર્વીકા બેદના વર્ગમાંજ સમાવેશ થાય છે અને આવી વનસ્પતિ આપણી દ્રિ-ગોચર થાય નેમ નથી.

ભતિ-ભવ્ય મોક્ષ કેમ ન જાય એવો અત્ર પ્રશ્ન રહ્યું કરનારાએ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જેમ સમસ્ત મૃત્તિકા^૧ ઘટ બનવાને લાયક હોવા છતાં પણ તે તમામ મૃત્તિકા ઘટરૂપે કદાપિ પરિણમતી નથી, તેમ મોક્ષ મેળવવાને લાયક એવા સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષ-નિર્વાણ પ્રાપ્તતા નથી.

ભવ્યની સંખ્યા—

આ જગતમાં અભવ્ય જીવો કરતાં ભવ્ય જીવોની સંખ્યા વિશેષ છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે અનન્ત^૨ છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. કેમકે અનન્ત કાલ અર્થાં સંસારમાંથી પ્રતિસમય જીવો નિર્વાણ-પદને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે; આમ હોવા છતાં પણ કોઈ પણ કાલે સંસારમાં ભવ્ય-જીવ રહેશે જ નહિ એવું બનનાર નથી; અર્થાત્ અનંત કાલ વીતી જાય તો પણ આ સંસાર ભવ્ય-જીવ-રહિત બનશે નહિ.^૩

અભવ્યને પ્રતિબોધિત નહિ કરી શકવાનું કારણ—

હવે આ સ્લોકમાં ઋષભ પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપી છે તે યથાર્થ છે. કેમકે જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણો વડે અંધકારનો નાશ કરી, સૂર્ય-કમલને વિકસ્વર કરે છે, તેમ આ પ્રભુ પણ પોતાની અમૃતમય દેશના વડે ભવ્ય જીવોના મિથ્યાત્વ-અરાધનરૂપી અંધકારનો અંત લાવી, તે જીવોને પ્રતિબોધ પ્રમાડે છે. પરંતુ અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પ્રભુને ભવ્યજીવરૂપી-જ કમલના પ્રતિબોધક તરીકે કેમ જોગબાવ્યા છે? શું તેમનામાં સર્વ જીવોને પ્રતિબોધિત કરવાની શક્તિ નથી વાડ? અને તેમ હોય તો એથી કરીને તેમની અસમર્થતા પ્રકટ થતી નથી કે? આના સમાધાનમાં સમજવું કે પ્રભુ અભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધિત કરી શકતા નથી, તેથી તેઓ અસમર્થ છે, એમ માનવું યુક્તિ-યુક્ત નથી. કારણકે સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરવામાં સમર્થ એવો સૂર્ય પણ ધ્રુવડને વિષે પ્રકાશ પાડી શકતો નથી; પરંતુ તેથી શું તે કોષ-પાત્ર કરે છે ખરો કે? નહિ જ. વળી સૂર્ય પણ સૂર્ય-કમલનો જ વિકાસ કરી શકે છે અને નહિ કે અન્ન-કમલનો. જ્યારે વસ્તુ-સ્થિતિ આમ છે, તો પછી ઉપદેશરૂપી અમૃતનું પાન કરાવીને ભવ્ય જીવોને અન્ન-મરણની શૂંખલાથી વિમુક્ત બનાવી તેમને યુક્તિ-સ્મરણીના સંગમ કરાવી આપનારા પ્રભુ પણ અત્યંત મલિન કર્મથી બાદ એવા અભવ્યોના ઉપર અસર કરી શકે નહિ, તો તેથી તેમનું અસામર્થ્ય સિદ્ધ થાય છે ખરું કે? ઉલટું એમ માનવું બોધ્યું કે આ તો એવા જીવોનું હુમાંગ્ય સૂચવે છે. વળી ઉપર ક્ષેત્રમાં યયેલી જલની વૃદ્ધિ ત્યાં તૃણાદિક ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી અને તેમ છતાં પણ તે લોકને વિષે નિઃશ ચણાતી નથી; પરંતુ ઉલટો ક્ષેત્રનો વાંક કાઢવામાં આવે છે. આવી

૧ માટી.

૨ જેને કદાપિ અંત ન આવી શકે, તે ‘અનંત’ કહેવાય છે. ‘અનંત’ શબ્દનો આવો સામાન્ય અર્થ સમજવા ઉપરાંત જેન શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિશેષ અર્થ સમજવાની જરૂર છે. તેને સાર તો જુઓ. વિનયવિજ્ઞ-યજુકૃત દ્રવ્ય-સોઠ-પ્રકાશ, સર્ગ ૧ લો, તથા અનુયોગદ્વાર. અત્ર તો એટલું જ કહેવું બસ થશે કે અનુક્રમે એખા કરવા જતાં આરે પ્રતિમાંથી ક્રોધપણ જીવથી જેનો અંત ન લાવી શકાય તે ‘અનંત’ કહેવાય છે.

૩ ભવ્ય, અભવ્યાદિકની વિશેષ માહિતી સાર જુઓ. પ્રવચનસારોદ્વાર, જીવકલક.

રીતની અનેક^૧ યુક્તિઓ રહ્યું કરી શકાય તેમ છે, તો પછી પ્રભુને દેહિત ગણવા એ કયાં ન્યાય વાડું ? વિશેષમાં જે વસ્તુ સર્વદા, સર્વથા અશક્ય હોય તેને શક્ય નહિ ધનાવી શકનારને તે તદ્દશે અસમર્થ ગણવામાં કે કહેવામાં આવે, તો તેવું અસામર્થ્ય પણ પ્રભુમાં ઈષ્ટ છે, એ જૈન શાસન પુલ્લી રીતે સ્વીકારે છે. વળી આ વાત અંગીકાર નહિ કરવાથી તો સર્વથા સમર્થ અર્થાત્ ખરેખરા અશક્યને નહિ કે નામધારી અશક્યને પણ શક્ય કરી શકવાનો દાવો કરનારાના લગવાનું આજ દિન સુધી સંસારમાં દુઃખથી પીડિત થતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરી શક્યા નથી તેમજ હજી પણ તે તરફ પ્રવૃત્ત થતા નથી, તેનું શું કારણ એ જાણવું બાકી રહે છે.

કર્મ—

‘કર્મ’ એ જૈન શાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. જેમ અન્ય દર્શનકારોએ, દાખલા તરીકે સાંખ્યે પ્રકૃતિની^૨, તો નૈયાયિક-વૈશેષિકે અદૃષ્ટની^૩, તો અદ્વૈતવાદીએ માયા^૪ કે અવિદ્યાની, તો કોઈકે પ્રારબ્ધ કે સંચિતની સત્તા સ્વીકારી છે, તેમ જૈન દર્શનકારે કર્મની સત્તા સ્વીકારેલી છે. એ તો સહુ કોઈ જાણે છે કે જગત્માં જીવ^૫ અને અજીવ એ સિવાય અન્ય કોઈ ત્રીજો પદાર્થ નથી. આખી આલમના સમસ્ત પદાર્થોનો આ એ કોટિમાં અંતર્ભાવ થાય છે; કર્મ નામનો પદાર્થ અજીવની કોટિમાં આવી જાય છે. વધારે સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહીએ તો ધર્માસ્તિકાય^૬, અધર્માસ્તિકાય^૭, આકાશાસ્તિકાય^૮, પુદ્ગલાસ્તિકાય^૯ અને કાલ^{૧૦} એવા અજીવ પદાર્થના પાંચ પેટા-વિભાગોમાંના પુદ્ગલાસ્તિકાય થાને પુદ્ગલનામક વિભાગમાં કર્મનો સમાવેશ થાય છે.

૧ સરખાવો—

ક્ષીરસ્તમાન જલથી પરિપૂર્ણ એવા ક્ષીર-સમુદ્રમાં પંજુ નાંખેલો ફૂટેલો પકો બરાતો નથી, તો તેમાં શું સમુદ્રનો હોય ખરો કે ? વસંત ઋતુમાં સમસ્ત વનસ્પતિ પક્ષિપતિ થાય છે, તેને વન, પુષ્પ, આવે છે, ત્યારે કરીર વૃક્ષ (કેરણનું ઝાડ) ફાડે રહી જાય છે તેમાં હોય કાનો વાર ?

૨ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણોની સામ્યાવરધાને ‘ પ્રકૃતિ ’ કહેવામાં આવે છે.

૩ વૈશેષિકો અદ્વૈતને આત્માનો ગુણ માને છે, અર્થાત્ તેઓ તેને અપીરંગસિક, અશ્ચી માને છે.

૪ માયા સદૃષ પણ નથી તેમજ અસદૃષ પણ નથી; કિન્તુ એ અનિર્વચનીય છે, અને આ જગત્ના પ્રધાનનું કારણ છે, એમ અદ્વૈતવાદીઓ માને છે.

૫ જીવના રવરૂપ મંડળી જૈન માન્યતા અન્ય દર્શનકારોની માન્યતાથી જૂદી છે તેમજ જાણવા લાયક છે. શ્રીનાદિદેવસૂત્રોએ પોતે રજોલા પ્રમાણ-નય-તારવાસીકાંતકારનામક મંથના સખમ પરિરહેના પદ માં સૂત્રમાં આ જૈન માન્યતાનો આગેદુખ ચિતાર આપતાં તે અદર્શિએ ત્યાં એમ કહ્યું છે કે—

“ નેત્રવચાસ્ત્વં પરિણમી કર્માં લાઘાત્ કોષા દેહગમિમાનઃ પ્રતિરોત્તે મિત્રઃ પીઠભિદ્ધાટકાવાયમ્, ”

૧-૧૦ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયને બદલે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવ એવા ચારનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેમ થતાં ધણી વખત અન્ય વિદ્વાનો તો ધર્મ અને અધર્મને ‘પુદ્ગલ’ અને ‘માધ’ તરીકે સમજવાની મંજીર ખૂલ કરે છે. ધર્મ અને અધર્મ નામના બે પદાર્થો આખા લોકમાં આકાશની યાદેક બાપક અને અશ્ચી છે, અને જેમ આકાશ અન્ય પદાર્થોને આવશ્યક આપવામાં નિમિત્ત કારણ છે, તેમ આ બે પદાર્થો પણ જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ અને નિમિત્ત કરવામાં સહાયક છે, એમ જૈન શાસ્ત્રનું માનવું છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે કર્મ એ પુદ્ગલ-વિશેષ છે અને કેટલાક અન્ય દર્શનકારો માને છે તેમ તે કાષ્ઠપનિક વસ્તુ નથી, પરંતુ ખરેખરી વસ્તુ છે. કપાયને^૧ વશીભૂત થયેલ આત્મા કર્મ-વર્ગાણુ-યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેને પોતાની સાથે ક્ષીર^૨ અને નીર^૩ની માફક મેળવી દે છે. વળી કર્મ અને આત્માનો સંબંધ અનાદિ કાલનો છે; પરંતુ કોઈ પણ કર્મ-વ્યક્તિ આત્માની સાથે હમેશાને માટે રહી શકતી નથી, અર્થાત્ તે અનાદિ નથી. આ કર્મના આઠ સુખ્ય લેદો છે અને તે તેની પ્રકૃતિને અંગે પાઠવામાં આવેલા છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અન્તરાય એ ઉપર્યુક્ત આઠ લેદો છે.^૪ (૧) આમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્માની નૈસર્ગિક જ્ઞાન-શક્તિને આવછાદિત કરે છે; અને આ આવરણનો સંપૂર્ણ વિલય થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે—તે કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) દર્શન એ એક પ્રકારનું સામાન્ય જ્ઞાન છે; અને આ દર્શન-શક્તિને દબાવવાનું કાર્ય દર્શનાવરણીય કર્મ કરે છે. (૩) સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરાવવાનું કાર્ય વેદનીય કર્મનું છે. (૪) આત્માની અધોગતિ કરવામાં અથ ભાગ ભજવનારું મોહનીય કર્મ આત્માને યથાર્થ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમ સંપાદન કરવામાં વિવનરૂપ છે. (૫) આયુષ્ય કર્મ કોઈપણ પ્રાણી તે ભવમાં કયાં સુધી જીવનાર છે, તે નક્કી કરે છે અને આ આયુષ્ય કર્મનો સર્વજ્ઞ ક્ષય થતાં આત્મા શાશ્વત ગતિનો ભાજન અર્થાત્ મુક્તિ-સુન્દરીનો સ્વામી બને છે. (૬) નામ કર્મ શુભ-અશુભ શરીર, રૂપ, ધર્મ, ઇત્યાદિનું કારણ છે. (૭) આ ઊંચ છે, આ નીચ છે, ઇત્યાદિ વ્યવહારનું કારણગોત્ર કર્મ છે. (૮) અન્તરાય કર્મનું કાર્ય તો તેના નામ ઉપરથી જોવાય છે તેમ વિવન નાંખવાનું છે; કરવા લાયક કાર્ય પણ ઇન્છા હોવા છતાં પણ ન કરવા દેવું એમાંજ એની બહાદુરી સમાયલી છે. આ અન્તરાય કર્મ-રૂપી શત્રુના ઉપર વિજય મેળવવાથી આત્મા અનન્ત વીર્યરૂપ શુભ અનુભવે છે.^૬

આકાશ અને કાલના સંબંધમાં કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ કર્મ ન્યારે પુદ્ગલભાવક છે, તો પછી ‘પુદ્ગલ’ શબ્દથી શું સમજવાનું છે તે જાણવું આવશ્યક છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ અને સ્પર્શથી જે યુક્ત હોય તે ‘પુદ્ગલ’ કહેવાય છે. જે વસ્તુઓ આ દુનિયામાં આપણી દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે બધી પુદ્ગલભાવક છે, એમ કહેવું પોતું નથી; કેમકે રૂપી પદાર્થનું આપણને અવલોકન થઈ શકે તેમ છે. વિશેષમાં શબ્દ, ટાપા, અધકાર, ઇત્યાદિ પદાર્થો જૈન દષ્ટિએ પુદ્ગલો છે. આ બધાના વલ્કિચિત્ત સ્વરૂપ સાથે જુઓ યુનિથી ન્યાયવિજ્ઞ-પટ્ટાત ન્યાયકુસુમાંજલિ ઉપરનું મારું વિવેચન (પૃ. ૨૨૦-૨૨૪) અને સવિસ્તર માહિતીને સાથે તો જુઓ વાયકવર્ણથી હિમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રનો પાંચમો અધ્યાય.

૧ કોષ, માત્ર, માયા અને લોભ એ ‘કપાય’ કહેવાય છે. ‘કપાય’ (કપ+આય) એટલે ‘સંસારનો લાભ’; જે દ્વારા સંસારમાં રખડપટ્ટી કર્યા કરતી પડે તે ‘કપાય’ છે.

૨ રૂપ, રસ, ગન્ધ.

૪ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ એમ ચાર અપેક્ષાપૂર્વક કર્મના ભેદો પડી શકે છે. તેમાં પ્રકૃતિ=સ્વભાવ; સ્થિતિ=ટકી રહેવું; રસ=ચિંત્ન; અને પ્રદેશ=(કર્મના) પરમાણુઓ.

૫ આ પ્રમાણે કર્મોના ક્રમ આપવામાં પણ રહસ્ય સમાયલું છે અને તે જાણવું હોય તો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પૃ. ૪૫૪ તરફ દષ્ટિ-પાત કરો.

૬ કર્મનું સ્થૂળ સ્વરૂપ ન્યાયકુસુમાંજલિમાં પૃ. ૩૪, ૩૩૦-૩૩૩ ઉપર આપ્યું છે, ત્યાં જોવાથી માલૂમ પડશે. વિશેષ માહિતીને સાથે તો શિવશામંજીત કમ્બપધડી (કર્મપ્રકૃતિ), દેવેન્દ્રસૂરિચિત્ત કર્મત્રય, અન્દરિપ્રધીત પંચસંશ્રુતિ વિગેરે અનેક ગ્રંથો જોવા લાયક છે.

નાસિ-નરેશ—

નાસિ નરેશના પિતાનું નામ મરુદેવ અને તેમની માતાનું નામ શ્રીકાંતા હતું. તેઓ આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરામાં જન્મ્યા હતા. તેમની સાથે મરુદેવાના પણ જન્મ થયો હતો અને યુગલિક ધર્મ પ્રમાણે તેમણે તેની સાથે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું. તેમનું શરીર સવા પાંચશે ધનુષ્ય પ્રમાણે ઊંચું હતું અને તેઓ સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા હતા. તેઓ હાકાર^૧, માકાર^૨ અને ધિક્કાર^૩ એ ત્રણ પ્રકારની નીતિપૂર્વક યુગ્મધર્મી મનુષ્યોને શિક્ષા આપતા હતા.

૧-૨ જેમ હિંદુ શાસ્ત્રમાં કાલના 'કૃત', 'કૃત્તિકા', 'ચિત્રા' અને 'કર્કિ' એમ ચાર યુગરૂપી વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેવી રીતે જૈન શાસ્ત્રમાં જ પણ પૈટ્ટા-વિભાગવાળા 'ઉત્સર્પિણી' અને 'અવસર્પિણી' એમ કાલના બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગના જ પૈટ્ટા-વિભાગોને આરા (અર) કહેવામાં આવે છે. આરા તો ચક્રને હોય છે, તો શું ત્યારે ચક્ર જેવી કંઈ કલ્પના આ સંબંધમાં કરવામાં આવી છે કે કેમ તેનો પ્રશ્ન સહજ ઉભો છે. આ પ્રશ્નના ખુલાસામાં સમજવાનું કે એક ઉત્સર્પિણીરૂપી કાલ-વિભાગ અને તે પૂરા થતાં તરતજ શરૂ થતો અવસર્પિણીરૂપી કાલ-વિભાગ મળીને એક 'કાલ-ચક્ર' બને છે. અત્યાર સુધીમાં તો એવાં અનંત કાલ-ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયાં છે, અને હવે પછી પણ એવાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થનારાં છે.

જે કે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બંને કાલ-વિભાગો વર્ષોમાં-સમયમાં સરખા છે, છતાં પણ એકને 'ઉત્સર્પિણી' અને બીજાને 'અવસર્પિણી' કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્સર્પિણી-કાલ-વિભાગ રૂપ, રસ, ગંધ, શરીર, આકૃષ્ટ, બલ, ઇન્દ્રિયાદિમાં ચલે છે, ત્યારે અવસર્પિણીના સંબંધમાં એથી વિપરીત હકીકત છે. વિશેષમાં, દરેક ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણીના ત્રીજા-ત્રોયા આરામાં ભરત અને ઔરણત ક્ષેત્રમાં ચોવીસ ચોવીસ તોઈકરો થાય છે. ત્યારે અવસર્પિણી કાલનો પાંચમો આરા થતો અને પંચમ કાલ પ્રવર્તે છે. તેના ૨૪૫૦ વર્ષો વ્યતીત થયા છે. એકંદર રીતે પાંચમો આરા ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે અને ત્યારબાદ તેટલાજ વર્ષોના અતિથય દુઃખદાયી હશે ત્યારે પ્રવર્તશે; અને ત્યાર પછી ઉત્સર્પિણીના પ્રતિષેધાનુકૂળે જ આરાઓ ચાલશે અને પછી પાછો અવસર્પિણી એમ અનેક કાલ-ચક્રો ચાલ્યાં જશે.

ક માતાની કુક્ષિમાં પુત્ર અને પુત્રી રૂપે જે સાથે ઉત્પન્ન થાય તે દરેકને 'યુગલ' કહેવામાં આવે છે. અત્ર યુગલિક શબ્દ આવા પ્રત્યેક જીવોને આશીને વાપરવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ કાલ-અંશે બાલક અને બાલિકા સાથેજ ઉત્પન્ન થાય; કાંઈપણ બે પુરુષ કે બે સ્ત્રી અથવા એકરો પુરુષ કે એક સ્ત્રી સી ઉત્પન્ન ન થાય; અને આવી રીતે સાથે ઉત્પન્ન થયેલાં બાલક-બાલિકાનો યુગ્મ-સ્ત્રી તરીકેના સંબંધ તીવ્ર પ્રેમ વિના તેમજ વિવાહ વિના પણ કુદરતી રીતે ટકી રહે તે 'યુગલિક ધર્મ' કહેવાય. વિશેષમાં યુગલિક શબ્દ 'પંક્ત' શબ્દની માફક મોગરૂ છે, તેથી ધરિને કૃતિ આદિ કર્મથી રહિત અને કલ્પવૃક્ષથી નિર્બાહ કરનારાં સાથે જ-જેલાં સીપુરુષોને તે પામ્ય છે, આ યુગલિકના વિચિત્ર સ્વરૂપ સાથે જુઓ શીઘ્રજન્મરૂપમસામિ, દ્વિતીય વક્ષરકાર, ૨૧ પ્ર. ચત્ર.

૪ આરા જન્મ, યુગલ આદિ મનુષ્યતરીથી જે હાથેના દિસાળ કરાય છે તેવા આર હાથનું માપ 'ધનુષ્ય' કહેવાય છે.

૫-૬ કાંઈપણ મનુષ્યે દુરાચરણ કર્યું હોય, તો તેને 'હા', તે દુષ્કૃત્ય કર્યું એમ કહેવું એટલીજ શિક્ષા કરવી તેપણ તેને સાથે જન્મ હતી, એવો પણ એક જમાનો હતો. આ નીતિને 'હાકાર'નીતિ કહેવામાં આવે છે, અને તે આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરા પર્વત યુગલિક જન્મ પાત્રને પ્રચલિત હતી. ત્યારે આ નીતિનો પ્રભાવ કમી થયો, ત્યારે આની સાથેસાથ 'માકાર'નીતિ શરૂ કરવામાં આવી; અને વ્યતીતમાં 'ધિક્કાર'નીતિ પણ પ્રચલિત થઈ. 'માકાર'નીતિને એ અર્થ છે કે કાંઈકે 'હાકાર'નીતિનું ઉલ્લંઘન કરીને બારે અપરાધ કર્યો હોય, તો તેને કહેવું કે 'આનું કાંઈ ફરીથી કરીશ મા', તે 'માકાર'નીતિ છે, આટલેથી પણ જોને અકલ નહિ આવે એવાં મહાન અપરાધોને નિરંકર કરવો-તેને ધિક્કારવો, તે 'ધિક્કાર'નીતિ છે. આ હાકારાદિક નીતિનું સ્વરૂપ આવશ્યક-નિર્ણયિતમાં આવ્યું છે.

તેમને ઋષભ નામે પુત્ર અને સુમંગલા નામે પુત્રી હતાં. અને જે સંતાન પોતાના માતાપિતાના આયુષ્યથી કંઈક ન્યૂન એવું તેમનું સંખ્યાત^૧ પૂર્વનું^૨ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નાસિ રાજ સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

ઋષભ-દેવ—

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ઋષભ-દેવ નાસિ રાજ અને મરૂદેવી રાણીના પુત્ર થાય છે. તેમનો જન્મ ચિનીતા નગરીમાં થયો હતો. તેમનાં ઋષભદેવ, વૃષભદેવ, રૂષભદેવ, આદિનાથ, વિગેરે અનેક નામો છે. તેમનું શરીર પાંચસે ધનુષ્ય પ્રમાણનું હતું તથા તેનો વણ સુવણના જેવો હતો (આ વાત ઉપર આ શ્લોક પણ પ્રકાશ પાડે છે) વળી તેમને વૃષભનું લાંછન હતું. યુગલિક ધર્માનુસાર તેમણે પણ પોતાની સાથે યુગલ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલી સુમંગલા સાથે લગ્ન કર્યા હતા. આ ઉપરાંત તેમણે સુનંદા સાથે પણ પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ભરતઆદિ સો પુત્રો તેમજ બ્રાહ્મી અને મુન્દરી એ બે પુત્રીઓના તેઓ પિતા હતા. તેઓ આ અવસર્પિણી કાલમાં પ્રથમ તીર્થંકર થયા છે. આ જગતમાં સર્વ કલા અને નીતિનો પ્રચાર તેમનાથી થયો છે, એમ જૈનો માને છે. ચોર્યાસી (૮૪) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

કલિકાલકલ્પજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્યે ત્રિપદિશલાકાપુરૂપચરિત્રના^૩ પ્રથમ પર્વમાં તેમનું ચરિત્ર સવિસ્તર આલેખ્યું છે. અન્યગૌરવના ભયથી એ ભાગત ઉપર અત્ર વધુ પ્રકાશ પાડવામાં આવતો નથી.

પદ-વિચાર—

આ કાવ્યમાંના પ્રથમના ચાર શ્લોકો, ત્યાર પછીના બીજા ચાર શ્લોકો, એ પ્રમાણે દરેક શ્લોક-અતુલ્ય એકજ છંદમાં રચીને અને તેમાં વળી પ્રથમ શ્લોક ‘શાર્દૂલવિકીરિત’ વૃત્તમાં લખીને તો કવિરાજે પોતાનું શાર્દૂલના^૪ જેવું ચૌર્ય^૫ પ્રકટ કર્યું છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમજવામાં છન્દઃશાસ્ત્રને લાગવી કેટલીક હકીકત તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાની જરૂર છે.

દરેક ‘પદ’માં ચાર ‘ચરણ’ યાને ‘પાદ’ હોય છે. આ ચરણોની રચના ‘અક્ષર’ અથવા ‘માત્રા’ ઉપર આધાર રાખે છે. જે પદનાં ચરણો ‘અક્ષર’ની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખતાં હોય, તે પદને ‘વૃત્ત’ના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે, જ્યારે જે પદનાં ચરણો ‘માત્રા’ની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખતાં હોય, તેને ‘ભતિ’ કહેવામાં આવે છે. વળી આ વૃત્તના

૧ ‘સંખ્યાત’ એટલે ‘જેની સંખ્યા ચર્ચા શકે તે’. આ સામાન્ય અર્થ ઉપરાંત જૈન દૃષ્ટિએ તેનો જે વિશેષ અર્થ થાય છે તે બાબતુ પણ જરૂરી છે અને આના નિતાસુઓએ તો દ્રવ્ય-લોક-પ્રકાશ (સર્ગ ૧ લો), અનુયોગદ્વાર વિગેરે ગ્રન્થો લેવા.

૨ ચોર્યાસી લાખને ચોર્યાસી લાખે ગુણવાથી અર્થાત્ એક ‘પૂર્વ’માંને પૂર્વગે ગુણવાથી જે સંખ્યા આવે તેને ‘પૂર્વ’ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ ઉપરથી ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

૩ આ મહાકાવ્યમાંથી અન્ય તીર્થંકરોના પણ સવિસ્તર ચરિત્રો ગણી શકશે.

૪ પાદ. ૫ પરાક્રમ.

સમ, અર્ધસમ અને વિષમ એમ ત્રણ પ્રકારો પાઠવામાં આવ્યા છે. જે જાતનાં લઘુ કે શુદ્ધ અક્ષરો એક ચરણમાં હોય તેવાંજ અક્ષરો જે પદનાં ચારે ચરણોમાં હોય, તે પદને 'સમ-વૃત્ત' કહેવામાં આવે છે; જે પદનાં બેજ ચરણો (પ્રથમ અને તૃતીય કે દ્વિતીય અને ચતુર્થ) સમાન હોય, તે પદને 'અર્ધ-સમવૃત્ત' કહેવામાં આવે છે; અને જે પદનાં ચારે ચરણો પૈકી કોઈ કોઈની સાથે 'અક્ષર'ના વિષયમાં સમાન ન હોય, તો તે પદ 'વિષમ-વૃત્ત' ગણાય છે. દાખલા તરીકે, આ પ્રાથમિક શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત 'સમવૃત્ત' છે, કેમકે તેનાં ચારે ચરણો અક્ષરોની લઘુતા-શુદ્ધતાની અપેક્ષાએ સમાન છે. આ કાવ્યમાંનું પંચમ વૃત્ત (પુષ્પિતાગ્રા) 'અર્ધસમવૃત્ત' છે. આ કાવ્યનાં સમસ્ત વૃત્તોનો 'સમવૃત્ત' કે 'અર્ધસમવૃત્ત'માં સમાવેશ થતો હોવાથી, વિષમવૃત્તનું દષ્ટાન્ત આ કાવ્યમાંથી મળી શકે તેમ નથી. વળી વિષમવૃત્તના પણ અનેક પ્રકારો છે, કેમકે સમવૃત્ત કે અર્ધસમવૃત્ત એવાં વૃત્તોની મેળવણીથી આવું વૃત્ત બને છે. નીચેનું પદ 'વિષમવૃત્ત'માં છે અને તે 'ઉદ્ગતા'ના નામથી જાણખાય છે.

“અય વાસવત્ય વચ્ચનેન

રુચિરવવનસ્થિલોચનમ્ ।

ક્લાન્તિરહિતમમિરાધયિતું

વિધિયત્ તપાંસિ વિવદ્ધે ધનંજયઃ ॥”

—કિરાતાભૂર્ણીય, ૧૨ મો સર્ગ, પ્રથમ શ્લોક.

સાધારણ રીતે વૃત્તમાં એક કે તેથી અધિક એમ વધારેમાં વધારે છબીસ (૨૬) અક્ષરો હોય છે અને આ અક્ષરોની સંખ્યાને ધ્યાનમાં લઈને તો વૃત્તોનાં વિવિધ નામો પાઠવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ '૬૩૬' તરીકે જાણખાતાં વૃત્તમાં સત્તાવીસ (૨૭) કે તેથી વધારે એમ નવસે નવાણ (૬૬૬) અક્ષરો પણ હોય છે. આ કાવ્યનાં છેલ્લાં ચાર વૃત્તો (૯૩-૯૬) '૬૩૬'ની કેાટિમાં આવે છે.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ જાતિને માત્રા સાથે સંબંધ છે અને આ માત્રાને અક્ષર સાથે સંબંધ છે; કેમકે લઘુ અક્ષરની એક માત્રા અને શુદ્ધ અક્ષરની બે માત્રા ગણાય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે આ સંપૂર્ણ વિષયને સમજવામાં 'અક્ષર'ના સ્વરૂપને જાણવાની આવશ્યકતા છે, તો હવે તે તરફ પ્રયાણ કરીએ.

છન્દઃશાસ્ત્રમાં બધા મળીને આઠ ગણો પાઠવામાં આવ્યા છે અને આ દરેક ગણમાં ત્રણ ત્રણ અક્ષરો હોય છે. 'અક્ષર' શબ્દથી એકતો સ્વર કે એક અથવા તેથી વધારે ધ્વનિન સહિતને સ્વર સમજવામાં આવે છે. આ સ્વર આશ્રીને 'અક્ષર' હ્રસ્વ કે દીર્ઘ ગણાય છે. અ, ઇ, ઊ, ઋ, અને ઌ એ હ્રસ્વ સ્વરો છે, જ્યારે ણદ્રીના આ, ઈ, ઋ, ઋ, ઋ, ઋ, ઋ અને ઋ એ દીર્ઘ સ્વરો છે. આમાંના હ્રસ્વ સ્વરોને હ્રસ્વ અક્ષર તરીકે અને દીર્ઘ સ્વરોને દીર્ઘ અક્ષર તરીકે જાણખાવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત જ્યારે હ્રસ્વ સ્વરની પછી અનુસ્વાર, વિસર્ગ કે સંયુક્ત ધ્વનિન આવે, તો તે અક્ષરને 'દીર્ઘ' માનવામાં આવે છે. હ્રસ્વ અને દીર્ઘ અક્ષરો દર્શાવવાને માટે '—' '—' અથવા '।' '।' એવાં ચિહ્નો વપરાય છે, તેમજ 'લ' અને 'ગ' અક્ષરોનો પણ ઉપયોગ થાય છે. આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ આઠ ગણ છે. તે ગણોની સમજ નીચે મુજબ છે:—

૧ શું આ કાવ્યનાં ૬૯-૭૨ સુધીનાં પદો વિષમ-વૃત્તમાં નથી, એવો પ્રશ્ન સંભવી શકે છે, પરંતુ તે વાત આગળ ઉપર વિચારીશું.

(૧) રગણ (~~~), (૨) મગણ (~~~), (૩) મગણ (~~~), (૪) યગણ (~~~), (૫) નગણ (~~~), (૬) તગણ (~~~), (૭) લગણ (~~~) અને (૮) જગણ (~~~) એમ આઠ ગણો છે. નીચેનો શ્લોક પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

“આદિમધ્યાવસાનેષુ, મજસા યાન્તિ ગૌત્વમ્ ।

ચરતા લાઘવં યાન્તિ, મનૌ તુ શુસલાઘવમ્ ॥”

અર્થાત્—આદિમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં લઘ, જ અને સ ગણો અતુકમે શુરૂ થાને દીર્ઘ હોય છે, જ્યારે ય, ર અને ત ગણો તે સ્થાનોમાં અતુકમે લઘુ એટલે કે હ્રસ્વ હોય છે. સ અને ન ગણો તો આ ત્રણે સ્થલે અતુકમે દીર્ઘ અને હ્રસ્વજ હોય છે.

હવે આપણે ‘શાર્દૂલ-વિકીરિત’ વૃત્તનું લક્ષણ વિચારીએ. તે એ છે કે—

“સૂર્યાશ્વૈર્યદિ મસ્તજૌ સતતગાઃ શાર્દૂલવિકીરિતમ્.”

અર્થાત્—આ વૃત્તમાં એકંદર ૧૬ અક્ષરો છે અને તેમાં મ, સ, જ, સ, ત અને ત એમ છ ગણો છે અને અન્ત્ય અક્ષર શુરૂ છે. તેમજ વળી આ શ્લોક ગાત્રી વેળાએ બે સ્થલે વિશ્રામ લઈ શકાય તેમ છે. આવા સ્થલોને ‘યતિ’ કહેવામાં આવે છે. આ વૃત્તના દરેક ચરણના બારમે અક્ષરે અને યોગણીસમે અક્ષરે આવી ‘યતિ’ઓ છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ શ્લોકના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

મ	ય	મ્	મો		જ	વિ	વો		ય	નૈ	ક		ત	ર	જો,		વિ	સ્	તા	રિ		ક	ર્	મા	વ		લો
—	—	—	—		~	~	~		~	~	~		~	~	~		—	—	~		—	—	~		—	—	
મ					સ				જ				સ				સ				ત				ગ		

આ ચરણમાં મ, સ, જ, સ, ત અને ત એમ છ ગણો છે, તેમજ અન્ત્ય અક્ષર દીર્ઘ છે, તેમજ બે યતિ છે; અર્થાત્ આ શાર્દૂલ-વિકીરિત છન્દ છે. આ છન્દને આવા નામથી યોગળા-વવાનું કારણ એ છે કે આ છન્દને ગાવાની પદ્ધતિ વ્યાઘ્રની કોઝને અનુસરતી આવે છે.^૧

૧ વાપ.

૨ શાર્દૂલવિકીરિત છન્દનાં અન્ય લક્ષણો—

“સૂર્યાશ્વૈર્યદિ મસ્તજૌ સતતગાઃ શાર્દૂલવિકીરિતમ્” એવું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં આપ્યું છે. મહાકવિ કાલિદાસદ્વૃત ક્ષુત-બોધમાં તો એવું અતિરામ સરલ લક્ષણ બોધવામાં આવ્યું છે અને તે નીચે મુજબ છે:—

“આયાએત્ શુરવસ્ત્રયઃ પ્રિયતમે । પદ્મસ્થા ચાણ્દ્રમે

નન્વેકાદશતસ્રયસ્તવ્તુ વેદ્, અઘ્રાદશાઘૌ તતઃ ।

માર્તણ્ઠૈર્શુનિમિત્ર યત્ર વિરતિઃ પૂર્ણેન્દુવિમ્વાનને ।

તદ્ વૃત્તં પ્રવદન્તિ કાવ્યરસિકાઃ શાર્દૂલવિકીરિતમ્ ॥”

અર્થાત્—હે પ્રિયતમા ! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ત્રણ અક્ષરો તેમજ છઠા અને આઠમા અક્ષરો અને વળી અગ્ર ૨મા પછીના ત્રણ (અર્થાત્ બારમા, તેરમા અને ચૌદમા) અક્ષરો પણ, તેજ અઘ્રાદશમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ સોગમા અને સતરમા) અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને બીજાં સર્વ અને મુનિ અર્થાત્ બાર (૧૨) અને સાત (૭) પછીથી યતિ (અર્થાત્ વિશ્રામ-સ્થાન) હોય, તે વૃત્તને હે પૂર્ણ ચન્દ્ર-મંડલના સમાન વદનવળા (પ્રિયા) ! કાવ્યના રસિક જનો ‘શાર્દૂલવિકીરિત’ કહે છે.

કાવ્ય-ચમત્કાર—

આ કાવ્યમાં ઘણાખરા શ્લોકોમાં જેમ બીજી અને ચોથી ચરણ એક એકની સાથે મળતું આવે છે—એક છે, તેમ તે વાત આ શ્લોકમાં પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. ચોથા ચરણમાં ‘મહાન’ અને ‘અટાપદમામુરો’ એ બેની સંધિ કરી નથી; તેથી ઉપલેક્ષ દ્રષ્ટિએ વિચારતાં બીજા અને ચોથા ચરણમાં ભક્તતા માલૂમ પડે છે ખરી; પણ તે વાત વાસ્તવિક નથી. કેટલેક સ્થળે એવી સંધિઓ નહિ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે શ્લોક વાંચતાં જ બને તો તેનો અર્થ ધ્યાનમાં આવે.

સમસ્તજિનવરાણાં સ્તુતિ:—

તે વઃ પાન્તુ જિનોત્તમાઃ ક્ષ(ક્ષિ)તરુજો નાચિક્ષિપુર્યન્મનો

દારા વિભ્રમરોચિતાઃ સુમનસો મન્દારવા રાજિતાઃ ।

યત્પાદૌ ચ સુરોઽજિતાઃ સુરભયાઞ્ચકુઃ પતન્ત્યોઽમ્બરાદ્

આરાવિભ્રમરોચિતાઃ સુમનસો મન્દારવારાજિતાઃ ॥ ૨ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

તે વઃ પાન્તિવતિ । ‘તે વઃ પાન્તુ જિનોત્તમાઃ’ તે શુભાન્ રક્ષન્તુ જિનવરાઃ । ‘ક્ષત-રુજો’ ધ્વંસિતરોગાઃ । ‘નાચિક્ષિપુઃ’ નાચિકૃષ્ણઃ । ‘યન્મનો’ યેષાં સંઘન્ધિ મનઃ । ‘દારાઃ’ કલત્રાણિ । ‘વિભ્રમરોચિતાઃ’ વિલાસૈઃ શોભિતાઃ । ‘સુમનસઃ’ સુન્દરહૃદયાઃ । ‘મન્દારવાઃ’ મૃદુરવાઃ સન્તો ‘રાજિતાઃ’ શોભિતાઃ । इमानि દારાણાં વિશેષણાનિ । ‘યત્પાદૌ ચ’ યેષાં જિનાનાં પાદૌ, ચ વ્યાપ્ત્યશ્રુતૌ । ‘સુરોઽજિતાઃ’ અમરોત્સૃષ્ટાઃ । ‘સુરભયાઞ્ચકુઃ’ સુગન્ધીકૃતવત્તયઃ । ‘પત-ન્ત્યોઽમ્બરાદ્’ ગલત્યો નમસઃ । ‘આરાવિભ્રમરોચિતાઃ’ આરાવિણાં—રવયુક્તાનાં ભ્રમરાણાં ઇચિતા—યોગ્યાઃ । ‘સુમનસઃ’ કુસુમાનિ । ‘મન્દારવારાજિતાઃ’ મન્દારાણાં—મન્દારકુસુમાનાં વારૈઃ—સંવાતૈઃ અજિતાઃ—અનતિશયિતાઃ, અથવા મન્દારવારૈઃ કૃત્વાઽન્યૈઃ પુષ્પવિશેષૈરજિતાઃ । યન્મનો દારા નાચિક્ષિપુઃ, યત્પાદૌ ચ, સુમનસઃ સુરભયાંચકુઃ તે જિનોત્તમાઃ વઃ પાન્તિવતિ સમન્થઃ ॥ ૨ ॥

અવચૂરિ:

તે જિનોત્તમા જિનેન્દ્રા ચો શુભાન્ પાન્તુ રક્ષન્તુ । કિંમૂતાઃ । ક્ષતાઃ ક્ષીણા રુજો રોગા યેષાં વેમ્પો વા તે । તથા યેષાં જિનાનાં મનો માનસં કર્મતાપલ્લં દારાઃ કલત્રાણિ કવૃંક્ષુપાણિ નાચિક્ષિપુર્ન ક્ષોભયામાસુ । ‘દારાઃ પ્રાણાસ્તુ વલજા’ હતિ વચનાદ્ દારશન્નો વહુવચનાન્તઃ પુલિહ્વથ । તે દારાઃ કિંમૂતાઃ । વિભ્રમર્વિલાસૈ રોચિતાઃ સંજોભિતાઃ । સુમનસઃ સુન્દરહૃદયાઃ । મન્દારવા મૃદુરવાઃ સન્તો રાજિતાઃ શોભિતાઃ । સુમનસઃ પુષ્પાણિ કર્નુંણિ યત્પાદૌ ચચરણી સુરભયામાસુ । કિંમૂતાઃ સુમનસઃ । સુરોઽજિતા દેવયુક્તાઃ । અમ્બરાદાકાશાદ્ પતન્ત્યઃ સમવસરણશુભિ સંગચુમાનાઃ । આરાવિણ શઘ્વા-યમાના ભ્રમરાસ્તેપામુચિતા યોગ્યાઃ । મન્દારકુસુમપ્રાતૈરજિતાઃ ॥ ૨ ॥

અન્વયઃ

યદ્-મનઃ વિઘ્નમ-રોચિતાઃ મન્દ-આરવાઃ રાજિતાઃ સુમનસઃ દારાઃ ન આચિક્ષિપુઃ,
યદ્-પાદૌ ચ સુર-ઉજ્જિતાઃ, અમ્બરાત્ પતન્ત્યઃ, આરાવિન્-ભ્રમર-ઉચિતાઃ, મન્દાર-વાર-અજિતાઃ
સુનમસઃ સુરભયાંચકુઃ, તે ક્ષ(ક્ષિ)ત-રુજઃ જિન-ઉત્તમાઃ વઃ પાન્તુ ।

શબ્દાર્થ

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.
વઃ (મૂં યદ્)=તમને (દ્વિતીયાર્થે).
પાન્તુ (ધાં પા)=રક્ષણ કરે, પાળે.
જિન=જિન, છતાં છે શાળ-દ્વેષ જેણે એવા.
ઉત્તમ=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
જિનોત્તમાઃ=જિનોમાં ઉત્તમ, જિનેશ્વરો,
તીર્થંકરો.
ક્ષત (ધાં ક્ષણ)=ક્ષય થયેલા, નાશ પામેલા.
રુજ્=રોગ.
ક્ષતરુજઃ=નાશ પામ્યા છે રોગો જેમનાથી
અથવા જેમના એવા.
ન=નહિ.
આચિક્ષિપુઃ (ધાં ક્ષિપ્)=ક્ષેપ મમાડ્યું,
આકર્ષણ દીધું.
યદ્=જે.
મનસ્=મન, ચિત્ત.
યન્મનઃ=જેના મનને.
દારાઃ (મૂં દાર)=સ્ત્રી, પત્ની.
વિઘ્નમ=વિલાસ, હાવ-લાવ.
રોચિત (ધાં રુચ્)=સુચોભિત.
વિઘ્નમરોચિતા=વિલાસ વડે સુચોભિત.
સુમનસઃ (મૂં સુમનસ્)=(૧) સારા મન વાળી;
(૨) દેવની.
મન્દ=મંદ, મૃદુ, દોષમળ.
આરવ=શબ્દ, ધ્વનિ.

મન્દારવાઃ=મૃદુ છે ધ્વનિ જેનો એવી.
રાજિતાઃ (મૂં રાજિતા)=શૌભાયમાન, શોભતી.
યત્પાદૌ =જેમનાં ચરણોને.
વ=અને, વળી.
સુર=દેવતા.
ઉજ્જિત (ધાં ઉજ્જ)=તપ્ત થી થેલ, ફે'કેલ.
સુરોજ્જિતાઃ=દેવતાઓએ ફે'કેલાં.
સુરભયાંચકુ. (સુરમિ+કુ)=સુવાસિત કર્યાં.
પતન્ત્યઃ (મૂં પતન્તી)=પડતાં.
અમ્બરાત્ (મૂં અમ્બર)=આકાશમાંથી,
ગગનમાંથી,
આરાવિન્=શબ્દાયમાન, શુંભરવ કરનારા.
ભ્રમર=ભ્રમર, ભમરો.
ઉચિત=ચોખ્ખ, લાયક.
આરાવિભ્રમરોચિતાઃ=શુંભરવ કરનારા ભ્રમ-
રોને ચોખ્ખ.
સુમનસઃ (મૂં સુમનસ્)=પુષ્પો, ફૂલો.
મન્દાર=પારિણતકનું પુષ્પ, કલ્પવૃક્ષનું ફુલ,
પુષ્પ-વિશેષ.
વાર=સમૂહ.
જિત (ધાં જિ)=જીતેલા.
અજિત=નહિ જીતાયેલ, અજિત.
મન્દારવારાજિતા=પારિણતકનાં પુષ્પોના
સમૂહ વડે નહિ જીતાયેલાં.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોની સ્તુતિ—

“ (હાવભાવાદિક) વિદ્યાસ વડે સુશોભિત, ચુદ્ધ ધ્વનિવાળી, તથા (વિભૂષણોથી) વિભૂષિત એવી, તેમજ સુન્દર દૃઢ્યવાળી [અથવા દેવતાની] વનિતા (પણ), જે જિનેશ્વરોનું મન હોભાયમાન કરી શકી નહિ, તેમજ વળી જેમનાં ચરણોને, દેવતાઓએ ટૂંકલાં, આકાશ-માંથી (સમવસરણુ^૨માં) પહોંતાં, શબ્દાયમાન ભ્રમરોને (પરાગ^૩ ગ્રહણ કરવાને માટે) યોગ્ય, તેમજ મન્દાર (વિગેરે) કુસુમોના સમૂહથી (પણ) અગ્નિત એવાં પુષ્પોએ સુગંધિત કર્યાં, તે જિનેશ્વરો કે જેમના વડે [અથવા જેમના] રોગો ક્ષીણ થયા છે, તેઓ તમારે રક્ષણ કરો.”—૨

રૂપદીકરણ

જિનવર—

‘રાગાદિરૂપજયતીતિ જિનઃ’ અર્થાત્ રાગ (દ્રેષ) આદિ દુઃખનોને છૂટનારા ‘જિન’ કહેવાય છે. ‘જિન’ એવી સંજ્ઞા ચાર પ્રકારની વ્યક્તિઓને આપીને વપરાય છે અને તે વ્યક્તિઓને અનુક્રમે શ્રુત^૪—જિન, અવધિ^૫—જિન, મનઃપર્વથ^૬—જિન અને કેવલિ^૭—જિન એમ ચાર પ્રકારે ઓળખાવવામાં આવે છે. વિશેષમાં આ ચાર પ્રકારની વ્યક્તિઓમાંની અતિ શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિને અર્થાત્ સર્વથા રામદ્વેષ-રહિત તેમજ પ્રગલ્ભ પુણ્યશાળી જીવને ‘જિનવર’, ‘જિનોત્તમ’ કે ‘જિનેશ્વર’ એવી પણ સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. વિશેષમાં ‘જિનોત્તમ’ શબ્દનો શું અર્થ કરવો તે કવિરાજે પોતે આ શ્લોકદ્વારા દર્શાવ્યું છે. ‘જિનવર’ શબ્દ પ્રાયઃ તીર્થંકરવાચક છે, છતાં પણ કોઈક વાર તે ‘સામાન્ય-કેવલિ’ને ઉદ્દેશીને પણ વપરાય છે.”

૧ અપાન. ૨ દેવ-રચિત મહા; વિશેષ આદિતીને સાર જુઓ ૯૪ માં શ્લોકનું રૂપદીકરણ. ૩ રજ.

૪-૭ જેન શાસ્ત્ર પ્રમાણે જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે—(૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્વથ અને (૫) કેવલ. આ પાંચના રચ્ય રસય ચાર જુઓ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીનૃપતિ અધ્યાત્મ-તત્ત્વાધિક (૫. ૭૫૫-૭૬૦). વિશેષ જિજ્ઞાસુએ તો પ્રકરણ રત્નાકર (અનુર્થ ભાગ ૧. ૩૪૭-૩૫૪), કર્મઅન્ય (પ્રથમ ભાગ, જ્ઞાનચરણીવનો અધિકાર,) વિશેષાચરચક વિગેરે અ-યો જોવા.

૮ જુઓ પ્રજ્ઞાપનાની વૃત્તિ, પૃ. ૩.

૯ જ્યાં ‘જિનવર’ શબ્દથી સામાન્ય-કેવલિ સમજવામાં આવે છે તેને રમને તીર્થંકરવાચક શબ્દ તરીકે જિનવરપતે કે એવાજ અથવા-અચક શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. ફક્તીક વાર ‘જિન’ શબ્દ પણ ‘તીર્થંકર’ એવા અર્થમાં વપરાય છે અને તેનું દારણ દેખીનું છે કે એવે રૂપથી ‘જિન’ શબ્દથી કેવલ-જ્ઞાનિ સમજવામાં આવે છે અને તીર્થંકર તો કેવલ-જ્ઞાનિ છે, એ જગત્તરે દર્શીકા છે.

તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલિમાં રહેલો તફાવત—

જો કે તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલિ એ બંને સર્વજ્ઞ છે—અનેએ કેવલ-જ્ઞાન (સંપૂર્ણ જ્ઞાન) સંપાદન કર્યું છે—એ બેમાંથી કોઈ પણ એક ખીલથી જ્ઞાનમાં ઉતરે કે ચડે તેમ નથી, છતાં પણ એકને તીર્થંકર અને ખીલને સામાન્ય-કેવલિ કહેવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તીર્થંકરને સામાન્ય-કેવલિ કરતાં હિચા દરબનાવાળા પણ ગણવામાં આવે છે તેનું શું કારણ છે તે તરફ નજર કરીએ.

આ બંનેમાં આવા પ્રકારનો ભેદ-ભાવ રાખવાનું કારણ એ છે કે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ સંઘરૂપી તીર્થંકરી સ્થાપના તીર્થંકરદ્વારાજ થાય છે. તેમજ વળી પુણ્ય-પ્રકૃતિમાં તીર્થંકર સામાન્ય-કેવલિથી ચડિયાતા છે અને એથી કરીને તે તેઓ અલૌકિક સૌભાગ્યના સ્વામી છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલિ એ બંને તેજ ભવમાં મોક્ષે નાથ છે અને આ પ્રમાણે સુદિત-રમણીને એક વખત વચો પછી તેઓ વચ્ચે આવેો ભેદ-ભાવ રહેલો નથી; અર્થાત્ તીર્થંકરત્વને અંગે રહેલો ભેદભાવ નહ પામતાં-નિર્વાણ પદને પ્રાપ્ત થયાં પાઠ તેઓ બંને સમાન બને છે.

મન્દાર-કુંબુઝ—

મન્દાર એ કદમ્બવૃક્ષનું એક નામ છે. આનાં પુષ્પો અતિ ઉત્તમ છે, છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે શ્રીજિનેશ્વરની આગળ દેવતાઓ ને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરે છે, તેની સાથે ટક્કર ઝીલવા આ સમર્થ નથી.

૧ સામાન્ય-કેવલિમાંના 'સામાન્ય' શબ્દ ઉપરથી એવો ધ્વનિ નીકળે છે કે કેવલિઓના પણ પ્રકાર હોવાને કારણે અને વસ્તુ-સ્થિતિ પણ તેવીજ છે. અર્થાત્ કેવલ-જ્ઞાનિના સામાન્ય કેવલિ, મુક્ત-કેવલિ, અંતઃકૃત-કેવલિ, અશ્રુત્વા-કેવલિ, સ્વયંસુદ, પ્રત્યેકસુદ, સુદ, આદિ અનેક પ્રકારો છે. આ બધાનું સ્વરૂપ શ્રીભગવત્ (શાં ૯, ઉં ૩૧)માં તેમજ યોગાગ્નિન્દુ પ્રમુખ ગ્રંથોમાંથી મળી શકશે.

૨ સાધુપ્રમુખ ચતુર્વિધ સંઘરૂપી તીર્થંકરો અતિપૂજનીય છે અને એને તો તીર્થંકર પણ 'નમો સિવસ્ય' એવા શબ્દોચ્ચારપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે. 'તીર્થં' શબ્દનો અર્થ 'દ્વારશાંખી' માને 'બાર અંગીતો સમૂહ' પણ થાય છે. (અમં શબ્દની માદિતી સાર જુઓ તનીય સ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.) વળી 'તીર્થંતેજોનેતિ તીર્થં' અર્થાત્ જેના વડે સંસાર-સાગર તરી શકાય તે તીર્થં છે, એવો 'તીર્થં' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ કરતાં એમ નોંધ શકાય છે કે તીર્થંકરને પણ 'તીર્થં' શબ્દથી સંબોધી શકાય.

વિશેષમાં તીર્થં શબ્દના ચતુર્વિધ સંઘ અને દ્વારશાંખી એ બે અર્થો ઉપરાંત પ્રથમ જલુધર એવો પણ અર્થ શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે. આ વાત મીલ્લગવતીસૂત્રમાં આવેલા 'તિલ્લં મંને ! તિલ્લં તિલ્લગરે તિલ્લં ? મોયમા ! ઘરિદા તાવ નિયમા તિ વગરે, તિલ્લં પુણ ચાલવળ્લાદળ્લો સંખો પદમગ્ગદ્ધરો વા' પાઠ ઉપરથી ભેદ શકાય છે.

અત્ર એ નિવેદન કરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે 'તીર્થં' શબ્દથી ચતુર્વિધ સંઘ એવો અર્થ કરતી વેળાએ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાની અર્થાત્ એ પ્રત્યેકની એક એક સંખ્યા હોય, તો પણ તેના સમુદાયને 'સંઘ' તરીકે ઓળખાવી શકાય છે. આવી વાત આ પંચમ કાલના અંતમાં બનનાર પણ છે; અર્થાત્ આ આશાની આખરે એક સાધુ, એક સાધ્વી, એક શ્રાવક અને એક શ્રાવિકા એટલેજ સમુદાય 'તીર્થં' તરીકે ઓળખાશે; ત્યાર પછી તીર્થંનો ઉચ્છેદ મશે અને અધર્મ પ્રવર્તશે.

जिनप्रवचनप्रशंसा—

शान्तिं वस्तुतुतां मिथोऽनुगमनाद् यन्नैगमाद्यैर्नयै-

रक्षोभं जन ! हेतुलां छितमदोदीर्णाङ्गजालं कृतम् ।

तत् पूज्यैर्जगतां जिनैः प्रवचनं दृष्यत्कुवाद्यावली-

रक्षोभञ्जनहेतुलाञ्छितमदो दीर्णाङ्गजालकृतम् ॥ ३ ॥

—शार्दूल०

टीका

शान्तिवस्तुतादिति । 'शान्ति'क्षेमम् । उपशमवतां 'दो' युष्माकम् । 'तनुतात्' प्रथयतु । 'मिथोऽनुगमनात्' परस्परानुवर्तनाद्धेतोः । 'यन्नैगमाद्यैर्नयैः' यन्नैगमसंग्रहादिभिर्नयैः, अनेकान्तात्मके वस्तुनि एकांशपरिच्छेदात्मका नयास्तर्हेतुभूतैः । 'अक्षोभं' अवलम् । 'जन हे' जनो-लोकस्तस्य सम्बोधनम् । 'अतुला' मृतीम् । 'छितमदोदीर्णाङ्गजालं' छितमदं-छिन्नदर्प उदीर्णं-उच्छिन्नं अङ्गनामाचाराङ्गदीनां जालं-समूहो यत्र तत् । 'कृतं' रचितम् । 'तत् पूज्यैर्जगतां' अर्चनीयैर्लोकानाम् । 'जिनैः' अर्हद्भिः । 'प्रवचनं' शासनम् । 'दृष्यत्कुवाद्यावली' रक्षोभञ्जनहेतुलाञ्छितं दृष्यन्ती-दर्पं व्रजन्ती या कुवादिनाभावली सैव कूरात्मकत्वाद् रक्षो-राक्षससङ्ग्रहः तन्नञ्जनैर्भङ्गकारिभिः हेतुभिः लाञ्छितं-चिह्नितम् । 'अदः' एतद् । 'दीर्णाङ्गजालकृतं' दीर्णाङ्गजैः-शीर्णमदनैः श्रमणादिभिरलङ्कृतम् । यन्नयैरक्षोभं तत् प्रवचनमदो जिनैः कृतं शान्तिमतुलां वः तनुतादिति योगः ॥ ३ ॥

अवचूरिः

तत् जगतां पूज्यैर्जिनैः कृतं प्रवचनं गणितपिटकरूपं वो युष्माकं शान्तिं मोक्षमुपशमं वा तनुतात् कुरुतात् । यन्मिथोऽनुगमनादनुवर्तनाद्धेतोर्नैगमादिभिर्नयैरक्षोभं परयादिभिरजयं वर्तते । हे जन ! मद्य-लोक ॥ शान्तिं किंभूताम् । अतुलां निरुपमां । (प्रवचनं) मतं किंभूतम् । छितमदं छिन्नदर्पमुदीर्णं-मुच्छिन्नमङ्गनामाचारादीनां जालं समूहो यत्र तत् । तथा (दृष्यत्) माद्यत्कुवादिश्रेणिः सैव कूरात्मकत्वाद् रक्षो राक्षसस्तस्य भञ्जनैर्भङ्गकारिमिहंतुमिच्छितं मण्डितम् । अदः प्रत्यक्षदृश्यम् । शीर्णमदनैः श्रमणादिभिरलङ्कृतम् । मिथोऽनुगमनादित्यत्र 'गुणादखियां न चं (चा)' इति पञ्चमी ॥ ३ ॥

अन्वयः

यद् मिथः अनुगमनात् नैगम-आद्यैः नयैः अक्षोभं (वर्तते), छित-मद-उदीर्ण-अङ्ग-जालं, दृष्यत्-कुवादिन्-आवली-रक्षस्-मञ्जन-हेतु-लाञ्छितं, दीर्ण-अङ्गज-अलङ्कृतं (च वर्तते), तद् जगतां पूज्यैः जिनैः कृतं अदः प्रवचनं हे जन ! वः अतुलां शान्तिं तनुतात् ।

१ 'दादशाद्री स्यार गणितिकाङ्गना' इति श्रीअभिधानचिन्तामणिः (का० २, खो० १५९) ।

२ इदं श्रीसिद्धदेवशङ्कानुशासनस्य (१११७७) सूत्रम् ।

શબ્દાર્થ

શાન્તિ (મૂં શાન્તિ) = (૧) મોક્ષને, (૨) ઉપશમને.
વઃ (મૂં યુગ્મદ) = તમારી (વધ્યર્થે).

તનુતાવ (ધાં તવ) = વિસ્તારો, વધારો.

મિથસ્ = અસ્પૃશ્ય.

અનુગમનાત્ (મૂં અનુગમન) = અનુસરનાર
હોવાને લીધે.

નૈગમ = નૈગમ, સાત નયોભાનો એક નય.

આય = પ્રમુખ.

નૈગમાદૈઃ = નૈગમ છે આદિમાં-શરૂઆતમાં
જેની એવા.

નયૈઃ (મૂં નય) = નયો (યથાર્થ અભિપ્રાય-
વિરોધ) વડે.

અક્ષોમં (મૂં અક્ષોમ) = ક્ષોભ-રહિત.

જન = હે લોક !

હે = હે.

અતુલાં (મૂં અતુલ) = અતુલ, અનુપમ,
અસાધારણ.

હિત (ધાં હો) = કાપી નાંખેલ.

મદ્ = મદ, અભિમાન, ગર્વ, અહંકાર.

ઝઘીર્ણં (ધાં ઝ) = ઉદય પામેલ.

અન્ન = (આઆર આદિ આર) અંગ; જૈન
સાહિત્યનો એક વિભાગ.

જાલ = સમૂહ.

હિતમઘ્ઘીર્ણાન્નજાલં = કાપી નાખ્યો (વાદી-
ઓનો) ગર્વ જેણે તેમજ ઉદય પામેલ
છે અંગોનો સમૂહ જેમાં એવા.

કૃતં (ધાં કૃ) = કરેલું, પ્રરૂપેલું.
તદ્ = તે.

પૂજ્યૈઃ (મૂં પૂજ્ય) = પૂજ્યો વડે.

જગતાં (મૂં જગત્) = જગતોના, સ્વર્ગ, મૃત્યુ
અને પાતાલ (વાસી જનો) ના.

જિનૈઃ (મૂં જિન) = જિનો વડે, તીર્થંકરો વડે.

પ્રવચનં (મૂં પ્રવચન) = સિદ્ધાન્ત, કૃતાન્ત,
આગમ.

દૃપ્યત્ (ધાં દૃપ્) = અહંકારી, મદોન્મત્ત.

કુવાદિન્ = કુવાદી, મિથ્યા-વાદી, ખોટા તર્ક
ઉઠાવનારા.

રક્ષસ = રાક્ષસ.

મમન = ભંગાણુ.

હેતુ = યુક્તિ.

લાઙ્ગિહત (ધાં લાઙ્ગ) = યુક્ત.

દૃપ્યત્કુવાદાવલીરક્ષોમમનહેતુલાઙ્ગિહતં =
મદોન્મત્ત કુવાદીઓની શ્રેણિરૂપ રાક્ષસોને
પલાયન કરાવનારી યુક્તિઓથી યુક્ત.

અદઃ (મૂં અદ્) = આ.

વીર્ણં (ધાં હ) = ચીરી નાંખેલ, નદ કરેલ.

અન્નજ = કંઠર્થ, કામદેવ, રતિ-પતિ.

અલંકૃત (અલંકૃત) = વિભૂષિત.

વીર્ણાન્નજાલદૃત્ = નદ કર્યો છે-છાત્યો છે કંઠર્થને
જેણે એવા (શુનિવરો) થી વિભૂષિત.

શ્લોકાર્થ

જૈન આગમની અશંસા—

“જ સિદ્ધાન્ત અસ્પૃશ્ય સંગત-ખંધ બેસતો (અર્થાત્ યુક્તિથી અવિરૂદ્ધ તેમજ
ક્રિદ્ધ અથને જણાવતો) હોવાને લીધે નૈગમ આદિ નયોએ કરીને અખંડિત છે, વળી જેણે
(વાદીઓનો) ગર્વ તોડી નાંખ્યો છે, તેમજ જેમાં (આઆર આદિ) અંગોનો સમૂહ વર્ણવેલો

છે, તથા જે મદોન્મત્ત મિથ્યા-વાદીની પંક્તિરૂપ રાક્ષસને નસાડનારી (અર્થાત્ નષ્ટ કરનારી) યુક્તિઓથી યુક્ત છે, અને વળી કામદેવને વશ કરેલા (મુનિવરો)થી જે અલંકૃત છે (અર્થાત્ જેનો શ્રમણ પુરુષોએ સ્વીકાર કર્યો છે) તે વિશ્વને વંદનીય એવા જિનોએ રચેલ આ (દ્વાદશાંગીરૂપ) સિદ્ધાન્ત, હે (સવ્ય) લોક ! તમારી અનુપમ શાન્તિનો વિસ્તાર કરો. ”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

નય—

પ્રમાણથી સિદ્ધ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુના અંશને બોધ કરાવનારો તથા અન્ય અંશો તરફ ઉદાસીનતા ધારણ કરનારો યથાર્થ અભિપ્રાય-વિશેષ ‘નય’ કહેવાય છે. એ તો સહજ સમજી શકાય તેમ છે કે ગમે તે કોઈ વસ્તુ પરત્વે અનેક દૃષ્ટિએ વિચાર થઈ શકે તેમ છે. આ દૃષ્ટિઓને ‘નય’ કહેવામાં આવે છે. એકની એક વ્યક્તિના સંબંધમાં અન્ય અન્ય વ્યક્તિઓ આશ્રીને વિચાર કરતાં તેને જૂદા જૂદા શબ્દોથી બોલાવી શકાય છે. જેમકે, એકજ મનુષ્યને જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ કાકો, મામો, સાળો, ભાઈ, જમાઈ, પિતા, પુત્ર ઇત્યાદિ તરીકે માની શકાય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે અનેક ધર્મવાળી વસ્તુમાંના કોઈ અમુક ધર્મને લગતો યથાર્થ અભિપ્રાય તે ‘નય’ છે. આ ઉપરથી એમ માનવાનું કારણ મળે છે કે ત્યારે તો નયોની સંખ્યા પણ અનંત હોવી જોઈએ; કેમકે જે જે યથાર્થ અભિપ્રાય હોય, તે તે નય છે. ખરેખર, વસ્તુસ્થિતિ પણ એમજ છે. તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકર પણ સસ્પૃશ્વ-તત્ત્વમાં કહે છે કે—

“ જાવહયા વયળપહા તાવહયા ચેવ ક્વંતિ નયયાયા ”

અર્થાત્ જેટલા વચન-પ્રયોગો છે, તેટલા નયો છે.

આ પ્રમાણે જોકે વસ્તુતઃ નયની સંખ્યા અનંત છે, છતાં પણ શાસ્ત્રકારો મુખ્યતત્ત્વ નયના દ્રવ્યાર્થિક^૧ અને પર્યાયાર્થિક^૨ એમ બે લેહો બતાવે છે.

આ ઉપરાંત નિશ્ચય^૩-નય અને વ્યવહાર^૪-નય એમ પણ નયોના બે વિભાગો પાડી શકાય છે. પ્રકારાન્તરથી અર્થ^૫-નય અને શબ્દ^૬-નય એમ પણ બે લેહો પડે છે. વળી આ ઉપરાંત

૧-૨ મૂળ પદાર્થને ‘દ્રવ્ય’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પરિણામને ‘પર્યાય’ કહેવામાં આવે છે. જેમકે ઘટ (ઘડો) એમ મૃતિકા (માટી) દ્રવ્ય છે અને ઘટાકાર એ એનો પર્યાય છે. મૂળ દ્રવ્યને ઉદેશીને દર્શાવવામાં આવતો અભિપ્રાય ‘દ્રવ્યાર્થિક’ નય છે, જ્યારે પર્યાયને લક્ષ્ય કરનારો અભિપ્રાય ‘પર્યાયાર્થિક’ નય છે.

૩-૪ વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપને અર્થાત્ તેની તાત્ત્વિક સ્થિતિને સ્પર્શ કરનારી દૃષ્ટિ ‘નિશ્ચય-નય’ છે, જ્યારે તેનો જન્મ અવસ્થાને લક્ષ્યમાં રાખનારી દૃષ્ટિ ‘વ્યવહાર-નય’ છે. દાખલા તરીકે, પંચવર્ણના ભમરને પંચવર્ણી કહેનારો નય નિશ્ચય-નય છે, જ્યારે વ્યવહાર-નય તો એ ભમરને કૃષ્ણ કહે છે. અર્થાત્ વ્યવહાર-નય લોક-પ્રસિદ્ધ અર્થને સદૃશ કરે છે, જ્યારે નિશ્ચય-નય તો તાત્ત્વિક અર્થ ઉપર નજર ફેરે છે.

૫-૬ મુખ્યત્વેન અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારા નયો ‘અર્થ-નય’ કહેવાય છે, જ્યારે પ્રાધાન્યથી શબ્દના વાચ્યાર્થની સાથે સંબંધ ધરાવનારા નયો ‘શબ્દ-નય’ કહેવાય છે.

અર્પિત^૧-નય અને અનર્પિત^૨-નય એમ પણ નયોના બે વિભાગો સંભવે છે. આ 'અર્થ-નય'ના નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને નેકબુદ્ધિ એમ ચાર ભેદો પડે છે, ન 'શબ્દ-નય'ના શબ્દ, સમભિરૂદ્ધ અને એવંભૂત એમ ત્રણ પ્રકારો પડે છે. આથી એક નયની સંખ્યા સાતની બને છે. આ સાત નયોમાંના પ્રથમના નૈગમાદિ ત્રણ નયો 'દ્રવ્યાર્થિક' કહેવાય છે, જ્યારે બાકીના શબ્દાદિ ચાર નયો 'પર્યાયાર્થિક નય' કહેવાય છે. આ નૈગમાદિ નયો^૩ એક એકથી વધારે વિશુદ્ધ છે, અર્થાત નૈગમ નય કરતાં સંગ્રહ નય વિશુદ્ધ છે અને કરતાં વ્યવહાર નય; એ પ્રમાણે સમજી લેવું. પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જેટલું નૈગમ હેતુ વિશાળ છે, તેટલું સંગ્રહ નયનું નથી અને એનાથી પણ અલ્પ વિસ્તારવાળું વ્યવહાર હેતુ છે. આ પ્રમાણે એવંભૂત નયનું હેતુ તો સૌથી વધારે સંકુચિત છે.

વિશેષમાં એક નયના આધારે બોલેલું વાક્ય કે દર્શાવેલા અભિપ્રાય સંપૂર્ણ સત્ય નથી, (સમસ્ત નયોને આશ્રીને બોલાવું વાક્ય પૂર્ણ સત્ય છે.^૪) વળી નય એ પ્રમાણરૂપ નથી તે અપ્રમાણરૂપ નથી, કિન્તુ પ્રમાણાંશ^૫ છે.

હવે આ નૈગમાદિ સાત નયોનું ટુંક સ્વરૂપ બેઈ લઈએ, કેમકે બાકી તો આ સાત નયો સાતસે (૭૦૦) ભેદો પડે છે. તેના નિશ્ચયને તો નય-ચક્ર વિગેરે મનાયે બેવા.

નૈગમ—

“ ગમ્યતેજનેતિ ગમઃ પન્થાઃ, નૈકે ગમા યસ્યાસૌ નૈકગમઃ, નિરુકવિધિના ચ કકારલોપાદ્ નૈગમઃ ”

અર્થાત—‘ગમ’ એટલે ‘માર્ગ’ જેનો એક જાતનો માર્ગ નથી, એટલે કે જે પદાર્થ અનેકશઃ બોધ કરાવે છે, તે ‘નૈગમ’ કહેવાય છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો ‘નિગમ’ એ ‘સંકલ્પ’, ‘કલ્પના’; આ કલ્પનાપૂર્વક થતો વ્યવહાર ‘નૈગમ’ કહેવાય છે. આ નય વસ્તુબત સામા

૧-૨ ‘વિશેષ-આદિ નય’ કહો કે ‘અર્પિત-નય’ કહો તે એકજ છે. તેવી રીતે ‘સામાન્ય-અનય’ અને ‘અનર્પિત-નય’ એ પણ એકજ છે.

૩ આ સાત નયોમાંના કેમ નયનો આશ્રય કયું દર્શન લે છે, તે વાત આગળ ઉપર અગ્નાયોદ્ધના ૨૫૫ટીકરણમાં વિચારીશું.

૪ અહીં કોઈ એવી શંકા ઉભાવે કે એક નય-વિષયક કથન તો મિથ્યા છે, તો સાતે નયો આશ્રીને કે કથનમાં સત્યતા ક્યાંથી સંભવે ? શું જ્યારે રેતીના એક કણમાં તેવ નથી, તો રેતીના સમુદાયમાંથી તેજ શકે ખર કે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે એક મોતીમાં મોતીનું માળાપણું રહેલું નથી, પરંતુ તેના સમુદાય તો તે છેજ તેનું કેમ ? વિશેષમાં જો કે નયો કથ્યવિત્ એક એકથી વિરુદ્ધ છે, છતાં પણ તેઓ સંયાદ્વાદ ચક્રવર્તીની આગ લોપી થઈતા નથી. અર્થાત્ જોમ પરસ્પર વિરોધી નૃપતિઓને પણ તેમના સમ્રાટની સંસારે રહીને બળવવા પડે છે, તેમ એક એકના વિરોધી નયોને પણ સંયાદ્વાદની સેવામાં દાખર થવું પડે છે. વ એક નય અન્ય નયનું ખંડન કરતો નથી, પરંતુ ચોતાનું ગૌરવ જાળવી રાખવા બનતો પ્રયત્ન કરે છે.

૫ જેમ સમુદના નજનું એક મિન્ડ સમુદ પણ નથી તેમજ અસમુદ પણ નથી પરંતુ સમુદાંશ છે, તે અત્ર પણ સમજવું. જુઓ નયામૃતતરંગિણી.

તેમજ વિશેષ ધર્મો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. આમાંથી સામાન્યને ગ્રહણ કરનારા ‘નૈગમ-નય’ને ‘સર્વપરિક્ષેપિ-નૈગમ-નય’ તરીકે અને વિશેષને ગ્રહણ કરનારા ‘નૈગમ-નય’ને ‘દેશપરિક્ષેપિ-નૈગમનય’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ આ નૈગમ નયના સર્વપરિક્ષેપી અને દેશપરિક્ષેપી એમ બે પ્રકારો પડે છે.

વળી આ નયના અન્ય અપેક્ષાએ (૧) ભૂત-નૈગમ, (૨) વર્તમાન-નૈગમ અને (૩) ભવિષ્યદ્-નૈગમ એમ ત્રણ ભેદો પણ પડે છે. (૧) ભૂત કાલનો વર્તમાનમાં ઉપચાર કરવો એટલે કે થઈ ગયેલી વસ્તુને વર્તમાન તરીકે સ્વીકારવી-ઓળખાવવી, તે ‘ભૂત-નૈગમ’ છે. હાખલા તરીકે, આ દિવાળીનો દિવસ છે કે જે દિવસે વીર પ્રભુ નિર્વાણ-પદને પામ્યા હતા. (૨) ભવિષ્યત્-કાલનો-અનાગત કાલનો વર્તમાનમાં ઉપચાર કરવો અર્થાત્ જે ક્રિયા વર્તમાનમાં શરૂ થઈ નથી, તેને વર્તમાનરૂપે વર્ણવવી તે ‘વર્તમાન-નૈગમ’ છે. જેવી રીતે કે કોઈ સ્ત્રી ચોખા રાંધવાને માટે બળતણ, જલ, વિગેરેની તૈયારી કરતી હોય અને તેને કોઈ પૂછે કે “આ શું કરો છો ?” તો તે જરૂરજ કહેશે કે “હું ચોખા રાંધું છું.” હજી ચોખા રાંધવા માંડ્યા નથી-તે ક્રિયા શરૂ થઈ નથી છતાં પણ તે થઈ છે એમ આ દષ્ટાંતમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તે વર્તમાન-નૈગમ છે. (૩) ભવિષ્યત્-કાલનો ભૂત તરીકેનો ઉપચાર કરવો એટલે કે યનારી વસ્તુને થઈ કહેવી તે ‘ભવિષ્યદ્-નૈગમ’ છે. જેમકે, તીર્થંકર મોક્ષે ન ગયા હોય તે પૂર્વે તેઓ મુક્ત થયા એમ કહેવું.^૨

વળી, આ નૈગમ નયના બીજી રીતે પણ ત્રણ પ્રકારો પડે છે:—

(૧) એક શુણ્ઠી બીજા શુણ્ઠને પૃથક્ માનવો. જેમકે ‘સર્વેતત્ત્વમાત્મનિ’ અર્થાત્ આત્મામાં સત્તા અને ચૈતન્ય છે. આમાં ચૈતન્યથી સત્તાને પૃથક્ માનવામાં આવી છે, અર્થાત્ ચૈતન્ય વિશેષ ધર્મ છે અને સત્તા એ સામાન્ય ધર્મ છે.^૩

(૨) વસ્તુ અને તેના પર્યાય વચ્ચે ભિન્નતા માનવી. જેવી રીતે કે ‘વસ્તુપર્યાયવદ્ દ્રવ્યમ્’ અર્થાત્ દ્રવ્ય વસ્તુ અને પર્યાયથી મુક્ત છે; પદાર્થનો બોધ વસ્તુ અને પર્યાય દ્વારા થાય છે. અત્ર વસ્તુ અને તેના પર્યાયને ભિન્ન ગણવામાં આવ્યાં છે.^૪

(૩) શુણ્ઠ અને શુણ્ઠને ભિન્ન માનવા. હાખલા તરીકે, ‘ક્ષણમેકં સ્તુત્ત્વિ વિપયાસક્તો જીવઃ’ એટલે કે વિષયાસક્ત જીવ એક ક્ષણ સુખી છે. અત્ર સુખી જીવ અને તેના સુખ વચ્ચે ભિન્નતા દર્શાવવામાં આવી છે.^૫

સંગ્રહ—

વસ્તુઓમાં રહેલી વિશેષતા તરફ ઉદ્દગમ રહીને, વદ્ગત સમાનતાનેજ ધ્યાનમાં લેનારો નય સંગ્રહ નય છે. હાખલા તરીકે, બધા આત્માઓમાં રહેલી સમાન જાતિને લક્ષ્યમાં રાખીને એમ કહી શકાય કે સર્વે શરીરોમાં એકજ આત્મા છે. સત્તારૂપી પર સામાન્યને ગ્રહણ કરનારો સંગ્રહ નય ‘પર-સંગ્રહ’ કહેવાય છે, જ્યારે દ્રવ્યત્વાદિક અપર (અવાંતર) સામાન્યને ઉદ્દેશીને કથન કરનારો નય ‘અપર-સંગ્રહ’ કહેવાય છે.

૧ આરોપ.

૨ જુઓ થીદેવયંદ્રકૃત ‘આગમસાર’

૩-૫ જુઓ શ્રીવાદિદેવમૂર્તિકૃત ‘પ્રમાણનયવત્સલોકાલંકાર’ના સાતમા પરિચ્છેદના ૮-૧૦ મુત્રો.

વ્યવહાર—

આ નયની દૃષ્ટિએ દરેક વસ્તુ વિશેષાત્મક છે. સંઘનું નય દ્વારા ગ્રહણ કરેલ વસ્તુના વિભાગ પાડવામાં તત્પર એવા અધ્યવસાયને વ્યવહાર નય કહેવામાં આવે છે. લોક-વ્યવહાર તરફ આ નયની પ્રવૃત્તિ છે. ઘડો ગરે છે, પર્વત બળે છે, ઇત્યાદિ ભૌતચારિક કથનોનાં પણ આ નયમાં અંતર્ભાવ થાય છે.

ઋક્ષુસૂત્ર—

અતીત અને અનાગત કાલ સાથે સંબંધ નહિ ધરાવનારો પરંતુ મુખ્યત્વેન વર્તમાન કાલ સાથે સંબંધ ધરાવનારો નય ઋક્ષુસૂત્ર નય કહેવાય છે. આ નય વસ્તુનાં થતાં નવાં રૂપાન્તરો- (પર્યાયો) તરફ વિશેષ ધ્યાન આપે છે. હુકમાં આ નય વર્તમાનકાલિક દ્રવ્યના પર્યાયની ગવેષણા કરે છે.

શબ્દ—

શબ્દના પર્યાયોની ભિન્નતાથી તેના અર્થમાં ભિન્નતા નહિ સ્વીકારનારો પરંતુ તેનાં લિંગા-^૧ દ્વિકમાં ફેર પડતાં તેનો ભિન્ન અર્થ કરનારો નય શબ્દ નય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ભિન્ન હોવા છતાં તે શબ્દોને એક વસ્તુના વાચક તરીકે આ નય સ્વીકારે છે. કાખલા તરીકે, કુખ, કલશ, ઘટ, ઇત્યાદિ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કરતાં તેનો અર્થ જૂદો જૂદો હોય છે, છતાં પણ આ નય તો તે બધાને એકાર્થક બોલે છે^૨. આ નયને પણ વર્તમાન-કાલિક જ ધર્મ દ્રષ્ટ છે.

સમભિદ્વંદ—

પર્યાય શબ્દોના કોઈથી તેના અર્થમાં પણ ભિન્નતા માનવી તે સમભિદ્વંદ નયનું કર્તવ્ય છે. અર્થાત્ આ નયની અપેક્ષાએ કુખ, કલશ, ઇત્યાદિ શબ્દો ભિન્ન અર્થવાળા છે.

શબ્દ અને સમભિદ્વંદ એ બે નયોમાં શું તફાવત છે તે સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે સુરપતિ શબ્દના પર્યાયો ઇન્દ્ર, પુરંદર, વિજેરનો વિચાર કરીએ. શબ્દ નય પ્રમાણે તો ઇન્દ્ર કહો કે પુરંદર કહો તેમાં કંઈ ફેર નથી. પરંતુ સમભિદ્વંદ નય પ્રમાણે તો ઐશ્વર્ય-સમૃદ્ધિ યુક્ત હોય તે ‘ઇન્દ્ર’ કહેવાય અને પુર (નગર) નું વિહારણ કરનાર તે ‘પુરંદર’ કહેવાય.

ઐવંભૂત—

સ્વકીય કાર્યને કરનારી વસ્તુનેજ વસ્તુરૂપે માનનારો નય ઐવંભૂતને નામે ઓળખાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો કોઈ પણ શબ્દ તેના અર્થનો વાચક તો ત્યારેજ ગણાય કે, જ્યારે તે શબ્દસંચિત પદાર્થ તે શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાંથી નીકળતા ભાવને અનુસરતો હોય. અર્થાત્

૧ શબ્દમાં લિંગ, વચન, કાલ, ઇત્યાદિ પ્રકારનો ફેર ચતાં તે શબ્દને ભિન્નરૂપે શબ્દ નય સ્વીકારે છે.

૨ સરખાવો—

જીવ, આત્મા, પ્રાણી એ બધા ચેતનના પર્યાયો છે. આ દરેકનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ જૂદો જૂદો છે, છતાં આ શબ્દોને એકાર્થક માનવા એ આ નયનું કાર્ય છે.

આ નય પ્રમાણે ગમે તે ગાયને 'ગો' એવી સંજ્ઞા આપી શકાય નહિ; કેમકે "ગચ્છતીતિ ગોઃ" અર્થાત્ 'ગમન કરે તે ગો'. આથી જે ગાય ઝેડી કે સૂતી હોય પરંતુ ગમન-ક્રિયા ન કરતી હોય, તો તેવે સમયે તેને 'ગો' કહી શકાય નહિ, એમ આ નય માને છે.^૧

અંગ—

'અંગ' એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે અને જૈન સિદ્ધાન્તના પાઠેલા બાર વિભાગોવાળો એ એક શાસ્ત્ર-સમૂહ છે. (તેના પ્રત્યેક વિભાગને પણ 'અંગ' તરીકે ઓળખાવાય.) અર્થાત્ 'અંગ' એ આ પ્રત્યેક બાર વિભાગોના સૂત્ર-સમૂહનું પારિભાષિક નામ છે. બધા મળીને અંગો બાર છે. જેમકે (૧) આચાર, (૨) સૂત્રકૃત, (૩) સ્થાન, (૪) સમવાય, (૫) ભગવતી, (૬) જ્ઞાતધર્મકથા, (૭) ઉપાસકદેશા, (૮) અન્તકૃદેશા, (૯) અનુત્તરોપપાતિકદેશા, (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ, (૧૧) વિપાક અને (૧૨) દષ્ટિવાદ.^૨

સિદ્ધાન્ત-રચના—

કેવલ-જ્ઞાન સંપાદન કર્યા બાદજ આને તેલું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી પ્રથમજ કાર્ય તરીકે તીર્થંકર ભગવાન જન-સમાજને દેવ-રચિત સમવસરણમાં સિદ્ધાસન ઉપર બેસીને ઉપદેશ આપે છે. તીર્થંકરની દેશના અભોધ કૃણવાળી હોવાને લીધે આ ઉપદેશની એવી અનુપમ અસર થાય છે કે શ્રોતૃ-વર્ગમાંથી કેટલાક મનુષ્યો તો વેરાચ્ચ-રગથી રગાઇને તેમની પાસે તરતજ હીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ તેઓ નિઃસંગ-મત લે છે.^૩ આ પ્રમાણે હીક્ષા લીધેલા તેમના

૧ આ નયોનું સ્વરૂપ ધણીજ મનોમોહક રીતે રત્નાકરોપતારકાના સપ્તમાદિ પરિચ્છેદમાં આપેલું છે. આ ઉપરાંત એના સવિસ્તર વર્ણનને સાર નય-ચક્ર, નય-પ્રદીપ, નય-રહસ્ય, નયોપદેશ, પ્રવચનસારોદ્યાર, વિશેષાવશ્યક પ્રમુખ અ-ચો એવા લાગે છે.

૨ આને વિવાહ-પ્રગપ્તિ, વ્યાખ્યા-પ્રગપ્તિ, ઇત્યાદિ નામોથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

૩ આનું પ્રચલિત નામ જ્ઞાતાધર્મકથા છે.

૪ આમાં ચૌદ પૂર્વો આવી જાય છે. અત્યારે આ પૂર્વોનું જ્ઞાન લુપ્ત થઈ ગયું છે. એક પૂર્વ જેટલું જ્ઞાન દેવદિગ્ગજિજ્ઞાના સમય સુધી હતું. અર્થાત્ મહાકાલીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી આસરે ૧૦૦૦ વર્ષ વીત્યા બાદ એ જ્ઞાન જનું રહ્યું.

૫ આ બારે અંગોમાં કયા કયા વિવેચન ઉપર વિવેચન કયામાં આપ્યું છે તેની માહિતી માટે તેમજ તેના શ્રુતરક્તધ અધ્યયન, ઉદ્દેશાદિક વિભાગો માટે શ્રીસમવાયોગસૂત્ર તથા શ્રીનંદીસૂત્ર એવા

૬ અત્ર એ ઉમેરવું અનાવરણક નહિ ગણાય કે કોષકિત્ત વખતે, જનપદોજ તીર્થંકરની દેશના ખાલી જાય છે, અર્થાત્ તીર્થંકરે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તરતજ આપેલા ઉપદેશનું એનું પરિણામ આપેલ આવે કે કોઈ પણ મનુષ્ય હીક્ષા અંગીકાર ન કરે. આ પ્રમાણેની દલીલ આ અવસર્પિણી કાલમાં યદ્યં ગયેલા જૈનોના છે. જ્ઞાન-ચોતીસમાં તીર્થંકર મહાકાલીર સ્વામીના સમયમાં જન-પ્રાનું કહેવામાં આવે છે પરંતુ આ મતના તો એક આશય રૂપ છે અને તેમ દોવાથી તો અત્ર 'પ્રાણઃ' સન્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી

શિષ્યોમાંના મુખ્ય શિષ્યો^૧ તેમના ઉપદેશાનુસાર શાસ્ત્રની રચના કરે છે કે જે બાર વિભાગોમાં વિભક્ત હોય છે. આ બારે વિભાગોના-અંગોના સમૂહને દ્વાદશાંગી^૨ કહેવામાં આવે છે.

અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે જ્યારે સિદ્ધાન્તની રચના તો ગણુધરો^૩ કરે છે, ત્યારે આ શ્લોકમાં જિનેશ્વરોને સિદ્ધાન્તના રચનારા તરીકે જોળખાવવામાં આવ્યા છે, તે કેવી રીતે થઈ શકે છે વા? ?

આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવું કે-જો કે અરેખર ગણુધરો દ્વાદશાંગી રચે છે, છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે તેઓ આવી રચના તીર્થંકરની પાસેથી “ઉપગ્રેહ વા વિગ્રેહ વા ગ્રેહ વા”^૪ અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોવ્યરૂપી ત્રિપદી પ્રાપ્ત કર્યા બાદજ કરે છે. આ પ્રમાણે વસ્તુ-સ્થિતિ હોવા છતાં અર્થાત્ દ્વાદશાંગીની રચના કરવાનું સામર્થ્ય તીર્થંકરદ્વારાજ ગણુધરોએ પ્રાપ્ત કરેલું હોવા છતાં પણ, તીર્થંકરને સિદ્ધાન્તની રચના કરનારા કોઈ પણ રીતે નજ ગણવા એ ન્યાય ગણાય ખરું કે ? વળી શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કે—

“અલ્યં માસદ્ અરહા મુતં ગંયંતિ ગણહરા નિર્ગ્ણ”^૫

૧ તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્યો ‘ગણુધર’ કહેવાય છે.

૨ દ્વાદશાંગીને ‘તીર્થ’ પણ કહેવામાં આવે છે અને તીર્થંકર આ ‘તીર્થ’ના કરનારા હોવાથી તેમનું ‘તીર્થંકર નામ’ અસ્થિતાર્થ થાય છે.

૩ જેઓને તીર્થંકર ‘ગણુધર’ પદવી આપે છે, તે જીવો કોઈકે વખત પ્રથમ તો તીર્થંકરની સાથે વાદવિવાદ કરી તેને પરાસ્ત કરવાની બાધ ભીડે છે. પરંતુ અંતમાં ત્યારે તીર્થંકર અજેય હરે છે અને પોતાના મનોગત સંકેતનું પણ તે નિશ્કરણ કરે છે, ત્યારે તેઓ તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જેનેતર આજ્ઞોમાં અતિપ્રવીણ, કુશાલ બુદ્ધિવાળા પુરુષો તીર્થંકરની પાસેથી થોડાક ખુલાસો ગેળવી જેન બને છે એટલુંજ નહિ પણ તેમના મુખ્ય શિષ્યો થઈ બેસે છે.

ઉપર્યુક્ત વાદ-વિવાદની રૂપ-રેખા વિશેષાધ્યયનમાંના ગણુધરવાદમાંથી મળી શકશે તેમજ ‘ગણુધર’નું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આપરચક (બાવીસ હજારી)માંથી મળશે.

૪ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોવ્ય એ ત્રણે ધર્મોથી યુક્ત છે. જેમકે ધારો કે સુવર્ણનું ‘કટક’ (કડું) બાંગીને ‘કુણ્ડલ’ બનાવ્યું. આ કટકમાંનું સંપૂર્ણ સુવર્ણ કુણ્ડલમાં હોય છે. આથી કુણ્ડલ સર્વથા નવીનજ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ છે એમ કહી શકાય નહિ, તેમજ કટકનો સર્વથા નાશ થયો એમ પણ કહેવું બાળખી નથી; કારણકે સુવર્ણ તો જેવું ને તેવું કાયમ છે. આ ઉપરથી કટકનો નાશ ‘વ્યય’ તે તેની આકૃતિના નાશ પૂરતો સમજવો અને કુણ્ડલની ઉત્પત્તિ (ઉત્પાદ) તે તેનો આકાર ઉત્પન્ન થયો તેટલાજ પૂરતો જાણવો. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે સર્વથા ઉત્પાદ કે સર્વથા વ્યય જોઈએ-અરે ન્યાયદષ્ટિએ ઘટતો નથી. કેમકે નહિ તો તો રત્નમાંથી ઉત્પત્તિ આવવાનો અને કોઈ પણ વસ્તુ અવરૂપ બની જાય એમ સ્વીકારવાનો અતિ-પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે કટકને બાંગીને બનાવેલા કુણ્ડલમાં કટકરૂપે નાશ, કુણ્ડલરૂપે ઉત્પત્તિ અને સુવર્ણની સ્થિતિરૂપી પ્રોવ્ય અર્થાત્ વ્યય, ઉત્પાદ અને પ્રોવ્ય એમ ત્રણે ધર્મો બરાબર રહેલા છે. આ પ્રમાણે ગોચર પ્રયુગ પદાર્થનો પણ વિચાર કરી શકાય છે. આ સંબંધમાં ઘણું કહેવા જેવું છે, પરંતુ અત્ર તો એ વાતના જિત્તાસુજોને તત્ત્વાર્થસૂત્રના પચમ અધ્યાય ઉપરનાં બાબ્બ અને દીક્ષા જેવા બધામાયુ કરી વિસ્તરવામાં આવે છે.

૫ “અલ્યં માસદ્ અરહા...”-એ ગાથા આપરચક-નિર્ણયમાં દર્શિગોચર થાય છે.

અર્થાત્ અરિહંતો^૧ (તીર્થંકરો) અર્થ કહે છે અને તે અર્થરૂપી ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યા બાદ ગણુધરો તો તે અર્થને સૂતરરૂપે શું છે.

અહિં એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે દ્વાદશાંગીની રચના બધા ગણુધરો મળીને કરતા નથી; પરંતુ દરેક ગણુધર-તીર્થંકરના જેટલા ગણુધરો હોય તે પૈકી દરેક, પોતપોતાના શિષ્ય-^૨સમુદાયને માટે દ્વાદશાંગી રચે છે. આ પ્રમાણે દ્વાદશાંગીની સંખ્યા ગણુધરોના જેટલી છે. પરંતુ એ વાત ભૂલવા જેવી નથી કે આ બધી દ્વાદશાંગીઓ સખ્દતઃ જૂદી જૂદી હોવા છતાં પણ અર્થતઃ તો એકજ છે.

વિશેષમાં તીર્થંકરના નિર્વાણ પછી જે ગણુધરને તેમણે પોતાની હૈયાતીમાં પોતાના શાસન-પ્રવર્તક તરીકે અનુસા આપી હોય તે નાયક ગણાય છે અને તેની દ્વાદશાંગી ચાલુ રહે છે; અર્થાત્ પીળ ગણુધરો વિદ્યમાન હોય તોપણ તેમના શિષ્યો આ દ્વાદશાંગીને અનુસરે છે.^૩

કંદર્પનું સ્વરૂપ—

હિંદુ શાસ્ત્રોમાં કંદર્પને રતિના પતિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે. આથી લઈને તો એને ‘રતિ-પતિ’ કહેવામાં આવે છે. વિશેષમાં એનાં બાણો અને ધનુષ્ય પુષ્પોનાં બનેલાં છે એવું ત્યાં કથન છે. આ કારણને લીધે તે ‘પુષ્પ-ધન્વા’ પણ કહેવાય છે. વળી એની પાસે પાંચ^૪ બાણો હોવાને લીધે એને ‘પંચબાણુ’ પણ કહેવામાં આવે છે. એના મિત્રનું નામ વસંત છે. આથી એ ‘વસંત-સુહૃત્’ કહેવાય છે. શંવર અને શૂર્પક એ એના શત્રુઓનાં નામ છે. આથી કરીને તે ‘શંવરારિ’, ‘શૂર્પકારિ’ નામેથી ઓળખાય છે. વિશેષમાં મકર એ એના ધ્વજનું ચિહ્ન હોવાથી એ ‘મકર-ધ્વજ’ પણ કહેવાય છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે એકવર્ષત મહાદેવ તપમાં લીન થયા હતા તે સમયે તેને ચલિત કરવાને આ કંદર્પે પોતાનું સમસ્ત શૂરાતન વાપર્યું હતું અને તેથી કરીને મહાદેવ ક્રોધાચમાન થયા અને તેમણે તૃતીય લોચન દ્વારા અગ્નિની વૃદ્ધિ કરી તેને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યો હતો, છતાં તે મરી ન ગયો; પરંતુ દેહ-રહિત બન્યો. (આથી તો તેને ‘અનંબ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે.)

૧ અરિહંત કહેા કે તીર્થંકર કહેા એ બધુ એકજ છે. રાગ-દ્વેષાદિ યનુએના સંહાર કરનારા ‘અરિહંત’ કહેવાય છે. પંચપરમેષ્ઠિમાં અરિહંત પ્રથમ પદ ભોગવે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર અતિશય એમ પાર શુભે કરીને સંપન્ન હોય છે.

૨ આ શિષ્ય-સમુદાયને ‘ગણુ’ એવા નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે અને તેથી તો આ શિષ્યોના યુરને ‘ગણુધર’ તરીકે ઓળખવા ન્યાય સમભવ છે.

૩ આજ એ ઉમેરનું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે દીર્ઘાવુધી ગણુધરમહારાજને ગણુની અનુસા હોય છે, તેથી કરીને બાહ્યના બદ્ધ-જીવી ગણુધરો પોતાના શિષ્ય-સમુદાય તેમને અર્પણ કરીનેજ મોક્ષે જાય છે એટલે સમસ્ત સાધુ-સમુદાય એકજ દ્વાદશાંગીને અનુસરવારો રહે છે.

૪ સરખાવો—

“અરિન્દમશોકં ચ, વૃતં ચ નયમહિકા ।

મીલોત્પલં ચ પદ્મીતં, પદ્મવાનસ્ય સાયકા ॥”

અર્થાત્—અરિન્દ, અશોક, આમ, નવમહિકા અને નીલ કમલ એ પંચબાણુ (કંદર્પ) ના પાંચ શરો (બાણો) છે.

निर्वाणकणिकायाम—

“धुतदेयनां मृदयन्तीं हंसादनां धनुर्भुजां पद्मकमलान्विता-
शशिपुत्रां युगकाशमात्मनिर्वाणामकरां मेति ।”

તથાપિ રતિની પ્રાર્થના ધ્યાનમાં લઈને ફરી તેને પ્રદુન્ન તરીકે ઉત્પન્ન થવા લીધો. આથી ફરીને એને ‘પ્રદુન્ન’ સંજોગવામાં આવે છે, આ પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રો-પુરાણો પ્રમાણે કંદર્પ એ જીવતી જાગતી વ્યક્તિ છે અને તેનાં કંદર્પ, રતિ-પતિ, મન્મથ, મદન, અનંગ, અંગળ ઇત્યાદિ અનેક નામો છે. અન એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આવું કંદર્પનું હિંદુ શાસ્ત્રમાં બતાવેલું સ્વરૂપ અલંકાર-દષ્ટિ સિવાય અન્ય કોઈ દષ્ટિએ જોઈ શાસ્ત્રને માન્ય નથી.

હવે જે આ પ્રલોકમાં ‘કંદર્પ’ને ‘અંગળ’ એવું નામ આપ્યું છે તેનું તાત્પર્ય શું છે તે તરફ દષ્ટિપાત કરીએ, આના સંબંધમાં એટલું જ કહેવું બસ છે કે કંદર્પ અન્યના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી તેનું એ નામ અસ્થિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં એવી શંકા ન કરવી કે ‘અંગળ’ શબ્દનો અર્થ તો ‘પુત્ર’ થાય છે, વાસ્તે તેનો અર્થ ‘કંદર્પ’ કેમ થાય વાડ ? કેમકે ‘અંગજો મન્મથે જુતે’ એમ શ્રીહરિમય-દ્વાયાર્થકૃત અનેકાર્થસંગ્રહકોશમાંથી જોઈ શકાય છે.

શ્રુતદેવતા-સ્મરણમ્—

શીતાંશુતિવિધિ યત્ર નિત્યમદધત્ ગન્ધાદ્યધૂલીકણાન્

આલી કેસરલાલસા સમુદિતાઽઽશુ ભ્રામરીમાસિતા ।

પાયાદ્ વઃ શ્રુતદેવતા નિદધતી તત્રાવજકાન્તી કર્મૌ

નાલીકે સરલાઽલસા સમુદિતા શુભ્રામરીમાસિતા ॥ ૪ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

શીતાંશિતિ । ‘શીતાંશુતિવિધિ’ યુગાહ્વાસિ । ‘યત્ર’ યસ્મિન્ । ‘નિત્યમદધત્’ સતતં પીતવતી । ‘ગન્ધાદ્યધૂલીકણાન્’ ગન્ધેન આઢ્યા યે ધૂલીકણાઃ—ફિઝલકવિન્દવસ્તાન્ । ‘આલી’ પદ્ધિઃ । ‘કેસરલાલસા’ કેસરેષુ—પદ્મગર્ભપદ્મસુ વકુલેષુ વા લાલસા—લમ્પટા । ‘સમુદિતા’ મિલિતા । ‘આશુ’ શીઘ્રમ્ । ‘ભ્રામરી’ ભ્રમરસમ્બન્ધિની । ‘માસિતા’ રૂપેષુ દ્વિપેન્વાસિતા-સ્થિતા મદલૌલ્યાત્, રૂપેષુ અસિતા વા । ભ્રમરાવલ્યા વિશેષણાનિ । ‘પાયાત્’ રક્તમ્ । ‘વઃ’ યુષ્માન્ । ‘શ્રુતદેવતા’ વાગ્દેવી । ‘નિદધતી’ સ્થાપયન્તી । ‘તત્રાવજકાન્તી કર્મૌ’ તત્ર-તસ્મિન્ અવજકાન્તી-પદ્મચુતી કર્મૌ—પાદૌ । ‘નાલીકે’ પદ્મને । ‘સરલા’ કૌટિલપદ્મીના । ‘અલસા’ વિભ્રમ્બા । ‘સમુદિતા’ મુદિતં—હર્ષઃ સદા મુદિતેન ચર્તવે યા સા । ‘શુભ્રા’ શુભ્રચ્છવિઃ । ‘અમરીમાસિતા’ અમરીભિઃ—અપ્સરોભિર્માસિતા । વાગ્દેવીવિશેષણાનિ । યત્રાલી ભ્રામરી ગન્ધાદ્યધૂલીકણાન્ અદધત્ તત્ર નાલીકે કર્મૌ નિદધતી શ્રુતદેવતા પાયાદ્ વ ઇતિ સંવન્ધઃ ॥ ૪ ॥

અવતૂરિ:

ચન નાલીકે ચન્દ્રતુલ્યરુચિ ખ્રામરી ખ્રમરસંવન્ધિની આલી શ્રેઘિર્ગન્ધાદ્યકિંજલકવિન્દુનદધત
પપો । કિંમૂતા । કેસરેણુ લાલસા લમ્પટા । સમુદિતા મિહિતા । આશુ શીઘ્રમ્ । હમેષુ મદલોત્પાદા-
સિતા વિઘ્નવ્યા । તત્ર નાલીકે કમૌ નિદધતી શ્રુતદેવતા યઃ પાપુ । કિંમૂતા । સમુદિતા સહર્ષા । શુભ્રા
શુક્લા ઉચિર્યાસાં તાઘ તા અમર્યશ્ચ તામિઃ શીમિતા । (સરલા અલસા ચ) ॥ ૪ ॥

અન્વય:

યત્ર શીત-અંશુ-ત્વિપિ નાલીકે કેસર-લાલસા, આશુ સમુદિતા, હમ-અસિતા (હમ-આસિતા,
માસિતા યા) ખ્રામરી આલી ગન્ધ-આદ્ય-ધૂલી-કળાન્ત નિત્યં અવધત, તત્ર (નાલીકે) અવજ-
કાન્તી કમૌ નિદધતી, સરલા, અલસા, ચ-સુદિતા, શુભ્ર-અમરી-માસિતા શ્રુત-દેવતા યઃ પાપાત્ ।

શબ્દાર્થ

શીત=શીતળ.

અંશુ=કિરણ.

શીતાંશુ=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, અન્ન.

ત્વિપ્=પ્રકાશ, તેજ.

શીતાંશુત્વિપિ=અન્નના જેવા તેજવાળા.

ચન્ન=અર્ચા, જેમાં.

નિત્યં=મર્વદા, હરહમેશ.

અવધત્ (ઘાં ઘા)=પાન કરતી હવી.

ગન્ધ=મુગંધ, સુવાસ.

આદ્ય=ભરપૂર, પરિપૂર્ણ.

ધૂલી=પરાગ, પુષ્પમાંની ભારીક રજ.

કળાન્ત=કણીઆ.

ગન્ધાદ્યધૂલીકળાન્ત=સુવાસથી પરિપૂર્ણ
જેવા પરાગના કણીઆઓને.

આલી=આવલિ, શ્રેણિ.

કેસર=કેસર, પદ્મ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થતો

દેશના જેવા આકારનો તંતુ.

લાલસ=લંપટ.

કેસરલાલસા=કેસરને વિષે લંપટ.

સમુદિતા (ઘાં હ)=એકાગ્રિત થયેલ, એકા
અથેલ.

આશુ=ચતુર, શીઘ્ર.

ખ્રામરી=ખ્રમર-સંબંધિની.

હમ=હાથી.

અસિત=કુષ્ણ, રથામ.

હમાસિતા=હાથીના જેવા રથામવર્ણી.

હમાસિતા (હમ+ આસિતા)=હાથી ઉપર બેઠેલ.

માસિતા (ઘાં માત્)=તેજસ્વી, શોભાયમાન.

પાપાત્ (ઘાં પા)=રક્ષણ કરે.

શ્રુતદેવતા=શ્રુત-દેવતા, સ્મરદેવતા.

નિદધતી (ઘાં ઘા)=સ્થાપનારી.

તત્ર=ત્યાં, તેના ઉપર.

અવજ=ક્રમળ.

કાન્તિ=અન્તિ, પ્રભા.

અવજકાન્તી=ક્રમલના જેવી કાન્તિ છે જેની અર્ચા.

કમૌ (મૂં કમ)=ચરણોને.

નાલીકે (મૂં નાલીક)=ક્રમલને વિષે.

સરલા (મૂં સરલ)=ચરલ, કુટિલતા-રહિત.

અલસા (મૂં અલસ)=આળસુ

સમુદિતા (ઘાં મુદ)=હર્ષિત.

શુભ્ર=પ્રપ્રચિત, દેહીપ્રમાન.

અમરી=દિવ્યાંગના, દેવી.

શુભ્રામરીમાસિતા=દેહીપ્રમાન દિવ્યાંગના-

એથી શોભાયમાન.

સ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાનું સ્મરણ—

“કેસરને વિષે લખ્યું એવી, તથા શીઘ્ર એકચિત થયેલી એવી, તેમજ હાથીના જેવી સ્યામ વર્ણવાળી [અથવા ગજરાજના (ગણક-સ્થલના) ઉપર (મદનું પ્રાપ્ત કરવાને માટે લુબ્ધ થઇને) બેઠેલી એવી, અથવા તેજસ્વી એવી] ભ્રમરોની શ્રેણિએ, ચન્દ્રમાના જેવા જે કમનીય કમલમાંના, સર્વદા પરિમલથી પરિપૂર્ણ એવા પરાગના કણોનું પાન કર્યું, તે કમલના ઉપર કમલના જેવી કાન્તિવાળાં ચરણોને સ્થાપનારી, અને વળી સરલ તથા અલસ (અર્થાત્ અતિસુકુમાર હોવાને લીધે શીઘ્ર ગમનાદિકમાં મંદતાને ધારણ કરનારી), તેમજ હર્ષિત, તથા વળી દેહીધ્યમાન દિવ્યાંગનાઓથી (પરિવૃત્ત હોવાને લીધે) શોભાયમાન એવી (તથા કમલના જેવી કાન્તિવાળી એવી) શ્રુતદેવતા (હે ભગ્યો !) તમારું પરિપાલન કરે. ”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ—

શ્રુત-દેવતા ચન્દ્ર, સીર, હિમ, મયકુંડનું પુષ્પ ઇત્યાદિના જેવી સ્વેતવર્ણી છે. વળી તે કમલના આસન ઉપર આરૂઢ થાય છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથમાં પુસ્તક અને માલા છે, જ્યારે કાળા બે હાથમાં વીણા અને કમલ છે.^૧

૧ સરખાવો—

“મકટપાણિતલે અપમાલિકા ,

કમલપુસ્તકત્રેણુવરાધરા ।

ધવલહંસસમાં શ્રુતવાહિની

હરત મે રુરિતે સુવિ મારતી ॥ ”

—દુતવિલમ્બિતમ્

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ अजितनाथ-प्रणामः—

तमजितमभिनौमि यो विराजद्—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ।

निजजननमहोत्सवेऽधितृष्ठा—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ॥ ५ ॥

—पुष्पिताम्रा

टीका

तमजितमिति । 'तं अजितं' तं अजिताभियानं जिनं 'अभिनौमि' अभिष्टुवे । 'यो विराजद्वनघनमेरुपरागमस्तकान्तं' यो भगवान् विराजद्भिर्वनैः कान्तैर्यनो-निरन्तरो मेरुलक्षणो यः परागः प्रधानपर्वतः तस्य मस्तकान्तं-शिखराग्रं, अथवा विराजद्दनाः-शोभमानाभ्रसो घना-मेवा यस्मिन् तत् तथाभूतं मेरुसम्बन्धिनं परागं-प्रधानद्रुपं मस्तकान्तम् । 'निजजननमहोत्सवे' स्वजन्ममहामहे । 'अधितृष्ठा' अधिष्ठितवान् । 'अनघनमेरुपरागं' अनघो-निरवधो नमेरुणां-देववृक्षविशेषाणां परागो-रेणुर्यत्र तं तथोक्तम् । 'अस्तकान्तं' अस्तगिरिर्मन्दरस्तद्वत् कान्तं' कमनीयं, कदाचिदस्ता ङञ्जिताः कान्ता योषितो येनेति भगवतो विशेषणमित्यादि ॥ ५ ॥

अवचूरीः

यः स्वामी निजजनोत्सवेऽधितृष्ठा । किं कर्म । विराजद्भिर्वनैर्यनो निरन्तरः अथवा शोभमाना-भ्रसो घना यत्र स चासी मेरुपरागो मेरुपरमपर्वतस्तस्य शिखराग्रम् । किंभूतम् । अनघा नमेरवो देववृक्षविशेषास्तेषां रेणुर्यत्र तत्तया । किंभूतं शिखराग्रम् । अस्तोऽस्तगिरिस्तद्वत् कान्तं कमनीयम् । अथवा जिनविशेषणम् । अस्ता कान्ता येन तम् ॥ ५ ॥

अन्वयः

यः निज-जनन-महत्-उत्सवे अनघ-नमेरु-परागं अस्त-कान्तं विराजद्-वन-घन-मेरु-पर-अग-मस्तक-अन्तं अधितृष्ठा, तं अजितं अभिनौमि ।

શબ્દાર્થ

તં (મૂં તદ)=તેને.

અજિતં (મૂં અજિત)=અજિતનાથને, દ્વિતીય તીર્થકરને.

અમિનૌમિ (ધાં નુ)=હું સ્તવું છું.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

વિરાજત્ (ધાં રાજ)=પ્રકાશમાન, શોભાયમાન.

ઘન=(૧) જંગલ; (૨) જલ.

ઘન=(૧) નિભિડ, ગહન; (૨) મેઘ.

મેઘ=મેઝુ ગિરિ.

પર=ઉત્તમ.

અગ=(૧) પર્વત, ગિરિ; (૨) વૃક્ષ.

મસ્તક=શિખર, ટોચ.

અન્ત=છેવટનો ભાગ.

વિરાજદ્વનઘનમેઘપરાગમસ્તકાન્ત=(૧)

પ્રકાશમાન વનો વડે ગહન એવા મેઝુ નામના ઉત્તમ ગિરિની ટોચને; (૨) શોભાયમાન છે જલનાં વાદળાં જ્યાં એવા મેઝુ નામના ઉત્તમ પર્વતના શિખરને; (૩) વિરાજમાન છે ઘન અને મેઘ જ્યાં એવા મેઝુ નામના શ્રેષ્ઠ પર્વતના શિખરાને.

નિજ=પોતાના.

जननं=જન્મ.

उत्सव=ઓત્સવ.

નિજજનનમોત્સવે=પોતાના જન્મ-મહોત્સવને વિષે.

અધિતપ્તો (ધાં ત્પા)=અધિષ્ઠાન કર્યું.

અઘ=પાપ.

અઘ=પાપરહિત, પવિત્ર.

નમેઘ=નમેઝુ, દેવવૃક્ષવિશેષ.

પરાગ=પરાગ, પુષ્પની ભારીક રજ.

અનઘનમેઘપરાગ=પવિત્ર નમેઝુની પરાગ છે જેને વિષે એવા.

અસ્ત=અસ્તાચળ; (૨) પરાસ્ત કરેલ, ત્યજી દીધેલ.

કાન્ત=મનોહર.

કાન્તા=પત્ની, રમણી.

અસ્તકાન્ત=(૧) અસ્તાચળના જેવા મનોહરને; (૨) ત્યજી દીધી છે રમણીને જેણે એવાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથને નમસ્કાર—

“ જેણે પોતાના જન્મ (કલ્યાણક)ના મહોત્સવ—સમયે, પવિત્ર નમેઝુ (વૃક્ષ) ની પરાગ છે જ્યાં એવા, તથા અસ્તાચળના જેવા મનોહર એવા, તેમજ વળી વિરાજમાન વનો વડે નિભિડ [અથવા શોભાયમાન છે જલના મેઘ જ્યાં એવા, અથવા પ્રકાશિત છે ઘન અને વાદળાં જ્યાં એવા] મેઝુ નામના શ્રેષ્ઠ પર્વતના, (ઉપર્યુક્ત બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) શિખરાય ઉપર અધિષ્ઠાન કર્યું, તે (કાર્દથી નહિ જીનાયેલા એવા) અજિત (નાથ) ને (કે જેણે પ્રમદાને પરિત્યાગ કર્યો છે તેને) હું સ્તવું છું. ”—પ.

સ્પષ્ટીકરણ

૫મ-કલ્યાણક—

તીર્થકરનું પોતાની માતાની^૧ કુક્ષિમાં અવતરણ (૧), તેમનો જન્મ (૨), તેમણે કરેલ સંસારનો ત્યાગ^૩ યાને તેમણે લીધેલી દીક્ષા (૩), તેમણે પ્રાપ્ત કરેલ કેવલ-જ્ઞાન (૪) તથા તેમનું નિર્વાણ (૫) એ પાંચ પ્રસંગોને જોન શાસ્ત્રકારો ૫મ-કલ્યાણકના નામથી જોળખાવે છે. આ કથનનો હેતુ એ છે કે આ પાંચે અવસરો ઉપર જગતના સમસ્ત જીવો-અરે નરકના અતિ ઉચ્ચ વેદનાને જોગવનારા જીવો પણ અંતર્મુહૂર્તને^૨ સારૂ હર્ષ પામે છે^૪ અને વળી સર્વદા અ^૫ધકારથી વ્યાપ્ત એવી નરકમાં પણ ઉદ્યોત થઈ રહે છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે, તો પછી ત્રેલોક્યમાં પણ પ્રમાદ અને પ્રકાશનું સામાન્ય તેટલા સમયને સારૂ સ્થપાય છે એમ કહેવાનું બાકી રહે છે ખરૂં કે ?

જન્મ-કલ્યાણક—

હરેક કલ્યાણકના સમયે જેમ ઇન્દ્રનું આસન કપ્પે છે, તેવીજ રીતે જન્મ-કલ્યાણક-સમયે પણ તેનું આસન કપ્પે છે અને તેમ થતાં તે અવધિ^૬જ્ઞાનના ઉપયોગદ્વારા આ જન્મ-સમય

૧ તીર્થકરનું અવતરણ ત્ર્યંબક, દ્યૌરક કે બિશુક કુળની વનિતાની કુક્ષિમાં યતું નથી એવો નિપત્ત છે, છતાં પણ ક્ષયિત અનેક કાલ-ચક્ર વ્યતીત થયાં બાદ આથી વિપરીત હકીકત પણ બને છે. આવી વાત મહાવીરસ્વામિ-પરતે કહેવામાં આવે છે. પરંતુ એ તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે કદાચ તીર્થકરનું અવતરણ તો આવા અપ્રચલિત કુળમાં સંભવે પણ તેનો જન્મ તો એવા કુળમાં કદાપિ હોઈ શકે નહિ. આ વાત કલ્પસૂત્રમાંના —“ભવિષ્ય પુણ રણે મિ માવે લોગષ્ટેયમૂર ભગતાર્હિ ઉત્તપિંગીભોષપિમિદિ નિર્દેક્તાર્હિ સનુપ્પવદ, નામગુત્તસ્ત વા કમ્મસ્સ ભક્ષી-ગત્ત અવેદ્ધસ્સ ભગિન્નિગ્ગત્ત્સ ઉદ્દણં જળં બાહતા વા વજ્રવટ્ટી વા વલ્લદેવા વા વાણુદેવા વા ભંજુલેસુ વા પંતકુન્નેસુ વા વુપ્પલં દરિદ્રં મિક્કવાગં કિલ્લં, આચાર્યસુ વા આચાર્યિતિ વા આચાર્યસ્તંતિ વા, કુલ્લિસિ ગમ્મતાણ વલ્લમિત્થ વા વલ્લમંતિ ત્થા વલ્લમિત્તંતિ વા, જો જેદ જં જોળીરમ્મણનિસ્સમણેણ નિક્કમિત્થ વા નિક્કમંતિ વા નિક્કમિત્તંતિ વા (સૂ. ૧૮)” આ પાઠ ઉપરથી એઈ શકાય છે.

જ્યારે તીર્થકર માતાના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે તેની માતા બૌદ મહાસ્વપ્નો જીએ છે અને તેનું કળ કહેવા તથા નંદીચર દ્વીપે અષ્ટાઙ્ગિક મહોત્સવ કરવા ઇન્દ્રો આવે છે. આ સંબંધમાં જીએ. સુપાસનાહચરિયં.

૨ કલ્યાણકની સંખ્યા પાંચજ છે. કેટલાક જેમ માને છે તેમ તે ૭ નથી એ વાત ઉપર કલ્પસૂત્રની વિનયવિજયજીકૃત સુધોધિકા નામની રીકા પણ પ્રકાશ પાડે છે.

૩ સમયમાં મુદ્દમ કાલ-વિભાગ યાને વખતને જોન શાસ્ત્રમાં ‘સમય’ કહેવામાં આવે છે અને આવા એક સમયથી માંડીને બે ધડી અર્ધો^૭ ૪૮ મિનિટમાં એક સમય-પૂન એટલા વખતને ‘અંતર્મુહૂર્ત’ સંદા આપવામાં આવે છે. બે ધડી નેટરો વખત ‘મુહૂર્ત’ કરેલાય છે; આથી અંતર્મુહૂર્ત એટલે એનાથી કંઈક ઓછો વખત એમ સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે.

૪ પાંચે કલ્યાણક વખતે જન્મતા સમસ્ત જીવોને સ્થાન મળે છે એ વાતની વીતરાગ-સ્નોત્ર (દશમે પ્રકાશ, સાતમે ગ્લોક) તથા ધર્મખિન્દુ સાક્ષી પૂરે છે.

૫ ૫મ-કલ્યાણકના અવસરે અદ્યામાં ઉદ્યોત થઈ રહે છે એમ સ્થાનાંગ સત્ર (સૂત્ર ૩૨૪, પત્રાં ૨૪૫) પણ કહે છે.

૬ અવધિજ્ઞાનના સ્વરૂપ સારૂ જીએ વિશેષાવરથક (૫૦ ૩૦૫-૩૮૮).

બાણીને ઉચિત કાર્ય કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. આ સમયે ૫૬ દિકા-કુમારીઓનાં પણ આસનો કમ્પે છે અને તેઓ પ્રભુનો જન્મ-મહોત્સવ કરવામાં હર્ષપૂર્વક હાજર થઈ પોતાની સ્વામિ-બક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે. આ દિકાકુમારીઓનું કાર્ય સમાપ્ત થતાં સૌધર્મ દેવલોકના ઈન્દ્ર^૨ પોતાના આભિયોગિક દેવે તૈયાર કરેલા વિમાનમાં બેસી સૂતિકા-ગૃહ પ્રતિ આવે છે. પ્રભુને તેમજ તેમની માતાને દેખતાની સાથે દ્વરથી પ્રણામ કરી, નજીક આવીને તે જિન-માતા ઉપર અવસ્થાપિની^૧ નામની નિદ્રા મૂકે છે અને તેની પાસે ભગવંતનું પ્રતિબિંબ^૫ મૂકીને ભક્તિ-કાર્યમાં અતૃપ્ત એવો એ ઈન્દ્ર પાંચ રૂપ વિદ્યુર્વી અર્થાત્ ભગવંતને આમાંના એક રૂપે હસ્તમાં ઉપાડી, બીજે રૂપે તેમના મસ્તક ઉપર છત્ર ધરી, બીજા બે રૂપે તેમની બંને બાજુમાં ચામરો ધારણ કરી અને પંચમ રૂપે વજ્ર ઉછાળતો અને નાચતો જતો તે મેરૂ ગિરિ ઉપર જઈ પહોંચે છે. ત્યાં પાંદુક^૬ વનમાં દક્ષિણ ચૂલિકાની ઉપર અતિપાંદુકંબલા (અથવા પાંદુકંબલ) નામની

૧ જેન યાજ્ઞમાં શુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક એમ ચાર પ્રકારન. જતાવેલા દેવોમાંના શુવનપતિ-નિકાપની આ દેવીઓ છે. આ દેવીઓ પરત્વેની આદિતી જન્મૂદીપ-પ્રજ્ઞાપ્તિ અને આવશ્યકચૂલિ^૧માંથી મળશે.

૨ આપણે જાણે ગયા તેમ દેવોના ચાર વિભાગોમાંના એક વિભાગ વૈમાનિકના નામથી ઓળખાય છે. આ વૈમાનિક દેવોના કદપૌષ્પપત્ર અને કદપાતીત એમ બે બેદો છે. તેમાં વળી કદપૌષ્પપત્ર દેવતા-ઓના બાર બેદ છે અને આ બેદો તેમના નિવાસ-સ્થાન (દેવલોક) આશ્રીને પાડવામાં આવેલા છે. સૌધર્મ, ઈશાન, સનતકુમાર, માહેન્દ્ર, અક્ષયોક, લાંતક, મહાચુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણુત, આરણ્ય અને અમયુત એ ઉપરુક્ત નિવાસ-સ્થાનો છે. આ સ્થાનો એક એકથી વધારે જગ્યાં છે, અર્થાત્ સૌધર્મ દેવલોકથી ઈશાન દેવલોક જોડું છે, ઇત્યાદિ.

૩ અહું મળીને ઈન્દ્રો ચોસક (૬૪) છે. શુવનપતિના વીસ (૨૦), વ્યંતરના ગત્રીસ (૩૨), જ્યોતિષકના સૂર્ય અને ચન્દ્ર એ નામના બે (૨) તેમજ વૈમાનિકના દશ (૧૦) એમ ચોસક ઈન્દ્રો છે. આ ચોસક ઈન્દ્રોનાં નામ તથા તેના પરિવાર સંબંધી હકીકત ઇલિકાલ-સર્વસ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ત્રિપણિશલાકાપુરૂષચરિત્ર (૧ પર્વ, ૨ સર્ગ) માંથી મળી શકશે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જેન શાસ્ત્ર પ્રમાણે સૂર્ય અને ચન્દ્ર એ દરેકની સંખ્યા અસંખ્યાત છે અને આથી કરીને જે ઉપર ઈન્દ્રોની સંખ્યા ચોસક બતાવવામાં આવી છે, તેમાં ગમે તેટલા સૂર્ય કે ચન્દ્રો હાજર હોય તો પણ તેની વ્યક્તિગત સંખ્યા નહિ કરતાં તેને જેન ગણવામાં આવી છે.

૪ આ વિદ્યા જેના ઉપર મુકવામાં આવે તે નિદ્રાધીન થઈ જાય છે; અને જ્યાં સુધી તે દ્રર કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી તે નિદ્રાત જતી શકે નહિ એ એનો પ્રતાપ છે.

૫ આ પ્રમાણે આબેલુળ પ્રતિબિંબ મૂકી જવાનું એ કારણ છે કે કલ્પ દાસી-વર્ગ વિગેરેમાંથી તે સૂતિકા-ગૃહમાં કાઢી આવી ચકે અને પ્રભુને તેની માતાની પાસે ન જવું એ તો કોણાહળ મચાવી મૂકે અને તેમ થતાં મંગલને સ્થાનક રહનાદિ અર્ચમંગલનો પ્રારંભ ચાવ તેમજ વળી માતા પણ દેવવજ્રાત્ જન્યત યાય તો પુત્રનું હરણ થયેલું માની કુઝ ન પામે.

૬ મેરૂ પર્વતના મૂળમાં વલયાકારનું ભદ્રશાળ વન છે. ત્યાંથી ૫૦૦ ચોળને બીજું તેવા આકારવાળું નંદન વન આવે છે. ત્યાંથી ૬૨૫૦૦ ચોળન લગે ચડીએ, તો ચોલાકૃતિવાળા સૌમનસ વનમાં જઈ પહોંચાય છે અને ત્યાંથી ૩૬૦૦૦ ચોળન લગે ગયા પછી અર્થાત્ મેરૂ પર્વતની ટોચ ઉપર વલયના આકારનું પાંદુક વન આવે છે. આ સૌથી જગ્યામાં જોડું વન છે એટલે કે ત્યાર બાદ એ પર્વત ઉપર બીજું કાંઈ વન આવતું નથી.

શિલા^૧ ઉપર પ્રભુને સ્નાન કરાવવા લાયક સિંહાસન ઉપર હર્ષસેર તે ઈન્દ્ર પ્રભુને ઉત્સંગમાં લઈને બેસે છે. ત્યાર બાદ આચ્યુત-ઈન્દ્રની આજ્ઞા થતાં જન્મોત્સવને લગતી સર્વ તૈયારીઓ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ જતાં અચ્યુતેન્દ્રાદિ ચોસઠ ઈન્દ્રો વારા ફરતી જલાભિષેક કરે છે. અંતમાં સૌધર્મોન્દ્ર ફરીથી પાંચ રૂપ વિકુર્વાને પ્રભુને સ્વસ્થાને લઈ જાય છે અને ત્યાં જઈને પ્રભુના પ્રતિબિંબને ઉપસંહૃત કરીને તેમને તેમની માતાની પાસે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર પછી જિન-માતાની અવસ્થાપિની નિદ્રા ફર કરે છે. વિશેષમાં તે કુબેરને^૨ બત્રીસ કરોડ સુવર્ણાદિકની વૃદ્ધિ^૩ કરવા ફરમાવે છે અને તત્કાળ તે કુબેર ભૂલક^૪ દેવતાઓને તદ્દનુસાર આજ્ઞા

૧ આ પૃથ્વી ઉપર અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. તેમાં સૌથી મધ્યમાં ગોળાકારે જન્મૂ દ્વીપ છે અને તેની આસપાસ ફરતો બમણા વિષ્કમ્બવાળો લવણુ સમુદ્ર છે. આ સમુદ્રને ચારે બાજુ થેરીને ધાતકી દ્વીપ રહેલો છે અને આ દ્વીપની ચારે બાજુએ કાસિદેક સમુદ્ર આવેલો છે, ત્યાર બાદ તેની ચારે બાજુએ પુષ્કર દ્વીપ એમ અનેક દ્વીપ-સમુદ્રો આવેલા છે. છેવટે સ્વર્ણભૂરમણુ સમુદ્ર આવે છે. આ દરેક દ્વીપ-સમુદ્ર વલયાકારે છે અને અનુક્રમે તે દરેક એક એકથી બમણું વિષ્કમ્બવાળો છે. પુષ્કર દ્વીપના મધ્યભાગમાં ગોળાકારે માતુષોતાર પર્વત આવેલો છે અને આથી આ દ્વીપના બે વિભાગો પડી જાય છે. આ બધા દ્વીપ-સમુદ્રની મધ્યમાં એક પર્વત છે, અને તે જન્મૂ દ્વીપમાં આવેલો છે. આ ઉપરાંત ધાતકી દ્વીપમાં તેમજ પુષ્કરદેવ દ્વીપમાં બધેએ એક પર્વતો છે. અર્ધાંત આ અરીદ્વીપમાં એટલે કે મનુષ્ય-લોકમાં બધું મળીને પાંચ એક પર્વતો છે. આ દરેક પર્વત ઉપર પાણ્ડુ શિલા, પાણ્ડુકમ્બલ શિલા, રક્ત શિલા અને રક્તકમ્બલ શિલા એ નામની (અથવા અન્યમ્ કહેવામાં આવે છે તેમ પાણ્ડુકમ્બલા, અતિપાણ્ડુકમ્બલા, રક્તકમ્બલા, અને અતિરક્તકમ્બલા એ નામની) પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર દિશાઓમાં ચાર ચાર શિલાઓ છે અર્થાત્ એકંદરે વીસ શિલાઓ છે. હવે આ પાણ્ડુ શિલા ઉપર બે સિંહાસનો છે અને આ સિંહાસનો ઉપર પૂર્વ મહાવિદેહમાં સાથે ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરોને જન્માભિષેક થાય છે; અર્ધાંત આ મહાવિદેહની ઉત્તર દિશામાં આવેલા વિનયમાં ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરોને આ શિલા ઉપરના ઉત્તર દિશાના સિંહાસન ઉપર અને દક્ષિણ દિશામાંના વિનયમાં તાત્સમ્યે ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરોને આ શિલા ઉપરના દક્ષિણ દિશામાં આવેલા સિંહાસન ઉપર જન્માભિષેક કરવામાં આવે છે. બીજી પાણ્ડુકમ્બલ શિલા ઉપર એકજ સિંહાસન છે અને આ સિંહાસન ઉપર ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા તીર્થંકરો (દાખલા તરીકે પ્રસ્તુતમાં અનિતનાથનો) જન્માભિષેક કરવામાં આવે છે. ત્રીજી રક્ત શિલા ઉપર પ્રથમની માફક બે સિંહાસનો છે અને ત્યાં પશ્ચિમ મહાવિદેહમાંના ઉત્તર અને દક્ષિણ વિનયોમાં સાથે જન્મેલા તીર્થંકરોની અભિષેક થાય છે. ચોથી રક્તકમ્બલ શિલા ઉપર એકજ સિંહાસન છે અને ત્યાં એરાવત ક્ષેત્રમાં જન્મેલા તીર્થંકરોને અભિષેક થાય છે.

૨ સુવનપતિ તેમજ વૈમાનિક દેવતાઓના ઈન્દ્ર, સામાનિક આલિયોગિક ઈન્દ્રાદિ દસ બેદા છે અને તેમાં લોકપાતા નામનો પણ એક બેદ છે. આ લોકપાતાના સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર એમ ચાર બેદાન્તર છે. આમ બેદ પાંચનાં કારણુ એ છે કે સોમ પશ્ચિમ-દિશા તરફના પ્રદેશનું રક્ષણ કરે છે, જ્યારે યમ દક્ષિણ તરફના, વરુણ પૂર્વ દિશા તરફના અને કુબેર ઉત્તર દિશામાં આવેલા પ્રદેશનું કાંડવાસની માફક રક્ષણ કરે છે. કુબેરને વૈશમણુ અથવા વૈશવણુના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. ઈન્દ્રની આજ્ઞાનુસાર તે નિર્ધિક્ષ-નૃભક દેવતાઓને વૃદ્ધિ કરવાનો આદેશ આપે છે. કુબેર સંબંધી હકીકત આપરચક-ટીકામાંથી મળી શકેશે, તેમ શ્રીભગવતીમાં લોકપાલવિષયક અધિકારમાંથી પણ મળશે.

૩ એક દરેકની આવી વૃદ્ધિઓ ત્રણ વાર થાય છે અર્થાત્ (૧) તીર્થંકરે ગર્ભમાં આવતાં, (૨) તેમને જન્મ થતાં અને (૩) મંસારોના ત્યાગ કરી ત્રીજા લીલા પછી તેઓ પ્રથમ પારણુક (પારણુ) કરે છે તે વખતે આવી વૃદ્ધિઓ થાય છે.

૪ આ વ્યાંતર દેવતામાંની એક જાત છે અને સ્થાનાંગ સુત્રના દશમા કાણ્ડમાં જતાગપા યુગ્મન તેના દસ પ્રકારો છે-(૧) અન્-નૃભક, (૨) પાન્-નૃભક, (૩) વચ્-નૃભક, (૪) વેરમ-નૃભક, (૫) શ્યાન્-નૃભક, (૬) પુષ્પ-નૃભક, (૭) હસ-નૃભક, (૮) પુષ્પ-હસ-નૃભક, (૯) ત્રિપા-નૃભક, અને (૧૦) અવ્યગ્ર-નૃભક.

આ નૃભક દેવતાઓ અતિવિષ્ણુ મેદુન મેવનારા અને સ્વેચ્છાચારી છે. વળી તેઓ ક્ષેત્રમાં પ્રમુદિત રહે છે.

કરે છે. છેવટે તીર્થકરના અંશુકામાં અમૃતનો સંચાર^૧ કરી તેમને પ્રણામ કરી સૌધર્મેન્દ્ર નંદીચર^૨ દ્વીપે જઈ થયોચિત મહોત્સવમાં રસપૂર્વક ભાગ લઈ સ્વસ્થાને બેસે છે, આ પ્રમાણે જન્મ-કલ્યાણક સંબંધીનો દેવકૃત મહોત્સવ પૂરો થાય છે.^૩

અત્ર એ નિવેદન કરતું અતુચિત નહિ ગણાય કે તીર્થકરનો જન્મ પણ આપણી માફજ થાય છે.^૪ અર્થાત્ આસરે સાડા નવ મહિના ગઈ પારણ કયાં પછી નિન-માતા તીર્થકરરૂપી પુત્ર-રતને જન્મ આપે છે. વિશેષમાં તીર્થકરના જન્મના સંબંધમાં એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે પુત્ર-પ્રસવને અંગે જે અન્યત્ર મહિનતા, દુર્ગંધ ઇત્યાદિનો સફાવત લેવાય છે, તેઓ અત્ર સંભવતો નથી.

મેરૂ ગિરિરાજ—

આ શ્લોકમાં જે મેરૂ પર્વતને વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલો મેરૂ પર્વત છે, કેમકે જે તીર્થકરનો જે દ્વીપમાં જન્મ થયો હોય, તેનો તે દ્વીપમાં આવેલા મેરૂ પર્વત ઉપર જલાભિષેક કરવામાં આવે છે. આ જમ્બૂદ્વીપમાંનો મેરૂ પર્વત અનેક દ્વીપ-સમુદ્રની વચ્ચેાવચ્ચે આવેલો છે અને બચ્ચહાર (નૈઋત્યઆદિ સાત નયોમાંના ત્રીજા) નય પ્રમાણે સૂર્યની ગતિ વિચારતાં દિશાના નિયમ-અનુસાર તે ભરતાદિ સર્વ ક્ષેત્રોની ઉત્તરે છે, મતુલ્ય-લોકમાં આવેલા બ્યોતિષ્ઠ દેવો અર્થાત્ સૂર્ય, ચન્દ્ર, શુક્ર, નક્ષત્ર અને તારા મેરૂ પર્વતની નિરંતર પ્રદક્ષિણા ફરે છે અને તેઓ આ પર્વતની કોઈપણ બાજુથી ૧૨૨૧ ચૈત્તનથી દૂરજ બંને છે.^૫

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉદયાચળ કે અસ્તાચળ નથી. અર્થાત્ જે પર્વત ઉપર સૂર્યનો ઉદય થાય છે તે ‘ઉદયાચળ’ કહેવાય છે અને જ્યાં સૂર્ય અસ્ત પામે છે તે ‘અસ્તાચળ’ કહેવાય છે અને તે પર્વતો પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાઓમાં આવેલા છે એ હિંદુ શાસ્ત્રની માન્યતા છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આ શ્લોકમાં જે ‘અસ્તાચળ’ શબ્દ મહણ કર્યો છે, તે લોકિક રૂઢિ પ્રમાણે છે; અર્થાત્ વસ્તુતઃ જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલ ‘અસ્તાચળ’ નથી.

^૧ આ પ્રમાણે અમૃતનો સંચાર કરવાનું કારણ એ છે કે તીર્થકરો સ્વન-પાન કરતા નથી. આ વાતની આવરણક સૂત્રની ચૂલ્કિ તેમજ તેની વૃત્તિમાંના મુકુલદેવ-અધિકાર સાક્ષી પૂરે છે.

^૨ આપણે જોઈ ગયા તેમ આ જન્મમાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે. તેમાં આ નંદીચર આક્રોશ દ્વીપ છે. બેતી પૂર્વેના સાત દ્વીપોનાં નામ જમ્બૂ, ધાતકી, પુષ્કર, વારૂણીચર, ક્ષીરવર, સુતવર અને ઇન્દ્રુવર છે અને આ દ્વીપોની આસપાસ ચારે તરફ વીંટળાયેલા સમુદ્રોનાં નામો અનુક્રમે લવણ, કલોદધિ, પુષ્કરવર, વારૂણી-ચર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર અને ઇન્દ્રુવર છે. આ નંદીચર દ્વીપમાં ચાર દિશામાં ચાર ‘અંજનગિરિ’ છે અને એ તેક ગિરિ(પર્વત) ઉપર મુકુલ, ચંદ્રાનન, વારિષેષ અને વર્ધમાન એ નામની ચાર ચાર શાખતી રીતિમાં છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક ‘અંજનગિરિ’ને લગતા ચાર ચાર ‘રતિકર’ અને આઠ આઠ ‘દમિયુષ’ છે.

^૩ જન્મ-કલ્યાણકને લગતી વિશેષ હકીકત જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિત (પંચમ વક્ષસ્કાર)માંથી મળી શકશે.

^૪ અન્ય શાસ્ત્રોમાં માનવામાં આવેલા પૂન્ય પુરોગામી ક્રમક્રમે જન્મ પૂરવતી નામિમાંથી, તો કોઈકને ત્રાચળમાંથી કે એના ક્રોઈ અવયવમાંથી થયાનું અથવા ચાતાનું ઉદર ચીરીને બહાર નીકળવાનું કે ક્રોઈ અલોકિક તે થયાનું કહેવામાં આવે છે. તેવી વાતને તીર્થકરના જન્મ સાથે કંઈ પણ લાગતું વળગતું નથી.

^૫ મેરૂ પર્વત સંબંધી વિશેષ માહિતી જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિતના ચતુર્થ વક્ષસ્કાર (સાન્તિમન્દ્રોપા-તિ ૫. ૩૫૯-૩૭૫) માંથી મળશે.

શ્રીઅજિતનાથ—

શ્રીઅજિતનાથ એ આ અવસર્પિણી કાલમાં થયેલા જૈનોના ચોવીસ તીર્થંકરોમાંના બીજા તીર્થંકર છે. આ તીર્થંકર અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતાનું નામ જિતશનુ હતું અને તેમની માતાનું નામ વિજયા હતું. તેમના કનકવર્ણી દેહનું પ્રમાણ સાઠા આરસે ધનુષ્ય હતું અને તે હાથીના લાંછનથી લાંછિત હતું. તેઓએ અનેક રાજ-કુમારીઓ સાથે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું અને જ્યારે તેમના પિતાશ્રીએ નકપલ-દેવે પ્રવતાવેલા તીર્થમાંના સ્થવિર સાધુ પાસે દીક્ષા-ગ્રહણ કરી, ત્યારે નહિ ઇચ્છા હોવા છતાં પણ લોગ-ફલ^૧ કર્મ બાકી હોવાને લીધે તેમણે રાજ્ય-ભાર વહન કર્યો. અંતમાં આ પૃથ્વી-મંડલમાં રાજ્યને અને સંપત્તિને તૃણવત્ ત્યાગ કરી તેને ગઢલે તેમણે સંયમરૂપી સામ્રાજ્ય અને આત્મિક સંપત્તિ સ્વીકારી હતી. હરેક તીર્થંકરની માફક કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તીર્થ પ્રવતાવી, અનેક જીવોને દેશનારૂપી મધુર અમૃતનું પાન કરાવી અને મોક્ષ-માર્ગના આરાધક બનાવી પોતાનું બહોતેર (૭૨) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેમણે નિર્વાણ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

પદ્ય-પરીક્ષા—

આ તેમજ ત્યાર પછીના ત્રણ શ્લોકો પણ પુષ્પિતાગ્રા વૃત્તમાં રચાયેલા છે. આ વૃત્તને ઓપચ્છદ્વસિક તરીકે પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. આ વૃત્તનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો અક્ષર-ચરણોમાં એક એકની સાથે મળતાં આવે છે, વાસ્તે આ ‘અર્ધસમવૃત્ત’ છે. આ પુષ્પિતાગ્રા વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“અયુજિ નયુગરેફતો ચકારો
હુજિ ત નજો જરગાચ્છ પુષ્પિતાયા ”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાંના પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) અક્ષરો છે, જ્યારે બાકીના બે ચરણોમાં તેર, તેર (૧૩) અક્ષરો છે. પ્રથમ ચરણમાં ન, ન, ર, અને ચ એમ ચાર ગણો છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણમાં ન, જ, જ અને ર એમ ચાર ગણો છે અને તે ઉપરાંત અન્ય અક્ષર દીર્ઘ છે.

પ્રથમનાં બે ચરણોના અક્ષરો-ગણોસંબંધી ખુલાસો—

ત મ જિ	ત મ મિ	નો મિ ચો	ત્રિ રા જદ્
~ ~ ~	~ ~ ~	- ~ -	~ - -
ન	ન	ર	ચ
વ ન ઘ	ન મે ઠ	પ રા ગ	મણ ત કાન્
~ ~ ~	~ ~ ~	~ ~ ~	- ~ -
વ	જ	જ	ર ગ

^૧ ૧ જે કર્મને લઈને સમારમા રહીને ભોગ-ઉપભોગમાં ભાગ લેવો પડે તે કર્મ ‘ભોગ-ફલ કર્મ’ કહેવાય

जिनकदम्बकामिनुतिः—

स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता—

ध्वनदसुरामरवेण वस्तुवन्ति ।

यममरपतयः प्रगाय पार्श्व—

ध्वनदसुरामरवेणव स्तुवन्ति ॥ ६ ॥

—पुष्पि०

टीका

स्तुत जिननिवहमिति । 'स्तुत' प्रश्रुत । 'जिननिवहं' तीर्यकरनिकरम् । तं 'अर्ति-
तप्ताध्वनदसुरामरवेण' अर्त्या-पीठया तप्तानां शैत्याधायकतया साक्षात् अध्वनदः—भार्गनदो
यः सुरामः—सुष्ठु रमणीयो रवः—शब्दस्तेन करणभूतेन । करणता चास्य प्रगायेति क्रियापेक्षया,
स्तुतेविक्रियया वा । 'वस्तुवन्ति' छन्दोजातिविशेषान् । 'यममरपतयः' यं भगवन्तं अमर-
पतयः—सुराधिपाः । ('प्रगाय') प्रकर्षेण गीत्वा । 'पार्श्वध्वनदसुरामरवेणवः' पार्श्वेषु—पर्यन्तेषु
ध्वनन्तः—शब्दायमाना असुराणाममराणां च वेणवः—वंशा येषां ते तथोक्ताः । 'स्तुवन्ति'
वन्दन्ते । अमरपतयो वस्तुवन्ति प्रगाय यं स्तुवन्ति तं जिननिवहं स्तुतेति सम्बन्धः ॥ ६ ॥

अवचूरिः

हे लोकाः, तं जिनवृन्दं स्तुत । यं जिनव्रजमरेन्द्राः स्तुवन्तीति संबन्धः । किं कृत्वा । अर्त्यां
पीठया तप्तानां शैत्याधायकतया साक्षादध्वनदो भार्गवदः सुरामः सुष्ठु रमणीयो यो रवः शब्दस्तेन
करणभूतेन । वस्तुवन्ति छन्दोजातिविशेषवन्ति गीतानि प्रगाय गीत्वा । किंभूताः । पार्श्वं समीपे
ध्वनन्तीऽसुरामराणां वेणवो वंशा येषां ते तथा । 'व्यत्यये लुग्यां' इति रेफस्य लुङ् ॥ ६ ॥

अन्वयः

यं पार्श्व-ध्वनन्त-असुर-अमर-वेणवः अमर-पतयः अर्ति-तप्त-अध्वन-नद-सुराम-रवेण
वस्तुवन्ति (गीतानि) प्रगाय स्तुवन्ति, तं जिन-निवहं स्तुत ।

શબ્દાર્થ

સ્તુત (ધાં સ્તુ)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.

નિવહ=સમૂહ, સમુદાય.

જિનનિવહ=તીર્થંકરોના સમુદાયને.

અર્તિ=પીડા.

તપ્ત (ધાં તપ્)=તપેલા.

અઘ્વન્=માર્ગ.

નદ=હૃદ, સરોવર.

સુરામ=અત્યંત મનોહર.

રવ=દેવનિ, અવાજ, સાદ.

અર્તિતતાઘ્વનદસુરામરવેણ=પીડાથી તપેલાને

(હૃદ ઉત્પન્ન કરવામાં) માર્ગ-હૃદના જેવા

અત્યંત મનોહર એવા સુસ્વર વડે.

યસ્તુ=વસ્તુ, એક જાતનો છંદ.

વસ્તુયન્તિ=વસ્તુ નામના છંદોથી યુક્ત.

યં (મૂં યદ્) જોને.

અમર=દેવ, સુર.

પતિ=સ્વામી, અધિપતિ.

અમરપતય =દેવોના અધિપતિઓ, ઇન્દ્રો.

પ્રગાય (ધાં ગા)=ગાઇને.

પાર્શ્વ=પાસેના.

ધ્વનત (ધાં ધ્વન્)=નાદ કરનારી.

અસુર=અસુર, દાનવ.

વેણુ=વાંસળી.

પાર્શ્વધ્વનદસુરામરવેણય=જેની આસપાસ

વાગી રહી છે દાનવો અને દેવોની વાંસળીઓ

એવા.

સ્તુવન્તિ (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરે છે.

શ્લોકાર્થ

જિનસમૂહની માર્થના—

“જેની આજુબાજુ દાનવો અને દેવોની વાંસળીઓ વાગી રહી છે એવા સુરેન્દ્રો (વૃષા અને પરિશ્રમની) પીડાથી તપ્ત થયેલા જોને (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) માર્ગ-હૃદના જેવા મનોહર સુસ્વર વડે વસ્તુનામક છંદોથી યુક્ત (ગીતો) ગાઇને જે તીર્થંકર-સમુદાયની સ્તુતિ કરે છે તેને (હે ભગ્યો ! તમે ઉપર્યુક્ત સુસ્વર વડે) સ્તવો. ”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

વસ્તુ છંદ—

આ છંદ સંબંધી માહિતી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત છન્દોનુશાસન (૫૦ ૩૬) ઉપરથી મળી શકે છે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“યો લાન્તતો ચી તો યસ્તુકમ્”

૧ ટિપ્પણ—

“યન્નદ્યં દો ચ જ્ઞન્તો તમને ચગન્તુર્વ તમન્ન વદે ચેત્ તદા ચતુર્થં ચતુર્થં વારે ।”

અર્થાત્ આ વસ્તુ છંદમાં રપ માત્રા છે. તેમાં જે ચાગ્ધ છે, ત્યાર પછી ત્રણ પ્રકારના ત્રગ્ધમાંથી અન્તમાં એક માત્રાવાળા જે ત ગણે, પછી વળી જે ચગણે અને એક ત ગણ છે. આ વસ્તુનામક છંદનું નીચે મુજબ ઉદાહરણ આપવામાં આવે છે:—

“સુરવદુમહુઝરિપંતિપીઝગુણપરિમલજાલહં
નમમણિકરણકલાવચારુકેસરનિઝરાલહં ।

પત્યુઝવત્યુઝગીતિચારુમુણિનિઝહમરાલહં

તિહ્ઝઅણસિરિકુલહરહં નમહ્ઝ જિણપહપયકમલહં ॥”

ઘાકરણ-વિચાર—

‘વેળવ સ્તુવન્તિ’ એ રૂપ ‘વેળવઃ’ અને ‘સ્તુવન્તિ’ ની સંધિ કરવાથી થાય છે. અત્ર કોઈને શંકા થાય કે વિસર્ગ પછી અઘોષ ધ્વજન આવવા છતાં તેના લોપ કેમ સંભવે ? તો આના સમાધાન તરીકે કહેવાનું કે વિસર્ગ પછી ત, થ, પ કે ક્ થી યુક્ત સકાર આવે, તો તે વિસર્ગનેા વિકલ્પે લોપ થાય છે. આ વાતની સિદ્ધાન્તકૌસુદી (૮૩૩૬) સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે “શર્પેરેણિ વા વિસર્ગલોપો વક્તવ્યઃ” અને વળી ત્યાં ‘રામ સ્યાતા’ અને ‘હરિ સ્ફુતિ’ એ જે દષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે.

તીર્થકરોની સંખ્યા—

આ શ્લોકમાં પણ દ્વિતીય શ્લોકની આદ્ય સર્વે જિનવરોની યાને તીર્થકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તો એ જાણવું આવશ્યક છે કે બધું મળીને તીર્થકરોની સંખ્યા કેટલી છે ?

આ પ્રશ્નને ઉત્તર જે ત્રણ રીતે આપી સકાય છે—(૧) સમસ્ત જૂત કાલમાં જે તીર્થકરો થઈ ગયા અર્થાત્ અત્યાર સુધીમાં જેટલા તીર્થકરો થઈ ગયા (તેમજ અત્યારે પણ જે વિદ્યમાન છે) તેની જો સંખ્યા કરવામાં આવે, તો તે સંખ્યાનો સરવાળો અનંતજ આવવાનો; કેમકે અનંત કાલ—એકો વ્યતીત થઈ જયાં અને હરેક કાલ—ચક્રના ઉત્થપિલ્લી તેમજ અવસપિલ્લી એમ બંને વિભાગોમાં તીર્થકરો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. (૨) હવે જો અત્યારે જે તીર્થકર તરીકે હૈયાત ૮ અર્થાત્ જે સમયે આ પ્રશ્નને આપણે વિચાર કરીએ છીએ તે સમયે જેટલા તીર્થકરો ૮ તેનીજ જો સંખ્યા કરવા માંગીએ તો તે વીસની આવવાની. (૩) હવે જો ફક્ત આ ચાક્ર અવસપિલ્લી કાલમાં જન્મી દ્વીપના ભરત સેત્રમાં થઈ ગયેલા તીર્થકરો સંખ્યા વિચાર કરીએ, તો તે ચોવીસની છે.

આ વાત દ્વયીર વિસ્તાર—પૂર્વક વિચારવાની આવશ્યકતા છે. તેમાં પ્રથમ તો એ ધ્યાનમાં રાખવું કે તીર્થકરોના જન્મ મનુષ્ય-લોકમાં અર્થાત્ અદીદ્વીપમાં આવેલા પાંચ ભરત, પાંચ

૧ ચાર માત્રાના ગણને મુજબ કહેવામાં આવે છે અને તેના પાંચ પ્રકાર છે.—(૧) ૧૧૧, (૨) ૧૧૬, (૩) ૧૨૧, (૪) ૧૨૬ અને (૫) ૧૩૬.

૨ ત્રણ માત્રાના ગણને ત્રણ કહેવામાં આવે છે અને તેના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) ૧૨, (૨) ૨૬ અને (૩) ૧૧.

૩ જન્મ દ્વીપમાં ભરત, હૈમવત, હરિવર્ષ, મહાવિદિહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરાવત એમ સાત સેત્રો છે; ધાતકી દ્વીપમાં તેમજ પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં પણ આ પ્રમાણે સાત સાત સેત્રો છે; પરંતુ તે ‘કપુકાર’ નામના ઉત્તર-દક્ષિણમાં આવેલા પર્વતથી પૂર્વે અને પશ્ચિમમાં વહેંચાઈ જતાં હોવાથી તેમજ વચલા ભાગમાં દ્વીપ-સમુદ્ર આવતા હોવાથી એકજ નામના સેત્રને જો સેત્રો તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ ઉપરથી અદી-દ્વીપમાં પાંચ ભરત, પાંચ હૈમવત, એમ પાંચ પાંચ સેત્રો ગણતાં એકદર રૂપ સેત્રો છે.

ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ એ પંદર^૧ કર્મ-ભૂમિમાં^૨ થાય છે. તેમાં પશુ વળી ભરત અને ઐરાવત દ્વેત્રમાં^૩ તો તીર્થકરનો સદ્ભાવ ફક્ત ત્રીજા-ચોથા^૪ આરામાં^૫ હોઈ શકે છે, જો કે મહાવિદેહના સંબંધમાં તો સર્વદા તીર્થકરનો સદ્ભાવજ છે.

હવે જ્યારે મહાવિદેહ દ્વેત્રમાં^૬ ગમે ત્યારે ગમે તે આરામાં તીર્થકરો સર્વદા લભ્ય છે, તો પછી આ ક્વિ-રાજના સમયમાં તેમજ અત્યારે પશુ^૭ ભરત અને ઐરાવત દ્વેત્રમાં તીર્થકરોનો સદ્ભાવ નહિ હોવાથી, દરેક મહાવિદેહમાં તીર્થકરની જઘન્ય સંખ્યા ચારની ફરે છે. તેથી કરીને એમ સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પશુ સમયે યોછામાં યોછા વીસ તીર્થકરો લભ્ય હોય છે.^૮ હવે જો કદાચ ત્રીજા-ચોથા આરા સંબંધી વિચાર કરીએ અને તે પશુ જ્યારે આ ભરત-દ્વેત્રમાં તીર્થકર હોય તે સમયને આશ્રીને કરીએ, તો તો પાંચે ભરત અને પાંચે ઐરાવત એ દરેકમાં એક^૯ એક તીર્થકરનો સદ્ભાવ હોવાને લઈને, તે સમયને આશ્રીને તો તીર્થકરની જઘન્ય સંખ્યા ત્રીસની સિદ્ધ થાય છે. કેમકે એવો નિયમ છે કે જ્યારે પાંચમાંના કોઈપણ ભરત કે ઐરાવત દ્વેત્રમાં તીર્થકર લભ્ય હોય ત્યારે બાકીનાં ભરત તેમજ ઐરાવત દ્વેત્રમાં પશુ તે લભ્ય હોવાજ નોંધવું^{૧૦} અને મહાવિદેહમાં તો યોછામાં યોછા વીસ તીર્થકરો કોઈ પશુ કાળે હોય છેજ.

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે આ ત્રીજા-ચોથા આરા દરમ્યાન એમ પશુ બનવા સંભવ છે કે દરેક મહાવિદેહ દ્વેત્રમાં યોછામાં યોછા ચારજ તીર્થકરો નહિ લભ્ય થતાં બત્રીસ

૧ ઉપર્યુક્ત ૩૫ દ્વેત્રમાંનાં પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ દ્વેત્રો એ પંદર દ્વેત્રોને 'કર્મ-ભૂમિ' કહેવામાં આવે છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે ઉત્તરકુરૂ અને દેવકુરૂ સિવાયના મહાવિદેહના વિભાગને કર્મ-ભૂમિ તરીકે યોગજાવવામાં આવે છે. આ પંદર દ્વેત્રોને કર્મ-ભૂમિ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ દ્વેત્રોમાં મનુષ્યો અસિ (તરવાર), મસી (શાદી) અને કૃષિ (ખેતીવાડી)ના ઉપર જીવનનો નિર્વાહ કરે છે. વિશેષમાં આ દ્વેત્રોમાંજ તીર્થકરોનો જન્મ થાય છે અને મુક્તિ પશુ મળે છે.

૨ પર્વતો દ્વારા દ્વીપના જે વિભાગો પડે છે તેને 'દ્વેત્ર' કહેવામાં આવે છે. જેમકે જમ્બૂદ્વીપમાં પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા એવા હિમવાન, મહાહિમવાન, નિપધ, નીલ, કુકિમ અને શિખરી એમ છ પર્વતો આવેલા છે અને આથી કરીને આ દ્વીપના સાત વિભાગો પડે છે કે જે 'દ્વેત્ર' એવા નામથી યોગજાવ છે.

૩ અર્થ 'ત્રીજા-ચોથા આરામાં' એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્તરપશ્ચિમ કાશમાં ત્રીજા આરાની યજ્ઞ-આતમાં અને અવસરિણી કાશમાં ત્રીજા આરા સમાપ્ત થવાની તેષારીમાં હોય ત્યારથી તે ચોથો આરા પૂરો થતાં સુધીમાં તીર્થકરો સંભવે છે.

૪ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે કવીશ્વર આ પંચમ કાલ માને પાત્રમાં આરામાંજ યજ્ઞ ગયા છે અને તે આરા દહ ચાલુ છે.

૫ આ વાત સ્થાનાંગ, જમ્બૂદ્વીપ-પ્રકાશિત તથા આચારાંગની રીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૬ એજ વખતે એકજ દ્વેત્રમાં-અને પછી તે ભરત દોષ કે ઐરાવત દોષ કે મહાવિદેહનો 'વિભવ' દોષ તેમાં-જે તીર્થકરો માંય વિદરમાન દોષ^૧ થઈ નહિ. અર્થાત્ એક તીર્થકરને બીજા તીર્થકર કે એક યજ્ઞવર્તિને બીજા યજ્ઞવર્તિ મળે નહિ જુઓ જ્ઞાનાધર્મકથાંગ, મોગ્યું અધ્યયન, ૧૨૫ શ્લુ સત્ર.

૭ આવો નિયમ કાણાંગલ (સ્થાનાંગ)ના બીજા ક્ષણ ઉપરથી નિહ થાય છે.

વિજયો^૧ પૈકી દરેક વિજયમાં એક એક તીર્થંકર હોય અને તેવે સમયે તો પાંચે મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરાવત એમ પંદરે ક્ષેત્રો મળીને એકંદર રીતે વિહરમાન તીર્થંકરોની સંખ્યા ૧૬૦+૫+૫ અર્થાત્ ૧૭૦ ની પણ થઈ શકે તેમ છે. આવી ઘટના શ્રીઅજિતનાથ સ્વામીના સમયમાં બન્યાનું કહેવામાં આવે છે.

આ ઉપરથી એમ જોઈ શકાય છે કે તીર્થંકર—સમુદાયથી તીર્થંકરોની સંખ્યા ૪, ૨૦, ૨૪૨ ૩૦, ૧૭૦ અને વળી અનંતની પણ સંભવી શકે છે. પરંતુ ચૈત્યવન્દતલાખ્યાદિના નિયમને અનુસાર અહિં આ અવસર્પિણીના ચોવીસ તીર્થંકરો સમજવા.

જિનમતવિચાર:—

પ્રવિતર વસતિં ત્રિલોકબન્ધો !

ગમનૈયયોગતતાન્તિમે પદે હે ।

જિનમત ! વિતતાપવર્ગવીથી—

ગમનયયો ! ગતતાન્તિ મેડપદેહે ॥ ૭ ॥

—પુષ્પિ.

ટીકા

પ્રવિતરેતિ । ‘પ્રવિતર’ દિશ્વ । ‘વસતિં’ નૌવાસમ્ । ‘ત્રિલોકબન્ધો !’ જગમયીબાન્ધવ ! । ‘ગમનયયોગતત !’ ગમાઃ—સદશપાઠાઃ, નયા—નૈગમાદયસ્તૈયૌગઃ—સમ્બન્ધઃ તેન તત—વિસ્તીર્ણ ! । ‘અન્તિમે પદે’ અન્ત્યે સ્થાને લોકાન્તે इत्यर्थઃ । ‘હે’ इत्याમन्त्रणे । ‘જિનમત !’ સર્વજ્ઞાગમ ! । ‘વિતતાપવર્ગવીથીગમનયયો !’ વિતતા—વિસ્તૃતા યા અપવર્ગવીથી—પ્રોક્ષપદવી તત્ર ગમન—યાનં તસ્મિન્ સુખપ્રાપકત્વાત્ યયો—નુરજ્ઞમ્ ! । ‘ગતતાન્તિ’ અપેક્ષાકાનિ યયા ભવત્યેવમ્ । ‘મે’

૧ દરેક મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બીસ બીસ વિભાગો પાકવામાં આવ્યા છે અને આ દરેક વિભાગ કરતાં વધારે મુલક કાઈ પણ રાજાના તાબામાં હોઈ શકે નહિ. આમાંના દરેક સંપૂર્ણ વિભાગ કે જેને વિજય કહેવામાં આવે છે તેના અધિપતિને (પણ) ‘અકવર્તિ’ સંજોષવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે એકંદર ૧૬૦ વિજયો છે અને તેનું સ્વરૂપ જમ્બૂદીપ—પ્રમાણિતના ઉત્તરાર્ધમાંથી મળી શકશે.

૨ દરેક ઉત્તરપિણી તેમજ દરેક અવસર્પિણી કાશમાં દરેક ભરત ક્ષેત્ર તથા દરેક ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો ગાય છે. આ ઉપરથી ગમે તે એક ઉત્તરપિણી કે અવસર્પિણી પરત્વે એક જ ક્ષેત્ર આશ્રીને વિચાર કરવામાં આવે તો તીર્થંકરની સંખ્યા ચોવીસની આવે છે. જો એક જ ક્ષેત્ર આશ્રીને એક કાશ—અક પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે, તો તે સંખ્યા ૪૮ ની થાય છે. જો પ્રમાણે જેવી રીતે વિચાર કરીએ તેટલા ગણા તીર્થંકરો સમજવાના છે અર્થાત્ તીર્થંકરોની સંખ્યા આવી અપેક્ષાઓ પ્રમાણે ૨૪, ૪૮, ૭૨, ૯૬, ૧૨૦ ઇત્યાદિ પણ થઈ શકે છે.

૧ ‘ગમ ! નયયોગ...’ इत्यपि पदच्छेदः ।

મહમ્ । ‘અપદેહે’ અપગતા દેહાઃ-શરીરાણિ યત્ર તસ્મિન્ । હે જિનમત ! અન્તિમે પદે વસતિ મે
ગતતાન્તિ પ્રવિતરેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૭ ॥

અવચૂરિઃ

અન્તિમે મોક્ષલક્ષણે પદે હે જિનમત ! મે મમ ઘાસં દેહિ । હે ગમ ! હે સદૃશપાઠ, નયા નિગમાદ્ય-
ત્તૈયોગઃ સંબન્ધસ્તેન તત વિસ્તીર્ણ ! વિપુલશિવમાર્ગગમને યયો અશ્વ ! । ‘યયુર્શ્વોઽશ્વમેધીયઃ’ इति-
વचनात् । ‘તમોઽવગ્લાનો’ इति ધાતોસ્તાન્તિર્ગ્લાનિઃ । આપદિત્યર્થઃ । ગતતાન્તિ અપગતગ્લાનિ યથા
સ્વાત્ । કિંમૂતે પદે । અપદેહે દેહમુક્ટે ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

હે ત્રિ-લોક-વન્ધો ! ગમ-નય-યોગ-તત ! (અથવા ગમ ! નય યોગ-તત !) ચિત્ત-અપવર્ગ-
ધીયી-ગમન-યયો ! જિન-મત ! અન્તિમે અપ-દેહે પદે વસતિ મે ગત-તાન્તિ પ્રવિતર ।

શાબ્દાર્થ

પ્રવિતર (ધા૦ તૃ) = આપો.

વસતિ (મૂ૦ વસતિ) = વાસને.

ત્રિ = ત્રણ.

લોક = જગત.

ત્રિલોક = ત્રણ લોકઃ- (૧) સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને
પાતાળ; (૨) અધોલોક, મધ્યમ-લોક
અને ઉર્ધ્વ-લોક.

વન્ધુ = મિત્ર.

ત્રિલોકવન્ધો ! = હે ત્રેલોકધના મિત્ર !

ગમ = સમાન પાઠ, આલાપક, આલાવો.

નય = (૧) નય; (૨) નીતિ.

યોગ = (૧) સંબંધ; (૨) યોગ.

તત (ધા૦ તત્) = વિસ્તીર્ણ.

ગમનયયોગતતા = (૧) આલાપક તેમજ નયના
સંબંધથી વિસ્તીર્ણ ! (૨) હે આલાપક ! હે
નયોના સંબંધી વિશાળ ! (૩) હે આલા-
પક, નીતિ અને યોગથી વિસ્તૃત !

અન્તિમે (મૂ૦ અન્તિમ) = છેવટના.

પદે (મૂ૦ પદ) = પદમાં.

હે = હે.

મત = દર્શન.

જિનમત = હે જિનેશ્વરેએ પ્રદેશા સિદ્ધાન્ત,
હે જૈન મત !

ચિત્ત = વિસ્તાર પામેલ, વિશાળ.

અપવર્ગ = મોક્ષ.

ધીયી = માર્ગ, રસ્તો.

ગમન = ગમન, જવું તે.

યયુ = અશ્વ, ઘોડો.

વિતતાપવર્ગધીયીગમનયયો ! = હે વિશાળ એવા
સુક્તિ-માર્ગે જવામાં અશ્વસમાન !

ગત (ધા૦ ગમ) = ગયેલી.

તાન્તિ = ગ્લાનિ, ખેદ.

ગતતાન્તિ = નષ્ટ થાય છે ગ્લાનિ એવી રીતે.

મે (મૂ૦ અમદ) = મને (ચતુર્થર્થ).

અપ = દૂરચાલક અન્યથ.

દેહ = શરીર.

અપદેહે (મૂ૦ અપદેહ) = દેહ-રહિત, દેહ-મુક્ત.

શ્લોકાર્થ

જૈન શાસનનો વિચાર—

“હે ટ્રેલોકાયના આન્ધવ ! હે આલાપક તેમજ નયના સંબંધથી વિસ્તીર્ણ [અથવા હે આલાપક ! હે (નૈમગ્ધિ) નયોના સંબંધથી વિશાળ ! અથવા હે ગમ, નીતિ અને ચેત્ત્રથી વિસ્તૃત] ! હે વિશાળ એવા શિવ-ભાગે (સુખપૂર્વક) જવામાં અશ્વ (સમાન) ! હે જૈન સિદ્ધાન્ત ! તું દેહ-સુક્ત (અર્થાત્ જ્યાં શરીર નથી એવા) અન્તિમ પદમાં (અર્થાત્ લોકાન્તમાં આવેલી શિવ-પુરીમાં) મારી ગ્ધાનિ નષ્ટ થાય તેવી રીતે અને ત્યાં નિવાસ કરવા દે.”—૭

સ્પષ્ટીકરણ

ટ્રેલોકાયનું દિગ્-દર્શન—

જૈન શાસ્ત્રમાં આકાશના ‘લોકાકાશ’ અને ‘અલોકાકાશ’ એમ બે વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. જે આકાશમાં જીવાદિક છએ પદાર્થો વિવરમાન છે, તે લોકાકાશ કહેવાય છે અને જ્યાં ફક્ત આકાશજ છે, બીજો કંઈ પણ પદાર્થ નથી, તે અલોકાકાશ કહેવાય છે. આ લોકાકાશરૂપી વિભાગને ‘લોક’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે અને એટલે પર્વતના મધ્ય ભાગમાંના આઠ પ્રદેશો આકાશીને તેના ત્રણ વિભાગો કદમવામાં આવ્યા છે. આ વિભાગોને અધોલોક, મધ્યમ (તિર્થંગ)લોક અને ઉર્ધ્વલોકના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ વિષયના નિશ્ચયને ત્રિવિધિશલાકાપુરુષ-ચરિત્રમાનો અજિતનાથ-દેશનાનો અધિકાર, પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ તથા અનુયોગદ્વારે ભેવા.

અમ આને આલાપક પરત્વે વિચાર—

એકના એક આગમમાં પણ ફરી ફરીને જે એકનો એક પાઠ આવે છે તેને ‘આલાપક’ (આલાવો) કહેવામાં આવે છે. આ આલાપકો શબ્દ-રચનાની અપેક્ષાએ તો સમાન છે. આથી ફરીને ફેટલાકને તે નિર્ધક લાગે છે. પરંતુ આ આલાપકોનો અર્થ કદાચ જુદો જુદો થતો હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે આ કાવ્યમાંજ એકજ જાતની શબ્દ-રચનાવાળાં બે અરજીના જુદા જુદા અર્થો થાય છે તે શું જતાવે છે ? અરે એકજ શ્લોકના સો સો અર્થો થાય એવા શ્લોકે પણ મોજીક છે (જેમકે સોમપ્રસાદ્યાર્યકૃત ચતક, વિગેરે). આથી પણ એક આશ્ચર્યમક ઘટના એવી હોય તો ‘રાજાનો કવિતે મુલમ’ એ વાક્યના ઉપાધ્યાયશ્રી સમયસુંદરજીએ કરેલ આઠ લાખ અર્થો તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો. (આ ગ્રન્થ અષ્ટલક્ષીના નામથી ઓળખાય છે અને તે સ. ૧૭૪૫ માં લાહોરમાં રચવામાં આવ્યો હોય; આ ગ્રન્થ અત્યારે પણ મોજીક છે.) વિશેષમાં ‘વગસલ સુતસલ લગ્નતો જાયો’ એવું પ્રમાણજૂત વાક્ય છે, તો પછી આ આલાપકો નિર્ધક છે એમ માનવા જનારને સીધે દિધે દોડાવવાની જરૂર છે એમ કહેવું વધારે પડતું ગણાય ખરું કે ?

સુકિત-માર્ગ—

આ શ્લોકમાં સુકિત-માર્ગ તથા શિવ-પુરી વિષે ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે, તો તેથી એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું શિવ-પુરી, સુકિત-નગરી જેવું કોઈ સ્થલ છે કે જ્યાં સિદ્ધો (સુકત જીવો) વસે છે ? અને હોય તો તે ક્યાં છે ?

આના સમાધાનમાં પ્રથમ તો એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે અનેક અરે અનંત જીવો સુકિત મેળવી શકે છે. અર્થાત્ જેમ અન્ય દર્શનોમાં ઇશ્વરનેજ સુકત—નિત્ય-સુકત માનવામાં આવ્યો છે અને અન્ય કોઈ પણ જીવ હવે તે પદ મેળવી શકશે નહિ એવો જે ઉદ્દેશ્ય છે, તેવો ઉદ્દેશ્ય જૈન શાસ્ત્રમાં નથી.

વિશેષમાં સમસ્ત જગતના પાકવામાં આવેલા લોક અને અલોક^૨ રૂપી બે વિભાગોમાંના લોકાકાશમાં અથવા લોકના અગ્ર ભાગમાં સિદ્ધ જીવોનું નિવાસ-સ્થાન છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે મનુષ્ય-લોકના જેટલા પરિભ્રમણી અર્થાત્ જપ-લાખ યોજનના વિસ્તારવાળી અને ચેત છત્રની ઉપમાવાળી, પરિભ્રમણી પરિપૂર્ણ, પવિત્ર, દેહીયમાન અને અંતમાં પાતળી એવી ' ઇષત્ પ્રાગૃશારા ' અથવા ' સિદ્ધશિલા ' નામની પૃથ્વી લોકના અગ્ર ભાગમાં આવેલી છે. આનાથી એક યોજન જાયે સિદ્ધના જીવો વસે છે. ત્યાર બાદ અલોકાકાશ છે.

વળી આ શ્લોકમાં સુકિત-માર્ગને વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે તે વાત બે રીતે ઘટાવી શકાય તેમ છે.

૧ અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે આ ' સિદ્ધ ' શબ્દને સંસારમાંના વિવાસિદ્ધ, મંત્ર-સિદ્ધ, રસ-સિદ્ધ ઇત્યાદિ શબ્દો સાથે કંઈ ભાગતુ વળગતું નથી. પરંતુ આવી સંજ્ઞા તો જોયે અદ્ય કર્મોના દાવ કર્યો હોય તેને ઉદ્દેશીને વપરાય છે. વિશેષમાં ' સિદ્ધ ' શબ્દનાં અર્થ, વ્યુત્પત્તિ ઉપર નીચેના શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે—

“ ધ્માર્ત સિર્ત યેન પુરાણકર્મ, યો વા ગતો નિર્વૃત્તિસૌધમૂર્ધ્ન ।

રમ્યાતોઽ મુશસ્તા પરિનિષ્ઠિતાર્યો, યઃ સોઽસ્તુ સિદ્ધઃ કૃતમંગલો મે ॥”

અર્થાત્ “ જોયે પૂર્વે જાપેલા આદ્ય પ્રકારનાં કર્મોથી ઇન્ધનોને જ્વલનસ્વમાન સુકલ ધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે જાળીને જરણીમૂળ કર્યા છે, તે ' સિદ્ધ ' છે. અથવા નિવૃત્તિ-નગરીમાં જે હમેશાને માટે જળને વરસા છે, તે ' સિદ્ધ ' છે. અથવા ઉપલબ્ધ ગુણ-મદોદ વડે જે જનોમાં પ્રજ્વાળ-પ્રસિદ્ધ છે, તે ' સિદ્ધ ' છે. વળી આવી સંજ્ઞા જગતના નિર્વૃત્તને, કૃત-કૃતને પણ લાગૂ પડે છે. આવા ' સિદ્ધ ' અને માંમસ્વ-કારી થાઓ. ”

૨ આપને એમજિવા તેમ જગતના જેટલા ભાગમાં ધર્માભિલાષકાદિ જામે દબ્યો છે તે લોક છે અને ત્યાં રહેવા આશાવાળા છે તે અર્થેક છે.

(૧) જૈન શાસ્ત્રકારેનું એમ માનવું છે કે પંદર કર્મ-ભૂમિમાંની કોઈપણ કર્મ-ભૂમિમાં જન્મેલ મનુષ્ય^૧ મુક્તિ મેળવી શકે છે. પરંતુ સંહરણુ^૨ને ધ્યાનમાં લેતાં તો, આખા મનુષ્યક્ષેત્રમાંથી કોઈ પણ સ્થલેથી મુક્તિ-પુરી તરફ પ્રયાણ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે મુક્તિ-પુરી તરફ ઉપડી જવાનાં અનેક સ્ટેશનો-નહિ કે એકજ સ્ટેશન હોવાને લીધે મુક્તિ-માર્ગને વિશાળ કહેવો તે ખરેખર ન્યાય્ય છે.

(૨) વળી જૈન સાધુનોજ નેશ ગ્રહણ કરવાથીજ સિદ્ધ થવાય છે એવું ક'ઈ નથી. અર્થાત્ પારિલાધિક શબ્દોમાં કહીએ તો પંદર^૩ પ્રકારે સિદ્ધ સંભવે છે. દુકમાં કહીએ તો યથાર્થ શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો આરાધક જરૂરજ શિવ-પુરી સીધાવે છે^૪.

હવે આ મુક્તિ-માર્ગ તરફ પ્રયાણ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે તરફ ઉઠતી નજર ફેંકી આ વિષયને સમાસ કરીએ. જે જીવ જે સ્થલમાં અદ્ય કર્મનો અંત આણે છે તે જીવ તે સ્થળેથી સમશ્રેણિ^૫ પૂર્વક ઊર્ધ્વ-ગમન કરે છે અને એક સમયમાં લોકાન્તે જઈને વસે છે.

૧ મનુષ્ય-ભવમાંથીજ, અર્થાત્ મનુષ્ય તરિકિના અવતાર દરમ્યાનજ, નહિ કે દેવ-ગતિમાંથી કે અન્ય કોઈ ગતિમાંથી, પ્રાણી તદ્દનંતર મુક્તિ-શાળને જની શકે. આ ઉપરથી મનુષ્ય-જન્મની કીંમત એક શકાય છે. મનુષ્ય-જન્મ એ નિર્વાણરૂપી નગરમાં પ્રવેશ કરાવનારું અંતિમ અને અનુપમ પગથિયું છે, આ પગથિયા ઉપર સમ્યક્-ચારિત્રરૂપી ચરણ મૂક્યા બાદજ મુક્તિ-મહેલમાં જવાય છે.

૨ અદ્ય કર્મનો અંત લાવી તે ભવમાં સિદ્ધ થનારા જીવને કવચિત્ દેવતાઓ કર્મ-ભૂમિમાંથી ઉપાડીને મનુષ્યલોકમાં અકર્મ-ભૂમિ વિગેરે ક્ષેત્રમાં સદ્ય જાય, તો તે ત્યાંથી પણ મુક્તિ-રમણીને વરે છે.

૩ આ સંપંધમાં નીચેની માયા ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે:—

“જિણ અજિણ તિસ્થતિસ્થા, ગિદ્ધિ અજ્ઞ સલિંગચી તરવુંસા ।
પસેય સયંબુદ્ધા, બુદ્ધવોદ્ધિકાણિકા પ ॥”

અર્થાત્ (૧) જિન-સિદ્ધ, (૨) અજિન-સિદ્ધ, (૩) તીર્થ-સિદ્ધ, (૪) અતીર્થ-સિદ્ધ, (૫) મુદ્ધિસિંગ-સિદ્ધ, (૬) અ-પસિંગ-સિદ્ધ, (૭) સ્વસિંગ-સિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીસિંગ-સિદ્ધ, (૯) પુરુષસિંગ-સિદ્ધ, (૧૦) નપુંસકસિંગ-સિદ્ધ, (૧૧) પ્રત્યેકયુદ્ધ-સિદ્ધ, (૧૨) સ્વયંયુદ્ધ-સિદ્ધ, (૧૩) બોધ-બોધિત-સિદ્ધ, (૧૪) એક-સિદ્ધ અને (૧૫) અનેક-સિદ્ધ એમ સિદ્ધતા પંદર બેસે છે. આના સ્વરૂપ સાથે જુઓ ન'દીસૂત્ર, પન્નવણા વિગેરે ગ્રન્થો.

૪ સરખાવો—

“સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।”

—તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, પ્રથમસૂત્ર.

૫ સમશ્રેણિ-ઊર્ધ્વ-ગમન એટલે તિર્યગ્ (તરછી) કે અન્ય દિશા સિવાયનું ગમન.

૬ કાલના સુદ્યમમાં સુદ્ય વિજાગને જૈન દર્શનમાં ‘સમય’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે, એ વાત આપણે અંતર્યુદ્ધાની વ્યાખ્યા વિચારતી વેળાએ એમ ગમા છીએ.

मानसीदेव्याः प्रार्थना—

सितशकुनिगताऽऽशु मानसीद्धा

ऽऽत्तततिमिरंमदभासुराजिताशम् ।

वितरतु दधती पविं क्षतोद्यत्—

तततिमिरं मदभासुराजिता शम् ॥ ८ ॥२॥

—पुष्पि०

टीका

सितेति । 'सितशकुनिगता' सितशकुनिः—हंसस्तत्र गता—अधिरूढा । 'आशु'—शीघ्रम् । 'मानसी' मानस्याख्या देवता । 'इद्धात्ततति' इद्धा—दीप्ता आत्ता—गृहीता ततिः—विस्तारो येन तम् । 'इरंमदभा' इरंमदः—जलदायिः तद्वद् भा—दीप्तिर्यस्याः सा । 'सुराजिताशं' सुष्ठुराजिता आशा—दिशो येन तम् । 'वितरतु' ददातु । 'दधती' धारयन्ती । 'पविं' वज्रम् । 'क्षतोद्यत्तततिमिरं' हतोत्कटान्धकारं येन तम् । 'मदभासुराजिता' मदभासुरैर्दुर्परौद्वैराजिता—अनभिभूता । 'शं' सुखम् । पविं दधती आशु मानसी शं वितरतु इति संबन्धः ॥ ८ ॥

अथचूरिः

हंसारूढा मानसी देवी पविं वज्रं दधती शं सुखं प्रवितरतु । पविं किंभूतम् । इद्धा दीप्ता आत्ता गृहीता ततिर्विस्तारो येन तत् तथा । इरंमदो जलदायिस्तद्वद् कान्तिर्यस्याः सा । सुष्ठु दोगिता आशा दिशो येन । क्षतं घितसमुद्यद्मज्जत् ततं विस्तीर्णं ध्वान्तं यस्मात् तत् तथा । देवी वर्णोद्वैरपराभूता॥८॥

अन्वयः

सित-शकुनि-गता, मद-म-असुर-अजिता (मद-भासुर-अजिता या), इद्धा, आत्त-तति (इद्ध-आत्त-तति या), क्षत-उद्यत्-तत-तिमिरं, इरम्मद-भा-सु-राजित-आशं (इरम्मद-भा, सु-राजित-आशं या) पविं दधती मानसी शं आशु वितरतु ।

शङ्कहर्त्रे

सित=थेत.

शकुनि=पक्षी.

सितशकुनि=थेत पक्षी अर्थात् राजहंस.

गत (पा० गत)=प्राप्त भवेत्ती, आदृढ भवेत्ती.

गितशकुनिगता=राजहंसने प्राप्त भवेत्ती.

मानसी=मानसी, देवी-विशेष.

इद्धा (पा० इन्ध)=प्रकाशित.

इद्ध=प्रकाश.

आत्त=अदृष्टु करेत्, स्वीकारेत्.

निर्याणफलिकायाम्—

“मानसी धनलवर्णा हसवाहनां चतुर्भुजां वरद्वज्रालङ्कृतदक्षिणकरां
अक्षयलयादानियुक्तवामकरां चेति ।”

સ્પષ્ટીકરણ

માનસી-સ્વરૂપ—

‘ધ્યાન ધરનારાના મનને સાનિધ્ય કરે તે માનસી’ એ માનસી શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી^૧ છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ^૨ અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમાં તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત નિર્વાણુકલિકા ઉપરથી ભેઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તયા માનસીં ધવલવર્ણીં હંસવાહનાં ચતુર્મુજાં વરદ-વજ્રાલક્ષ્મીકૃતદક્ષિણકરામક્ષવલયાશનિયુક્તશામ-કર્તાં વૈતિ ।”

આચારદિનકરમાં પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં એનો વર્ણન કનકસમાન બતાવ્યો છે, આ રહ્યો તે શ્લોક—

“હંસાસનસમાસીના, વરવેન્દ્રાયુધાન્વિતા ।

માનસી માનસીં પીઠાં, હન્તુ જામ્બૂનવચ્છવિઃ ॥”

—પ્રાંક ૧૧૨.

૧ જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે. આવી વિદ્યાદેવીઓ એકંદરે સાત છે—(૧) શેહિણી, (૨) પ્રજ્ઞપિત્રી, (૩) વજ્રશૃંગલક્ષ્મી, (૪) વજ્રાંકુશી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરહતા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજ્વાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈદ્યા, (૧૪) અમ્બુપ્રતા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

૨ વરદાન દેવી હોય તેમ હાથ રાખેલો હોય તો તે ‘વરદ’ કહેવાય છે.

३ श्रीशंभवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशंभवस्याभ्यर्थना—

निर्मिन्नशत्रुभवभय !

शं भवकान्तार ! तार ! ममारम् ।

वितर भ्रातजगच्चय !

शंभव ! कान्तारतारतारममारम् ॥ ९ ॥

—आर्यागीतिः

टीका

निर्मिजेति । 'निर्मिन्नशत्रुभवभय' विदारितारातिशयभवभीति ! । 'शं' सुखम् । 'भव-
कान्तारतार !' संसारारण्यतारक ! । 'तार !' उज्ज्वल ! । 'ममारं' मे शीघ्रम् । 'वितर' देहि ।
'भ्रातजगच्चय !' रक्षितमैलोक्य ! । 'शंभव' तृतीयजिन ! । 'कान्तारतारत' ! कान्तारतेषु-
योपितसुरतेषु अरत अनासक्त ! । 'अरममारं' न रमत इत्यरमः, अरमो-मारः-कामो यत्र
तत् अविषयद्वारकमित्यर्थः । हे शंभव ! अरममारं शं अरं मे वितरेति सम्बन्धः ॥ ९ ॥

अवसूरिः

हे निर्मिन्नशत्रुसंभूत (उत्पन्न) भय, हे संसारकान्तारतारक, हे तार उज्ज्वल, अरं शीघ्रं मम शं
सुखं देहि । हे रक्षितजगच्चय, शंभव जिन, योपितसुरतेष्वरत कान्तारमेषुनासक्त, न रमत इत्यरमो-
डरममाणोऽस्मीदम् मारः कामो यत्र ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) निर्मिन्न-शत्रु-भव-भय ! भव-कान्तार-तार ! तार ! भ्रात-जगच्-चय ! कान्ता-
र-र-अरत ! शंभव ! मम अरम-मारं शं अरं वितर ।

शब्दार्थः

निर्मिन्न (पा० मिद्)=बोदी नांजेल, नष्ट'करेव.

शत्रु=शत्रु, दुश्मन.

भव=उत्पत्ति.

भय=भय, पीडा.

निर्मिन्नशत्रुभवभय=बोदी नांजेलो छे—

नष्ट करेवो छे शत्रुको तरेवो उरपन यता

लयने वेवो जेवा ! (शं०).

भव=संसार, जन्म.

कान्तार=वन, अरण्य.

तार=तारक, तारनार.

भवकान्तरतार ! = हे संसाररूपी अरण्याમાં
તારનાર !

તાર ! (મૂં તાર)=હે ઉજાજવલ !

मम (मू० अस्मद्) = भने (व्यतुर्थ्यर्थे)

અરં=શીઘ્ર.

घितर (धा० तु)=अर्घे.

નાત (ઘાં ના) = રક્ષણ કરેલ.

जगत्=जगत्, दुनिया.

अथ=अथ.

વ્રાતજગન્નય=રક્ષણ કર્યું છે ત્રૈલોક્યનું જેણે
 ઝોવા ! (સં.).

શંભવ=શંભવનાથ, ત્રીજા તીર્થકર.

रत=क्रीडा, मैथुन.

अरत=अनासक्त.

कान्तारसारत ! = हे कामिनीविषयक कीडा तरक
आसक्ति-रहित !

અરમ=નહિ રમણ કરનારે.

માર=(૧) કંઠર્પ, કામદેવ; (૨) મરણ.

અરમમારં=(૧) નથી રમતો કંઈપણ જ્યાં એવું;
(૨) નથી રમતો યમરાજ જ્યાં એવું.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશંભુનાથની સ્તુતિ—

“ (અષ્ટ કર્મરૂપી) શત્રુઓના તરફથી ઉત્પન્ન થતા લાચનો નાશ કર્યો છે જેણે એવા (હે નાથ) । હે (જન્મ-મરણચક્ર) સંસારરૂપી^૨ અરણ્યમાં (લગ્ન-જનોને) તારનારા (પ્રભુ) । હે (અનેક શુભોદ્દેશ કરીને) ઉન્નતિ (ઈશ) । તથા જગત્તું રક્ષાય કર્યું છે જેણે એવા હે (દેવાધિદેવ) । હે કામિનીને વિષે ક્રોડા કરવામાં (અર્થાત્ મહિલા-વિષયક ચેતુન પરત્વે) અનાસક્ત (પરમેશ્વર) । હે (સુખના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ) શંભવનાથ । તું મને જ્યાં કંઈપણ ક્રોડા કરતો નથી એવું [અથવા નથી રમણ કરતો યમરાજ જ્યાં એવું (અર્થાત્ શાશ્વત)] સુખ સત્વર આપ.”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

शिव-नाथ—

આ ત્રીજી તીર્થંકર છે. એમનું બીજું નામ સંકાવનાથ પણ છે. એમણે પોતાના જન્મદ્વારા
 થાવસ્તિ નગરીને પવિત્ર કરી હતી. એમનાં માતા-પિતાના નામ સેના અને જિતારિ હતાં.
 એમનો સુવર્ણચમાન રહે અથવા લાંછનથી અંકિત હતો અને તેની જાચાઈ ચારસે ધનુષ્ય

૧ મરખાવે.—

एवमप्युक्तमप्यविरुद्धम् ।

જેની અધિષ્ઠિત સમીક્ષાથી પોણી છે, માયાશ્વરી જાડી છે અને નિહાશ્વરી નહીં એ છે. વિરોધમાં તેમાં સમ-દેશથી નાશો છે અને મનુષ્યોના મુશ્કેલીને સ્વયં મનને ફાડી ખાનારો મોહરાજની સેનાશ્વ વાહ, વર, વિશેષે અવકર નવાનો છે. પરંતુ આવા બીજામત્સ્યો યોર ના અશ્વમાં પણ સ્વયંશ્વર યોગિરાજ વસે છે આ યોગિરાજ તે કાઈ નહિ પણ ત્રેલોક્ય-પૂજ્ય તીર્થંકર માને વિષ્ણુ-વંશ વીનારાજ છે.

જેટલી હતી. એમણે પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી પસાર થયું પડ્યું હતું, પરંતુ અંતમાં એમણે સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મ-કલ્યાણ સાધ્યું હતું. સાઠ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં તેઓ મુક્તિ-રમણીના મહેલે જઈ ચલ્યા અને હજી પણ ત્યાંજ નિવાસ કરી રહ્યા છે, અને હવે હમેશને માટે ત્યાંજ વસનારા છે.

વીતરાગની પ્રાર્થનાથી શું ફળ ?—

આ પ્રલોકમાં કવીન્દ્ર શ્રીશોભનમુનિ રાંસવનાથની પ્રાર્થના કરી તેમની પાસેથી સુખ માંગે છે. પરંતુ વીતરાગની પાસે અરજી કરવાથી શું લાભ ? શું વીતરાગ દેવ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ઠ થઈ તેમને લાભ કરી આપે ખરા કે ? અને એમ કહાય બને તો વીતરાગ એવું નામ તેમને ઘટે ખરું કે ? ઉલટું એમ ન બને કે જે વ્યક્તિ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ઠ થાય તે વ્યક્તિ તો પોતાના દુશ્મનો ઉપર ક્રુદ્ધ થાયજ અને વળી તેનો સર્વથા નાશ કરવાને, તેને 'ત્રાહિ ત્રાહિ' પોકારાવવાને, તેને દુઃખના કાવાનલમાં હોમવાને સદેવ તૈયારજ હોય ? ત્યારે શું આ ઉપરથી એમ માનવું કે વીતરાગ દેવનું અર્ચન, તેમને કરેલી પ્રાર્થના ઇત્યાદિ નિષ્ફળ છે ?

આના સમાધાનમાં સમજવું કે વીતરાગ દેવ તેજ ખરેખરા દેવ છે^૧ અને તેમ હોઈ કરીને તો તેઓ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ઠ થતા નથી કે પોતાના શત્રુઓ ઉપર ક્રુદ્ધ થતા નથી; પરંતુ તેના તરફ સમભાવે વર્તે છે. આમ હકીકત હોવા છતાં પણ જેમ અગ્નિની પાસે જનારા મનુષ્યની ટાઢ આપોઆપ ઉડી જાય^૨ પરંતુ આથી કંઈ અગ્નિ તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને ફળ આપે છે કે અગ્નિ તે ફળ લેવાને સાડ તેને આમંત્રણ-પત્રિકા મોકલે છે એમ નથી, તેવીજ રીતે વીતરાગ દેવની પૂજા કરવાથી, તેમની પાસે ખરા દિલથી આત્મિક સુખની માગણી કરવાથી, રાગરૂપી ટાઢ સ્વતઃ પલાયન કરી જાય છે અને સુખાદિકની વિનંતિ સ્વીકારાય છે.^૩

વળી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એમ પણ આપી શકાય છે કે આવા વીતરાગ દેવાધિદેવના સેવકો એવા અન્ય દેવતાઓનું ધ્યાન ખેંચતાં તેઓ પણ વીતરાગના ભક્ત જનોનું પોતાનાથી બનવું કલ્યાણ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. શું આ વાતની પણ સાબીતી આપવી પડશે ખરી કે ? એમ હોય તો વિચારો મુગદ્દીશ નકપલ-પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ કરનારા નમ્મિ અને વિનમિતું દદાન્ત^૪. અત્ર એટલું ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીતરાગ દેવ પૂજ્ય હોવાને લીધે પૂજક તેની પૂજા કરે છે અને તેમ કરીને પોતાના ઉપર, નહિ કે પૂજ્યના ઉપર, ઉપકાર કરે છે.

૧ કહ્યું છે—

“નમસ્કારસ્તમો મન્ત્રઃ શત્રુઞ્જયસ્તમો ગિરિઃ ।
ચીતરાગસ્તમો દેવો ન ભૂતો ન મનિષ્યતિ ॥”

૨ સરખાવો વાયકવર્ષ શ્રીઉમાસ્વામિકૃત ‘તત્ત્વાર્થોપગમય’ની ‘સંબંધકારિકા’ના સાતમા શ્લોકની શીલ્પચુલ્લસરિત્ત દીક્ષા.

૩ આ દદાન્તસંબંધી હકીકત ઉપર ત્રિપણિશક્તાકાપુરુષચરિત્રના પ્રથમ પર્વનો ત્રીજો સર્ગ પ્રકાશ પાડે છે.

પદ્ય-સમીક્ષા—

આ પદ્ય 'જાતિ' છે, કેમકે તેની રચના માત્રા ઉપર આધાર રાખે છે અને તેમાં પદ્ય તે આર્યા-ગીતિ^૧ એવા નામથી ઓળખાય છે. એને આ નામ આપવાનું કારણ એ છે કે આ પદ્યનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) માત્રા અને બાકીનાં બે ચરણોમાં વીસ વીસ (૨૦) માત્રાઓ છે. નીચેનો શ્લોક આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે:—

“આર્યા^૨ પ્રાગ્ દલમંતેઽધિકયુરુ તાદૃક્ પરાર્ધમાર્યાગીતિ:”

આ પદ્ય પરત્વે માત્રા-ગણતરી—

નિર મિન્ ન જાન્ રુ મ ઘ મ ય

૬ ૬ ૧૪ ૬ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

—૧૨ માત્રા.

શમ્ મ ય કાન્ તા ર તા ર તા ર મ તા રમ્

૬ ૧ ૧ ૬ ૬ ૧ ૬ ૧ ૬ ૧ ૬ ૬

—૨૦ માત્રા.

કાવ્ય-ચમત્કૃતિ—

પૂર્વોક્ત આઠ શ્લોકોની માફક અત્ર પદ્ય દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપ ચમત્કૃતિ તો ચિત્તને ચમકાવી રહી છે અને તેમાં વળી આ બે ચરણોમાંના ‘તાર’ શબ્દનો વિધિ-વિધ અર્થમાં ત્રણ ત્રણ વાર કરેલો પ્રયોગ તેમાં વધારા કરે છે. આ પ્રકારની વિશિષ્ટ ચમત્કૃતિ આ પદ્યોનાં ત્રણ પદ્યોમાં પદ્ય દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. જેમકે (૨મા, ૨મા, ૨મા; નયા, નયા, નયા; માન, માન, માન).

જિનવરાણામાશ્રયાલક્ષ્મી:—

આશ્રયતુ તવ પ્રણંતં

વિભયા પરમા રમાઠરમાનમદમૈરૈઃ ।

સ્તુત ! રહિત ! જિનકમ્બક !

વિભયાપરમાર ! મારમાનમદમૈરૈઃ ॥ ૧૦ ॥

—આર્યા૦

૧ સરખાવો શિશુપાત્રપદ્યના ચતુર્થ સર્જનું ૪૮ મું પદ્ય.

૨ આર્યાલક્ષણમ્—

“ચર્યા: પાદે પ્રથમે, દ્વાવદા માત્રાસ્તથા તૃતીયેઽપિ ।

અષ્ટાવદા દ્વિતીયે, ચતુર્થ્યેકે પચ્ચવદા સાઽઽર્થા ॥”

—સુતચોપ

આર્થાત્ આર્યાનું લક્ષણ એ છે કે તેનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) માત્રાઓ હોય છે, બપારે દ્વિતીય ચરણમાં અને ચતુર્થ ચરણમાં અનુક્રમે અઢાર (૧૮) અને પંદર (૧૫) માત્રાઓ હોય છે.

૩ બે માત્રામુચક ચિહ્ન

૪ એક માત્રામુચક ચિહ્ન

टीका

आश्रयत्विति । 'आश्रयतु' आलीयताम् । 'तव प्रणतं' भवतो विनतम् । 'विमया परमा' प्रभया प्रकृष्टा । 'रमा' लक्ष्मीः । 'अरं' शीघ्रम् । 'आनमदमरैः' आनमन्तश्च ते अमराश्च तैः । 'स्तुत !' वन्दित ! । 'रहित !' त्यक्त ! । 'जिनकदम्बक !' तीर्थकृत्समाज ! । 'विभय !' विगतत्वात् । 'अपरमार !' न परान् मारयति यस्तस्यामन्त्रणम् । 'मारमानमदमरैः' मारश्च मानश्च मदश्च मरश्चेति द्वन्द्वः । हे जिनकदम्बक ! आनमदमरैः स्तुत ! मारमानमदमरैः रहित ! तव प्रणतं रमा आश्रयतु इति सम्बन्धः ॥ १० ॥

अवचूरीः

हे जिनकदम्बक ! जिनसमूह, रमा लक्ष्मीस्तव प्रणतं नरमाश्रयतु । किंभूता । विमया रोचिषा परमा प्रकृष्टा । अरं शीघ्रमानमन्तश्च ते सुराश्च तैः स्तुत वन्दित ! हे विगतभय ! हे न परान् मारयतीत्यपरमार सर्वजन्तुरक्षक ! हे रहित त्यक्त ! कैः । काममानमवमरणैः ॥ १० ॥

अन्वयः

अरं आ-नमत्-अमरैः स्तुत ! वि-भय ! अ-पर-मार ! मार-मान-मद-मरैः रहित ! जिन-कदम्बक ! विमया परमा रमा तव प्रणतं आश्रयतु ।

शब्दार्थ

आश्रयतु (घा० श्रि) = आश्रय करे,
आश्रय करे।
तव (मू० पुष्पद्) = ताश।
प्रणतं (मू० प्रणत) = नमस्कार करनेवाले।
विमया (मू० विमा) = तेज वडे, शक्ति को करीने।
परमा (मू० परम) = सर्वोत्तम, उत्कृष्ट।
रमा = लक्ष्मी (देवी)।
आनमत् (घा० नम्) = अत्यन्त नमस्कार,
साम्राज्य प्रणाम करनेवाला।
आनमदमरैः = साम्राज्य प्रणाम करनेवाला देवों वडे।
स्तुत ! (घा० स्तु) = डे स्तुति करायेत !

रहित ! (मू० रहित) = रहित, विनाना !
कदम्बक = समूह, समुदाय।
जिनकदम्बक ! = डे जिनोना समुदाय !
वि = विवेकसूयक अन्वय।
विभय ! = निलय, जतो रह्यो छे. भय जेना
येवा । (स'०)।
पर = अन्य, अपर।
अपरमार ! = डे पर जेनोने नहि मारनाश !
मान = मान।
मर = मरण।
मारमानमदमरैः = मदन, मान, मद अने मरण वडे।

१ विचार्यताम्—

“लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा, ता सा श्रीः कमलेन्दिरा ।
हरिमिया पद्मवासा, क्षीरोदतनयाऽपि च ॥”

—अभिधानचिन्तामणिः (का० २, स्तो० १४०)

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનો આશ્રય કરવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ—

“હે સત્વર વન્દન કરતા સુરો વડે સ્તુતિ કરાયેલા ! હે ભય-રહિત ! હે ૫૨ (પ્રાણીઓ) ને નહિ મારનારા (અર્થાત્ હે સર્વજીવરક્ષક) ! હે મદન, માન, (આઠ પ્રકારના) મદ અને મરણથી રહિત ! હે (ઉપર્યુક્ત વિશેષણોથી અલંકૃત) જિન-સમૂહ ! વિશિષ્ટ કાંતિ વડે ઉત્કૃષ્ટ એવી લક્ષ્મી (દેવી) તને પ્રણામ કરનારાનો (શીઘ્ર) આશ્રય કરે (અર્થાત્ તારા સેવકો ધનવાન બને) .”—૧૦ .

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં લક્ષણો—

આ શ્લોકદ્વારા આપણે જિનેશ્વરનાં લક્ષણો જોઈ શકીએ છીએ. તેમાં જે નિર્ભય હોય તે જિનેશ્વર છે—ઈશ્વર છે એમ કહેવામાં જરા પણ વાંધો નથી; કેમકે ભયભીત થવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. આથી જે સર્વથા નિર્ભય હોય તે સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન હોવો જોઈએ^૧, અર્થાત્ તે સર્વજ્ઞ છે; અને જે સર્વજ્ઞ છે તે ઈશ્વર છે એમ તો જૈન શાસ્ત્ર ખુલ્લે ખુલ્લું કહે છે. આ ઉપરથી જિનેશ્વરનું લક્ષણ નિર્ભયત્વ એમ જોઈ શકાય છે.

વળી સર્વજીવરક્ષક વ્યક્તિ જિનેશ્વર છે એમ જૈનોનું માનવું છે. આથી હિંદુ શાસ્ત્રાનુસાર સૃષ્ટિનો સંહાર કરનારા શંકર ઈશ્વરની કાઠિમાં જૈન-દૃષ્ટિએ મૂકી શકાય તેમ નથી. એ પણ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઈશ્વર જગતનો જનક, રક્ષક કે ભક્ષક નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના સંબંધમાં જે એમ કહેવામાં આવે છે કે બ્રહ્મા સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, વિષ્ણુ તેનું પરિપાલન કરે છે, જ્યારે શિવ તેનો સંહાર કરે છે, તેવું સ્વરૂપ જૈન શાસ્ત્રધારો ઈશ્વરનું આલેખતા નથી એટલુંજ નહિ પણ તે તેમને માન્ય પણ નથી.

માન અને મદમાં તફાવત—

આ શ્લોકમાં જિન-કદમ્બજને માન અને મદ એમ બંનેથી રહિત વર્ણવ્યા છે, તો એવો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે કે શું માન અને મદ એ બેમાં કંઈ ફરક છે ? આધારણુ રીતે વિચારતાં તો માન અને મદ એ બંનેનો અર્થ અભિમાન, અહંકાર થાય છે, ત્યારે અત્ર રી વિશેષતા છે વાર ? આના સંબંધમાં કહેવાનું કે પોતાનો ઉત્કર્ષ વિચારવો કે હું કેવો બીજાથી અડિયાતો હું એ ‘માન’ છે, જ્યારે બીજા બધા મારાથી કેવા ઉતરતા છે એમ વિચાર કરવો તે ‘મદ’ છે. અર્થાત્ ‘માન’ એ સ્વોત્કર્ષવાચક છે, જ્યારે ‘મદ’ એ પરાપ્રકર્ષવાચક છે.

૧ વળી જે સર્વથા નિર્ભય છે તે સર્વલક્ષિતમાનુ અર્થાત્ સર્વોત્તમ પરાક્રમવાળો છે; અને તે પણ વળી એટલે સુધી કે તેનાથી વોહો તાક્ષ પામે છે, જેનું પરાક્રમ અન્ય જનોને ‘પ્રાદિ’ ‘પ્રાદિ’ પોષાર કરાવે છે, તેજ પરાક્રમ કરતાં પણ નિર્ભયનું પરાક્રમ અડિયાતું છે.

મદનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો—

મદ એ ગજરાજ છે, કેમકે તે વિનયરૂપી વિશાળ વૃક્ષની મૂળ સુધી નીચી નમેલી શાખા-
ઓને મરડી નાંખે છે, સદ્યુષ્ટરૂપી સુવર્ણની શૃંખલાને તોડી નાંખે છે, દુર્વચનરૂપી ધૂળના
સમૂહને ઉડાડે છે અને માર્દવરૂપી અંકુશની પણ અવગણના કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. મદને
ઉચ્ચ વિષધર-અજગર કહેવામાં આવે, તો તે પણ કંઈ જોડું નથી; કારણકે આ મદરૂપી અજગરના
એક ફુંકાકામાત્રથી મનુષ્ય એલાન બની જાય છે અને દુર્ગતિરૂપ ખાડામાં પડકાર મરે છે, આ
મદને શાસ્ત્રમાં પર્વતની^૧ પણ ઉપમા આપવામાં આવી છે તે પણ વાસ્તવિક છે. કેમકે જેમ
પર્વતને શિખરો હોય છે, તેમ આ મદરૂપી મહીધરને પણ ભૂતિ-મદ, લાભ-મદ ઇત્યાદિ આઠ
શિખરો છે, વળી આ ગિરિમાંથી આપત્તિરૂપી નદીઓની શ્રેણિ વહે છે અને જ્વાલામુખી પર્વતમાંથી
જેમ ધુમાડાના ગોટગોટા નીકળે છે, તેમ આ મદરૂપી પર્વતમાંથી હિંસારૂપી ધુમાડાના
ગોટગોટા નીકળે છે અને તેના ક્રોધરૂપી લલકરો અગ્નિ ચોમેર ફેલાઈને ઉપશમરૂપી ખાગ-ખગી-
આને ભરનીમૂત બનાવી દે છે.

આ પ્રમાણે વિનય, શાસ્ત્ર અને સહચારનો સંહાર કરનારા, તથા ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી
ત્રિવર્ગને પણ તિલાંજલિ અપાવનારા, તેમજ મનુષ્યના વિવેકરૂપી નેત્રનો નાશ કરનારા એવા
આ મદના (૧) ભૂતિ-મદ, (૨) લાભ-મદ, (૩) કુલ-મદ, (૪) ઐશ્વર્ય-મદ, (૫) બલ-મદ, (૬)
રૂપ-મદ, (૭) તપ-મદ અને (૮) શ્રુત-મદ એમ આઠ પ્રકારો છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે કોઈકને પોતે કેવી ઉત્તમ ભૂતિ^૧નો છે એવું અભિમાન હોય
છે, તો કોઈકના મનમાં એમ અહંકાર આવે છે કે હું કેવો લાભ^૨ લાઠી રહ્યો છું; વળી કોઈક
એમજ ગર્વ ધારણ કરે છે કે મારા કુળ^૩ની આગળ બીજા બધાનાં કુળો તો શી ગણતરીમાં છે;
જ્યારે કોઈક મનમાં ને મનમાં એમજ ફૂલાય છે કે મારા જેવી ઠકુરાર્ધ (ઐશ્વર્ય^૪) તો અન્યને
સ્વપ્ને પણ કયાંથીજ હોય ? વળી કોઈ એમજ મનમાં ને મનમાં મલકાય છે કે મારા જેવો
બલ^૫વાન-પરાક્રમી તો આ આખી આલમમાં કોઈજ નથી. વળી કોઈક એમજ માને છે કે
મારા જેવું તેજ, રૂપ^૬, લાવણ્ય અન્યત્ર કયાંથીજ સંભવે ? તો કોઈક એમજ મનમાં ફાંકે રાખે
છે કે મારા જેવી ધાર તપસ્ચા^૭ કરનાર કોણ છે ? વળી કોઈક જ્ઞાન-લવ-દુર્વિદ્ય મનુષ્ય તો
પોતેજ બલુલો છે, પોતેજ વિદ્વાન છે, પોતાની આગળ અન્ય જનો તો મૂર્ખ છે, પોતાના જેવું
જ્ઞાન^૮ અન્યત્ર છેજ નહિ એવી ઠંદાસ હાંકવામાંજ એજ માને છે.

૧ સરખાવે—

“ધરો કંઈકિંહિત સીખાગલુ ધ્યાન, ગર્વથી નથી નાથ ! કલ્યાણુ.

... ..

અભિમાન પર્વત છે ગોટા, હેઠળ બેઠી ખાઈ;

મચ્છા પચ્છા તે નર પછાપા, છરમાં ગયા છુંદાઈ,—ધરો.

... ..

... ..

—દ્રીપદી-નાટક.

ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ એવી ભતિ, લાલ કે ગેરલાલ, નીચ કે ઉચ્ચ કુલ, સંપત્તિ કે વિપત્તિ, બલ કે નિષ્પશકમ, સુરૂપ કે કુરૂપ, તપશ્ચર્યાનો સદ્ભાવ કે અભાવ તેમજ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કે વિમુખતા એ બધી બાબતો બ્યારે કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે, ત્યારે તે સંબંધમાં નાહકે ગર્વ કરી પાપનાં પોટલાં બાંધવાં તે ઇષ્ટ ગણાય ખરૂં કે ? અનુકૂલ સંયોગો મળવા એ પુણ્યનો પ્રભાવ છે અને વિપરીત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવું એ પાપનું ફળ છે, એમ વિચારી દોષરૂપી શાખા-એનો વિસ્તાર કરનારા અને શુભરૂપી મૂળીઆંએનો ઉચ્છેદ કરનારા એવા મદરૂપી વૃક્ષને મૃદુતારૂપી નદીના પ્રવાહ વડે જઠમૂળથી ઉખેડી નાંખવો, એજ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે. ઉલટું એમ નહિ લક્ષ્યમાં રાખવાથી તો જેમ (૧) ભતિનો મદ કરનારો હરિકેશી નીચ ભતિને પામ્યો, (૨) લાલનો ગર્વ કરનારા શુભ્રમ ચક્રવર્તી નરકના અતિથિ થયા, (૩) કુલનો મદ કરનારા મરીએ મહાવીર-સ્વામી તરીકેના પોતાના ભવમાં લિષ્ટક કુળમાં દેવાનંદાની કુક્ષિમાં અવતર્યા, (૪) ઐશ્વર્યનો ફાંકો રાખનારો દશાર્ણ્ય-ભદ્ર નરેશ્વર ઇન્દ્રની ઋદ્ધિ ભેદ ઠડોગાર થઈ ગયો, (૫) બલને લઈને મૂછ મરડનારા શ્રેણિકે નૃપતિ નરકાધિકારી બન્યા, (૬) રૂપનું અભિમાન કરવાથી સનતકુંભાર ચક્રવર્તી વિષમ રોગથી ઘસ્ત થયા, (૭) તપનો મદ કરવાથી કુરુગઢું સુનિ તપશ્ચર્યાથી વિમુખ રહેવાનો પ્રસંગ પામ્યા અને (૮) શ્રુત-મદથી સ્થૂલિભદ્ર જેવા પણ સંપૂર્ણ શ્રુતના અર્થથી વંચિત થયા, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણી મહાંધ યતાં દુર્ગતિ અને દુઃખના ભાજન અને તો તેમાં નવાઈજ શી ? છેવટમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે આ મદ દેવલ-જ્ઞાનને અટકાવે છે અને વળી તે સુદિત-પુરીના દરવાજાની અર્ગલા છે.^૧

જિનમતસ્ય પ્રાધાન્યમ્—

જિનરાજ્યા રચિતં સ્તાદ્

અસમાનનયાનયા નર્યાયતમાનમ્ ।

શિવશર્મણે મતં દુધદ્

અસમાનનયાનયાનયા^૧ યતમાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

—આર્યો

૧ તપનો મદ કરનારો વિચારનું ભેદએ કે પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભ-દેવ અને ચરમ તીર્થંકર મહાવીર-પ્રભુની ધોર તપસ્સા આગળ પોતાની તપશ્ચર્યા રૂપિયે દોષા નેટલી પણ છે ખરી કે ?

૨ કેટલાક જનો આજકાલ યોગ્યકે પુસ્તકો લખતાં-વાંચતાં આવડ્યાં કે મારા જેવો દાર્દવિદાન નથી એમ માનવાની મંબીર બૂસ કરે છે. તેઓએ વાદ રાખવું ભેદએ કે ફક્ત તીર્થંકર પાસેથી ભવજુ કરેલી ત્રિપટીના બળ ઉપર આખી દાદશાંખીની રચના કરનારા, અન્ન પશુનિ પુષ્પોને પોતાની વિદ્વતાદ્વારા આધર્મવૈજિત કરનારા એવા ગજુધરાએ પણ કદાપિ કુલવિપક્ષે મદનો લેવાયઃ પણ મંત્ર કયો નથી; કેમકે આ મદ તે દાસાદસ છે અને ખીલ્લ દાસાદસો-વિષયો તો પ્રતિષ્ઠા મદેશાઈથી થઈ શકે તેમ છે, પણ આ મદનું ભેર જોને અમરું દોષ, તેને ઉગારનાર કોણ ?

૩ વિચારે બાદુબલિનું દર્શન.

૪...મા મતા...માન્ય મા । ૫...માન્યમાન્યમાન્ય મા ।

टीका

जिनराज्येति । ' जिनराज्या रचितं ' अर्हत्पुरुषतया कृतम् । ' स्तात् ' भवतु । ' असमाननयानया ' आननं-मुखं यानं-गमनं ते असमं-अद्वितीये आननयाने यस्यास्तया । ' नः ' अस्माकम् । ' आयतमानं ' अलघुप्रमाणम् । ' शिवशर्मणे ' मोक्षसुखाय । ' मतं ' दर्शनम् । ' दधत् ' धारयमाणम् । ' असमाननयान् ' अनन्यसदृशनयान् । ' अयानया ' अवाहनया । ' यतमानं ' प्रयत्नं कुर्वाणम् । जिनराज्या रचितं मतं शिवशर्मणे यतमानं न स्तादिति सम्बन्धः ॥ ११ ॥

अवचूरीः

(जिनराज्या) जिनानां राज्या श्रेण्या रचितं अर्थस्य तदुक्तत्वात् कृतं मतं शास्त्रं नोऽस्माकं शिवसुखाय स्तात् भूयात् । किंभूतया । असमे निरूपणे आननयाने मुखगमने यस्यास्तया । नः इत्यत्र ' रीर्यः ' इति रस्य यः । ' स्वरे चां ' इति विकल्पत्वात् तस्यात्र न लुक् । मतं किंभूतम् । आयतो विपुलो मानः पूजा प्रमाणं वा यस्य तत् तथा । दधत् धारयत् । कान् । असमाननयान् असदृशनयान् । किंभूतया जिनराज्या । अयानया अवाहनया । मतं किंभूतम् । यतमानं प्रयत्नं कुर्वाणम् ॥ ११ ॥

अन्वयः

अ-सम-आनन-यानया, अ-यानया जिन-राज्या रचितं, आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधत्, यतमानं मतं नः शिव-शर्मणे स्तात् ।

अथवा

अ-सम-आनन-यानया अनया अ-यानया जिन-राज्या रचितं, आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधत्, यतमानं मतं शिव-शर्मणे स्तात् ।

अथवा

अ-सम-आनन-यानया जिनराज्या रचितं, नय-आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधत्, अय-अनय-अयतमानं मतं शिव-शर्मणे स्तात् ।

शङ्कार्थ

राजि=श्रेष्ठि.

जिनराज्या=विनोनी श्रेष्ठि वडे.

रचितं (मू० रचित)=स्थापयितुं.

स्तात् (घा० अत्)=थाञो.

असम=निर्ऋयम्.

आनन=भुषण.

यान=(१) गति, यावः; (२) वर्तमान.

असमाननयानया=निर्ऋयम् छे भुषणं अने याव
नेनां ज्ञेवा.

नः (मू० अस्मात्)=आपणु.

अनया (मू० अद्स्)=ज्ञेना वडे.

आयत=विस्तीर्ण.

માન=(૧) સત્કાર, પૂજા; (૨) પ્રમાણ.
આયતમાનં=ખડુ માન છે જેનું એવા.
નયાયતમાનં=નથ વડે વિસ્તીર્ણુ છે પ્રમાણ
જેનું એવા.

શિવ=ભોક્ષ.

શર્મન=સુખ.

શિવશર્મણે=મુક્તિના સુખ માટે.

મતં (મૂં મત)=મત, સિદ્ધાન્ત.

વધત્ (ઘાં ઘા)=ધારણ કરનાર.

અસમાન=અસાધારણ.

અસમાનનયાન્=સર્વોત્તમ નયોને.

યાન=વાહન.

અયાનયા=અવિદ્યમાન છે વાહન જેને વિદે
એવા, વાહન-રહિત.

યતમાનં (યાં યત)=પ્રયત્ન કરનાર.

અય=લાલ, નફા.

અનય=ગેરલાલ, તોટો.

અયતમાનં=નહિ પ્રયત્ન કરનાર, ઉદાસીન

અયાનયાયતમાનં=લાલ તેમજ ગેરલાલ

તરફ ઉદાસીન.

શ્લોકાર્થ

જૈન મતનું પ્રાધાન્ય—

“ નિરૂપમ છે સુખ અને આલ જનાં એવી તેમજ (અક્ષ પ્રમુખ) વાહન-રહિત
એવી (એ) જિન-શ્રેણીએ રચેલો, વળી ખડુ માન છે જેનું એવો [અથવા વિસ્તીર્ણુ છે
પ્રમાણ જેનું એવો અર્થાત્ અનેક શાસ્ત્રોના પૂરાવાથી પ્રમાણિત], તથા અસાધારણ નયોને
ધારણ કરનારો એવો, તેમજ પ્રયત્ન કરનારો સિદ્ધાન્ત આપણા શિવ-સુખને અર્થે થાયો. ”

અર્થવા

“ અનુપમ છે વદન અને વર્તન જનાં એવી જિન-પંક્તિએ રચેલો એવો, વળી નયો
વડે વિસ્તીર્ણુ છે પ્રમાણ જેનું એવો તથા વળી અદ્વિતીય નયોને ધારણ કરનારો, તેમજ લાભ
તથા ગેરલાભ તરફ ઉદાસીન રહેનારો એવો (જૈન) મત ભોક્ષના સુખ માટે થાયો. ”-૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

જૈન સિદ્ધાન્તમાંના નયોની અનુપમતા, અસાધારણતા—

આ શ્લોકમાં જૈન સિદ્ધાન્ત અદ્વિતીય નયોને ધારણ કરે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે
ઉપર હવે વિચાર કરવામાં આવે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે અન્ય (જૈનેતર) દર્શનકારોના
હાયમાં નૈગમાદિક નયો જ્યાં તે ‘ દુર્નય ’ બને છે, જ્યારે જૈન દર્શનકારના હાયમાં તે ‘ સુનય ’
રહે છે. આનું કારણ એ છે કે એક નય ચોતાની મહત્તા ભાજવવાને માટે અન્ય નયો તરફ ઉદાસીન
ન રહેતાં જો તે નયોનો નિવેધ કરવા તત્પર થઈ જાય, અર્થાત્ જે નયનું જ્યાં સુધીનું શોધ હોય, તે
શોધની હદ તે જોગંગી જાય, તો તે ‘ સુનય ’ મળીને ‘ દુર્નય ’ બને છે. આ હકીકત અન્ય દર્શનો
ક્યા નયોનું એકાન્તત્વ સેવન કરે છે તે તરફ નજર કરવાથી ભેદ થકારો.

દાખલા તરીકે કેણાદ ઋષિનું 'વૈશેષિક' દર્શન અને ગૌતમ ઋષિએ પ્રદેહું 'નૈયાયિક' દર્શન 'નૈગમ' નયમાંથી નીકળેલ છે. આ દર્શનકારો 'સામાન્ય' અને 'વિશેષ'ને સર્વથા પૃથક્ માને છે તેમજ શુણ્ણ અને શુણ્ણી વચ્ચે પણ અત્યંત લેહલાવ માને છે. આથી કરીને નૈગમ નય તેમના સંબંધમાં તો 'નૈગમાભાસ' અને છે.

કપિલ ઋષિએ પ્રવર્તાવેલ 'સાંખ્ય' દર્શન તેમજ શંકરાચાર્યે સમર્થન કરેલ 'અદ્વૈતવાદ' એ બે દર્શનોની ઉત્પત્તિ 'સંયત્ન' નયમાંથી થઈ છે. આ બંને મહાત્માઓ 'સામાન્ય' નેજ માને છે અને 'વિશેષ'નો સર્વથા તિરસ્કાર કરે છે. આ પ્રમાણે સંયત્ન નય આ મહર્ષિઓની સંગતિ કરવાથી 'સંયત્નાભાસ' બની જાય છે.

બુદ્ધરૂપતિપ્રણીત 'ચાર્વક' દર્શન 'વ્યવહાર' નયમાંથી ઉદ્ભવેલ છે. આ દર્શનમાં અવાસ્તવિક રીતે દ્રવ્ય અને પર્યાયના વિભાજો કરવામાં આવ્યા છે અને એમાં ઈન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ ઉપર સર્વથા ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં એ દર્શન ગત અને અનાગત કાલની સત્તા સ્વીકારતું નથી. આથી કરીને વ્યવહાર નય ચાર્વકના પરિચયથી 'વ્યવહારાભાસ' બને છે.

ગૌતમ બુદ્ધે પ્રવર્તાવેલું 'બૌદ્ધ' દર્શન 'ઋણુસૂત્ર' નયનું સર્વથા આલંબન લે છે. એ દર્શનમાં દ્રવ્યનો સર્વથા અપલાપ કરવામાં આવ્યો છે અને ફક્ત પર્યાયનીજ સત્તા સ્વીકારવામાં આવી છે. આ દર્શન પણ વર્તમાન કાલનુંજ અસ્તિત્વ માને છે; આથી આ ઋણુસૂત્ર બૌદ્ધતા હાથમાં જતાં 'ઋણુસૂત્રાભાસ' બને છે.

બાકીના ત્રણ નયોનું એકાન્તતાઃ સેવન કરનારા વૈચાકરણીઓ છે. તેમાં કાલ, લિંગ, ઇત્યાદિના લેહથી શબ્દોના અર્થમાં સર્વથા સિત્તા માનનારાના સંબંધમાં શબ્દ નય 'શબ્દાભાસ' બને છે; એવીજ રીતે ંયુત્પત્તિમાં ફરક પડવાથી તે શબ્દોના અર્થો તફન ભૂલાજ થાય છે એમ માનવું તે 'સમભિદ્ધાભાસ' છે; એજ પ્રમાણે વળી, ંયુત્પત્તિ-અર્થસૂચકક્રિયા-વિશિષ્ટ વસ્તુનેજ શબ્દ-વાચ્ય સ્વીકારનારા 'એર્વભૂતાભાસ' રૂપી ભૂતના પંજમાં સપડાયેલા છે એમ સમજવું જોઈું નથી.

કોઈ પણ વસ્તુ વિષે અંતિમ અભિપ્રાય દર્શાવવા પૂર્વે તે વસ્તુની બન્ને બાજુઓ તપાસવી જોઈએ એવા તો લૌકિક નિયમ પણ છે, તો પછી જ્યારે આત્મા, ઈશ્વર, સુક્રિત ઇત્યાદિ પરત્વેનું કથન કરવું હોય, તો ઈર્ષ-દષ્ટિ-પૂર્વક, ખૂબ વિચાર કર્યા બાદ, સર્વ સંયોગોને ધ્યાનમાં લઈને તે કથન કરવું જોઈએ એમાં કહેવુંજ શું ? હુંકમાં બે દર્શનમાં સાતે નયોને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવે અને વળી કોઈ પણ નયને તેના મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર જવા દેવામાં ન આવે,

૧ મહાવીરસ્વામીએ પોતાના મરિચી તરીકના ભવમાં 'વિદ્ધા'નો વેશ સ્વીકાર્યો હતો. એને કપિલ નામે શિષ્ય હતો. આ શિષ્ય મરીને દેવલોક ગયો અને ત્યાંથી તેણે પોતાના આસુરીનામક શિષ્યને વ્યકા-અવ્યકતની પ્રશ્નપૂછા કરી. આ પ્રશ્નપૂછા એ સાંખ્ય દર્શનની ઉત્પત્તિ છે, એમ જોવા માને છે.

૨ આને કેટલાકે મહાવીરપ્રશ્નના શિષ્ય ગૌતમસ્વામી (ઈન્દ્રભૂત) સમજવાની શૂઘ કરી હતી અને તેમ કરીને તેઓએ બૌદ્ધ ધર્મ એ જોન ધર્મની શાખા છે એમ પણ માન્યું હતું, પરંતુ આ તેમની માન્યતા પાયાવિનાની છે. એવી રીતે જેઓ જોન ધર્મને બૌદ્ધ ધર્મનો ફરિ ગણે છે તેઓ પણ ભૂલે છે.

તે દર્શન સર્વમાનનીય બને અને તેમાં અસત્યની ગન્ધ પણ ન આવે, તેમાં નવાઈ ખરી કે ? આવું દર્શન તે સત્ય દર્શન છે અને તેજ મુક્તિનો માર્ગ છે. પછી ભલે તે દર્શનના પ્રભુતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ, બુદ્ધ, વીર, કૃષ્ણ કે ક્રાઈસ્ટ હો તેનો વાંધો નથી. કેમકે આ સંસાર-સાગર તરવાનું એજ અનુપમ નાવ છે કે 'જે સાચું' તે મારું', નહિ કે 'મારું તે સાચું.' આથી કરીને એ સૂચન થાય છે કે દરેક દર્શનના અનુયાયીઓ જે પોતાનુંજ દર્શન સત્ય દર્શન હોવાનો દાવો કરે છે તે કેટલે અંશે બ્યાજબી છે તેની ન્યાય-દૃષ્ટિએ તપાસ કરવી આવશ્યક છે. આ પરીક્ષામાં જે ઉત્તીર્ણ થાય તેને બેધકક સત્ય દર્શન કહેવું.

સિદ્ધાન્તને 'પ્રયત્ન કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ—

એ તો દેખીતી વાત છે કે કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય, તો તે સંબંધી સમગ્ર સામગ્રીઓ એકત્રિત કરવી જોઈએ^૧. આ સામગ્રીઓના જૈન શાસ્ત્રકારો પાંચ વિભાગો પાડે છે—(૧) કાલ, (૨) સ્વભાવ, (૩) કર્મ, (૪) નિયતિ અને (૫) ઉદ્યમ (પુરુષાર્થ). આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પાંચેનું સ્વૃલ સ્વરૂપ અત્ર વિચારી લઈએ.

કાલની મહત્તા—

આંખો વાંચ્યો કે કેરી ખાવાને મળી જાય એમ બનતું નથી, તેવીજ રીતે રેલ્વેમાં બેઠા કે ધારેલે સ્થળે જઈ પહોંચાતું નથી, પરંતુ અચુક કાલ વ્યતીત થવા દેવો પડે છે. એવીજ રીતે કરેલાં શુભાશુભ કર્મોનું ફળ પણ તેનાં ઉદ્યમકાળમાંજ, નહિકે સત્તા કાળમાં, લોગવાય છે. આ બધો કાલનો મહિમા છે.

સ્વભાવની પ્રબલતા—

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે આંખો વાંચ્યો હોય તો આંખોજ જીગે, અર્થાત્ ત્યાં કંઈ ચોર ઉત્પન્ન ન થાય. એખા વાવીએ અને ઘઉં પેદા થાય એવું બને ખરું કે ? ત્યારે આ બધો દોનો પ્રતાપ છે ? સ્વભાવનો.

કર્મની પ્રૌઢતા—

સુખ, દુઃખ વિગેરેનો અનુભવ કરાવનારા કર્મના સંબંધમાં તો કહેવુંજ શું ? રાજરાજેન્દ્ર પણ એની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. એનું શાસન સર્વત્ર ચાલે છે.

નિયતિની પ્રભુતા—

નિયતિ કહો કે ભાવિભાવ કહો તે એકજ છે. જે બનવાનું હોય તે બને છેજ એ નિયતિનો પ્રભાવ છે. દાખલા તરીકે જોઈના વરસાદ પડેલો હોવાથી આ વર્ષે ખેતીનો પાક સારો થશે એમ લાગતું હોય એવામાં અણધાર્યો તીક વિગેરેનો હુમલો થાય અને પાક નષ્ટ થાય, તો તે ભાવિ-ભાવનું પરિણામ છે.

ઉદ્યમની પ્રધાનતા—

એમાં તો કહેવુંજ શું કે દરેક કાર્યની નિષ્પત્તિનો આધાર ઉદ્યમ ઉપર રહેલો છે. ઉદ્યમ કરવાથી દુધકર કાર્ય પણ થઈ શકે છે.

^૧ આ ધ્યન પણ સ્વાધ્યાસની જાલિદારી સ્થરે છે.

આ પ્રમાણે આપણે કાલાદિક પાંચે કારણોની સ્થૂલ રૂપરેખા જોઈ^૧. કિન્તુ અત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આ પાંચે કારણો પોતપોતાના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં રહે, ત્યાં સુધી તે શોભે છે. પરંતુ જ્યારે એમાંથી કોઈ પણ પોતાનો જ ‘કક્કો’ ખરો કરાવવા તૈયાર થઈ જાય તો તે શોભાસ્પદ નથી. આ વાતનું સૂચન કરવાની ખાતરજ અર્થાત્ એકાન્તતાઃ નિયતિવાદને અનુસરનારાને તેમની બૃહથી વાકેફ કરવાને માટે સિદ્ધાન્તને ‘પ્રયત્ન કરનારો’ એવું વિશેષણ લગાડ્યું છે. પરંતુ અત્ર કોઈને એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે શું લાવિશાવમાં પણ પુરુષાર્થની સહાયથી ફેરફાર થઈ શકે ખરો કે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે હા, તે પણ સંભવે છે; કેમકે નિકાશિત કર્મોજ્જ્વલ ભોગવ્યાં વિના છૂટકો નથી. ખરે ત્યાં પણ કવચિત્ ફેરફાર થઈ શકે છે. શું યશોવિજયજી છવીસમી બત્રીસીમાં કહેતા નથી કે—

“નિકાશિતાનામપિ શઃ, કર્મણાં તપસા ક્ષયઃ ।

સોડનિમેત્વોત્તમં યોગમર્પ્યકરણોદયમ્ ॥” ?

આથી સમજી શકાય છે કે અર્પ્ય તપશ્ચર્યા કરવાથી, આભ્યન્તર તપ તરીકે અર્પ્યકરણ શુભસ્થાન ઉપર આરૂઢ થવાથી નિકાશિત કર્મ સળના કટક (સૈન્ય)ને પણ હરાવી શકાય છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે થોડી ઘણી મહેનત કરતાં કાર્ય ન સર્જે તો હતાશ થવાની જરૂર નથી, કેમકે તેમ કરવાથી તો જીવન પાયમાલ થઈ જાય છે. આત્મામાં અનન્ત બળ રહેલું છે, તો તેને ફાવવાને દરેક જીવે તૈયાર રહેવું જોઈએ. વિશેષમાં “લિસિતમપિ લલાટે પ્રોચ્છિત્તું કા સમયઃ” અર્થાત્ ‘લલાટમાં જે લખાયેલું હોય તેને દૂર કરવાને કોણ શક્તિમાન છે’, એ સૂત્રનું અવલંબન તો જ્યારે અનેક ઉપાયો કરતાં પણ કાર્ય સિદ્ધ નજ થાય, ત્યારે લેવાનું છે, એ વાત ઉપર પૂરતો ખ્યાલ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

બ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદમાં ‘નઃ’ અને ‘આયતમાન’ ની સંધિ ‘નયાયતમાન’ કરી છે તે કોઈકને નવાઈ જેવી અને કદાચ અશુદ્ધ પણ જરૂર લાગે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ સંધિ સિદ્ધાન્તકૌસુદીના નિયમને પણ અનુસરતી જિ અને એ વાત તેના ‘મોમગોમ્ગોમ્ગૌસૌય યોડિત’ (૮, ૧, ૧૭) સૂત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં ‘દેવાઃ+હૃ=દેવાયિહ’ એવું ત્યાં દૃષ્ટાન્ત પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

પદ-પરીક્ષા—

આ પદના તૃતીય ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં તે ચરણમાં ૧૩ માત્રા જણાય છે. આથી આ પદ ‘આર્યાગીતિ’ કેમ કહેવાય એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનમાં સમજવું કે ચતુર્થ ચરણના પ્રથમ અક્ષરની સાથે તૃતીય ચરણના અંતિમ અક્ષરની સંધિ કરતાં તે ચરણની માત્રા બાર થાય છે અને તેથી તે ચરણ દોષ-સુકત નથી. અત્ર સંધિ નહિ કરવાનું કારણ તો આપણે પ્રથમ પ્રલોકમાં જોઈ ગયા છીએ.

૧ એ ઉમેરવું આવશ્યક સમજાય છે કે આ પાંચ ‘સમવાય’ કારણના સંબંધમાં શ્રીવિનયવિજયજીએ પીર જિનેશ્વરનું ૭ વાકમાં જે સ્તવન રચ્યું છે તે વિચારવા જેવું છે.

वज्रशृङ्खलायै प्रणामः—

शृङ्खलभृत् कनकनिभा
या तामसमानमानमानवमहिताम् ।

श्रीवज्रशृङ्खलां कज—

यातामसमानमानमानवमहिताम् ॥ १२ ॥ ३ ॥

—आर्या०

टीका

शृङ्खलभृदिति । 'शृङ्खलभृत्' शृङ्खलधारिणी । 'कनकनिभा' काञ्चनच्छाया । 'या' देवता 'तां' । 'असमानमानमानवमहितां' असमानः—असाधारणो मानः—पूजा बोधो वा येषां ते असमानमानास्ते च ते मानवाश्च तैर्महितां—पूजिताम् । 'श्रीवज्रशृङ्खलां' वज्रशृङ्खलाभिधानां, 'श्री'-शब्दो महत्त्वमतिपादकः पूज्यानामादौ लोके प्रयुज्यते । 'कजयातां' पङ्कजगताम् । 'असमानमानव' असमानं—असाहङ्कारं यथा भवत्येवं आनम—प्रणम । 'अनवमहितां' अवमं—पापं तद् न विद्यते येषां ते अनवमास्तेभ्यो हितां—हितकारिणीम् । इदं वा व्याख्यानं—असमानौ—असदृशौ आनमानौ—प्राणाहंकारौ येषां ते असमानमानाः, ते च ते मानवाश्च तैर्महिताम् । 'असमानं' अनन्यसदृशं यथा भवत्येवम् । आनम । 'अनवमहितां' अनवमस्य हिताम् ॥ १२ ॥

अवचूरिः

या देवी शृङ्खलामरणभृत् सुवर्णवर्णा चास्ति तां श्रीवज्रशृङ्खलां वज्रशृङ्खलामिधानामानम । किंभूताम् । असमानोऽसाधारणो मानः पूजा बोधो वा येषां, अथवा असदृशी अनमानौ प्राणाहंकारौ येषां ते असमानमानाः ते च मानवाश्च तैर्महिता पूजिता ताम् । कजयातां पङ्कजगताम् । असमानं निरहंकारं यथा स्यात् एवम् । आनम नमस्कृत । अवमं पापं तच्च विद्यते येषां तेऽनवमास्तेभ्यो हिताम् ॥ १२ ॥

अन्वयः

या शृङ्खल—भृत् कनक—निभा (च वर्तते), तां अ—समान [अथवा असम—अन (ध्यान)] —मान—मानय—महितां, कज—यातां, अन्—अवम—हितां श्री—वज्रशृङ्खलां अ—स—भान (अथवा अ—समानं) आनम ।

शब्दार्थः

शृङ्खल=शृङ्खला, सांकेत.

भृत्=धारण ४२७.

शृङ्खलभृत्=सांकेतने धारण ४२७नारी.

कनक=सुवर्ण, सोन.

निम=(१) प्रणम; (२) तुल्य, जेवी.

कनकनिभा=(१) कनकना जेवी प्रणम ३ जेनी जेवी; (२) सुवर्णना जेवी.

या (म० यद्)=जे.

तां (म० तद्)=तेने.

अन=प्राण.

६८

वज्रशृङ्खला.

— ५५१६८—१५५५

निर्वाणकलिकायाम्—

“वज्रशृङ्खलां सहावदातां पद्मवाहनां चतुर्भुजां वज्रशृङ्खला-
न्वितदक्षिणकरां पद्मशृङ्खलाधिष्ठितवामकरां वेति ।”

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ अभिनन्दनस्य प्रार्थना—

त्वमशुभान्यभिनन्दन ! नन्दिता—

सुरवधूनयनः परमोदरः ।

स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !

सुरव ! धूनय नः परमोदरः ॥ १३ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

टीका

त्वमिति । 'त्वं' 'अशुभानि' पापानि 'अभिनन्दन !' । 'नन्दितासुरवधूनयनः' नन्दितानि असुरवधूनां नयनानि येन सः । अथवा 'नन्दितासुः' आनन्दितप्राणः, प्राणिनामिति अर्थोद्गम्यते, अथवा धर्मधर्मिणोः कथंचिदभेदादसुशब्देन असुमन्त एवोच्यन्ते; 'अवधू-नयनः' न वधूपु नयने यस्य सः । 'परमोदरः' परेभ्यो मोदरो-हर्षदः । 'स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !' स्मर एव करीन्द्रस्तस्य विदारणे केसरिन्-सिंह ! । 'सुरव !' चारुध्वने ! । 'धूनय' कम्पय । 'नः' 'अस्माकम्' । 'परमोदरः' परमः-उत्कृष्टः अदरः-निर्भयः । अथवा परमं उदरं यस्य सः यतएव केसरी अतः सुरवः परमोदरश्चेति विशेषितः । हे अभिनन्दन ! जिन ! त्वं अशुभानि धूनय इति योगः ॥ १३ ॥

अवचूरिः

हे अभिनन्दन जिन, त्वमशुभान्यशिवान्यकल्याणान्यपुण्यानि वा नोऽस्माकं धूनय कम्पय विनाशय । किमूतः । नन्दिता अस्यः प्राणा प्राणिनां येन । अथवा धर्मधर्मिणोः कथंचिदभेदादसुशब्देनासुमन्त एवोच्यन्ते । तथा न वधूपु नयने यस्य स तथा । यद्वा नन्दितानि असुरवधूनयनानि येन सः । तथा परेभ्यो भोक्षे राति वृद्धाति यः । यद्वा परमुदरं यस्य । हे सुरव, जगदाह्लाषित्वात् वर्यदेशनाध्यने ।
४ । अदरो निर्भयश्च ॥ १३ ॥

अन्यथः

(हे) स्मर-करिन्-इन्द्र-विदारण-केसरिन् । सुर-व ! अभिनन्दन ! नन्दिता-असुः, अवधू-नयनः (अथवा नन्दिता-असुर-वधू-नयनः), परम-उदरः (अथवा पर-मोद-रः), परमः, अव-रः त्वं नः अशुभानि धूनय ।

શબ્દાર્થ

ત્વં (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

અણુમાનિ (મૂં અણુમ)=અણુઓને, પાપોને.

અભિનન્દન=હે અભિનન્દન નાથ ! એથા
તીર્થંકર !

નન્વિત (ધાં નન્દ)=પુરી કરેલ.

અણુ=પ્રાણુ.

નન્વિતાણુઃ=પુરી કર્યા છે પ્રાણુને અર્થાત્
પ્રાણીઓને^૧ જેણે એવા.

વધૂ=શ્રી, પ્રમદા, લલના.

નયન=નેત્ર, આંખ.

અવધૂનયન=શ્રી તરફ (ખે'ચાયેલાં) નથી
નેત્રો જેનાં એવા.

નન્વિતાણુરવધૂનયન=આનંદિત કરી છે અણુ-
રોની અબલાઓની આંખોને જેણે એવા.

પરમ=સર્વોત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ.

ઉદર=ઉદર, પેટ.

પરમોદર=શ્રેષ્ઠ ઉદરવાળા.

મોદ=હર્ષ, આનંદ.

રા=આપવું.

પરમોદર=ઉત્કૃષ્ટ હર્ષને અર્પણ કરનારા,
અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારા.

સ્મર^૨=કંઠર્ષ, મદન, રતિ-પતિ.

કરિન્=કુંજર, હાથી.

દન્દ=ઉત્તમ.

કરીન્દ=ગજરાજ.

વિવારણ=સંહાર.

કેસરિન્=સિંહ.

સ્મરકરીન્દ્રવિવારણકેસરિન્=હે કંઠર્ષરૂપી
ગજરાજને મારી હઠાવવામાં સિંહ (સમાન)!

સુ=શ્રેષ્ઠતાસૂચક અવ્યય.

સુરવ=હે સુસ્વરવાળા !

ધૂનય(ધાં ધુ)=નક કર, ફર કર.

પરમઃ(મૂંપરમ)=શ્રેષ્ઠ, પ્રધાન.

વર=ભય.

અવર=અવિદ્યમાન છે ભયજેને વિષે તે, નિર્ભય.

સ્તોકાર્થ

અભિનન્દનનાથને પ્રાર્થના—

“ હે કંઠર્ષ રૂપી ગજરાજનો સંહાર કરવામાં સિંહ (સમાન) ! હે મધુર ધ્વનિવાળા
(ચતુર્થ તીર્થંકર) ! હે અભિનન્દન (નાથ) ! પ્રાણુને (અર્થાત્ પ્રાણીઓને^૧) પ્રમોદિત
કર્યા છે જેણે એવા તેમજ જેની દ્રષ્ટિ સ્ત્રીઓ તરફ ખેંચાતી નથી એવા [અથવા આનંદ
પ્રમાણ્યો છે અસુરોની અબલાઓનાં નેત્રોને જેણે એવા], વળી સર્વોત્કૃષ્ટ છે ઉદર જેનું એવો
[અથવા (જીવોને) અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારો], તેમજ શ્રેષ્ઠ તથા નિર્ભય એવો તું અમારાં
પાપોનો—અમંગલકારી કર્મનો નાશ કર. ”—૧૩

૧ ‘પ્રાણુને અર્થાત્ પ્રાણીઓને’ એમ કહેવાનું અરણ્ય એ છે કે મુણુ અને મુણી વચ્ચે કદાચિત્ અભિનન્દના
પણુ રહેલો છે. કેમકે મું મુણી વિના મુણુ એકલો કાઈ પણ સ્થલે વિદ્યમાન હોય શકે છે કે ? દાખલા તરીકે શુકલ
વર્ણુ ભેષ્ટો હોય, તે શુકલવર્ણુ વસ્તુમાં જ મળી શકશે. પરંતુ તે પ્રયત્ન તો નહિજ મળે; આ વાત તો આ-
વાલગોપાલ પ્રસિદ્ધ છે.

૨ સ્મરન્ત્યેન સ્મરઃ ।

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીઅભિનન્દન—

આ જૈનોના ચોથા તીર્થંકરનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. સિદ્ધાર્થ રાણી અને સંવર રાજા તેમનાં માત-પિતા થતા હતાં. તેમનો સુવર્ણવર્ણી તેમજ ત્રણસે ધનુષ્ય-પ્રમાણુ દેહ વાનરના લાંછનથી વિશેષતઃ શોભતો હતો. ભોગ-ફલ-કર્માનુસાર તેમણે પણ લગ્ન-ગાંઠથી બંધાવું પડ્યું હતું. અંતમાં ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરી અનુપમ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી, તીર્થંકરને ચોખ્ખું કાર્ય કરી, પચાસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ મોક્ષે સિધાળ્યા. તીર્થંકરોનો દેવનિ—

અત્ર અભિનન્દન નાથને ‘સુરવ’ અર્થાત્ ‘દિવ્ય દેવનિ’વાળા’ કહ્યા છે, પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ વિશેષણ તો સમસ્ત તીર્થંકરોને લાગુ પડે છે; કેમકે પ્રત્યેક તીર્થંકરની વાણી અમૃતસમાન મધુર એક ચોજન પર્યંત સભાગાય તેવી, હરેક જીવને રૂચિકર, ઇત્યાદિ અનેક શુભોચ્છે વિશિષ્ટ છે. શાસ્ત્રમાં તેને સામાન્યતાઃ (૩૫) શુભે સહિત વર્ણવવામાં આવે છે. આ પાંત્રીસ શુભો સંબંધી માહિતી અભિધાનચિન્તામણિ (પ્રથમ કાણ્ડ, શ્લોકાંક ૬૫-૭૧) માંથી મળી શકશે. અન્ય-ગૌરવના ભયથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી. તીર્થંકરની વાણી વિવિધ શુભોથી વિશિષ્ટ હોવાને લઇને તો મુમુક્ષુ જનોને અતિ હિતકારી થઈ પડે છે. આ સંબંધમાં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરે કેવા વિચારો કર્યાંયા છે, તે તેમની કલ્યાણમુખદિરસ્તોત્ર નામની અલૌકિક કૃતિના નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

“સ્થાને ગમીરહ્વયોવધિસમ્મયાયાઃ
પીથૂપતાં તથા ગિરઃ સમુદીરયન્તિ ।

પીત્વા યતઃ પરમસમવસન્નભાજો

મઘ્યા વ્રજન્તિ તરસાડ્યજરામરત્યમ્ ॥” —વસંતતિલકા

—૨૧ શ્લોકાંક.

અર્થાત્—હે નાથ ! ગંભીર હૃદયરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી તમારી વાણી અમૃત-સમાન છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તે યુક્ત છે; કારણ કે જેમ અમૃતનું પાન કરવાથી અજ-રામર થવાય છે, તેવીજ રીતે તમારી વાણીરૂપી સુધાનું અત્યંત હર્ષભર પાન કરીને લબ્ધ જનો પણ સત્વર અજરામર પદ મેળવવા ભાગ્યશાલી બને છે.

હવે આ વાણીના સંબંધમાં એટલું જ નિવેદન કરવું બાકી છે કે દિગમ્બરો આવી વાણી પ્રભુના મુખમાંથી બહાર નીકળતી નથી, પરંતુ એકાએક તેમના મસ્તકમાંથી આવો દિવ્ય દેવનિ બહાર પડે છે, એમ માને છે.

શ્રીઅભિનન્દનને આપેલી સિંહની ઉપમા—

આ પદમાં અભિનન્દન નાથને સિંહની ઉપમા આપી તે યથાર્થ છે, કેમકે તેમનું ઉદર સિંહસમાન છે, વળી તેમનો દેવનિ સિંહની ગર્જનાથી કંઈ ઉતરે તેમ નથી તેમજ વળી જેમ

૧ દિવ્ય દેવનિ એ આઠ પ્રાતિહાર્યો પૈકી એક છે.

સિંહ વનનો રાજા છે, તેમ તે ત્રિશુવનના સ્વામી છે. વિશેષમાં કંઠર્પરૂપી કુંભરનો સંહાર કરવામાં તો તેઓ સિંહ કરતાં પણ અડિચાતા છે, કેમકે સિંહ તો વર્ષમાં એક વાર પણ વિવશ-સેવન કરે છે, જ્યારે તીર્થંકર તો તેને સર્વથા તિલાંજલિ આપે છે.

વૃત્ત-વિચાર—

આ શ્લોક અને ત્યાર પછીના ત્રણ શ્લોકો પણ દ્રુતવિલંબિત નામના સમવૃત્તમાં રચાયેલા છે. દ્રુતવિલંબિતનું લક્ષણ એ છે કે—

“દ્રુતવિલમ્બિતમાહ નમો મરો”

—વૃત્તરેત્નાકર.

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, બ, બ અને ર એમ ચાર ગણો એટલે બાર અક્ષરો છે. ૧

ઘ	ઘ	ઘ	—	ઘ	ઘ	—	ઘ	ઘ	—	ઘ	ઘ	—	ઘ	ઘ	—
ન	મ	મ	—	મ	મ	—	મ	મ	—	મ	મ	—	મ	મ	—

સમગ્રજિનેશ્વરાણામભ્યર્થના—

જિનવરાઃ ! પ્રયતધ્વમિતામયા

મમ તમોહરણાય મહારિણઃ ।

પ્રદધતો મુવિ વિશ્વજનીનતામ્

અમતમોહરણા યમહારિણઃ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

જિનવરા ઇતિ । ‘જિનવરાઃ’ જિનવરેન્દ્રાઃ । ‘પ્રયતધ્વ’ પ્રયત્નં કુરુધ્વમ્ । ‘ઇતામયા’ ગતરોગાઃ । ‘મમ તમોહરણાય’ મે વજ્રાનાપનયનાર્થમ્ । ‘મહારિણઃ’ મહાન્તિ અરીણિ-ચક્રાણિ ધર્મચક્રલક્ષણાણિ યેષાં તે । ‘પ્રદધતો’ ધારયતઃ, ધારયન્તો વા । ‘મુવિ’ પૃથિવ્યામ્ ।

૧ શ્રુત-ગોધ પ્રમાણે દ્રુતવિલંબિતનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે —

“અયિ કુશોદરિ । યત્ત ચતુર્થકં

શુરુ ચ સત્તમકં વશમં તથા ।

વિરતિજં ચ તથેવ વિચક્ષણી—

‘દ્રુતવિલમ્બિતમિત્યુપદિસ્યતે ॥”

અર્થાત્—હે કુશોદરી ! જે પદના ચોથા, સાતમા તથા દશમા તેમજ આરમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય, તેને પદિનો ‘દ્રુતવિલંબિત’ કહે છે.

‘વિશ્વજનીનતા’ સકલજનહિતત્વમ્ । ‘અમતમોહરણા’ ન મતૌ-નાભિમેતૌ મોહરણૌ-અજ્ઞાન-સદ્ગ્રામૌ યેપાં તે । ‘યમહારિણઃ’ મૃત્યુહરણશીલાઃ । અથવા મતમોહો-દર્શનમૂઢત્વં તસ્માદ્ રણઃ-ફલશે વાદલક્ષણો ન વિદ્યતે યેપાં તે અમતમોહરણાઃ । ‘યમહારિણઃ’ યમાઃ-અર્હિસાસત્યાસ્તેય-વ્રહ્મચર્યાદારલાઘવલક્ષણાસ્તે હારિણો-મનોહરાઃ યેપાં તે યમહારિણઃ । હે જિનવરાઃ ! મમ તમો-હરણાય પ્રયતધ્વભિત્યન્યયઃ ॥ ૧૪ ॥

અવચૂરિઃ

હે જિનવરાઃ ! મમ તમોહરણાયાજ્ઞાનાપગમાય ચૂયં પ્રયતધ્વં પ્રયતનં કુહધ્વમ્ । કિંમૃતાઃ । હતામયા મતરોગાઃ । પુનઃ કિંમૃતાઃ । મહાન્તિ અરીણિ ચક્રાણિ ધર્મચક્રલક્ષણાનિ યેપાં તે । કિં કુર્વાણાઃ । વધાનાઃ પૃથિવ્યાં વિટપજનહિતત્વમ્ । અમતાવનભિમેતૌ મોહસદ્ગ્રામૌ યેપાં તે । યમહારિણો મૃત્યુહરણ-શીલાઃ । યદ્વા યમાનિ મહાવ્રતાનિ તેર્મનોહરાઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-વરાઃ ! હત-આમર્યાઃ, મહત્-અરિણઃ, યુવિ વિશ્વ-જનીનતાં પ્રવધતૈઃ, અ-મત-મોહ-રણાઃ, યમ-હારિણઃ (ચૂયં) મમ તમસ્-હરણાય પ્રયતધ્વમ્ ।

શબ્દાર્થ

વર=ઉત્તમ.

જિનવરાઃ ! (મૂં જિન-વર)=હે જિનેશ્વરે, હે તીર્થંકરે ।

પ્રયતધ્વમ્ (ધાં યત)=તમે પ્રયતન કરે.

હત (ધાં હ)=ગયેલા.

આમય=રોગ.

હતામયાઃ=ગયા છે રોગો જેમના એવા.

મમ (મૂં અસ્મદ્)=મારા.

તમસ્=અજ્ઞાન.

હરણ=હર કરતું.

તમોહરણાય=અજ્ઞાનને હર કરવાને માટે.

અરિન્=અક, ધર્મ-અક.

મહારિણઃ=મહાન્ ધર્મ-અક છે જેમની પાસે એવા.

પ્રવધતઃ (ધાં વા)=ધારણ કરનારા.

યુવિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વીને વિષે.

વિશ્વ=(૧) વિશ્વ; (૨) સમસ્ત.

જનીનતા=મનુષ્ય-જાતિનું હિત.

વિશ્વજનીનતાં=સમસ્ત મનુષ્ય-જાતિના હિતને.

મત (ધાં મત્)=(૧)માન્ય, સ્વીકારેલ; (૨)દર્શન.

મોહ=મોહ, અજ્ઞાન.

રણ=(૧)સંઘામ, લડાઈ; (૨) કલહ.

અમતમોહરણાઃ=(૧) અસંમત છે મોહ અને

સંઘામ જેમને એવા; (૨) અમાન્ય છે

મોહને લીધે થતી લડાઈઓ જેમને

એવા; (૩) અવિદ્યમાન છે દર્શનના

મોહને લીધે થતો (વાદરૂપી) કલહ

જેમને વિષે એવા.

યમ=(૧) મૃત્યુ; (૨) મહામત (યોગનાં આઠ અંગોમાં પ્રથમ અંગ).

હારિન્=(૧) હરનારા; (૨) મનોહર.

યમહારિણઃ=(૧) મૃત્યુને હરનારા; (૨) મહા-

મન (ની પાલના) વડે મનોહર.

૧-૫ યયેતાનિ સર્ગાંયપિ વિશેષણાનિ સંયોધનપુરસ્કારિણ વ્યાખ્યાયન્તે, તથાપિ ન્યામ્યયેન ।

૧ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણપ્રાપ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને મહાધિ એ યોગનાં આઠ અંગ છે.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

“હે જિનેશ્વર! જયા છે રેગો જેમના (અથવા જેમનાથી) એવા, વળી મહાન્ (ધર્મ—) ચક્ર છે જેમની પાસે એવા, તથા પૃથ્વીને વિષે સમસ્ત માનવ—અતિના હિતને ધારણ કરનારા (અર્થાત્ સમગ્ર પ્રજાપુટના બંધુ) એવા, તેમજ અમાન્ય છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા [અથવા અસંમત છે સ્નેહના સંગ્રામે જેમને એવા અથવા અવિદ્યમાન છે કર્શનના મોહ (મિથ્યાભિનિવેશ)ને લઇને યતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા], અને વળી મૃત્યુનો અંત આણનારા [અથવા મહાવ્રતાદિંક (ની પાલના) વડે મનોહર] એવા તમે મારા અજ્ઞાનને દૂર કરવા પ્રયાસ કરો.”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરોનું વિશ્વબંધુત્વ—

આ શ્લોકમાં જિનશ્વરોને સર્વ જનને હિતકારી તરીકે ઓળખાવ્યા છે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે તીર્થંકર તરીકે જન્મ લે તે પૂર્વેના ધીમત્ સર્વમાં, (આગળ ઉપર) તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનારો જીવ ‘સર્વ જીવ કરૂં શાસનરસી’ એવી અપૂર્વ અને ઉત્તમ ભાવના લાવે છે. (અને તેમ કરીને તીર્થંકર-નામ-કર્મ બાંધે છે.) આ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભવો થયાં જગતનું કલ્યાણ કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા રાખનારી વ્યક્તિ તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તે ભાવનાને વધારે પુષ્ટ બનાવે તો તેમાં નવાઈ ખરી કે?

વળી એ પણ કયાં અજાણ્યું છે કે—

“अयं निजः परी वेति, गणना लघुचैतसाम् ।
उदारचरितानां तु, यदुच्चैव हृदुस्त्वकम् ॥”

તીર્થંકરનું અલૌકિક ગુરૂત્વ—

આ શ્લોકમાં તીર્થંકરોને મૃત્યુનો અંત આણનારા કહ્યા છે, તે ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે તેઓ પોતે સંસાર-સાગર તરી બંધ છે એટલું જ નહિ, પણ અન્ય જીવોને સત્ય માર્ગે લાગીને તેમને પણ તેઓ તારે છે. વળી એ તો દેખીતી વાત છે કે સંસાર-સાગર તરી જયા અર્થાત્ સુક્તિ મળી ગઈ કે પછી જન્મ-મરણના ફેરા ફરવા પડતા નથી; એટલે કે ચમરાજનું જીવે મૃત્યુ થાય છે.

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ બોધ થાય છે કે તીર્થંકર સાધારણ ગુરૂ નથી, પરંતુ તે સર્વોત્તમ ગુરૂ છે; કેમકે તે પોતે પણ મૃત્યુનો પરાજય કરે છે અને અન્ય જનોને પણ તેમ કરતાં શીખવે છે. અર્થાત્ તે સ્વયં સંસાર-સાગર તરી બંધ છે અને વળી અન્ય જીવોને પણ

તારે છે.^૧ આ પ્રસંગે શાસ્ત્રમાં બતાવેલા ત્રણ પ્રકારના શુદ્ધોત્તુ દિગ્-દર્શન કરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

(૧) પોતે હૂબે અને અન્યને પણ હૂબાડે એ એક પ્રકારના શુદ્ધ છે. (આને શુદ્ધ ન કહેતાં કુશુદ્ધ કહેવા તે વધારે ઉચિત ગણાય.) આવા શુદ્ધને પથરની ઉપમા આપી શકાય, કેમકે પથર ભાતે પણ જલમાં તરી શકતો નથી તેમજ જે એનો આધાર હોય તેને પણ તે તારી શકતો નથી. એ તો જગત્કેર હરીકૃત છે કે સ્વયં બ્રહ્મ હોઈ કરીને અન્યને પણ બ્રહ્મ કરવામાં પાછી પાની નહિ કરનારા, અન્યને પણ અપોગતિમાં પટકનારા શુદ્ધોએ તો જન-સમાજની હુદ્દશા કરવામાં અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે. આવા શુદ્ધોને નવ ગજના નમસ્કાર હોજો.

(૨) પોતે તરે પણ અન્યને ન તારી શકે એ બીજા પ્રકારના શુદ્ધ છે. આ શુદ્ધોને પાંદડાની સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે. કારણકે પાંદડું સ્વયં તો જલમાં તરી શકે છે, પરંતુ તેનામાં બીજાને સાથે લઈ તરવાની શક્તિ નથી. આ પ્રકારના શુદ્ધો આત્મ-કૃત્યાણુ કરી શકે છે, કિન્તુ અન્ય જીવોને સન્માર્ગે દોરી જવા અશક્ય છે. છતાં પણ તે ઉપર્યુક્ત શુદ્ધો કરતાં હજાર દરજ્જે પ્રશંસનીય છે.

(૩) પોતે તરે અને પરને પણ તારે તે ત્રીજા પ્રકારના યાને ઉત્તમ ક્ષાટિના શુદ્ધો છે. આ શુદ્ધોને કાળના નાવની ઉપમા આપવી યથાર્થ છે. એનું કારણ એ છે કે જેમ કાળનું નાવ ભાતે પણ જલમાં તરે છે અને નાવનો આશ્રય કરનારાને પણ તે તારે છે, તેમ આવા શુદ્ધો પોતે પણ ભવ-સમુદ્ર તરી ભય છે અને અન્યને પણ સન્માર્ગેનો યોગ કરાવી તેને પણ તારે છે.^૨

વિશેષમાં તીર્થંકર આશ્રીને ‘મહામતાદિકની ખાલનાથી મનોહર’ એવું વિશેષણ વાપરીને પણ તેનું સર્વોત્તમ શુદ્ધત્વ પ્રદર્શિત કર્યું છે. કેમકે કેટલાક શુદ્ધો એવા હોય છે કે શિષ્ય-વર્ગને તપ, જપ, નિયમ વિગેરે કરવાનું ફરમાવે અને પોતે તો માલ-મલીકા ઉડાવે, મોજ-શોખ કરવામાં કબ્જાસ ન રાખે, હુંકમા સર્વ ઇન્દ્રિયોને યથેચ્છ રીતે વર્તવા દે. તીર્થંકરે તો પોતે જે જે ક્રિયાઓ અમલમાં મૂકે છે, તેનીજ પ્રફુલ્લા કરે છે-પોતાનો સ્વાનુભાવજ પ્રદર્શિત કરે છે.

અર્હિસાદિક મહામત—

જૈનશાસ્ત્રમાં યમના અર્હિસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એમ પાંચ ભેદો પાઠવામાં આવ્યા છે અર્થાત્ પંચ મહામતો બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ મહામતોના લક્ષણો તેમજ તેનાં સ્વરૂપ સર્વ જોને વિદિત હોવાથી તેનું પુનઃદર્શન અત્ર કરાવવાની જરૂર નથી પરંતુ એટલું તો કહેવું પડશે કે અર્હિસા એ સર્વમાન્ય ધર્મ છે. અરે ખાસ એ જૈનોનોજ ધર્મ નથી, પરંતુ હિંદુઓનો પણ એ ધર્મ છે.^૩

૧ સરખાવે ‘નમુદ્ધુલું’ આ યાને શકેસ્તવમાં જિજ્ઞેષર પરતે વાપરેલા વિશેષણે ‘તિશ્રાણ’, ‘તારયાણ’

૨ જ્ઞાના દર્શનનુસાર શુદ્ધના ચાર પ્રકાર પડી શકે છે, આ શુદ્ધ-ચતુર્ભંગીની માહિતી માટે જુઓ ઉપદેશ-રત્નાકર (પૃષ્ઠ ૪૫)

૩ એ ઉમેરવું જરૂરી સમજાય છે કે હેતુ, સ્વરૂપ, રૂલ, અનુબંધ, વિધાન, ભાવના ઇત્યાદિ દ્વારા અર્હિસાનું વિચિત્ર સ્વરૂપ તો જૈન દર્શનમાજ નજરે પડે છે.

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે—

“સર્વે વેદા ન તત્ કુર્યુઃ, સર્વે યજ્ઞાઞ્ચ ભારત ! ।

સર્વે તીર્થાભિષેકાઞ્ચ, યત્ કુર્યાત્ પ્રાણિનાં દયા ॥”

—શાન્તિપર્વ.

અર્થાત્—“હે ભારત ! બધા વેદો, સર્વે યજ્ઞો અને સમસ્ત તીર્થાભિષેકોનું જે ફળ છે, તે ફળ જીવ-દયાના ફળ આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી.”

અનુશાસન પર્વમાં તો ત્યાં સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“અહિંસા પરમો ધર્મસ્તથાહિંસા પરો વ્રમઃ ।

અહિંસા પરમં વાનમહિંસા પરમં તપઃ ॥”

...
...
...
...

—૧૧૬ શ્રી અષ્ટાધ્ય, ૩૭-૪૧

હવે આ તો જૈનોની અને હિંદુઓની વાત કહી. પરંતુ જુદા સુસક્ષ્માનોને પણ તેના ધર્મનાં પુસ્તકો અહિંસાનું પાલન કરવા ફરમાવે છે. કુસને શરીરમાં (સુરાઉલભાધદ સ્ત્રિપારા, મંજલ ૩, આયત ૩ માં) ત્યાં સુધી ફરમાન કરવામાં આવ્યું છે કે—

“મક્કામાં તેની હુકમ સુધીમાં પ્રાણિ-વધ કરવો નહિ અને મક્કાની હજ (યાત્રા) કરવા નીકળેલાએ ઘેરથી નીકળે ત્યારથી લઇને તે યાત્રા કરીને તે પાછો ફરે, ત્યાં સુધી કોઈ પણ જાનવરને મારવો નહિ.”

આવી રીતે પારસી અને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં પણ અનેક સ્થળે અહિંસાની પુષ્ટિનાં ઉદાહરણો મળી આવે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે “અહિંસા પરમો ધર્મઃ” એ સિદ્ધાન્ત કંઈ જૈનોના ધર્મને નથી, પરંતુ એ તો સમસ્ત બ્રહ્માંડે સ્વીકારેલ અને તેને સ્વીકારવા યોગ્ય સિદ્ધાન્ત છે.

સૂ-ચ—

જોકે સત્યનું સ્વરૂપ જાણીતું છે, તથાપિ તે સંબંધે જે જોલ કહેવાની આવશ્યકતા રહેલી છે.

સત્યનો અર્થ સાચું જોતરું જોટલોજ નથી, પરંતુ સ્વ-પર ઉપર ઉપકાર થાય-કોઇને પણ હાનિ ન પહોંચે એવું વચન જોલવું એવું નામ ‘સત્ય’ છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે વચન જોલવાથી અન્ય જીવનો વધ થવાનો પ્રસંગ આવે કે કોઈના દુઃખમાં દુઃખ ઉપજે, તો તે સત્ય વચન પણ નજર જોલવું. આ વાતની તો મનુસ્મૃતિ પણ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

૧ અદિમાના વિચિત્ર સ્વરૂપ સાર જુઓ પ્રજ્ઞ-વ્યાકરણ તથા અહિંસા-દિગ્દર્શન.

૨ સરખાવો—

અકેદજ્ઞતે ગવેદ્ યત્ર, પ્રાણિનાં પ્રાણરક્ષણમ્ ।

અહતં તત્ર સત્યં સ્વાત્, સત્યમપ્યહતં મત્તે ॥

—મહાભારત, બટલોપાખ્યાન.

“સત્યં વ્રૂયાત પ્રિયં વ્રૂયાત, ન વ્રૂયાત સત્યમપ્રિયમ્ ।
પ્રિયં ચ નાનૃતં વ્રૂયાદ્, एष धर्मः सनातनः ॥”

—ચતુર્થ અધ્યાય.

અર્થાત્—“સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, કિન્તુ સત્ય હોઈ કરીને પણ અપ્રિય હોય તે ન બોલવું, તેમજ પ્રિય હોઈને અસત્ય ન બોલવું. ”

દશવૈકાલિક સૂત્રમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“तदेव काणं काणमिति, पंडगं पंडगमिति वा ।
वाहिअं वावि रोगमिति, तेणं चोरमिति नो वए” ॥^૧

—સપ્તમ અધ્યયન, દ્વિતીય ઉદ્દેશ, ૧૨ મી ગાથા.

અર્થાત્—“કાણાને કાણો, નપુંસકને નપુંસક, વ્યાધિગ્રસ્તને રોગી અને ચોરને ચોર (કહેવાથી તે જીવને હુઝા ઉત્પન્ન થતું હોવાથી) એવું વચન બોલવું નહિ. ”

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ‘સદ્મ્યો હિતં સત્યમ્’ અર્થાત્ સજ્જનોને જે હિતકારી હોય તેજ ‘સત્ય’ કહેવાય છે.

અર્થૌર્થ—

આ મતના સંબંધમાં કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે કોઈની પડી ગયેલી કે જોવાયેલી વસ્તુ લેવાનો પણ અન્યને અધિકાર નથી. તો પછી સાધુને તો જે વસ્તુ આપવામાં આવે તેજ તે લઈ શકે એમાં કહેવુંજ શું ?

બ્રહ્મચર્ય—

‘ब्रह्मणि चरणमिति ब्रह्मचर्यम्’ અર્થાત્ આત્મ-સ્વરૂપમાં વિચરવું—રમણ કરવું તે ‘બ્રહ્મચર્ય’ છે. આ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી શું શું લાભો થાય છે, તે કહેવાની જરૂર નથી. પરંતુ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે સાધુએ ગ્રહણ કરેલાં પાંચ મહાવ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય સિવાયનાં ચાર મહાવ્રતો પરત્વે કંઈક પ્રવૃત્તિ થાય તો તેને પ્રાયશ્ચિત્તાદિક આપ્યા વિના પણ શુદ્ધ બનાવી શકાય. પરંતુ બ્રહ્મચર્યનો તો કોઈ પણ કારણસર ત્યાગ કરવો તે શાસ્ત્ર-સંમત નથી. અહિંસા-દિકના સંબંધમાં અપવાદને સારૂ અવકાશ છે, પરંતુ તથાવિધ અપવાદને સારૂ આ બ્રહ્મચર્યના મતમાં તો સ્થાન નથી.^૨

૧ સરૂત બા—

तद्यत्र काणं काणमिति, एण्टकं एण्टकमिति वा ।

एवापिमन्तं चात्रवि रोगिमिति, स्तेनं चौरमिति वा न यदेव ॥

૨ બ્રહ્મચર્યસંબંધી વિશેષ આદિની સાર જુઓ રીતિપદશબ્દાત્, ભવ-ભાવના, બ્રહ્મચર્ય-દિગ-દર્શન વિગેરે.

અપરિશ્કૃ—

‘પરિશ્કૃ’નો અર્થ ‘મૂર્છા’ થાય છે. ‘મૂર્છા પરિશ્કૃઃ’ એ વાત તત્વાર્થાધિગમ-સૂત્રના સ્પષ્ટતમ અધ્યાય (સૂ. ૧૨) ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે. ફક્ત કાંચન-કામિનીનો ત્યાગ કર્યો એટલે સંપૂર્ણતઃ અપરિશ્કૃ મતનું પાલન થઈ ચૂક્યું એમ માનવું તે ભૂલ ભરેલું છે. પરંતુ અભિલાષાનો વિરોધ કરવો, લોભનું નિકન્દન કરવું, કેઈ પણ વસ્તુના ઉપર મમતા ન રાખવી એનું નામ યથાર્થ ‘અપરિશ્કૃ’ છે.

ધર્મ-ચક્ર—

‘ધર્મ-ચક્ર’ સંબંધી ઉલ્લેખ ૩૦ મા તેમજ ૯૪ મા શ્લોકમાં પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે. એની વિશિષ્ટ માહિતી માટે જુઓ ૯૪ મા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.

આગમ-સ્તુતિઃ—

અસુમતાં મૃતિજાત્યહિતાય યો

જિનવરાગમ ! નો ભવમાયતમ્ ।

પ્રલઘુતાં નય નિર્મથિતોદ્ધતા—

જિનવરાગમનોભવમાય ! તમ્ ॥ ૧૫ ॥

—કૃત૦

ટીકા

અસુમતામિતિ । ‘અસુમતાં’ પ્રાણિનામ્ । ‘મૃતિજાત્યહિતાય’ મૃતિજાતી-મરણજન્મની તેણે અહિત-અપર્યય તસ્મૈ યઃ તાદર્શ્યચતુર્થીયમ્ । ‘જિનવરાગમ !’ અર્હતવચનમ્ । ‘નઃ’ અસ્માકમ્ । ‘ભવં’ સંસારમ્ । ‘આયતં’ દીર્ઘમ્ । ‘પ્રલઘુતાં નય’ હસીયસ્ત્વં પ્રાપય । ‘નિર્મથિતોદ્ધતા-જિનવરાગમનોભવમાય !’ ‘તં’ ઉદ્ધતાજિઃ-ઉદ્ધામસદ્ગ્રામઃ નવરાગો-નૂતનો દ્રવ્યાદાયભિલાષઃ મનોભવઃ-કામઃ માયા-વચ્ચન્નિકા તે નિર્મથિતા યેન, અથવા ઉદ્ધતાજો નવરાગો નવો રાગો યસ્ય તન્મનસ્તત્ર ભવા યા માયા સા નિર્મથિતા યેન, યદિવા ઉદ્ધતાજિનઃ-ઉત્તિસત્ત્વચર્યા, વરાગમનાઃ-વરાગઃ-પ્રપાનશૈલો અર્થાત્ કેલાસઃ તત્ર મનો યસ્ય, માયા સંસારલક્ષણા, નિર્મથિતા ઉદ્ધતા-જિનસ્ય વરાગમનસો ‘ભવ’સ્ય માયા યેન તસ્યામંત્રણમ્ । इदमपि व्याख्यानं लोकयुक्तयनुसारेण यदत एव । हे जिनवरागम ! यो मृतिजात्यहृताय असुमतां तं भवं नः प्रलघुतां नयेति सम्बन्धः । अथवा नो इति प्रतिषेधे । मृतिजात्योरासुमतां सम्बन्धिन्योराहिताय यो नो भवति, किं तर्हि तदुपचयहेतुत्वाद् हिताय, तं भवं प्रलघुतां नयेति व्याख्यायते ॥ १५ ॥

વિશેષમાં જૈનોના આવા પવિત્ર શાસ્ત્રના-આગમના અંગ, ઉપાંગાદિ (૪૫) વિભાગો પાઠવામાં આવ્યા છે. તૃતીય પ્રલોકના સ્થાપિત દૃષ્ટિવાદ સિવાયનાં ૧૧ અંગો, ૧૨ ઉપાંગો^૨ અનુયોગ-દ્વાર અને ૪ મૂલ-સૂત્ર^૩ એમ

આ ૪૫ આગમોની સ્થૂલ રૂપરે આલેખી છે.

શ્રીરોહિણ્યે નમઃ—

વિશિલ્લશક્ષ્ણુપા ઘટ્ટ
સુરભિયા તત્તતુન્નમ
પરિગતાં વિશદામિહ રો
સુરભિયાતતત્તુન્નમ હ

ટીકા

વિશિલ્લશંલેતિ । ‘વિશિલ્લશક્ષ્ણુપા’ શરકમ્બુભાજા
ભિયા’ અસ્તા સત્સુરાણાં હરકુષ્ટામરાણાં મીર્યેન તેન । ‘તત્તતુન્નમ’
મહાન્ત અરયો યૈન તેન । ‘પરિગતાં’ પરિવીતામ્ । ‘વિશદાં’ શુ
‘રોહિણી’ રોહિણ્યભિધાનામ્ । ‘સુરભિયાતતત્તુન્નમ’ સુરભિસ્થિતદેહામ્ ।
રુચિરેળ । ઘનુપા પરિગતાં રોહિણીં નમેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

૧ ૧૨ અંગને બદલે અત્ર ૧૧ અંગોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ
અપેક્ષાએ આગમોની સંખ્યા ૪૫ ની છે. હાલમાં આર્યુ અંગ વિષયમાં નથી, તેથી તેના
તે અત્ર મણુવામાં આવ્યું નથી.

૨ બાર ઉપાંગો—(૧) ઔપપાતિક, (૨) રાત્રપ્રશીપ, (૩) છવાચ્છવાલિંગમ,
પના, (૪) જમ્બુદ્વીપ—પ્રજાપતિ, (૬) ચન્દ્ર—પ્રજાપતિ, (૭) મૂર્ચ—પ્રજાપતિ, (૮) (૯)
(કલ્પિકા), (૯) કલ્પાવતસિકા, (૧૦) પ્રુષ્પિકા, (૧૧) પ્રુષ્પ-સૂત્રિકા અને (૧૨) વૃષ્ણિકા.

૩ દસ પ્રદીર્ઘા—(૧) ચતુઃશરણ, (૨) સંસ્તાર, (૩) આતુર-પ્રત્યાખ્યાન, (૪) ભક્ત-પરિ-
(૫) તન્નુલ-વેચારિક, (૬) ચન્દ્ર-વેધિક (૭) દેવેન્દ્ર-સ્તવ, (૮) મણિ-વિદ્યા, (૯) મહા-
પ્રત્યાખ્યાન અને (૧૦) વીર-સ્તવ.

૪ ૭ ઉદ-મૂર્તિ—(૧) નિરીય, (૨) મહાનિરીય, (૩) વ્યવહાર, (૪) દગાશુન-સ્કંધ,
(૫) બૃહદ-સ્કંધ અને (૬) પચ-કલ્પ.

૫ ચાર મૂલ-સૂત્રો—(૧) ઉત્તરાધ્યયન, (૨) આચરણ, (૩) કર્મવેદિકા અને (૪) પિઃલ-નિર્મુક્તિ.

रोहिणी देवी.

निर्घाणकलिकायाम्—

“तत्राद्यां रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रयाणा-
न्यतदक्षिणपाणिं शङ्खधनुयुक्तयामपाणिं चेति ।”

અવત્તૂરિઃ

ધનુષા મળિહતહસ્તાં રોહિણીં દેવીં નમ । ધનુષા કિંમૂતેન । શરશઙ્ગસહિતેન । અસ્તા ધ્વસ્તા સત્તુ-
રાણીં પ્રકૃષ્ઠદેવાનાં મીર્યેન । તતઃ પ્રસૂતા તુષ્ઠાઃ પ્રેરિતા મહાન્તોડરયો યેન । પરિગતાં પરિવાસ્તામ્ ।
વિશદાં શુક્રવર્ણામ્ । ઇહાત્ર જગતિ । રોહિણીં રોહિણ્યમિધાનામ્ । સુરમિર્ગાસ્ત્ર યાતા પ્રાપ્તા તનુર્યસ્યાસ્તાં
દેવીં નમ પ્રણિપત । ધનુષા કિંમૂતેન । હારિણા મનોહરેણ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

વિશિલ-શઙ્ગ-શુષા, અસ્ત-સત્-સુર-મિયા, તત-તુષ્ઠ-મહત્-અરિણા, હારિણા ધનુષા
(મળિહતહસ્તાં) વિશદાં, સુરમિ-યાત-તનું ઇહ પરિગતાં રોહિણીં નમ ।

શીખરાર્થ

વિશિલ=ખાણુ.

શઙ્ગ=શંખ.

શુષ=સેવયું.

વિશિલશઙ્ગશુષા=ખાણુ અને શંખથી યુક્ત.

ધનુષા (મૂં ધનુસ્)=ધનુષ્ય વડે.

સત્=(૧) સજ્જન; (૨) સારા.

મી=ભય, ભીતિ.

અસ્તસુરમિયા=(૧) દૂર કર્યો છે સજ્જન-
નોનો તેમજ દેવોનો ભય જેણે એવા;
(૨) નાશ કર્યો છે સારા દેવોના ભયનો
જેણે એવા.

તત (પાં તત્)=પ્રસારી હીધેલ.

તુષ્ઠ (પાં તુદ્)=હાંકી કાઢેલ, મારી હાંકાવેલ.

અરિ=શત્રુ, દુશ્મન.

તતનુષ્ઠમહારિણા=લાંબા કરી હીધા છે તેમજ
મારી હાંકાયા છે મોટા મોટા શત્રુઓને
જેણે એવા.

પરિગતાં (મૂં પરિગતાં)=(૧) પ્રખ્યાત; (૨)
વીંટાળેલી.

વિશદાં (મૂં વિશદ)= (૧) શ્વેત વર્ણવાળી;
(૨) નિર્મલ.

ઇહ=આ જગતમાં.

રોહિણીં (મૂં રોહિણી)=રોહિણી (દેવી)ને.

સુરમિ=ધેતુ, આય.

તનુ=દેહ.

સુરમિયાતતનું=ધેતુને પ્રાપ્ત થયેલો છે દેહ
જેનો એવી.

નમ (પાં નમ્)=તું નમન કર.

હારિણા (મૂં હારિણ અયમ હારિ)=મનોહર.

રોહિણી

રોહિણી દેવીને નમસ્કાર—

“ખાણુ અને શંખથી યુક્ત એવા, તથા દૂર કર્યો છે સજ્જન અને સુરનો ભય જેણે
એવા [અથવા દૂર કરી છે શુદ્ધેવોની ભીતિ જેણે એવા], તેમજ લાંબા કરી હીધા છે તથા
મારી હાંકાયા છે મોટા મોટા દુશ્મનોને જેણે એવા અને વળી મનોહર એવા ધનુષ્ય વડે
(અલંકૃત છે હસ્ત જોનો) એવી અને વળી શ્વેત-વર્ણી [અથવા નિર્મલ], તેમજ
ધેતુ ઉપર બેસનારો છે દેહ જોનો એવી, તથા આ જગતમાં રોહિણી તરીકે પ્રખ્યાત
[અથવા (પરિજનોથી) પરિવૃત્ત] એવી (દેવી)ને (હે ભય-જન !) તું નમન કર.”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

“પુણ્યળીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી’ એ રોહિણી શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુંદ, પુષ્પ, હિમ ઈત્યાદિકના જેવી ચેતવંશી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી બેઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તત્રાયાં રોહિણીં ધવલવંર્ણાં મુરમિવાદનાં ચતુર્મુજામક્ષસૂત્રાણાન્વિતદક્ષિણપાણિં શશ્વધનુર્યુક્ત-
વામપાણિં ચેતિ.”

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

દાહ્વાક્ષમાલાશરણપશાલિ—

ચતુષ્કરા કુન્દતુપારગૌરા ।

ગોગામિની ગીતવરપ્રભાવા

શ્રીરોહિણી સિદ્ધિમિમાં દવાતુ ॥

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૧૧

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનો અન્વય કરતી વેળાએ ‘ધનુષા’ની સાથે સંબંધ ધરાવનારું કોઈ પણ પદ (દાખલા તરીકે ‘મહિતહલાં’) અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.^૧ આ પ્રમાણે અધ્યાહાર લેવાનો વિચાર ન થાય, તો તે પણ કથંચિત્ ચાલી શકે તેમ છે; કેમકે ‘ધનુષા પરિગતાં’ એમ અન્વય કરવાથી કોઈ પણ પદ અધ્યાહાર છે એમ સમજવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, પરંતુ તેમ થતાં ‘ફહ’ શબ્દને ‘નમ’ ક્રિયાપદની સાથે લેવાની જરૂરીઆત જણાય છે અને આ અર્થ બહુ ઈષ્ટ નથી એમ લાગે છે. ત્યારે શું આ પદ કેટલેક અંશે દ્રષિત છે, અપૂર્ણ છે એમ માનવું હીક ગણાય ખરૂં? અને તેમ હોય તો આ મહાકવિની કૃતિ પણ દોષાંકિત કહે ખરી કેની? આ પ્રશ્નનો આગળ ઉપર ૪૪ માં શ્લોકમાં વિચાર કરીશું.

^૧ વિચારો શીખપ-ભદ્રિચરિત્ર ચતુર્વિંશતિકાના સોળમા શ્લોકનો અન્વય; ત્યાં પણ ‘વત્સલિતા’ કે તેનું કોઈ પદ અધ્યાહાર એમ માનવું પડે છે.

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः .

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

मदमदनरहित ! नरहित !

सुमते ! सुमतेन ! कनकतारेतारे ! !

दमदमपालय ! पालय

दरादरातिक्षतिक्षपातः पातः ! ॥ १७ ॥

—आर्या०

टीका

मदमदनेति । 'मदमदनरहित !' मदः—अहङ्कारः मदनः—कामः ताभ्यां रहितः तस्य सम्बोधनम् । 'नरहित !' नरेभ्यो हित ! ! 'सुमते' सुमतिअभिधान ! । 'सुमतेन' सुमतस्य सदागमेन स्वामिन् अथवा सुमतेन करणभूतेन । 'कनकतार' तपनीयोज्ज्वल ! ! 'इतारे' गतशत्रो ! ! 'दमदं' प्रशमदम् । 'अपालय' अपगतनिलय । 'पालय' रक्ष । 'दरात्' त्रासात् । 'अरातिक्षति-क्षपातः' अरातिक्षतिः—शत्रुभ्य उपमर्दः सैव रौद्रात्मकत्वात् क्षपा—रात्रिः तस्याः सकाशात् । 'पातः !' प्रायक ! ! हे सुमते ! दराद् दमदं पालयेति सम्बन्धः ॥ १७ ॥

अवचुरिः

हे मदकामाभ्यां त्यक्त ! हे नरेभ्यो हित ! हे सुमतिजिन ! दमदं प्रशमदं नरं दरादिहलोकादिभेद-भिक्षसाध्वसात् पालय रक्ष । हे सुमतेन सुखिन्द्वान्तस्वामिन् ! ! यद्वा सुमतेन करणभूतेन । हे अपालय अपगतनिलय ॥ हे कनकतार तपनीयोज्ज्वल ! ! हे इतारे गतशत्रव ! ! हे पातप्रायक ! ! अरातिक्षतिः शत्रुभ्य उपमर्दः सैव रौद्रात्मकत्वात् क्षपा रात्रिस्तस्याः सकाशात् ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे) मद-मदन-रहित ! नर-हित ! सुमत-दन ! (अथवा सुमतेन) कनक-तार ! इत-अरे ! अप-आलय ! अराति-क्षति-क्षपातः पातः ! सुमते ! (त्वं) दरात् दम-दं पालय ।

शब्दार्थः

मदनं=कामदेव, ४०४०.

मदमदनरहित ! = हे हर्ष आने ४०४०थी रहित !

नर=भुभु.

नरहित ! = हे भुभुभ्याने हितकारी !

सुमते ! (मूं सुमति) = हे सुमति (नाथ) !

इन=स्वामी.

સુમતેન ! =હે સુસિદ્ધાંતના સ્વામિન્ !
 સુમતેન (મૂં સુમત) =સુસિદ્ધાંત વડે.
 તાર =ઉજ્જવલ, પ્રકાશિત. *
 કનકતાર ! =હે કાંચનના જેવા ઉજ્જવલ !
 રૂત (ઘાં રૂ) =ગચેલ.
 રૂતારે ! =ગચેલા છે શત્રુઓ જેના એવા ! (સં૦)
 દમ =શમ, ઉપશમ.
 દા =આપણું.
 દમદં =ઉપશમને આપનારાને.
 આલય =ગૃહ.

અપાલય ! =ત્યાગ કર્યો છે ગૃહનો જેણે
 એવા ! (સં૦) .
 પાલય (ઘાં પાલ) =તું બચાવ, રક્ષણ કર.
 દરાવ (મૂં દર) =ભયથી.
 અરાતિ =શત્રુ.
 ક્ષતિ =ઉપદ્રવ.
 ક્ષપા =ચત્રિ, નિશા.
 અરાતિક્ષતિક્ષપાતઃ =શત્રુ તરફથી થતા ઉપ-
 દ્રવરૂપી રાત્રિથી.
 પાતઃ ! (મૂં પાતૃ) =હે પાલક !

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ—

“ હે દર્પ અને કંદર્પથી રહિત (પંચમ તીર્થકર) ! હે મનુષ્યના હિતકારી (જિનેશ્વર) !
 હે સુસિદ્ધાંતના (પ્રરૂપક હોવાથી તેના) સ્વામિન્ ! હે સુવર્ણના સમાન ઉજ્જવલ (પ્રભો) !
 નબ્દ યથા છે દુશ્મનો જેના એવા હે (દેવાધિદેવ) ! ત્યાગ કર્યો છે ગૃહનો (અર્થાત્ ગૃહસ્થા-
 શ્રમનો) જેણે એવા હે (ઈશ) ! હે શત્રુઓ તરફથી થતા ઉપદ્રવરૂપી રાત્રિથી રક્ષણ કર-
 નારા (પરમેશ્વર) ! હે (શોભન મતિવાળા) સુમતિ (નાથ) ! તું પ્રશમને આપનારા (સુનિવર) ને
 (સુસિદ્ધાંતદ્વારા) ભયભાંથી બચાવ. ”—૧૭.

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીસુમતિનાથ—

સુમતિનાથ એ જોનાના પંચમ તીર્થકર છે. એમનો જન્મ આયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. સુમંગલા રાણી અને મેઘરથ રાજા એ એમનાં માતૃપિતા યતાં હતાં. એમના ક્રોધના લક્ષણથી લક્ષિત તેમજ સુવર્ણવર્ણી દેહતું પ્રમાણ ત્રણે ધનુષ્ય જેટલું હતું. એમનું આળીસ વાળ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં એઓ અજરામર પદ પામ્યા.

દમ (ઉપશમ) વિચાર—

દમ કદો કે ઉપશમ કદો કે નિષ્કાપાત્વ કદો એ બધું એકજ છે. કેમકે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપી ચાર દુષ્ટતાને કાણુમાં રાખવા—તેમને રાદી રાખવા—તેમનાથી વેગળા રહેતું એ ‘ઉપશમ’ છે. જેવો ક્રોધ ઉત્પત્ત થયો કે તરતજ તેનો મદ્યથી માન પણ ઉદ્ભવે છે, અને બધાં ક્રોધ અને માનરૂપી દંદ પ્રકટ થયું કે પછી માયા અને લોભ રૂપી દંદને પ્રકટ થતાં વાર

લાગતી નથી. આથી કરીને કૌષાદિક ચાર કથાયોનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખીને એટલે કે તે કથાયોનું સામાન્ય સ્થપાતાં આત્મિક લક્ષી પ્રકાશન કરી બાંધે છે અર્થાત્ તે ચાર ચંડાળની ચોકડીની ગુલામગીરી કરવાથી આત્માને અનેક પ્રકારના કટુ વિપાકો ભોગવવા પડે છે એ વાતને સંપૂર્ણ લક્ષ્યમાં રાખીને જેમ જને તેમ આ ચંડાળોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો; અને તેમ છતાં પણ કૌર્ષકારણસર આવા ચંડાળોનો સ્પર્શ થઈ બાંધ, તો તે સ્પર્શના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે સદ્ભાવનારૂપી જલથી આત્માનું પ્રક્ષાલન કરવું. કથાય વિનાની શાંત વૃત્તિ યાને ઉપશમ એ અનેક હિતના કારણરૂપ છે. શમ-દ્રેષાદિકથી ઉદ્ભવતા વિકલ્પોને શમાવી દઈને-વિભાવને યાને પરભાવને તિલાંજલિ આપીને, ટુંક સમયને માટે પણ સ્વ-ભાવમાં વર્તવામાં આવે અર્થાત્ આત્મ-રમણ થઈ શકે, તો તે દ્વારા જે સુખ-આનંદ આત્મા અનુભવી શકે છે, તે સુખની આગળ ઈદ્રાદિકનાં પણ સુખ-આનંદ ઈર્ષ્ય ગણત્રીમાં નથી.

વિશેષમાં શાન્ત-ઉપશાન્ત-અશાન્ત વૃત્તિ વગરનાં અર્થાત્ સમતા રસનું પાન કર્યા વિના કરતાં શુભ અનુષ્ઠાનો પણ લેણે થતાં નથી. અર્થાત્ પ્રભુ-પૂજા, જપ, તપ, ચારિત્ર ઇત્યાદિ ઉપશમ-વહિત હોય, તો તે આંક વિનાનાં ગીડાં જેવાં છે. ચાસમાં કહ્યું પણ છે કે “જ્વલમ સારં તુ સામજ” અર્થાત્ ઉપશમપૂર્વકનું જ ચારિત્ર પ્રશંસનીય છે.

હેવટમાં ગળજુકુમાર, મેતાર્થ બુનિ, ખંધક સાધુ ઇત્યાદિ મહાત્માઓએ કેવી રીતે ઉપશમ-રસનું સેવન કર્યું અને તેથી શું લાભો મેળવ્યા, તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવાની સૂચના કરી આ વિષયને અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

ભાય અને તેના પ્રકારો—

શાસ્ત્રમાં ભયના સાત, આઠ તેમજ સોળ પ્રકારો વર્ણવ્યા છે. તેમાં સાત ભયો તો નીચે સુજળ છે:—(૧) ઈલ્લૌક-ભય (સાલતીયથી ભય, જેમ મનુષ્યને મનુષ્યથી), (૨) પરલૌક-ભય (વિભાતીયથી ભય, જેમ મનુષ્યને સિંહાદિકથી), (૩) અકસ્માદ્-ભય (વિજલ્લી આદિથી), (૪) આભવિકા-ભય (ઉદર-પૂરણનો ભય), (૫) આઘાત-ભય (ચોરનો ભય), (૬) મરણ-ભય અને (૭) અપકીર્તિ-ભય.

ભયના આઠ પ્રકારો તો સોળ, જલ, દાવાનલ, સર્પ, ચોર, સિંહ, હાથી અને સંગ્રામ છે. એ વાત તેમજ આ અષ્ટ પ્રકારના ભયોનું વર્ણન મ્હાનતુંગસૂરિએ રચેલા નમિઊણુ સ્તોત્ર ઉપરથી દિગ્ગોચર થાય છે. વિશેષમાં ચોરને બદલે કારાગૃહ (બંધન)નો ભય તરીકે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, એ વાત તેમજ આઠે ભયોનું વર્ણન આ સૂરિજીના રચેલા લક્ષ્મીમર સ્તોત્રના ૩૪-૪૨ સ્લોકો ઉપરથી પણ ભેઈ શકાય છે.

હવે જે ભયોના સોળ પ્રકારો પાડવામાં આવે છે, તેનાં નામો જનતા સુધી તો અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમની ટીકામાંથી મળી શકશે.

પદ-ચમત્કાર—

અત્યાર સુધીનાં આ સોળ (૧૬) પદોમાં જે ચમત્કૃતિ નજરે પડતી હતી, તે ચમત્કૃતિને બદલે હવે અન્ય પ્રકારની ચમત્કૃતિ આમાં તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણે પદોમાં પણ દિગ્ગોચર

થાય છે. આ ચમત્કૃતિને એક પ્રકારના 'ચમક' તરીકે ઓળખાવી શકાય તેમ છે. એકના એક અક્ષરોનો—બલે પછી તે બે હોય, ત્રણ હોય કે ચાર હોય—તેનો તરતને તરત ફરીથી ઉલ્લેખ કરીને કવિરાજે અન્ય ચમત્કૃતિનું આશ્ચર્યાત્મક ચિત્ર આલેખ્યું છે. આ ચિત્રની સ્થૂલ રૂપરેખા નીચે સુજળ છે:—

મદ, મદ; નરહિત, નરહિત; સુમતે, સુમતે; નક, નક; તારે, તારે;
 વમ, વમ; પાલય, પાલય; વરા, વરા; તિશ્વ, તિશ્વ; પાત, પાત.

એ નિવેદન કરવાની આસ આવશ્યકતા રહેલી નથી કે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો પણ ૬, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ માં શ્લોકોની માફક આર્યાગીતિમાં રચાયેલાં છે.

સમગ્રજિનેશ્વરાણાં વિજ્ઞપ્તિ:—

વિધુતારા ! વિધુતારા: !

સદા સદાના ! જિના ! જિતાઘાતાઘા: ! !

તનુતાપાતનુતાપા !

હિતમાહિતમાનવનવવિભવા ! વિભવા: ! ॥ ૧૮ ॥

—આર્યા૦

ટીકા

વિધુતારેતિ । 'વિધુતારા: ' વિધુતં આરં અરીણાં સમૂહઃ, અરણં વા આર: ભ્રમણં અર્થાત્ સંસારે યૈસ્તે । 'વિધુતારા: ' ચન્દ્રોજ્જ્વલા: । 'સદા' સર્વકાલમ્ । 'સદાના: ' દાન-સાહિતા: । 'જિના: ' તીર્થકૃત: । 'જિતાઘાતાઘા: ' જિતં અઘાતં—ઘાતવર્જિતં અઘં—પાર્પં યૈસ્તે । 'તનુત' વિસ્તારયત । 'અપાતનુતાપા' અપગતો અતનુ—મૃદાન્ તાપો યેષાં તે । 'હિતં' પથ્યમ્ । 'આહિતમાનવનવવિભવા:' આહિતો—જનિતો માનવાનાં નવવિભવઃ—પ્રત્યગ્રૈશ્વર્યં યૈસ્તે । 'વિભવા:' વિગતસંસારા: । દે જિના: હિતં તનુવેતિ સમ્બન્ધ: ॥ ૧૮ ॥

અવચૂરિ:

વિધુતારા દે જિના: । હિતં તનુત શુદ્ધતઃ । વિધુતમારમરીણાં સમૂહોડરણં વા અરો ભ્રમણમર્થાત્ સંસારો યૈસ્તે । તથા વિધુશ્ચન્દ્રસ્તદ્ગ્જ્વલા: । સદાના: સત્યાગા: । જિતમઘાતં ઘાતવર્જિતમઘં પાર્પં યૈસ્તે । અપગતમાપાતાપા: । આહિતો વિસ્તીર્ણો માનવાનાં નવવિભવો નવઃ પ્રત્યગ્રૈશ્વર્યં યૈસ્તે । તથા વિગતસંસારા: ॥ ૧૮ ॥

૧ પૂત-રનાકરમાં 'આર્યા-ગીતિ'નું સપ્તમ્ નીચે મુજબ આપેલું છે:—

"આર્યાપૂર્ણં સદિ, શુર્યવેનાધિજન નિધનં શુભમ્ ।
 દગમ્ સપ્તચિન્મિત્, દર્શનં પર્ણમુદિતમમાર્યાગીતિઃ ॥"

અન્વયઃ

(હે) વિષ્ણુ-આરાઃ ! વિષ્ણુ-તારાઃ ! સ-દાનાઃ ! જિતિ-અઘાત-અઘાઃ ! અપ-અ-તત્તુ-તાપાઃ ! આહિત-માનવ-નવ-વિમવાઃ ! વિ-મવાઃ ! જિનાઃ ! (ચૂંચં) સદા હિતં તત્તુત ।

શબ્દાર્થ

વિષ્ણુ (ધા૦ ધુ)=નાશ કરેલ,
આર=(૧)શત્રુઓનો સમૂહ; (૨) બ્રમણ.
વિષ્ણુતારાઃ=(૧)નાશ કર્યો છે શત્રુઓના સમૂહનો જેમણે એવા (સં૦), (૨)અંત આણ્યો છે (સંસાર-) બ્રમણનો જેમણે એવા, (સં૦)
વિષ્ણુ=ચન્દ્રમા.
વિષ્ણુતારાઃ ! =હે ચન્દ્રમાના જેવા ઉજ્જવળ !
સદા=હંમેશ.
વાન=દાન, ત્યાગ.
સદાનાઃ ! =હે દાન-સહિત !
જિનાઃ ! (મૂં જિન) =હે જિનો, હે તીર્થકરે !
અઘાત=ઘાત-રહિત, અઘાતી.
જિતાઘાતાઘાઃ ! =જ્યાં છે ઘાત-રહિત પાપોને જેમણે એવા ! (સં૦)

તત્તુત (ધા૦ તત્)=(૧) કરેલ, (૨) વિસ્તારે.
અતત્તુ=મહાન, અનંત.
તાપ=સંતાપ.
અપાતત્તુતાપાઃ ! =દૂર કર્યો છે મહાસંતાપ જેમણે એવા ! (સં૦)
હિતં (મૂં હિત) =કલ્યાણને.
આહિત (ધા૦ ઘા)=(વિસ્તાર) કરેલ.
વિમવ=વૈભવ, સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય,
આહિતમાનવનવવિમવાઃ ! =વિસ્તાર કર્યો છે મનુષ્યોના નવીન ઐશ્વર્યનો જેમણે એવા ! (સં૦)
વિ-મવાઃ ! =અંત આણ્યો છે સંસારનો-જનમનો જેમણે એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

અમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનતિ—

“ નાશ કર્યો છે શત્રુ-સમૂહનો જેમણે એવા^૧ [અથવા અંત આણ્યો છે (સંસાર-) બ્રમણનો જેમણે એવા] હે (જિનેશ્વરો) ! હે ચન્દ્રમા જેવા ઉજ્જવળ^૨ (તીર્થકરે) ! હે ત્યાગ-સહિત (અર્થાત્ દીક્ષા-સમયે સંવત્સરી દાન દેનારા^૩) (તીર્થપતિઓ) ! જ્યાં છે ઘાત-વર્જિત પાપો જેમણે એવા^૪ (તીર્થેશ્વરે) ! નષ્ટ થયો છે મહાન સંતાપ જેમનો (અથવા જેમનાથી) એવા^૫ હે (જિનશ્વરે) ! વિસ્તાર કર્યો છે મનુષ્યોના નવીન ઐશ્વર્યનો જેમણે એવા^૬ હે (પરમેશ્વરે) ! અંત આણ્યો છે સંસારનો (અર્થાત્ જનમ, જરા અને મરણનો) જેમણે એવા^૭ હે (જિનપતિઓ) ! હે જિનો ! તમે નિરંતર કલ્યાણનો વિસ્તાર કરે (અર્થાત્ પ્રણિ-વર્ગનું હિત કરે). ”—૧૮.

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનું લક્ષણ—

જિનેશ્વરનાં કેટલાંક લક્ષણો તો આપણે જોઈ ગયા છીએ. આ શ્લોકદ્વારા વળી તે સંબંધમાં એક વિશેષ લક્ષણ બતાવવાનું મળે છે. તે એ છે કે એક વખત સુક્તિ-રમણીને વર્ષા પછી કોઈ પણ કારણસર તે જીવ ફરીથી સંસારરૂપી કાલવમાં નિમગ્ન થતો નથી, અર્થાત્ મોક્ષે ગયેલો જીવ જન્મ-મરણને છેદી સલામ ભરી દે છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે તીર્થંકર-પદ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પણ મોક્ષે ગયેલા જીવો તો બાબુએ રહ્યા; ખુદ તીર્થંકરો પણ એક વખત નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પોતાના તીર્થનું અસ્તિત્વ ભીડી જતું હોય તો પણ-પોતાનું શાસન ચાલુ ન રહેતું હોય તો પણ તીર્થ-પ્રવર્તનની અભિલાષાથી પણ સંસારમાં ફરી અવતરતા નથી. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે નિમ્નલિખિત મન્ત્રવ્યની સાથે જેન દર્શન મળતું આવતું નથી.

“યદા યદા હિ ધર્મસ્ય, ગ્લાનિર્મવતિ ભારત । ।

અમ્યુત્થાનાય ધર્મસ્ય, તદ્વાઙ્માનં સુજામ્યહમ્ ॥”

—ભગવદ્ગીતા, ચતુર્થ અધ્યાય, સપ્તમ શ્લોક.

સુક્ત જીવોના પુનરાગમનનો અસંભવ—

જે સ્થાનમાંથી કોઈ પણ કારણસર અધઃપતન થાય, તે સ્થાન અત્યુત્તમ નજ ગણાય, તો તેને ‘મોક્ષ’ એવી સજ્ઞા તો ક્યાંથીજ અપાય ? વળી પ્રશસ્ત અભિલાષા પણ જ્યાં સુધી બાકી રહી હોય, ત્યાં સુધી સુક્તિ કેમ સંભવે ?^૧ અને એવી અભિલાષા જ્યાં સુધી સુક્તિ થયા પછી પણ પરિપૂર્ણ કરવાની બાકી રહી જાય, તો તેવા સુક્તિ જીવને ‘કૃત-કૃત્ય’ તો કહેવાયજ ક્યાંથી ?

આ સંબંધમાં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે ઈશ્વર તો નિષ્કામ વૃત્તિથી કાર્ય કરે છે અને જીવો ઉપર ઉપકાર કરવો એ તો એનો સુખ્ય ઉદ્દેશ છે, તો આ દલીલ પણ પાયા વિનાની છે. કેમકે સમસ્ત જીવોના ઉપર એકી વખતે સુક્તિ-પદ મળ્યું તેની બાજુ શુશાલી તરીકે ન હોય^૨ તેમ કેમ તેણે ઉપકાર કયો નહિ કે જેથી કરીને આવી રીતે ધર્મનો લોપ થવાનો વારંવાર અવસર આવતાં તેને સુક્તિ-પુરીમાંથી ફરી ફરીને સંસારમાં આવતું ન પડત ? અને વળી માની લઈએ

૧ યું ગીતમસ્વામીને મહાવીરસ્વામી પરત્રેના પ્રથમ રામને લખેને કેવલ-જ્ઞાન મેળવવામાં ખલેશ પડેન્નું હતું નહિ વા ?

૨ એ વાત મારી ધ્યાન બહાર નથી કે અન્ય દર્શનકરો ઈશ્વરને નિત્ય-સુક્ત તેમજ એકજ તથા વળી સર્વવ્યાપક માને છે. પરંતુ ‘સુક્ત’ શબ્દથી કોનો અવતાર થઈ શકે તે વિચારતાં તેમજ એકજ વ્યક્તિને ઈશ્વર-પદ પ્રાપ્ત થયું અને અન્ય વ્યક્તિએ તેનું પદ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત નજ કરી શકે એ ઉપર ઉદ્દાપેદ કરવાથી આ મન્ત્ર-વ્યર્થાંકેટલી અત્વતા રહેલી છે તે આપોઆપ જોવાઈ જશે.

જેન દર્શન પ્રમાણે તો દરેક સુક્ત જીવ ઈશ્વર છે, અર્થાત્ ઈશ્વર એક નથી પણ અનેક છે; છતાં એ જૂમણ ન જોઈએ કે ઈશ્વર તો એકજ છે.

કે તેનામાં આવો ઉપકાર કરવાનું સામર્થ્ય પણ છે, તો પછી તે પોતાના મોક્ષ-મહેલમાં બેઠો બેઠો જ કેમ ઉપકાર કરતો નથી કે જેથી કરીને સંસારમાં ઉતરી આવવાની તેને તસ્દી લેવી ન પડે ?

હુંકમાં, સુકૃત જીવોનું સંસારપ્રતિ પુનરાગમન સ્વીકારવામાં અનેક દોષો ઉદ્ભવે છે.^૧

સાંવત્સરિકે દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન કરતાં જોવી ઉદ્દેશ્યવળા કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થાં હોય, તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણેની ઉદ્દેશ્યવળાનું શ્રવણ કર્યા બાદ ચાચકો પ્રભુ પાસે દાન લેવા આવે છે. ઇન્દ્રના આદેશથી કુબેરે પ્રેરેલા જુગ્મ્બક^૨ દેવતાઓ ઘણા સમયથી બ્રહ્મ થયેલું, નદ્ર થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૃહ સ્થલમાં રહેલું, માલિકી વિનાનું એવું રૂપ્ય (રૂપું), સુવર્ણ, રત્નાદિક દ્રવ્ય અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ બરાબર એક વર્ષ સુધી સૂરોદયથી માંડીને તે બોજનતા સમય સુધી દાન દે છે અને તેમાં પણ ચાચકની પ્રાર્થનાનુસાર તેને દાન દેવામાં આવે છે. (છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આમ હોવા છતાં પણ કેટલાક નિકાળી જનો યથેષ્ટ દાનનો ઉપલોગ-લોગ કરી શકતા નથી.) દિન-પ્રતિદિન એક કોંઠ અને આઠ લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણતાં એક વર્ષમાં તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઠ્યાસી કોંઠ અને એંચી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦) સુવર્ણનું દાન દે છે.

ઘાતવર્જિત પાપ એટલે શું ?—

જૈન શાસ્ત્રમાં આપણે જોઈ ગયા તેમ કર્મના જ્ઞાનાવરણાદિક આઠ પ્રકારે પાડવામાં આવ્યા છે. આમાંથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને ચંતરાય એ ચાર કર્મને ‘ઘાતિ-કર્મ’ તરીકે અને બાકીનાં વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય એ ચાર કર્મને ‘અઘાતિ-કર્મ’ તરીકે જોળખાવવામાં આવે છે. આત્માના મૂળ શુભો ઉપર તરાપ મારનારાં, તેને ઢિલ-ઢિલ કરી નાંખનારાં કર્મો ‘ઘાતિ-કર્મ’ કહેવાય છે, જ્યારે તેના મૂળ શુભોને હાનિ નહિ પહોંચાડનારાં કર્મો ‘અઘાતિ-કર્મ’ (ઘાત-વર્જિત પાપ) કહેવાય છે.

એ તો જાણીતી વાત છે કે ઘાતિ-કર્મનો ક્ષય થવાથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને કેવલિ-અવસ્થા દરમ્યાન અઘાતિ-કર્મનો અનુભવ કરવો પડે છે. આ અઘાતિ-કર્મને પણ જ્ઞાતિજલિ આપવાથી આત્મા પરમાત્મા બને છે, અર્થાત તે નિર્વાણ-પદને પામે છે.

૧ આ સંબંધમાં જુઓ ન્યાયકુસુમાર્જલિ (પૃ. ૩૦૩-૩૦૮).

૨ ખરી રીતે તો કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ તીર્થંકર-નામ અરિતાર્થ થાય છે. છતાં પણ જેમ રાત્રી નહિ મળેલું હોવા છતાં પણ સંવિષ્મમાં રાત્રી ચતાર બ્યકિતને અર્થાત ‘રાત્રકુમાર’ને ‘રાત્રી’ કહેવામાં આવે છે, તેમ તીર્થંકર પણ આત્માવરણમાં વાસ્તવિક તીર્થંકરત્વથી અલગ નહિ હોવા છતાં પણ તે ભવમાં તીર્થંકર થનાર હોવાથી તેમને ‘તીર્થંકર’ મનોધવામાં આવે છે અને વળી ઇન્દ્રાદિક પણ તેમનો જન્મ-મરહોત્તવ કરે છે.

૩ એની માહિતી સાર જુઓ પચમ મ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૩૨).

૪ ‘સુવર્ણ’ એ સોનાનો સિદ્ધો છે (જુઓ મુચ્છકટિક). વિશેષમાં આશરે ૧૭૫ ગ્રેન (દ્રોણ) જેટલા સોનાના વજનનું નામ પણ ‘સુવર્ણ’ છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ (૩૦ ૩, મ્લો. ૫૪૮) માં પણ કહ્યું છે કે—

“માપો વૃશાધર્મુઃ પોદશમાપો નિગચ્છતે કર્મો :

સસુવર્ણસ્ય સુવર્ણસ્તેરેવ પલં ચતુર્મિથ ॥”

અર્થાત ૮૦ રતી યાને ૧૬ માપ અથવા ૧ કર્ષ જેટલા સોનાના વજનને ‘સુવર્ણ’ કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિદ્ધાનું વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હોય વળી એવ. એય વિરસન (H. H. Wilson) ની ૧૧ મી કૃતિ (vol.) ના ૪૪ મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ આ સિદ્ધાની કીમત અસરે ૪ રૂપિયા જેટલી હોવી જોઈએ.

पद्य-चमत्कृति—

विधुतारा, विधुताराः; सदा, सदा; नाजि, नाजि; ताघा, ताघाः;
तनुतापा, तनुतापा; हितमा, हितमा; नव, नव, विमवा, विमवाः.

सर्वज्ञस्य सिद्धान्तस्य स्मरणम्—

मतिमति जिनराजि नरा—

ऽऽहितेहिते रुचितरुचि तमोहेऽमोहे ।

मतमतनूनं नूनं

स्मरास्मराधीरधीरसुमतः सुमतः ॥ १९ ॥

—आर्या०

टीका

मतिमतीति । 'मतिमति' गर्भवासादिष्वप्यवस्थासु सातिशयमतिपुक्ते । नित्ययोगादावर्थं
मतुष्यत्ययः । 'जिनराजि' जिनाः—केवलिनस्तेषु राजते यस्तस्मिन् । 'नराहितेहिते' नराणां
आहितेहिते—कृतसमीहिते । 'रुचितरुचि' रुचिता—अभीष्टा रुक्—दीप्तिर्यस्य सम्बन्धिनी तस्मिन् ।
'तमोहे' अज्ञानघातिनि । 'अमोहे' मोहरहिते । 'मतं' दर्शनम् । 'अतनूनं' तनु च ऊनं च
यन्न भवति तत् । 'नूनं' निश्चितम् । 'स्मर' ध्याय । 'अस्मराधीरधीः' न स्मरेण अधीरा धीर्यस्य
सः । 'असुमतः' प्राणिनः । 'सुमतः' प्राणिरक्षादिक्रियया सुष्ठु अभिप्रेतः । स्मरेति मध्यमैकवचन-
प्रयोगात् त्वमिति लभ्यते । तेन त्वं अस्मराधीरधीः असुमतः सुमतः सन् जिनराजि जिनेन्द्र-
विषये यन्मतं तत् स्मरेति सम्बन्धः ॥ १९ ॥

अवचूरिः

जिनराजि सर्वज्ञे मतं त्वं स्मरेति संबन्धः । किंयुते । मतिमति सातिशयज्ञानपुक्ते । नराणामा-
हितं पूरितमीहितं याञ्छितं येन तस्मिन् । रुचिता परेषां प्रमोदकारित्वादभीष्टा रुक् कान्तिर्यस्य
तस्मिन् । तमोहे अज्ञानघातिनि । अमोहे ममत्यपुक्ते । मतं किंभूतम् । तनु तुच्छमूनमपूर्णं च तनूनं न
एवविषयमतनूनम् । नूनं निश्चितम् । त्वं किंभूतः । न स्मरेणाधीरा धीर्यस्य सः । असुमतः प्राणिनः ।
जातापेकत्वम् । सुमते रक्षाक्रियायां सुष्ठु अभिप्रेतः ॥ १९ ॥

अन्वयः ।

मति-मति, नर-आहित-हिते, रुचित-रुचि, तमम्-दे, अ-मोहे, जिन राजि अ-तनु-ऊनं
मनं, अ-स्मर-अ-धीर-धी, अ-सु-मतः सु-मतः (त्वं) नून स्मर ।

શબ્દાર્થ.

મતિ=મતિ, બુદ્ધિ.
મતિમતિ (મૂં મતિમત)=બુદ્ધિમાન.
રાજુ=મુખ્ય, રાજા.
રાજુ=પ્રકાશનું.
જિનરાજિ (મૂં જિનરાજ)=જિનેશ્વરને વિશે.
ઈહિત=વાંછિત, અપીદ.
નરાહિતેહિતે=પૂર્ણ કર્યા છે મનુષ્યનાં (મનો-)
વાંછિત જેણે એવા.
રુચિત (ધાં રુચ)=ગમેલી, પસંદ પડેલી.
રુચ્=મતિ.
રુચિતરુચિ=પસંદ પડી છે કાંતિ જેની એવા.
હુચ્=નાશ કરવો.
હા=ત્યજી દેવું.
તમોહે(મૂંતમોહ)=અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા એવા.

અમોહે (મૂં અમોહ)=મોહ-રહિત.
મતં (મૂં મત)=સિદ્ધાન્તને, મતને.
તનુ=અલ્પ, તુચ્છ.
કન=અપૂર્ણ.
અતનૂનં=નહિ તુચ્છ કે નહિ અપૂર્ણ.
નૂનં=અધિચિત.
સ્મર (ધાં સ્મ)=તું યાદ કર.
સ્મર=સ્મરણ.
અ-ધીર=અસ્થિર.
ધી=બુદ્ધિ, મતિ.
અસ્મરાધીરધી=સ્મરણને વિશે અસ્થિર નથી
મતિ જેની એવા.
અસુમતઃ (મૂં અસુમત)=પ્રાણીના.
સુ-મતઃ (મૂં સુમત)=અત્યંત માન્ય.

શ્લોકાર્થ.

સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

“ (હે ભવિક જન !) સ્મરણને વિશે અસ્થિર નથી બુદ્ધિ, જેની એવા^૧ તેમજ જન (—સમાજ) માં અત્યંત માન્ય એવા તું, બુદ્ધિમાન (અર્થાત સાતિશય જ્ઞાનયુક્ત^૨) એવા, વળી પૂર્ણ કર્યા છે મનુષ્યોનાં (મનો-) વાંછિત જેણે એવા, તથા (અન્ય જનોને પ્રમાદકારી હોવાને લીધે) પસંદ પડી છે કાંતિ જેની એવા, તેમજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા અને વળી મોહ-રહિત એવા જિનેશ્વરને વિશે (અર્થાત્ એવા જિનેશ્વર પ્રજ્ઞેલા એવા તેમજ) નહિ તુચ્છ કે નહિ અપૂર્ણ એવા^૩ સિદ્ધાન્તને ખવિચિત યાદ કર. ”—૧૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-પ્રમુક—

મતિ, મતિ; જિનરા, જિનરા; હિતે, હિતે; રુચિત, રુચિત; મોહે, ડમોહે;
મત, મત; નૂનં, નૂનં; સ્મરા, સ્મરા; ધીર, ધીર; સુમતઃ, સુમતઃ.

૧ ‘ નથી કંઈ કરીને અસ્થિર (બનેલી) બુદ્ધિ જેની એવા ’ એમ પણ અર્થ થઈ શકે છે.

૨ તીર્થંકરો આવન કાસથીજ, ગર્ભાવરચાથીજ મતિ, શુદ્ધ અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાનોએ કરીને યુક્ત હોય છે. આથી કરીને તે તેમને શાલા કે પાઠશાલામાં અભ્યાસ કરવા જતું પડતું નથી. વિશેષમાં ચારિત્ર-પ્રદણ કરતી વેળાએ પણ તેમને કોઈ પણ અગ્રની શોધ કરવી પડતી નથી. તેઓ સ્વયંશુદ્ધ બને છે, કેમકે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે. વળી ચારિત્ર લેતાની સાથેમાત્ર તેમને અનઃપર્યવનામક અતુલ જ્ઞાન અને વળી હુંક સમયમાં પંચમ જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩ ‘ એવા જે સિદ્ધાન્ત છે તેને યાદ કર ’ એમ પણ અનુવાદ થઈ શકે છે અને એ વાતની શ્રીધનપાસ-કૃત ટીકા સાક્ષી પૂરે છે.

कालीदेव्यै प्रार्थना—

नगदाऽमानगदा माम्

अहो ! महोराजिराजितरसा तरसा ।

घनघनकाली काली

वतावतादूनदूनसत्रासत्रा ॥ २० ॥ ५ ॥

—आर्या०

टीका

नगदेति । 'नगदाऽमानगदा' नगान्-पर्वतान् घति इति नगदा, अमाना-अप्रमाणा गदा-महरणविशेषो यस्याः सा । 'मां' 'अहो' इत्यामन्त्रणे विस्मये वा । 'महोराजिराजितरसा' महोराजिभिः-तेजस्ततिभिः राजिता-शोभिवा रसा-पृथ्वी यया सा । 'तरसा' वेगेन घलेन वा । 'घनघनकाली' घनाः-सान्द्रा ये घनाः तद्वत् काली-श्यामा । कालीति नाम्ना । 'वत' वतेति विस्मये । 'अवतात्' रक्षतु । 'ऊनदूनसत्रासत्रा' ऊनाः-स्तोकाः दूनाः-उपतप्ताः सत्रासाः-समयाः तांघ्रायते या सा । काली तरसा मां अवतादित्यन्ययः ॥ २० ॥

अवचूरिः

अहो हति संनोधने विस्मये वा । काली देवी मामवताद् रक्षतात् । किंमृता । नगदा 'घो अघ घेद्वने' इति घातोः परंतमेनी । अमाना अप्रमाणा गदा महरणविशेषो यस्याः सा । कान्तिराज्या राजिता शोभिवा रसा शूमिर्यया सा । तरसा घलेन शीघ्रं वा । घना मेघरतद्वद् घनकाली प्रभृतकाल-पर्णा । वतेति विस्मये । ऊना अपूर्णाः दूना विपक्षेः सत्रासाः समयारतांघ्रायते रक्षति वा ॥ २० ॥

अन्वयः

अहो ! नग-दा, अ-मान-गदा, महस्-राजि-राजित-रसा, घन-घन-काली, ऊन-दून-स-त्राम-प्रा काली वत तरसा मां अवतात् ।

शुभार्थः

नग=पर्वतः,

घो=तेजः, अघ=

नगदा=पर्वत-मेघेन दूना

मान=प्र

अमान=अप्रमाणा गदा=महरण-

विशेषः यस्याः सा । कान्तिराज्या

राजिता शोभिवा रसा शूमिर्यया सा ।

तरसा घलेन शीघ्रं वा । घना मेघरतद्वद् घनकाली प्रभृतकाल-

अहो ! = अहो !

महस्=तेजः.

राजिन (घां राज्) = प्रशसितः.

रसा=पृथ्वी.

महोराजिराजितरसा=तेजनी शक्तिः वटे प्रश-

सित इति ते पृथ्वीने जेने मेदी.

तरसा=१ मेघरतः, (२) अघपूर्वकः.

पं. छ. गौड.

कै फल त्री देवी

निर्वाणकलिकायाम्—

“कालीं देवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां भक्षस्त्वग्दालुहूतदक्षिणकपं वज्राभययुतवामहस्तां चेति ।”

કાલી=રયામવર્ણી, કૃષ્ણ.

કાલી=કાલી (દેવી).

ઘનઘનકાલી=નિખિડ મેઘના જેવી કૃષ્ણ.

વત=વિરમય અથવા સંતોષવાચક અભય.

અવત્તાત્ (વાં અવ) પરિપાલન કરે, રક્ષણ કરે.

દૂન (ઘાં ૬)=પીડિત.

ત્રાસ=ભય.

ત્રા=રક્ષણ કરવું.

ઝનદૂનસત્રાસત્રા=અપૂર્ણ, પીડિત અને ભય-ભીતનું રક્ષણ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીને પ્રાર્થના—

“અહો ! અહો ! પર્વતોને ભેદનારી એવી, અને અસાધારણ (અર્થાત્ નિરૂપમ સામર્થ્યવાળી) ગદા છે જેની એવી, વળી પ્રસા વડે પ્રકાશિત કરી છે પૃથ્વીને જેણે એવી, તથા નિખિડ (અર્થાત્ જલથી પરિપૂર્ણ એવા) મેઘના જેવી રયામવર્ણી, તેમજ (ધનાદિકમાં) અપૂર્ણ, (રોગાદિથી) પીડિત અને (શત્રુઓથી) ભય-ભીત એવા (જીવો)નું રક્ષણ કરનારી (અર્થાત્ દયાળુ) એવી કાલી (દેવી) આં સત્વર પરિપાલન કરે.”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘દુશ્મનો પ્રતિજે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે’ તે ‘કાલી’ એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ રયામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેના શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“શરદમ્બુઘરમ્બુક્તચન્દ્રગગનતલામતનુચિતિર્વ્યાઘવા ।

વિકચકમલયાહ્વા શદામ્બુ કુશલમલકુવતાત્ સર્વે કાલી ॥”

—આશ્વાર૦ પત્રાંક ૧૬૨

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા (માંત્રા-પદ્ધતિ) ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—“તથા કાલિકાદેવી કૃષ્ણવર્ણી પદ્માસનાં ચતુર્મુખામક્ષમ્બુગદાલક્ષ્મીક્ષિપ-કર્તાં યન્નામયયુતવામહતાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને અભય^૧થી અલંકૃત છે^૨.

પદ્ય-અનુકાર-મીમાંસા—

નગદામા, નગદામા; મહો, મહો; રાજિ, રાજિ; તરસા, તરસા;

ઘન, ઘન; કાલી, કાલી; વતા, વતા; દૂન, દૂન; સત્રા, સત્રા.

વતા, વતા એટલે વતા, વતા કેમકે યમક પ્રસંગે વઝાર અને યજાર એક માનવામાં આવ્યા છે. બુઝો બોવીસમા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.

૧ શરણાગતના ભયનું નિવારણ કરવું, તેને કહેવું કે બીવાનું કંઈ કારણ નથી, નિર્ભય રહે એનું સ્થાન કરવું તે ‘અભય’ કહેવાય છે.

૨ વિચારો આ કાવ્યનો ૮૪ મો શ્લોક.

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभाय विनतिः—

पादद्वयी दलितपद्ममृदुः प्रमोदम्

उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री ।

पाद्मप्रभी प्रविदधातु सतां वितीर्ण—

मुन्मुद्रतामरसदा मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

टीका

पादद्वयीति । 'पादद्वयी' चरणद्वितयी । 'दलितपद्ममृदुः' विकसिताब्जकोमला । 'प्रमोदं' आनन्दम् । 'उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री' उन्मुद्राणि—विकसितानि तामरसदामानि—कमलमाला लतान्तानि—कुसुमानि तेषां पात्री—भाजनं, अथवा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाल्लतास्तासामन्तपात्री—समीपभाजनम् । कदाचिद् उन्मुद्राणि—अपर्यन्तानि तामरसानि सुरनिर्मितानि रेखात्मकानि वा दयत इति उन्मुद्रतामरसदा, यदिवा उन्मुत्—उद्गतहर्षं यद् रतं तत्र आमः—प्रत्यग्रो यो रसोऽभिलापस्तं द्यतीति उन्मुद्रतामरसदा । 'आमलतान्तपात्री' आमलता—रो-गवल्ली तस्या अन्तो—विनाशस्तस्य पात्री—भाजनम् । 'पाद्मप्रभी' पद्मप्रभसंबन्धिनी । 'प्रविदधातु' करोतु । 'सतां साधूनाम् । 'वितीर्णमुत्' दत्तप्रीतिः । 'मुद्रतामरसदा' मुद्रा रता अमर-सदा—सुरसभा यस्याः सा । 'मलतान्तपात्री' मलेन—कर्मणा तान्तान्—ग्लानान् पात्री—रक्षण-शीला । पाद्मप्रभी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु इति सबन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरीः

पद्मप्रभसंबन्धिनी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु । किंभूता । दलितं विकसितं यद्वज्रं तद्वत् कोमला । उन्मुद्राणि विकसितानि तामरसदामानि कमलमाला लतान्तानि कुसुमानि तेषां पात्रीय पात्री भाज-नम् । यद्वा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाल्लतास्तासामन्तपात्री समीपभाजनम् । सता वितीर्णमुद् द्यतीति । मुद्रि मुद्रा वा रता अमरसदा देवसमा यस्याः सा । मलेन कर्मणा तान्तान् ग्लानान् पातीति मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

अन्वयः

दलित-पद्म-मृदु, उन्मुद्र-तामरस-दामन्-लतान्त-पात्री [अथवा उन्मुद्र-तामरस-दामन्-लता-अन्त-पात्री, अथवा उन्मुद्र-तामरस-दा (अथवा उद् मुद्-रत-आम-रस-दा)—आम-लता-अन्त-पात्री] सता वितीर्ण-मुद्, मुद्-रत-अमर-सदा, मल-तान्त-पात्री [अथवा मलता-] पाद्मप्रभी पाद-द्वयी प्रमोदं प्रविदधातु ।

શબ્દાર્થ

દ્વયી=યુગલ.
વાવદ્વયી=ચરણ-યુગલ.
વલિત (વાં વલ)=વિકસિત.
મૃદુ=કોમલ.
વલિતપદ્મમૃદુ=વિકસિત કમલના જેવું કોમલ.
પ્રમોદ (મૂં પ્રમોદ)=હર્ષને.
ઉવ્=વિયોગસૂચક અન્યથ.
મુદા=અંધ.
ઉન્મુદ=ખીલેલ, વિકાસ પામેલ.
તામરસ=રક્ત કમલ.
વામન્=માલા.
છતાન્ત=કુસુમ.
છતા=લતા, વેલ.
અન્ત=સમીપ.
પાત્રી=પાત્ર, ભાજન.
ઉન્મુદતામરસવામલતાન્તપાત્રી=(૧) વિકસિત રક્ત કમલોની માલા અને કુસુમોના પાત્રરૂપ; (૨) વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી વેલના સમીપ ભાજનરૂપ.
ઉવ્=ઉદયવાચક અન્યથ.
મુદ્=હર્ષ.
ઉન્મુદ=ઉદયમાં આનંદો જે હર્ષ જ્યાં એવા.
આમ=નવીન.

રસ=રસ.
વા=કાપલું.
વે=ધારણ કરવું.
ઉન્મુદતામરસવા=(૧) હર્ષપૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન રસને નષ્ટ કરનારું; (૨) વિકરવર પદ્મોને ધારણ કરનારું.
અન્ત=અંત, નાશ.
આમલતાન્તપાત્રી=રોગરૂપી લતાને અંત લાવનારા ભાજનરૂપ.
વાદપ્રમી=પદ્મપ્રભસ અંધી.
પ્રવિદધાતુ (ધાં વા)=કરે.
સર્તાં (મૂં સર્)=સજ્જનોના.
વિતીર્ણ (વાં તુ)=અર્પણ કરેલ.
વિતીર્ણમુદ્=અર્પણ કર્યો છે હર્ષ જેણે એવું.
સર્વસ્=સભા.
મુદતામરસવા=હર્ષમાં અથવા હર્ષથી લીન છે અમરની સલા જેને વિષે તે.
મલ=મળ, કર્મ.
તામ્ત (વાં તમ્)=ગ્લાનિ પામેલ, દુઃખી થયેલ.
મલતા=મલિનતા.
વાત્રી=રક્ષક.
મલતાન્તપાત્રી=(૧) (કર્મરૂપી) મલથી ગ્લાનિ પામેલાં રક્ષણ કરનારું; (૨) મલિનતાના વિનાશના ભાજનરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મબને વિનંતિ—

“વિકસિત પદ્મના જેવું કોમલ, તથા ખીલેલાં રાતાં કમલોની માલા અને કુસુમોના પાત્રરૂપ [અથવા વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી લતાના સમીપ ભાજનરૂપ, અથવા હર્ષ-પૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન રસને નષ્ટ કરનારું (અથવા અપૂર્વ શોભાવાળાં પદ્મોને ધારણ કરનારું)] એવું તેમજ રોગરૂપી વેલનો અંત લાવનારા પાત્રરૂપ] એવું, વળી સજ્જ

૧ માલા લાંબી હોવાથી તેને અત્ર ‘લાતા’ ની ઉપમા આપી છે.

૨ આ તીર્થકરના ચરણમાં પદ્મની રેખા છે. વળી રેખો પણ તેમના વિકાર કસ્મ્યાન તેમના ચરણની તીચે કમળો રચાયે છે. તેથી ‘ધારણ કરનારું’ એ વિશેષણ સાર્યક કરે છે.

નોને સમર્પણ કર્યો છે આનંદ જણે એવું (અર્થાત્ સત્પુરુષોને આનંદ-દાયક), તેમજ હર્ષમાં લીન છે દેવની સલા જેને વિષે એવું [અથવા હર્ષથી રમે છે સુરની સલા (માંના સંસ્થાનું મન) જેને વિષે એવું], તેમજ (કર્મરૂપી) મલથી પીડાયેલ (જીવો)નું રક્ષણ કરનાર [અથવા મલિનતાના વિનાશના ભાજનરૂપ] એવું પદ્ય-પ્રભનું ચરણ-યુગલ (કે ભવ્યજન ! તમને) હર્ષ ઉત્પન્ન કરે. ”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્યપ્રભ પ્રભુ—

આ છંદા તીર્થકરનો જન્મ કૌશામ્બી નગરીમાં થયો હતો. શ્રીધર નૃપતિ અને શુસીમા રાણી એ તેમનાં જનક અને જનની થતાં હતાં. આ તીર્થકરના દેહનો વર્ણુ કમલના જેવો રક્ત હતો અને તેની જાયાઈ અદીસે ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. આ દેહની શોભામાં પદ્મનું લાંછન વધારે કરતું હતું દરેક તીર્થકરની માફક ગૃહસ્થાશ્રમનો અતે ત્યાગ કરી, સિદ્ધ ભગવાનોની સાક્ષીએ સામાયિક^૧ પ્રત ગ્રહણ કરી, છેવટે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તીર્થકરવિષયક કાર્ય સમાપ્ત કરી, ત્રીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને તેઓ પંચમર ગતિને અર્થાત્ સિદ્ધ-ગતિને પામ્યા.

વૃત્ત-વિચાર—

આ પદ્ય અને ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ પદ્યો પણ ‘સમવૃત્ત’ જાતના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું નામ વસન્તતિલકા છે. આને સિંહોદ્ગતા, સિંહોજતા, ઇન્દુવદના ઇત્યાદિ નામોથી પણ જોળાખાવવામાં આવે છે. એનું લક્ષણ એ છે કે—

“ઉક્તા વસન્તતિલકા તમજા જગૌ ગઃ”

અર્થાત્ આ છંદમાં ત, લ, જ, અને જ એમ ચાર ગણો છે અને અન્ત્ય બે અક્ષરો ગુરુ યાને દીર્ઘ છે. એટલે કે આ વૃત્તમાં એકદર ચૌદ (૧૪) અક્ષરો છે.^૨ વિશેષમાં આઠમે અને ચૌદમે અક્ષરે ‘યતિ’ છે.

૧ આ શબ્દ ‘સમ’ અને ‘આય’ એ બે શબ્દોના બનેલો છે. આમાંના ‘આય’નો અર્થ ‘લાભ’ થાય છે, જ્યારે ‘સમ’ શબ્દથી ‘મધ્યસ્થ ભાવ’, ‘સમાન ભાવ’ ઇત્યાદિ સમજવામાં આવે છે. આથી કરીને ‘મામાયિક’ શબ્દના વિવિધ અર્થો થાય છે. કેમકે ‘સામાયિક’ એટલે ‘સમાન છે મુક્તિ-સાધન પ્રતિ મામર્શુ જેનું એવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો લાભ છે જેમાં તે; અથવા ‘મધ્યસ્થ ભાવનો લાભ છે જે દ્વારા ત’; અથવા ‘સર્વ જીવોને સમાન ગચ્છવારૂપ અર્થોનું શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમભાવ રાખવારૂપ લાભ છે જેમાં ત’; ૨ ગતિ ચાર છે—(૧) નરક; (૨) તિર્થંચ, (૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવ. ‘તિર્થંચ’ શબ્દથી દેવ, મનુષ્ય અને નરકનાં જીવો સિવાયના સમસ્ત જીવો સમજવા. અત્ર જ પંચમ ગતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે આલંકારિક છે, જો કે સામાન્ય સિદ્ધિમાં જવાપણ છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે કમોદયને લીધે નરકાદિક ગતિઓ થાય છે, જ્યારે મિદ્ધિ-ગતિ તો કર્મના ઉદયથી થતી નથી. પરંતુ તે તો સમગ્ર કર્મના ક્ષયથી થાય છે.

૩ આ વસન્તતિલકા વૃત્તનું લક્ષણ શ્રુત્યોધમા નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે.

“આર્ચ દ્વિર્તાયેમપિ શ્વેદુ શુક તથાતુર્થ
યજાદમ્ ચ વક્ષમાન્ત્યમુપાન્ત્યમન્ત્યય્.”

કામાકુડાકુશિતકામિમત્તદ્વજેન્દ્રે.

કાન્ત ! વસન્તતિલકાં ફિલ્લ ઘાં વદન્તિ ॥”

અર્થાત્ તે કામરૂપ અંકુશ વડે અંકુશમાં આલેખા છે કામિ (જન) રૂપ કુંજરરાજને જેણે એવી ટે કાન્તા ! જે પતનો પદ્મી, વગા બીજો તેમજ ચોથો તથા આઠમો, અગ્રારમો (દશમા પછીનો), તેરમો (ઉત્તમાની પ્રેનો) અને ચોરમો (છેવડનો) અક્ષર ગુરુ દોષ, તે પદ્યને (પરિચો) વસન્તાતમકા કહે છે.

પ્રથમાદિ ચરણોના ગણો પરત્વે સમજ—

પા	દ	વ	વ	પી	દ	લિ	ત	વ	મ	મુ	હ	પૂ	ર	મો	વમ
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
સ				મ			જ			જ				ગ	ગ

કાવ્ય-અમ્ભકાર—

જેમ પૂર્વોક્તા પ્રલોકોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો એકબેકની સાથે મળતાં આવે છે અને તેથી તે પ્રલોકો અમ્ભકારિક ગણાય છે, તેમ આ પ્રલોકના સંબંધમાં પણ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં આનાં ચાર ચરણોમાં દ્વકાર અને મ્કાર ધણા જોવામાં આવે છે, તેથી કંઈક એાછી સંખ્યામાં ત્કાર તેમજ ખકાર (અને ર્કાર) પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. દુંકમાં આ પ્રલોકના ધણા ખરા અક્ષરો કંતરથ અને એાઠરથ સ્થાનના છે. વળી આ પ્રલોકમાં મુદ્ધ અક્ષરોના વિશેષતઃ સદ્ભાવ જોવાય છે. આથી કરીને એકંદરે રીતે આ પ્રલોક વાંચતાં કંઈક એાજબી લહેજત આવે છે.

સમગ્રજિનેશ્વરાણાં સ્તુતિઃ—

સા મે મર્તિં વિતતુતાજિનપક્ષિરસ્ત—

મુદ્રાઽઽગતાઽમરસમાઽસુરમધ્યગાઽઽધ્યામ્ ।

રત્નાંશુભિર્વિદધતી ગગનાન્તરાલમ્

ઉદ્રાગતામરસમાસુરમધ્યગાદ્ યામ્ ॥ ૨૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

સા મે મર્તિમિતિ । ‘સા મે મર્તિં વિતતુતાત્’ સા મમ મર્ત્તાં વિસ્તારયતુ । ‘જિનપક્ષિઃ’ અર્હ-ત્વરમ્પરા । ‘અસ્તમુદ્રા’ અસ્તા—તિસ્તા મુદ્રા—પર્યન્તો યયા સા અસ્તમુદ્રા—અપર્યન્તા । ‘આગતા’ આયાતા । ‘અમરસમા’ દેવવર્પત્ । ‘અસુરમધ્યગા’ અસુરાણાં મધ્યે ગચ્છતિ યા સા, મુક્તવૈરેત્યભિપ્રાયઃ । ‘આદ્યાં’ આદિકાલભવામ્ । અથવા અસુરમધ્યગાના આદ્યાં—પ્રથમાં, પ્રથમં પૂજ્યતયા અસુરમધ્યે સા ગચ્છતિ, તતોઽન્યે ગણધરાદયઃ इति । ‘રત્નાંશુભિઃ’ મણિમયૂસ્તેઃ । ‘વિદધતી’ કુર્વાણા । ‘ગગનાન્તરાલં’ અન્તરિક્ષોદરમ્ । ‘ઉદ્રાગતામરસમાસુરં’ ઉદ્રાગાં—ઉદ્ધતરામં યત્ તામરસં તદ્દત્ ભાસુરં—દીપ્તમ્ । ‘અધ્યગાત્’ પ્રાપ્તવતી । ‘યાં’ । પ્રથમાન્તાનિ સર્વાણિ અમર-સમાવિશેષણાનિ । તાં (યાં)અધ્યગાત્ અમરસમા સા જિનપક્ષિઃ મે મર્તિં વિતતુતાદિત્યન્યયઃ ॥૨૨॥

અવચૂરિ:

સા જિનધ્રેણી મમ મતિં દયાત્ । અસ્તુદ્રા મુક્તમાણા । ગતા પ્રાપ્તા અમરસમા દેવપર્વદ્
જિનપદ્ધિઃ અધ્યગાદ પ્રાપ્તવતી । આદ્યાં પ્રયમામ્ । કિંમૂતા । અસુરમધ્યગા અસુરમધ્યે ગચ્છતીતિ । કિ
કુર્વતી । રત્નાંશુભિર્મૂળમણિકાન્તિભિર્ગંગનમધ્યં ડહ્તરાગં યદ્ તામરસં પદ્મં તદ્દદ્ માસુરં કુર્વાણા ॥૨૧॥

અન્વય:

રત્ન-અંશુભિ: ગગન-અન્તરાલં ઉદ્-રાગ-તામરસ-માસુરં વિદ્ધતી (સ્વર્ગત:) આગતા,
અસુર-મધ્ય-ગા, અસ્ત-મુદ્રા અમર-સમા યાં આયાં (જિન-પદ્ધિઃ) અધ્યગાદ સા જિન-પદ્ધિઃ
મે મતિં વિતનુતાત્ ।

અથવા

અસુર [અથવા સુર] મધ્ય-ગ-આયાં યાં (જિન-પદ્ધિઃ) અમર-સમા મતા અધ્યગાદ (જ),
સા અસ્ત-મુદ્રા, રત્ન-અંશુભિ: ગગન-અન્તરાલં ઉદ્-રાગ-તામરસ-માસુરં વિદ્ધતી જિન-પદ્ધિઃ
મે મતિં વિતનુતાત્ ।

શબ્દાર્થ

સા / મૂં તદ્)=તે.

મતિં (મૂં મતિ)=મુદિતે.

વિતનુતાત્ (ધાં તત્)=વિસ્તારે.

પદ્ધિઃ=પદ્ધિ.

જિનપદ્ધિઃ=જિનોની પદ્ધિ.

મુદ્રા=પ્રમાણ, પરિમાણ.

અસ્તમુદ્રા = પરિમાણ-રહિત.

આગતા (ધાં ગત)=આવેલી.

ગતા (મૂં ગત)=ગમન કરેલી.

સમા=સદા, પરિપક્વ.

અમરસમા=રેવેની પરિપક્વ.

મરસ=રવેલી ભાગ.

મધ્ય=માધ્ય મધ્ય.

અસુરમાધ્યગા=અસુરોની માધ્યમાં જતી.

આયાં (મૂં આત)=પ્રથમ, ઉત્તમ.

અસુરમધ્યગાયાં=અસુરોના મધ્ય ભાગમાં
જનાશ્ચોમાં પ્રથમ.

રત્ન=રત્ન.

રત્નાંશુભિઃ=રત્નોનાં કિરણો વટે.

વિદ્ધતી (ધાં યા)=કરનારી.

ગગન=આકાશ.

અન્તરાલ=મધ્ય ભાગ.

ગગનાન્તરાલં=આકાશના મધ્ય ભાગને.

ઉદ્=ઉત્કૃષ્ટતા-વાચક અવયવ.

રાગ=રસવાદ, રવાદ.

ઉદ્રાગ=ઉત્કૃષ્ટ છે રવાદ એમાં એવાં.

ઉદ્રાગતામરસમાસુરં=ઉત્કૃષ્ટ છે રવાદ એમાં

એવાં જદ્ધિના જેવું દેદીપ્તમાન.

અધ્યગાદ (ધાં દ)=આપત કરતી હતી.

સપદ્ધિ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

શ્લોકાર્થ

“ (રત્નપદ્ધિઃ અ જૂથોમાંનાં) રત્નોનાં કિરણો વટે આકાશના મધ્ય-ભાગને, ઉત્કૃષ્ટ
છે ગમના એમાં એવાં પરવેનાં જેવું દેદીપ્તમાન કરતી થતી (સ્વર્ગપત્રી) આવેલી

એવી, તેમજ અસુરોની વચ્ચે રહેનારી (અર્થાત્ શત્રુઓ સાથે પણ મિત્રતા રાખનારી) એવી દેવ-પરિપદ, જે (પૂજ્યતાની અપેક્ષાએ) પ્રથમ (છે તેવી) જિન-શ્રેણિને પ્રાપ્ત કરતી હવા તે (જિન-શ્રેણિ) મારી મતિનો વિશેષતઃ વિસ્તાર કરે. ”

અથવા

“ અસુરોના મધ્ય ભાગમાં જનારાઓમાં પ્રથમ એવી જે જિન-શ્રેણિ પ્રતિ સુરોની સલાહથી હવી તેમજ જોના આશ્રય લેતી હવી, તે પરિમાણ-રહિત તથા રત્નનાં કિરણો વડે ગગનના મધ્ય-ભાગને અત્યંત રહતતા છે જેમાં એવાં ઠમ્બોના જેવું પ્રકાશમય કરનારી જિન-શ્રેણિ મારી મતિનો વિશેષ વિસ્તાર કરે. ”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

જિન-શ્રેણિ પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો સંબંધી વિચાર—

(૧) પરિમાણ-રહિત:— આ શ્લોકમાં જિન-શ્રેણિને પરિમાણ-રહિત એવા વિશેષણથી વિશિષ્ટ આલેખેલી છે. તેમાં ‘ પરિમાણ-રહિત ’ એમ કહી અત્યાર સુધીમાં અનંત કાલ-અંકો વ્યતીત થઈ ગયેલાં હોવાને લીધે અનંત તીર્થંકરો (જિનેશ્વરો) થઈ ગયા છે એમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે.

(૨) પ્રથમ:—જિનશ્રેણિને પૂજ્યત્વની અપેક્ષાએ તેમજ સાક્ષાત્ ઉપકારક તરીકેની દૃષ્ટિએ પણ ‘ પ્રથમ ’ યાને ‘ આઘ ’ એમ કહી શકાય છે. આ વાત ઔદ ‘ પૂર્વ ’ ના સારરૂપ નવકાર મંત્રની રચના ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

બીજી આ શ્લોકમાં ‘ રત્નનાં કિરણો વડે...આકાશના મધ્યભાગને દેદીપ્યમાન કરનારી ’ એવું જે વિશેષણ દેવ-સભાને લગાડવામાં આવ્યું છે, તે વિશેષણ જિન-શ્રેણિના સંબંધમાં પણ ઘટી શકે છે. કેમકે જ્યારે જિનેશ્વરો એક સ્થલેથી અન્ય સ્થલે વિહાર કરે છે, ત્યારે તેનાં અદ્ભુત મહા-પ્રાતિહાર્યો પણ આકાશ-માર્ગે તેની સાથે ગમન કરે છે. આ પ્રાતિહાર્યોમાંનાં છત્ર, ચામર, સિંહાસનાદિ પ્રાતિહાર્યો હીરા, મણિ, માણેક અને રત્નાદિકથી જડિત હોવાને લીધે તેના પ્રકાશથી પણ ગગન દેદીપ્યમાન બની રહે છે.

જિનેશ્વરોના મહિમા—

આ શ્લોકમાં અમર-સભાને ‘ અસુરોના મધ્યમાં રહેનારી ’ કહીને સમવસરણમાં જીવો પોતાનાં જાતિ-વૈરો પણ ભૂલી ભય છે એ વાતનું સૂચન કરવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે. આવે સ્થલે જીવો પોતાનું જાતિ-વૈર ભૂલી ભય તેમાં નવાઈ નથી. કેમકે કહ્યું છે કે—

“ સારક્ષી સિદ્ધિર્વાર્થ સ્પૃશતિ સુતધિયા નન્દિની વ્યાઘ્રપોતં

માર્ગરી હંસવાલં પ્રણયપરિવદાત્ કૌકિકાન્તા સુજઙ્ગમ્ ।

વૈરાળ્યાન્નમજાતાન્યાપિ મલિતમદા જન્તવોડ્વ્યે ત્યજેયુ—

દંટા સૌમ્યૈકલ્હં પ્રદામિતકલુષં યોગિનં દીપ્તમોહમ્ ॥ ”

—સંકષર

અર્થાત્—સમતામાં આરૂઢ થયેલા, વળી નહ થયાં છે પાપો જેમનાં એવા તેમજ ક્ષીણ થઈ ગયો છે મોહ જેમનો એવા યોગીને જોઈને જન્મથી ઉત્પન્ન થયેલાં (અર્થાત્ સ્વાભાવિક) વૈરા પણ, ગળી ગયો છે ગર્વ જેનો એવા જીવો ત્યજી દે છે. જેમ કે હરિણી સ્નેહને વશ થઈને સિંહના અચ્ચાનો પોતાના પુત્રની બુદ્ધિથી સ્પર્શ કરે છે; તેવીજ રીતે ગાય વાઘના અચ્ચાને, બિલાડી હંસના અચ્ચાનો અને દેવ (મયૂરી) સર્પનો સ્પર્શ કરે છે.

શ્રીસિદ્ધાન્તસ્વરૂપમ્—

શ્રાન્તિચ્છિદં જિનવરાગમમાશ્રયાર્થમ્

આરામમાનમ લસન્તમસંગમાનામ્ ।

ધામાગ્રિમં ભવસરિત્પતિસેતુમસ્ત—

મારામમાનમલસંતમસં ગમાનામ્ ॥ ૨૩ ॥

—વસન્ત •

ટીકા

શ્રાન્તિચ્છિદમિતિ । ‘શ્રાન્તિચ્છિદં’ શ્રમહારિણમ્ । ‘જિનવરાગમં’ જિનેન્દ્રમત્ । ‘આશ્રયાર્થં’ સંશ્રયહેતોઃ । ‘આરામં’ ઉદ્યાનમ્ । ‘આનમ’ પ્રણમ । ‘લસન્તં’ શોભાયમાનમ્ । ‘અસંગમાનાં’ નિઃસંગનાં મુનીનામિત્યર્થઃ । ‘ધામ’ સ્થાનમ્ । ‘અગ્રિમં’ પ્રધાનમ્ । ‘ભવ-સરિત્પતિસેતું’ સંસારવારિધિતરણવન્ધમ્ । ‘અસ્તમારામમાનમલસન્તમસં’ મારશ્ચ આમશ્ચ માનશ્ચ મલાશ્ચ ત एव મલીમસાત્મકત્વાત્ સન્તમસં—તમિત્તં તદસ્તં યેન તમ્ । ‘ગમાનાં’ પૂર્વોક્ત-લક્ષણાનામ્ । અસંગમાનામાશ્રયાર્થં આરામં ગમાનાં ધામ જિનવરાગમમાનમેતિ સંબન્ધઃ ॥ ૨૩ ॥

અવચૂરિઃ

हे लोक ! जिनेन्द्रागममानम् । किंभूतम् । श्रममेदकम् । आश्रयहेतोराराममिवारामम् । लसन्तं शोभमानम् । केयाम् । असंगमानाम् । निःसङ्गानां मुनीनामित्यर्थः । अग्रिमं प्रकृतं धाम गृहम् । केयाम् । गमानां सदृशपाठानाम् । संसारसमुद्रसेतुम् । अस्ताः (ध्वस्ताः) कामरोगाहंकारपापाज्ञानानि येन ॥ २३ ॥

અન્વયઃ

શ્રાન્તિ—છિદં, અ—સંગમાનાં આશ્રયાર્થં આરામં, લસન્તં, ગમાનાં અગ્રિમં ધામ, ભવ—સરિત્-પતિ—સેતું, અસ્ત—માર—આમ—માન—મલ—સંતમસં જિનવર—આગમં આનમ ।

શીખદાર્થ

શ્રાન્તિ=શ્રમ, યાક.

છિદ=છેદનું.

શ્રાન્તિચ્છિદં=શ્રમનો નાશ કરનારું, યાક ઉતારનારું.

આશ્રયાર્થ (મૂં આશ્રય)=આશ્રયને માટે.

આરામ (મૂં આરામ)=ઉપવન, બાગ.

લસન્તં (મૂં લસત)=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશનું.

અસંગમાનાં (મૂં અસંગમ)=નિઃસંગ-વ્રતીઓનાં.

निर्याणकलिकायाम्—

“गान्धारीं देवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुत-
दक्षिणः खं अमयकुलिशयुतवामहस्तां वेति ।”

ધામન્=સ્થાન, ધામ.

અગ્નિમં (મૂં અગ્નિમ)=મુખ્ય.

સરિત્=નદી.

સરિત્પતિ=નદીશ, સમુદ્ર.

સેતુ=પૂલ.

મવસરિત્પતિસેતુ=સંસારરૂપી સમુદ્ર પ્રતિ પૂલરૂપ.

સતમસ=ગાઠ અધકાર.

અસ્તમારામમાનમલસંતમસં=નાશ કર્યો છે કામ-દેવ, રોગ, માન, અને મલરૂપી ગાઠ અધકારનો બેણે એવા.

ગમાનાં (મૂં ગમ)=આલાપકોનો.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“(અનાદિ કાલથી હવે-અમણુ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા) અમનો અંત આણુનારા, તથા અસંગ-પ્રતિ (અર્થાત્ સંસાર-સંગ-રહિત એવા મુનિવરો)ને આશ્રય કરવા માટે ઉપવન (સમાન), વળી શોભાયમાન, તેમજ સમાન પાઠોના મુખ્ય સ્થાનરૂપ, અને વળી સંસાર-સમુદ્ર (જ્યોત્સ્ના જવામાં) પૂર્વ-સમાન, તેમજ નાશ કર્યો છે કંદર્પ, રોગ, ગર્વ અને (અષ્ટ કર્મરૂપી) મલરૂપી ગાઠ અધકારનો બેણે એવા જિનેશ્વરોના આગમને (હે જન-સમૂહ !) તું નમસ્કાર કર. ”—૨૩

સ્વપ્રકટીકરણ

શ્લોક-અમરુતિ—

આ શ્લોકમાં અન્ય શ્લોકોના જેવી ચરણ-સદશતારૂપી અમરુતિ દ્વિગોચર થવા ઉપરાંત મકારની નિષેષતારૂપી અન્ય અમરુતિ પણ નજરે પડે છે.

ગાન્ધારીદેવીસ્તુતિ:—

ગાન્ધારી ! વજ્રમુસલે જયતઃ સમીર—

પાતાલસત્કુવલયાવલિનીલમે તે ।

કીર્તીઃ કરપ્રણયિની તવ યે નિરુદ્ધ—

પાતાલસત્કુવલયા વલિની લમેતે ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત

ટીકા

ગાન્ધારીતિ । ‘ગાન્ધારી !’ ગાન્ધારિનામિકે । ‘વજ્રમુસલે’ મહરણજાતી । ‘જયતઃ’ જય-મત્તુમવતઃ । ‘સમીરપાતાલસત્કુવલયાવલિનીલમે તે’ સમીરપાતેન-ચાત્રેદ્ધુનેલનેન આલસન્તી-દોલાયમાના યા કુવલયાવલિઃ તદ્વત્રીલા ખા-દૌર્ગ્ધ્યરિપ્યાઃ સા । આમન્ડયતે વજ્રમુસલે । ‘કીર્તીઃ’ સાધુવાદરૂપાઃ । કિંવિધે વજ્રમુસલે ? ‘કરપ્રણયિની’ હસ્તરિપતે । ‘તવ’ મવત્યાઃ । ‘યે’ વજ્ર-મુસલે । કિંવિશિષ્ટાઃ કીર્તીઃ ? ‘નિરુદ્ધપાતાલસત્કુવલયાઃ’ નિરુદ્ધ-આદૃત્તપાતાલસદા-રસાતલ-

વાસિનાં કુવલયં-પૃથ્વીમण्डलं पाताललक्षणं यकाभिस्ताः, यदिवा निरुद्धं पातालं सत्-श्रोमनं
 कुवलयं वेति विग्रहः । 'वलिनी' सारयुक्ते । 'लभेते' प्राप्नुतः । हे गान्धारि ! तव करप्रणयिनी
 ते वज्रमुसले जयतो ये कीर्त्तीः लभेते इति योगः ॥ २४ ॥

अवचूरिः

हे गान्धारि देवि । ते वज्रमुसले आयुधे जयतः । किंमूते । वातप्रेङ्खोलनेनालसन्ती या कुवलय-
 माला तद्वन्नीला भा कान्तिर्ययोः । ये वज्रमुसले कीर्त्तीर्यशासि लभेते । किंमूते । तव हस्तजेहले ।
 वलिनी बलवती । कीर्त्तीः किंमूताः । निरुद्धमावृत पातालं सत्पृथ्वीवलय च याभिः ॥ २४ ॥

अन्वयः

गान्धारि ! ये (वજ્ર-મુસલે) તવ કર-પ્રણયિની. વલિની, નિરુદ્ધ-પાતાલ-સદ-કુ-
 યલયાઃ કીર્તીઃ લભેતે, તે સમીર-પાત-આ-લસવ-કુપલય-આવલિ-નીલ-ભે વજ્ર-મુસલે જયત' ।

શબ્દાર્થ

ગાન્ધારી ! (મૂં ગાન્ધારી) = હે ગાન્ધારી (દેવી) !
 વજ્ર = વજ્ર.
 મુસલ = મુસલું, સાંધેલું, આયુધ-વિશેષ.
 વજ્રમુસલે = વજ્ર અને મુસલ.
 જયતઃ (ધાં જિ) = જયવંતા વર્તે છે.
 સમીર = પવન.
 પાત = ચલન.
 આલસવ (ધાં લસ) = અત્યંત દેહીધમાન.
 કુવલય = કમલ.
 આવલિ = શ્રેણિ, હાર.
 નીલ = નીલ.
 સમીરપાતાલસત્કુવલયાવલિનીલભે = પવનના
 ચલનથી અત્યંત શોભતી એવી કમલોની
 માથાના એવી નીલ કાંતિવાળા.
 તે (મૂં તદ્) = તે બે.

કીર્તી. (મૂં કીર્તી) = કીર્તિ એ, યશ.
 કર = હસ્ત, હાથ.
 પ્રણય = સ્નેહ, રાગ
 કરપ્રણયિની = હસ્ત પ્રતિ અનુરાગ ધરાવનારા
 યે (મૂં યદ્) = એ બે
 નિરુદ્ધ (ધાં રુધ્) = શેકેલું.
 પાતાલ = પાતાળ.
 સદ્ = રહેલું.
 કુ = પૃથ્વી.
 વલય = ચક્ર, મંડળ.
 નિરુદ્ધપાતાલસત્કુવલયાઃ = (૧) પૂરી હીમાં છે
 પાતાળ તેમજ (અથવા પાતાળપૃથ્વી)
 મુશોભિત ભમંડળને જેણે એવી; (૨)
 આવરણ કર્યું છે પાતાલવાસીઓના
 પૃથ્વી-મંડલનું જેણે એવી.
 વલિની (મૂં વલિ) = પરાક્રમી, બલયુક્ત.
 લભેતે (ધાં લમ્) = મેળવે છે.

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

" હે ગાન્ધારી (દેવી) ! જે વજ્ર અને મુસલ તાગ હસ્ત પ્રતિ અનુરાગ ધરાવે છે
 (અર્થાત્ જેને વૃ નિરંતર તાગ હસ્તમાં ધાણું કરે છે) તથા વળી નિરોધ કર્યો છે પાતાલ
 તેમજ મુશોભિત [અથવા પા મુંદર] ભૂમંડળને જેણે એવી [અથવા આવરણ
 પાતાલ એના જેણે એવી]
 અર્થાત્ દિગ્મત સુધી પ્રસરી ગયેલી
 તાગ જેવી આગિની મળવને

લીધે) જે બલ-યુક્ત છે, તે બે તારાં વજ્ર અને મુસલ કે જેની કાંતિ પવનના ચલનથી અત્યંત શોભતાં એવાં કમલોની માલાના જેવી નીલ-વર્ણી છે, તે જયવંત વર્તે છે.”—૨૪.

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ એક વિદ્યા-દેવી છે અને તેને ચાર હાથ છે. જમણા બે હાથમાં તે વરદ અને મુસલ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તે અભય અને વજ્ર ધારણ કરે છે. વળી તે નીલવર્ણી છે તેમજ શતપત્ર (કમલ) એ ઝોનું વાહન છે. આ હરીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી ભેદ શક્ય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા ગાન્ધારીદેવી નીલવર્ણી કમલાસનાં ચતુર્મુખાં વરદમુસલયુક્તં દક્ષિણકરમમયકુલિશયુતવામ-
હસ્તા ચેતિ.”

આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

“શતપત્રસ્થિતચરણા, મુસલં વર્જં ચ હસ્તયોર્વંધરી ।

કમનીયાજનકાન્તિ-ગાન્ધારી ગાં શુભાં વદ્યાત્ ॥” —આર્થા

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨

વિશેષમાં આ દેવીના સંબંધમાં એક ટીકામાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“પૂર્વામવાપેક્ષયા ‘ગન્ધાર’ દેશોત્પન્નત્વાદ ગાન્ધારી”

અર્થાત્ પૂર્વ ભવમાં આ દેવી ‘ગન્ધાર’ દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી તેથી તેની ગાન્ધારી કહેવામાં આવે છે.

વૃત્ત-ચમત્કાર—

આ શ્લોકમાં (તેમજ ત્યાર પછીના બીજા બે શ્લોકોમાં પણ) જે વિશિષ્ટ વિચિત્રતા રહેલી છે, તેનું અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે. બીજું અને ચોથું ચરણ—એમ બંને ચરણો પ્રતિ દ્વિધૃત્વ વાક્ય અને બાકારને આવા કાવ્યમાં એક ગણવામાં આવ્યા છે એ વાત ભેદ શક્ય છે. કહ્યું છે કે—

“યમક-ગ્રેપ-ચિત્રેણ, લવયોર્લયોર્ન મિત્”

અર્થાત્-યમક, શ્લેષ અને ચિત્રમાં બાકાર અને વાક્ય તેમજ હકાર અને લઠાકાર વચ્ચે ભેદ ગણવામાં આવતો નથી.^૧

૧ આવી ચમત્કૃતિઓથી અરપૂર હોવા ઉપરાંત સાધોસાથ વિશિષ્ટ ચમત્કારથી પણ અલંકૃત કાવ્ય નેનું હોય, તો વિચારો મહામહોપાધ્યાય સાહુરાજગણિકૃત બોલબાલિભગવંત રવોપસદીકાસદિત જિન-સ્તુતિ (શ્રીયશોવિનય જૈન ગ્રન્થમાલા દિગ્ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ, દ્વિતીય વિભાગ).

અત્ર તો ઉદાહરણ તરિકે આ અનુપમ કાવ્યનું ફક્ત એક જ પદ આપવામાં આવે છે. તે પદ ત્રીયે મુજબ છે.—

“આમ્વારાયણ સેલદી સલહલીકેલામતી રાદ્ધમેં
ચત્રદાલિમદ્રાડાસ્વારિક રસાત્ ત્વાં સાકુચી સ્વાજદામ્ ।

લાદ્ધપાન્દસજૂરસારસલદ્વૂજીકુરવાલિમમે

નોમિ ઝીજિનમુદસાકરમદં શ્રીપાનસત્કોફલમ્ ॥ ૧ ॥”

—શાઈલ

[આમ્વ ! અરાયણ ! સેલદી સલહલીકેલામતિ: રાદ્ધમેં
ચત્રદાલિમદ્રા ! અપારિક ! રસાત્ ત્વાં સાકુચી સ્વાજદામ્ ! ।

લાદ્ધપાન્દસ ! જૂરસારસલદ્વૂજી ! અજાદુરવાલિમમે !

નોમિ ઝીજિન ! મુદસાકરમદં શ્રીપાનસત્કોફલમ્ ॥]

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वजिनस्मरणम्—

कृतनति कृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त—

स्मरपरमदमायामानवाधायशस्तम् ।

सुचिरमविचलत्वं चित्तवृत्तेः सुपार्श्व

स्मर परमदमाया मानवाधाय शस्तम् ॥ २५ ॥

—मालिनी (८, ७)

टीका

कृतनतीति । 'कृतनति' विहितप्रणामम् । 'कृतवान्' विहितवान् । 'यो' 'जन्तुजातं' ।
'निरस्तस्मरपरमदमायामानवाधायशः' परे—शत्रवः स्मरश्च परे च मदश्च माया च मानश्च बाधा
च अयश्च ते निरस्ता—अपनीता यस्य तत् तथा तम् । 'सुचिरं' प्रभूतकालम् । 'अविचलत्वं'
एकाग्रता । 'चित्तवृत्तेः' मनसः । 'सुपार्श्व' सुपार्श्वनामानम् । 'स्मर' ध्याय । 'परमदमायाः'
परमो दमो यस्याः । 'मानव' मनुष्य ! । 'आधाय' कृत्वा । 'शस्तं' शोभनम् । यः कृतनति
जन्तुजातं इत्यभूतं कृतवान् तं सुपार्श्व हे मानव ! चित्तवृत्तेः अविचलत्वं आधाय स्मरेति
संबन्धः ॥ २५ ॥

अवचूरिः

यः स्वामी जन्तुजातं (समूहं) कृतप्रणामं विहितवान् । किंभूतम् । निरस्तानि कंठपर्वेरिमदमाया-
मानपीडाऽयशांसि येन तम् । तं सुपार्श्वं देवं हे मानव, नर ! त्वं स्मर । किं कृत्वा । निश्चलत्वमाधाय ।
कस्याः । चित्तवृत्तेर्मनोव्यापारस्य । सुचिरं प्रभूतकालम् । परमो दमो यस्याः । शस्तं शोभनम् ॥ २५ ॥

अन्वयः

यः कृत-नति जन्तु-जातं निरस्त-स्मर-पर-मद-माया-मान-वाधा-अ-यशः कृतवान्, तं
शस्तं सुपार्श्व, (हे) मानव ! परम-दमायाः चित्त-वृत्तेः अविचलत्वं सुचिरं आधाय स्मर ।

માપ બસે (૨૦૦) ધનુષ્ય પ્રમાણ હતું. સાંસારિક લોગ-ઉપલોગને તિલાંજલિ આપીને ચારિત્ર્ય ગ્રહણ કરી, તીર્થ પ્રવર્તાવી, અનેક જીવોને સન્માર્ગનું દર્શન કરાવી, વીસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-નગરમાં જઈ રહ્યા.

માલિની વૃત્ત—

આ પદ પણ સમવૃત્ત એવા માલિની વૃત્તમાં રચાયેલું છે. એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે—

“નનમયયયુતેયં, માલિની મોગિલોકૈઃ”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, ન, મ, ય, અને ય એમ પાંચ ગણો છે. એટલે કે એકંદર પંદર (૧૫) અક્ષરો છે. વિશેષમાં આઠમા અને પંદરમા અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાનો યાને ‘યતિ’ છે.^૧

કુ	ત	ન		તિ	કુ	ત		વા	યો	જન્		તુ	જા	તં		નિ	સ્ત	તસ્
~	~	~		~	~	~		-	-	-		~	-	-		~	-	-
ન				ન				મ				ય				ય		

જિનરાજ્યા ધ્યાનમ્—

વ્રજતુ જિનતતિઃ સા ગોચરે (રં) ચિત્તવૃત્તેઃ

સદમરસહિતાયા વોડધિકા માનવાનામ્ ।

પદમુપરિ દધાના વારિજાનાં વ્યહાર્પિત્

સદમરસહિતા યા વોધિકામા નવાનામ્ ॥ ૨૬ ॥

—માલિની

ટીકા

વ્રજત્વિતિ । ‘વ્રજતુ’ ગચ્છતુ । ‘જિનતતિઃ’ જિનાવલી । ‘સા’ । ‘ગોચરે’ વિપયે । ‘ચિત્તવૃત્તેઃ’ સ્મૃતેઃ । ‘સદમરસહિતાયાઃ’ સદ દમરસેન વર્તન્તે યે તેષાં હિતાયાઃ । ‘વો’ યુષ્પાકમ્ ।

૧ આ વૃત્તનું લક્ષણ શ્રુતબોધ પ્રમાણ નીચે મુજબ છે —

“પ્રયમમયુરુપદકં વિચ્યતે યત્ર કાન્તેઃ

તદ્વતુ ચ વશમં ચેદસરં દ્રાવશાન્ત્યમ્ ।

કરિમિરય તુરદ્વિર્યત્ર કાન્તેઃ ! વિરામઃ

સુકવિજનમનોહા માલિની સા પ્રસિદ્ધા ॥”

અર્થાત્ તે કાન્તા ! જે પદના પ્રથમના ૭ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો સધુ ટોણ અને જે તે પદમાં કેન્દ્ર અને અન્વ વડે (અર્થાત્ આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર) વિરામ આવશે તેણે, તે તે પદ સુધરિઓના મનને દરનાર ‘માલિની’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

‘अधिका मानवानां’ उत्कृष्टा नृणाम् । निर्धारणे षष्ठी । ‘पदं’ चरणसेपम् । ‘उपरि’ अग्रभागे । ‘दधाना’ धारयन्ती । ‘वारिजानां’ अरविन्दानाम् । ‘व्यहारीत्’ विचचार । ‘सदमर-सहिता’ सद्भिः-शोभनैः अमरैः सहिता-समेता । ‘या’ । ‘बोधिकामा’ बोधिः-धर्मावाप्तिस्तत्र कामः इच्छा यस्याः सा । स्वयमवाप्तबोधित्वादन्येषामिति गम्यते । ‘नवानां’ नवत्वसंख्यावताम् । नूतनानां वा । या बोधिकामा व्यहारीत् सा जिनततिः वः चित्तदृष्टेः गोचरे ब्रजतु इति योगः ॥२६॥

अवचूरैः

सा जिनानां ततिर्वो युष्माकं मनोवृत्तेर्गोचरं ब्रजतु गच्छतु । किंभूतायाः । सह दमरसेन घर्तन्ते ये तेषां हितायाः । जिनततिः किंभूता । मानवानां नराणामधिका उत्कृष्टा । या जिनश्रेणित्वहारीन् विहारं कृतयती । किंभूता । नवानां नवसंख्यानां नूतनानां (वा) वारिजानां स्वर्णकमलानामुपरिष्ठात् पदं स्थापयन्ती । सत्त्वेषुक्ता । बोधिकामा स्वयमवाप्तबोधित्वात् परेषां बोधिधर्ममाप्तिस्तत्र कामो (चाञ्छा) यस्याः सा ॥ २६ ॥

अन्वयः

या बोधि-कामा, सत्-अमर-सहिता, नवानां वारिजानां उपरि पदं दधाना व्यहारीत्, सा मानवानां अधिका जिन-ततिः वः स-दम-रस-हितायाः चित्त-वृत्तेः गोचरं ब्रजतु ।

शब्दार्थ

ब्रजतु (वा० वज्)=गम्ये।

ततिः=श्रेष्ठिः।

जिनततिः=जिनोनी श्रेष्ठिः।

गोचरं (मू० गोचर)=गोचर, विषयः।

सदमरसहितायाः=उपशमयित्री रसे करीने युक्ता

अवाने द्वितकारी।

अधिका (मू० अधि)=उत्कृष्टः।

मानवानां (मू० मानव)=मनुष्याणां।

पदं (मू० पद)=चरणे।

उपरि=उपरि।

दधाना (वा० दधा)=धारयु करती यद्दी।

वारिजानां (मू० वारिज)=कमलानां।

व्यहारीत् (वा० ह)=विहारी करी।

सहित=साथे।

सदमरसहिता=सदमरसो अने देवे सहित

अथवा सुदेवे सहित।

बोधि=सम्यक्त्व, सत्य दर्शन।

बोधिकामा=सम्यक्त्व संपादन करायवाणी

अलिवाया छे वेने अवी।

नवानां (मू० नव अथवा नवन)=नूतन

अथवा नव।

श्लोकार्थ

जिनेश्वरेण ध्यान—

“ (पोताने सम्यक्त्व प्राप्त यथेष्टं होवाथी अन्य ज्ञेयाने षण्णु) सम्यक्त्व (संपादन करायवा)नी अलिवाया सम्पत्ती तेमज्ज सज्जनो तथा देवाथी युक्ता (अथवा सुदेवाथी परिवृत्त) अवी, तथा नवीन अथवा नव (सुवर्णानां) कमलो उपरि चरणाने धारणु

કરતી થકી એની જે જિન-ઝેણિ (એક સ્થલેથી અન્ય સ્થલે) વિહાર કરતી હોવી, તે મનુ-
ષ્યોમાં સર્વોત્તમ એવી (જિન-ઝેણિ) ઉપશમરૂપી રસે કરીને યુક્ત એવા [જનો]ને હિત-
કારી એવી તમારી ચિત્ત-વૃત્તિનો વિષય બનો. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરની દેવકૃત ભક્તિ—

કેટલાક દેવતાઓ પોતાનો ભક્તિ-ભાવ પ્રદર્શિત કરવાની ખાતર જિનેશ્વરે જ્યાં જ્યાં
વિચરે છે, ત્યાં ત્યાં વખતો વખત તેમનાં ચરણ-કમલની નીચે સુવર્ણનાં નવ કમલો સ્થાપે છે.^૧
આમાંનાં બે કમલોની ઉપર જિનેશ્વર પ્રભુનાં ચરણો રહે છે, જ્યારે બાકીનાં સાત કમલો તો
તેમની પાછળ પાછળ આવે છે. ભગવાન તીર્થંકર-દેવ ચરણ ઉપાડીને આગળ ધરે કે તરતજ
દેવતાઓ બે કમલ આગળ સ્થાપે છે.

તીર્થંકરનું સાન્નિધ્ય કરનારા દેવોની સંખ્યા—

તીર્થંકરની સેવામાં કેટલા દેવો ઉપસ્થિત થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે કહેવાતું કે
ઝાઝામાં ઝાઝા (જઘન્યતઃ) એક કરોડ દેવો તેમનું સાન્નિધ્ય કરે છે. આ વાતની વીતરંગ-
સ્તોત્ર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“જઘન્યતઃ કોટિસંખ્યાસ્ત્વાં સેવન્તે સુરાસુરાઃ ।

માગ્યસંમારભ્યર્ચયે, ન મન્દા અપ્યુદાસતે ॥” —અનુષ્ટુપ.

—અતુર્થ પ્રકાશ, અન્તિમ શ્લોક.

સમ્યક્ત્વ—

“યા ક્ષેવે દેવતાયુદ્ધિર્ગુરૌ ચ શુક્તમતિઃ ।

ધર્મે ચ ધર્મધીઃ શુદ્ધા, સમ્યક્ત્વમિવસુચ્યતે ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, દ્વિતીય શ્લોક.

અર્થાત્ જેને દેવ તરીકે માનવા ન્યાય હોય તેમાં દેવત્વ સ્વીકારતું, જેને શુદ્ધ એવી સંજ્ઞા
આપવી યથાર્થ હોય તેને શુદ્ધ તરીકે અંગીકાર કરવા અને જે નામધારી નહિ હોઈ કરીને વાસ્ત-
વિક રીતે ધર્મે એવા નામને લાયક હોય, તેને ધર્મ માનવો, એનું નામ ‘સમ્યક્ત્વ’ છે, એમ
શ્રીઉત્તમચન્દ્રાચાર્ય કહે છે. આ સમ્યક્ત્વની સરલગાં સરલ અને ટુંકામાં ટુંકી વ્યાખ્યા છે.

સમ્યક્ત્વ કહો કે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહો કે વાસ્તવિક તત્ત્વ-દષ્ટિ કહો એ બધું એકજ છે.
સમ્યગ-દષ્ટિ, સમ્યગ્-દર્શન, ગોપિ એ બધા એકાર્થક પદાર્થો છે.

આ સંબંધમાં વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વામિ મહારાજ કહે છે કે—

“તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્”

—તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, આઠ સૂત્ર.

૧ મરખાવો વચ્ચનનિષ્ઠા નામના પદ્યમાં સ્થાપેલ બાકામર સ્થાપનો કર મો શ્લોક.

અર્થાત્ જીવ, અજીવ, ઇત્યાદિ નવ^૧ તત્ત્વભૂત પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન તે ‘ સમ્યગ્દર્શન ’ છે. અન્ય રીતે વિચાર કરીએ તો તત્ત્વ વડે (અર્થાત્ નિશ્ચયપૂર્વકનું) અર્થનું શ્રદ્ધાન તે ‘ સમ્યગ્દર્શન ’ છે.

આ સમ્યગ્દર્શન યાને સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ રીતે જૈન શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ સમ્યગ્દર્શનની ઘણે સ્થલે પ્રશંસા પણ કરવામાં આવી છે. હિંદુ શાસ્ત્રમાં પણ એવોજ સુદ્રાવેષ છે. કહ્યું છે કે—

“ સમ્યગ્દર્શનસંપન્નઃ, કર્મણા ન હિ વધ્યતે ।
દર્શનેન વિહીનસ્તુ, સંસારં પ્રતિપદ્યતે ॥ ”

—મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૭૪.

આવા મહત્વના વિષય ઉપર વિવેચન કરવાનું આ યોગ્ય સ્થાન ન હોવાથી ન છૂટકે એ વાત પડતી મૂકવી પડે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુઓએ કેદપ-લાઘ્ય, સમ્યક્ત્વ-કૌસુદી, વિશેષાવ-સ્થક, પ્રવચન-સાદોદ્ધાર, અર્થ-દીપિકા વિગેરે અન્યો જોવા અને કંઈજ નહિ ધારે તો છેવટે અધ્યાત્મ-તત્ત્વાલોકનાં પૃષ્ઠો ૩૦૦-૩૧૫, ૪૯૦-૪૯૭ તો જોઈ જવાં એ લક્ષ્યમણ.

જિનમતપ્રશંસા—

દિશદુપશમસૌખ્યં સંયતાનાં સદૈવો—

રુ જિનમતમુદારં કામમાયામહારિ ।

જનનમરણરીણાન્ વાસયત્ સિદ્ધ(દિ)વાસે—

ડરુજિ નમત મુદાર્જં કામમાયામહારિ ॥ ૨૭ ॥

—માલિની

ટીકા

દિશદિતિ । ‘ દિશત્ રૂપશમસૌખ્યં ’ દદત્ પ્રશમસુખમ્ । ‘ સંયતાનાં ’ સંયમવતામ્ । ‘ સદૈવ ’ સર્વકાલમેવ । ‘ રુરુ ’ વિશાલમ્ । ‘ જિનમતં ’ અર્હંછાસનમ્ । ‘ ઉદારં ’ ઉદાચમ્ । ‘ કામમાયામહારિ ’ કાર્ય-અત્યર્થ આયામહારિ-દૈર્ઘ્યશોભિ । ‘ જનનમરણરીણાન્ ’ જન્મમૃત્યુભિઃ શ્રાન્તાન્ । ‘ વાસયત્ ’ સ્થાપયત્ । ‘ સિદ્ધિવાસે ’ મુક્તિસન્નિ । ‘ અરુજિ ’ નીરોગે । ‘ નમત ’ પ્રણમત । ‘ મુદા ’ હર્ષેણ । ‘ અરં ’ શીઘ્રમ્ । ‘ કામમાયામહારિ ’ કામચ માયા ચ તયોર્મહારિ—
પૃથક્ અમિત્રભૂતં મહાચક્રં વા નિર્કર્તનહેતુત્વાત્ ॥ ૨૭ ॥

૧ જીવ, અજીવ, મુક્ત, પાપ, આસ્ત્રવ, અંધર, નિર્લસ, બન્ધ અને શેષ એ ઉપર્યુક્ત નવ તત્ત્વો છે. આની સ્થૂળ બ્યાખ્યા ન્યાયકૃષ્ણમાંજાણિ ઉપરના આગ વિવેચન (પૃ૦ ૨૮૧-૨૮૬) ઉપરથી જોઈ શકાશે.

निर्वाणविशेषः—

गणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः ।
॥ गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥ गणेशाय नमः ॥

રૂપકીકરણુ

જન્મ-મરણની વેદના—

આ સંસારમાં જન્મ અને મરણના દુઃખ આગળ ખીલું કાંઈ દુઃખ હિસાબમાં નથી. જન્મ-સમયે જે દુઃખ થાય છે તેનો શાસ્ત્રકારો નીચે મુજબ ચિતાર રજુ કરે છે:—

જેમ કારીગર રૂપાના વાળાને ચંત્રમાંથી જેથી કાઢી લાંબો કરે છે, તેમ યોનિદ્વારા જીવને બહાર આવવું પડે છે. વિશેષમાં સર્વદા સુખમાં ઉછરેલા સોળ વર્ષની ઉન્નમરના તરૂણના કેળતા ગર્ભ જેવા સુકોમલ ઢેહમાં, રામે રામમાં અગ્નિમાં ખૂબ તપાવેલી સોયે ઘોંચવાથી જે વેદના થાય, તેના કરતાં આઠ ગણી વેદના ગર્ભાવાસમાં થાય છે અને વળી અત્યંત કરતાં પણ આતંત ગણી વેદના જન્મ-સમયે અનુભવવી પડે છે.

આ હુકીકત ‘પ્રવચન-સારોદ્ધાર’ની વૃત્તિમાં સંસાર-ભાવનાના અધિકારમાં આપેલા નીચેના પદ ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

“રુમાગર્ભસ્તમઃ સુસ્તી શિશિશિલાયર્ણાભિરુચૈરયઃ—

સૂચીમિઃ પ્રતિરોમભેદિતવપુસ્તારુણ્યપુણ્યઃ પ્રમાન્ ।

યદ્ દુઃસ્વં લગ્નતે તવપ્રગુણિતં સ્ત્રીકુક્ષિમધ્યસ્થિતૌ

સમ્પ્રયેત તદ્વ્યનન્તગુણિતં જન્મક્ષણે પ્રાણિમાય ॥”

—શાર્દૂલ૦

આવી સ્થિતિમાં પ્રાણીઓ જન્મ-મરણથી કંટાળે, એમાં નવાઈ શું ? આને ક્ષીધે તો એક કવિ કહે છે કે—

“પુનરપિ જનનં પુનરપિ મરણં

પુનરપિ જનનીજરે શયનમ્ ।

રહ સંવાદે મયદુસ્તારે

ક્રમયાડપારે પાહિ મુરારે ! ॥ ”

મહામાનસ્યાઃ સ્તુતિઃ—

દધતિ ! રવિસપ્તનં રત્નમાભાસ્તમાસ્વત્

નવધનતરવારિં વા રણારાવરીણામ્ ।

ગતવતિ ! વિકિરત્યાલીં મહામાનસીધાન્

અવ ધનતરવારિં વારણારાવરીણામ્ ॥ ૨૮ ॥ ૭ ॥

—માલિની

ટીકા

દધતીતિ । ‘દધતિ !’ ધારયમાણે ! । ‘રવિસપત્નં’ રવેઃ સપત્નભૂતં, પ્રમાધિક્યાત્ । ‘રત્નં’ માણિક્યમ્ । ‘આભાસ્તમાસ્વન્નવઘનતરવારિં વા’ આભયા—છાયયા અસ્તમાસ્વન્નવઘનઃ તિરસ્કૃતતારતરુણમેઘો યઃ તરવારિઃ—કૃપાણસ્તં વા । વાશબ્દઃ સમુચ્ચયે । ‘રણારાવરીણાં’ રણ-સમ્બન્ધિના રાવેણ રીણાં—સ્વિન્નામ્ । ‘ગતવતિ !’ આરુઢે ! । ‘વિકિરતિ’ વિક્ષિપતિ । एतत् सिंहस्य देव्या वा विशेषणम् । ‘આર્ણી’ સન્તતિમ્ । ‘મહામાનસિ’ ! મહામાનસ્યભિધાને ! । ‘ઇષ્ટાન્’ અભિમતાન્ । ‘અવ’ રક્ષ । ‘ઘનતરવારિં’ સાન્દ્રતરપાનીયમ્ । ‘વારણારૌ’ મૃગપતૌ । ‘અરીણામ્’ । હે મહામાનાસિ ! રવિસપત્નં રત્નં ઘનતરવારિં વા દધતિ ! અરીણાં આર્ણી વિકિરતિ વારણારૌ ગતવતિ ! ઇષ્ટાન્ અવેત્યન્વયઃ ॥ ૨૮ ॥

અવચૂરિ:

हे महामानसि देवि ! इष्टान् अभिमतान् नरादीन् अव-रक्ष । हे गतवति प्राप्तुषि ॥ कश्चिन् । वारणारौ सिंहे । हे दधति धारयति ॥ किम् । रत्नं माणिम् । किंभूतम् । रविसपत्नं रविप्रतिपक्षं प्रमाधिक्यात् । आभया कान्त्या अस्तो भास्वान् सूर्यो येन स चासौ नवो नूतनो घनो निविदस्तरवारिः रङ्गश्च तम् । वा समु द्रये । सिंहे किं कुर्वति । अरीणां वैरिणामार्णी अणि विकिरति क्षिपति । किंभूतामालीम् । रणस्यारा धेन (ध्वनिना) रीणां क्षीणाम् । रङ्गं किंभूतम् । घनतरवारिं सान्द्रतरपानीयम् । रत्नविशेषणं वा ॥ २८ ॥

અન્વય:

રવિ-સપત્નં રત્નં આમા-અસ્ત-માસ્વન્-નવ-ઘન-તર-વારિં ઘન-તરવારિં વા દધતિ ! અરીણાં રણ-આરાવ-રીણાં આર્ણી વિકિરતિ ! વારણ-અરી ગતવતિ ! મહામાનસિ ! ઇષ્ટાન્ અવ ।

અથવા

રવિ-સપત્નં, આમા-અસ્ત-માસ્વન્-નવ-ઘન-તરવારિં ઘનતર-વારિં રત્નં દધતિ । અરીણાં રણ-આરાવ-રીણાં આર્ણી વિકિરતિ વારણ-અરી વા ગતવતિ ! મહામાનસિ ! ઇષ્ટાન્ અવ ।

શીખદાર્થ

દધતિ ! (પા० ધા)=હે ધારણ કરનારી !

રવિ=સૂર્ય, સુરજ.

સપત્ન=શત્રુ.

રવિસપત્નં=સૂર્યના શત્રુરૂપ.

રત્નં (મૂ० રત્ન)=રત્નને, મણિને.

માસ્વન્=(૧) સૂર્ય, (૨) પ્રકાશિત, તેજસ્વી.

આમાસ્તમાસ્વન્=કાન્તિ વટે પ્રકાશ કર્યા છે

સૂર્યને જેવું એવા.

વારિ=જલ, ખાલી.

નવઘનતરવારિ=નૂતન મેઘની જેમ અતિશય ખાલી છે જેને વિષે એવી.

તરવારિ=તરવાર, ખડ્ગ.

આમાસ્તમાસ્વન્નવઘનતરવારિ=(૧) પ્રકાશ વટે પ્રકાશ કર્યા છે પ્રકાશિત એવા નવીન મેઘને જેવું એવી તરવારને; (૨) તેજ વટે તિરોહિત કર્યા છે સૂર્ય, નૂતન મેઘ તેમજ ખડ્ગને જેવું એવા.

વા=અને (સમુચ્ચયાર્થ).

આરાવ=અવાજ, શોરણકેર.

રણારાવરીણાં=સંગ્રામના શોરણકેરથી બિન્ન થયેલી.

મતવતિ ! (ધાં ગમ)=હે પ્રાપ્ત થયેલી !

વિકિરતિ (વાં વૃ)=૧) હે દૂર ફેંકનારી; (૨) દૂર ફેંકી દેતી, ઉડાડી દેતી.

આલીં (મૂં આલીં)=થેણિને.

મહામાનસિ ! (મૂં મહામાનસી)=હે મહા-માનસી (દેવી) !

હ્યાન (મૂં હ્ય) =ઈષ્ટોને, અલીષ્ટોને.

ઘનતર=અતિશય.

ઘનતરવારિં=(૧) નિખિડ તરવારને; (૨) અતિ-શય પાણીવાળા.

વારણ=ગળ, હાથી.

વારણારૌ (મૂં વારણારિ)=હાથીના શત્રુને વિષે, સિંહ વિષે.

અરીણાં (મૂં અરિ)=શત્રુઓની.

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

“ (અધિક તેજવાળું હોવાને લીધે અથવા ગોળ હોવાને લીધે) સૂર્યના શત્રુરૂપ એવા રત્નને તેમજ પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને જણે એવી તેમજ નૂતન મેધની જેમ અતિશય પાણીવાળી એવી નિખિડ તરવારને ધારણ કરનારી હે (દેવી) ! યુદ્ધના અવાજથી બિન્ન બનેલી એવી દુશ્મનોની પંક્તિને દૂર ફેંકનારી હે (વિદ્યા-દેવી) ! હે સિંહના ઉપર સ્વાર થયેલી મહામાનસી ! તું અલીષ્ટ (માનવો)નું પરિપાલન કર. ”

અથવા

“ [તેજમાં હરીફાઈ કરી શકે તેમ હોવાથી] સૂર્યના શત્રુરૂપ, વળી પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યો છે પ્રકાશિત એવાં નવીન મેધ તેમજ ખડગને જણે એના [અથવા તેજ વડે તિરોહિત કર્યો છે સૂર્ય, નૂતન મેધ તેમજ તરવારને જણે એવા], તેમજ અતિશય પાણીવાળા એવા (ઉપર્યુક્ત ત્રણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) રત્નને ધારણ કરનારી એવી હે (દેવી) ! રણ-સંગ્રામના શોર-બકારથી સીધુ થયેલી એવી શત્રુઓની શ્રેણિને દૂર ફેંકી દેતા એવા સિંહ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી હે (ઉપર્યુક્ત-વિશેષણ-વિશિષ્ટ) મહામાનસી (દેવી) ! તું (માનવાદિક) અલીષ્ટનું રક્ષણ કર. ”—૨૮.

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે ‘ મહામાનસી ’ એ મહામાનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ તથા મહામાનસીં ધવલવર્ણા સિંહવાહના ચતુર્મુજા વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં કુણ્ડિકાફલકયુતવામ
હસ્તા ચેતિ ” અર્થાત્ ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો ધર્મ શ્રવેત છે અને અને સિંહનું વાહન છે વળી
પેને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ
કુણ્ડિકા અને કલક (હાલ) થી શોભે છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહામાનસી દેવીને સિંહનું વાહન છે, તેમજ તે એક
હસ્તમા તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને નિર્વાણ-કલિકા ધણુ ટેકો આપે છે. પરંતુ તે બીજા
હસ્તમા રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત નિર્વાણ-કલિકામા નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે

८ श्री चन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

अथ चन्द्रप्रभप्रभवे प्रणामः—

तुभ्यं चन्द्रप्रभ ! जिन ! नमस्तामसोज्जृम्भितानां
हाने कान्तानलसम ! दयावन् ! दितायासमान ! ।
विद्वत्पङ्क्त्या प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतु—
हानेकान्तानलसमदया वन्दितायासमान ! ॥ २९ ॥

—मन्दाक्रान्ता (४, ६, ७)

टीका

तुभ्यमिति । तुभ्यं चन्द्रप्रभजिन ! नमः । चन्द्रप्रभनामन् जिन ! नमोऽस्तु । 'तामसो-
ज्जृम्भितानां' तामसानि—तमःसम्बन्धीनि यानि उज्जृम्भितानि—विस्फूर्जितानि तेषाम् ।
'हाने' अपगमे । 'कान्तानलसम !' स्निग्धज्वलनसदृश ! । 'दयावन् !' कृपयान्वित ! ।
'दितायासमान !' खण्डितखेदगर्व ! । 'विद्वत्पङ्क्त्या' पण्डितश्रेण्या । 'प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतु-
हानेकान्त !' पृथक्—वितताः स्पष्टाः—स्फुटाः दृष्टान्ताः—निदर्शनानि हेतवः—कारणानि ऊहाः—
वितर्काः अनेकान्तः—स्याद्वादः, पृथक् स्पष्टाः दृष्टान्तहेतूः यस्मिन् स आसावनेकान्तश्च
प्रकटितः पृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतुहानेकान्तो येन तस्यामन्त्रणम् । 'अनलसमदया' अनलसो मदो
यस्यास्तया । 'वन्दिताय' स्तुताय । 'असमान !' अनन्यसदृश ! । हे चन्द्रप्रभ जिन ! विद्व-
त्पङ्क्त्या वन्दिताय तुभ्यं नम इति योगः ॥ २९ ॥

अवचुरिः

हे चन्द्रप्रभ जिन, हे दयावन् (कृपावन्) ! तुभ्यं नमोऽस्तु । तमःसंबन्धिविस्फूर्जितानां हाने-
त्यागि मनोहरवद्विसमान ! । द्विती-छिन्नायायासमानो येन । तुभ्ये किमूताय ? । विद्वत्पङ्क्त्या वन्दिताय ।
प्रकटिताः पृथक्—वितताः स्पष्टा दृष्टान्ता—निदर्शनानि हेतवः—करणानि ऊहा—वितर्कः अनेकान्तः—
स्याद्वादो येन तत्संबोधनम् । विद्वत्पङ्क्त्या किमूताय ? । न विद्येते अलसमद्वी-तन्द्राङ्करो यस्या-
स्तया । हे असमान निरुपमान ! ॥ २९ ॥

अन्वयः

(हे) चन्द्रप्रभ ! जिन ! तामस—उज्जृम्भितानां हाने कान्त—अनल—सम ! दयावन् ! दित-
आपास—मान ! प्रकटित—पृथु—स्पष्ट—दृष्टान्त—हेतु—ऊहा—अनेकान्त ! अ—समान ! अनलस—मदया
विद्वत्—पङ्क्त्या वन्दिताय तुभ्यं नमः ।

અથવા

(હે) ચન્દ્રપ્રભ-જિન ! તામસ-ઉજ્જુમ્મિતાનાં.....વિત-આયાસ-માન ! વિદ્વત્-પદ્મયા પ્રકટિત-. . .અનેકાન્ત ! અ-સમાન ! અન્-અલસ-મદ ! યા-વન્દિતાય તુમ્યં નમઃ !

શીખદાર્થ

તુમ્યં (મૂં યુષ્મદ્) = તને.

ચન્દ્રપ્રભ ! (મૂં ચન્દ્રપ્રભ) = હે ચન્દ્રપ્રભ (પ્રભુ) !

જિન ! (મૂં જિન) = હે તીર્થંકર !

ચન્દ્રપ્રભજિન ! = હે ચન્દ્રપ્રભ જિનેશ્વર !

નમસ્ = તમસ્કાર.

તામસ = (૧) અંધકાર સ્વભાવી, (૨) તમોગુણ-વિષયક.

ઉજ્જુમ્મિત = સ્ફુરણ.

તામસોજ્જુમ્મિતાનાં = ગાઠ અંધકાર (રૂપી અજ્ઞાન) નાં સ્ફુરણોના.

હાને (મૂં હાન) = નાશને (વધે.

અનલ = અગ્નિ

ફાન્તાનઉત્તમ ! = હે પ્રકાશિત અગ્નિસમાન !

વયાવન્ ! (મૂં વયાવત્) = હે દયાવાન, હે કૃપા-વાન !

વિત (વાઃ વા) = છેદી નાંખેલ.

આયાસ = પ્રયત્ન.

વિતાયાસમાન ! = છેદી નાંખ્યા છે - નષ્ટ કર્યા છે પ્રયાસ અને અભિમાન જોણે એવા હે !

વિદ્વત્ = પવિત્ર.

વિદ્વત્પદ્મયા = વિદ્વાનોની શ્રેણિ વટે.

પ્રકટિત = પ્રકાશિત કરેલ

પૃથુ = વિસ્તીર્ણ.

સ્પષ્ટ = સ્પષ્ટ, સ્ફુટ, ખુલ્લું.

દૃષ્ટાન્ત = ઉદાહરણ

ઝહ = તકે.

અનેકાન્ત = સ્થાદ્વાદ.

પ્રકટિતપૃથુસ્પષ્ટદૃષ્ટાન્તહેતૂહાનેકાન્ત ! = પ્રકા-

શિત કર્યા છે વિસ્તીર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ

એવાં ઉદાહરણોને, તકેને તેમજ

સ્થાદ્વાદને જોણે એવા ! (સં૦)

અલસ = આલસ્ય, આળસ, એદીપણું.

અનલસમદયા = અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને

અભિમાન જેનામાં એવી

વન્દિતાય (મૂં વન્દિત) = વન્દન કરાયેલાને.

અનલસમદ ! = હે અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને

અભિમાન જેમાં એવા ! (સં૦)

યા = લક્ષ્મી.

યાયન્વિતાય = લક્ષ્મી વટે પૂજિતને.

અત્તમાન ! = (૧) હે નિરૂપમા; (૨) હે માન-

રહિત !

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને પ્રણામ—

“૧૫ પવસતાને વધને અથવા સૌમ્યતાને લીધે સોમ (ચન્દ્ર) ના સમાન પ્રભા છે જેની એવા) દે ચન્દ્રપ્રભ ! દે (અદ્યમ) તીર્થંકર [અથવા દે ચન્દ્રપ્રભ જિનેશ્વર] ! દે ગાઠ અંધકાર (રૂપી અજ્ઞાન) નાં સ્ફુરણોને નાશ (કરવા) માં પ્રકાશિત અગ્નિસમાન (દેવા-પિતૃ) ! દે કૃપાવાન (પ્રભો) ! છેદી નાંખ્યા છે (મંમાર-અમણકૃપી) પ્રયામ તેમજ અભિ-માનને જોણે એવા દે (દય) ! (વિદ્વાનોની શ્રેણિદ્વારા) પ્રકટ કર્યા છે વિશાળ તેમજ સ્પષ્ટ

એવાં ઉદાહરણો, યુક્તિઓ, તર્કો અને સ્યાદ્વાદને જણે એવા હે (નાથ) ! હે અનુપમ (પરમેશ્વર) ! અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને અભિમાન જેને વિષે એવી વિદ્વાનોની પંક્તિ વડે વસ્તુન કરાયેલા એવા [અથવા હે અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને ગર્વ જેને વિષે એવા (જગદીશ) ! લક્ષ્મી વડે પૂજાયેલા એવા] તને [મારો] નમસ્કાર હોએ. ”—૨૯

રૂપબદ્ધીકરણ

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર—

ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુનો જન્મ મહાસેન રાજાની ચન્દ્રપુરી નગરીમાં થયો હતો. આ રાજાની લક્ષ્મણા રાણી તેમની માતા થવા લાગ્યશાળી થઈ હતી. એમનો દેહ એત વર્ણનો હતો તેમજ તે ચન્દ્રના લાંછનથી શોભતો હતો. વિશેષમાં તેનું પ્રમાણ એક સો પચાસ ધનુષ્ય જેટલું હતું. તીર્થકરને લગતી સંપૂર્ણ સંપત્તિનો અનુભવ કરી, દશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તઓ નિવર્ણિ-પદને પામ્યા.

દૃષ્ટાન્ત એટલે શું ?—

જે વડે ‘સાધ્ય’ અને ‘સાધન’ પરત્વેના નિયમનો નિશ્ચય થાય છે તે “દૃષ્ટાન્ત” કહેવાય છે. ‘સાધ્ય’ એટલે ‘સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ’ અને ‘સાધન’ એટલે ‘સિદ્ધ કરવામાં હેતુરૂપ વસ્તુ’ સમજવી. દૃષ્ટાન્તના સાધર્મ્ય અને વેધર્મ્ય એમ બે પ્રકારો છે. જ્યાં જ્યાં સાધનની સત્તા હોય ત્યાં ત્યાં સાધ્યની સત્તા જરૂરજ હોય એવા દૃષ્ટાન્તને ‘સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત’ કહેવામાં આવે છે. શાખલા તરીકે, જ્યાં જ્યાં ધુમાડો છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ છે, જેમકે રસોડું. જ્યાં સાધ્યનો અભાવ હોય, ત્યાં સાધનનો અભાવ હોયજ એવું દૃષ્ટાન્ત ‘વેધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત’ કહેવાય છે. જેમકે, જ્યાં જ્યાં અગ્નિનો અભાવ છે, ત્યાં ત્યાં ધુમાડો નથી પણ અભાવ છે; શાખલા તરીકે જલાશય.

દૃષ્ટાન્ત પણ કુદૃષ્ટ હોઈ શકે છે, અર્થાત્ દૃષ્ટાન્તમાં તદ્દગત લક્ષણનો અભાવ પણ સંભવી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો દૃષ્ટાન્ત બ્યભિચારી પણ હોઈ શકે. પારિભાષિક શબ્દોમાં આને ‘દૃષ્ટાન્તાભાસ’ તરીકે જાણખાવવામાં આવે છે અને તેના નવ પ્રકારો પાઠવામાં આવે છે.^૧

હેતુથી શું સમજવું ?—

હેતુનું લક્ષણ ‘અવિનાશાવ’ છે, અર્થાત્ ‘જે વ્યાપ્ય તરીકે નિશ્ચિત છે તે’ હેતુ છે. આનું ખીલું નામ ‘સાધન’ પણ છે. આ હેતુનાં બૌદ્ધોએ માનેલાં ત્રણ લક્ષણો અને નૈયાયિકોએ માનેલાં પાંચ લક્ષણો વ્યાજની નથી. ઉપર્યુક્ત લક્ષણ કાફી છે. વળી હેતુ પણ કુદૃષ્ટ સંભવી શકે છે અને તેવા હેતુને હેત્વાભાસ તરીકે જાણખાવવામાં આવે છે.^૨

૧ વિશેષ માહિતી સાર જુઓ ન્યાયકુસુમાંજિણિ (પૃ. ૧૪૨-૧૪૭).

૨ હેતુ તેમજ હેત્વાભાસનું સ્વરૂપ ન્યાયકુસુમાંજિણિના પૃ ૧૨૮-૧૩૦, ૧૪૨-૧૪૩ ઉપરથી જોઈ શકાશે.

ઊહ અર્થાત્ 'તર્ક'—

જે વસ્તુ જેનાથી જુદી મળતી નથી, જે વસ્તુ જેના વગર રહેતી નથી, અર્થાત્ જે વસ્તુ-
ઓનો જે સાથે રહેવારૂપ સંબંધ છે, તે સંબંધનો નિર્ણય કરી આપનારો અધ્યવસાય 'તર્ક' છે.
તર્કશાસ્ત્રીઓની ભાષામાં કહીએ તો વ્યારિતનો નિશ્ચય કરી આપનાર 'તર્ક' યાને 'ઊહ' છે.^૧

અનેકાન્તવાદ-મીમાંસા—

એકજ વસ્તુમાં જુદી જુદી અપેક્ષાએ વિવિધ-અરે વિરૂદ્ધ ધર્મેના પણ સ્વીકાર કરવો તે
અનેકાન્તવાદ યાને સ્વાદ્વાદ છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ
થયેલા કેઈ પણ પદાર્થમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા અનેક ધર્મોનો સાપેક્ષ રીતે સદ્ભાવ અંગીકાર
કરવો તે 'સ્વાદ્વાદ' છે.

દાખલા તરીકે એકજ પુરૂષમાં અપેક્ષાનુસાર પિતૃત્વ, મુતૃત્વ, સેવકત્વ, સ્વામિત્વ,
અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, ઇત્યાદિ ધર્મેના સમાવેશ કરી શકાય છે. આ દૃષ્ટિ તે સ્વાદ્વાદ છે. એક
ખીજું ઉદાહરણ વિચારીએ. એકજ વસ્તુમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, ઇત્યાદિ
ધર્મેના અપેક્ષા-દૃષ્ટિએ સ્વીકાર કરવો તે સ્વાદ્વાદનું લક્ષણ છે.

વળી દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રૌવ્યથી યુક્ત છે^૨ એ કથન પણ સ્વાદ્વાદીનું છે. આ
સંબંધમાં ત્રીજા શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણ (પૃઠ ૨૪)માં આપણે કટક અને કુણ્ડલનું દૃષ્ટાન્ત વિચારી
ગયા છે. ગોરસનું એક વધુ દૃષ્ટાન્ત અત્ર વિચારવામાં આવે છે.

એ તો જાણીતી વાત છે કે દૂધમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું દહીં તે દૂધનોજ એક પરિણામ છે;
અર્થાત્ કંઈ દૂધનો સર્વથા નાશ (વ્યય) થયો નથી, તેમજ કંઈ દહીંનો સર્વથા ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ)
થયો નથી. વિશેષમાં આ બંને અવસ્થામાં ગોરસરૂપી પ્રૌવ્ય બરાબર હોજર છે, કેમકે દૂધ અને
દહીં બન્નેને ગોરસના નામથી ઓળખવામાં આવે છે એ તો જગજગહેર વાત છે.

હવે સ્વાદ્વાદરૂપી સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ કેવું છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે તેટલા માટે ઇન્ધરનું
સ્વરૂપ સ્વાદ્વાદ-દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે છે.

યુક્ત થયેલા જીવો જે શારીરિક આસનમાં અહીં જામંડળ ઉપર મૃત્યુ પામે છે, તેના
આસનના સ્વરૂપમાં તેઓ યુક્તિમાં ઉપસ્થિત થાય છે અને દરેક યુક્ત જીવ ઇન્ધર છે એમ તો
જેનો કહે છેજ. આથી ઇન્ધર સાકાર છે. પરંતુ ઇન્ધરમાં કેઈ પણ પ્રકારની મૂર્તતા નહિ હોવાને
લીધે તે નિરાકાર છે.

વળી ઇન્ધરમાં જ્ઞાનાદિક ગુણોનો સદ્ભાવ હોવાથી તે અપેક્ષાએ તે રૂપી છે; પરંતુ મૂર્ત
યાને પૌદ્ગલિક રૂપનો તેનામાં સર્વથા અભાવ હોવાથી તે અરૂપી છે.

૧ જ્ઞાનો ન્યાયકૃષ્ણમાંગલિક (પૃ. ૧૨૩-૧૨૪, ૧૫૨).

૨ મરખાવે—

“ જગદ્વ્યવસ્થાપકો વ્યક્તો ”

—તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, અ. ૫, સુ. ૨૯.

અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, ઇત્યાદિ સર્વોત્તમ શુભોથી સુક્ત હોવાને લીધે ઈશ્વર સમુચ્ચ (શુભી) છે; પરંતુ તેનામાં સાત્વિક, રાજસ અને તામસ શુભોનો અત્યંત અભાવ હોવાને લીધે તે નિર્ગુણ (અશુભી) છે.

વિશેષમાં જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુના જાણકાર હોવાને લીધે તે સર્વવ્યાપક યાને વિષુ છે, પરંતુ તેના આત્મ-પ્રદેશો તો એકજ સ્થાનમાં અમુક વિભાગ અવગાહીને રહેલા હોવાથી તે અપેક્ષાએ તો તે જરૂર અવિષુ છે.

સંસારના પ્રપંચ સાથે ઈશ્વરને કંઈ પણ સંબંધ નહિ હોવાને લીધે તે ભિન્ન છે, પરંતુ લોકા-કાશના અથ જાગમાં અનેક છવો અને પુહજોની સાથેના તેના સંસર્જને લઈને તે અભિન્ન છે.

ઈશ્વરને ભાવરૂપી મન હોવાને લીધે તે સમનસ્ક (મનસ્વી) છે, ત્યારે તેનામાં આપણા જેવા મનનો-વિચારરૂપ મનનો અસહભાવ હોવાને લીધે તે અમનસ્ક છે.

અમુક વ્યક્તિએ ઈશ્વર-પંદને ક્યારે પ્રાપ્ત કર્યું તેનો નિર્ણય યઈ શકતો હોવાથી તે દૃષ્ટિએ અર્થાત્ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ ઈશ્વર આદિ યાને નવીન છે, પરંતુ પ્રથમ ઈશ્વર કોણ થયો એનો સંદર્ભ નહિ હોવાથી અર્થાત્ સમુચ્ચયની અપેક્ષાએ ઈશ્વર અનાદિ યાને પુરાણો છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જૈન દૃષ્ટિએ અર્થાત્ અનેકાન્તવાદાનુસાર ઈશ્વર 'સાકાર' તેમજ 'નિરાકાર' છે; તે 'રૂપી' પણ છે, તેમજ 'અરૂપી' પણ છે; વળી તે 'સચ્ચ' હોવાની સાથેસાથ 'નિર્ગુણ' (અશુભ) પણ છે; તે 'વિષુ' છે, તેમજ વળી 'અવિષુ' પણ છે; તે 'ભિન્ન' તેમજ 'અભિન્ન' છે; તે 'સમનસ્ક' તેમજ 'અમનસ્ક' છે; તે 'પુરાણો' પણ છે, તેમ વળી 'નવીન' પણ છે.^૧

શ્યાદાહ એ જૈન દર્શનનો અદ્વત સિદ્ધાન્ત છે, એ વાતના ઉપર નીચેનો પ્રલોક હિંચ પ્રકાશ પાડે છે.

“શ્યાદ્વાદો વર્તતે ચસ્મિન્, પક્ષપાતો ન વિદ્યતે ।

નાસ્ત્યન્યપીઢનં કિંચિદ્, જૈનધર્મઃ ત્ર લચ્યતે ॥”

૧ જુઓ શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય ઉપરની ન્યાયવિશ્વરદ્ધ, ન્યાયાચાર્ય, મહામહોપાધ્યાય, યશોવિજયજી-કૃત સ્પેક્ષાદકૃપતતા (પૃષ્ઠ ૭૭૮). ત્યાં કહ્યું છે કે—

“અમનસ્કત્વાદ્ કયં કેવલિનો ધ્યાનસ્?...જીવોવયોગરૂપમાયમનઃસજ્જાવાદ્ અયોગિનો ધ્યાનસ્”

૨ સરખાવો—

“પરબ્રહ્માકારં સર્વલજ્જાકારરહિતં
સરૂપં નીરૂપં સમુપમમુર્ણં નિર્વિષુ-વિષુમ્ ।

વિમિત્તં સમ્મિત્તં વિગતમનસં સાધુમનસં
પુરાણં મત્યં જામિહદયમવીશં પ્રણિરુષે ॥”

—શિખરિણી

આ સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ અતિશય ગંભીર તેમજ વિચારવા લાયક હોવાથી, તે સંબંધમાં આ સ્થલે એક ટુંક-નોંધ લેવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય અને તે એ છે કે દરેક દર્શનકારે સીધી કે આડકતરી રીતે આ સ્યાદ્વાદ શૈલીનું શરણ લીધું છે. દાખલા તરીકે, વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા સત્ય, રજઃ અને તમસ એ ત્રણે શુદ્ધોની સામ્યાવસ્થાને ‘પ્રકૃતિ’ યાને ‘પ્રધાન’ માનનાર સાંખ્ય દર્શન એ સ્યાદ્વાદરૂપી સમ્પ્રદાયની આજ્ઞા લોપો શકતું નથી. તેમજ વળી પૃથ્વીમાં નિત્યત્વ તેમજ અનિત્યત્વ એવા બે અસ્પર્શ વિરૂદ્ધ ધર્મો સ્વીકારનાર નૈયાયિક તેમજ વૈશોપિક દર્શનને પણ સ્યાદ્વાદની સેવા સ્વીકારવી પડી છે. પંચવર્ણી એક નામના રતનના જ્ઞાનને એક તેમજ અનેક આકારે માનનાર બૌદ્ધ દર્શનની પણ એજ સ્થિતિ છે. પ્રમાતા, પ્રમિતિ અને પ્રમેયરૂપ વિશેષતાઓનો એક જ્ઞાનમાં સહભાવ માનનાર સીમાંસક દર્શન પણ સ્યાદ્વાદ-સુદ્રાથી સુદ્રિત છે.^૧ આવી રીતે જાતિ અને વ્યક્તિ એમ ઉભય સ્વરૂપી વસ્તુ માનનાર ભદ્ર અને સુરારિ સ્યાદ્વાદનો તિરસ્કાર કરી શકે તેમ નથી. આત્માને વ્યવહારથી બદ્ધ અને પરમાર્થથી અબદ્ધ યાને સુક્ષ્મ માનનાર બ્રહ્મવાદી પણ સ્યાદ્વાદની અવગણના કરી શકે નહિ.^૨

આ ઉપરથી જૈનેતર મતવાળાએ અંધબુદ્ધિગ્રસ્ત ન્યાય વડે કરીને સ્યાદ્વાદ શૈલીનું અત્યુક્તિ કર્યું છે એમ જે કહેવામાં આવે છે, તેમાં સત્ય હકીકત શી છે તેનું દિગ્દર્શન થાય છે.

આ સ્યાદ્વાદ એ સંશયવાદ છે એમ જે ઘણી વખત કહેવામાં આવે છે, તેમજ આ સ્યાદ્વાદ સંકર, વ્યતિકર, વિરોધ ઇત્યાદિ દોષોથી દૂષિત છે, એમ પણ જે માનવામાં આવે છે તે હકીકતમાં કેટલું સત્ય રહેલું છે, એ વાત ન્યાયતીર્થ, ન્યાયવિચારક, ઉપાધ્યાયશ્રી મન્મથવિજયજીવિત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ, પૃષ્ઠ ૧૪૬-૧૬૧) તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાથી જોઈ શકાયો. અત્ર તે એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે આ સંબંધમાં તાર્કિકોના તર્કો અતિપ્રબલ છે. ખાસ કરીને આ સંબંધમાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીવિત અનેકાન્તજયપતાકા નામનો અત્યંત દર્શનીય તેમજ વિચારણીય છે. આ સ્યાદ્વાદની કેટલી મહત્તા છે, તેના સંબંધમાં શ્રીવાદિદેવસૂરિ શું કહે છે તે જાણવું હોય તે વિચારો નીચેના શ્લોક:-

“મત્યક્ષયવર્તિતનેત્રયુગલસ્તર્કસ્ફુરત્કેસરઃ

શાન્દ્વિધ્યાત્તકરાલયક્રયકુહરઃ સન્દેતુગચ્ચરઃ ।

મક્રીદન નયકાનને સ્મૃતિનત્રશેષીશિલામીપજઃ

સંજ્ઞાપાલધિવન્ધુરો વિજયતે ‘સ્યાદ્વાદ’વચ્ચાનનઃ ॥”

—સ્યાદ્વાદરત્નાકરે

૧-૨ આ સંબંધમાં વિચારો યશોવિજયજીવિત અધ્યાત્મોપનિષદ અને શીલુમચન્દ્રાચાર્યવિરચિત વીતરાગ-સ્તોત્રનો અષ્ટમ પ્રકાશ.

૩ અંધબુદ્ધિ (અધોગ સાધ) જે બિલ (શક્ય)માંથી નીકળેલો દોષ ત્યાંજ ફરી ફરીને પાછો આવે છતાં એમ માને કે તે તે અન્ય આવી ન્દોષ છે, કેમકે તે ખૂબ ચાલે છે, તેવીજ રીતે કેટલાક મતાનુયાયીઓ સ્યાદ્વાદની સંધી સડક ઉપર આવ્યા છતાં પોને એકાન્તપદાના સભ્ય રોવાને લીધે, અનેકાન્તવાદ તરફ મુલુખી બને છે. આ પણ જમત્ની એક વિચિત્રતા ! ! !

અર્થાત્—પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રમાણરૂપી તેજસ્વી નેત્રવાળો, સ્ફુરત્યમાન તકે પ્રમાણરૂપી કેસર (યાળ) વાળો, આગમ પ્રમાણરૂપી પહોળા કરેલ વદનવાળો, સદ્યુક્તિ(અનુમાન) રૂપી ગુંબરવવાળો, સંસાર (પ્રત્યભિજ્ઞાન)રૂપી પૂંછડાવાળો અને સ્મરણ પ્રમાણરૂપી નખ-ત્રેણિની ક્રાંતિથી ભયંકર એવો સ્વાદ્વાદરૂપી સિંહ નયરૂપી વનમાં ફીડા કરતો જયવંતો વર્તે છે.

આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં ચોટલુંજ નિવેદન કરવું બસ થશે કે—

સ્વાદ્વાદ શૈલી એ અનુપમ શૈલી છે અને આ શૈલી વિશેષતઃ જૈન દર્શનમાંજ દિષ્ટિ-ગોચર થાય છે; એથી કરીને તો અત્યારે પણ અનેક વિદ્વાનો એની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરતા એવામાં આવે છે,

ચન્દ્રપ્રકાશ પ્રભુને અસમાન (નિરૂપમ) કહેવાનું કારણ—

તીર્થંકરની શુભ-સંપત્તિનો વિચાર કરીએ, તો સહજ માદ્રમ પડશે કે તેની સાથે અન્ય કોઇની સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી. એ આપણે જોને સાગરના જેવા ગંભીર કહીએ, તો તે ઠીક નથી; કેમકે સાગરમાં તો આરાશ હોય છે અને આ તો અમૃતસમાન મધુર છે. વળી એ પ્રકાશમાં તેને પ્રદીપ સાથે સરખાવીએ, તો તેમાં પણ ન્યૂનતાજ રહેલી છે. કેમકે પ્રદીપ તો ધુમાડા અને વાટ સહિત હોય છે, વળી તેને તેલની પણ જરૂર રહેલી છે, તેમજ તે પવનથી ધુઆઈ પણ ભય છે અને તેમ છતાં તે બહુ બહુ પ્રકાશ પાડે તો પણ તે કાંઈજ નહિ; જ્યારે પ્રભુ તો દ્વેષરૂપી ધુઆઈથી રહિત અને કામ-દશારૂપી વાર્ત્તિથી મુક્ત છે; વળી સ્નેહરૂપી સ્નેહ (તેલ)નો તો તેણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે, આ ઉપરાંત તે તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના ઉપર પોતાના કેવલ-જ્ઞાનરૂપી ઉદ્યોત વડે પ્રકાશ પાડે છે.^૧ હવે એ પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપીએ, તો તે પણ અસ્થાને છે, કેમકે સૂર્યનો તો અસ્ત પણ થાય છે તથા વળી સહુ તેને ગળી પણ ભય છે અને આ ઉપરાંત એકથી પણ તેના પ્રકાશને ધક્કો પહોંચે છે.^૨ શીતલતાના સંબંધમાં પ્રભુને ચન્દ્રની ઉપમા આપવી તે પણ બ્યાબાળી નથી, કેમકે ચન્દ્ર તો કલંકિત છે અને વળી અમાવા-ચ્યાની શત્રિએ તો તે કયાંયે અગ્યારા ગણી ભય છે તેના પત્નોએ નથી.

૧ ધમડો. ૨ વાટ.

૩ સરખાવો નિન-ભિખિત ભક્ત્યામર-સ્તોત્રનો ૧૬ મો શ્લોક.

“ નિર્ધૂમવાર્ત્તિરપવાર્જિતતેલપૂરઃ

કૃત્ત્વં જગત્ત્રયમિદં પ્રકટીકરોપિ ।

મમ્યો ન જ્ઞાતુ મરુતાં ચલિતાચલતાં

દીપોડપરસ્ત્યમાસિ નાય ! જગત્પ્રકાશઃ ॥”

—વસંતતિવકા

૪ મરખાવો—

“ નાસ્તં કદાચિદુપયાસિ ન રાહુમગ્નઃ

સ્પર્હીકરોપિ સદસા યુગપજ્વળન્તિ ।

નામ્બોધરોદરનિરુદ્ધમહાપ્રમાવઃ

સૂર્યાતિશાયિમહિમાડસિ સુનીન્દ્ર ! લોકે ॥”

—ભક્ત્યામર-સ્તોત્ર, શ્લોક ૧૭

હવે જો તીર્થકરને-જનને અન્ય હરિહરાદિ દેવો સાથે સરખાવીએ, તો તે પણ ઈષ્ટ નથી, કેમકે એ બંનેમાં આકાશ અને પાતાલ જેટલો અંતર છે. આ કંઈ અતિશયોક્તિ કે દ્વેષભુદ્ધિપૂર્વકનું કથન નથી. પરંતુ ક્યાં વીતરાગ દશા ? અને ક્યાં સરાગ દશા ? ક્યાં રાજા લોજ ? અને ક્યાં 'ગાંગા તેલી' ? હુંકમાં કહીએ તો હરિહરાદિ દેવોને પરાસ્ત કરનારા એવા મદનને પણ મારનારા ક્યાં ? અને હિંદુ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા મુજબ મદનને હાથે માર ખાધેલા બ્રહ્માદિક ક્યાં ?

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે વીતરાગ એ સર્વોત્તમ છે અને તેમ હોઈ કરીને તે નિરૂપમ છે. અર્થાત્ વીતરાગને વીતરાગ સિવાય અન્ય સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી.

આ સંબંધમાં સુનિ શ્રી લક્ષ્મીવિમલકૃત બક્ષામર-સમસ્યાનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક વિચારવો અસ્થાને નહિ ગણાય. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ચન્દ્રઃ કલંકમૂદહર્ષતિરેવતાપ—

યુક્તઃ કિલાર્જતત્તુતન્વિરુમાપતિશ્ચ ।

વિન્વેષ્વશેષયુગમાફ શમમાવપૂર્ણ

યદ તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥”

—શ્લોક ૧૨

પદ્ય-પ્રકૃપણા—

આ પદ્ય સમવૃત્ત છે અને તે મન્દાકાન્તાનામક છંદમાં રચાયેલું છે. આ પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ તેજ છંદમાં રચવામાં આવ્યાં છે. મન્દાકાન્તાનું લક્ષણ એ છે કે—

“મન્વાકાન્તામ્બુધિરસનગૈર્મો મનો તૌ મયુગ્મમ્”

અર્થાત્—આ છંદમાં મ, બ, ન, ત અને ત એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. એકદર રીતે આ છંદમાં સત્તર અક્ષરો છે. આમાં ચોથે, દશમે અને સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાનો છે અર્થાત્ ત્રણ ‘યતિ’ છે.^૩

તુમ્	યં	ચન્દ્ર	ર	મ	જિ	ન	ન	મસ્	તા	મ	સોજ	જુષ	મિ	તા	નામ
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
મ		મ		ન		ત		ત		મ		મ		મ	

૧ કુમહો, ૨ વાટ, બતી.

૩ સુતબોધમાં મન્દાકાન્તાનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે—

“વત્યારઃ પ્રાફ સ્તતુ ! યુરવો દ્રાવશીકાવશી ચેન્-

સુગધે । યર્ણો તવતુ કુસુમોદિનિ । દ્રાવશાન્ત્યો ।

તદ્રથાન્ત્યો યુગરસદ્યેયંશ્ચ કાન્તે । વિરામો

મન્વાકાન્તાં પ્રવરકવયસ્તન્વિ । તાં સંગિરન્તે ॥”

અર્થાત્—દે સુતનુ ! જે પદ્યમાં પ્રથમના ચાર અક્ષરો, તેમજ અગ્યારમા અને બારમા અક્ષરો તથા દે મુખ્યા ! તે ઉપરાંત તેરમા અને ચૌદમા અક્ષરો તેમજ વળી દે કુમહના જેવી સુગંધવાળી । આ ઉપરાંત સોળમા અને અગરમા અક્ષરો દીર્ઘ દેવ તેમજ ન્યાં દે કાન્તા ! યુગ, રસ અને અન્વ વડે (અર્થાત્ ચોથા, દશમા અને સત્તરમા અક્ષરો ઉપર) વિશ્રામ આવતો દેવ, તે પછી, દે કુશાગી ! ઉત્તમ કવિઓ ‘મન્દાકાન્તા’ કહે છે

जिनेश्वराणां नृतिः—

जीयाद् राजी^१ जनितजननज्यानिहानिर्जिनानां
सत्यागारं जयदमितरुक् सारविन्दाऽवतारम् ।
भव्योद्धृत्या भुवि कृतवती याऽवहद् धर्मचक्रं
सत्यागा रञ्जयदमितरुक् सा रविं दावतारम्^२ ॥ ३० ॥

—मन्दा०

टीका

जीयादिति । 'जीयात्' जयतु । 'राजी' परिपाटिः । 'जनितजननज्यानिहानिः'
जनिता जननज्यान्योः—जन्मजरसोर्हानिः—विनाशो यया सा । 'जिनानां' जगद्गुरुणाम् । 'सत्यागारं'
सत्यस्य वसतिः । 'जयद्' अभ्युदयावहम् । 'इतरुक्' गतरोगा । 'सारविन्दा' सहाराविन्दैः—
वारिजन्मभिर्वर्तते या सा । 'अवतारं' जन्मग्रहणम् । 'भव्योद्धृत्या' मव्यानां या उद्धृतिर्मवोच्चार-
रूपा तया हेतुभूतया । 'भुवि' पृथिव्याम् । 'कृतवती' विहितवती । 'या' । 'अवहद्'—वभार ।
'धर्मचक्रं' धर्मसमयोत्पन्नं रथाङ्गम् । 'सत्यागा' त्यागसहिता । 'रञ्जयत्' रक्तीकुर्वत् ।
'अमितरुक्' अपरिमाणयोतिः । 'सा' । 'रविं' सूर्यम् । 'दावतारं' दवोऽज्ज्वलम् । अथवा रञ्जयती—
अतुरागमुत्पादयन्ती अमितरुक् यस्याः सा । 'सारविन्दा' सारं—बलं विन्दाति—लभते या सा ।
'वत्' इति विस्मये । 'अरं' शीघ्रम् । मयमास्तानि विशेषणानि द्वितीयान्तानि कृत्वा धर्मचक्रस्य
वा योजनीयानि । सा सत्यागारं जिनानां राजी जीयात् या दावतारं धर्मचक्रं रविं रञ्जयद्
भव्योद्धृत्या अवहत् इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

अवचूरिः

जिनानां राजिर्जयतात् । किंभूता ? विहितजराजन्मक्षया । सत्यस्यागारं—गृहम् । जयदमभ्युदया-
वहम् । इतरुक्—गतरोगा । सारविन्दा सहाराविन्दैः पदाघस्तनैः पूजाकमलैर्वर्तते या । या भव्योद्धृत्या—
मव्यानामुद्धृतिर्मवोच्चाररूपा तया हेतुभूतया भुवि—पृथिव्यामवतारं कृतवती । या धर्मचक्रमवहद्—उ-
वाह । सत्यागा—सदाना । धर्मचक्रं कथंभूतम् ? रञ्जयत्—रक्तीकुर्वत् । रविं—सूर्यम् । दावतारं—दवोऽज्ज्व-
लम् । अमिता—अप्रमाणा रुक्—कान्तिर्यस्य ॥ ३० ॥

अन्वयः

या स—त्यागा (जिन-राजी) भव्य-उद्धृत्या भुवि अवतारं कृतवती, जय-वृं, रविं रञ्जयत्,
अमित-रुक्, दाव-तारं धर्म-चक्रं अवहत्, सा सत्य-आगारं, इत-रुक्, स-अरविन्दा,
जनित-जनन-ज्यानि-हानिः राजी जीयात् ।

અથવા

યા મત્ય-ઉદ્ધૃત્યા ધ્રુવિ જય-વં, સત્ય-આગારં અવતારં કૃતવતી, રત્નયત્-અમિત-રુદ્ધ ધર્મ-
ચક્રં ચ ઘત અવહત, (સા) હત-રુદ્ધ, જનિત જનન-જ્યાનિ-હાનિઃ, સ-અરવિન્દ્યા, સ-ત્યાગા
સાર-વિન્દ્યા, જિનાનાં રાજી અરં જીયાત્ ।

શબ્દાર્થ

જીયાત્ (ધાં જિ)=જયવંતા વર્તો.
રાજી=ત્રેણિ, પંક્તિ.
જનિત (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરેલ.
જ્યાનિ=જ્ઞા, ધડપણ.
હાનિ=નાશ.
જનિતજનનજ્યાનિહાનિઃ=કર્થો છે જન્મ અને
જ્ઞાનો નાશ જેણે એવી.
જિનાનાં (મૂં જિન)=તીર્થંકરોની.
સત્ય=સત્ય, સત્યાધર્મ.
આગાર=ગૃહ.
સત્યાગારં=સત્યના ગૃહરૂપ.
જય=વિજય.
જયવં=વિજય અર્પણ કરનારા.
હતરુદ્ધ=મથો છે રાગ જેનો અથવા જેનાથી
એથી.
અરવિન્દ=કમલ.
સારવિન્દ્યા=કમલથી સુકત.
અવતારં (મૂં અવતાર)=અવતારને, જન્મને.
ઉદ્ધૃતિ=ઉદ્ધાર, સંરક્ષણ.
મત્યોદ્ધૃત્યા=મૃત્યુ (જીવો)નો ઉદ્ધાર કરવાના
હેતુ વડે.

ધ્રુવિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વી ઉપર.
કૃતવતી (ધાંકૃ)=કર્થો.
અવહત્ (ધાં વહ)=ધારણ કરતી હવી.
ધર્મ=ધર્મ.
ચક્ર=ચક્ર.
ધર્મચક્રં (મૂં ધર્મ-ચક્ર)=ધર્મ-ચક્રને.
ત્યાગ=દાન.
સત્યાગા=દાન-સહિત.
રત્નયત્ (ધાં રત્)=(૧) રક્ત કરતું; (૨) રાગ
ઉત્પન્ન કરનાર.
અમિત=અમાપ, પાર વિનાના.
અમિતરુદ્ધ=અનુપમ કાન્તિવાળા.
રત્નયદમિતરુદ્ધ=રાગ ઉત્પન્ન કરનારી ૩ અપઃ
રિમિત પ્રભા જેની એવા.
રવિં (મૂં રવિ)=સૂર્યને.
વાયવ=દાવાનલ.
વાયતારં=દાવાનલ જેવા દેહીપ્રમાન.
સાર=બળ.
વિન્દ્=મેળવવું.
સારવિન્દ્યા=બળ મેળવનારી.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“જેણે (દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે એક વર્ષ સુધીમાં ૩૮૮ કરાડ અને ૮૦ લાખ સુવર્ણનું)
દાન દીધું તેમજ જેણે ધાન્ય (જીવો)નો ઉદ્ધાર કરવારૂપ હેતુથી પૃથ્વી ઉપર અવતાર લીધો,
તથા વિજયને અર્પણ કરનારા, રવિને રક્ત કરનારા, વળી પાર-વિનાની કાન્તિવાળા તેમજ

દાવાનસના જેવા દેહીધ્મમાન એવા (દેવ-રચિત) ધર્મ-ચક્રને જે ધારણ કરતી હવી, તે જિનોની શ્રેણિ કે જેણે જન્મ અને જરાનો નાશ કર્યો છે, જે સત્યના ગૃહરૂપ છે તેમજ વળી જનાથી રાગો મટી ગયા છે તથા જે કમલોથી યુક્ત છે (અર્થાત્ ગમન કરતી વેળાએ જે દેવ-રચિત નવ સુવર્ણનાં કમલો ઉપર ચરણ મૂકે છે) એવી તે જિન-શ્રેણિ જયવંતી વર્તો.”

અથવા

“ સબ્ય (જીવો)ના (સર્વોત્તારણરૂપ) ઉદ્ધાર માટે જે જિન-શ્રેણિએ પૃથ્વીને વિષે અભ્યુદય અર્પણ કરનારા તેમજ સત્યના મંદિરરૂપ એવો જન્મ લીધો તેમજ જેણે અહો ! (મનુષ્યોને) રાગ ઉત્પન્ન કરનારી છે અપરિમિત પ્રવા જેની એવું ધર્મ-ચક્ર ધારણ કર્યું, તે, વળી રાગથી યુક્ત, તેમજ નાશ કર્યો છે જન્મ અને જરાનો જેણે એવી, તથા વળી (દેવ-રચિત) કમલોથી યુક્ત, તેમજ (સર્વત્સરિક) શાનસહિત તથા પરાક્રમી એવી જિનોની શ્રેણિ સત્વર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તો.”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-અભ્યુદય—

આ શ્લોકના પ્રથમ ચરણમાં જકાર અને નમ્રણું વિશેષ જોર જણાય છે એ આ શ્લોકની ખૂબીમાં વધારો કરે છે.

સિદ્ધાન્ત-સ્તુતિ:—

સિદ્ધાન્તઃ સ્તાદ્ અહિતહતયેઽહ્યાપયદ્ યં જિનેન્દ્રઃ

સદ્રાજીવઃ સ કવિધિષણાપાદનેઽકોપમાનઃ ।

દક્ષઃ સાક્ષાન્જૂવણચુલુકૈર્યં ચ મોદાદ્ વિહાયઃ—

સદ્રાજી વઃ સકવિધિપણાપાદનેકોપમાનઃ ॥ ૩૧ ॥

—મન્દા૦

ટીકા

સિદ્ધાન્ત ઇતિ । ‘સિદ્ધાન્તઃ’ આગમઃ । ‘સ્તાદ્’ મન્વતુ । ‘અહિતહતયે’ અનિષ્ટવિષા-તાય । ‘અહ્યાપયદ્’ અહ્યાપિતવાન્ । ‘યં’ । ‘જિનેન્દ્રઃ’ સર્વવેદી । ‘સદ્રાજીવઃ’ સન્તિ-શોભનાનિ રાજીવાનિ-અન્જાનિ यस્ય । ‘સ’ । ‘કવિધિપણાપાદને’ કવયઃ-શાસ્ત્રકારાઃ તેષાં ધિપણાપાદને-મતિમાજનને । ‘અકોપમાનઃ’ ન વિદ્યેતે કોપમાનો यस્ય સઃ । ‘દક્ષઃ’ પદુઃ ।

‘સાક્ષાત્’ પ્રત્યક્ષમ્ । ‘અવળચુલુકૈઃ’ શ્રોત્રાજ્ઞલિભિઃ । ‘યં ચ’ સિદ્ધાન્તમ્ । ‘મોદાત્’ મહર્ષાત્ । ‘વિહાયઃસદ્રાજી’ વિહાયઃસદો-દેવાઃ તેષાં રાજી-પંક્તિઃ । ‘વઃ’ યુષ્માકમ્ । ‘સક-વિધિપણા’ સહ કવિધિપણાભ્યાં-શુક્રસુરગુરુભ્યાં વર્તેતે યઃ અસૌ । ‘અપાત્’ પીતવતી । ‘અને-કોપમાનઃ’ અનેકાનિ-અપરિમિતાનિ સમુદ્રચંદ્રાદીનિ ઉપમાનાનિ યસ્ય સઃ । ‘સદ્રાજીવઃ’ इत्य-પહાય પ્રથમાન્તવિશેષણાનિ જિનસ્ય સિદ્ધાન્તસ્ય વા સમ્વન્ધીનિયાનિ । સ સિદ્ધાન્તઃ અહિત-હતયે વઃ સ્તાત્, કવિધિપણાપાદને દસોયં જિનેન્દ્રઃ અરુપાપયદિતિ સમ્વન્ધઃ ॥ ૩૧ ॥

અવચૂરિઃ

સ સિદ્ધાન્તો યો-યુષ્માકમહિતક્ષયાય મૂચાત્ । યં સિદ્ધાન્તં સન્તિ-શોભનાનિ કમલાનિ યસ્ય સ જિનેન્દ્રઃ પ્રધાનકમલોઽરુપાપયદ્-અચિવાત્ । કવયઃ-શાસ્ત્રજ્ઞાસ્તેષાં બુદ્ધિજનને દક્ષો-વિચક્ષણઃ । ન વિદ્યેતે કોપમાનો યસ્ય યત્ર વા । વિહાયઃસદો-દેવાસ્તેષાં રાજી-શ્રેણિઃ કર્ણચુલુકૈઃ-શ્રોત્રાજ્ઞલિભિર્મો-દાત્-હર્ષાદ્ યં ચ સિદ્ધાન્તમપાત્-પીતવતી । શ્રેણીર્કિંમૂતાઃ । સહ કવિધિપણાભ્યાં-શુક્રગુરુભ્યાં વર્તેતે યા । અનેકાનિ ચન્દ્રસમુદ્રાદીન્યુપમાનાનિ યસ્યાઃ । પ્રથમાન્તવિશેષણાનિ જિનસ્યાગમસ્ય વા યોજ્યાનિ ‘સદ્રાજીવઃ’ इति મુક્ત્વા ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

યં સદ્-રાજીવઃ, કવિ-ધિપણા-આપાદને દક્ષઃ, અ-કોપ-માનઃ, અનેક-ઉપમાનઃ જિન-ચન્દ્રઃ અરુપાપયત્, યં ચ સ-કવિ-ધિપણા વિહાયઃ-સદ્-રાજી અવળ-ચુલુકૈઃ મોદાત્ સાક્ષાત્ અપાત્, સ સિદ્ધાન્તઃ વઃ અહિત-હતયે સ્તાત્ ।

શબ્દાર્થ

સિદ્ધાન્તઃ (મૂં સિદ્ધાન્ત) = સિદ્ધાન્ત, મત.
સ્તાત્ (યાં અસ્) = થાઓ.
હતિ=નાશ.
અહિતેહતયે=અહિતના નાશ માટે.
અરુપાપયત્ (યાં રુપા) = પ્રરૂપણ કરતા હવા.
જિનેન્દ્રઃ (મૂં જિનેન્દ્ર) = જિનવર.
સત્=(૧) શોભનીય; (૨) વિદ્યમાન.
રાજીવ=કમલ.
સદ્રાજીવઃ=શોભનીય કમલો છે જેને એવા,
અથવા વિદ્યમાન છે કમલો જેની પાસે
એવા.
કવિ=(૧) કવિ, કવિતા રચનાર; (૨) વિદ્વાન.
ધિપણા=બુદ્ધિ.
આપાદન=સંપાદન.

કવિધિપણાપાદને=કવિઓને અથવા વિદ્વાનોને
બુદ્ધિ સંપાદન (કરાવવા) માં.
કોપ=ગુસ્સો.
અકોપમાનઃ=અવિદ્યમાન છે ક્રોધ અને અભિ-
માન જેને વિષે એવા.
દક્ષઃ (મૂં દક્ષ) = ચતુર.
સાક્ષાત્=સાક્ષાત્.
અવળ=કર્ણ, કાન.
ચુલુક=અંબલિ, ખોખો.
અવળચુલુકૈઃ=કર્ણરૂપી અંબલિ વડે.
મોદાત્ (મૂં મોદ) = હર્ષથી.
વિહાયસ=આકાશ.
સત્=નિવાસ કરવો.

निर्वाणकलिकायाम्—

“वज्राङ्गुलीं कनकवर्णीं गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुतदक्षिण-
करां मानुलिङ्गाङ्गुलशयुकवामहस्तां चेति ।”

વિહાયઃસદ્=આકાશને વિષે રહે છે તે, દેવ.

વિહાયઃસદ્ગામી=દેવોની શ્રેણિ.

કવિ=શુક, દૈત્ય-શુર.

ધિવળ=મૃહરૂપતિ, દેવ-શુર.

સકાવિધિપણા=શુક અને મૃહરૂપતિ સહિત.

અપાત્ (ધાં વા)=પાન કરતી હવી.

અતેક=અનેક, એક કરતાં વધારે.

ઉપમાન=ઉપમા.

અનેકોપમાન=અનેક ઉપમાથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ વિદ્યમાન [અથવા શોભાયમાન] છે (સુવર્ણ—) કમલો જેનાં એવા, વળી વિદ્વાનોને [અથવા કવિઓને] યુદ્ધિ સંપાદન કરાવવામાં ચતુર^૧, તથા કોષ અને માન રહિત^૨ [અર્થાત્ કોષ અને અભિમાનનો અભાવ છે જ્યાં એવા], તેમજ અનેક ઉપમાએ યુક્ત^૩ એવા જિનેન્દ્રે જે (સિદ્ધાન્ત)ની પ્રરૂપણા કરી, તેમજ જે (સિદ્ધાન્ત)નું શુક અને મૃહરૂપતિથી અલંકૃત એવી દેવોની શ્રેણિએ હર્ષપૂર્વક સાક્ષાત્ કર્ણુરૂપી અંબલિઓ વડે પાન કર્યું (અર્થાત્ જેનું ચિત્ત હૃદયે હર્ષભરે અવલુ કર્યું), તે સિદ્ધાન્ત (દે ભગ્યે !) તમારા અહિતના નાશ અર્થે થાઓ.”—૩૧

વજ્રાક્ષુરયાઃ સ્તુતિ:—

વજ્રાક્ષુરયક્ષુશકુલિશમૃત્ ! ત્વં વિધત્સ્વ પ્રયત્નં

સ્વાયત્યાગે ! તનુમદવને હેમતારાઽતિમત્તે ।

અધ્યારુદે ! શશધરકરશ્વેતભાસિ દ્વિપેન્દ્રે

સ્વાયત્યાગેઽતિમદવને હેઽમતારાતિમત્તે ! ॥ ૩૨ ॥ < ॥

—મન્દા૦

ટીકા

વજેતિ । ‘ વજ્રાક્ષુરિ ! ’ ‘ વજ્રાક્ષુશીસંગે ! ! ’ ‘ અક્ષુશકુલિશમૃત્ ! ’ ‘ શૃણિવજ્રધારિણિ ! ! ’ ‘ ત્વં ’ । ‘ વિધત્સ્વ ’ કુલ । ‘ પ્રયત્નં ’ આદરમ્ । ‘ સ્વાયત્યાગે ! ’ આયઃ—અર્થસ્વાગમઃ ત્યાગઃ—દાનં, શોભનો આવત્યામૌ યસ્યાઃ સા સમ્બોધ્યતે । ‘ તનુમદવને ’ તનુમન્તો—દેહિનસ્તેષાં અવને—રક્ષણે । ‘ હેમતારા ’ સ્વર્ણોજ્જ્વલા । ‘ અતિમત્તે ’ અત્યન્તં મદવતિ । ‘ અધ્યારુદે ! ’ અધ્યાસીને ! !

‘શશવરકરન્ધેતભાસિ’ ચન્દ્રાંશુવલત્વિપિ । ‘દ્વિપેન્દ્રે’ ગજપતા । ‘સ્વાયત્યા’ નિજાયામેન કૃત્વા । ‘અગે’ સાનુમતિ । ‘અતનુમદવને’ અતનુ-પ્રભૂતં મદવનં-દાનજલં यस્ય તસ્મિન્, અથવા અતનુમદ એવં શ્યામત્વાત્ વનં-કાનનં यस્ય તસ્મિન્, નગઃ કિલ્લ વનવાન્ ભવતીતિ અભિપ્રાયઃ । ‘હે’ કૃત્વામન્ત્રણે । ‘અમતારાતિમત્તે!’ અરાતિમતો-વિપક્ષયુક્તસ્ય ભાષો અરાતિમત્તા, સા ન મતા-નાભિમેતા યસ્યાસ્તસ્યાઃ સમ્બોધનમ્ । હે વજ્રાંકુશિ ! ત્વં હેમતારા તનુમદવને પ્રયત્નં વિધત્સ્વેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૬૨ ॥

અવચૂરિ:

હે વજ્રાંકુશિ દેવિ ! તનુમદવને-અન્તરક્ષણે પ્રયત્નં વિધેહિ । હે સુગિવજ્રધારિણિ ! । સ્વાયત્યાગે ! શોભન આયોડર્શ્યાગ્મો ઘાનં ચ યસ્યાઃ । ત્વ કર્થમ્ભૂતા ? । હેમતારા-કનકોજ્જ્વલા । હે અધ્યાકૃદે (ગતચતિ) ! । ક્ત ? । દ્વિપેન્દ્રે । કિંમ્ભૂતે ? । અતિમત્તે-મદોદ્ભવે । ચન્દ્રકરા इव શ્વેતા મા યસ્ય તસ્મિન્ । સ્વાયત્યા-નિજાયામેન અગે-પર્યંત દય । અતનુ-પ્રચુરં મદવનં-મદવારિ યસ્ય તસ્મિન્ । અરાતિઃ-વૈરી સોડ્યાસ્તીત્યરાતિમાન્, તસ્ય માયોડરાતિમત્તા, સા ન મતા યસ્યાસ્તસ્યાઃ સંબોધનમ્ ॥ ૬૨ ॥

અન્વયઃ

હે વજ્રાંકુશિ ! અંકુશ-કુલિશ-મૃતં ! સુ-આય-ત્યાગે ! અતિ-મત્તે, શશવર-કર-શ્વેત-ભાસિ, સ્વ-આયત્યા અગે, અતનુ-મદ-વને દ્વિપ-ેન્દ્રે અધ્યાકૃદે ! અ-મત-અરાતિમત્તે । હેમન્-તારા ત્વં તનુમદ-અવને પ્રયત્નં વિધત્સ્ય ।

શીર્ષકાર્થ

વજ્રાંકુશિ ! (મૂં વજ્રાંકુશી) = હે વજ્રાંકુશી (દેવી) !

અંકુશ=અંકુશ.

કુલિશ=વજ્ર.

અંકુશાકુલિશમૃત્=હે અંકુશ અને વજ્રને ધારણ કરનારી ।

વિધત્સ્ય (ધાં ધા) = વિધાન કર

પ્રયત્ન (મૂં પ્રયત્ન) = યત્નને.

આય=લાભ.

સ્વાયત્યાગે ! = ઉત્તમ છે લાભ અને દાન જેનાં એવી । (સં.)

તનુમદ=દૈહધારી, પ્રાણી.

અવન=રક્ષણ.

તનુમદવને=શરીરધારી (જીવો) ના રક્ષણને વિધે.

હેમન્=મુવર્ણ.

હેમતારા=મુવર્ણના જેવી ઉજ્જ્વલ.

અતિ=અત્યંત.

મત્ત (ધાં મદ) = ખદશી યુક્ત.

અતિમત્તે=અતિશય મદો-ભરા

અધ્યાકૃદે ! (મૂં અધ્યાકૃદ) = આકૃદ થયેલી । (સં.)

શશવર=શયાંક, ચન્દ્ર.

કર=કિરણ.

શ્વેત=શ્વેત, સફેદ.

માસ્=કાન્તિ, પ્રકાશ.

શશવરકરશ્વેતભાસિ=ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવી

શ્વેત કાંતિવાળા.

દ્વિપ=ગજ, હાથી.

દ્વિપેન્દ્રે=ગજરાજને વિષે.

સ્વ=પોતાના.

આયતિ=વિસ્તાર.

સ્વાયધ્યા=પોતાના વિસ્તાર વડે.

અગે (મૂઠ અગ)=પર્વતને વિષે.

અતદ્વ=અનંદપ, પ્રચુર, ઘણું.

મદ્=મદ.

અતનુમદ્વને=(૧)અનંદપ છે મદનું જલ જેને વિષે
એવા; (૨) પ્રચુર મદરૂપી વનને વિષે.

અરાતિમત્તા=શત્રુપણું, દુશ્મનાવટ.

અમતારાસિમત્તે!=અમાન્ય છે શત્રુપણું જેને
એવી ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“હે અંકુશ અને વજ્રને ધારણ કરનારી (દેવી) ! ઉત્તમ (પ્રકારનાં) છે (અર્થાગિમ-
રૂપી) હાથ અને હાત જેનાં એવી હે (વિદ્યા-દેવી) ! હે અત્યન્ત અદોન્મત્ત એવા અને
વળી અન્દ્રનાં કિરણોના જેવી ચૈત કાન્તિવાળા તથા પોતાના વિસ્તાર વડે પર્વતસમાન એવા
(અર્થાત્ પર્વતના જેવા વિસ્તારવાળા) તેમજ અનંદપ છે મદ-જલ જેનું એવા ગજરાજ
ઉપર આરૂઢ થયેલી (દેવી) ! અસંગત છે શત્રુતા જેને એવી (અર્થાત્ શત્રુતાનો ત્યાગ
કરાવી મિત્રતા કરાવી આપનારી) હે (દિવ્યાંગિના) ! (ઉપર્યુક્ત ચાર વિશેષણોથી અલંકૃત
એવી) હે વજ્રાંકુશી ! સુવર્ણસમાન ઉજ્જવલ એવી તું શરીરધારી (જીવો) ના રક્ષ-
ણાર્થે પ્રયત્ન કર. ”—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

વજ્રાંકુશીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે ‘ વજ્રાંકુશી ’ એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ
છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી હાથ છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ
છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ
(ગિજોરૂ) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેના ઉલ્લેખ નિર્ધાણકલિકામાં છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—
“તપા યજ્ઞાકુરૂર્ગી કનકવર્ણી ગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રયુગ્ધક્ષિણકરાં માતુલિન્ગાદ્દુકશયુગ્ધામહસ્તા ચૈતિ”
આ સંબંધમાં નીચેના શ્લોક વિચારી લઈએ.

“ નિર્લિંગસવજ્રફલકોત્તમકુન્તયુક્ત—

હસ્તા સુતપ્તવિલસત્તલપૌતકાન્તિઃ ।

ઉન્મત્તદન્તિગમના યુવનસ્વ વિદ્યં

વજ્રાકુશી હરત્ત વજ્રસમાનશક્તિઃ ॥ ”

—આચાર્ય ૦ પનાંક ૧૬૨.

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रार्थना—

तवाभिवृद्धिं सुविधिर्विधेयात्

स भासुरालीनतपा दयावन् ! ।

यो योगिपङ्क्त्या प्रणतो नमःसत्—

सभासुरालीनतपादयाज्वन् ॥ ३३ ॥

—उपजातिः

टीका

तवाभिवृद्धिमिति । 'तवाभिवृद्धिं' भवतोऽभ्युदयम् । 'सुविधिः' पुष्पदन्तः । 'विधेयात्' क्रियात् । 'स' । 'भासुरालीनतपाः' भासुरं-घोरं आलीनं-आश्रितं तपः-अनशनादिरूपं यस्य सः । 'दयावन् !' करुणान्वित ! । 'यः' । 'योगिपङ्क्त्या' यतिपरम्परया । 'प्रणतः' प्रणिपतितः । 'नमःसत्सभासुरालीनतपादया' नमःसत्सभा-सुरपर्यत् असुराली-दैत्यसंहतिः ताभ्यां नतौ पादौ यस्यास्तया । 'अवन्' रक्षन् । हे दयावन् ! स सुविधिः तव समृ(अभिवृद्धिं) विधेयात्, यो योगिपङ्क्त्या प्रणत इति योगः ॥ ३३ ॥

अवचूरिः

स सुविधिजिनो हे दयावन् जन ! तव समृद्धिं क्रियात् । भासुरं-घोरमालीनं-आश्रितं तप-अनशनादिरूपं यस्य सः । यः स्वामी अवन्-रक्षन् योगिवृन्देन प्रकरेण नतः । योगिपङ्क्त्या कथंभूतया ? । नमःसदो-देवास्तेषां सभा-पर्यत् असुरावली-असुरश्रेणिश्च ताभ्यां नतौ पादौ यस्यास्तया ॥ ३३ ॥

अन्वयः

यः अवन् नमस्-स-सभा-असुर-आली-नत-पादया योगि-पङ्क्त्या प्रणतः सः भासुर-आलीन-तपाः सुविधिः (हे) दयावन् ! तव अभिवृद्धिं विधेयात् ।

शब्दार्थ

अभिवृद्धिं (म० अभिवृद्धि) = अभिवृद्धिने.
सुविधिः (म० सुविधि) = सुविधिनाथ, नवभा
लीधर.
विधेयात् (पा० पा) = कथं.
न (म० तद) = ते.

आलीन (पा० ली) = आश्रय करेण.
तपस्=तप, तपश्चर्या.
भासुरालीनतपाः=घोर तपने। आश्रय लीधे।
ते तेने जेवा.
यः (म० यद) = ते.

યોગિન્=યોગી.

યોગિપદ્મના=યોગીઓની શ્રેણી વડે.

પ્રણતઃ (મૂં પ્રણત)=નમન થયેલા.

નમસ્=આકાશ.

નમઃસદ્=દેવ, અમર, સુર.

નત (ધાં નમ)=પ્રણામ કરેલા.

નમઃસત્સમાસુરાલીનતપાદયા=સુર-સભાએ

અને અસુર-શ્રેણીએ પ્રણામ કર્યો છે

જેનાં ચરણને ઝોલી.

અવન્ (ધાં અવ)=રક્ષણ કરનારો.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથને આર્થના—

“જે (જગત્) રક્ષણ કરનારા છે, તેમજ સુર-સભાએ અને અસુર-શ્રેણીએ નમન કર્યું છે જેનાં ચરણને ઝોલી યોગિ-પંક્તિ વડે જે વન્દિત છે, તે [અનશનાદિ] ‘ધોર’ તપશ્ચર્યાના આશ્રય લાધેલા એવા સુવિધિનાથ, કે કૃપાવંત (માનવ) । તને સમૃદ્ધિ સંપાદન કરાવો—તને સમૃદ્ધ બનાવો.”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

સુવિધિનાથ-ચરિત્ર

પુષ્પદંત એવા નામથી પણ ઓળખાતા આ સુવિધિનાથ નવમા તીર્થકર છે. સુગ્રીવ રાજાની પત્ની શ્યામા સહ્યાના તેઓ પુત્ર થાય છે અને તેમનો જન્મ કાકેદી નગરીમાં થયો હતો. તેમના ચેતવણી શરીર ઉપર અગરનું લાંછન હતું અને તેઓ એકસો (૧૦૦) ધનુષ્યપ્રમાણ ઊંચા હતા. સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થઈ, અતુષ્ઠ ચારિત્ર પાળી, જે લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી તેઓ સુક્ષિત-પદને પામ્યા.

પદ-પરિચય—

આ પદ અર્ધસમવૃત્તમાંના ૧૧ અક્ષરોવાળા ‘ઉપન્નાતિ’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે. ઉપન્નાતિ વૃત્ત એ ઈન્દ્રવજ્રા અને ઉપેન્દ્રવજ્રાના મિશ્રણરૂપ છે, વારતે સાથે સાથે આ બે વૃત્તોનાં લક્ષણો વિચારવાં આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર નિમ્નલિખિત શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“ત્યાવિન્દ્રવજ્રા યદિ તૌ જગૌ નઃ

ઉપેન્દ્રવજ્રા પ્રથમે લપૌ સા ।

અનંતરોદીરિતલક્ષ્મમાઝૌ

પાદૌ યદીયાતુપજાતયસ્તાઃ ॥”

અર્થાત્ ઈન્દ્રવજ્રા વૃત્તમાં ત, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો સુર છે, ત્યારે ઉપેન્દ્રવજ્રામાં જ, ત અને જ એ ત્રણ ગણો છે અને અન્તમાંના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. આ ઉપરથી નિર્ણય શકાય છે કે ‘ઈન્દ્રવજ્રા’ અને ‘ઉપેન્દ્રવજ્રામાં’ એટલેજ દેર છે કે નહીર

૧ ‘ભાસુર’ શબ્દનો અર્થ ધોર થાય છે. આ વાતના ઉપર અભિધાન-ચિન્તામણિ-પરિશિષ્ટ પ્રકાશ પાડે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“મયદ્ધરે તુ ઇમમ્મામીલં માસુરં તયા.”

‘ઇન્દ્રવજ્રા’નો પ્રથમ અક્ષર શુદ્ધ છે ત્યારે ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’નો તે અક્ષર સધુ છે, બાકી બધા અક્ષરો તે સમાન છે. ૧

આ વૃત્તાનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રામાં રચાયાં છે અને બાકી તૃતીય ચરણ ઇન્દ્રવજ્રામાં છે એ વાત હવે વિચારવામાં આવે છે:—

૧ ચરણ.	ત, વા મિ વૃદ્ધ ધિં સુ વિ ધિર વિ ધે યાવ	} ઓન્દ્રવજ્રા
	જ ત જ ગ ગ	
૨ ચરણ.	સ મા સુ રા લી ન ત પા દ યા વન્	} ઇન્દ્રવજ્રા
૩ ચરણ.	યો, યો, મિ પદ્મ યાપૂ ર ણ તો ન મસ સત્	
	ત ત જ ગ ગ	} ઓન્દ્રવજ્રા
૪ ચરણ.	સ મા સુ રા લી ન ત પા દ યા વન્	
	જ ત જ ગ ગ	

૧ સરખાવે શ્રુત-બોધમા આપેલા ઇન્દ્રવજ્રા, ઉપેન્દ્રવજ્રા અને ઉપજાતિના લક્ષણો:—
ઇન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ—

“યસ્યાં-ત્રિપદસપ્તમમક્ષરં સ્યાદ્
હસ્ત્વં સુજહ્લે । નયમં ચ તદ્ભવ ।
ગત્ત્રા વિલક્ષ્મીકૃતહંસકાન્તે ।
તામિન્દ્રવજ્રાં શ્રુયતે કવીન્દ્રા ॥”

અર્થાત—હે સુંદર જ માયાળી (બલના) ! જે પદમા ત્રીજા, છટ્ટા, સાતમા તેમજ નવમા અક્ષરો સધુ હોય, તે પદને, પોતાની આશ વડે વિરરકાર કર્યો છે હંસની કાન્તિનો જેણે એવી હે (ગ્રિયા) ! કવિરાજ ‘ઇન્દ્રવજ્રા’ કહે છે.

ઉપેન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ—

“યવીન્દ્રવજ્રાચરણેષુ પૂર્વે
મયન્તિ યર્ણાં લઘવઃ સુવર્ણે । ।
અમન્દમાધ્યન્મદન્તે । તત્પ્રાનીય
ઉપેન્દ્રવજ્રા કથિતા કવીન્દ્રે ॥”

અર્થાત—હે સુંદરી ! જે ઇન્દ્રવજ્રાના (ચારે) ચરણોના પ્રથમ અક્ષરો સધુ હોય, તે અત્યંત હર્ષિત થઈ રહ્યો છે કામદેવ જેને વિશે એવી હે (કામિની) ! તે પદને કવીશરે ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’ કહે છે.

ઉપજાતિનું લક્ષણ—

“યન્ન દ્વયોરપ્યનયોસ્તુ પાદા,
મયન્તિ, સીમન્તિનિ । ચન્દ્રકાન્તે । ।
વિદ્વદ્ધિરાયો પરિકીર્તિતા સા
મ્યુજ્યતામિત્યુપજાતિરેષા ॥”

અર્થાત—હે ઉત્તમ કેસવાળી (કન્યા) ! જે છટ્ટમા ‘ઇન્દ્રવજ્રા’ તેમજ ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’ એ બન્નેના ચરણો હોય, તેને હે અન્દસમાન કાન્તિવાળી (સુંદરી) ! પુરાતન પદ્ધિનોએ ‘ઉપજાતિ’ કહ્યો છે તે તારે નજરતું નોંધ્યો.

जिनेश्वरेभ्योऽर्थना—

या जन्तुजाताय हितानि राजी
 सारा जिनानामलपद् समालम् ।
 दिश्यान्मुदं पादयुगं दधाना
 सा राजिनानामलपद्ममालम् ॥ ३४ ॥

—इन्द्रवज्रा

टीका

या जन्तुजातायेति । 'या' । 'जन्तुजाताय' प्राणिसमूहाय । 'हितानि' पद्धानि ।
 'राजी' श्रेणिः । 'सारा' श्रेष्ठा । 'जिनानां' अर्हताम् । 'अलपद्' गदितवती । 'मम'
 मे । 'अलं' अत्यर्थम् । 'दिश्यात्' वितीर्यात् । 'मुदं' आनन्दम् । 'पादयुगं' अङ्घ्रिद्वयम् ।
 'दधाना' विभ्रती । 'सा' । 'राजिनानामलपद्ममालं' राजिनी-राजनशीला नाना-भकारा अमला
 पद्ममाला यस्य वत् । या जिनानां राजी जन्तुजाताय हितानि अलपद् सा ममालं मुदं दिश्यात्
 इति सम्बन्धः ॥ ३४ ॥

अवचूरि

या सारा-श्रेष्ठा जिनानां ततिजन्तुजाताय हितानि अलपद्-गदितवती सा मम अलं-अत्यर्थं मुदं-
 मीतिं दिश्याद् वयात् । कथंभूता ? । पादयुगं धारयन्ती । राजिनी-राजनशीला नाना-वर्तुविधा
 अमला पद्ममाला यस्य तत्पादयुगम् ॥ ३४ ॥

अन्वयः

जिनानां या'सारा राजी जन्तु-जाताय हितानि अलपद्, सा राजिन्-नाना-अमल-पद्म-
 मालं पाद-युगं दधाना (राजी) मम अलं मुदं दिश्यात् ।

श्रीगणेशाय

जन्तुजाताय=प्राणि-वर्जने भाटे.
 हितानि (मू० हि)=कल्याणने, हितकरक
 साधनेने
 सारा (मू० सार)=(१) श्रेष्ठः; (२) चरकभी.
 अलपद् (घा० लप्)=कहेती कपी.
 मम (मू० अस्मद्)=मने.

अलं=अत्यर्थं.
 दिश्यात् (घा० दिश)=अर्थे.
 मुदं (मू० मुद्)=कथने.
 युगं=युगल.
 पादयुगं=अरधु-युगलने.
 दधाना (घा० धा)=धारय कर्माद्री.

शर्याख महाज्वाला ॥

Chiranjeeva

निर्याणकलिवायाम्—

“सर्वास्त्रमहाज्वाला धमलवर्णा वराहवाहना असङ्ख्यप्रहरणयुत-
हस्ता चेति ।”

અસ્તેન્દુઃ=પરાસ્ત કર્યો છે ચંદ્રને જેણે એવી.
આસ્યસ્ય (મૂં આસ્ય)=મુખની.
સ્વા (મૂં સ્વ)=કાન્તિ વડે.
પૃથં (મૂં પૃથ)=પીઠ (ઉપર).

અધ્યાસિતા (ધાં આસ્ય)=એઠેલી.
અકમ્પ=સ્થિર.
વરાલક=દેવ-વાહન-વિશેષ.
અકમ્પવરાલકસ્ય=સ્થિર વરાલકની.

શ્લોકાર્થ

જ્વલનાયુધા દેવીની આર્થના—

“પાતળી કટિવાળી અને શુભ્ર તથા સર્વોત્તમ કેશયુક્ત મુખની કાન્તિ વડે પરાસ્ત કર્યો છે ચંદ્રને જેણે એવી, તેમજ વળી સ્થિર વરાલકની વિશાળ પીઠ ઉપર બેઠેલી એવી જ્વલનાયુધા (દેવી) (હે ભગ્ય !) તને સત્વર સુખ અર્પો.”—૩૬

સ્પષ્ટીકરણ

કટિ—

જેની કટિ (કેઠ) બહુજ પાતળી હોય, તે તેના ભૂષણરૂપ ગણાય છે. કહેવાય છે કે સિંહની કટિ બહુજ પાતળી હોય છે.

જ્વલનાયુધા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ તેની પાસે સર્વ અગ્નિ દેવતાના હુધિયારની મોટી જવાહર છે. આથી કરીને તે એને ‘સર્વાગ્નિમહાજવાહર’ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે (જુઓ ટીકાકારે કરેલ અર્થ). આના સંબંધમાં નિર્વાણકુલિકામાં નીચે મુજબ ઉદ્દેશ્ય છે:—

“સર્વાગ્નિમહાજ્વાલાં જ્વલવર્ણાં વરાહવાહનાં સંસ્થપ્યપરણયુતહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવી ચેતવર્ણી છે અને તેને વરાહનું વાહન છે.

આચાર-દિનકરમાં તો આ વિદ્યા-દેવીના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“માર્જારવાહનાં નિત્યં, જ્વાલોદ્માસિકરદ્વયા ।

શાશ્વા કમ્બલા જ્વાલા, દેવી મર્દં વદાત નઃ ॥”

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્ય ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ છંદમાં રચાયેલ છે. આપણે એનું લક્ષણ ૩૩મા શ્લોકમાં વિચારી ગયા છીએ. વિશેષમાં આ તેમજ તેની પૂર્વેનાં બન્ને પદ્યોમાં દિશ્યાત્ પદ વપરાયેલું છે.

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलजिनस्तुतिः—

जयति शीतलतीर्थकृतः सदा

चलनतामरसं सदलं धनम् ।

नवकमम्बुरुहां पथि संस्पृशत्

चलनतामरसंसदलङ्घनम् ॥ ३७ ॥

—द्वैत०

टीका

जयतीति । 'जयति' जयमासादयति । 'शीतलतीर्थकृतः' शीतलनाम्नो जिनस्य । 'सदा' सर्वकालम् । 'चलनतामरसं' चलनौ तामरसमिव । 'सदलं' सपत्रम् । 'धनं' सारम् । एते पद्मनवकस्यैव विशेषणे । नवकं नवैव, स्वार्थे कन् । 'अम्बुरुहां' पद्मानाम् । 'पथि' मार्गे । 'संस्पृशत्' स्पर्शेनानुगृह्यत् । 'चलनतामरसंसत्' चला नता अमराणां संसत्—सभा यस्य तत् । 'अलङ्घनं' नास्ति लङ्घनं—अघःकरणं कुतश्चिद् यस्य तत् । अम्बुरुहां सम्बन्धि नवकं संस्पृशत् शीतलतीर्थकृतश्चलनतामरसं जयतीति योगः ॥ ३७ ॥

अवचूरिः

शीतलतीर्थकृतस्य चलनतामरसं-पादपद्मं जयति । किंभूतम् ? । अम्बुरुहां—कमलानां नवकं पथि-मार्गे संस्पृशत् । नवकं किंभूतम् ? । सदलं—सपत्रम् । धनं—सारम् । चलनतामरसं किंभूतम् ? । चला नता अमराणां संसद् यस्य तत् । नाति लङ्घनं—अघःकरणं कुतश्चिद् यस्य तदलङ्घनम् ॥ ३७ ॥

अन्वयः

शीतल-तीर्थकृतः अम्बुरुहां स-दलं, धनं नवकं पथि संस्पृशत्, चल-नत-अमर-संसद्, अ-लङ्घनं चलन-तामरसं सदा जयति ।

शब्दार्थ

जयति (घा० जि) = ययंता वर्ते छे.
शीतल = शीतलनाथ, ६१भा तीर्थकर.
तीर्थकृत = तीर्थकर.

शीतलतीर्थकृतः = शीतलनाथ तीर्थकरना.

चलन = ५५६, २१२७.

चलनतामरसं = ५५६-५६५.

વલ=પત્ર.

સદલં=પત્રસહિત.

ઘન (મૂં વન)=ઘન, નિખડ.

નવકં (મૂં નવક)=નવનો સમૂહ.

અમ્બુ=જલ.

રુદ્ધ=ઉગલું.

અમ્બુરુહાં (મૂં અમ્બુરુહ)=કમલોના.

પથિ (મૂં પથિત)=માર્ગમાં.

સંસ્પૃશત (ધાં સ્પૃશ)=સ્પર્શ કરનાર.

ચલ=ચંચલ.

સંસદ્=સભા.

ચલનતામરસંસદ્=ચંચલ અને નમ્ર છે દેવ-
સભા જેને વિષે એવું.

લંઘન=ઉલ્લંઘન, તિરસ્કાર.

અલંઘનં=અલંઘનીય, કેઈ પણ પરાભવ ન
કરી શકે તેવું.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

“ પત્રસહિત તેમજ નિખિડ એવાં (સુવર્ણનાં) નવ કમલોના માર્ગમાં (સંચાર કરતી
વેળાએ) સ્પર્શ કરનારા, વળી ચંચલ અને નમ્ર છે દેવસભા જેને વિષે એવા તેમજ અલંઘ-
નીય એવા શીતલનાથના પાદ-પદ્મ સદા જયવંતા વર્તે છે.”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

શીતલનાથ-અરિષ્ટ—

જૈનોના દશમા તીર્થરાજ શીતલનાથનો જન્મ ભદ્રદિલપુર નગરમાં થયો હતો. દૃઢરથ
રાજા તેમના જનક અને નંદા રાણી તેમના જનની થતાં હતાં. તેમનો દેહ સુવર્ણ વર્ણનો હતો
અને વિશેષમાં તે શ્રીવત્સના લાંછનથી યુક્ત હતો. વળી તેની ઊંચાઈ નેવું (૯૦) ધનુષ્ય જેટલી
હતી. એક લાખ પૂર્વેનું આયુષ્ય લોગળ્યા બાદ તેઓ નિર્વાણ પામ્યા.

જિનાનાં રમરણમ્—

રમર જિનાન્ પરિનુજ્જરારંજો—

જનનતાનવતોદયમાનતઃ ।

પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતો યતો

જનૈ ! નતાનવતોડદયમાનતઃ ॥ ૩૮ ॥

—કૃત૦

ટીકા

સ્મરેતિ । ‘સ્મર’ સ્મૃત્યાપ્તુહિ । ‘જિનાન્’ અર્હતઃ । ‘પરિનુજ્જરારંજો’ જનનતાન-
વતોદયમાન્’ જરા-વિસ્રસ્ટા રજઃ—કર્મ જનનં—જન્મ તાનવં—કાશ્ય તોદો—વાષા યમો—મૃત્યુપતિઃ,

પરિનુજા:-પર્યસ્તા ચૈસ્તાન્ । ‘અતઃ’ અસ્માત્ કારણાત્ । ‘પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ’ પરમં નિર્વૃત્તિ-
શર્મ-નિર્વાણસુખં કુર્વન્તિ યે તે । ‘યતઃ’ યસ્માત્ કારણાત્ । જનેતિ લોકસ્યામન્વ્રણમ્ । ‘નતાન્’
પ્રહ્લીભૂતાન્ । ‘અવતઃ’ ત્રાયમાણાન્ । ‘અદયં’ નિર્દયં સ્વશરીરાવયવરક્ષાનિરપેક્ષં નિર્વ્યાજમિતિ-
યાવત્ તત્ તથા ભવત્યેવમ્ । ‘આનતઃ’ પ્રણતઃ સન્ । યતઃ પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ, અતઃ સ્મર જિનાન્
હે જનેત્યન્વયઃ । एवं वा व्याख्यायते । પરિનુજ્ઞં જૈવ પાણ્ડુરત્વાદ્ રજો-રેણુર્યેસ્તે, જનને યઃ
તાનવઃ-શારીરસ્તોદઃ તસ્યાન્તર્હેતુત્વાત્ યમાઃ, પરિનુજ્ઞજરા-રજસશ્ચ તે જનનતાનવતોદયમાશ્ર-
તાન્ । ‘પરં’ સ્વાત્મનો વ્યતિરિક્તમ્ । ‘અનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ’ અનિર્વૃત્તિ-નાશરહિતં શર્મ કુર્વન્તિ યે
તે । ‘જનનતાન્’ લોકૈઃ પ્રણતાન્ । ‘અદયમાનતઃ’ દયામકુર્વાણાનાં સકાશાત્ । યતઃ કારણાત્
અનિર્વૃત્તિશર્મકૃતોઽતઃ સ્મર જિનાન્ પરં અદયમાનતોઽવત ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૩૮ ॥

અવચૂરિઃ

હે જન ! મલ્લલોક ॥ અતઃ-અસ્માત્ કારણાજ્ઞિનાન્ સ્મર । કિંવિશિષ્ટાન્ ॥ પરિનુજ્ઞા-પરિક્ષિતા જરા-
વયોહાનિરૂપા, રજઃ-કર્મ, જનન-જન્મ, તનોર્દુર્બલસ્ય માવસ્તાનવ-કાર્શ્યમ્, તોદો-વાધા, યમો-મૃત્યુ-
ચૈસ્તાન્ । યતઃ કારણાત્ પરમસુક્તિસુખકર્તૃન્ । ન હિ જિનસ્મરણમન્તરેણ જન્તોસ્તાત્વિકી સિદ્ધિઃ ।
નતાન્ જન્તૂનયતો-રક્ષતઃ । અદયં શરીરાવયવનિરપેક્ષં યથા સ્યાત્ તથા આનતઃ-પ્રણતઃ સન્ ત્વમ્ ॥

અન્વયઃ

પરિનુજ્ઞ-જરા-રજસ્-જનન-તાનવ-તોદ-યમાન્ યતઃ પરમ-નિર્વૃત્તિ શર્મન્-કૃતઃ નતાન્
અવતઃ જિનાન્ (હે) જન ! અદયં આનતઃ (ત્વં) અતઃ સ્મર ।

અથવા

યતઃ (જિનાઃ) અ-નિર્વૃત્તિ-શર્મન્-કૃતઃ (મયન્તિ), અતઃ પરં અદયમાનતઃ અવતઃ, પરિ-
નુજ્ઞ-જરા-રજસ્-જનન-તાનવ-તોદ-યમાન્, જન-નતાન્ જિનાન્ સ્મર ।

શીખરાર્થ

જિનાન્ (મૂં જિન)=જિનેને.
પરિનુજ્ઞ (ધાં નુદ)=હાંકી કાઢેલ, દૂર કરેલ.
જરા=વૃદ્ધાવસ્થા, ઘટપણ.
રજસ્=(કર્મરૂપી) રજ.
તાનવ=(૧) કૃશતા, (૨) શારીરિક.
તોદ=બાધા, પીડા.
પરિનુજ્ઞજરા-રજો-જનનતાનવતોદયમાન્=(૧)
હાંકી કાઢ્યાં છે ઘટપણ, રજ, વનમ,
કૃશતા, બાધા અને મૃત્યુને જેમણે
જેવાને, (૨) મારી હાથી છે ઘટપણ

રૂપી રજ જેમણે તેમજ વનમપરત્વેની
શારીરિક પીડા પ્રતિ જેઓ યમરાજરૂપ
છે જેવાને.

અતઃ=જેથી કરીને.

નિર્વૃત્તિ=(૧) મુક્તિ, નિર્વાણ, (૨) નાશ.

કૃ=કરવું.

પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ=વિરૂદ્ધ મુક્તિ-મુખને
કરનારા.

પરં (મૂં પર)=અન્યને

અનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ=નાશ-રહિત એવું સુખ
(અર્પણ) કરનારા.
યતઃ=જે ધારણને લીધે.
નતામ્ (મૂં નત)=નમેલાને, નમન કરેલાને.
જનનતાન્=લોકો વડે પ્રણામ કરાયેલાને.

અવતઃ (ધાં અવ)=રક્ષણ કરનારા.
અદ્યયં=દયારહિત પણ.
આનતઃ (મૂં આનત)=પ્રણામ કરેલ.
વ્યમાન (ધાં વ્ય)=કૃપા કરનાર.
અદ્યમાનતઃ=કૃપા નહિ કરનારાથી.

શ્લોકાર્થ

[જનેશ્વરૌનું સ્મરણ—

“ નમસ્કાર કરેલા (જીવો)નું રક્ષણ કરનારા એવા, વળી દૂર કર્યા છે વૃક્ષાવસ્થા,
(કર્મફળ) રજા, જન્મ, (હેહની) કૃષતા, ખાધા અને યત્યુ જેમણે એવા અને એથી
કરીને તેા ઉત્કૃષ્ટ મુક્તિ-સુખને દેનારા એવા જિનોનું, હે (સન્ય) જન ! ઉપર્યુક્ત ધારણને
લીધે તું દયા-રહિતપણે (અર્થાત્ શરીરની ફરકાર કર્યા વિના) નમતો થકા સ્મરણ કર. ”

અર્થવા

“ જથી કરીને જિનો નાશ-રહિત (અર્થાત્ શાશ્વત) સુખને અર્પણ કરનારા હોય છે,
એથી કરીને અન્ય (જન)નું નિર્દય (જન)થી રક્ષણ કરનારા એવા તથા વળી જેમણે
વૃક્ષાવસ્થાથી રજાને મારી હઠાવી છે તેમજ જેઓ જન્મપરત્વેની શારીરિક પીડા પ્રતિ
યમરાજરૂપ છે એવા તેમજ લોક વડે પ્રણામ કરાયેલા એવા જિનોને (હે સન્ય) તું
યાદ કર. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ મહાકાવ્યમાંના અન્ય શ્લોકોની માફક આ શ્લોકમાં બીજા અને ચોથા ચરણો એક
એકની સાથે મળતાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ પહેલા અને ત્રીજા ચરણોના પણ અન્ત્યાક્ષરો
તેવા છે, અર્થાત્ અત્ર અનુપ્રાસ છે એ વિશેષતા છે.

સિદ્ધાન્ત-સ્વરૂપમ્—

જયતિ કલ્પિતકલ્પતરૂપમં

મતમસારતરાગમદારિણા ।

પ્રથિતમત્ર જિનેન મનીષિણામ્

અતમસા રતરાગમદારિણા ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

જયતીતિ । ‘જયતિ’ સર્વમતિશેતે । ‘કલ્પિતકલ્પતરૂપમ્’ કલ્પિતા-સમર્પિતા કલ્પતરૂપા-
કલ્પવૃક્ષેણ ઉપમા-સામ્યં ચસ્ય તત્ । ‘મતં’ શ્રુતમ્ । ‘અસારતરાગમદારિણા’ અસારતરાગ-
અતિશયનિઃસારાન્ આગમાન્ દારયત્યેવંશીલો યસ્તેન । ‘પ્રથિતં’ પ્રચ્યાપિતમ્ । ‘અન્ન’
અસ્મિન્ । ‘જિનેન’ સર્વવિદા । ‘મનીષિણાં’ મતિમતામ્ । ‘અતમસા’ તમોરહિતેન । ‘રતરા-
ગમદારિણા’ રતવિપયો યો રાગો રતરાગઃ સ ચ મદ્વ્ય તયોઃ અરિણા-વિદ્વિપા । મનીષિણાં
રતરાગમદારિણા જિનેન પ્રથિતં અન્ન મતં જયતીતિ યોગઃ ॥ ૩૯ ॥

અવચૂરિઃ

જિનેન મનીષિણાં-ગણમૃતાં પ્રથિતં-મોક્તં મતં જયતિ । કિંમૂતમ્ ! । કલ્પિતા-સમર્પિતા સકલ
મનોરથપૂરણાત્ કલ્પતરૂપા ઉપમા-સામ્યં ચસ્ય તત્ । અસારતરાગ-મિથ્યારૂપાનાગમાન્ દુષ્ણતાત્યે-
વંશીલઃ । જિનવિશેષણામિદમ્ । પુનઃ કિંમૂતેન ! । રતે-મૈથુને રાગો રતરાગઃ, મદ્વ્ય જાત્યાદ્યુત્થોઽગ્નિ-
વેશઃ, યદ્વા રતે-મૈથુનમ્, રાગો-દ્રવ્યાવાયમિલાયઃ, મદ્વઃ પૂર્વોક્ત એચ, તેષામરિણા-વૈરિણા ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

અ-સારતર-આગમ-દારિણા, અતમસા, મનીષિણાં રત-રાગ-મદ્-અરિણા, જિનેન અન્ન
પ્રથિતં કલ્પિત-કલ્પતરુ-ઉપમં મતં જયતિ ।

શબ્દાર્થ

કલ્પિત (ધા० વલ્પ)=સિદ્ધ કરેલ.
તરુ=વૃક્ષ.
કલ્પતરુ=કલ્પવૃક્ષ.
ઉપમા=ઉપમા.
કલ્પિતકલ્પતરૂપમ્=પરિપૂર્ણ કરી છે-સિદ્ધ
કરી છે કલ્પવૃક્ષની ઉપમા જેણે એણું.
અસારતર (મૂ० અસાર)=અત્યંત અસાર.
દારિન્=ખંડન કરનારા.
અસારતરાગમદારિણા=અત્યંત અસાર એવા
આગમોનું ખંડન કરનારા.

પ્રથિતં (મૂ० પ્રથિત)=પ્રસિદ્ધ થયેલ, પ્રકાશ.
અન્ન=અહિં આં.
જિનેન (મૂ० જિન)=તીર્થંકરદ્વારા.
મનીષિણાં (મૂ० મનીષિણ)=બુદ્ધિમાનોને,
ગણધરોને.
અતમસા (મૂ० અતમસ)=અજ્ઞાન-રહિત.
રતરાગમદારિણા=(૧) મૈથુનવિષયક આસક્તિ-
ના તેમજ અભિમાનના વૈરી; (૨) મૈથુન,
અભિલાષા અને ગર્વના દુરમન.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“અત્યંત અસાર (મિથ્યારૂપ) એવા આગમોનું ખંડન કરનારા, તથા (અજ્ઞાનરૂપી)
અંધકારથી રહિત, તેમજ બુદ્ધિમાનોના મૈથુનવિષયક આસક્તિના અને અભિમાનના શત્રુ

श्रीनरसिंहाय

निर्याणवन्निवायाम—

"मानदीं श्यामवर्णां कमलाग्रनां वनुभुञ्जां परदयानालङ्कृतदक्षिणवर्णां
भद्रवृक्षमिष्टाङ्गकृतपाददम्भां येति ।"

[અથવા મૈથુન, (દ્રવ્યાદિક સંબંધી) અસિદ્ધિ અને ગર્વના વૈરી] એવા નીતીકરે આ પૃથ્વીને વિષે પ્રરૂપેલા તથા વળી (સર્વ જનોના મનોવાંછિતને પરિપૂર્ણ કરીને) સિદ્ધ કરી છે—ચરિતાર્થ કરી છે કલ્પવૃક્ષની ઉપમા જણે એવો (આ જૈન) મત જય પામે છે.”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

કલ્પવૃક્ષ—

જૈન શાસ્ત્રમાં કલ્પવૃક્ષના દશ પ્રકારે જતાવ્યા છે. વિશેષમાં આવાં કલ્પવૃક્ષો આ પૃથ્વી ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એમ તે મતનું માનવું છે. આ દશ જાતનાં કલ્પવૃક્ષોનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં નીચે મુજબ છે:—

(૧) મધ્યાંગ નામનું કલ્પવૃક્ષ યાચના કરવાથી તરત્તલ સ્વાદિષ્ટ મધ સમર્પે છે. (૨) ભૂર્ત્યાંગ નામક કલ્પવૃક્ષ લંકારીની માફક પાત્રો પૂરાં પાડે છે. (૩) તૂર્યાંગ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ કલ્પવૃક્ષ ત્રણ પ્રકારનાં વાદિત્ર આપે છે. (૪) દીપશિખા અને (૫) જ્યોતિષ્કા નામનાં કલ્પવૃક્ષો અત્યંત પ્રકાશ આપે છે. (૬) ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષ વિચિત્ર પુષ્પોની સુવાસિત માલાઓ આપે છે. (૭) ચિત્રરશ્મિ કલ્પવૃક્ષ રસોઈઆની જેમ વિવિધ જાતનાં ભોજન પૂરાં પાડે છે. (૮) મધ્યંગના નામથી જાણખાતું કલ્પવૃક્ષ મનોવાંછિત આબૂષણો જણે છે (૯) ગેહાકાર કલ્પવૃક્ષ ગંધર્વ નગરની જેવાં એક સણમાં હુંકર ઘરો—મહેલો આપે છે. (૧૦) અનગ્ન કલ્પવૃક્ષ યથેષ્ટ વસ્ત્રો આપે છે.^૧

ઉપર્યુક્ત કલ્પવૃક્ષોનો સહભાષ પંદર કર્મભૂમિમાંનાં પાંચ ભરત અને પાંચ ઔરણ્યત જોત્રોમાં સર્વદા સંભવતો નથી, પરંતુ ઉત્સર્પિણી કાલના છેવટના ત્રણ અને અવસર્પિણી કાલના પહેલા ત્રણ આશ્રમાં આ જોત્રોમાં તે હૈયાતી ધરાવે છે. પાંચ મહાવિદેહ જોત્રો પૈકી દરેકમાં નિરંતર અવસર્પિણી કાલનો થાયો આશ્ર પ્રવર્તતો હોવાથી ત્યાં તે ન હોય, પરંતુ મૈત્રીની નજદીકમાં હોય છે.

દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, હરિવર્ધ, રમ્યકુ, હૈમવત અને હૈરણ્યવત એ નામનાં છએ જોત્રોમાં તો (એકંદરે આ ત્રીસે જોત્રોમાં) તેમજ ૫૬ અંતર્દ્વીપમાં નિરંતર યુગલિક હોય છે, તેથી ત્યાં સર્વદા કલ્પવૃક્ષ વિદ્યમાન છે.

માનવીવેદ્યાઃ સ્તુતિ—

ઘનરુચિર્જયતાદ્ મુખિ માનવી

ગુરુતરાવિહતામરસંગતા ।

કૃતકરાસ્ત્રવરે ફલપત્રમા—

ગુરુતરાવિહ તામરસં ગતા ॥ ૪૦ ॥ ૧૦ ॥

—દુનં

૧ હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્વર્ગમાં આવા પાંચ દેવ-વૃક્ષો છે અને તેને મ-દાર, પારિજાતક, સંતાનક, કલ્પ અને હરિત્યન્તના નામથી જાણખાવવામાં આવે છે.

૨ આ કલ્પવૃક્ષના સંબંધી વિશેષ માર્ગદર્શીને માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રમુખિના ૨૦ મા સત્ર ઉપરની શાન્તિચન્દ્રિય વૃત્તિ.

૩ 'તરાવિદે' 'વધિ' ૮ ૧

ટીકા

घनेति । ‘घनरुचिः’ घनच्छाया श्यामेत्यर्थः । ‘जयतात्’ जयतु । ‘भुवि’ क्षितौ । मानवीतिनाम्ना । ‘गुरुतराविहतामरसंगता’ गुरुतरा—अतिमहान्तो अविहता—अपरिक्षता ये अमरास्तैः संगता—समेता । ‘कृतकरा’ स्थापितपाणिः । ‘अस्त्रवरे’ प्रवरायुधे । तरोर्विशेषणमेतत् । ‘फलपत्रभागुरुतरौ’ फलानि पत्राणि च भजते यः उरुतरुः—विशालवृक्षः तत्र । ‘इह’ अत्र । ‘तामरसं गता’ सरोजमास्थिता ॥ ४० ॥

અવચૂરિ:

માનવી દેવી જયતાત્ । કિંમૂતા ॥ ઘના-સાન્દ્રા રુચિઃ-કાન્તિર્યસ્યાઃ સા । ગુરુતરા-અતિમહાન્તઃ અવિહતા-અપરિક્ષતા યેઽમરાસ્તૈઃ સંગતા-સહિતા । અસ્ત્રવરે-પ્રધાનાયુધે કૃતપાણિઃ । ફલપત્રે ભજતે ફલપત્રમાહ । તરોર્વિશેષણમેતત્ । સ ચાસૌ ઉરુતરુઃ-વિશાલદ્રુમઃ તત્ર । તામરસં-પર્ણ ગતા-પ્રાપ્તા ॥ ૪૦ ॥

અન્વય:

ઘન-રુચિઃ, ગુરુતર-અવિહત-અમર-સંગતા, ફલ-પત્ર-ભાજ્-ઉરુ-તરૌ અસ્ત્ર-વરે કૃત-કરા, તામરસં ગતા માનવી હહ યુધિ જયતાત્ ।

શીખદાર્થ

રુચિ=કાન્તિ, પ્રભા.

ઘનરુચિ'=(૧) સાન્દ્ર કાન્તિવાળી; (૨) મેઘના જેવી પ્રભાવાળી.

જયતાત્ (યાં જિ)=જય પામે.

માનવી=માનવી (દેવી).

ગુરુતર (મૂં ગુરુ)=મહાન્.

અવિહત (યાં હત)=અપરાજિત, નહિ હેરાયેલા.

સંગત (યાં ગમ્)=સંગતિથી યુક્ત.

ગુરુતરાવિહતામરસંગતા=અતિશય મહાન્ તેમજ અપરાજિત એવા દેવોથી યુક્ત.

ગુરુતરા (મૂં ગુરુતરા)=અતિશય મહાન્.

અવિહતામરસંગતા=અજેય અમરોથી યુક્ત.

કૃતકરા=કર્થો છે-સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેણે એવી.

અસ્ત્ર=અશ્ત્ર.

વર=ઉત્તમ.

અસ્ત્રવરે=ઉત્તમ અશ્ત્ર ઉપર.

ફલ=ફળ.

પત્ર=પત્ર, પાંદડું.

ભાજ્=ભજવું.

ફલપત્રમાગુરુતરૌ=ફલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષ ઉપર.

તામરસ (મૂં તામરસ)=કમલને.

ગતા (મૂં ગત)=પ્રાપ્ત થયેલી.

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

“ સાન્દ્ર કાન્તિવાળી [અથવા મેઘના જેવી પ્રભાવાળી], તથા અતિશય મહાન્ અને (અન્ય સુર-અસુરોથી) અપરાજિત એવા અમરોની સંગતિવાળી [અથવા મહાપરાક્રમી

દેવેથી પરિવૃત્ત] એવી, વળી ફલ અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષરૂપી ઉત્તમ અસ્ત્ર ઉપર સ્થાપ્યો છે હસ્ત બેણે એવી તથા રક્ત કમલ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી માનવી (દેવી) આ પૃથ્વી ઉપર જયવંતી વર્તે.”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી ’ એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે, એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે યોજે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

“ નીલાક્ષ્મી નીલસરોજવાહના વૃક્ષમાસમાનકરા ।

માનવગણસ્ય સર્વસ્ય મક્કલં માનવી વદ્યાત ॥ ”

—આચાર્ય ૨૦ પત્રિક ૧૬૨.

‘ આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—
“ તથા મામર્ચી ક્ષમાવર્ણી કમલાસનાં ચતુર્ભુજાં વરદપાસાલદ્વક્રત્રક્ષિણકરામક્ષમૂત્રવિદપાલદ્વક્રતવામહર્તા
‘ જેતિ ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે યોજે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે યોજે છે.

अथ श्रीश्रेयांसजिनस्य परमं वैराग्यम्—

कमलसदृशां गीतारावा बलादयि तापितम् ।

प्रेणमततरां द्राक् श्रेयांसं न चाहत यन्मनः

कमलसदृशाङ्गी तारा वाऽवला दयिताऽपि तम् ॥ ४१ ॥

—हरिणी (६, ४, ७)

टीका :

कुमुदपुनपेति । 'कुमुदधनुषा' स्मरेण । 'यस्मादग्यं' यतोऽपरम् । 'न मोहयशं' न रागपरव्यशम् । 'व्यधुः' विहितवन्तः । 'कं' इति प्रश्ने । 'अलसदृशा' स्तिमितलोचनानाम् । स्त्रीणां नृणां वा । अनेन गायकानां समद्वेषणमाचष्टे । 'गीतारावाः' गान्धर्वस्वनयः । 'बलात्' प्रसमम् । 'अयि' इति सम्बोधने । 'तापितं' सन्दीपितम् । 'मृणमततरां' अतिद्वयेन नमत । 'द्राक्' सपदि । 'श्रेयांसं' श्रेयांसनामानम् । 'न च' नैव । 'आहूत' सिमरती । 'यन्मनः' यस्य मानसं । 'कमलसदृशाङ्गी' श्वतपत्रसमगानी सौकुमार्येण । 'तारा' कान्तिमती । 'या' शब्दः समुद्योगार्थः । 'अबला' नितम्बिनी । 'दयिताऽपि' प्रेयस्यपि । 'तम्' । कुमुदपुनपु बलात् तापितं यस्मादग्यमपि कं न मोहयशं अलसदृशाङ्गी तारा वा व्यधुः । अपि तु सर्वमेव सिद्धवन्तः । अबला च यन्मनः कमलसदृशाङ्गी तारा वा दयिताऽपि नाहूत तं श्रेयांसं मृणमततरां इति योजनाक्रमः । ननु विरुद्धमेतन्, यदि दयिता कथं मनो नाहूत । नैवं, मृणममतिपशिकाम्पङ्गीकृत्येदमुच्यते, न सर्वदा ॥ ४१ ॥

अवधूति

अङ्गमदना-आङ्गमदनाजं वरिणीं वृणां वा गीतादया-गीतध्वनयो यन्मग्नित्वात् कमन्यं जने
 मोदयन्मनसि न हृदये : । अयि तु सर्वमध्यस्तरुः । किंविदिष्टम् ? । वलाम्-प्रसन्नम् । अयि शीघ्रमेव
 साधितम्-वर्द्धितम् । केन ? । वृक्षमधनुष-दामनम् । हे जनाः ! तं श्रेयार्थं प्रणमतस्तमाम् । माङ्-दाम् ।
 मद्यः-वर्द्धि विदितानि-वन्मनो-वन्मनोनाम् । विभूताः । वमनसदा
 कोमलमनसं यथाः वा कमलमदनाङ्गम् । तादा-मनादरा । या मनुष्ये ॥ ४१ ॥

અન્વયઃ

અયિ અલસ-દશાં ગીત-આરાવાઃ યસ્માત્ અન્વ્યં કં કુલુમ-ધનુષા લલાત્ તાપિતં મૌહવશં
(ચ) ન દ્યધુઃ ? યદ્-મનઃ ચ કમલ-સદૃશ-અદ્ભી તારા અલંકારા ચા દ્વયિતા અપિ ન આહુત, સં
શ્રેયાંસં વ્રાક્ પ્રણમતતરાષ્ ।

શીખદાર્થ

કુલુમ=પુષ્પ.
ધનુસ=ધનુષ્ય.
કુલુમધનુષા=પુષ્પનું ધનુષ્ય જે જેની પાસે
તેના બહે, કંઈપણ વહે.
યસ્માત્ (મૂં યદ્)=જેનાથી.
અન્વ્યં (મૂં અન્વ)=અન્યને.
લક્ષ્મી=લક્ષ્મી, તામેહાર.
મૌહવશં=મૌહને વશ.
દ્યધુઃ (ધાં ધા)=કરતા હવા.
કં (મૂં કિન્)=કેને.
અલસ=આળસુ.
દશા=દશિ.
અલસદશાં=આળસુ દશિવાળાના.
ગીત=ગીત.
ગીતારાવાઃ=ગીતના અવાજો.

લલાત્=અળથી.
અયિ=અરે, અહો.
તાપિતં (મૂં તાપિત)=પીડિત.
પ્રણમતતરાષ્ (ધાં નમ)=તમે અત્યંત નમસ્કાર
કરો.
વ્રાક્=સત્વર.
શ્રેયાંસં (મૂં શ્રેયાંસ)=શ્રેયાંસનાથને.
આહુત (ધાં હ)=હવે કહ્યું.
અન્ન=દેહ, શરીર.
કમલસદૃશાદ્ભી=કમલના જેવા દેહવાળી.
તારા (મૂં તાર)=મમેહાર.
અલંકારા=અલંકાર.
દ્વયિતા=(૧) વહાલી; (૨) પત્ની.
અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશ્રેયાંસનાથની વીતરાગ દશા—

“ (કામાદુર હોવાને લીધે) અલસ દૃષ્ટિવાળી (દ્વિયિતાઓ)ના ગીતના ધ્વનિઓ જે
(શ્રેયાંસનાથ)ને મૂકીને અન્ય કોને બલાકારપૂર્વક કામદેવથી પીડિત તેમજ મોહને વશ
ન કરતા હવા ? (અર્થાત્ જે શ્રેયાંસનાથની સિવાયના બાકીના બધા હરિ, હર આદિ દેવો
પણ મોહમુગ્ધ બન્યા તેમજ કામથી સંતપ્ત થયા તે; એટલે કે જે કામદેવનો પરાજય
કરતા હવા તે), તથા કમલના જેવા (મૃદુ) દેહવાળી, મનોહર તેમજ વહાલી એવી પણ
વનિતા [અથવા પોતાની પત્ની પણ] જેનું મન હરી (શક્તી) મહિ, તે (ઉત્તમ છો બધા
જેના એવા અથવા વિશ્વને કલ્યાણકારી એવા) શ્રેયાંસનાથને, (હે ધન્ય-જનો !) અરે,
તમે સત્વર અત્યંત પ્રણામ કરો. ”—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર—

આ અગાદશા જિનેશ્વર શ્રેયાંસનાથનો જન્મ સિંહપુર નગરમાં થયો હતો. તેમના પાતા
અને પિતા એ બંનેનું નામ વિષ્ણુ હતું. તેમનો એથી (૮૦) ધનુષ્યપ્રમાણનો દેહ સુવર્ણવર્ણ

હતો, તેમજ તે ગે'ડીના લાંછનથી યુક્ત હતો. અન્ય તીર્થંકરોની માફક ગૃહવાસમાં અમુક સમય વ્યતીત કર્યા બાદ તેઓએ નિઃસંગ-મત અંગીકાર કર્યું હતું. બહોતેર (૭૨) લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

કંદર્પ-વિજય—

દુનિયામાં બાહ્ય શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવનારાની સંખ્યા તો અલગત મોટા પ્રમાણમાં મળે છે. તેથી ઉતરતી સંખ્યા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઇત્યાદિ આશ્ચર્ય-તર કદા વેરીઓ ઉપર વિજય મેળવનારાની છે, જ્યારે તેમાં કંદર્પનો પરાજય કરનારાની સંખ્યા તો ગણી-માંડી છે, અર્થાત્ તે અત્યંત અદ્યજ છે. આ ઉપરથી ભેદ શકાય છે કે કંદર્પના બાણથી વિધાયા વિના રહેનારજ ખરેખર મુબત, વીર પુરુષો છે અને તેમનીજ કીર્તિ યાવન્ચન્દ્રદિવાકરૈ રહેનાર છે. વળી આવી વ્યક્તિઓજ ‘ ધીર ’ કરી શકાય. કહ્યું પણ છે કે—

“ વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે, યેષાં ન ચેતાંસિ ત પવ ધીરાઃ ”

—કુમારસંભવ.

આ કંદર્પે તો હરિ, હર, બ્રહ્મા ઇત્યાદિ મોટા મોટા દેવોની પણ ખગર લીધી છે અને આ પ્રમાણે તેમની આબરૂના કાંકરા કરવામાં, અરે તેમની કીર્તિના કોટને તોડી પાડવામાં અથ ભાગ લેજો છે. અરે આ તો જૈનેતર દેવોની તેમના શાસ્ત્ર પ્રમાણે વાત કરી. ખુદ જૈન શાસ્ત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે ચરમ તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી સ્વયં સમવસરણમાં વિરાજમાન હતા તે સમયે પણ ત્યાં બેઠેલ સાધુ-સાધ્વીની પર્વદાઓમાંથી અનેકનાં મનો ચિદ્વાણા રાણી અને શ્રેષ્ઠિક રાજાને ભેટાંજ ચલિત થયાં, ફક્ત મુનિવરોમાં ગૌતમસ્વામી અને સાધ્વીઓમાં ચંદનબાહી એ ભેજ દેરાં રહી ગયાં, અર્થાત્ તેમનુંજ ચિત્ત જરા પણ ચલાયમાન થયું નહિ. આ વાત શ્રીકેસરવિમલકૃત સૂક્ત-મુક્તાવલીમાંનાં નીચેનાં પદો ઉપરથી પણ ભેદ શકાય છે:—

“ ભિહી ભાવ છળ્યો મહેશ ઉમયા, જે કામ રાગે કરી,
પુત્રી ઢેખી ચળ્યો ચતુર્મુખ હરિ, આહરિકા આહરી,
ધન્દ્રે ગૌતમની પ્રિયા વિલસીને, સંસોગ તે જોળવ્યા,
કામે એમ મહંત દેવ જગ જે, તે જોળવ્યા રોળવ્યા.”

—શાર્દૂલવિકીરિત

“ નળ નૃપ દવદંતી, ઢેખી ચારિત્ર ચાળે,
અરહન રહેનેમી, તે તપસ્યા વિટાળે;
ચરમ જનમુનિ તે, ચિદ્વાણા રૂપ મોદે,
મયણ-ચર-વ્યથાના, એહ ઉન્માદ સોદે.”

—માલિની

પદ-મીમાંસા—

આ પદ તેમજ ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ પદો પણ હરિગીતામક સમવૃત્તમાં રચાયેલાં છે. હરિભૂનું તત્ત્વ એ છે કે—

“નમસરસલા ગઃ પદ્મેદૈર્હયૈર્હરિણી મતા”

અર્થાત્ આ છંદમાં એકંદર ૧૭ અક્ષરો છે; તેમાં ન, સ, મ, ર અને સ એ પાંચ ગણો છે તથા ઉપાન્ત્ય અને અન્ત્ય અક્ષરો અનુક્રમે ઋસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં આ પદ્યમાં છઠ્ઠે, દશમે અને સત્તરમે અક્ષરે એમ ત્રણ સ્થળે ‘યતિ’ છે. આ વક્ષ્ય પૂરેપૂરું સમન્વય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

કુ	સુ	મ		ધ	નુ	પા		ય	સ્	મા	વ	સ્		યં		ન	મો		હ	વ	શં	વ		ય	ધુઃ
()	()	()		()	()	()		()	()	()	()	()		()	()	()	()		()	()	()	()	()	()	
ન	સ			મ												ર									

જિનવરણા તલ્લક્ષણગભિતસ્તુતિઃ—

જિનવરતતિર્જીવાલીનામકારણવત્સલાઃ—

સમદમહિતાઽમારા દિષ્ટાસમાનવરાઽજયા ।

નમદમૃતમુક્પક્ષ્યા નૃતા તનોતુ મર્તિ મમાઽ—

સમદમહિતામારાવિષ્ટા સમાનવરાજયા ॥ ૪૨ ॥

—હરિણી

ટીકા

જિનવરેતિ । ‘જિનવરતતિઃ’ તીર્થંકરાનુપૂર્વી । ‘જીવાલીનાં’ જન્મુસન્વતીનામ્ । ‘અકારણવત્સલા’ નિષ્કારણરિનમ્બા । ‘અસમદમહિતા’ અસમો દમો યેષાં નેપામ્, અસમસ્ય વા દમસ્ય હિતા—હિતકારિણી । ‘અમારા’ નિર્મદના । ‘દિષ્ટાસમાનવરા’ દિષ્ટા—દત્તા અસમાના—અસદશા વરાઃ—માર્થિતાર્યા યયા સા । ‘અજયા’ ન વિચલે જયઃ—અભિમયઃ કુતચિત્ ચર્યાઃ સા, અયવા ન જાયત इत्यજા તયા । ‘નમદમૃતમુક્પક્ષ્યા’ નમન્તી યા અમૃતમુજા—દેવાનાં પક્ષિઃ—તયા । ‘નૃતા’ સ્તુતા । ‘તનોતુ’ પ્રથયતુ । ‘મર્તિ મમ’ પ્રતિષ્ઠા મે । ‘અસમદમહિતા’ સહ

૧ સરખાવો શ્રુતબોધમાં આપેલ નીચેનું વક્ષ્ય—

“સુસુલિ । છપનઃ પત્ર પ્રાચ્યાસ્તતો વશમાન્તિમ-
સ્તત્તુ લલિતાલપે । ઘર્ણો યદિ ત્રિચતુર્દશી ।
પ્રમલતિ પુનર્યત્રોપાન્ત્યઃ સ્ફુરત્કરકદ્બુજે ।
ચતિરપિ રસેર્વદેરશ્વેઃ સ્મૃતા હરિણીતિ સા ॥”

અર્થાત્—હે સુવરને ! જે પદ્યમાં પ્રથમના પાંચ અક્ષરો વધુ હોય તેમજ અગ્ચારમા અને ત્યાર પછી હે મધુર વાર્તાદાપવાળી (વનિતા) ! તેરમા તેમજ વળી ચોથા અને સાચોસાચ ચોથામા (ઉપાન્ત્ય) અક્ષરો પચ્ચ વધુ હોય અને જેમાં, હે સુચરમાન ૪૨-કંઠલુગણી (કામિની) ! હજી, ત્યાર પછીના ચોથા અને ત્યાર પછી સાતમા અક્ષરો ઉપર વિશ્રામ આવતો હોય, તે પદ્ય ‘હરિણી’ કહેવાય છે.

૨ ‘સામાનાઽઽદિષ્ટાસમાનવરા જયા’ इत्यपि पाठः ।

અન્વયઃ

હે મય-જલ-નિધિ-ધ્રામ્યત્-જન્તુ-ઘ્રજ-આયત-પોત ! અર્હત્-નાથ
આશાનાં, આનત-ભૂપતિં, તનુ-મતિ મતાં નર-સંપદં સમભિલપતાં,
સ-દાન-રસં પદં સદા તનુ ।

શબ્દાર્થ

જલ=પાણી.

નિધિ=સમૃદ્ધ.

જલનિધિ=સમુદ્ર.

ધ્રામ્યત્ (ધા० ધ્રમ્)=મમનાર, પ્રમણ કરનાર.

ઘ્રજ=સમૃદ્ધ.

પોત=નૌકા, વહાણ.

મયજલનિધિધ્રામ્યજન્તુઘ્રજાયતપોત ! = સ

સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરનારા પ્રાણિ

વર્ગને (તરી જવા માટે) વિસ્તીર્ણ વહાણ-

સમાન ! (સં०)

તનુ (ધા० તન્) = વિસ્તાર.

મતિમતાં (મૂ० મતિમત્) = બુદ્ધિશાળીઓની.

સદા (ધા० સદ્) = નિરંતર થયેલી.

અના=આશા.

સદાનાનાં=નિરંતર થઈ ઉ આશાઓ જેની

ભેવાના.

સંપદ=સંપત્તિ.

નરસંપદં=માનવ-સંપત્તિ.

સમભિલપતાં (ધા० ભલ્)

સાધનાશયોનાં.

પોત=વહાણ, વીતણ.

માય=મય.

ઘ્રજ=ઘ્રજાળમ જેવું નિરં

આનત (ધા० અન્)

સંપત્તિ=નૃપતિ.

જન્તુમુક્ત=અત્યંત

વિશેષે જેવા.

તનુમતિ=સમીક્ષાની.

મતાં (મૂ० મત્) =

સદા (ધા० સદ્) = નિરંતર

માના=નાથ, પ્રભુ.

સદાનાનાં=નિરંતર થઈ

સદાનરસં=દાનરૂપી રસપાત્ર.

निर्वाणकलिवनायाम्—

“तथा महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां अक्षमू-
चज्ञान्वितदक्षिणकर्तां अमयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।”

સ્પષ્ટીકરણ

સંસારની સમુદ્ર સાથે સરળામણી—

સંસારને સમુદ્રની ઉપમા ડેવી રીતે ઘટી શકે છે? આ સંબંધમાં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની ૧૬મી સંબંધ-કારિકાની શ્રીદેવગુપ્તસૂરિએ રચેલી ટીકા દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે—

“નરકતિર્યમનુષ્યામરગતિચતુષ્ટયદુસ્તરાવિપુલપાત્રઃ, પ્રિયાપ્રિયવિરહસમ્પ્રયોગહૃદ્ભિષાતાદિસન્નિપાતપ્રતિભયા-
નેકદુઃલાગાધસાહિલઃ, પરોષધાતિક્રૂનાર્યજનાનેષ્ઠમકરવિચરિતવિષમઃ, મોહમહાનિલપ્રેરણાધ્યાયમાનગમ્મારમી-
ષણમમાદપાતાલઃ, નરકાદિકૃતમીમવલ્લવામુલ્લસ્યમાનાનેકપાપકર્મસત્ત્વઃ, રાગદ્વેષપલ્લાનિલોદ્દત્તસંજાયમાનવીચી-
પ્રસૃતાહાયવેલઃ ।”

અર્થાત્ આ સંસાર-સમુદ્રમાં નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિરૂપ દુસ્તર મોડું પાત્ર છે; પ્રિયનો વિરહ, અપ્રિયનો સંયોગ, ક્ષુધા, અભિષાતાદિક સન્નિપાતાદિક ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારનું દુઃખ તે અગાધ જલ છે; અન્ય પ્રાણીઓને ઉપધાત કરનારા તેમજ કૂર એવા અનાર્ય મનુષ્યોરૂપી મગરા છે; મોહરૂપ પ્રયંક પવન છે અને તેની પ્રેરણાથી ક્ષમાયમાન ગંભીર તેમજ લયંકર પ્રમાદરૂપી પાતાલ છે; નરકાદિક વિકૃત થોર વડવાનલ છે અને અનેક પાપ કર્મ રૂપી જંતુઓ છે; અને રાગ-દ્વેષરૂપી મગલ પવનથી ઉદ્ભૂત અનેલો એવો હર્ષોન્માદ વિશાળ તટ છે.

શ્રીમહાકાલીદેવ્યા વિજયઃ—

ધૃતપવિફલાક્ષાલીઘન્ટૈઃ કરૈઃ કૃતવોધિત—

પ્રજયતિમહા કાલીમર્ત્યાધિપદ્મજરાજિભિઃ ।

નિજતતુલતામધ્યાસીનાં દધત્યપરિક્ષતાં

પ્રજયતિ મહાકાલી મર્ત્યાધિપં કજરાજિભિઃ ॥ ૪૪ ॥ ૧૧ ॥

—શરિણી

ટીકા

ધૃતેતિ । ‘ધૃતપવિફલાક્ષાલીઘન્ટૈઃ’ પવિઃ—વપ્રં ફલં—પુષ્પોત્તરકાલમાવિ વસ્તુરુપમ્
અક્ષાલી—અક્ષમાલા ઘન્ટા—વાદ્યવિશેષઃ, ધૃતાઃ પવિફલાક્ષાલીઘન્ટા યસ્તેઃ । ‘કરૈઃ’ પાણિભિર-
પલ્લિતા, અથવા કરણભૂતેઃ । ‘કૃતવોધિતમજયતિમહા’ કૃતો વોધિતમજનાં—અજ્ઞાપિતલોકાનાં યતીનાં
મહઃ—પૂના હસ્તવો વા યયા સા । ‘કાલી’ શ્યામલ્લામ્ । ‘અર્ત્યાધિપદ્મજરાજિભિઃ’ અર્તિઃ
પીઠા આધિઃ—મનોરોગઃ પદ્મઃ—મલઃ જરા—સ્વાવિરં આજિઃ—સદ્ગુણમઃ પૃત્તેઃ । ‘નિજતતુલતાં’
સ્વાક્ષ્પાદિમ્ । ‘અધ્યાસીનાં’ આરુઢામ્ । ‘દધતી’ વિભ્રાણા । ‘અપરિક્ષતાં’ અવિધ્વસ્તામ્ ।
‘પ્રજયતિ’ પ્રકર્ષેણ જયતિ । ‘મહાકાલી’ મહાકાલ્યભિષાના । ‘મર્ત્યાધિપં’ પુરુષપ્રકાન્દકમ્ ।

‘કજરાજામિઃ’ કજ-ધારિજં તદ્દ્ રાજનશીલૈઃ । કજરાજિમિઃ કૈરુપલક્ષિતાઽર્ચાધિપદ્મજરા-
નિભિરપરિક્ષતાં મર્ત્યાધિપમધ્યાસીનાં કાલીં તનુલતાં દધતી મહાકાલી પ્રજયતીતિ
સમ્બન્ધઃ ॥ ૪૪ ॥

અવતૂરિઃ

મહાકાલી દેવી પ્રજયતિ-પ્રકર્ષેણ વૈરિજયેન સર્વોન્કુષ્ટા વર્તેતે । કૈરૈ-હસ્તૈરુપલક્ષિતા । કિંમૂતૈઃ ।
ધૃતાઃ-સ્વીકૃતા વજ્ર-ફલ જરમાલા-ઘણ્ટા ચૈસ્તે તથા । દેવી કિંમૂતા । બોધિતા પ્રજા-લોકો યૈસ્તે
ધાતે પ્રજાસ્તે ચ તે યતયશ્ચ સાધયઃ । તતઃ કૃતો (વિહિતો) બોધિતપ્રજયતીનાં મહા-પૂજા ઉત્સવો
યા યયા સા । તથા કાલી-શ્યામામ્ । દધતી-ધારયન્તી । કામ્ । સ્વવર્ણતામ્ । કિંમૂતામ્ । અપ-
રિક્ષતાં-અદૃષિતામ્ । કૈઃ । અર્તિઃ-પીઠા, આધિર્માનસી વ્યયા, પદ્મકર્ધ્વમઃ કાલુવ્યમ્, જરા-વિક્ષતા
આજિઃ-પ્રધનં તૈઃ । પુનઃ કિંમૂતામ્ । અધ્યાસીનામ્ । વમ્ । મર્ત્યાધિપં પુરુષપ્રકાણ્ડમ્ । કૈરૈઃ કિંવિ-
દિષ્ટૈઃ । કજ-વદ્ધ તદ્દ્ રાજામિ-રાજનશીલૈઃ ॥ ૪૪ ॥

અન્વયઃ

કજ-રાજિમિઃ ધૃત-પવિ-ફલ-અક્ષ-માલી-ઘણ્ટૈઃ કૈરૈઃ (ઉપલક્ષિતા), કૃત-બોધિત-
પ્રજા-યતિ-મહા, કાલી, મર્ત્ય-અધિપં અધ્યાસીનાં અર્તિ-આધિ-પદ્મ-જરા-આજિમિઃ અપરિક્ષતાં,
નિજ-તનુ-લતાં દધતી મહાકાલી પ્રજયતિ ।

શબ્દાર્થ

ધૃત (ધાં ધ્ર)=ધારણ કરેલ.

પવિ=વજ્ર.

અક્ષ=રૂડાક્ષ.

અક્ષાલી=૪૫-માલા.

ઘણ્ટ=ધંપટ.

કૃતપવિફલક્ષાલીઘણ્ટૈઃ=ધારણ કર્યા છે વજ્ર,

ફલ, ૪૫માલા અને ઘણ્ટ જેને વિશે બોવા.

કૈરૈઃ (મૂં કર)=દર્શનો વટે.

બોધિત (ધાં બુધ)=ગ્રેહ પમાટેલ.

પ્રજા=પ્રભ, લોક.

યતિ=પ્રતિ.

મદ=‘(૧) ઉત્સવ; (૨) સત્કાર.

કૃતબોધિતપ્રજયતિમદા=પ્રગ્રેહ પમાડ્યો છે

પ્રભને જેબોલે બોવા પ્રતિબોલે ઉત્સવ

(અથવા સત્કાર) કર્યો છે જેણે બોવી.

આધિ=માનસિક પીડા.

પદ્મ=(કર્મરૂપી) કાલવ, દીપ્ત્યક.

અર્ત્યાધિપદ્મજરાજિમિઃ=શારીરિક તથા માન-

સિક પીડા, (કર્મરૂપી) કાલવ, વૃદ્ધા-

વસ્થા તથા સંભ્રામથી.

નિજતનુલતાં=પોતાની રેહરૂપી લતાને.

અધ્યાસીનાં (મૂં અધ્યાસીના)=નેસનારી.

પરિક્ષતા (ધાં ક્ષણ)=દ્રવિત, નદ થયેલ.

અપરિક્ષતાં (મૂં અપરિક્ષતા)=અદ્રવિત, અક્ષય.

પ્રજયતિ (ધાં જિ)=પ્રકર્ષણ જયવંતી વર્તે છે.

મહાકાલી=મહાકાલી (દેવી).

મર્ત્ય=માનવ.

અધિપ=પતિ, સ્વામી.

મર્ત્યાધિપ=માનવ-પતિને.

કજરાજિમિઃ=મહત્ત્વા જેવા શેઠાધમાન.

પ્રલોકાર્થ

શ્રીમહાકાલી દેવીનો વિજય—

“કમલના સમાન શોભાયમાન એવા, તેમજ વળી ધારણ કર્યા છે વજ્ર, ક્ષત્ર, જપ-માલા અને ઘણું જોને વિષે એવા (ચાર) હસ્તો વડે (ઉપલક્ષિત) એવી, તથા (સચ્ચારિત્રના ઉપદેશ વડે) [અથવા ઉપર્યુક્ત હસ્તોવડે] બોધ પમાણ્યો છે પ્રજાને જાગ્રોએ એવા મુનિઓના સત્કાર [અથવા મહોત્સવો] કર્યા છે જણે એવી, તેમજ વળી (૧) રયામવર્ણી, (૨) શારીરિક તથા માનસિક પીડા, (કર્મરૂપી) કાલવ, વૃદ્ધાવસ્થા અને સંસારમયી નહિ દૂષિત થયેલી અને (૩) માનવ-પતિના ઉપર બેસનારી-આરોહણ કરનારી (અર્થાત્ આ ત્રણુ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) એવી પોતાની દેહરૂપી લતાને ધારણ કરનારી એવી મહાકાલી (દેવી) (દુરમનો ઉપર વિજય મેળવ્યો હોવાથી) પ્રકર્ષણ જયવંતી વત છે.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય રયામવર્ણી અને શુભુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી જોમ એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણુ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. તે એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ક્ષત્ર, ત્રીજા હાથમાં ઘણું અને ચોથા હાથમાં વજ્ર રાખે છે. એને માનવનું વાહન છે.

આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નિમ્ન-લિખિત પ્રલોક વિચારવા જેવા છે.

“નરવાહના શશાચરોપલોજ્યલા

કચિરાક્ષસ્ત્રવફલવિસ્ફુરતકરા ।

શુભપણ્ટકાપવિવરેણ્યધારિણી

શ્રુતિ કાલિકા શુભકરા મહાપરા ॥ ”

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમાં સિમ્રતા જણાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તયા મહાકાલીર્દિવીં તમાલવર્ણા પુરુષવાહનાં ચતુર્ભુજાં અક્ષસ્ત્રવજ્જાન્વિતદક્ષિણકરામ-મયષ્ણદાલદ્વતવામમુજાં વોતિ ” અર્થાત્ મહાકાલી દેવીને વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરુષનું વાહન છે. વિશેષમાં તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો અભય અને ઘણ્ટથી વિભૂષિત છે.

પદ-વિચાર—

આ પ્રલોકનો અર્થ કરતી વેળાએ ‘ઉપલક્ષિતા’ એવું પદ અધ્યાહાર છે એમ સમજવું પડે છે. આવી હકીકત આ કાવ્યના ૧૬ મા પદને પણ એક રીતે વિચાર કરતાં તો લાગૂ પડે

છે, કેમકે જો તે પદ્યમાંના 'પરિગતાં' શબ્દને 'ધનુષા' સાથે સમાન્વિત કરવામાં ન આવે, તો 'મણ્ડિતહસ્તા' જેવું પદ અધ્યાહાર છે એમ ત્યાં માનવું પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આ મહાકવિની કૃતિને પણ તદંથે દ્રષિત ગણવા કોઈ તૈયાર થાય, તો તે ન્યાય્ય ગણાય ખરું કે? આનો પ્રત્યુત્તર આપીએ, તે પૂર્વે શ્રીવર્ધમાનજિનસ્તવના 'નિર્વિગ્ન' કાવ્યના નીચે લખેલા પ્રથમ શ્લોક તરફ દ્રષ્ટિપાત કરવો આવશ્યક છે:—

“ શ્રેયઃશાલઃ સહઃશાલી, શ્રીવીરઃ શ્રેયસાં હિ વઃ ।

ધારંવારં વરં વારં, વાસવાવાસવાસરઃ ॥ ”

આ શ્લોકનો અન્વય કરતાં જોઈ શકાય છે કે 'દ્વાતુ' જેવું ક્રિયાપદ અધ્યાહાર લીધા વિના છૂટકો નથી. આ વાતને આ કાવ્યની અવચ્છિન્ન પણ ટેકો આપે છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ચમત્કૃતિથી ભરપૂર કાવ્યમાં એકાદેક પદ અધ્યાહાર લેવું પડે, તો તે દ્રષણ નથી, એમ માનવું જોઈએ પછી તો વિદ્વાન્ વિચારે તે ખરું.

વિશેષમા આ પદ્યમાં 'ઉપલક્ષિત' એવું પદ અધ્યાહાર છે એમ માન્યા વિના નહિજ આવે એમ નથી. કેમકે ટીકામાં દર્શાવ્યા મુજબ 'કરઃ' શબ્દથી 'કરણ' વાચક અર્થ કરતાં શ્લોકાર્થ થતી શકે છે. આ વાત શ્લોકાર્થમાં સૂચવેલા દ્વિતીય અર્થ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्य-वन्दनम्—

पूज्य ! श्रीवासुपूज्यावृजिन ! जिनपते ! नूतनादित्यकान्ते—

ऽमायासंसारवासावन ! वर ! तरसाली नवालानबाहो ! !

आनन्ना त्रायतां श्रीप्रभवभवभयाद् विभ्रती भक्तिभाजाम्

आयासं सारवाऽसावनवरतरसालीनवाला नबाऽहो ! ॥ ४५ ॥

—स्तवरा (७, ७, ७)

टीका

पूज्येति । 'पूज्य !' अर्चनीय ! । 'श्रीवासुपूज्य !' श्रियोपलक्षितवासुपूज्यनामन् । ।
 'अवृजिन !' अपकल्पम् । । 'जिनपते !' जिनेन्द्र ! । 'नूतनादित्यकान्ते !' नवार्कद्युते ! ।
 "पैठमाभववासुपूज्यारत्ता" इत्यागमात् । 'अमाय !' मायाशुक्त ! । 'असंसारवासावन !'
 न संसारवासं—भववस्थानमवतीत्यसंसारवासावनस्तस्यामन्त्रणम् । 'वर !' प्रधान ! ।
 'तरसा' बलेन, वेगेन वा । 'आली' पङ्क्तिः । 'नवालानबाहो !' नवः—भत्यग्रे य
 आलानः—रुदिरन्धनस्तम्भस्तद्वत् बाहू यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'आनन्ना' आनमनशीला ।
 'त्रायतां' रक्षताम् । 'श्रीप्रभव !' सम्पदुत्पत्तिस्थान ! । 'भवभयात्' संसारबासात् । 'विभ्रती'
 दधाना । 'भक्तिभाजा' आराधकानाम् । 'आयासं' श्रमम् । 'सारवा' सशब्दा, मस्तुतस्तुतिरि-
 त्यर्थः । असाविति प्रत्यक्षनिर्देशः । 'अनवरतरसालीनवाला' अनवरतं—अजस्रं रसायां—
 क्षितौ आलीना—आश्लिष्टा बालाः—केशा यस्याः सा । अनेन भक्त्यतिशयं सूचयति । नन्वा—अभि-
 नवा कतिपयदिनप्राप्तवोधिः अस्माद्विधेयत्वाकृतम् । 'अहो' इत्यामन्त्रणे । अहो श्रीवासुपूज्य !
 जिनपते ! आयासं विभ्रत्यसौ नवा भक्तिभाजामाली वरसा भवभयाद् त्रायतां इति
 सम्बन्धः ॥ ४५ ॥

अवचूरिः

हे पूजनीय ! हे श्रीवासुपूज्य ! हे अवृजिन ! हे जिनपते ! भक्तिभाजा जनानामाली—श्रेणिस्त्वया
 त्रायतां—रक्षताम् । नूतनो विभातसमये उद्भूतश्च य आदित्यस्त्वद्वत् रक्ता कान्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् ।
 हे अमाय !—अदम्भ ! । हे असंसारवासा ! मुक्तौ प्राप्तत्वात् । हे अवन !—रक्षक ! । हे वर ! प्रधान ! । केन—
 तरसा—बलेन वेगेन वा । यद्वा मायासंसारवासाभ्यां शक्ताशादयति—रक्षतीति । नवालानवद् बाहू—शुजौ
 यस्य तस्य संबोधनम् । आली किमुता ! । आनन्ना—कृतप्रणामा । कस्माद् त्रायताम् ! । श्रीप्रभवः—

કામસ્તજ્ઞવં યજ્ઞયં તસ્માત્ । હે શ્રીપ્રમવ ! લક્ષ્મીસમુત્પત્તિસ્થાનેતિ પૃથગ્જિનામન્ત્રણં વા । આલી કિં કુર્વાણા ? । વિમ્બ્રતી-દધતી । કમ્ ? । આયાસં દુઃખં શ્રમં વા । સારવા પ્રારબ્ધસ્તુતિવાદ્ સરાદ્વા । અસૌ-પ્રત્યક્ષા । અનવરતં-અજલ્લં રસાયાં-વૃથિવ્યાં લીના વાલાઃ-કેદા યસ્યાઃ સા । एतेन भक्त्याधिक्यं सूचि-तम् । નવા કતિપયદિનપ્રાપ્તવોધિઃ અસ્મદાદિવત્ । અહો હત્યામન્ત્રણે ॥ ૪૫ ॥

અન્વયઃ

અહો પૂજ્ય ! શ્રી-વાસુપૂજ્ય ! અ-વૃજિન ! જિન-પતે ! નૂતન-આદિત્ય-કાન્તે ! અ-માય ! અ-સંસાર-યાસ ! અવન ! (અ-સંસાર-વાસ-અવન ! અથવા માયા-સંસાર-વાસ-અવન !) તરસો વર ! નય-આલાન-વાહો ! મક્તિ-માજાં નવા, સ-આરવા અનવરત-રસા-લીન-વાલા, આનન્દા, આયાસં વિમ્બ્રતી અસૌ આલી શ્રી-પ્રમવ-મવ-મયાત્ (અથવા શ્રી-પ્રમવ ! મવ-મયાત્) (તરસા) ધાયતામ્ ।

શબ્દાર્થ

પૂજ્ય= (મું પૂજ્ય) ! હે પૂજનીય !
વાસુપૂજ્ય=વાસુપૂજ્ય સ્વામી, બારમા ધીર્યકર.
શ્રીવાસુપૂજ્ય=હે શ્રીવાસુપૂજ્ય.
વૃજિન=પાપ.
અવૃજિન ! =અવિઘ્નમાન છે પાપ જેને વિષે
એવા ! અર્થાત્ પાપ-રહિત ! (સં૦)
જિનપતે ! =હે જિનવર, હે ધીર્યકર !
નૂતન=નવીન, ઉદય પામતા.
આદિત્ય=સૂર્ય.
કાન્તિ=પ્રભા.
નૂતનાદિત્યકાન્તે ! =નવીન સૂર્યના જેવી કાન્તિ
છે જેની એવા ! (સં૦)
અમાય ! =હે નિઃકપટી, હે માયા-રહિત !
મસંસારયાસ ! =સંસારમાં નિવાસ નથી જેને
એવા ! (સં૦)
અવન ! (મું અવન) =હે રક્ષક !
મસંસારવામાયન ! =નથી સ્વીકાર્યો સંસાર-વાસને
જેણે એવા ! (સં૦)
માપાસંતારવામાયન ! =માયા અને સંસારવા-
સથી રક્ષણ કરનાર !
તરમા=(૧) કામપ્રત્યક્ષી, (૨) વેદથી
આલાન=મન-સંતોષ.
વાહુ=હાથ.

નવાલાનવાહો ! =નૂતન ગત્ય-સ્વભાવો જેવા
હસ્ત છે જેના એવા ! (સં૦)
આનન્દા (મું આનન્દ) =અત્યંત નમનશીલ.
ઢાયતામ્ (ઘાં ઢા) =રક્ષણ કરે.
શ્રી=લક્ષ્મી.
પ્રમવ=ઉત્પત્તિ.
શ્રીપ્રમવ ! =(૧) હે લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ.
(૨) કામદેવ.
મવમયાત્=સંસારના ભયથી.
શ્રીપ્રમવમવમયાત્=કામદેવ દ્વારા ઉત્પન્ન થતા
ભયથી.
વિમ્બ્રતી (ઘાં મુ) =ધારણ કરતી.
મક્તિ=મહિમ.
મક્તિમાજાં=મહિમપ્રતોના.
આયાસં=દુઃખને, શ્રમને.
આરવ=શબ્દ.
સારવા (મું સારવ) =શબ્દ-સહિત.
અસૌ (મું અસૌ) =આ.
અનવરત=નિરંતર.
લીન (ઘાં લી) =સંયુક્ત થયેલા, સ્પર્ધેલા.
વાળ=કેશ.
અનવરતરનાલીનવાલા=નિરંતર પુણ્યને રક્ષણ
કરીને રહેલા છે જેના એવા.
નવા (મું નવ) =નવીન.

મ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યને વન્દન—

“હે (ત્રૈલોક્યને) વન્દનીય (વિભો) ! હે (ચોત્રીસ અતિશયરૂપી અથવા જ્ઞાનરૂપી) લક્ષ્મીવાન્ વાસુપૂજ્ય ! હે પાપ-રહિત (પરમેશ્વર) ! હે જિનવર ! હે (ઉદય પામતા) નવીન સૂર્યના જની (રક્ત) કાન્તિવાળા (પારમાર્તીયકર) ! હે નિષ્કપટી (તીર્થરાજ) ! (મોક્ષ ગયેલા હોવાથી) સંસારમાં નિવાસ નથી જેનો એવા હે (દેવાધિદેવ) ! હે રક્ષક [અથવા હે કપટ તેમજ સંસાર-વાસ (રૂપી કેદખાના) થી અચાવનારા વિશ્વબંધી] ! હે સામર્થ્યમાં (અથવા વેગમાં) ઉત્કૃષ્ટ (પ્રભો) ! હે નૂતન ગજ-સ્તંભના સમાન હસ્તવાળા (પરમેશ્વર) ! ભક્તિવંતોની નવીન (અર્થાત્ હમણાજ પ્રાપ્ત થયું છે) ધર્મ-ગ્રાધીજ જેને (એવી, વળી (સ્તુતિનો પ્રાર્થના કરેલા હોવાથી) શબ્દ-સહિત એવી, તથા નિરંતર પૃથ્વીને સ્પર્શીને રહેલા છે) ઠરે જના એવી (અર્થાત્ અત્યંત ભક્તિ-ભાવમાં લીન થઈ ગયેલી એવી), તથા વળી અત્યંત નમ્ર તેમજ શ્રમ (અથવા કુઃખ) ને ધારણ કરનારી એવી આ શ્રેણિને, હે લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ (નાથ) ! તું સંસાર (અમણ) રૂપી ભયથી [અથવા (લક્ષ્મીદ્વારા ઉત્પત્તિ છે) જેની એવા] કંદર્પથી ઉદ્ભવતી થીતિથી] (સત્વર) બચાવ.”—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર—

વાસુપૂજ્ય રાજા અને તેમના પત્ની જયા સહીના નન્દન વાસુપૂજ્ય સ્વામીનો જન્મ શંખા નગરીમાં થયો હતો. તેમનું સિત્તર (૭૦) ધતુષ્ય પ્રમાણનું શરીર મહિષ (પાશ) ના લાંછનથી અંકિત હતું તેમજ તેમનો વર્ણ શ્વેત હતો. આ તીર્થકરે યજ્ઞ તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું તે પૂર્વે પાણિ-અહણ્ય કર્યું હતું, એમ કહેવામાં આવે છે, એકે હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ‘ત્રિપદ્ધિવાલાકા-પુરૂષ-ચરિત્ર’માં તો તેમને બાલકદ્વારથી બતાવ્યા છે.^૧ બહોતેર (૭૨) લાખ વર્ષનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં તેઓ અક્ષય-ચંદ્રને પ્રાર્થ્યા.

પદ્ય-પરિચય—

આર પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ સુદ્ધાં સમવૃત્તમાં અને તેમાં પંચ સાધારણ રીતે ગોઠા ગણાતા સ્વગ્ધરા વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. સ્વગ્ધરાનું લક્ષણ એ છે કે—

“મન્વૈર્વાનાં વ્રણેણ ત્રિમુનિચતિયુતા સમધરા કર્તિતેયમ્”

૧ આ સંપ્રદાય કેટલાકાનું એમ માનવું છે કે આ પ્રમાણેનું જે બે શ્લોકમાં વર્ણન કર્યું છે તે મૂળ શ્લોકો નથી, પરંતુ તે પ્રશિષ્ટ શ્લોકો છે અને વિશેષમાં તે હિમ્વત્રીની અનુકૃતિ છે. કેમકે તે સમયમાં સ્વામીના વાસુપૂજ્ય-ચરિત્રમાં તો વાસુપૂજ્ય પ્રભુને આયુષ્ય પુરોના પિતા તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે.

૨ આ પદ્યમાંના ત્રીજાં ચરણમાં બાકારનું જગદ્ગેર જણાય છે.

અર્થાત્ આ છંદમાં મ, ર, લ, ન, ય, ય અને ય એમ સાત ગણો છે, એટલે કે બધા મળીને એકવીસ અક્ષરો છે. વળી સાતમે, ચૌદમે અને એકવીસમે અક્ષરે એમ ત્રણ સ્થલે 'યતિ' છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

પૂજ યશ્ રી | વા સુ પૂજ | યા, યુ જિ | ન જિ ન | પ તે, નૂ | ત ના દિત્ | ય કાન્ તે
— — — | — — — | — — — | — — — | — — — | — — — | — — —
મ ર મ ન ય ય ય

જિનરાજ્યે પ્રાર્થના—

પૂતો યત્પાદપાંશુઃ શિસિ સુરતતેરાચરચૂર્ણશોભાં

યા તાપત્રાસમાના પ્રતિમદમવતીહારતા રાજયન્તી ।

કીર્તેઃ કાન્ત્યા તતિઃ સા પ્રવિકિરતુતરાં જૈનરાજી રજસ્ તે

યાતાપત્રાસમાનાપ્રતિમદમવતી હારતારા જયન્તી ॥ ૬૬ ॥

—સર્ગ૦

ટીકા

પૂતો યદિતિ । 'પૂઃ' પવિત્રઃ । 'યત્પાદપાંશુઃ' યત્પાદાચરણરેણુઃ । 'શિસિ' સૂર્યનિ ।
'સુરતતે' પ્રિદશરાજ્યાઃ । 'આચરત્' કૃતવાન્ । 'ચૂર્ણશોભાં' વાસસોદશ્રિયમ્ । 'યા' । 'તાપત્રા'
વાપાત્ કૃતવાણા । 'અસમાના' અનન્યસદૃશી । 'પ્રતિમદં' પ્રતિગતમદ, નિર્મદમિત્યર્થઃ । 'અવતિ'
રસતિ । 'ઈ' અત્ । 'અરતા' અવતિવદ્ધા । 'રાજયન્તી' શોભયા લક્ષ્મયન્તી । 'કીર્તેઃ'
યસસઃ । 'કાન્ત્યા' મમયા કરણમૂતયા । 'તતિઃ' શ્રેણી । 'સા' । 'પ્રવિકિરતુતરામ્' અતિશયેન
નિસ્સ્યતુ । 'જૈનરાજી' જિનરાજસમ્બન્ધિની । 'રજઃ' કર્મ । 'તે' મવતઃ । 'યાતાપત્રાસમાના'
યાતઃ—અપગતઃ આપચ ત્રાસચ માનચ યસ્યાઃ સા । 'અપતિપદમવતી' અવનિમઃ—અનન્યતુલ્યો

૧ વિચારો શ્રુતગોષ્ઠિમાં અન્તિમ પદમાં આપેલું 'અપત્રા'નું નીચે મુજબનું અર્થ—

“અત્પાત્રે યત્ત યર્ણઃ પ્રથમમલઘઃ પદ્મક સતમોઽપિ

દ્વી તદ્વત્ પોટશાધી મુશમ્મસુદિને । પોટશાન્યો તયાઽન્યો ।

રમાસ્તમ્મોકાન્તે । મુનિમુનિમુનિર્મદસ્યતે એદ્ વિરામો

ચાલે । ચન્તેઃ કવોન્દ્રઃ સુવતુ । નિર્મદિતા ચાગ્રસા સા પ્રસિદ્ધા ॥”

અર્થાત્—તે કાશીની મુશપદ્મી પ્રથમ પદેથી (પદ્મક) । જે પદમાં પ્રથમના ચાર અક્ષરો તેમજ છઠા તથા વાગ્ગ સાનના અક્ષરો અને તેની રીતે શોભામાની પૂર્વના ને (અર્થાત્ એકમા અને પંદરમા) તથા તેની પછીના ને (અર્થાત્ સત્તમા તથા અઠરમા) તેમજ છેવટના ને (અર્થાત્ વીસમા અને એકવીસમા) અક્ષરો ત્રીસ દોષ અને જેમાં, તે કાશીના સ્વામ્યમાન જન્મચન્દ્ર (પાર્ણવી) । આતમે સાનને અક્ષરો વિશામ મેરતે દોષ ને પદને દે ભાગા ! તે મુશની ! પત્નીય કવીશ્વરે 'અપત્રા' એવા પ્રસિદ્ધ નામથી જોગાવે છે

દમો વિદ્યતે યસ્યાઃ સા । 'હારતારા જયન્તી' હારાઃ—મુક્તાવલીઃ તારાઃ—નક્ષત્રાણિ તાઃ જયન્તી—
ન્યરકુર્વાણા । યત્પાદપાંશુઃ ચૂર્ણશોભામાચરત્ યા રાજયન્તી સતી અપ્રતિમદમવતી સા જૈનરાજી
તતિઃ કીર્તિઃ કાન્ત્યા હારતા । જયન્તો રજસ્તે પ્રવિકિરતુતરામિતિ સમ્બન્ધઃ । અથવા કીર્તિઃ
કાન્ત્યા હેતુભૂતયા હારતારોજ્જ્વલા જયન્તી—વિપ્લાન્ અભિમવન્તીતિ વ્યાખ્યેયમ્ ॥ ૪૬ ॥

અવચૂરિઃ

પૂત-પવિત્રો યત્પાદપાંશુઃ—ચરગરેણુઃ સુરસમુદસ્ય મસ્તકે ચૂર્ણશોભા—યાસક્ષોદ્ભવમ્ પ્રાપ્તવાન્ ।
યા જ્ઞાતસ્તાપન્ના-તાપમેધો । અસમાના-ગુણૈર્જન્યસદૃશો । પ્રતિમર્દ-પ્રતિગતમર્દ નિર્મલમવતિ-રક્ષતિ ।
હૃદ અરતા-અપ્રતિવજ્રા । રાજયન્તી-શોભાં લભ્યમન્તી । સા સતી રજઃ-કર્મ તે-તત્ત્વ પ્રવિકિરત-ક્ષપ-
યત્ । કિંચિદ્દિષ્ટા । જિનરાજાનામિય જૈનરાજી-તીર્થંકરસન્ધિગ્રનો । અપ્રતિમો દમો યસ્યાઃ સા અપ્ર-
તિમદમવતી । યાતા-ગતા આપદ્-પિપ્પ્લ, પ્રાપ્તસ્વાકાસ્મિકં મયમ્, માનો-મયો યસ્યાઃ સા । કીર્તિઃ
કાન્ત્યા જયન્તી-અભિમવન્તી । કાઃ ? । હારતારાઃ—મુક્તાવલીનક્ષત્રાણિ ॥ ૪૬ ॥

અન્વયઃ

પૂતઃ યત્-પાવ-પાંશુઃ સુર-તત્ત્વેઃ શિરસિ ચૂર્ણ-શોભાં આચરત્, યા તાપ-ત્રા, અ-સમાના
હૃદ પ્રતિ-મર્દં અવતિ, સા અરતા, રાજયન્તી, યાતા-આપદ્-પ્રાપ્ત-માના, અ-પ્રતિમ-દમવતી,
કીર્તિઃ કાન્ત્યા હાર-તારાઃ [—તારા વા] રજન્તી જૈનરાજી તતિઃ તે રજઃ પ્રવિકિરતુતરામ્ ।

શીખરાર્ધ

પૂતઃ (મૂં પૂત) = પવિત્ર.

પાંશુઃ = રેણુ, રજ.

યત્પાવપાંશુઃ = જેના ચાપણની રેણુ.

શિરસિ (મૂં શિરસ) = મસ્તક ઉપર.

સુરતત્ત્વેઃ = દેવેના શ્રેણિના.

આચરત્ (ધાં ચર) = અચરણ કરવી હતી.

ચૂર્ણ = ચૂર્ણ.

શોભા = શોભા, કાન્તિ.

ચૂર્ણશોભા = ચૂર્ણની શોભાને.

તાપન્ના = સંતાપથી રક્ષણ કરનારી.

અસમાના (મૂં અસમાન) = અસાધારણ.

પ્રતિ = શત્રુતાવાચક અન્વય.

પ્રતિમર્દ (મૂં પ્રતિમર્દ) = નિરભિમાનીપણ.

અવતિ (ધાં અવ) = રક્ષણ કરે છે.

અરતા = (૧) રાગરહિત, (૨) મૈથુનરહિત.

રાજયન્તી (ધાં રાજ) = શોભાયમાન કરનારી.

કીર્તિઃ (મૂં કીર્તિ) = કીર્તિની.

કાન્ત્યા (મૂં કાન્તિ) = કાન્તિ વડે.

તાતાઃ (મૂં તતિ) = આવશી, શ્રેણિ.

પ્રવિકિરતુતરામ્ (ધાં ક) = વિખેરી નાંખે.

જૈનરાજી = તીર્થંકરના સંબંધી.

રજઃ (મૂં રજસ્) = (કર્મરૂપી) રજ.

સાત (ધાં સા) = અથેલ.

પ્રાપ્ત = પ્રાપ્ત.

યાતાપન્નાસમાના = અથેલાં છે આપત્તિ, (આક-

રિમક) લય અને અભિમાન જેનાં બેવી.

અપ્રતિમ = અસાધારણ.

અપ્રતિમદમવતી = અસાધારણ ઉપશમવાળી.

હાર = હાર.

તાર = (૧) નક્ષત્ર, (૨) તારો.

હારતારા = મૌકિયક્રમાશ અને નક્ષત્રો [અથવા

તારાઓ] ને.

હારતારા = હારના જેવી ઉન્નતવ.

જયન્તી (ધાં જિ) = જીતનારી.

શ્લોકાર્થ

જેન-શ્રેણિને પ્રાર્થના—

“જે (‘જિન-પંકિત’)ના ચરણની પવિત્ર રેણુ સુર-શ્રેણિના શિર ઉપર ચૂર્ણની શોભાનું આચરણ કરતી હવી (અર્થાત્ જેને સુરેશ્વરે પશુ નમતા હતા) અને વળી જે (જિન-શ્રેણિ) (પ્રાણિ-વર્ગને) સંતાપથી મુક્ત કરે છે, તથા (તથાવિધ બુદ્ધિને લઇને) જે અસાધારણ છે, વળી જે નિરસિમાપણુ (જીવે)નું રક્ષણ કરે છે અને જે આ જગતને વિષે રાગ-રહિત (અર્થાત્ વીતરાગ) છે તેમજ જે (અન્યોને) શોભાવી રહી છે, તે જિનેશ્વર-વિષયક (અર્થાત્ જિનેશ્વરની) આવહી કે જનાં આપત્તિ, (આકસ્મિક) ભય અને અભિમાન નષ્ટ થયેલાં છે, વળી જે અનુપમ ઉપશમથી અંકિત છે, તેમજ જે (ચોતાની) કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે (ઐકિતિક) હાર તથા નક્ષત્ર (મહા) [અથવા તારાઓ] ઉપર વિજય મેળવનારી છે [અથવા જે કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે હાર જેવી ઉજ્જવલ છે તેમજ (શત્રુઓને) જીતનારી છે] તે જિનવર-પંકિત (હે અન્ય) તારા (કર્મરૂપી) રજને અત્યંત વિખેરી નાખે.”—૪૬

જિનવાણ્યાઃ સ્વરૂપમ્—

નિત્યં હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા—

ડપાપાયાડસાધમાનાડમદન ! તવ સુધાસારહયા હિતાનિ ।

વાળી નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા તીર્થનાથ ! ક્રિયાન્ મે—

ડપાપાયાસાધમાનામદનત ! વસુધાસાર ! હયાહિતાનિ ॥ ૪૭ ॥

—સપ્ત૦

ટીકા

નિત્યમિતિ । ‘નિત્યં’ સર્વદા । ‘હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા’ હેતુ-વસ્થા-ગમકાનિ લિઙ્ગાનિ ઉપપત્તયઃ—યુક્તયઃ હેતુમિથ ઉપપત્તિમિથ હેતુનાં ચા ઉપપત્તિભિઃ પ્રતિહતઃ—પ્રતિપિદ્ધઃ કુમતાનિ એવ પ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધઃ—પ્રોદ્ધામતિમિરગ્રનિયંયા સા । ‘અપાપાયા’ અપગતા અપાયા—વિપાતા યસ્યાઃ સા । ‘આસાધમાના’ પ્રાપ્યમાણા । ‘અમદન’ મદનરહિત ॥ ‘તવ’ તે । ‘સુધાસારહયા’ સુધાસારઃ—અમૃતટ્ટાષ્ઠિઃ સ હવ હયા—હૃદયંગમા । ‘હિતાનિ’ પધ્યાનિ । ‘વાળી’ વાક્ । ‘નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા’ નિર્વાળમાર્ગઃ સમ્યગ્દર્શન (જ્ઞાન) ચારિત્રકૃપઃ તથ પ્રણયઃ—પરિચયો યેષાં તૈઃ પરિગતા—પરિકરિતા । ‘તીર્થનાથ !’ જિન ॥ ‘ક્રિયાન્ મે’ વિશેષાત્ મમ । ‘અપાપાયાસાધમાનામદનત !’ વાપ્તં ચ આપાસજ આદિયેષાં તે દોષો ન વિષન્તે યેષાં

યતીનાં તે અપાપાયાસાદયઃ, તે જ તે અમાનાશ્ચ તે અમદાશ્ચ તે અપાપાયાસાધમાનામદાસ્તૈર્નૈવ-
મણત ! ! 'વસુધાસાર !' વસુધાયાઃ-મુખઃ સાર-ઉત્કૃષ્ટ ! ! 'હૃદિ' ચેતસિ । 'આહિતાનિ'
સ્થાપિતાનિ । હે તીર્થનાથ ! તવ વાળી આસાધમાના સતી સુધાસારહયા હિતાનિ મે ક્રિયાત્
इति सम्बन्धः ॥ ૪૭ ॥

अवचूरिः

નિત્યં-સર્વદા હે તીર્થનાથ ! તવ વાળી મમ હિતાનિ ક્રિયાત્ । કર્યમૂતા ! ! હેતયો-યસ્તુગમકલિ-
જ્ઞાનિ, ઉપપત્તયો-પુક્તયઃ, યદ્વા હેતુનામુપપત્તયસ્તામિવિધ્વસ્તઃ કુશાસનમોદામતમોદન્યિર્યયા ! અવમતા
અપાયા-અનર્થા યસ્યાઃ સા । આસાધમાના-પ્રાપ્યમાણા । અપાપાયાસાધમાના યા । હે અમદન !-
અકામ ! ! સુધાયા અદ્યુતસ્યાસારો-વેગયાન્ વર્યસ્તદ્વન્મનોહરા । મુચમાણાઽદ્યુતમિધ દૃઢયંગમેત્પર્યઃ ।
મોક્ષપયસેહલીઃ સ્વીકૃતા । ન વિષતે પાપં ચાપાસઞ્ચાદિર્યેષાં તેઽપાપાયાસાધયસ્તે જ તેઽમાનાશ્ચ નરા-
સ્તૈર્યન્વિત ! ! હે વસુધાસાર !-દુચિત્કૃષ્ટ ! ! આહિતાનિ-સ્થાપિતાનિ । ક્ર ! ! હૃદિ-મનસિ ॥ ૪૭ ॥

अन्वयः

(હે) અ-મદન ! તીર્થ-નાથ ! અ-પાપ-આયાસ-આદિ-અ-માન-અ-મદ-નત । વસુધા-
સાર ! તવ (નિત્યં) હેતુ-ઉપપત્તિ-પ્રતિહત-કુમત-પ્રોદ્યત-ધ્વાન્ત-વન્ધા, અપ-અપાયા, આસાધ-
માના (અથવા અપ-અપાય-આસાધમાના), સુધા-આસાર-હયા, નિર્વાળ-માર્ગ-પ્રણયિત્-પરિગતા
વાળી મે હૃદિ આહિતાનિ હિતાનિ નિત્યં ક્રિયાત્ ।

શબ્દાર્થ

ઉપપત્તિ=યુક્તિ, સંગતિ.

પ્રતિહત (ઘાં હત્)=મારી હઠાવેલ, નષ્ટ કરેલ.

કુમત=કુદર્શન, મિથ્યાત્વીનું શાઅ.

પ્રોદ્યત=અત્યંત ઉશ્.

ધ્વાન્ત=અંધકાર.

વન્ધ=ગાંઠ.

હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્યતધ્વાન્તવન્ધા=હેતુ

અને યુક્તિ વડે અથવા હેતુઓની

યુક્તિઓ વડે નષ્ટ કરી છે કુમતરૂપી

અત્યંત ઉશ્ અંધકારની ગાંઠ જેણે બેવી.

અપાય=કષ્ટ

અપાપાયા=દૂર કર્યું છે કષ્ટ જેણે બેવી.

આસાધમાના=પ્રાપ્ત થયેલ.

અપાપાયાસાધમાના=દૂર કર્યું છે કષ્ટ જેણે

બેવાબેબે પ્રાપ્ત કરેલી.

અમદન ! = અવિશ્વાસન છે કામદેવ જેને વિશે
બેવા ! (સં.), હે કામરક્ષિત !

સુધા=અમૃત.

આસાર=વેગવાળી વૃદ્ધિ.

હય=મનોહર.

સુધાસારહયા=અમૃતની વૃદ્ધિસમાન મનોહર.

વાળી=વાણી.

નિર્વાળ=ચોક્ષ.

માર્ગ=માર્ગ, રસ્તા.

પ્રણયિત્=અનુરાગી.

પરિગત (ધામગ્ય) = સ્વીકારેલ, અંગીકાર કરેલ.

નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા=યુક્તિ-માર્ગના

અનુરાગીઓ વડે સ્વીકારાયેલી.

તીર્થ=(૧) ચતુર્વિંધ સંઘ; (૨) દ્વૈશાંત્રી; (૩)

પ્રથમ અણુધર,

સ્તોકાર્થ.

જિન-શ્રેણિને પ્રાર્થના—

“જે (જિન-પંકિત)ના ચરણની પવિત્ર રેણુ સુર-શ્રેણિના શિર ઉપર ચૂર્ણની સોભાનું આચરણ કરતી હવી (અર્થાત્ જેને સુરેશ્વરે પશુ નમતા હતા) અને વળી જે (જિન-શ્રેણિ) (પ્રાણિ-વર્ગને) સંતાપથી મુક્ત કરે છે, તથા (તથાવિધ ગુણોને લઇને) જે અસાધારણ છે, વળી જે નિરસિમાપણે (જીવો)નું રક્ષણ કરે છે અને જે આ જગતને વિષે રાગ-રહિત (અર્થાત્ વીતરાગ) છે તેમજ જે (જીવોને) સોભાવી રહી છે, તે જિનેશ્વર-વિધયક (અર્થાત્ જિનેશ્વરોની) આવસી કે જેનાં આપત્તિ, (આકર્ષિતક) લય અને અભિમાન નષ્ટ થયેલાં છે, વળી જે અનુપમ ઉપશમથી અંકિત છે, તેમજ જે (પોતાની) કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે (મૌકિતક) હાર તથા નક્ષત્ર (—મંડળ) [અથવા તારાઓ] ઉપર વિજય મેળવનારી છે [અથવા જે કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે હાર જેવી ઉજ્જવલ છે તેમજ (શત્રુ-ઓને) જીતનારી છે] તે જિનવર-પંકિત (કે જીવ) તારા (કર્મેરૂપી) રજને અત્યંત વિખેરી નાંખે.”—૪૬

જિનવાણ્યાઃ સ્વરૂપમ્—

નિત્યં હૈતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા—

ડપાપાયાડસાધમાનાડમદન ! તવ સુધાસારહયા હિતાનિ ।

વાળી નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા તીર્થનાથ ! ક્રિયાન્ મે—

ડપાપાયાસાધમાનામદનત ! વસુધાસાર ! હયાહિતાનિ ॥ ૪૭ ॥

—સપ્ત૦

ટીકા

નિત્યમિતિ । ‘ નિત્યં ’ સર્વદા । ‘ હૈતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા ’ હૈતુઓ—વસ્તુ-ગમ્યકાનિ શિદ્ધાનિ ઉપપત્તયઃ—પુત્રયઃ હૈતુમિથ ઉપપત્તિમિથ હૈતુનાં વા ઉપપત્તિમિઃ પ્રતિહતઃ—કુમતાનિ પર પ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધઃ—પ્રોદ્ધામતિમિરગ્નિયંયા સા । ‘ અપાપાયા ’ અપગતા વસ્તુઃ સા । ‘ આસાધમાના ’ પ્રાપ્યમાણા । ‘ અમદન ’ મદનરહિત । ‘ તવ ’ તે । ‘ સુધાસારહયા ’ સુધાસારઃ—અદ્યુતટ્ટિઃ સ્વ રૂપ હયા—હૃદયંગમા । ‘ હિતાનિ ’ પદ્ધ્યાનિ । ‘ વાળી ’ વાલ્ । ‘ નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા ’ નિર્વાળમાર્ગઃ સમ્પ્રદર્શન (જ્ઞાન) ચારિત્રરૂપઃ તત્ત્વ પ્રણયઃ—પરિષયો યેષાં તેઃ પરિગતા—પરિકરિતા । ‘ તીર્થનાથ ! ’ જિન ! । ‘ ક્રિયાન્ મે ’ વિષેષાદ્ , । ‘ અપાપાયાસાધમાનામદનત ! ’ વાપં ચ આપાસથ આદિયેષાં તે દોષા ન વિષ્યન્તે યેષાં

યતીનાં તે અપાપાયાસાદયઃ, તે ચ તે અપાનાથ તે અપદાથ તે અપાપાયાસાચમાનામદાસ્તૈર્નત-
પ્રણવ ! ! 'વસુધાસાર !' વસુધાયાઃ-સુવઃ સાર-વત્કુહ ! ! 'હૃદિ' ચેતસિ । 'આહિતાનિ'
સ્થાપિતાનિ । હે તીર્થનાથ ! તવ વાણી આસાદમાના સતી સુધાસારહયા હિતાનિ મે ક્રિપાન્
इति सम्बन्धः ॥ ૪૭ ॥

અવચૂરિઃ

નિત્ય-સર્વથા હે તીર્થનાથ ! તવ વાણી મમ હિતાનિ ક્રિપાન્ । કયંમૂતા ? । હેતયો-યસ્તુગમકલિ-
જ્ઞાનિ, ઉપપત્તયો-યુક્તયઃ, યદ્વા હેતુનામુપપત્તયસ્તાભિવિધ્યસ્તઃ કુશાસનમોદ્દામતમોમન્યિર્યથા । અવચૂરઃ
અપાયા-અનર્થો યત્યાઃ સા । આસાદમાના-પ્રાપ્તમાણા । અપાપાયૈરાસાદમાના યા । હે અમવન !-
અકામ ! ! સુધાયા અદ્વત્તસ્યાસારો-વેગયાન્ ચર્પસ્તદ્વન્મનોહરા । શ્યમાણાઽમૃતમિદં દ્વયંયમેત્યર્થઃ ।
મોક્ષપથક્ષેત્રહલેઃ સ્વીકૃતા । ન વિચિત્રે પાપ ચાયાસઞ્ચાદિર્યપો તેઽપાપાયાસાદયસ્તે ચ તેઽમાનાઞ્ચ મરા-
સ્તૈર્વન્ધિત ! ! હે વસુધાસાર !-પૃથિવ્યુત્કૃષ્ટ ! ! આહિતાનિ-સ્થાપિતાનિ । ક્ષ ! ! હૃદિ-મનસિ ॥ ૪૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) અ-મવન ! તીર્થ-નાથ ! અ-પાપ-આયાસ-આદિ-અ-માન-અ-મદ-નત ! વસુધા-
સાર ! તવ (નિત્ય) હેતુ-ઉપપત્તિ-પ્રતિદત-કુમત-મોદ્દત-ધ્યાન્ત-વન્ધા, અપ-અપાયા, આસાદ-
માના (અથવા અપ-અપાય-આસાદમાના), સુધા-આસાર-હયા, નિર્વાણ-માર્ગ-પ્રણયિન્-પરિગત
વાણી મે હૃદિ આહિતાનિ હિતાનિ નિત્ય ક્રિપાન્ ।

શીખરાર્થ

ઉપપત્તિ=યુક્તિ, સંઘતિ.

પ્રતિદત (પા० હૃવ)=મારી હઠાવેલ, નદા કરેલ.

કુમત=કુદરીન, મિથ્યાત્વીનું શાશ્વ.

મોદ્દત=અત્યંત ઉશ્.

ધ્યાન્ત=અંધકાર.

વન્ધ=ગાંઠ.

હેતુપપત્તિપ્રતિદતકુમતમોદ્દતધ્યાન્તવન્ધા=હેતુ

અને યુક્તિ વડે અથવા હેતુઓની

યુક્તિઓ વડે નદા કરી છે કુમતરૂપી

અત્યંત ઉશ્ અંધકારની ગાંઠ જેણે બેલી.

અપાય=કદ

અપાપાયા=દૂર કર્યું છે કદ જેણે બેલી

આસાદમાના=પ્રાપ્ત થયેલ.

અપાપાયાસાદમાના=દૂર કર્યું છે કદ જેણે

બેલીબેલી પ્રાપ્ત કરેલી.

અમવન (=અવિદ્યમાન) કામદેવ જેને વિષે
બેલા ! (સંઠ), હે કામરશ્મિત !

સુધા=અમૃત.

આસાર=વેગવાણી વૃદ્ધિ.

દ્વય=મનોહર.

સુધાસારહયા=અમૃતની વૃદ્ધિસમાન મનોહર.

વાણી=વાણી.

નિર્વાણ=મોક્ષ.

માર્ગ=માર્ગ, રસ્તા.

પ્રણયિન્=અનુરાગી.

પરિગત (વાગ્મય)=સ્વીકારેલ, અંગીકાર કરેલ.

નિર્વાણમાર્ગપ્રણયિપરિગતા=યુક્તિ-માર્ગના

અનુરાગીઓ વડે સ્વીકારાયેલી.

તીર્થ=(૧) ચતુર્વિધ સંઘ; (૨) આદર્શગી. /-૧

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિને પ્રાર્થના—

“જે (જિન-પંકિત)ના ચરણની પવિત્ર રેણુ સુર-શ્રેણિના શિર ઉપર ચૂર્ણની શોધાનું આચરણ કરતી હવી (અર્થાત્ જેને સુરેશ્વરે પશુ નમતા હતા) અને વળી જે (જિન-શ્રેણિ) (પ્રાણિ-વર્ગને) સંતાપથી મુક્ત કરે છે, તથા (તથાવિધ ગુણોને લઇને) જે અસાધારણ છે, વળી જે નિરભિમાપણે (જીવો)નું રક્ષણ કરે છે અને જે આ જગતને વિષે રાગ-રહિત (અર્થાત્ વીતરાગ) છે તેમજ જે (બંધોને) શોધાવી રહી છે, તે જિનેશ્વર-વિષયક (અર્થાત્ જિનેશ્વરની) આવસી કે જનાં આપત્તિ, (આકસ્મિક) ક્ષય અને અભિમાન નષ્ટ થયેલાં છે, વળી જે અતુષ્ઠ ઉપરામથી અંકિત છે, તેમજ જે (ચોતાની) કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે (ઐકંતિક) હાર તથા નક્ષત્ર (—મંડળ) [અથવા તારાઓ] ઉપર વિજય મેળવનારી છે [અથવા જે કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે હાર જેવી ઉજ્જવલ છે તેમજ (શત્રુઓને) જીતનારી છે] તે જિનવર-પંકિત (હે ભગ્ય) તારા (કર્મરૂપી) રજને અત્યંત વિખેરી નાખો.”—૪૬

જિનવાણ્યાઃ સ્વરૂપમ્—

નિત્યં હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા—

ડપાપાયાડસાધમાનાડમદન ! તવ સુધાસારહયા હિતાનિ ।

વાળી નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા તીર્થનાથ ! ક્રિયાન્ મે—

ડપાપાયાસાધમાનામદનત ! વસુધાસાર ! હયાહિતાનિ ॥ ૪૭ ॥

—સમ્પૂર્ણ

ટીકા

નિત્યમિતિ । ‘નિત્યં’ સર્વદા । ‘હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા’ હેતુઓ-વચ્ચ-ગમકાનિ ઢિઢ્ઢગાનિ ઉપપત્તયઃ—યુક્તયઃ હેતુમિથ્ચ ઉપપત્તિમિથ્ચ હેતુનાં યા ઉપપત્તિમિઃ પ્રતિહતઃ—કુમતાનિ યવ પ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધઃ—ઓદ્ધામતિમિરગ્નિર્યયા સા । ‘અપાપાયા’ અપગતા યસ્માઃ સા । ‘આસાધમાના’ પ્રાપ્યમાણા । ‘અમદન’ મદનરહિત । ‘તવ’ તે । ‘સુધાસારહયા’ સુધાસારઃ—અમૃતઢટ્ટિઃ સ હવ હયા-હદયંગમા । ‘હિતાનિ’ પધ્યાનિ । ‘વાળી’ વાક્ । ‘નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા’ નિર્વાળમાર્ગઃ સમ્પદ્ધન (જ્ઞાન)વારિત્તયઃ તત્ર પરિષ્પો યેષાં તૈઃ પરિગતા-પરિકરિતા । ‘તીર્થનાથ !’ જિન ! । ‘ક્રિયાન્ મે’ વિષેયાન્ । ‘અપાપાયાસાધમાનામદનત !’ પાપં ય આપાસઙ આદિયેષાં તે દોષાં ન વિષમ્તે યેષાં

निर्वाणकलिकायाम्—

“शान्तिदेवतां धवलवर्णीं कमलासनां चतुर्भुजां वरदाक्षमूत्र-
युक्तदक्षिणवरां कुण्डिकाकमण्डलवन्धितवामकरां वेति ।”

निर्वाणकलिकायाम्—

“शान्तिदेवतां धवलवर्णा कमलासनां चतुर्भुजां वरदाक्षवृज-
मुक्तदक्षिणकरां कुण्डिकाकमण्डलवन्धितवामकरां चेति ।”

સ્તસ્યાઃ શમની-વિનાશિકા । 'વાહિત્યેવમાસ્વત્સજાલીકા' વાહિત્ય-વાહનીકૃતં શ્વેતં માસ્વત્-
શોમમાનં નાલીકં-અર્જં યયા સા । 'સદા' નિત્યમ્ । 'પ્રાપરિકરમુદિતા' પ્રાપરિકરેણ-જટામ-
ખટલેન મુદિતા-હૃદ્ધા । 'સા' । 'સમાલામવન્તં' સમાલામઃ-અપમ્મમાપ્તિઃ સા વિધતે યસ્ય તમ્ ।
'શુન્ના' શુલ્કવર્ણા । 'શ્રીશન્તિદેવી' શાન્તિદેવતા । 'જગતિ' મુવને । 'જનયતાત્' કરોતુ ।
'કુણ્ડિકા' કમખટલુઃ । 'ભાતિ' શોભતે । 'યસ્યાઃ' । 'સજાલીકા' સર્જ-અવસાદં ગતં
અલીકં-અસત્યં યસ્યાઃ સા । 'સદાપ્તા' સર્તા-સાધૂનાં આપ્તા-અવિપ્રતારિકા । દેવતાયા
વિશેષણે । 'પરિકરમુદિતા' પરિકરં-દ્વસ્તં લક્ષ્ણીકૃત્યોદિતા-ઉદર્યં પ્રાપ્તા । સાસમાલા-અપ્તા-
ર્જ-સમેતા । કુણ્ડિકાયા વિશેષણે દેવ્યા વા । 'મવન્તં' ત્વામ્ । સા શાન્તિદેવી સમાલામવન્તં
જનયતાત્ યસ્યાઃ પરિકરં ઉદિતા કુણ્ડિકા આવીત્યન્વયઃ ॥ ૪૮ ॥

અવચૂરિઃ

શ્રીશાન્તિદેવી મવન્તં-ત્યાં ક્ષમા-અપમ્મમાપ્તિઃ ક્ષમાઃ સોડત્યાસ્તીતિ તેં સમાલામવન્તં ક્રિયાત્ ।
ક્ષીદશી ? । રક્ષાસિ-પલાશઃ, ક્ષુદ્રા-શાકિનીપ્રમુલાઃ, મહાઃ-શનૈશ્વરદયઃ, આવિશાવાદ્ મૂપાલબ્યા
છાદ્યઃ, તેમ્ઃ પ્રતિહતિઃ-અપધાતસ્તસ્યાઃ શમની-નાશિકા । વાહિત્ય-વાહનીકૃતં શ્વેતં-સિતં માસ્વ-
ત્-શોમમાનં સત્-શોમનં નાલીકં-કમલં યયા સા । સર્તા-સાધૂનામાપ્તા-અવિપ્રતારિકા । પ્રાપરિકર-
જટામખટલં સેન મુદિતા-પ્રીતા । સર્જ-ક્ષીણમલીકં-અસત્યં યસ્યાઃ સા । સહાસમાલયા-અપમાલયા
યતીતે । દ્વં દેવ્યાઃ કુણ્ડિકાયા વા વિશેષણમ્ । યસ્યા દેવ્યાઃ કુણ્ડિકા-કમખટલુર્નાતિ । કચંમૂતા ? ।
કરં-દ્વસ્તં પરિ-લક્ષીકૃત્ય ઉદિતા-ઉદર્યં પ્રાપ્તા ॥ ૪૮ ॥

અન્વયઃ

યત્યાઃ [સત્-નાલિકા, સત્-આપ્તા] પરિ-કર ઉદિતા કુણ્ડિકા જગતિ ભાતિ, સા રક્ષત્-
ક્ષુદ્ર-મહ-આદિ-પ્રતિહતિ-શમની, વાહિત્ય-શ્વેત-માસ્વત્-સત્-નાલીકા, પ્રા-પરિકર-મુદિતા,
સહ-અપ્તા-માલા, શુન્ના, સર્જ-અલીકા, સત્-આપ્તા [સર્વા આપ્તા વા] શ્રી-શાન્તિ-દેવો સર્વા
મવન્તં ક્ષમા-લામવન્તં જનયતાત્ ।

શબ્દાર્થ

ક્ષુદ્ર=ક્ષુદ્ર.

મહ=મહ.

આદિ=શરૂઆત.

પ્રતિહતિ=ઉપધાત, ઉપદ્રવ.

શમની=શાંત કરનારી, નાશ કરનારી.

રક્ષાઃક્ષુદ્રમહાદિપ્રતિહતિશમની=રક્ષણે, ક્ષુદ્રે,

અહો ઇત્યાદિના ઉપદ્રવેને નાશ કરનારી.

વાહિત(પાં મહ)=વહન કરાયેલ, સ્વારી કરાયેલ.

વાહિત્યેવમાસ્વત્સજાલીકા=સ્વારી કરી છે
શ્વેત, દેહીપ્રમાન અને ઉત્તમ એવા
કમલના ઉપર બેઠે એવી.

પ્રા=પ્રા.

પરિકર=સમૂહ.

મુદિત (પાં મુદ્ર)=હર્ષિત.

પ્રાપરિકરમુદિતા=પ્રા-સમૂહથી હર્ષિત

ક્ષમા=(૧) ક્ષમા, માફી, (૨) પૃથ્વી.

લામ=લામ.

સમાલામવન્તં=(૧) સમાના લાભથી યુક્ત;
 (૨) પૃથ્વીના લાભથી યુક્ત.
 યુષ્મા (મૂં યુષ્)=ધેતવર્ણી, ધોળા વર્ણુવાળી.
 શાન્તિ=શાન્તિ (દેવી).
 દેવી=દેવતા.
 શ્રીશાન્તિદેવી=શ્રીશાન્તિ દેવી.
 જનયતાત (ધાં જવ)=ખનાવો.
 કુણ્ડિકા=એક જાતનું પાત્ર, કમણ્ડળ.
 માતિ (ધાં મા)=ચોક્ષે છે.
 યસ્યાઃ (મૂં યદ્)=જેનું.
 અલીક=અસત્ય.

સજ્જાલિકા=નદી થયું છે અસત્ય જેનું એવી,
 સત્યવાદિની.
 ઐત્ત=(૧) પ્રમાણિક, વિશ્વાસને પાત્ર; (૨) પ્રાપ્ત
 કરેલી.
 સદાતા=(૧) સન્નનોના વિશ્વાસ-પાત્ર, (૨)
 સન્નનોએ પ્રાપ્ત કરેલી
 પરિ=સંસ્થવાચક અવ્યય.
 પરિકરં=હસ્તને વિષે.
 અક્ષમાલા=જપ-માલા.
 સાક્ષમાલા=જપમાલાથી સજ્જિત.
 મવન્તં (મૂં મવત્)=આપને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિ દેવીની સ્તુતિ—

“ જેની હસ્તને વિષે (સૂપણરૂપે) ઉદય પામેલી કુણ્ડિકા જગત્માં શોભે છે, તે શ્રીશાન્તિ દેવી કે જે રાક્ષસો, ચોંકિની, હાકિની ઇત્યાદિ) મુદ્રો, (શનૈશ્વરાદિક અનિષ્ઠ) મહો વિગેરેના ઉપદ્રવોને શાંત કરનારી છે, વળી શ્વેત, શોભાયમાન તેમજ સર્વોત્તમ એવું કમલ જેનું વાહન છે, તથા જે જટા-મણ્ડલથી હર્ષિત છે, તેમજ જે જપ-માલાથી યુક્ત છે, શ્વેતવર્ણી છે, સત્યવાદી છે અને સન્નનોને માન્ય છે (તેમજ પરિજન વડે હર્ષિત છે) તે શાન્તિ દેવી (હે સુમુક્ષુ !) આપને સમાના લાભયુક્ત [અથવા પૃથ્વીના લાભયુક્ત (અર્થાત્ પૃથ્વીપતિ)] ખનાવો. ”—૪૮

સ્વપદીકરણ

શાન્તિ દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીના સંબંધમાં નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે સુજબ ઉલ્લેખ છે અને તે આ મૂળ શ્લોકની સાથે પ્રભુ અરે મળતો આવે છે:—

“ તથા શાન્તિદેવતાં ધવલવર્ણી કમલાવના ચતુર્ભુજાં ધર્માક્ષસૂત્રપુત્રકલ્પિણી રુદ્રાદિકામહાદેવ્ય-
 ત્રિવિધામકતાં કેતિ ” અર્થાત્ શાન્તિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને તેનું વાહન કમલ છે. વિશેષમાં તેને

૧ ‘ આપના અર્થ માટે જુઓ મુનિશ્રીશ્રેષ્ઠવિજયવિરચિત અતુલિતિર્જિનાન-હસ્તનિ (પૃ ૨૨)

૨ અર્થ ‘ ત્રિજેર ’ સન્નથી જુવાણ, બવાણ ઇત્યાદિ અમળતા.

૩ આ ઉપરથી તે કુણ્ડિકા અને કમણ્ડળ એ બે જુદા છે એમ લાગે છે.

ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને જપ-માલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુદ્ધિકા અને કમણ્ડલુથી શોભે છે.
ક્ષમાનો પ્રભાવ—

આ રલોક દ્વારા કવીશ્વર અન્ય જનોને ક્ષમાનો લાલ મળે એ પ્રમાણેની શાન્તિ દેવીને પ્રાર્થના કરે છે, તો એ સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે અન્ય કોઈ વસ્તુને માટે માંગણી ન કરતાં તેમણે ક્ષમાની માંગણી કરી તેનું શું કારણ ? શું ક્ષમા એ અમૂલ્ય વસ્તુ છે અને વળી તેથી શું અનેક લાભો મળે છે ? હા, એજ વાત હવે વિચારવામાં આવે છે.

એ તો જગજીહેર હકીકત છે કે કોઈ કરવાથી લાભને બદલે ગેરલાભ થાય છે. વળી કોઈ મનુષ્ય કાર્ય-અકાર્યનો વિચાર કરી શકતો નથી, તેમજ વળી ગમે તેનો જાન લેવાને પણ એક વખત તો તે તૈયાર થઈ જાય છે.^૧ આવા મહાઅનર્થકારી કોષને વશ કરવામાં ક્ષમા એક સર્વોત્તમ સાધન છે, એ ભૂલવા જેવું નથી. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ક્રોધચ્છેદસ્તદ્વાય, શમનાય શુભાત્મયિઃ ।

અચળીયા ક્ષમૈકૈવ, સંયમારામસારણિઃ ॥”

—અતુર્થ પ્રકાશ, રલો. ૧૧

અર્થાત—કલ્યાણની અભિલાષા રાખનારા મનુષ્યોએ ક્રોધાગ્નિને ચાંત કરવાને સાફ સંયમ-રૂપી બગીચાને નષ્ટપદ્ધતિ કરવામાં નીકસમાન એવી એક ક્ષમાનોજ સત્વર આશ્રય કરવો જોઈએ.

વળી એ પણ કથાનમાં રાખવા જેવું છે કે અપરાધી ઉપર પણ ક્ષમાની દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવું એજ વીર પુરુષોનું કર્તવ્ય છે અને તેમાંજ તેમની શૈલા છે.^૨ આ કથનમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે આપણે અપરાધ કરનારો છોવ તેવું કુટુમ્બ આપણાજ કર્મની પ્રેરણાથી કરે છે, વાસ્તે અપરાધી ઉપર ક્રોધ ન કરવો, પરંતુ એ ક્રોધ કયાં વિના આવે તેમ નજ હોય, તો અનાદિ કાલથી સંસારરૂપી કેદખાનામાં બંદીવાન બનાવી રાખનારા, સંસારરૂપી રંગભૂમિ ઉપર અનેક પ્રકારના હાસ્ય-જનક વેધો લજવાવનારા તથા વળી વિવિધ જાતની વિદ્યમનાથી વ્યાધુલ કરનારા એવા (પોતાના) કર્મઉપર ક્રોધાવમાન થવું ઈષ્ટ છે. આ વાતની નીચેનો રલોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“પ્રકુપ્યામ્યપકારિમ્ય, ક્ષમા સ્વદાસ્યસ્તવ ।

તવ કિં ન કુપ્યસિ સ્વસ્ય, કર્મણે હુઃસ્વહેતવે ? ॥”

વિશેષમાં મહાધુરધર પુરુષો પણ ક્ષમાદેવીના ભક્ત બન્યા છે, તો પછી આપણા જેવા પામરની તો શી વાત ? આ સંબંધમાં નીચેનો રલોક દિવ્ય પ્રકાશ પાઠે છે.—

“ત્રૈલોક્યપ્રલયત્રાણ-ક્ષમૈશ્વેકાગ્રિતા ક્ષમા ।

કવલીતુલ્યસત્ત્વસ્ય, ક્ષમા તવ ન કિં ક્ષમા ? ॥”

૧ વિચારો—

“ક્રોધાન્ધાઃ પદ્ય નિષ્પન્તિ, પિતરં માતરં શુભ્ય ।

શુદ્ધિ સોદરં દારાનાત્માનમપિ નિર્ધુના- ॥”

૨ સરખાવો—

“ક્ષમા ધીરસ્ય મૂળમ્”

૩ આ સંબંધમાં ભુગ્ધો શ્રીમદ્વિજયવિરચિત અતુલિશનિજિજ્ઞાનનન્દસ્તુતિ (૫૦ ૨૨).

કહેવાળી મતલબ એ છે કે ત્રૈલોક્યનો સંહાર તેમજ તેનું પશ્ચિપાલન કરવામાં પણ સમર્થ એવા વીર પુરૂષોએ પણ જ્યારે ક્ષમાનું અવલમ્બન કર્યું છે, તો પછી કેળાના જેવા સત્ત્વવાળા અશ્વિની નિઃસત્ત્વ એવા તારા જેવા મનુષ્યે શું ક્ષમા કરવી શકત નથી વા? ?

આ સંબંધમાં કદપ્તસૂત્રની સુખોદિકા વૃત્તિમાં જે મહાવીરસ્વામિ પરત્વે કહ્યું છે, તે મનન કરવા જેવું છે. તે એજ કે—

“વલં જગદ્ધ્વસનરક્ષણક્ષમં
કૃપા ચ સા સદ્ગમકે કૃતાગતિ ।
હતીવ સચિન્મય વિમુચ્ય માનસં
રુપેવ રોપસ્તવં નાથ ! નિર્યયૌ ॥”

વિશેષમાં ક્ષમાની ખૂબી તો જોરજ છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ક્ષમાશક્તિં કરે यस્ય, હર્જન; કિં કરિષ્યતિ ? ।
અતુળે પતિતો વહ્નિઃ, સ્વયમેવ વિનશ્યતિ ॥”

અરે આ ક્ષમા તો સર્વોત્તમ ભૂષણ છે. બુદ્ધો, નીચેનો શ્લોક શું કહે છે ?

“નરસ્યામરણં રૂપં, રૂપસ્યામારણં મુળઃ ।
શુભસ્યામરણં જ્ઞાનં, જ્ઞાનસ્યામરણં ક્ષમા ॥”

હુંકમાં ક્ષમાએ મુગતિનું સાધન છે, અરે જેમ પણ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મુક્તિફળી મહેલમાં લઇ જનારી તે સર્વાંગે સંપૂર્ણ સીડી છે. આ વાતની માલિનીઃ છંદમાં રચાયેલાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો સાક્ષી પૂરે છે:—

“હરિતભર નિવારે, જે ક્ષમા કર્મ વારે,
સકળ તપ સુધારે, પુણ્ય લક્ષ્મી વધારે;
શુભ સકળ આશપે, જે ક્ષમા મોક્ષ સાધે;
જિજ્ઞુ નિજ શુભ વાધે, તે ક્ષમા કાંન સાધે ?
મુગતિ લહી ક્ષમાએ, ખંધ સૂરીય શિખા,
મુગતિ દંડપ્રહારી; કુરગદું મુનીયા;
ગજમુનિય ક્ષમાએ; મુક્તિપદ્યા આશપે,
તિમ મુગતિ ક્ષમાએ; આધુ એતાર્થ સાધે ॥”

—મુક્તિ-મુક્તાવલી

આથી સમજી શકાય છે કે જેમ નદી નીરથી, સતી શીતથી, તુરંજ તેજથી, કટક વીરથી, ઘાટ વસ્ત્રથી, પાટ સુવર્ણથી, ઘાટ વચનથી, વન વૃક્ષથી, દેશ પ્રજાથી અને મહેલ અજ્ઞાથી ચોક્કે છે, તેમ મહાત્મા પણ ક્ષમાથીજ ચોક્કે છે.

અંતમાં આ શાન્તિ દેવી મને ક્ષમાદેવીનો અનુગ્રહ ઉપાસક બન્યવે એવી તેની પ્રાર્થના કરતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરું છું.

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथाय प्रणामः—

अपापदमलं घनं शमितमानमामो हितं

नतामरसभासुरं विमलमालयाऽऽमोदितम् ।

अपापदमलङ्घनं शमितमानमामोहितं

न तामरसभासुरं विमलमालयामोदितम् ॥ ४९ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

अपापदेति । 'अपापदं' न पापं ददातीति यत् तत् । 'अलं' अत्यर्थम् । अथवा पाप-
हेतुत्वात् पापं, न प्रापं अपापं, न विद्यते वा यत् तत् अपापम्, दमं लातीति दमलं, अपापं च
तत् दमलं चेति अपापदमलम् । 'घनं' अच्छिद्रं-अशेषमलक्ष्योत्थमित्यर्थः, तत् तथाभूतम् ।
'शं' सुखम् । 'हितं' शान्तम् । 'आनमामः' प्रणमामः । 'हितं' हितकारणम् । 'नताम-
रसभासुरं' नता अमरसभा सुराश्च यस्य तम्, अथवा नता अमराः सभाः-सदीप्तिका असुराश्च
यस्य तम् । 'विमलमालया' विगतमला या माला-स्वक् तथा । 'आमोदितं' सुरभीकृतम् ।
'अपापदं' अपगता आपदो यस्य तम् । 'अलङ्घनं' न विद्यते लङ्घनं-अयःकरणं कुतोऽपि यस्य
तम् । 'शमितमानं' शमितः-शमं नीतो मानो येन तम् । 'आमोहितं' आ-समन्तात् मोहं
नीतम् । 'न' इति प्रतिषेधपदं अस्य सम्बध्यते । 'तामरसभासुरं' तामरसवद् भासुरं-डङ्गव-
ल्लम् । 'विमलं' विमलमिधानं जिनम् । 'आलयामोदितं' आलया-आवासास्तैरमोदितं-न
मोदं नीतम् । विमलं आनमाम इत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

अवचूरिः

विमलं जिनं वयमानमामः । पापं वृद्धातीति पापदः, न पापदमपापदम्, पुण्यमङ्मित्यर्थः ।
अलं-अत्यर्थम् । यद्वा अपापो यो दमः-उपशमस्तं लातीति अपापदमलम् । घनं-निच्छिद्रं अशेषमलक्ष-
योत्थं शं-सुखमितं-शान्तम् । हितं प्राणिगणस्य । नता-नद्धीभूता अमरसभा-देवपर्यवसुराश्च यस्य ।
विमला या माला-पुष्पसङ्घं तथाऽमोदितं-सुरभीकृतम् । अपगता आपदो यस्मात् तम् । अलङ्घनं-केना-
प्यपराभूतम् । शमितो मानो येन तम् । आमोदितं न, मोहिन समन्तात् वशीकृतम् । तामरसं-कमलं
तद्वद् भासुरं-व्रीह्यमानम् । आलये-गृहविषये आमोदितं-आहृष्टम् ॥ ४९ ॥

અન્વયઃ

અલં અ-પાપ-દં (અથવા અ-પાપ-વમ-લં), ઘનં, શં દતં, હિતં, નત-અમર-સમા-અસુરં (અથવા નત-અમર-સમ-અસુરં) વિમલ-માલયા આમોદિતં, અપ-આપદં અ-લઙ્કુનં, શમિત-માનં, ન આ-મોહિતં તામરસ-માસુરં આલય-અમોદિતં વિમલં આનમામઃ ।

શીર્ષકાર્થ ॥

અપાપદં (મૂં અપાપદ) = પાપને નહિ દેનારને,
પુણ્ય-પ્રદને.

લા=આપવું.

અપાપવમલં=પવિત્ર ઉપશમને આપનારને.

દતં (મૂં દત) = પ્રાપ્ત થયેલાને.

આનમામઃ (ઘાં નમ) = અમે પ્રણામ કરીએ છીએ.

હિતં (મૂં હિત) = હિતકારી.

નતામરસમાસુરં=(૧) નમરકાર કર્યો છે સુરની સભાએ અને અસુરોએ જેને એવાને;
(૨) નમન કર્યું છે સુરોએ તેમજ દેવી-પ્રમાન અસુરોએ જેને એવાને.

વિમલ=નિર્મલ, સ્વચ્છ.

વિમલમાલયા=નિર્મલ (પુષ્પની) માલા વડે.

આમોદિતં (મૂં આમોદિત) = સુગંધિત કરેલાને.

અપાપદં (મૂં અપ+આપદ) = ગયેલી છે આપ-ત્તિઓ જેની એવાને.

શમિત (ઘાં શમ) = શાંત થઇ ગયેલ, નષ્ટ થયેલ.

શમિતમાનં=નાશ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવાને.

લા=અત્યંત, સર્વથા.

મોહિત (ઘાં મુહ) = મુગ્ધ બનેલાને.

તામરસમાસુરં=કમલના જેવા પ્રકાશમાન.

આમોદિતં=સર્વથા મુગ્ધ બનેલાને.

વિમલં (મૂં વિમલ) = વિમલ (નાથ) ને.

મોદિત (ઘાં મુદ્) = હર્ષિત.

આલયામોદિતં=ગૃહ-વિષયને વિષે હર્ષરહિત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથને વन्दન—

“ અત્યંત પુણ્ય-પ્રદ [અથવા પાપ-રહિત (પવિત્ર) એવા ઉપશમને અર્પણ કરનારા] એવા, (પવિત્રીય કર્મનો સ્થાયી ઉત્પન્ન થતા) નિષિદ્ધ સુખને પ્રાપ્ત કર્યું છે જેણે એવા, (અખિલ બ્રહ્માણ્ડને મોક્ષ-માર્ગ બતાવનાર દોષથી) હિતકારી, પ્રણામ કર્યો છે સુરની સભાએ તેમજ અસુરોએ જેને એવા [અથવા નમરકાર કર્યો છે સુરોએ તેમજ દેવી-પ્રમાન અસુરોએ જેને એવા], વળી નિર્મલ (પુષ્પોની) માલા વડે સુગંધિત એવા, નષ્ટ થઇ છે આપત્તિઓ જેની [અથવા જેનાથી] એવા, અલંકારીય (વચનવાળા), તેમજ નાશ કર્યો

૧ પ્રથમ શ્લોકના ૧૫ટીકરણમાં મળાવી એવા કર્મના આઠ વિભાગો પેરી આ એક છે. પરંતુ અહીં તે ૧૫કરણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ નિર્મલ સુખને અનુભવે છે, પરંતુ સ્વચ્છ અસાત્તવેદીય કર્મનો ઉદય પણ તે અવસ્થા દરમિયાન સંભવી શકે છે, આવી દલીલ મદ્દાવીરત્વાથીના સંજ્ઞામાં કહેવામાં આવે છે.

છે અક્ષિમાનનો જણે એવા, તથા વળી સર્વથા મોહ-રહિત અને કમલના સમાન પ્રકાશમાન, તેમજ ગૃહ-વિષયક હર્ષ (તેમજ શોક) થી રહિત (અર્થાત્ સાંસારિક કાર્યમાં અક્ષિપ્ત) એવા (તેમજ જિનેશ્વર) વિમલ (નાથને) અમે નમન કરીએ છીએ. ”—૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર—

કૃતવર્મા રાજા અને રામા રાણીના નન્દન વિમલનાથનો જન્મ કુંપિલપુરમાં થયો હતો. તેમનો કનકસમાન હેઠ શૂકર (જૂંડ) ના લાંછનથી અંકિત હતો. તેમની ઉંચાઈ સાઠ (૬૦) ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. યથાયોગ્ય સમયે ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી પરમ સંયમી બની આત્મ-કલ્યાણ સાથે વિશ્વ-કલ્યાણ પણ કરી સાઠ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ અજરામર પદ પામ્યા.

પદ્ય-મીમાંસા—

આની પૂર્વેનાં ધણાં અર્શ પદોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સમાન છે, તેવીજ રીતે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ એમ ચારે પદોમાં પણ એ ચરણો તો સમાન છેજ. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે આ ચારે પદોનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો પણ સમાન ॥ તેમજ ચારે ચરણોના અન્યાક્ષરો અતુકસદૃષ્ટ છે. આથી કરીને અમહતિના વિષયને વધુ પુષ્ટિ મળે છે અને તદ્દશે કવિરાજની પ્રતિભા પણ વિશેષતાઃ ઝળકી ઊઠે.

આ ચારે પદો ‘પૃથ્વી’ નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આવ્યા છે. પૃથ્વીનું લક્ષણ એ છે કે—

“જસૌ જસયલા વસુમહયતિજ પૃથ્વી ગુરુઃ”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં જ, સ, જ, સ અને ય એમ પાંચ ગણો છે અને ઉપાનત્ય અને અનત્ય અક્ષરો અતુકસદૃષ્ટ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં દરેક ચરણના આઠમે અને સત્તરમે અક્ષરે ‘યતિ’ છે. ૧

આ સંબંધમાં આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

અ	પ	વ	દ	મ	હં	વ	નં	શ	મિ	ત	મા	ન	મા	મો	હિ	તં
~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~
જ	સ	જ	સ	ય	હ	ગ										

૧ સરખાવે શ્રુત્યોદ્ધમાં નીચે યુજ્ય આપેલું આ વૃત્તનું લક્ષણ—

“દ્વિતીયમલિકુન્તલે । યદિ પદદ્વયં દ્વાવશં
ચતુર્વશમય પ્રિયે ! ગુરુ ગમીરનામિહદે । ।

સપદ્વશમાન્તિકં તવનુ યત્ર કાન્તે । યતિ—

મિરીન્દ્રફણિભૂવકુલેર્ભવતિ સુધુ । પૃથ્વી દિ સા ॥”

અર્થાત્—હે ભગવના સમાન (કૃષ્ણ) કેશવાણી (કાગિની) ! જે પવના ખીજ, ઝડા, આઠમા, બારમા તેમજ ચોઠમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય તેમજ વળી હે ચંબીર નામિત્ર હલવાણી (હરિજ્ઞાણી) ! આ ઉપરાંત પંદરમા તેમજ છેવટના (એટલે કે સત્તરમા) અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને વળી હે કાન્તા ! જે તે પદમાંના આઠમા અને સત્તરમા અક્ષરો ઉપર ‘યતિ’ હોય, તો તે પદ હે સુનયના ! પૃથ્વી કહેવાય છે.

समस्तजिनेश्वराणां नुतिः—

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः

क्रियासु रुचितासु ते सकलभारतीरा यताः ।

सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदा

क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः ॥ ५० ॥

—पृथ्वी

टीका

सदानवेति । 'सदानवसुराजिताः' सह दानवैर्वर्तन्त इति सदानवाश्च ते सुराश्च तैः
अजिता-उपसर्गादिभिः अक्षोभिताः । 'असमराः' न विद्यते समरः-सङ्ग्रामो येषां ते ।
'जिनाः' तीर्थकृतः । 'भीरदाः' भियं रदन्तीति भीरदाः-भयभिदः । 'क्रियासु'
कर्तव्येषु । 'रुचितासु' अभिप्रेतासु । 'ते' तव । 'सकलभारतीराः' सकलाः-सदोषाः
सांसारिककृत्परूपा ये भारस्तेषां पर्यन्तास्थितत्वात् तीराः-तीरभूताः, अथवा असकला-असदोषा
भारतीः ईरयन्ति रान्ति वा ये ते तथा । 'यताः' निगृहीतेन्द्रियाः । 'सदानवसुराजिताः' सदान-
मविसर्जनं यद् वसु-द्रव्यं तेन पृथ्वीपालावस्थायां राजिताः-शोभिताः । 'असमराजिनाभीरदाः'
असमं राजन्त एवञ्चीला नाभी-नाभिः रदाश्च-दशनाश्च येषां ते । 'क्रियासुः' विधेयासु ।
'रुचितासु' योग्यासु । 'ते' । 'सकलभाः' सकला-सम्पूर्णा मा-दीतिर्येषां ते । 'रतीः' मृदः ।
आयताः दीर्घाः । ते जिनाः रुचितासु क्रियासु ते भारतीरायताः क्रियासुरिति योगः ॥ ५० ॥

अवचूरः

ते जिनास्ते-तव आयता-विपुला रतीः-मृदः क्रियासु-कर्तव्येषु क्रियासु-देयासु । किंभूतासु ॥
रुचितासु-इष्टासु । उचितासु-योग्यासु, पुण्यरूपास्त्वित्यर्थः । जिनाः किविदिष्टाः । सदानवैः-सासुरैः
सुरैरुपसर्गादिमिरजिताः । असमरा-अरणाः । भियं-भीतिं रदन्ति-मिन्दन्तीति भीरदाः । 'रद्'
विलम्बने । सकला-सदोषा संसारकृत्यरूपा ये भारस्तेषां पर्यन्ते स्थितत्वात् तीराः । यद्वा अस-
दोषा भारतीरीरयन्ति रान्ति वा । यताः-प्रयत्नयन्तः । सदानं-सत्यागं यद् वसु-सुवर्णं तेन राजिता-
शोभिता । असमा शोभमानाश्च नाभीरदा येषां ते । सकला-समस्ता मा-दीतिर्येषां येषु वा । यद्वा
सह कलमया-रुचिररूपा धर्तन्ते ॥ ५० ॥

अन्वयः

ते स-दानव-सुर-अजिताः, अ-गमराः, भी-रदाः, सकल-भाः (अथवा न-कल-भाः),
न-दान-वसु-राजिताः, (अथवा मद्वा नवसु राजिता) अ-सम-राजिन-नाभी-रदाः, सकल-
भा-भीरा (सकल-भारती-रा, अ-सकल-भारती-दंगाः वा), यताः जिनाः ते आयताः
रतीः रुचितासु रुचितासु क्रियासु क्रियासु ।

શીઘ્ર-દાર્થ

દાનવ=અસુર.

સદાનવસુરાજિતાઃ=દાનવયુક્ત દેવોથી નહિ જીતાયેલા.

સમર=સંગ્રામ.

અસમરાઃ=અવિદ્યમાન છે સંગ્રામ જેમને એવા, સંગ્રામ-વિમુખ.

જિતાઃ (મૂં જિન)=તીર્થંકરો.

રદ્ધ=ચીરધું, લેહધું.

મીરદ્ધાઃ=મધને લેદી નાખનારા.

ક્રિયાસુ (મૂં ક્રિયા)=કર્તવ્યોને વિષે.

અચિતાસુ (મૂં અચિત)=અચિત્કર.

તે (મૂં યુગ્મદ્વ)=તારી.

સકલ=(૧) દોષયુક્ત; (૨) સમસ્ત.

માર=ભાર, બોલો.

તીર=તીર, તટ.

સકલમારતીરાઃ=(૧) દોષયુક્ત (સંસારરૂપી) ભારના તીર સમાન; (૨) સંપૂર્ણ સર્વસ્વતીને દેનારા.

પ્રેર=પ્રેરવું.

અસકલમારતીરાઃ=નિર્દોષ વાણીને પ્રેરનારા અથવા દેનારા.

યતાઃ (મૂં યત)=(૧) પ્રયત્નવાન; (૨) સંયમી. વસુ=સુવર્ણ.

નવસુ (મૂં નવસુ)=નવ.

રાજિતાઃ (મૂં રાજિત)=શોભાયમાન.

સદાનવસુરાજિતાઃ=(૧) દાનસહિત (અર્થાત્ ત્યાગ-સમય)ના સુવર્ણથી શોભાયમાન; (૨) હમેશાં નવ (પદ્મો) વડે સુશોભિત (પૃથક્ પદો લેતાં).

નામી=નાભિ.

રવ=દન્ત.

અસમરાજિનામીરદ્ધાઃ=નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં છે (અથવા અસાધારણ તેમજ સુશોભિત છે) નાભિ અને દન્ત જેમનાં એવા.

ક્રિયાસુઃ (ધાં ક્રુ)=કરે.

અચિતાસુ (મૂં અચિત)=ચોગ્ય.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

કલ=મનોહર.

સકલમાઃ=(૧) સંપૂર્ણ કાન્તિવાળા; (૨) મનોહર કાન્તિવાળા.

રતીઃ (મૂં રતિ)=હર્ષ, આનંદ.

આયતાઃ (મૂં આયતા)=વિરતીર્થ.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને સ્તુતિ—

“(ધાર ઉપદ્રવ=ઉપસર્ગ કરનારા એવા) દાનવો અને દેવો વડે (પણ) નહિ જીતાયેલા એવા, વળી સંગ્રામથી વિમુખ, ક્યને લેદી નાખનારા (અર્થાત્ પોતે નિર્લય દોષ કરીને અન્ય જીવોને તેવા બનાવનારા) એવા, સંપૂર્ણ પ્રભાવાળા [અથવા મનોહર કાન્તિવાળા], તથા વળી (સાવિતારિક) દાન (સમયના) સુવર્ણથી શોભાયમાન [અથવા સર્વદા નવ કમલોથી શોભતા] એવા અને વળી નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં છે [અથવા અસાધારણ તેમજ સુશોભિત છે] નાભિ અને દન્ત જેમનાં એવા. તથા સમસ્ત (સંસાર-રૂપી) ભારના તટસમાન (અર્થાત્ સંસારને વિષે અલિપ્ત) એવા [અથવા પવિત્ર ભારતીને પ્રેર-

समस्तजिनेश्वराणां नृतिः—

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः

क्रियासु रुचितासु ते सकलभारतीरा यताः ।

सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदा

क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः ॥ ५० ॥

—पृथ्वी

टीका

सदानवेति । 'सदानवसुराजिताः' सह दानवैर्वर्तन्त इति सदानवाश्च ते सुराश्च तैः
अजिता—उपसर्गादिभिः अज्ञोभिताः । 'असमराः' न विद्यते समरः—सङ्ग्रामो येषां ते ।
'जिनाः' तीर्थकृतः । 'भीरदाः' मियं रदन्तीति भीरदाः—भयभिदः । 'क्रियासु'
कर्तव्येषु । 'रुचितासु' अमिषेतासु । 'ते' तव । 'सकलभारतीराः' सकलाः—सदोषाः
सांसारिककृत्यरूपा ये भारस्तेषां पर्यन्तस्थितत्वात् तीराः—तीरभूताः, अथवा असकला—असदोषा
भारतीः ईरयन्ति रान्ति वा ये ते तथा । 'यताः' निष्कृतिरेन्द्रियाः । 'सदानवसुराजिताः' सदानं—
सविसर्जनं यद् वसु—द्रव्यं तेन पृथ्वीपालावस्थायां राजिताः—शोभिताः । 'असमराजिनाभीरदाः'
असमं राजन्त एवंगीला नाभी—नाभिः रदाश्च—दशनाश्च येषां ते । 'क्रियासुः' विषेयासुः ।
'रुचितासु' योग्यासु । 'ते' । 'सकलभाः' सकला—सम्पूर्णा आ—दीप्तिर्येषां ते । 'रतीः' हृदः ।
आयताः दीर्घाः । ते जिनाः रुचितासु क्रियासु ते भारतीरायताः क्रियासुरिति योगः ॥ ५० ॥

अवचूरिः

ते जिनास्ते—तव आयता—विपुला रतीः—मुदः क्रियासु—कर्तव्येषु क्रियासु—वेयासु । किंभूतासु ।
रुचितासु—इष्टासु । उचितासु—योग्यासु, पुण्यरूपास्त्वित्यर्थः । जिनाः किंविशिष्टाः । सदानवैः—साहुरैः
सुरैरुपसर्गादिभिरजिताः । असमरा—अरणाः । मियं—भीतिं इवन्ति—मिन्दन्तीति भीरदाः । 'रव
विलम्बने' । सकलाः—सदोषाः संसारकृत्यरूपा ये भारस्तेषां पर्यन्ते स्थितत्वात् तीराः । यद्वा अस-
मोषा भारतीरीरयन्ति रान्ति वा । यताः—प्रयत्नवन्तः । सदानं—सत्यागं यद् वसु—सुवर्णं तेन राजिताः—
शोभिताः । असमाः शोभमानाश्च नाभीरदा येषां ते । सकला—समस्ता आ—दीप्तिर्येषां येषु वा । यद्वा
सह कलमया—रुचिररूपा यतन्ते ॥ ५० ॥

अन्वयः

ते स—दानव—एत—अजिताः, अ—समराः, भी—रदाः, सकल—भाः (अथवा स—कल—भाः),
न—दान—यसु—राजिताः, (अथवा सदानवसु राजिताः) अ—सम—राजिन्—नाभी—रदाः, सकल—
मा—तीराः (सकल—भारती—राः, अ—सकल—भारती—रदाः वा), यताः जिनाः ते आयताः
रतीः रुचितासु रुचितासु क्रियासु क्रियासु ।

શીખદાર્થ

દાનવ=અસુર.

સદાનવહુરાજિતાઃ=દાનવયુક્ત દેવેથી નહિ
જીતાયેલા.

સમર=સંગ્રામ.

અસમરાઃ=અવિધમાન છે સંગ્રામ જેમને
એવા, સંગ્રામ-વિશુષ્ઠ.

જિતાઃ (મૂં જિન)=તીર્થંકરો.

રદ્=ચીરધું, લેહધું.

મીરવાઃ=ભયને લેહી નાંખનારા.

ક્રિયાહુ (મૂં ક્રિયા)=કર્તવ્યોને વિષે.

રુચિતાહુ (મૂં રુચિત)=રૂચિકર.

તે (મૂં ગુપ્ત)=તારી.

સકલ=(૧) દોષયુક્ત; (૨) સમસ્ત.

માર=ભાર, બોલો.

સીર=તીર, તટ.

સકલમારતીરાઃ=(૧) દોષયુક્ત (સંસારરૂપી)
ભારના તીર સમાન; (૨) સંપૂર્ણ સર-
સ્વતીને દેનારા.

પ્રેર=પ્રેરવું.

અસકલમારતીરાઃ=નિર્દોષ વાણીને પ્રેરનારા
અથવા દેનારા.

યતાઃ (મૂં યત)=(૧) પ્રયત્નવાન; (૨) સંયમી.

વસુ=સુવર્ણ.

નવસુ (મૂં નવન)=નવ.

રાજિતાઃ (મૂં રાજિત)=શોભાયમાન.

સદાનવહુરાજિતાઃ=(૧) દાનસહિત (અર્થાત
ત્યાગ-સમય)ના સુવર્ણથી શોભાયમાન;
(૨) હરોથાં નવ (પક્ષો) વડે
સુશોભિત (પૃથક્ પક્ષો લેતાં).

નાભી=નાભિ.

રદ્=દંત.

અસમરાજિનામીરવાઃ=નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં
છે (અથવા અસાધારણ તેમજ સુશો-
ભિત છે) નાભિ અને દંત જેમનાં એવા.

ક્રિયાહુઃ (વાં ક્રુ)=કરો.

રુચિતાહુ (મૂં રુચિત)=રોચ્ય.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

કલ=મનોહર.

સકલભાઃ=(૧) સંપૂર્ણ કાન્તિવાળા; (૨) મનો-
હર કાન્તિવાળા.

રતીઃ (મૂં રતિ)=હર્ષ, આનંદ.

આયતાઃ (મૂં આયતા)=વિસ્તીર્ણ.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને સ્તુતિ—

“(ધૈર હૃપદ્રવ=હૃપસર્ગ કરનારા એવા) દાનવો અને દેવો વડે (પણ) નહિ
જીતાયેલા એવા, વળી-સંગ્રામથી વિશુષ્ઠ, ભયને લેહી નાંખનારા (અર્થાત્ પોતે નિર્ભય
હોઈ કરીને અન્ય જીવોને તેવા બનાવનારા) એવા, સંપૂર્ણ પ્રભાવાળા [અથવા મનોહર
કાન્તિવાળા], તથા વળી (સાંવત્સરિક) દાન (સમયના) સુવર્ણથી શોભાયમાન [અથવા
સર્વદા નવ કમલોથી શોભતા] એવા અને વળી નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં છે [અથવા અસા-
ધારણ તેમજ સુશોભિત છે] નાભિ અને દંત જેમનાં એવા, તથા સમસ્ત (સંસાર-રૂપી)
ભારના તટસમાન (અર્થાત્ સંસારને વિષે અક્ષિપ્ત) એવા [અથવા પવિત્ર પારતીને પ્રેર-

નારા અથવા અર્પણ કરનારા એવા] અને વળી (ધર્મનો ઉપદેશ દેવામાં) પ્રયત્નમાન [અથવા સંયમી] એવા તે જિનો (સુકિત મેળવવામાં) યોગ્ય અને (પહોંચત પુરૂષોને) રૂચિકર એવી (ધર્માનુષ્ઠાન પરત્વેની) ક્રિયાઓને વિષે (હે સુસુષુ !) તારા વિસ્તૃત હર્ષને ઉત્પન્ન કરે (અર્થાત્ એવી ક્રિયાઓમાં તુ રસ લે તેવો તને બનાવે). ”—૫૦

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સદાનવસુરાજિતાઃ ’ પદ પરત્વે વિચાર—

આ પદમાં ‘ સદાનવસુરાજિતા ’ એ પદના બે અર્થો કરવામાં આવ્યા છે. એ ઉપરાંત તેના અન્ય અર્થો થઈ શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રીસોમતિલકસૂરિએ રચેલું નીચે મુજબનું ‘ કાવ્ય વિચારવાથી મળી જશે.

સર્વજ્ઞસ્તોત્રમ્

“ હુમમાવાનતઃ સ્તૌમિ, સર્વજ્ઞ ! ત્વાં તમન્વહમ્ ।

યો જિગાય ભવાન્ મોહ, સદાનવસુરાજિતમ્ ” ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—હે સર્વજ્ઞ ! (સુન્દર ભાવપૂર્વક નમન કરાયેલા એવા જે) આપે અસુરો અને સુરો વડે નહિ જીતાયેલા એવા મોહને જીત્યો, તેવા તને હું શુભ ભાવથી નમ્યો થકો પ્રતિદિન સ્તવું છું.—૧

“ કસ્ય ન સ્યાન્મહાનન્દઃ, પ્રમો ! ત્વા વીક્ષ્ય વિસ્મયાત્ ।

અગ્નિચાસેન પદ્મોડુ, સદા નવહુ રાજિતમ્ ” ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! સર્વજ્ઞ નવ પદોને વિષે ચરણ સ્થાપવા વડે શોભતા એવા તને વિરમયપૂર્વક જોઇને કોણે મહાન્ આનન્દ નહિ થાય ?—૨

“ ભવન્ત નૌતિ યો મૂરિ-મક્ત્યા ત નાતિ નિત્યશઃ ।

વિશ્વમર્થિતયા નાય ! સદાનવસુરાજિતમ્ ” ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—હે સ્વામી ! જે દાનયુક્ત લક્ષ્મીવડે શોભતા એવા આપની અત્યંત લક્ષિતપૂર્વક સ્તુતિ કરે છે તેની સર્વજ્ઞ વિશ્વ વાચકપણે સ્તુતિ કરે છે.—૩

“ નાય ! જન્મમહે વિશ્વ-સુલે ત્વા વીક્ષ્ય મન્દરે ।

કેનામોદિ રાગેન હુ-સદા ન વસુરાજિ તમ્ ” ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! પ્રજ્ઞાવડે સુખકારી એવા (તારા) જન્મ-મહોત્સવને વિષે હૃદયમાં વસું (સ્વર્ણ અથવા રત્ન) વડે શોભતા એવા મેરૂ (પર્વત) ના ઉપર તને જોઇને કયો વિદાધર કે દેવ આનન્દ પામ્યો નહિ ?—૪

૧ આ કાવ્ય તેમજ તેની અવગુરિ શીયશોવિજયજનનચન્દ્રમાલાના નવમા પુષ્પમા દિલ્હિ-જે ચર થાય છે આ કાવ્ય અનુષ્ટુપ્ છંદના એક ચરણ તરીકે વાપરેલા ‘ સદાનવસુરાજિતા ’ના થતા વિવિધ અર્થોથી વિભૂષિત છે (આવી રીતે ‘ સારંગ ’ નામના એક પદને વિવિધ અર્થમાં ૬૦ વાર કરેલા પ્રયોગથી અલકૃત બીજું કાવ્ય કે જે ‘ મહાવીરજિનસ્તવના ’ નામથી જોળાયાય છે તે પણ આ પુસ્તકની શોભામાં વધારો કરે છે આ પણ જોન સરૂપ સાહિત્ય-વાદિકાની અપૂર્વતા સિદ્ધ કરે છે)

“મયા કલ્પમંદ્યાલિ, પુણ્યં ચામણ્યમર્જિતમ્ ।

ત્વાં પ્રતીક્ષ્ય ! નિરીક્ષ્યાય, સદાનવસુરાજિતમ્ ” ॥ ૫ ॥

અર્થાત્—હે દર્શનીય ! સબળનેને આનંદદાયક એવા દેહનાં (કિરણોની) શ્રેણિનો વિસ્તાર કરનારા એવા તને આજે જોવાથી મારે (કર્મરૂપી) મલ ધોવાઈ ગયો છે તેમજ મેં અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે.—૫

“અય દેવ ! જગજ્જૈત્રં, માવવૈરિવલં મયા ।

મવત્યાલોકિતે શ્રેયોઽસદાનવસુરા જિતમ્ ” ॥ ૬ ॥

અર્થાત્—હે દેવ ! હે કલ્યાણરૂપી અખણિત તરૂઓને (પદ્મવિત કરવામાં) મેં સમાન (દેવાધિદેવ) ! આજે આપનું દર્શન થયે છતે જગતને છતવાના સ્વભાવવાળું (હુકમ) ભાવરૂપી શત્રુ-સૈન્ય હું છત્યો.—૬

“ન કે જિન ! નિગૃહ્ણન્તિ, કામાર્હ્યં વિશ્વમોહિનમ્ ? ।

ત્વદ્યાશ્રિતે છુમોર્ધક ! સદાઽઽનવ ! સુરાજિ તમ્ ” ॥ ૭ ॥

અર્થાત્—હે શુભ પરિણામવાળા (દેવ) ! હે વીતરાગ ! આરે બાળુથી સર્વદા સ્તુતિ કરાય છે જેની એવા હે (પરમેશ્વર) ! તારા જેવા સ્વામીનો આશ્રય લીધે છતે વિશ્વને મોહિત કરનારા એવા તે કંઈ નામના ચોરને કોણ વશ કરી શકતા નથી ?—૭

“મઢં વર્ષયતે તત્ત્વ-મૃદતાઽઽશુ તયાઽઙ્ગિનામ્ ।

યથા પીતેશ ! ચૈતન્યા-સદ્વા નવસુરાઽઽજિતમ્ ” ॥ ૮ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! જેમ ચૈતન્યનો નિરાસ કરનારી નવીન મહિરા પીધી છતી કલેશનો વિસ્તાર કરનારા મહને વધારે છે, તેમ તત્ત્વને વિષે અજ્ઞાનતા છવેના તેવા મહને સત્ત્વ વધારે છે.—૮

“કચટતપનતેમઃ ! પશ્ચમુદ્દયુદ્ધતૌ ચ

કચ ટતપસમાનઃ પ્રૌઢપાપૌષપદ્મે ।

કચટતપકરસ્ત્વં દેવ ! રાગાવિવસ્યૂન

ક-ચ-ટતપ-સુરૈન્દૈર્વન્ધપાદારવિન્દઃ ” ॥ ૯ ॥

અર્થાત્—પંચ મુષ્ટિ વડે લોચ કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતાપવાળા હે દેવ ! જે માટે તું ઉચ પાપના સમૂહરૂપી કાઠવને (સુકવી નાંખવામાં) સૂર્યસમાન, કેશ-કલાપ મતિ શ્રીમ-સમાન તેમજ સૂર્ય, ચન્દ્ર, નૃપતિ તથા દેવેન્દ્રો વડે પૂજલયમાં છે ચરણ-કમલો જેનાં એવો છે, તે માટે તું (અમારા) શબ્દાદિક ચોરને બાંધી રાખ.—૯

“પૈવં શ્રીજિનપુદ્ગલં શમરમારમ્યં વિશાલધ્વવિં

રાકાસોમસમાસ્યસુત્તમગુણં સન્નમનાકપ્રમુખ ।

સિંહં મન્મયમત્તવન્તિમથને શ્રેયઃસરસ્સુ રવિ

ચઃ સ્તૌતિ પ્રયતોઽનુતે સ મતિમાનત્યન્તહારિત્રિયમ્ ” ॥ ૧૦ ॥

૧ આ તેમજ તેની પૂર્વેનું પદ પણ ત્વમ્ આપવાનું સુખ્ય કારણ એ છે કે એ બે પદો આપવાથી આ સ્તોત્ર સમાપ્ત થાય છે. બીજું નવમા પદમાં જે ક, ચ, ટ, ત, પ એ પાંચ વર્ણના પાંચ આદ્ય અક્ષરોનો પ્રયોગ કર્યો છે તે મનોહારી મનને મોહિત કરે તેવા છે.

અર્થાત્—ઉપશમરૂપી લક્ષ્મી વડે રમણીય, વિશાળ કાન્તિવાળા, પૂર્ણિમાના ચન્દ્રસમાન વદનવાળા, ઉત્તમ શુદ્ધોત્તી યુક્ત, વિદ્યમાન છે નમ્ર દેવલોકના નાથ જેને વિષે જોવા, કંઠર્પરૂપી ઉન્મત્ત કુન્દરનો નાશ કરવામાં સિંહસમાન તેમજ કલ્યાણરૂપી સરોવરો પ્રતિ સૂર્યસમાન જોવા શ્રીજિનેશ્વરની જે પ્રયત્નશીલ (મનુષ્ય) સ્તુતિ કરે છે, તે બુદ્ધિશાળી (માનવ) અત્યંત મનોહર લક્ષ્મી લોગવે છે.—૧૦

જિનપ્રવચનપ્રણામ:—

સદા યતિગુરોરહો ! નમત માનવૈરશ્ચિતં

મતં વરદમેનસા રહિતમાયતાભાવતઃ ।

સદાયતિ ગુરોરહો ન મતમાનવૈરં ચિતં

મતં વરદમેન સારહિતમાયતા ભાવતઃ ॥ ૫૧ ॥

—પૃથ્વી

‘ટીકા

સદેતિ । ‘સદા’ સર્વકાલમ્ । ‘યતિગુરોઃ’ ગુરુઃ—તત્ત્વોપદેષ્ટા યતીનાં ગુરુર્જિન(સ્ત)સ્ય । ‘અહો’ ! ઇત્યામન્ત્રણે । ‘નમત’ પ્રણમત । ‘માનવૈઃ’ નૃભિઃ । ‘અશ્ચિતં’ પૂજિતમ્ । ‘મતં’ શાસનમ્ । ‘વરદં’ અભીષ્ટપદમ્ । ‘એનસા’ પાપેન । ‘રહિતં’ ત્યક્તમ્ । ‘આયતાભાવતઃ’ આયતા-વિસ્તોર્ણા મા-જાયા વિધતે યસ્ય તસ્ય । ‘સદાયતિ’ સતી-શોભના આયતિઃ—પ્રમુતા યસ્ય તત્ । ‘ગુરોઃ’ મહતઃ । ‘રહઃ’ રહસ્યભૂતમ્ । ‘ન’ ઇતિ પ્રતિપેષે ઉત્તરેણ સમ્બધ્યતે । ‘મતમાન-વૈરં’ માનશ્ચ વૈરં ચ માનવૈરે, તે મતે યસ્ય તત્ યજ્ઞ ભવતિ । ‘ચિતં’ સમ્બદ્ધમ્ । ‘મતં’ સર્વસ્યાભિપ્રેતમ્ । ‘વરદમેન’ પ્રધાનપ્રશમેન । ‘સારહિતં’ સારં ચ તત્ હિતં ચ । ‘આયતા’ આગચ્છતા । ‘ભાવતઃ’ અનુરાગાત્ । યતિગુરોર્મતમાયતા વરદમેન ચિતં સદા ભાવતો નમતેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૧ ॥

અવચૂરિઃ

અહો લોકાઃ ! યતિગુરોઃ—સર્વદાસ્ય ભાવતો—અક્ત્યા મતં—શાસનં નમત । સદા—સર્વકાલમ્ । કથં-મૃતમ્ ? । માનવૈઃ—માનુષેરશ્ચિતં—પૂજિતમ્ । વરં—અભીષ્ટાર્થં વદાતિ વરદમ્ । એનસા—પાપેન રહિતં—ત્યક્તમ્ । યતિગુરોઃ—કિંમૃતસ્ય ? । આયતાભાવતઃ—આયતા-વિપુલા મા અસ્યાસ્તીતિ મતુષ્ । મતં—કિંમૃતમ્ ? । સદાયતિ સતી—શોભના આયતિ—આગામિકાલઃ પ્રમૃતા વા યસ્ય તત્ । ગુરોરર્હતો રહો—રહસ્યભૂતમ્ । ન મતો—અભીષ્ટ સ્વાર્ગપરે યમ્ય । ચિતં—ચિન્તામ્ । કેન ? । વરદમેન—પ્રધાનોપદામેન । કિંમૃતેન ? । આયતા—આગચ્છતા । મતં—કથંમૃતમ્ ? । મતં સર્વસ્યાભિપ્રેતમ્ । સારં ચ તદ્વિતં ચ । યજ્ઞા સારં હિતં યસ્મિન્ ॥ ૫૧ ॥

અન્વયઃ

અહો (મઘ્યાઃ)! માનવૈઃ અશ્વિતં, વર-દં, ઇતસા રહિતં, સ્વ-આયતિ, ગુરોઃ રહઃ, ન મત-માન-
વૈરં, આયતા ઘર-દમેન ચિતં, મતં, સાર-હિતં આયત-આમાવતઃ યતિ-ગુરોઃ મતં માવતઃ સદા નમત ।

શબ્દાર્થ

ગુરુ=ગુરૂ, આચાર્ય.
યતિગુરોઃ=મુનિઓના ગુરૂના.
નમત (ધા० નમ)=તમે નમસ્કાર કરો.
માનવૈઃ (મૂ० માનવ)=મનુષ્યો વડે.
અશ્વિતં (મૂ० અશ્વિત)=પૂજિત.
વરદં (મૂ० વરદ)=વરદાનને દેનારા.
ઇતસા (મૂ० ઇતસ)=પાપથી.
રહિતં (મૂ० રહિત)=રહિત, વિનાશ.
આયતામાવતઃ=વિસ્તીર્ણ પ્રકાશયુક્ત.
આયતિ=(૧)આગામિકાલ; (૨) પ્રભાવ.
સ્વઆયતિ=(૧) સારો છે આગામિકાલ જેનો
એવા; (૨) પ્રશસ્ત છે પ્રભાવ જેનો એવા.

ગુરોઃ (મૂ० ગુરુ)=ગુરૂના.
રહઃ (મૂ० રહસ)=રહસ્ય.
વૈરં=દુરમનાવટ, શત્રુભાવ.
મતમાનવૈરં=સંમત છે અભિમાન અને શત્રુતા
જેને એવા.
ચિતં (મૂ० ચિત)=ચારિત.
વરદમેન=ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ વડે.
સારહિતં=(૧) કલ્યાણકારી છે સાર જેનો
એવા; (૨) સારભૂત અને હિતકારી.
આયતા (મૂ० આયત)=આવતા.
માવતઃ=ભાવપૂર્વક.

શ્લોકાર્થ

જિન-પ્રવચનને પ્રજ્ઞામ—

“ મનુષ્યોથી પૂજિત, વરદાનને દેનારા તથા પાપ-રહિત, તેમજ સારો છે આગા-
મિકાલ (ભવિષ્યકાલ) જેનો એવા [અથવા પ્રશસ્ત છે પ્રભાવ જેનો એવા] તથા ગુરૂ
(તીર્થંકર)ના રહસ્યભૂત એવા, વળી માન્ય નથી માન અને દુરમનાવટ જેને એવા, અને
વળી આવતા (અર્થાત્ વૃદ્ધિ પામતા એવા) ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ વડે વ્યાપ્ત તથા (સર્વ જીવોને)
સંમત, તેમજ કલ્યાણકારી છે સાર (ભાવાર્થ) જેનો એવા [અથવા સારભૂત અને હિત-
કારી એવા] વિસ્તીર્ણ પ્રભાવભૂત એવા મુનિઓના ગુરૂના (અર્થાત્ સર્વજ્ઞ-પ્રશ્નિત)
સિદ્ધાંતને અહો (અન્ય-જનો)! તમે ભાવપૂર્વક નમન કરો. ”—૫૧

શ્રીરોહિણ્યૈ વિનતિઃ—

પ્રમાજિ તતુતામલં પરમચાપલા રોહિણી

સુધાવસુર્ગમીમના મયિ સમાક્ષમાલેહિતમ્ ।

પ્રમાજિતતુતામલં પરમચાપલારોહિણી

સુધાવસુર્ગમીમનામયિસમા ક્ષમાલે હિતમ્ ॥ ૫૨ ॥ ૧૩ ॥

—૫૨—

ટીકા

પ્રમાજીતિ । ‘પ્રમાજિ’ પ્રમજત ઇતિ પ્રમાક્ તસ્મિન્ । ‘તનુતામ્’ તનોતુ । ‘અલં’ અત્યર્થમ્ । ‘પરં’ પ્રકૃષ્ટમ્ । ‘અચાપલા’ ચપલત્વેન હીના । ‘રોહિણી’ રોહિણ્યાख्या । ‘સુધાવસુઃ’ સુધા-પ્રાસાદાનાં લેપદ્રવ્યં તદ્વદ્ વસુઃ-તેજો યસ્યાઃ સા, અથવા સુધા-અમૃતં સૈવ વસુ-દ્રવ્યં યસ્યાઃ સા । ‘અમીમનાઃ’ મીઃ-મયં તત્ર મનો યસ્યાઃ સા, ન મીમનાઃ અમીમનાઃ । ‘મયિ’ મદ્વિપયે । ‘સમાક્ષમાલા’ સહ ભયા-પ્રમયા સમા-સદીક્ષિઃ અક્ષમાલા યસ્યાઃ સા । ‘ઈહિતં’ સમીહિતમ્ । ‘પ્રમાજિતનુતા’ પ્રમાજિતૈઃ-તેજસ્તિરસ્કૃતૈર્નુતા-સ્તુતા । ‘અમલં’ અવશ્યમ્ । ‘પરમચાપલા’ પરમં-પ્રધાનં ચાપં-ધનુર્લાતિ યા સા । ‘આરોહિણી’ અવશ્ય-મારોહ્યતિ યા સા । અયમાવશ્યકે ણિનિઃ । ‘સુધાવસુરમી’ સુધાવા-સદ્વેગા યા સુરમી-ગૌસ્તામ્ । ણિનિસમ્બન્ધાદત્ર ‘ન નિષ્ઠાદિપુ’ ઇતિ પઠ્ઠિપ્રતિપેધઃ । ‘અનામયિસમા’ ન આમયિની-રોગિણી સમા-સંસદ્ યસ્યાઃ સા ‘ક્ષમાલે’ ક્ષમા-ક્ષાન્તિસ્તાં લાતિ યઃ સ તસ્મિન્ । ‘હિતં’ સુખોદર્કમ્ । સુધાવસુરમીમારોહિણી રોહિણી પ્રમાજિ ક્ષમાલે મયિ પરં હિતં તનુતામલમિત્યન્વયઃ ॥ ૫૨ ॥

અવચૂરિઃ

રોહિણી વેવી મયિ વિપયે ઈહિતમમલં-અનવયં હિતં-શુભોદર્કં તનુતાં-કુરુતામ્ । મયિ કથ્યમૃતે । પ્રમાજિ-પ્રકર્ષેણ મજત ઇતિ તદ્ગીલે । અલં-અત્યર્થમ્ । પરં-પ્રકૃષ્ટમ્ । વેવી કિંચિદિષ્ટા । અચાપલા-ચાપત્યલુક્તા । સુધા-પ્રાસાદલેપનદ્રવ્યં તદ્વદ્ વસુ-તેજો યસ્યાઃ । યદ્વા અમૃતમેવ દ્રવ્યં યસ્યાઃ । ન મીઃ-મયં મનાસિ યસ્યાઃ સા અમીમનાઃ । સમા-સકાન્તિકા અક્ષમાલા યસ્યાઃ । પ્રમાજિતૈઃ-તેજસ્તિરસ્કૃતૈઃ નુતા-સ્તુતા । પરમં ચાપં-ધનુર્લાતીતિ । આરોહણશીલા । કામ્ ? । સુપ્તુ ધાવતીતિ સુધાવા-સુવેગા યા સુરમી-ગૌસ્તામ્ । અનામયિની-નીરોગા સમા યસ્યાઃ સા । ક્ષમાં લાતીતિ ક્ષમાલે મયિ ॥ ૫૧ ॥

અન્વયઃ

અલં અ-ચાપલા, સુધા-વસુઃ, અ-મી-મનાઃ સહ-મા-અક્ષમાલા, પ્રમા-અજિત-નુતા, પરમ-ચાપલા, સુ-ધાવ-સુરમી આરોહિણી, અન્-આમયિન્-સમા રોહિણી પ્રમાજિ ક્ષમાલે મયિ પરં ઈહિતં અમલં હિતં તનુતામ્ ।

શબ્દાર્થ

પ્રમાજિ (મૂં પ્રમાજ) = અતિશય ભજનશીલ.
તનુતામ્ (ધાં તન્) = ક્ષેપ, વિસ્તાર.
પરં (મૂં પર) = ઉત્કૃષ્ટ.
ચાપલ = ચપલતા, ચંચળતા.
અચાપલા (મૂં અચાપલા) = ચપલતા-રહિત.
રોહિણી = રોહિણી (દેવી).

સુધા = (૧) યુનો; (૨) અમૃત.
વસુ = (૧) કાન્તિ, (૨) દ્રવ્ય.
સુધાવસુ = (૧) યુનાના સમાન કાન્તિ છે એની
એવી; (૨) અમૃત છે દ્રવ્ય એનું એવી.
અમીમના = નિર્લેપ છે મન એનું એવી.
મયિ (મૂં અમદ) = મારા વિષે.

સમાક્ષમાલા=દેહીપ્રમાન છે જપમાલા જેની
એવી.
ઈહિતં (મૂં ઈહિત)=વાંછિત.
પ્રમા=તેજ.
નુત (ધાં નુ)=સ્તુતિ કરાયેલી.
પ્રમાજિતનુતા=પ્રભા વડે પરાસ્ત થયેલાઓથી
સ્તવાયેલી.
અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ.
આપ=ધનુષ્ય.

લા=મહણ કરવું.
પરમચાપલા=સર્વોત્તમ ધનુષ્યને મહણ કરનારી.
આરોહિણી=આરોહણ કરનારી.
ઘાવ=વેગ.
સુધાવસુરર્મી=અતિશય વેગવાળી ગાયને.
આમયિન્=રોગી.
અનામાયિન્=રોગ-રહિત, નીરોગી.
અનામાયિસમા=રોગ-રહિત છે સભા જેની એવી.
ક્ષમાલે (મૂં ક્ષમાલ)=ક્ષમાવંત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીરોહિણી દેવીની આર્યના—

“અપસતાથી તદન રહિત એવી, વળી સુધા જેવી કાન્તિ છે જેની એવી [અથવા અમૃત છે દ્રવ્ય જેનું એવી], તથા નિર્ભય મનવાળી, દેહીપ્રમાન જપ-માલાથી યુક્ત, (નિજ) પ્રભા વડે પરાસ્ત કરેલાઓથી સ્તુતિ કરાયેલી એવી, સર્વોત્તમ ધનુષ્યને મહણ કરનારી, અતિશય વેગવાળી એવી ગાયના ઉપર સ્વાર થનારી, તેમજ વળી રોગ-રહિત છે સભા જેની એવી રોહિણી (દેવી) પ્રકૃષ્ઠણે ભજનશીલ તથા ક્ષમાવંત એવા મારે વિષે ઉત્કૃષ્ટ તથા નિર્મલ એવા હિતને વિસ્તારો (અર્થાત્ માર કલ્યાણ કરો).” —પર

સ્પષ્ટીકરણ

રોહિણી દેવીના સંબંધી વિચાર—

સોળમા પદમાં આપણે આ વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારી ગયા છીએ એટલે એ વિષે ફરીથી ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પરંતુ કવિરાજે આ પ્રમાણે ફરીથી એ વિદ્યા-દેવીની કેમ સ્તુતિ કરી છે તે સમજાવવા શકાતું નથી. આ સંબંધમાં જુઓ અતુલવિશાલિકાના ૬૪ મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

सकलधौतसहासनमेरव—

स्तव दिशन्त्वभिपेकजलप्लवाः ।

मतमनन्तजितः स्नपितोल्लसद्—

सकलधौतसहासनमेरवः ॥ ५३ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

सकलेति । 'सकलधौतसहासनमेरवः' सकलाः—समस्ताः धौताः—क्षालिताः सहासाः—
सविकासाः नमेरवो—वृक्षविशेषाः येस्ते । 'तव' भवतः । 'दिशन्तु' ददतु । 'अभिपेकजल-
प्लवाः' स्नानसलिलौघाः । 'मतं' अभिप्रेतम् । 'अनन्तजितः' अनन्तजिन्नाम्नः । 'स्नपि-
तोल्लसत्सकलधौतसहासनमेरवः' सहासनेन स्नात्रपीठेन—असनैर्वा—वृक्षविशेषैर्वर्तते इति सहासनः,
स्नपितः—प्रावितः उल्लसद्—शोभमानः सकलधौतः—सहेमा सहासनो मेरुयैस्ते, अथवा उल्लसद्
सकलधौतं—सहेम (सहं) आरोहक्षमं आसनं यस्मिन् स तथा स चासौ मेरुश्च स्नपित उल्लसद्
सकलधौतसहासनो मेरुयैस्ते । अनन्तजितोऽभिपेकजलप्लवाः तव मतं दिशन्तु इति सम्बन्धः ॥ ५३ ॥

अवचूरिः

सकलाः—समस्ता धौताः—क्षालिताः सहासाः—सविकासा नमेरवो—वृक्षविशेषा येस्ते । मतं—अभि-
प्रेतम् । हे अनन्तजिनः । चतुर्वैश्वस्य तीर्थकृतो ह्ये नाम्नी—अनन्तः अनन्तजिञ्च । सहासनेन—स्नानपीठेन
असनैर्वा वृक्षविशेषैर्वर्तते ततः स्नपितः—स्नानं कारितः उल्लसद्—शोभमानः सकलधौतः—सहेमा सहासनो
मेरुयैस्ते । यद्वा सकलधौतं—ससुवर्णं सह—समर्थं दृढमासनं यस्मिन् । ततः स्नपित उल्लसद् सकल-
धौतसहासनमेरुयैस्ते । हे अनन्तजिन् ! तव स्नानजलप्रवाहा मतं—हितं दिशन्त्विति संबन्धः ॥ ५३ ॥

अन्वयः

अनन्तजितः सकल-धौत-सहास-नमेरवः, स्नपित-उल्लसद्-सकलधौत-सह-आसन
(अथवा असन)—मेरवः अभिपेक-जल-प्लवाः तव मतं दिशन्तु ।

શીખદાર્થ

ઘૌત (ઘાં ઘાવ) = પ્રક્ષાલિત.

હાસ = વિકાસ.

સહાસ = વિકસવર.

સકલઘૌતસહાસનમેરયઃ = પ્રક્ષાલન કર્યું છે સ-
મસ્ત વિકસવર નમેરૂ વૃક્ષોનું જેણે એવા.

વિશન્તુ (ઘાં વિશ) = અર્પો.

અભિષેક = અભિષેક.

પ્લવ = પ્રવાહ.

અભિષેકજલપ્લવાઃ = અભિષેકના જલ-પ્રવાહો.

મતં (મૂં મત) = અબીષ્ટ, હિત.

અનન્તજિતઃ (મૂં અનન્તજિત) = અનન્તજિત-
ના, અનન્તનાથના.

સ્નપિત (ઘાં સ્ના) = સ્નાન કરાવેલ.

ઊહસત્ (ઘાં હસ્) = દેહીપ્યમાન.

કલઘૌત = સુવર્ણ.

સહ = (૧) સહિત; (૨) દૃઢ.

આસન = સ્નાન-પીઠ.

અસન = વૃક્ષ-વિશેષ.

સ્નાપતોહસત્સકલઘૌતસહાસનમેરયઃ = (૧)

સ્નાન કરાવ્યું છે દેહીપ્યમાન તેમજ કન-

કમય એવા તથા સ્નાન-પીઠ સહિત

એવા મેરૂને જેણે એવા; (૨) સ્નાન

કરાવ્યું છે દેહીપ્યમાન તથા કનકમય

તેમજ દૃઢ એવા અસન વૃક્ષથી સુકત

મેરૂને જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

“ પ્રક્ષાલન કર્યું છે (પુષ્પાદિકાથી) વિકસિત એવા સમસ્ત નમેરૂ (વૃક્ષો) નું જેણે
એવા, તેમજ સ્નાન કરાવ્યું છે દેહીપ્યમાન તેમજ કનકમય તથા વર્ણી સ્નાન-પીઠ સહિત
[અથવા અસન (નામક વૃક્ષ-વિશેષ) સહિત] એવા મેરૂનું જેણે એવા [અથવા દેહીપ્ય-
માન, સુવર્ણમય અને દૃઢ એવું આસન છે જેને વિષે એવા મેરૂને સ્નાન કરાવ્યું છે જેણે
એવા] અનન્તજિતના અભિષેકના જલ-પ્રવાહો (હે ભગ્ય !) તને મનોવાંછિત અર્પો. ” —પૃ૩

રૂપકટીકરણ

અનન્તનાથ-ચરિત્ર—

અનન્તનાથ એ જૈનોના ચૌદમા તીર્થંકર છે. એમનું બીજું નામ અનન્તજિત પણ છે.^૧
તેઓ સિંહસેન રાજા અને સુયશા રાણીના પુત્ર થતા હતા. તેમનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં
થયો હતો. તેમના સુવર્ણવર્ણી શરીરના ઉપર સિંચાણનું લાંછન હતું અને તેમની ગિચાઈ પચાસ
ધનુષ્ય જેટલી હતી. ત્રીસ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિરાળાથ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.
પદ્ય-ચમત્કાર—

આપણે જોઇ ગયા તેમ કવિરાજે પ્રથમ તો એકથી સોળ તેમજ એકવીસથી અડતાળીસ
સુધીનાં પદો દ્વારા દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપી ચમત્કૃતિનો આબેહુલ ચિતાર

આખી પોતાની વિદ્વત્તા પ્રકટ કરી છે. વિશેષમાં તેમણે ચત્તરથી વીસ સુધીના પદોમાં અનેશ ચમકનો સ્વાદ અળાડી પોતાનું કવિ-આતુર્ય ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું છે. આટલેથી બહુ તેઓ ધરાયા ન હોય તેમ ઝોગણપચાસથી બાવન સુધીના પદોમાં તે દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા-રૂપી ચમત્કાર પ્રદર્શિત કરવા ઉપરાંત પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોની પણ તથાવિધ સમાનતા બળવી રાખી તેમણે ચતુરોના ચિત્તને પણ આશ્ચર્યકિત કર્યા છે. આટલી આટલી પ્રતિભાનું પ્રદર્શન ભરવા છતાંજે તેમણે હજી કંઈક ન્યૂનતા લાગી હશે; તેથી પ્રથમ અને ચતુર્થ ચરણો પણ ચમકથી ભરપૂર તેઓ રચી શકે છે એમ પોતાનો વિશ્વ-કંઠે વગાડવાની ખાતરજ ન હોય તેમ તેમણે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં 'દ્રુતવિલમ્બિત વૃત્તમાં રચેલાં ત્રણ પદો તથાવિધ ચમત્કૃતિથી આંકત કર્યા છે.

જિનસમુદાયસ્ય વિજ્ઞાપ્તિઃ—

મમ રતામરસેવિત ! તે ક્ષણ—

પ્રદ ! નિહન્તુ જિનેન્દ્રકદમ્બક ! !

વરદ ! પાદયુગં ગતમજ્ઞતામ્

અમરતામરસે વિતતેક્ષણ ! ॥ ૫૪ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

મમેતિ ! 'મમ' इति मम सम्बन्धिनीम् । 'रतामरसेवित ! रताः—सक्तचित्ता ये अमरास्तैः सेवित ! । 'ते' तव । 'क्षणप्रद !' उत्सवदायिन् । । 'निहन्तु' नाशयतु । 'जिनेन्द्रकदम्बक !' तीर्थवृन्द ! । 'वरद !' वाञ्छितप्रद ! । 'पादयुगं' चरणद्वयम् । 'गतं' यातम् । 'अज्ञतां' मूढत्वम् । 'अमर-तामरसे' अमराणां सम्बन्धिनि तामरसे । जातिनिर्देशात् बहुष्वपि एकत्वम् । 'विततेक्षण !' विशाललोचन ! । हे जिनेन्द्रकदम्बक ! अमरतामरसे गतं ते पादयुगं अज्ञतां मम निहन्तु इति योगः ॥ ५४ ॥

અવચૂરિઃ

हे जिनेन्द्रपटल ! ते-तव पादयुगं ममाज्ञतां-जाड्यं निहन्तु । रताः-सक्तचित्ता ये अमरास्तैः सेवित ! । हे क्षणप्रद ! उत्सवदायक ! । वरं ददातीति वरद । पादयुगं किमूतम् ? । गतं-प्राप्तम् । क ? । अमरतामरसे-सुरकृतनयकमलेषु । जातित्वादिकवचनम् । वितते-विस्तीर्णं लोचने यस्य तस्य संपोषणम् ॥ ५४ ॥

અન્યથાઃ

(हे) रत-अमर-सेवित ! क्षण-प्रद ! वर-द ! वितत-ईक्षण ! जिन-इन्द्र-कदम्बक अमर-तामरसे गतं ते पाद-युगं मम अज्ञतां निहन्तु ।

શીષ્યાર્થ

રત્ત (ધાં રમ)=આસક્ત.

સેવિત (ધાં સેવ)=સેવા કરાયેલ.

રતામરસેવિત =આસક્ત સુરે વડે સેવા કરાયેલ ! (સં)

ક્ષણ=ઉત્સવ.

ક્ષણપ્રવ્હ ! =હે ઉત્સવ-દાયક !

નિહન્તુ (ધાં હન્)=નષ્ટ કરો.

જિનેન્દ્રકલ્મ્બક ! =હે જિનવરોના સમૂહ !

વરદ ! =હે અલીપ્તને અર્પણ કરનાર !

ગતં (ધાં ગમ)=પ્રાપ્ત થયેલ.

અજ્ઞતાં (મૂં અજ્ઞતા)=મૂર્ખતાને.

અમરતામરસે=દેવકૃત કમલને વિષે.

ઈક્ષણ=લોચન, નેત્ર.

વિત્તેક્ષણ ! =વિસ્તીર્ણ છે લોચન જેનાં એવા ! (સં)

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહને વિદ્યાર્તિ—

“ (હે સદ્ભક્તિને વિષે) આસક્ત (ચિત્તવાળા) દેવો વડે સેવા કરાયેલા (જિન-સમૂહ) ! હે ઉત્સવ-દાયક ! હે અલીપ્ત (અર્થ) ને અર્પણ કરનારા ! હે વિસ્તીર્ણ લોચનવાળા ! હે જિનવરોના સમૂહ ! દેવકૃત (સુવર્ણમય નવ) કમલોને વિષે રહેલું એવું તારું (અર્થાત્ જિનેન્દ્ર-વર્ગનું) ચરણ-યુગલ મારી મૂર્ખતાને નષ્ટ કરો. ”—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

અજ્ઞાન—

અજ્ઞાન કહેા કે શિશ્યા જ્ઞાન કહેા કે અવિદ્યા કહેા એજ સંસારનું મૂળ છે, સર્વ ઉપાધિઓનું કારણ છે અને હુંકમાં કહીએ તો તે અનેક આપત્તિઓની આમંત્રણ-પત્રિકા છે. આ અજ્ઞાનના પ્રભાવથી દરેક જીવ ઓછે વત્ત અંશે વાદેક્રુષ્ણર હોવાથી તે સંબંધમાં અત્ર વધુ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ સમભય છે કે અજ્ઞાનનો આત્યન્તિક અંત આણનાર પ્રાણી સમગ્ર સુખ-સામ્રાજ્યનો સ્વામી બને છે અને અખણ્ડ હ્રદ્યાણ્ડ પણ તેવા સર્વજ્ઞ સ્વામીની સુખેથી સેવા સ્વીકારે છે. આ સંબંધમાં શ્રીપદ્માનંદ કવિએ રચેલું નિગ્ન-લિખિત પદ્ય વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

“ કોપાદ્યમ્બત્વક્રપાયચરણો વ્યામોહહસ્તઃ સસે ।

રાગદ્વેષનિજાતવીર્ષવશનો ડુર્વાત્મારોદ્ધુતઃ ।

સજ્જાનાઙ્કુરાકૌશલેન સ મહામિથ્યાત્વદુષ્ટદ્વિપો

નીતો યેન વર્ષાં વર્ષાકૃતમિર્વં તેનૈવ વિષ્ણવચ્ચમ્ ॥” —શાર્દૂલ.

—વૈરાગ્ય-શતક, પૃષ્ઠ ૨૫

૧ ‘અજ્ઞાન અને તેનાથી થતી અવનર્તિ’ એ વિષયના સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનંદ-સ્તુતિ (૫૦ ૨૧-૨૨).

અર્થાત્—હે મિત્ર ! દોષ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર ઉશ્ચ કષાયોરૂપી ચરણવાળો, વ્યાપ્તોરૂપી સંઘવાળો, રાગ અને દ્વેષરૂપી બે તીક્ષ્ણ અને લાંબા દંતશૂળવાળો તેમજ નિર્દુર્ઘમન મહન વડે વ્યાપ્ત એવા મહાભિધ્યાનરૂપી હુષ્ટ દ્વિપને (હાથીને) જેણે સમ્યગ્-જ્ઞાનરૂપી અંકુશની નિપુણતા વડે વશ કર્યો છે, તેણેજ આ ત્રૈલોક્યને વશ કર્યું છે.

આગમ—સ્તુતિ:—

પરમતાપદમાનસજન્મનઃ—

પ્રિયપદં ભવતો ભવતોઽવ્રતાત્ ।

જિનપતેર્મતમસ્તજગન્નયી—

પરમતાપદમાનસજન્મનઃ ॥ ૫૫ ॥

—હૃતઃ

ટીકા

પરમતેતિ । ‘પરમતાપ્’ પરમતાનાં—વિપક્ષાગમાનાં આપદ્ધેતુત્વાત્ આપદ્—વ્યસનમ્ । ‘અમાનસજન્મનઃપ્રિયપદં’ અમાનાનિ—અપ્રમાણાનિ સજન્તિ—સમ્બધ્યમાનાનિ મનઃપ્રિયાણિ—હૃદયાહ્લદીનિ પદાનિ—સુપ્તિહન્તાનિ યત્ તત્ । ‘ભવતઃ’ શુષ્માન્ । ‘ભવતઃ’ સંસારાત્ । ‘અવતાત્’ રક્ષતુ । ‘જિનપતેઃ’ અર્હતઃ । ‘મતમ્’ આગમઃ । ‘અસ્તજગત્ત્રયીપરમતાપદમાનસજન્મનઃ’ અસ્તઃ—સિમ્લો જગત્ત્રય્યાઃ—જગત્ત્રિતંત્રસ્ય પરમતાપદઃ—પ્રકૃષ્ટસન્તાપદાયી ‘માનસજન્મા—મનોમયો યેન તસ્ય ॥ ૫૫ ॥

અથચૂરિઃ

હે મન્યલોકાઃ । જિનેન્દ્રમતં ભવતો—શુષ્માન્ ભવતઃ—સંસારાત્ અવતાત્—રક્ષતાત્ । કિંવિશિષ્ટમ્ । પરમતાનાં—બૌદ્ધાદિશાસનાનામાપદાં હેતુત્વાદાપદ્—વ્યસનમ્ । અમાનાનિ—અસંસ્કારાનિ સજન્તિ—સંબધ્યમાનાનિ મનઃપ્રિયાણિ—ચિત્તપ્રીતિકરાણિ પદાનિ—સ્વાધ્યન્તાનિ ‘યસ્મિન્સ્તત્’ । જિનપતેઃ કથંમૂતસ્ય ? । અસ્તો—ધ્વસ્તો જગત્ત્રય્યાઃ પરમતાપદો—મહાસંતાપકારી માનસજન્મા—કામો યેન તસ્ય ॥ ૫૫ ॥

અન્વયઃ

અસ્ત—જગત્—ત્રયી—પરમ—તાપદ—માનસ—જન્મનઃ જિન—પતેઃ પર—મત—આપદ, અ—માન—સજત્—મનસ્—પ્રિય—પદં મતં ભવતઃ ભવતઃ અવતાત્ ।

૧ નેત્રો દુઃખે કરીને પરાભવ થઇ શકે નેવો.

विशेष विवरण—

- अन्तर्गत अन्तर्गत अन्तर्गत
- अन्तर्गत अन्तर्गत

શબ્દાર્થ

પરમતાપદ=અન્યતા સિદ્ધાન્તોને (દર્શનોને) આપત્તિરૂપ.
 અમાન=સંખ્યા-રહિત, અસંખ્ય.
 સજડ (પાઠ સજ્ઞ)=સંગતિ કરનારા, સંબંધ ધરાવનારા.
 પ્રિય=ચાહેલા, વહાલા.
 પદ=પદ, વાક્યનો એક ભાગ.
 અમાનસજન્મનઃપ્રિયપદ્મ=અગણિત છે (પર-સ્પર) સંગત તેમજ મનોરંજક પદો જેને વિષે એવા.
 મવતઃ (નૂં મવત્)=આપને, તમને.

મવતઃ (મૂં મવ) =ભવથી, સંસારથી.
 અવતાત્ (પાઠ અવ્)=રક્ષણ કરે.
 જિનપતેઃ=જિનપતિના, તીર્થંકરના.
 ગ્રયી=નણુનો સમૂહ.
 પરમ=અત્યંત.
 માનસ=મન.
 જન્મનૂ=જન્મ.
 માનસજન્મનૂ=કામદેવ.
 અસ્તજગત્ત્રયીપરમતાપદમાનસજન્મનઃ=પરાસ્ત કર્યો છે ત્રૈલોક્યને અત્યંત સંતાપનાર એવા કામદેવને જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

આગમની સ્તુતિ—

“પરાસ્ત કર્યો છે ત્રૈલોક્યને સંતાપ કરનારા એવા કામદેવને જેણે એવા જિનેશ્વરનો, (ઐશ્વર્ય વિગેરે) અન્ય દર્શનોને (તેનું ખંડન કરનાર હોવાથી) આપત્તિરૂપ, તેમજ વળી અગણિત છે (પરસ્પર) સંગત તેમજ પંડિતોના ચિત્તાનું રંજન કરનારા એવા પદો જેને વિષે એવા (જૈન) સિદ્ધાંત (હે જાઓ!) તમારું (સંસાર-અમણુરૂપી) ભવથી રક્ષણ કરે.”—પપ

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

પદ્યમાં પદ્યમાં દર્શાવેલી અમરકૃતિ ઉપરાંત આ પદ્યમાં જે ‘મવતઃ’ શબ્દના બે અર્થો થાય છે, તે તેની વિશેષતા સૂચવે છે.

શ્રીઅચ્યુતાયાઃ સ્તુતિઃ—

રસિતમુચ્ચતુરં ગમનાય કં

દિશતુ કાશ્ચનકાન્તિરિતાઽચ્યુતા ।

ધૃતધનુઃફલકાસિશરા કંરૈ—

રસિતમુચ્ચતુરંગમનાયકમ્ ॥ ૫૬ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

રસિતેતિ । ‘રસિતં’ શબ્દાયિતમ્ । ‘उत्’ પ્રાવલ્યેન । ‘चतुरं’ શ્રીતાશિક્ષમ્ । અથવા રસિતે
 ૨. યસ્ય સ રસિતમુદ્ સ ચાસૌ ચતુરશ્ચ તમ્ । ‘ગમનાય’ ગત્યર્થમ્ । ‘કં’ સુત્રમ્ । ‘દિશતુ’
 યચ્છતુ । ‘કાશ્ચનકાન્તિઃ’ કાર્ત્તસ્વરચુતિઃ । ‘इता’ ગતા । ‘अच्युता’ અચ્છુતા । ‘ધૃતધનુઃ-
 ફલકાસિશરા’ ધનુશ્ચ ફલકં ચ અસિશ્ચ શરશ્ચ તે ધૃતા યયા સા । ‘करैः’ પાણિભિઃ । ‘असितं’
 ઓલમ્ । ‘उच्चतुरङ्गमनायकं’ ઉચ્ચ-પ્રાંશુઃ યસ્તુરઙ્ગમનાયકઃ-તુરઙ્ગમપ્રકાણ્ડઃ તમ્ । ઉચ્ચતુરઙ્ગ-
 નાયકં ઇતા અચ્યુતા કં દિશતુ ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૬ ॥

અવચૂરિઃ

અચ્યુતા-અલુ (ચ્છુ ?)તા દેવી કં-સુત્રં દેયાત્ । કયંમૂતા ? । ઇતા-પ્રાપ્તા । કમ્ ? । ઉચ્ચતુરઙ્ગમ-
 નાયકં-તુરઙ્ગમપ્રકાણ્ડમ્ । કિંવિશિષ્ટમ્ ? । રસિતં-શબ્દાયમાનમ્ । ઉત્-પ્રાવલ્યેન ચતુરં-વૃક્ષમ્ । અસિતં-
 નીલવર્ણમ્ । યદ્વા રસિતે-મુદ્-પ્રમોદો યસ્ય સ ચાસૌ ચતુરશ્ચ તમ્ । ગમનાય-ગત્યર્થમ્ । દેવી કયંમૂતા ? ।
 કાશ્ચનયદ્ કાન્તિર્યસ્યાઃ સા । કરૈઃ-શયૈર્ધૃતા ચાપાયરણત્વદ્વાષા યયા સા ॥ ૫૬ ॥

અન્વયઃ

ગમનાય રસિતં, અસિતં, ઉદ્-ચતુરં (રસિત-મુદ્-ચતુરં ચતુરં યા), ઉચ્ચ-તુરઙ્ગમ-નાયકં
 ઇતા, કાશ્ચન-કાન્તિઃ, કરૈઃ ધૃત-ધનુશ્-ફલક-અસિ-શરા (રસિત-મુદ્) અચ્યુતા કં વિશતુ ।

શબ્દાર્થ

રસિતં(મૂં રસિત)=શબ્દાયમાન, હેવારવ કરનારા.
 ચતુર=ચતુર.
 ઉચ્ચતુરં=અત્યંત ચતુર.
 રસિત=ધ્વનિ.
 રસિતમુદ્=ધ્વનિને વિષે હર્ષવાળી.
 ચતુરં (મૂં ચતુર)=ચાલાક.
 રસિતમુચ્ચતુરં=રસિતને વિષે હર્ષ છે જેને એવા
 તેમજ ચતુર.
 ગમનાય (મૂં ગમન)=ગતિ અર્થે.
 કં (મૂં ક)=મુખને.
 વિશતુ (ધાં દિશ)=અર્ષો.
 કાશ્ચન=મુવર્ણ, સોનું.
 કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

કાશ્ચનકાન્તિઃ=મુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.
 ઇતા (મૂં ઇત)=પ્રાપ્ત થયેલી.
 અચ્યુતા=અચ્યુતા (દેવી).
 ફલક=ઢાલ.
 અસિ=ખડ્ગ, તરવાર.
 શર=બાણ.
 ધૃતધનુઃ-ફલકાસિશરા=ધારણ કર્યા છે ધનુષ્ય,
 ફલક, તરવાર તેમજ બાણોને જેણે એવી.
 અસિતં (મૂં અસિત)=ફલ્ગુવર્ણી.
 ઉચ્ચ=ઉચ્ચ, ઊંચો.
 તુરઙ્ગમ=અશ્વ, યોધા.
 નાયક=મુખ્ય.
 ઉચ્ચતુરઙ્ગમનાયકં=ઉચ્ચ અશ્વરાજને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅચ્યુતા દેવીની સ્તુતિ—

“ (હેધારવરૂપી) શબ્દ કરનારા તથા શ્યામવર્ણી તેમજ ગતિ કરવામાં અત્યંત ચતુર [અથવા હેધારવને વિષે પ્રીતિ છે જેને એવા તેમજ ચતુર] એવા ઉચ્ચ અધરાજ ઉપર સ્વાર થયેલી, તેમજ કનકના જ્વળી કાન્તિ છે જેની એવી તથા વળી હસ્તો વડે ધારણ કર્યાં છે ધનુષ્ય, ઢાલ તરવાર તેમજ ખાણે જણે એવી (તથા ધ્વનિને વિષે પ્રીતિવાળી એવી) અચ્યુતા (દેવી) સુખ અર્પે. ”—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્યુતા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ અચ્યુતા દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. તેના હાથમાં ધનુષ્ય, ખાણ, ખડગ અને ઢાલ એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમાં એને અન્ધનું વાહન છે. આ દેવીનું બીજું નામ અચ્યુતિકા (અચ્યુતા) હોયું મોઢાંએ એમ લાગે છે અને તેમ હોય તો તે પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનું સ્વરૂપ આચાર-દિનકર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

“ સત્યપામિધુતકાર્મકસ્કરાન્વસ્કુરદ્વિશિસલ્લખારિણી ।

વિદ્યુદાસતનુરશ્વવાહનાઽચ્યુતિકા મગવતી વ્રાત શમ ॥ ”

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા અચ્યુતાં તદિદ્વર્ણાં તુરગવાહનાં ચતુર્મુખાં સદ્ગુણયુતકાક્ષિણકરાં ધનુર્લેટકાન્વિતવામહસ્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ અચ્યુતા દેવીના વર્ણ વીજળીના જેવા છે અને ઘોડા એ એનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમાં તે જમણા બે હાથમાં ખડગ અને ખાણ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં ધનુષ્ય અને એક ધારણ કરે છે.

ટીકા

રસિતેતિ । ‘રસિતં’ શબ્દાપિતમ્ । ‘ઉત્’ પ્રાવલ્યેન । ‘ચતુરં’ ગૃહીતશિક્ષમ્ । અથવા રસિતે મુદ્ડ યસ્ય સ રસિતમુદ્ડ સ ચાસૌ ચતુરશ્ચ તમ્ । ‘ગમનાય’ ગત્યર્થમ્ । ‘કં’ મુલ્કમ્ । ‘દિશતુ’ પ્રયચ્છતુ । ‘કાશ્ચનકાન્તિઃ’ કાર્ત્ત્વસ્વરશ્રુતિઃ । ‘ઇતા’ ગતા । ‘અચ્યુતા’ અચ્છુતા । ‘ધૃતધનુઃ’-ફલકાસિદારા’ ધનુશ્ચ ફલકં ચ અસિશ્ચ શરશ્ચ તે ધૃતા યયા સા । ‘કરૈઃ’ પાણિભિઃ । ‘અસિતં’ નીલમ્ । ‘ઉચ્ચતુરજ્ઞ-મનાયકં’ ઉચ્ચઃ-પ્રાંશુઃ યસ્તુરજ્ઞ-મનાયકઃ-તુરજ્ઞ-મપ્રકાણ્ડઃ તમ્ । ઉચ્ચતુરજ્ઞ-મનાયકં ઇતા અચ્યુતા કં દિશતુ ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૬ ॥

અવચૂરિઃ

અચ્યુતા-અલુ (ચ્છુ ?)તા દેવી કં-સુલં લેયાવ । કયંમૂતા ? । ઇતા-પ્રાપ્તા । કમ્ ? । ઉચ્ચતુરજ્ઞ-મનાયકં-તુદ્ધાશ્વમપ્રકાણ્ડમ્ । કિંચિદિશિમ્ ? । રસિતં-શાસ્ત્રાયમાનમ્ । ઉત્-પ્રાવલ્યેન ચતુરં-દક્ષમ્ । અસિતં-નીલવર્ણમ્ । યદ્વા રસિતે-મુદ્-પ્રમોદો યસ્ય સ ચાસૌ ચતુરશ્ચ તમ્ । ગમનાય-ગત્યર્થમ્ । દેવી કયંમૂતા ॥ કાશ્ચનવદ્ કાન્તિર્યસ્યાઃ સા । કરૈઃ-ગૃયેર્ધૃતા ચાપાવરણલક્ષ્મણા યયા સા ॥ ૫૬ ॥

અન્વયઃ

ગમનાય રસિતં, અસિતં, ઉદ્-ચતુરં (રસિતં-મુદ્-ચતુરં ચતુરં વા), ઉચ્ચ-તુરજ્ઞ-મનાયકં ઇતા, કાશ્ચન-કાન્તિઃ, કરૈઃ ધૃત-ધનુસ્-ફલક-અસિ-દારા (રસિત-મુદ્) અચ્યુતા કં દિશતુ ।

શબ્દાર્થ

રસિતં(મૂં રસિત)=શબ્દાયમાન, હેવારવ ક્ષરનાશ.
ચતુર=ચતુર.
ઉચ્ચતુરં=અત્યંત ચતુર.
રસિત=ધ્વનિ.
રસિતમુદ્=ધ્વનિને વિષે હર્ષવાણી.
ચતુરં (મૂં ચતુર)=ચાલાક.
રસિતમુદ્ચતુરં=રસિતને વિષે હર્ષ છે બેને એવા તેમજ ચતુર.
ગમનાય (મૂં ગમન)=ગતિ અર્થે.
કં (મૂં ક)=મુખને.
દિશતુ (પાં દિશ)=અર્થે.
કાશ્ચન=મુવર્ણ, એનું.
કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

કાશ્ચનકાન્તિઃ=મુવર્ણસમાન પ્રભા છે બેની એવી.
ઇતા (મૂં ઇત)=પ્રાપ્ત થયેલી.
અચ્યુતા=અચ્યુતા (દેવી.)
ફલક=હાલ.
અસિ=ખડ્ગ, વરવાર.
શર=બાણ.
ધૃતધનુઃ-ફલકાસિદારા=ધારણ કર્યા છે ધનુષ્ય, ક્ષલક, વરવાર તેમજ બાણોને લેશે એવી.
અસિતં (મૂં અસિત)=કૃત્તવર્ણી.
ઉચ્ચ=ઉચ્ચ, ઊંચો.
તુરજ્ઞમ=અર્ધ, યોડો.
નાયક=મુખ્ય.
ઉચ્ચતુરજ્ઞમનાયકં=ઉચ્ચ અર્ધગણને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ—

“ નરેન્દ્રો, (શંકાદિ) સુરેન્દ્રો અને (ધરણેન્દ્રાદિ) નાયેન્દ્રો વડે (અર્થાત્ સર્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલ એ ત્રણે લોકના અધિપતિઓ વડે) પૂજિત છે ઉત્તર કાલ જોના [અથવા પૂજિત છે પ્રજ્ઞતા જોની અથવા પૂજ્યેલા છે સમસ્ત પ્રકારે સાધુઓ જોના] એવા હે (પંદરમા તીર્થંકર) શ્રીધર્મનાથ ! નષ્ટ કર્યો છે કર્મનો ઉદય જણે એવા (અર્થાત્ સર્વથા કર્મરહિત) તેમજ (જીવ) કયા અને પ્રતો (ને પાલન કરનારા)ને હિતકારી એવા તને નમસ્કાર હોજો. ”—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીધર્મનાથ-અરિન—

આતુ રાજ અને સુવ્રતા રાણીના નન્દન ધર્મનાથ પ્રભુ રત્નપુર નગરમાં જન્મ્યા હતા. તેમનો વળતા લાંછનથી ચામતો સુવર્ણવર્ણી રેહ પિસ્તાળીસ (૪૫) ધનુષ્યપ્રમાણ હતા. કશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય શાંતિથી પરિપૂર્ણ કર્યા બાદ તેઓ અક્ષય ગતિને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

અત્ર કવિરાજ દ્રીધી મૂળ અમરદ્યુતિનું ચિત્ર આલેખે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પદ્યના દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની અમાનતા દ્રીધી આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ઘણાં પદ્યોમાં—અરે ‘છેક ૮૮ આ પદ્ય સુધી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

જિનસમૂહસ્ય સ્તુતિઃ—

જીયાજ્ઞિનૌષો ધ્વાન્તાન્તં, તતાન લસમાનયા ।

મામળ્હલત્વિષા યઃ સ, તતાનલસમાનયા ॥ ૫૮ ॥

—અનુ०

ટીકા

જીયાદિતિ । ‘જીયાત્’ જયતાત । ‘જિનૌષઃ’ જિનસમૂહઃ । ‘ધ્વાન્તાન્તં’ તમોવિનાશમ્ । ‘તતાન’ વિસ્તારિતવાન્ । ‘લસમાનયા’ વિલસન્ત્યા । ‘મામળ્હલત્વિષા (ત્વિષા)’ ભાવલયસમ્પદા । ‘યઃ’ । ‘સઃ’ । ‘તતાનલસમાનયા’ તતઃ-પ્રસૂતો યોડનલઃ—શેલી તેન સમાનયા—સદૃશયા । સ જિનૌષો જીયાત્ મામળ્હલત્વિષા (ત્વિષા) ધ્વાન્તાન્તં યસ્તવાનેતિ યોગઃ ॥ ૫૮ ॥

અવચૂરિઃ

સ જિનોષો જીયાત્ । મામળ્હલકાન્ત્યા યો ધ્વાન્તધ્વસ તતાન-અકૂલ । ફિમૂલયા ! । તતો-વેપુલો યોડનલો-વહિસ્તસદૃશયા લસમાનયા-વર્ધમાનયા ॥ ૫૮ ॥

અન્વયઃ

યઃ તત-અનલ-સમાનયા લસમાનયા મા-મળ્ડલ-ત્વિષા ધ્વાન્ત-અન્ત તતાન, સ જિન-
નોયઃ જીયાત્ ।

શીખદાર્થ

ગ્રોધ=સમૂહ.

જિનૌયઃ=જિનોનો સમૂહ.

અન્ત=નાશ.

ધ્વાન્તાન્ત=અંધકારના નાશને.

તતાન (યાં તત્)=વિસ્તાર્યો, કર્યો.

લસમાનયા (મૂં લસમાના)=પ્રકાશિત.

મળ્ડલ=ચક્ર, ઘેરાયો.

મામળ્ડલ=તેજનું ચક્ર, લામણ્ડલ.

મામળ્ડલત્વિષા=લામણ્ડલના તેજ વડે.

સમાન=તુલ્ય.

તતાનલસમાનયા=(૧) વિપુલ અગ્નિના જેવા,

(૨) વિશાળ અને (એથી કરીને)

નિરભિમાની પ્રમાણુવાળા.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહની સ્તુતિ—

“ જ જિન-સમૂહે વિપુલ અગ્નિના જેવા [અથવા વિશાળ અને નિરભિમાની પ્રમાણુ-
વાળા એવા] દેહીપ્રમાન લામણ્ડલના પ્રકાશ વડે (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો અંત
આણ્યો, તે જિન-સમૂહ (બ્રહ્માણ્ડમાં) જયવંતા વર્તે. ”—૫૮

ભારત્યાઃ સંકીર્તના—

ભારતિ ! દ્રાગ્ જિનેન્દ્રાણાં, નવનૌરક્ષતારિકે ।

સંસારામ્બોનિધાવસ્માન્, અવનૌ રક્ષ તારિકે ! ॥ ૫૯ ॥

—અનુ૦

ટીકા

મારતીતિ । ‘ભારતિ !’ યાજિ ॥ ‘દ્રાક્’ શીઘ્રમ્ । ‘જિનેન્દ્રાણાં’ વંતિરાગાણામ્ । ‘નવનૌ’
નૂતના દ્રોણી । ‘અક્ષતારિકે’ અક્ષતં-અનુપહતં અરય એવ-શનવ એવ કં-સલિલં યત્ તસ્મિન્ ।
‘સંસારામ્બોનિધૌ’ મ્બોદધૌ । ‘અસ્માન્’ નઃ । ‘અવનૌ’ પૃથિવ્યામ્ । ‘રક્ષ’ ત્રાયસ્વ । ‘તારિકે’
નિર્વાહિકે ॥ જિનેન્દ્રાણાં ભારતિ ! સંસારામ્બોનિધૌ તારિકે ! નવનૌ ! દ્રાક્ અસ્માન્ રક્ષેતિ
સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૯ ॥

અવચૂરિઃ

તે જિનચરણાં યાજિ । અસ્માનવનૌ-પૃથિવ્યાં રક્ષ । કિંચિદિષ્ટા ॥ નવા-પ્રત્યમા ની-મન્ત્રિની
સમોષન યા । કરિમન્ ॥ સંસારામ્બોનિધૌ-મ્બસાગરે । અક્ષતા-અનુપહતા અરય-દાત્રવ ક-જલ
યત્ર । તે તારિકે ।-નિર્વાહિકે ॥ ૫૯ ॥

निर्माणकलिकायाम्—

“प्रजसि श्वेतवर्णा मयूखाहना चतुर्भुजा वरदशनियुतदक्षिणरूप
मातुङ्गिदशनियुतगदमस्ता चेति ।”

અન્વયઃ

(હે) જિન-ચન્દ્રાણાં મારતિં ! અક્ષત-અરિ-કે-સંસાર-અમ્મસ્-નિધૌ નંદ-નૌઃ ! તારિકે !
અવનૌ અસ્માન્ દ્રાક્ષુ રક્ષા ।

શબ્દાર્થ

મારતિં ! (મૂં મારતી)=હે વાણી !

જિનેન્દ્રાણાં=જિનવંશેષી.

નૌ=નૌકા, હોડી.

નંદનૌઃ ! =હે નવીન-મૌકા !

અક્ષત=અક્ષત, નહિ-નષ્ટ થયેલ.

ક=૪૬.

અક્ષતારિકે=અક્ષત છે શત્રુરૂપી જલ જેને
વિષે એવા.

સંસાર=સંસાર.

અમ્મોનિધિ=સમુદ્ર.

સંસારામ્મોનિધૌ=સંસાર-સમુદ્રને વિષે.

અસ્માન્ (મૂં-અસ્મ઼)=અમેને.

અવનૌ (મૂં-અવનિ)=પૃથ્વી ઉપર.

રક્ષા (ઘાં રક્ષ)=તું રક્ષણ કર.

તારિકે ! (મૂં તારિકા)=હે તારનારી !

શ્લોકાર્થ

ભારતીની સ્તુતિ—

“ હે અક્ષત છે શત્રુરૂપી જલ જેને વિષે એવા સંસાર-સમુદ્રને વિષે નૂતન નૌકાના
સમાન ! હે તારનારી ! હે જિનવંશેની વાણી ! તું અમારું (આ) પૃથ્વી ઉપર સત્વર રક્ષણ કર.”—૫૯

શ્રીમજ્જસિદ્ધેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

કેકિસ્થા વઃ ક્રિયાચ્છક્તિ-કરા લામાનયાચિતા ।

પ્રજ્ઞસિર્નૂતનામ્ભોજ-કરાલામા નયાચિતા ॥ ૬૦ ॥ ૮૧૫ ॥

—અનુ૦

ટીકા

કેકિસ્થેતિ । ‘કેકિસ્થા’ મપૂરસિયતા । ‘વઃ’ શુષ્માકમ્ । ‘ક્રિયાત્’ વિધેયાત્ ।
‘શક્તિકરા’ શક્તિઃ—અણુધવિશેષસ્ત્ર કરો યસ્યાઃ સા । ‘લામાન્’ અમીઘાર્યામપાન્ । ‘અયા-
ચિતા’ અપાર્થિતા । ‘પ્રજ્ઞસિઃ’ પ્રજ્ઞાની દેવી । ‘નૂતનામ્ભોજકરાલામા’ નૂતનં યદમ્ભોજં
તદ્ કરાલા-અત્યુલ્લખના આમા-દીપ્તિર્યસ્યાઃ સા । ‘નયાચિતા’ નીતિયુક્તા ॥ ૬૦ ॥

અવત્તૂરિઃ

પ્રજ્ઞસિર્વેધીયો-શુષ્માકમયાચિતા-અપાર્થિતાલામાન્ કયાત્ । કિંમૂતા ? કેકિનિ-મપૂરે તિપ્રતીતિ
કેકિસ્થા । શક્તિઃ-પ્રવર્ણવિશેષ કરે યસ્યાઃ । નવકમલયત્ કરાલા-અત્યુલ્લખના મા યસ્યાઃ સા ।
નયન-નીત્યા આચિતા-વ્યાપ્તા ॥ ૬૦ ॥

અન્વયઃ

કેકિન્-સ્થા, શક્તિ-કરા, અ-યાચિતા, નૂતન-અમ્મોજ-કરાલ-આમા, નય-આચિતા પ્રજ્ઞાતિઃ ચઃ લામાન્ કિયાત્ ।

શબ્દાર્થ

કેકિન્=મયૂર, યોર.

સ્થા=રહેલું.

કેકિસ્થા=મયૂર ઉપર આરૂઢ થયેલી.

શક્તિ=આયુધ-વિશેષ.

શક્તિકરા=(૧) શક્તિ છે હસ્તમાં જેના એવી;

(૨) શક્તિને વિષે હસ્ત છે જેના એવી.

લામાન્ (મૂં લામ)=લાભોને.

યાચિત (યાં યાચ્)=યાચના કરેલ, આજીજી કરેલ.

અયાચિતા=યાચના કરી નથી જેની એવી.

પ્રજ્ઞાતિઃ (મૂં પ્રજ્ઞાતિ)=પ્રજ્ઞાપ્તિ (દેવી).

કરાલ=ઉચ્ચ, ઉત્કૃષ્ટ.

નૂતનામ્મોજકરાલામા=નવીન કમલોના જેવી

ઉત્કૃષ્ટ છે કાંતિ જેની એવી.

નય=નીતિ.

આચિત (યાં ચિ)=સર્વથા ઓચિત.

નયાચિતા=નીતિથી સર્વથા ઓચિત.

પ્રસોકાર્થ

શ્રોમજ્ઞાપ્તિ દેવીની સ્તુતિ—

“ મયૂર ઉપર આરૂઢી કરનારી એવી, વળી શક્તિ (નામનું આયુધ) છે હસ્તમાં જેના એવી, તથા નહિ યાચના કરવા છતાં (અષીધને અર્પણ કરનારી) એવી, તેમજ નવીન કમલના જેવી ઉત્કૃષ્ટ છે કાંતિ જેની એવી અને વળી નીતિથી સર્વથા ઓચિત એવી પ્રજ્ઞાપ્તિ (દેવી) (હે ભવિક જનો!) તમને (સમ્યક્વાદિક) લાભ કરે. ”—૬૦

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રજ્ઞાપ્તિ દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિષે તે પ્રજ્ઞાપ્તિ ’ એમ પ્રજ્ઞાપ્તિ શબ્દ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ પ્રજ્ઞાપ્તિ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, બીજા હાથમાં તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને ૧૨નું વાહન છે. વિચારે આ હકીકતને યાદ નીચેના પ્રલોકઃ—

“ શક્તિસરોરુહસ્તા મયૂરકૃતયાનલીલયા કલિતા ।

પ્રજ્ઞાપ્તિવિજ્ઞાતિ, શણોત્ત નઃ કમલપત્રામા ॥ ” —આર્યા

નિર્વાણ-કલિકામાં તે આ દેવીને ચાર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉલ્લેખ નીચે મુજબ છે:—

“ તથા પ્રજ્ઞાપ્તિ સ્વેતવર્ણા મયૂરવાહનાં ચતુર્ધનુર્જાં વાદશનિયુકદક્ષિણકરાં માતુલિદ્વશનિયુકવામહસ્તાં ચેતિ ”

અર્થાત—પ્રજ્ઞાપ્તિ દેવીનો વર્ણ સ્વેત છે અને ચાર એ એનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, બીજા બે હાથ ખીન્નેરા અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथस्य स्तुतिः—

राजन्त्या नवपञ्चरागरुचिरैः पादैर्जिताष्टापदा—

त्रेऽकोप ! द्रुतजातरूपविभया तन्वाऽऽर्य ! धीर ! क्षमाम् ।

विभ्रत्याऽमरसेव्यया जिनपते ! श्रीशान्तिनाथास्मरो—

त्रेकोपद्रुत ! जातरूप ! विभयातन्वार्यधी ! रक्ष माम् ॥ ६१ ॥

—शार्दूल०

टीका

राजन्त्या इति । 'राजन्त्या' भ्राजमानया । 'नवपञ्चरागरुचिरैः' नवस्य पञ्चस्य यो रागो-रक्तता तद्वत् रुचिरैः-चारुभिः पादैः-अङ्गिभिः । 'जिताष्टापदादे' जितः-तुलितोऽष्टापदाद्रिः-कनकशैलो येन तस्यामन्त्रणम् । 'अकोप !' क्रोधरहित ! । 'द्रुतजातरूपविभया' द्रुतं-विलीनं यजातरूपं-स्वर्णं तद्वत् विभा यस्याः तया । 'तन्वा' मूर्त्या । 'अर्य' स्वामिन् । 'धीर !' धैर्ययुक्त ! । 'क्षमाम्' क्षान्तिम् । 'विभ्रत्या' दधानया । 'अमरसेव्यया' सुरैः सेवनीयया । 'जिनपते !' जिनेन्द्र ! । 'श्रीशान्तिनाथ !' । 'अस्मरोत्रेकोपद्रुत !' न स्मरोत्रेकेण-मदनावेगेन उपद्रुतः-खलीकृतो यस्तस्यामन्त्रणम् । 'जातरूप !' प्रादुर्भूतसौन्दर्य ! । 'विभय !' विगत-प्राप्त ! । 'अतन्वार्यधीः' अतनुः-अकृशः आर्या-प्रभस्या धीः-बुद्धिर्यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'रक्ष मां' त्रायस्व माम् । अत्र भगवत्तनोरष्टापदाद्रिणा श्लेषः, सोऽपि नवपञ्चरागरुचिरैः नवारु-णमणिरुचिरैः पादैर्मूलप्रदेशे राजति(ते), द्रुतजातरूपविभयः-प्रसूतसुवर्णयुतिः क्षमां-भृवं विभक्तिं अमरसेव्यश्च । तदेवं तन्वा जिताष्टापदादे । श्रीशान्तिनाथ ! रक्ष मापि वि योगः ॥ ६१ ॥

अवचूरिः

हे श्रीशान्तिदेव । मां रक्ष-पालय । जितोऽष्टापदाद्रिः-मेरुर्येन तस्य संबोधनम् । कया ? । तन्वा-शरीरेण । किंभूतया ? । पादैः-चरणे राजन्त्या-शोभमानया । किंभूतैः ? । नवपञ्चरागो-नूतनकमलरक्तता तद्वद् रुचिरैः-चारुभिः । हे अकोप !-अक्रोध ! । पुनस्तन्वा किंभूतया ? । द्रुतं-उत्तमं यजातरूपं-तपनीयं तद्वद् विभा-कान्त्यर्थस्यास्तया । हे अर्य !-स्वामिन् । हे धीर !-परिपहायक्षोभ्य । तन्वा किं कुर्यात् ? । क्षमां-क्षान्तिं विभ्रत्या-धारयन्त्या । अमरसेव्यया-देवसेवनीयया । हे अस्मरोत्रेकोपद्रुत !-न कामवेगपी-डित ! । जातं-प्रादुर्भूतं विभ्रत्यातिशायि रूपं-सौन्दर्य यस्य । हे विभय !-गतमय ! । अतनुः-अकृश

આર્યા-પ્રગસ્યા ધીર્યસ્ય તસ્ય સંવોધનમ્ । ત્વમિત્યસ્યાનુકસ્યાપિ રક્ષોતિ ક્રિયયોપલઘ્યસ્ય વિશેષણ
ગ । અન્ન તનોર્મેરુણા શ્લેષઃ, સોડપિ પદ્મરાગમણિમયૈઃ પાદૈર્મુલે રાજતે સ્વર્ણવર્ણશ્ચ । ક્ષમાં-શુચં વિમર્તિ
અમરસેવ્યશ્ચ સ્યાત્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) નવ-પદ્મ-રાગ-રુચિરૈઃ પાદૈઃ રાજન્ત્યા, દ્રુત-જાતરૂપ-વિમર્યા, ક્ષમાં વિમ્નત્યા,
અમર-સેવ્યયા તન્વા જિત-અષ્ટાપદ-અન્નૈઃ ! અ-કોપ ! આર્ય (અથવા અર્ય) ! ધીર ! જિત-પતે !
શ્રી-શાન્તિનાથ ! અ-સ્મર-ઉદ્રેક-ઉપદ્રુત ! [અ-સ્મર-ઉદ્રેક ! ઉપ-દ્રુત ! ધા] જાત-રૂપ ! વિ-
મય ! અ-તનુ-આર્ય-ધીઃ ! માં રક્ષ ।

શીખરાર્થ

રાજન્ત્યા (મૂં રાજન્તી) = શોભતી.
રાગ = રક્તતા.
પદ્મરાગ = (૧) કમલની રક્તતા; (૨) લાલ
મણિ, માણિક્ય.
રુચિર = મનોહર.
નવપદ્મરાગરુચિરૈઃ = (૧) નૂતન કમલની રક્ત-
તાના જેવા શોભાયમાન; (૨) નવીન
રક્ત મણિના જેવા મનોહર.
પાદૈઃ (મૂં પાદ) = (૧) ચરણો વડે; (૨) મોટા
પર્વતના મૂળ ભાગો વડે.
અન્નિ = પર્વત.
જિતાષ્ટાપદાન્નૈઃ ! = છત્યો છે કનકાચળ (મેઢ)
જેણે ખેડે !
અકોપ ! = હે ક્રોધરહિત !
દ્રુત (ધાં દ્રુ) = તપાવેલું, પીગળેલું.
જાતરૂપ = સુવર્ણ.
વિમા = કાન્તિ.
દ્રુતજાતક્રારાવિમયા = તપાવેલા સુવર્ણના જેવી
કાન્તિવાળા.
તન્વા (મૂં તનુ) = રેડ વડે.
આર્ય ! (મૂં આર્ય) = (૧) દે સ્વામિન; (૨) દે શ્રેષ્ઠ !
અર્ય ! (મૂં અર્ય) = (૧) દે નાથ; (૨) દે શ્રેષ્ઠ !
ધીર ! (મૂં ધીર) = (૧) દે પિયંબાળા; (૨) દે
બુદ્ધિશાળી; (૩) દે બુદ્ધિના દાતા !

ક્ષમાં (મૂં ક્ષમા) = (૧) ક્ષમાને; (૨) પૃથ્વીને.
વિમ્નત્યા (મૂં વિમ્નતી) = ધારણ કરનારા.
સેવ્ય = સેવનીય, સેવા કરવા યોગ્ય.
અમરસેવ્યયા = દેવોને સેવન કરવા લાયક.
જિતપતે ! = હે જિતેશ્વર, હે તીર્થંકર !
શાન્તિ = શાન્તિ (નાથ).
શ્રીશાન્તિનાથ ! = હે શ્રીશાન્તિનાથ !
ઉદ્રેક = (૧) વૃદ્ધિ; (૨) ઉપક્રમ; (૩) વેગ.
ઉપદ્રુત (ધાં દ્રુ) = પીડિત.
અસ્મરોદ્રેકોપદ્રુત ! = હે કંઠર્પના વેગથી નહિ
પીડિત !
અસ્મરોદ્રેક ! = અવિધમાન છે કામને ઉપદ્રવ
જેને વિષે કોવા ! (સં ૦)
ઉપ = સમીપતાવાચક અભ્યય.
દ્રુત = ચારિત્ર.
ઉપદ્રુત ! = સમીપ છે ચારિત્ર જેનું કોવા ! (સં ૦)
જાત (ધાં જન્) = ઉત્પત્ત થયેલ.
રૂપ = સૌન્દર્ય.
જાતરૂપ ! = ઉત્પત્ત થયું છે (અદ્વિતીય) રૂપ
જેનું કોવા ! (સં ૦)
તનુ = અલ્પ.
અતનુ = અનલ્પ, પ્રચુર, બહુ.
અનન્યાર્થપીઃ ! = પ્રચુર છે પ્રથમ મનિ જેની
કોવા ! (સં ૦)

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ—

“નૂતન કમલની રક્તતાના જેવાં શોભાયમાન ચરણો વડે સુશોભિત-એવા, વળી તપાવેલા સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળા, તથા વળી સમાને ધારણ કરનારા એવા, તેમજ સુરને સેવન કરવા યોગ્ય એવા દેહ વડે જીવ્યો છે (નવીન પદ્મરાગ મણિએ વડે મનોહર એવી પર્વતની મૂળ ભૂમિએથી-શોભતો, તપાવેલા કાંચમના જેવી કાન્તિવાળો, પૃથ્વીને ધારણ કરનારો, તેમજ સુરો વડે સેવાયેલો એવો) કનકચળ જેણે-એવા-હે (સોળમા તીર્થકર) ! હે ક્રોધ-રહિત ! હે સ્વામિન્ [અથવા હે આર્ય] ! (પરીપહાદિ સહન કરવામાં) ધૈર્યવાન્ ! [અથવા બુદ્ધિશાળી] ! હે જિનવર ! હે શ્રીશાન્તિનાથ ! કંઠર્પના વેગથી નહિ પીડાયેલ એવા હે (દેવાધિદેવ) ! [અથવા અવિંધમાન છે મદનનો ઉપદ્રવ જેને વિષે એવા (નાથ) ! સમીપ છે આરિત્ર જેતું એવા હે (યોગીયર) !] ઉત્પત્ત થયું છે (ત્રૈલોક્યમાં અદ્વિતીય) રૂપ જેતું એવા હે (નાથ) ! હે નિર્ભય (જમદગુરુ) ! અનલપ છે પ્રશસ્ત મતિ જેની એવા હે (પરમેશ્વર) ! તું આરં રક્ષણ કર.”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્ર—

શાન્તિનાથનો યાને સોળમા તીર્થકરનો જન્મ ગજપુર નગરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ વિશ્વસેન હતું, જ્યારે તેમની માતાનું નામ અચ્ચિરા હતું. તેમનો સુવર્ણવર્ણી દેહ મૂળના લાંછનથી વિશેષતઃ શોભતો હતો અને તેમની જાંઘાઈ ચાલીસ (૪૦) ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. એક લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તેઓ મોક્ષ ગયા.

મેરૂનાં સોળ નામો—

(૧) મન્દર, (૨) મેરૂ, (૩) મનોરમ, (૪) મુદર્શન, (૫) સ્વયંપ્રભ, (૬) ગિરિરાજ, (૭) રત્નો-મય, (૮) શિલોમય, (૯) લોક-મધ્ય, (૧૦) નાલી, (૧૧) અચ્છ (અથવા અસ્ત), (૧૨) સૂર્યાવર્ત, (૧૩) સૂર્યાવરણ, (૧૪) ઉત્તમ (અથવા ઉત્તર), (૧૫) દિશાદિ અને (૧૬) અવતંત્ર.^૧

‘પાદૈઃ’ સંબંધી વિચાર—

અન્ન દિવચનને બદલે બહુવચનનો પ્રયોગ કયો છે તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદાવનારે શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે કહ્યાણુ-મંદિર સ્તોત્રના ૪૨મા પદમાં ‘મવદ્ગુરોરુદ્ધાણાં’ એમ કેમ લખ્યું છે તે પણ સાથે સાથે વિચારતું એટલુંજ અન્ન નિવેદન કરવામાં આવે છે.

^૧ આ નામોના અર્થ સંબંધી વિવરણ સારુ જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રસાદિની શાંતિય-દ્રીયા વૃત્તિ (૫૦ ૩૭૪-૩૭૫).

પદ-વિચાર—

આ 'શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્તમાં રચાયેલ પદ 'રજોપાલંકારથી વધુ ઝળકી ઊઠે છે. એટલે કે શાન્તિનાથના શરીરને સાડ વાપરેલાં ચારે વિશેષણો મેડૂ પર્વતને પણ લાગૂ પડે છે, એ આ શ્લોકની ખૂબી છે.

જિનવરાણાં વિજયઃ—

તે જીયાસુરવિદ્વિપો જિનવૃષા માલાં દધાના રજો—

રાજ્યા મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાં ચિતાઃ ।

કીર્ત્યા કુન્દસમત્વિપેષદપિ યે ન પ્રાપ્તલોકત્રયી—

રાજ્યા મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાશ્ચિતાઃ ॥ ૬૨ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

તેં હિતિ । 'તે' । 'જીયાસુઃ' જયન્તુ । 'અવિદ્વિપઃ' વિગતદ્વિપઃ । 'જિનવૃષાઃ' જિનવૃષભાઃ । 'માલાં દધાનાઃ' સ્વર્જં વિશ્રવતઃ । 'રજોરાજ્યા' પરાગસન્તત્યા । 'મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાં' મેદુરાઃ—પીંચરાઃ પારિજાતસુમનસઃ સન્તાનકાનિ—સન્તાનકુસુમાનિ ચ તેપામન્તા—અવયવા યસ્યાં તામ્ । 'ચિતાઃ' સમ્બદ્ધાઃ । 'કીર્ત્યા' પ્રહ્યાત્યા । 'કુન્દસમત્વિપા' કુન્દસદૃશદીપ્યા । 'ઈપદપિ યે' મનાગપિ યે । 'ન' હિતિ પ્રતિપેધે । 'પ્રાપ્તલોકત્રયીરાજ્યાઃ' લઘ્વજગત્ત્રયૈશ્વર્યાઃ । 'મેદુઃ' મર્દ ગતવન્તઃ । 'અપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાશ્ચિતાઃ' અપગતારિસન્દોહાઃ યે સુમનસાં—દેવાનાં સન્તાનાઃ—સમૂહાઃ તેપાં કાન્તાઃ—મુહ્યાઃ શિરઃપ્રાન્તા વા મળામપર્યન્તાઃ સ્ત્રિયો વા તૈરશ્ચિતાઃ—પૂજિતાઃ । તે જિનવૃષભાઃ જીયાસુઃ યે કીર્ત્યા ચિતાઃ પ્રાપ્તલોકત્રયીરાજ્યાઃ ઈપદપિ ન મેદુરિત્યન્વયઃ ॥ ૬૨ ॥

અવચૂરિઃ

તેં જિનોત્તમા જયન્તુ । યે પ્રાપ્તલોકૈશ્વર્યા અપિ ઈપદપિ ન મેદુઃ—મર્દ ચકુરિતિ સંપ્રધ્નઃ । કિંચિ-શિષ્ટાઃ । અવિદ્વિપઃ—શાસ્ત્રરિતાઃ, માલાં—સ્વર્જં ધારયન્તઃ । માલાં કિંમૂતામ્ ? રજોરાજ્યા—પરાગપૂરેણ મેદુરાઃ પારિજાતકુસુમાનિ સંતાનકકુસુમાનિ ચ તેપામન્તા—અવયવા યસ્યાં તામ્ । ચિતા—ધ્યાતા ।

૧ આના સંક્ષેપ સાર નુઓ પ્રથમ પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ ન્યાં શબ્દ કે વાક્યના એકથી વધારે અર્થો થતા હોય, ત્યાં આ અવંકાર છે એમ સમજવું. કદ્યું પણ છે કે—

“પદેસ્તેવ મિત્રેયો, વાક્યં વતયેકમેવ હિ ।

અનેકમગ્ર યત્રાસી, 'સ્તેષ' હત્યુચ્યતે યથા ॥”

—વાગ્ધટ (૪, ૧૨૮)

કયા ? કીર્ત્યા ! કથમૂતયા ? કુન્દપુષ્પોજ્જવલયા । અપારિજાતા-અપગતવૈરિવૃન્દા યે સુમનઃ-
સન્તાના-વિદ્વત્સમૂહા દેવસમૂહા વા તેર્ષા કાન્તાઃ-શિરઃપ્રાન્તાઃ પ્રણામપરાઃ સ્ત્રિયો વા તૈરઘિતાઃ-
પૂજિતાઃ ॥ ૬૨ ॥

અન્વયઃ

યે અ-વિદ્વિપઃ, રજસ્-રાજ્યા મેદુર-પારિજાત-સુમનસ્-સન્તાનક-અન્તાં (અથવા મેદુર-
સુમનસ્-સન્તાન-કાન્તાં) માલાં દધાતાઃ, કુન્દ-સમ-ત્વિષા કીર્ત્યાં ચિતાઃ, પ્રાપ્ત-લોક-ત્રયી-
રાજ્યાઃ, અપ-અરિ-જાત-સુમનસ્-સન્તાન-ક-અન્ત-અઘિતાઃ (અથવા અપ-અરિ-સન્તાન-
કાન્તા-અઘિતાઃ) ઈપદ્ અપિ ન મેદુઃ, તે જિન-વૃષા ઝીયાસુઃ ।

શ્લોકાર્થ

ઝીયાસુઃ (મૂં જિ) = જયપંતા વર્તો ।
વિદ્વિપ્ = દુશ્મન.
અવિદ્વિપઃ = અવિદ્યમાન છે દુશ્મનો બેના એવા,
શત્રુ-રહિત.
વૃષ = શ્રેષ્ઠ.
જિનવૃષાઃ = જિનોમાં શ્રેષ્ઠ, જિનપરો.
માલાં (મૂં માલા) = માલાને.
દધાતાઃ (મૂં દધાન) = આરથ કરનારો.
રજોરાજ્યા = પરાગની પંકિત વડે.
મેદુર = અતિશય સ્નિગ્ધ.
પારિજાત = પારિજાતક, કલ્પવૃક્ષ.
સુમનસ્ = પુષ્પ.
સન્તાન = વિસ્તાર, સમૂહ.
સન્તાનક = સંતાનક નામનું કુસુમ.
મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાં = (૧) અતિ-
શય સ્નિગ્ધ એવા પારિજાતકનાં પુષ્પોના
સમૂહ વડે મનોહર એવી; (૨) અતિ-
શય સ્નિગ્ધ એવા પારિજાતકનાં પુષ્પોના
તેમજ સંતાનકના અંતો છે જેમાં એવી.
ચિતાઃ (મૂં ચિત) = વ્યાપ્ત.

કીર્ત્યા (મૂં કીર્તિ) = યશ વડે.
કુન્દ = કુન્દ, મોઘસનું ફૂલ.
સમ = સમાન.
કુન્દસમત્વિષા = કુન્દના સમાન કાન્તિ વડે.
ઈપદ્ = નર.
યે (મૂં ચ્) = નેઓ.
પ્રાપ્ત (ઘાં આપ્) = મેળવેલ.
રાજ્ય = રાજ્ય.
પ્રાપ્તલોકત્રયીરાજ્યાઃ = પ્રાપ્ત કર્યું છે ત્રૈલોક્યનું
સામ્રાજ્ય જેમણે એવા.
મેદુઃ (ઘાં મદ્) = ગર્વ કર્યો.
સુમનસ્ = (૧) દેવ; (૨) સજ્જનો.
ક = મરતક.
અઘિત (ઘાં અઘ) = પૂળાયેલ.
અપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાઘિતાઃ = (૧) નષ્ટ
થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા દેવ-
વર્ગની કાન્તાઓ વડે પૂજિત; (૨) વૈરિ-
વર્ગથી રહિત એવા સજ્જનોના સમુ-
દાયના મરતકના અન્ત વડે પૂળાયેલા.

શ્લોકાર્થ

જિનપરોનો વિજય—

" શત્રુ-રહિત એવાં, વળી પરાગની પંકિત વડે અતિશય સ્નિગ્ધ એવાં પારિજાતકનાં
પુષ્પોના સમૂહ વડે મનોહર એવી [અથવા અતિશય સ્નિગ્ધ એવાં પારિજાતકનાં પુષ્પોના

તેમજ 'સંતાનકના-અંતો છે જેમાં-એવી'] માલાને ધારણ કરનારા એવા, તથા વળી કુન્દ (કુસ્તુમ) ના સમાન (થેત) કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત એવા, અને વળી પ્રાપ્ત કર્યું છે-ત્રેલોક્યનું ખણ સામ્રાજ્ય જેમણે એવા તેમજ નષ્ટ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા દેવ-વર્ગની કાન્તિઓ વડે પૂજિત [અથવા વૈરિ-રહિત એવા વિદ્વદ્-વર્ગના મસ્તકના અન્ત (ભાગ) વડે પૂજાયેલા] એવા (હોવા છતાં પણ) જે (જિનેશ્વરજી) જરા પણ મર્વ ના કર્યો, તે (જિનેશ્વરજી) જયવંતા વર્તે. "—૬૨

જિનમતસ્ય સ્તુતિઃ—

જૈનેન્દ્રં મતમાતનોતુ સતતં સમ્યગ્દશાં સદ્ગુણા—

લીલામં ગમહારિ મિત્રમદનં તાપાપહદ્ યામરમ્ ।

દુર્નિર્મદનિરન્તરાન્તરતમોનિર્નાશિ પર્યુલ્લસ—

છીલામજ્જમહારિમિત્રમદનન્તાપાપહદ્યામરમ્ ॥ ૬૩ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

જૈનેન્દ્રમિતિ । 'જૈનેન્દ્ર' જિનેન્દ્રસમ્બન્ધિ । 'મતં' દર્શનમ્ । 'આતનોતુ' પ્રથયતુ । 'સત-તમ્' અજસ્રમ્ । 'સમ્યગ્દશામ્' અવિપરીતચુદીનામ્ । 'સદ્ગુણાલીલામમ્' સાધુગુણાવલીપ્રાપ્તિમ્ । 'ગમહારિ' ગમૈર્મનોહરમ્ । 'મિત્રમદનમ્' વિદારિતસ્પરમ્ । 'તાપાપહદ્' તાપં અપહરતિ યત્ તત્ । 'યામરમ્' યામાઃ-યમાઃ તાન્ રાતિ-દદાતિ યત્ તત્ । 'દુર્નિર્મદનિરન્તરાન્તરતમોનિર્નાશિ' 'દુર્મેદં-દુઃસ્વમેધં નિરન્તરં-નિર્વિવરં-આન્તરં-મનોઽન્તર્થવં તમઃ-મોહં નિર્નાશયત્યેવંશીલં યત્ તત્ । 'પર્યુલ્લસછીલામજ્જમહારિમિત્' પર્યુલ્લસછીલાન્-પ્રોષદ્વિલાસાન્ અમજ્જાન્-અજેયાન્ મહારીન્-મહાપ્રતિપક્ષાન્ મિનત્તિ યત્-તત્ । 'નમદનન્તાપાપહદ્યામરમ્' નમન્તોઽનન્તાઃ અપાપાઃ-હયાઃ અમરા યસ્ય તત્ ॥ ૬૩ ॥

અવચૂરિઃ

-જૈનેન્દ્રં-જિનેન્દ્રમોક્તં મતં સદ્ગુણગ્રેણિલામં સમ્યગ્દશીનાં વિતનોતુ । કિંચિશિષ્ટ્ ! । ગમાઃ-સદ્દશપાઠાસ્તેદારિ-મનોહરમ્ । મિત્રો-વિષીર્ણાં મવનઃ-અનદ્વો યેન । તાપં-સંસારમ્રમણજમપહરતીતિ । યમાનિ-ઘતાનિ રાતીતિ । દુર્નિર્મદં-દુઃસ્વમેધં નિરન્તરં-નિર્વિવરં-અન્તરં-અન્તર્મયં તમો-મોહં નિર્નાશયતીત્યેવંશીલમ્ । પર્યુલ્લસછીલાન્ પ્રોષદ્વિલાસાન્ અમજ્જાન્-અજેયાન્ મહારીન્-મહાવૈરિણો મિનત્તીતિ । મમન્તોઽનન્તા-અમમાનાઃ અપાપહયા અમરા યસ્ય ॥ ૬૩ ॥

અન્વયઃ

ગમ-હારિ, મિત્ર-મવન, તાપ-અપહદ્, યામ-રં, દુર્નિર્મેદ-નિરન્તર-આન્તર-તમસ્-નિર્મા-શિમ્-પર્યુલ્લસ-છીલા-અમજ્જ-મહદ્-અરિ-મિત્ર, નમત્-અનન્ત-અપાપ-હદ્ય-અમરં જૈનેન્દ્રં મતં સમ્યગ્-દશાં સદ્ગુણ-આલી-લામં સતતં આતનોતુ ।

શીખદાર્થ

જૈનેન્દ્ર (મૂં જૈનેન્દ્ર)=જિનેન્દ્ર-વિષયક.

આતનોહુ (ઘાં ત્તર)=વિસ્તાર કરે.

સતતં=નિરન્તર, હમેશાં.

સમ્યચ્=સમીચીન, યથાર્થ.

સમ્યગ્દર્શાં=સમ્યગ્દષ્ટિનાં.

સદ્ગુણ=સદ્ગુણુ.

સદ્ગુણાલીલામં=સદ્ગુણોની શ્રેણિના લાભને.

મમહારિ=આલાપકને લીધે મનોહર.

મિદ્ (ધાં મિદ્)=ભેદી નાંખેલ.

મિદ્મવનં=ભેદી નાંખ્યો છે મદનને જેણે એવા.

અપદ્મવ=ફૂર કરનાર.

તાપાપદ્મત=સંતાપને હરનાર.

વામ=વત.

વામરં=વતોને આપનારા.

હુર્મિંદ=હુઃખે કરીને લેદી શકાય તેવા, હુર્લેધ.

નિરન્તર=આંતર-રહિત.

આન્તર=આ-તરિક.

નિર્નાશિન્=નાશ કરનાર.

હુર્મિંદનિરન્તરાન્તરતમોનિર્નાશિ=હુર્લેધ

તેમજ અંતર-રહિત એવા આન્તરિક

અંધકારનો અત્યંત અંત આણનાર.

પર્યુલતત્ (ઘાં ભ્)=ઉદય પામતા, વિકસિત થતા.

લીલા=વિલાસ.

અમદ્ગ=હુર્લેધ.

મિદ્=ભેદનું.

પર્યુલસહીલામદ્મમહારિમિદ્=ઉદય પામતા છે

વિલાસો જેના એવા હુર્લેધ મહાશત્રુ-

ઓનો નાશ કરનારા.

અનન્ત=અન્ત-રહિત, અગણિત.

મમવનન્તાપાપદ્મવામરં=મમરુદાર કરનારા છે

અનન્ત, પાપ-રહિત તેમજ મનોરંજક

એવા અમરો જેને એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની સ્તુતિ—

“ આલાપકોએ કરીને મનોહર એવો, વળી ભેદી નાંખ્યો છે રતિ-પતિને જણે એવો તથા (ભવ-શ્રમણરૂપ) સંતાપને હરનારો તેમજ (મહા-)વતોને દેનારો, અને વળી હુર્લેધ તેમજ અંતર-રહિત (અર્થાત્ અતિશય ગાઢ) એવા આન્તરિક (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો અત્યંત અન્ત આણનારો, તથા વળી ઉદય પામતા છે વિકાસો જેના એવા હુર્લેધ (રાગ, દ્વેષ વગેરે) મહાશત્રુઓનો સંહાર કરનારો એવો, તેમજ વળી નમન કરનારા છે અનન્ત, પાપ-રહિત તેમજ મનોહર અમરો જેને એવો જિનેન્દ્ર-વિષયક (અર્થાત્ તીર્થંકરે પ્રણેષો) સિદ્ધાન્ત સમ્યગ્દષ્ટિઓને સર્વદા (ક્ષમાદિક) સદ્ગુણની શ્રેણિનો લાભ કરે. ”—૬૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-(વચાર—

આ પદ્યમાં (અને ખાસ કરીને એના ત્રીજા ચરણમાં) દન્ય અક્ષરોનું જખરું જોર જણાય છે, અને એથી ઉતરતી સંખ્યામાં એાદ્વચ નજરે પડે છે, એ આ શ્લોકની યૂષી છે.

श्रीब्रह्मशान्तियक्षस्य स्तुतिः—

दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिः क्रियात्

सन्त्यज्यानि शमी क्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमाली हितम् ।

तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिर्योऽधारयन्मूढतां

सन्त्यज्यानिशमीक्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमालीहितम् ॥ ६४ ॥ १६ ॥

—शार्दूल०

टीका

दण्डेति । ‘दण्डच्छत्रकमण्डलूनि’ दण्डः—आपादो व्रतिदण्डः छत्रं—आतपत्रं कमण्डलुः—कुण्डिका (तानि) । ‘कलयन्’ उद्धहन् । ‘सः’ । ‘ब्रह्मशान्तिः’ ब्रह्मशान्तिनामा ब्रह्मराक्षसः । ‘क्रियात्’ विधेयात् । ‘सन्ति’ शोभनानि । ‘अज्यानि’ ज्यानिरहितम् । ‘शमी’ प्रशमवान् । ‘क्षणेन’ सपदि । ‘शं’ सुखम् । ‘इनः’ प्रभुः । ‘मुक्ताक्षमाली’ मौक्तिकाक्षमालावान् । ‘हितं’ परिणतिसुखम् । ‘तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिः’ तप्तो योऽष्टापदपिण्डः—कनकगोलः तद्वत् पिङ्गलरुचिः—कपिलच्छविः । ‘यः’ । ‘अधारयत्’ धृतवान् । ‘मूढतां’ अज्ञताम् । ‘सन्त्यज्य’ त्यक्त्वा । ‘अनिशं’ अनवरतम् । ‘ईक्षणेन’ आलोकनेन । ‘शमिनः’ मुनेः कस्यापि । ‘मुक्ताक्षमाली’ मुक्ता—त्यक्ता अक्षमायाः—अक्षान्तेः आली—परम्परा येन सः । ‘ईहितं’ चेष्टितम् । सन्ति दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिरज्यानि शं क्षणेन क्रियात् यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां सन्त्यज्य हितं आधारयदिति सम्बन्धः ॥ ६४ ॥

अवचूरीः

स ब्रह्मशान्तिनामा यक्षः शं-सुरं हृतात् । किं कुर्वन् ॥ दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन्—उद्धहन् । किंभूतानि ॥ सन्ति—शोभनानि । अज्यानि—अहीनानि । शमी—प्रशमवान् । क्षणेन—धेगेन । मुक्ताक्षमाला अस्यास्तीति । तप्तस्वर्णपिण्डपीतरुचिः । यो यक्षः कस्यापि शमिनो—मुनेरनिशं—निरन्तरमीक्षणेन—चिलोकनेनाज्ञतां—मूढतां सन्त्यज्य हितं परिणतिसुखमधारयत् । हितं किंभूतम् ॥ मुक्ता अक्षमा येरते मुनयस्तेषामाली—अणिस्तस्या ईहितं—चेष्टितम् ॥ ६४ ॥

अन्वयः

यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां सन्त्यज्य मुक्त-अक्षमा-आली-ईहितं हितं आधारयत्, स सन्ति अज्यानि दण्ड-छत्र-कमण्डलूनि कलयन्, शमी, इनः, मुक्त-अक्ष-माली, तप्त-अष्टापद-पिण्ड-पिङ्गल-रुचिः ब्रह्मशान्तिः क्षणेन (अ-ज्यानि) शं क्रियात् ।

निर्वाणकलिकायाम्—

“ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकपालं जटामुकुटमण्डितं पातुकारुढं
भद्रासनस्थितं उपवीतालकृतस्कन्धं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वित-
दक्षिणपार्श्वे कुण्डिकाच्छत्रालङ्कृतवामपार्श्वे चेति ।”

શાબ્દાર્થ

વૃણ્ઠ=૬૫૩.

છત્ર=છત્ર.

કમળદલુ=કમળદલ.

વૃણ્ઠચ્છત્રકમળદલનિ=૬૫૩, છત્ર અને કમળદલને.

કલયત્ (ધાં કલ)=ધારણ કરનારો.

બ્રહ્મશાન્તિઃ (મૂં બ્રહ્મશાન્તિ)=બ્રહ્મશાન્તિ (યક્ષ).

સન્તિ (મૂં સત્)=શોભાયમાન.

જ્યા=હાનિ.

અજ્યાનિ=(૧) હાનિરહિત; (૨) નવીન.

શમી (મૂં શમિન્)=ઉપશમ-યુક્ત.

ક્ષણેન=ક્ષણમાં, પળમાં.

હનઃ (મૂં હન)=સ્વામી.

મુક્તા=મોતી.

મુક્તાક્ષમાલી=મોતીની જાપ-માલા જે જેની પાસે એવો.

વિણ્ઠ=પિણ્ઠ; સમૂહ.

વિદ્મલ=પીત, પીળી.

તત્પ્રાપ્તવિણ્ઠવિદ્મલશ્વિઃ=તપેલા સુવર્ણના પિણ્ઠના સમાન પીળી પ્રભાવાળો.

અધારયત્ (ધાં ધૃ)=ધારણ કરતો હવો.

મૂઢતાં (મૂં મૂઢતા)=અજ્ઞાનને, મૂર્ખતાને.

સંત્યજ્ય (ધાં ત્યજ)=ત્યાગ કરીને, તથા છોડીને.

અનિશમ્=સર્વદા.

ઈક્ષણેન (મૂં ઈક્ષણ)=અવલોકનથી, દર્શનથી.

શમિનઃ (મૂં શમિન્)=ઉપશમ-યુક્તાના.

મુક્ત (ધાં મુક્ત)=મુક્તી દીધેલ, ત્યાગ કરેલ.

અક્ષમા=ક્ષમાનો અભાવ, ક્રોધ.

ઈહિત=(૧) ચેહિત; (૨) અહીં.

મુક્તાક્ષમાલીહિતં=ત્યાગ કર્યો છે ક્રોધનો જેણે એવાની શ્રેણિને અહીં.

શ્લોકાર્થ

શ્રીબ્રહ્મશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ—

“ ઉપશમ-યુક્ત (એવા ક્રોધક મુનિવર)નું નિરંતર દર્શન કરવાથી મૂર્ખતાને ત્યજી છોડીને, ત્યાગ કર્યો છે ક્રોધનો જેમણે એવા (સાધુ પુરુષો)ની શ્રેણિને અહીં એવા હિતને જે ધારણ કરતો હવો, તે, શોભનીય [અથવા વિદ્યમાન] અને હાનિ-રહિત એવા વૃણ્ઠ, છત્ર અને કમળદલને ધારણ કરનારો, અને ઉપશમયુક્ત, વળી સ્વામી, તથા મોતી-આની જાપ-માલાવાળો તેમજ તપેલા સુવર્ણના પિણ્ઠના સમાન પીત પ્રભાવાળો એવો બ્રહ્મશાન્તિ (નામનો યક્ષ) (હે ભગ્યો! તમને) ક્ષણમાં (શાશ્વત) સુખ કરો. ”—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષ—

આ પ્રથમજ પદ છે કે જેમાં કવીશ્વરે દેવીની સ્તુતિ ન કરતાં યક્ષની સ્તુતિ કરી છે. આવી હકીકત ૭૬ માં પદમાં પણ નજરે પડે છે. અર્થાત્ જાણું મળીને ફક્ત બેજ વાર કવિરાજે યક્ષની સ્તુતિ રચી છે; બાકી તો દેવીઓનીજ સ્તુતિ કરી છે.

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथाय वन्दनम्—

भवतु मम नमः श्रीकुन्धुनाथाय तस्मै
अमितशमितमोहायामितापाय हृद्यः ।
सकलभरतभर्ताऽभूजिनोऽप्यक्षपाशा—
यमितशमितमोहायामितापायहृद् यः ॥ ६५ ॥

—भालिनी (८, ७)

टीका

भवत्विति । 'भवतु' अस्तु । 'मम नमः' मत्सम्बन्धी नमस्कारः । 'श्रीकुन्धुनाथाय'
श्रीकुन्धुनाम्ने नाथाय । 'तस्मै' । 'अमितशमितमोहायामितापाय' अमितः—अपरिगतः शमितः—
शायं नीतो मोहायामितापाः—मोहनीयदीर्घद्वयधुयेन तस्मै । 'हृद्यः' हृदयहारी । 'सकलभरतभर्ता'
समस्तभरतवर्षाधिपः, चक्रवर्तीत्यर्थः । 'अभूत्' संहृत् । 'जिनोऽपि' जिनश्च । अपिशब्दः
समृद्धार्थः । 'अक्षपाशायमितशमितमोहाय' अक्षपाशैः—इन्द्रियरज्जुभिः अयमिता—अबद्धा ये
शमिनः—मुनयस्तेषां तमोहाय—अज्ञानघातिने । 'अमितापायहृद्' अमितान् अपायान् हरति
यः सः । तस्मै श्रीकुन्धुनाथाय मम नमो भवतु यः सकलभरतभर्ता जिनोऽपि अभूदिति
सम्बन्धः ॥ ६५ ॥

अवचूरिः

तस्मै श्रीकुन्धुनाथाय जिनाय नमोऽस्तु । अमितः शमितो मोहस्यायामितापो—दीर्घद्वयधुयेन तस्मै ।
यः स्वामी हृद्यो—हृदयहारी । संपूर्णभरतक्षेत्राधिपः—चक्रवर्ती । जिनोऽप्यभूत् । किंभूतः ? । अमितानपा-
यान् हरतीति तस्मै । किंभूताय ? । अक्षपाशा—इन्द्रियरज्ज्वस्तेरयमिता—अबद्धा ये शमिनो—मुनयस्तेषां
तमोहाय—अज्ञानघातिने ॥ ६५ ॥

अन्वयः

यः हृद्यः सकल-भरत-भर्ता अमित-अपाय-हृद् जिनः अपि अभूत्, तस्मै अ-मित-शमित-
मोह-आयामि-तापाय, अक्ष-पाशा-अ-यमित-शमिन्-तमस्-हाय श्री-कुन्धुनाथाय मम नमः
भवतु ।

શબ્દાર્થ

મવત્ (ધા૦ મૂ)=હોળે.

કુન્થુ=કુન્થુ (નાથ), સત્તરમા તીર્થકર.

શ્રીકુન્થુનાથાય=શ્રીકુન્થુનાથને, સત્તરમા તીર્થકરને.

તસ્મૈ (મૂ૦ તદ્)=તેને.

આયામિન્=વિસ્તીર્ણ.

અમિતશમિતમોહાયામિતાપાય=નષ્ટ કર્યો છે અપાર એવા મોહના વિસ્તીર્ણ સંતાપને જોણું એવા.

હૃદયઃ (મૂ૦ હૃય)=મનોહર.

મરત=ભરત (ક્ષેત્ર), ભારત વર્ષ.

મર્ત્વ=સ્વામી.

સકલમરતમર્તા=સંપૂર્ણ ભારતવર્ષના અધિ-પતિ, ચક્રવર્તી.

અમૃત્ (ધા૦ મૂ)=થતા હવા.

જિનઃ (મૂ૦ જિન)=જિન, તીર્થકર.

અપિ=સમુચ્ચયવાચક અવ્યય.

અક્ષ=ધન્દ્રિય.

પાશ=રજ્જુ, દોરડું.

ચમિત (ધા૦ ચમ્)=બંધાયેલ.

શમિન્=ઉપશમથી યુક્ત.

અક્ષપાશાયમિતશમિતમોહાય=ધન્દ્રિયરૂપી રજ્જુ વડે નહિ બંધાયેલા (અત એવ)

ઉપશમયુક્ત એવા (મુનિવશ)ના (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો નાશ કરનારા.

હૃત્=હરનાર.

અમિતાપાયહૃત્=પાર વિનાનાં કષ્ટોને હરનારા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથને વન્દન—

“ જ મનોહર (કુન્થુનાથ) સમસ્ત ભારત (ક્ષેત્ર)ના સ્વામી (અર્થાત્ ચક્રવર્તી) (હોવા ઉપરાંત) અગણિત કલેશોને પણ દૂર કરનારા એવા તીર્થકર પણ થયા, તે શ્રીકુન્થુનાથ કે જેમણે અપાર એવા મોહના વિસ્તીર્ણ સંતાપનો નાશ કર્યો છે, તેમજ જેઓ ઈન્દ્રિયરૂપી રજ્જુ વડે નહિ બંધાયેલા અને (અત એવ) ઉપશમયુક્ત એવા (જનો)ના (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો નાશ કરનારા છે, તે કુન્થુનાથને મારી (વારંવાર) વન્દના હોજો.”—૬૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીકુન્થુનાથ-ચરિત્ર—

સત્તરમા તીર્થકર કુન્થુનાથનો જન્મ હસ્તિનાગપુરમાં થયો હતો. શ્રી રાણી અને સૂર રાજા એ તેમનાં માતાપિતા યતાં હતાં. છાગનાં હાંછનથી અંકિત તેમજ સુવર્ણવર્ણી એવો તેમનો રોડ પાંત્રીસ ધનુષ્ય પ્રમાણ ઊંચો હતો. આ પ્રલોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ એકજ ભવમ ચક્રવર્તીનું પદ તેમજ વળી તીર્થકરનું પણ પદ પ્રાપ્ત કરવા તેઓ ભાગ્યશાલી થયા હતા. આ તેમનું અતીક્રિક પ્રવય સમયે છે. પંચાલ રાજ્ય વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તેઓ પરમાનંદ પદને પ્રાપ્ત મરતલોત્ર અને ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ—

જગમુદ્રીપના વિષ્ણુભથી એકસો નેતુંમા ભાગના વિષ્ણુભવાળું અર્થાત્ ૨૨૨૨૨૨=૨૨૨૨૨૨૨૨
યોગનના વિષ્ણુભવાળું ભરતલોત્ર છે. આ રોત્રના મધ્યભાગમાં પૂર્વથી પશ્ચિમે મધુદ્ર પર્યંત

વિસ્તારવાળો વૈતાલ્ય પર્વત આવેલો છે તેમજ વળી આ ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિન્ધુ એ નામની બે મહાનદીઓ આવેલી છે. આથી કરીને આ ક્ષેત્રના છ વિભાગો પડે છે. આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘ખંડ’ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. દક્ષિણાર્દ ભરતમાં તેમજ ઉત્તરાર્દ ભરતમાં ત્રણ ત્રણ ખંડો છે. આ છએ ખંડના અધિપતિને ‘ચક્રવર્તી’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે આમાંના દક્ષિણાર્દના ત્રણ ખંડના અધિપતિને ‘વાસુદેવ’ યાને ‘અર્ધચક્રવર્તી’ કહેવામાં આવે છે (કેમકે ઉત્તરાર્દમાં વાસુદેવનો સંભવ નથી). આ પ્રલોકમાં સકલ ભરતના અધિપતિ એમ કહીને કુન્થુનાથનું ચક્રવર્તિત્વ પ્રકટ કર્યું છે.^૧

અત્ર એ નિવેદન કરવું વધારા પડતું નહિ ગણાય કે જેમ સમસ્ત ભરત ક્ષેત્રના અધિપતિને ચક્રવર્તી કહેવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે સમસ્ત ઐરાવત ક્ષેત્ર તેમજ વળી મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો ચૈકી ગમે તે હોઈ વિજયના અધિપતિને પણ ‘ચક્રવર્તી’ કહેવામાં આવે છે. આ સિવાય અન્યત્ર ચક્રવર્તીના સહસ્રાવ નથી, કેમકે અન્ય સ્થલે તો અકર્મભૂમિ છે. વિશેષમાં જેમ બે તીર્થકરો અરસ્પરસ મળે નહિ, અર્થાત્ એકજ ક્ષેત્રમાં બે તી કરોનો જેમ સહભાવ હોઈ શકે નહિ, તેવીજ રીતે એક ચક્રવર્તી બીજા ચક્રવર્તીને મળી શકે નહિ.^૨ વળી જેમ તીર્થકરનો જન્મ ચૈદ્ર સ્વામીથી સૂચિત છે, તેમ ચક્રવર્તીના પણ છે. આ ઉપરાંત જેમ તીર્થકરની પાસે ધર્મ-ચક્ર હોય છે તેમ ચક્રવર્તી પાસે ચક્ર-રત્ન હોય છે.^૩ વળી જેમ તીર્થકરો ‘શલાકાપુરુષ’ ગણાય છે, તેમ ચક્રવર્તી પણ ગણાય છે, તેમજ વળી બંનેના હેઠ પણ ૧૦૦૮ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે તીર્થકરો તો તદ્દલવમાં નિવશિષ્ટ-પદને પામે છેજ, જ્યારે ચક્રવર્તી તે પદ પામે પણ ખરા ને નહિ પણ પામે; કેમકે એ તે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-મહણ્ણ કરે, તો તો દેવગતિ કે શોક પામે; બાકી તો સાતમી નરકે સિધાવે.^૪

અત્ર ચક્રવર્તીની રૂકત સ્થૂલ રૂપરેખા આલેખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વાચકવર્ત્ય શ્રીઉમાસ્વામિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના દ્વિતીય અધ્યાયના પરમા સૂત્રનું વિવરણ કરતાં શ્રીસિદ્ધસેનગણિ કહે છે કે—

૧ એ ક્યાનમાં રાખવું કે આ અવસર્પિણીમાં રૂકત કુન્થુનાથેન ચક્રવર્તી—પદ તેમજ તીર્થકર—પદ પ્રારંભ કર્યો છે એમ નથી; પરંતુ એકજ ભવમાં શાન્તિનાથ તેમજ અરનાથ (અર્થાત્ સોળમા તેમજ અઢારમા તીર્થકરો) પણ તે પદ મેળવવા બાંધ્યશાળી થયા હતા.

૨ બુદ્ધો જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, દ્વોપદી-અધ્યયન.

૩ આ ઉપરથી તેનું ચક્રવર્તી એવું નામ માર્થક છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

૪ એકંદર શલાકા પુરોની સંખ્યા પદની અપેક્ષાએ ૬૩ ની છે, એકે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તો તે ઓછી પણ હોય અને આવી હકીકત કુન્થુનાથાદિકના દશાન્તથી આ અવસર્પિણી પરત્વે જોઇ શકાય છે. ૨૪ તીર્થકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૮ વાસુદેવ, ૮ પ્રતિવાસુદેવ અને ૮ જલદેવ (વાસુદેવના સાવકા વડીલ ભાઈ) એ ઉપર્યુક્ત ૬૩ શલાકાપુરો છે. આ પુરોને ‘શલાકા’ એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ એ છે કે એ તેમની ઉત્તમતા સૂચવે છે. કેમકે અભિધાન-ચિન્તામણિ (૧૧મી કાણ્ડ, સ્લોક ૭૬૩)ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—

“શલાકાપુરવાઃ પુરુષેષુ જાતરેસ્તા ર્થયઃ”

૫ ‘રાજને અતો નરક’ એ વાતની આ સાક્ષી પુરે છે.

“ચક્રવર્તિનોડિ નવનિધિપતયશ્ચતુર્દશાનાં રત્નાનાં નેતારઃ સ્વપૌરુષોપાત્તમહામોગમુજઃ સકલમરતાધિપા મવન્તિ ”

અર્થાત—ચક્રવર્તીઓ (પણ) નવ નિધિ તેમજ ચૌદ રત્નના સ્વામી છે તેમજ તેઓ સ્વપરાક્રમ વડે પ્રાપ્ત કરેલા મહાભોગોને ભોગવનારા છે તેમજ સમસ્ત ભરતક્ષેત્રના અધિપતિ છે.

ચક્રવર્તીના નવ નિધિ તેમજ ચૌદ રત્નો વિષેની સવિસ્તર માહિતી તેમજ તે કેવી રીતે છ ખંડો સાથે છે, ઇત્યાદિકનું ટુંક વર્ણન ૬૯મા પદના સ્પષ્ટીકરણમાંથી મળી શકશે, બાકી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો ત્રિપદિશલાકાપુરૂષચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના પ્રથમ પર્વના ચતુર્થ સર્ગમાંથી તેમજ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિતના તૃતીય વક્ષસ્કારમાંથી મળશે.

સકલતીર્થપતિભ્યઃ પ્રણતિઃ—

સકલજિનપતિભ્યઃ પાવનેભ્યો નમઃ સન્—

નયનરવરદેભ્યઃ સારવાદસ્તુતેભ્યઃ ।

સમધિગૈતત્તુતિભ્યો દેવવૃન્દાદ્ ગરીયો—

નયનરવરદેભ્યઃ સારવાદસ્તુ તેભ્યઃ ॥ ૬૬ ॥

—માલિની

ટીકા

સકલેતિ । ‘સકલજિનપતિભ્યઃ’ નિશ્ચિલતીર્થકુદ્મયઃ । ‘પાવનેભ્યઃ’ પવિત્રતાજનકેભ્યઃ । ‘નમઃ’ इति स्तुत्यर्थे । ‘સમધિગૈતત્તુતિભ્યઃ’ રદાઃ—દશનાઃ શોમના નયાશ્ચ રવશ્ચ રદાશ્ચ યેવા તેભ્યઃ । ‘સારવાદસ્તુતેભ્યઃ’ સારઃ—અર્ચમધાનો વાદઃ—વક્તિર્યેવાં તેભ્યઃ, સારેણ વાદેન સ્તુતેભ્યઃ—પન્દિતેભ્યઃ । ‘સમધિગતતતિભ્યઃ’ પ્રાપ્તમળામેભ્યઃ । ‘દેવવૃન્દાદ્’ મુરકદમ્બકાદ્ । ‘ગરીયો-નયનરવરદેભ્યઃ’ ગરીયોનયાઃ—ચરુતરનીતયો યે નરાસ્તેભ્યો વરદેભ્યઃ । સારવાદ્ સમ્પ્રદાદ્ । સ્તુતિપરાદિત્યર્થઃ । ‘અસ્તુ’ મવતુ । ‘તેભ્યઃ’ । યે હૃત્યંમૂતાઃ ‘સારવાદ્’ દેવવૃન્દાદ્ સમધિગતતતિભ્યઃ તેભ્યઃ સકલજિનપતિભ્યો નમઃ इति योगः ॥ ૬૬॥

અવચૂરિઃ

તેભ્યઃ શર્વજિનકેભ્યો નમોઽસ્તુ । કિંમૂતેભ્યઃ । પાવનેભ્યઃ—પવિત્રતાજનકેભ્યઃ । સન્તા—દતોમ-માતા નયનાનિ-લોચનાનિ રયો—વેદાનાધ્વનિઃ રદા—કન્તાશ્ચ યેવાં તેભ્યઃ । સારઃ—અર્ચમધાનો વાદ-વક્તિર્યેવાં નિઃ શ્વેતાઃ । યજ્ઞ સારધામો વાવશ્ચ તેમ સ્તુતાઃ તેભ્યઃ । મમધિગતા—પ્રાપ્તા સ્તુતિર્યેતેભ્યઃ ।

કસ્માત્ ? । વેવસમૂતાત્ । કિંવિશિષ્ટાત્ ? । સારવાત્-પ્રસ્તુતસ્તુતિકાત્ । ગરીયાંસો-ગરિષ્ઠા નયા-
નીતયો યેપુ તે ચ તે નરાત્ તેષાં વરદેભ્યઃ । હૃદ્યંમૂલેભ્યો જિનેભ્યો નમોઽસ્તુ-ભવતુ ॥ ૬૬ ॥

અન્વયઃ

પાવનેભ્યઃ, સત્-નયન-રવ-રવેભ્યઃ, સાર-વાત્-સ્તુતેભ્યઃ સહ-આરવાત્ વેવ-વૃન્દાત્ સમાધિ-
ગત-હુતિભ્યઃ, ગરીયસ્-નય-નર-વરદેભ્યઃ તેભ્યઃ સકલ-જિન-પતિભ્યઃ નમઃ અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

સકલજિનપતિભ્યાઃ=સમસ્ત જિનપદેને.

પાવનેભ્યઃ (મૂં પાવન)=(૧) પવિત્ર કરનારા;
(૨) નિર્મલ.

સમનયનરવરદેભ્યઃ=ઉત્તમ નેત્ર, ધ્વનિ
અને દન્ત જેના એવાને.

સાર=ઉત્તમ.

વાવ્=વચન.

સારવાત્=(૧) અર્થ-પ્રધાન વચન; (૨) સાર્થ
છે વચન જેતું એવા.

સ્તુત (ઘાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

સારવાત્સ્તુતેભ્યઃ=અર્થ-પ્રધાન વચનો વડે
અથવા સાર્થ છે વચન જેતું એવાથી
સ્તુતિ કરાયેલા.

સમધિગત (ઘાં ગદ)=પ્રાપ્ત થયેલી.

હુતિ=(૧) સ્તુતિ; (૨) પ્રણામ.

સમધિગતહુતિભ્યઃ=પ્રાપ્ત થઈ છે સ્તુતિ જેમને
એવાને.

વેવ=સુર.

વૃન્દ=સમૂહ.

વેવવૃન્દાત્=સુર-સમૂહથી.

ગરીયસ્=શ્રેષ્ઠ.

ગરીયોનયનરવરદેભ્યઃ=શ્રેષ્ઠ છે નીતિ જેમની
એવા ઉત્તમ મનુષ્યોને તેમના મનો-
વાંછિત અર્પણ કરનારા.

અસ્તુ (ઘાં અસ)=થાઓ.

સારવાત્ (મૂં સન-આરવ)=શબ્દાયમાન.

તેભ્યઃ (મૂં તવ)=તેમને.

પ્રલોકાર્થ

સકલ તીર્થકરેને પ્રણામ—

“ પવિત્ર કરનારા [અથવા પવિત્ર] એવા, વળી ઉત્તમ છે નેત્ર, (દેશના-સમયની)
ધ્વનિ તેમજ દન્ત જેમનાં એવા, તથા વળી અર્થ-પ્રધાન વાક્યો વડે [અથવા સાર્થ છે
વચનો જેમનાં એવા વડે] સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ (સ્તુતિનો આરંભ કર્યો હોવાથી)
શબ્દાયમાન એવા સુર-સમૂહ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે સ્તુતિ જેમને એવા (અર્થાત્ દેવના પણ
સ્તુતિ-પાત્ર) અને વળી શ્રેષ્ઠ છે નીતિ જેમની એવા ઉત્તમ જનોને તેમનાં મનોવાંછિત અર્પણ
કરનારા એવા તે સમસ્ત જિને^૨શરેને (મારા) પ્રણામ હોજો. ”—૬૬

૧ કમલની લક્ષ્મીનો તિરસ્કાર કરનારાં નેત્રો હોવાથી, ચિન્મય, ગંભીર અને યોગનયામી ધ્વનિ
હોવાથી અને હીરા વિગેરેનો પરાભવ કરનારા દન્ત હોવાથી ‘ઉત્તમ’ શબ્દ ધરી શકે છે.

૨ જિનેશ્વરના દેહના વર્ણન સાદ જુઓ અતુર્વિંશતિકા (પૃં ૮૮).

सिद्धान्त-स्मरणम्—

स्मरत विगतमुद्रं जैनचन्द्रं चकासत्—

कविपदगमभङ्गं हेतुदन्तं कृतान्तम् ।

द्विरदमिव समुद्यद्दानमार्गं धुताधै—

कविपदगमभङ्गं हे तुदन्तं कृतान्तम् ॥ ६७ ॥

—मालिनी

टीका

स्मरतेति । 'स्मरत' ध्यायत् । 'विगतमुद्रं' अपर्यन्तम् । 'जैनचन्द्रं' जिनचन्द्रसंबन्धि-
नम् । 'चकासत्कविपदगमभङ्गं' चकासन्तः—शोभमानाः कविपदानि—कवियोग्यशब्दाः गमाः
भङ्गाश्च यस्मिन् तम् । 'हेतुदन्तं' हेतव एव मतिपक्षभेद(क)त्वात् दन्तौ—विपाणौ यस्य तम् ।
'कृतान्तं' आगमम् । 'द्विरदमिव' द्विपमिव । 'समुद्यद्दानमार्गं' समुद्यन्—समुल्लसन् दानमार्गो—
ज्ञानादीनां वितरणक्रमो यत्र तम् । 'धुताधैकविपदगं' अधं—पापं तदेवैका—अद्वितीया विपत्
सैव दुःखफलदायकत्वात् अगो—विटपी, धुतो—निरस्तः अधैकविपदगो येन तम् । 'अभङ्गं'
अजेयम् । 'हे' इत्यामन्त्रणम् । 'तुदन्तं' पीडयन्तम् । 'कृतान्तं' अन्तकम् । अत्र द्विरदेन
सह श्लेषः । सोऽपि विगतमुद्रः—अपेतमर्यादः स्वच्छन्दो भवति, तस्यापि पदगमभङ्गाः—पदमचार-
क्रमाश्चकासति, दन्ताश्च भवन्ति, दानमार्गः—मदप्रवाहः समुदेति, सोऽपि अगं धुनोति अभङ्गश्च ।
कृतान्तं कृतमिव (?) नार्श विपक्षादिकं तुदति । तदेवं द्विरदमिव हे (भक्त्य—लौका !): जैनचन्द्रं
कृतान्तं स्मरेत्यन्वयः ॥ ६७ ॥

अवचूरिः

हे लोकाः ! जिनचन्द्रसंबन्धिने कृतान्तं युयं स्मरत । हस्तिनमिव । किंभूतम् ? । विगतमुद्रं-
गतप्रमाणम् । चकासन्तः—शोभमानाः कविपदानि—कवियोग्याः शब्दाः गमा भङ्गाश्च यस्मिन् । हेतुदन्तं
हेतव एव दन्तौ विपक्षभेदकत्वात् विपाणौ यस्य तम् । कृतान्तं—यमम् । तुदन्तं—व्ययमानम् । समुद्यन्-
समुल्लसन् दानमार्गो—ज्ञानादीनां वितरणक्रमो यस्मिन् । अधैकविपदा—पापैकविपदं प्रवागा—वृक्षास्ते धुता
येन । अभङ्गं—अजेयम् । अत्र द्विरदेन श्लेषः । सोऽप्यपेतमर्यादः । तस्यापि पदगमनभङ्गाः शोभन्ते । दान-
मार्गो मद्यप्रवाहश्च स्यात् । स च कृतविनाशं च तुदति ॥ ६७ ॥

अन्वयः

हे (लोकाः) ! द्विरधं इव विगत-मुद्रं, चकासत्—कवि-पद-गम-भङ्गं, हेतु-दन्तं समुद्यन्-
दान-मार्गं, धुत-अध-एक-विपद्-अगं, अ-भङ्गं, कृतान्तं तुदन्तं जैनचन्द्रं कृतान्तं स्मरत ।

શબ્દાર્થ

સ્મરત (ધા૦ સ્મ)=તમે સ્મરણ કરો.
વિગત (ધા૦ ગમ)=વિશેષતઃ ગયેલ.
વિગતમુદ્રં=નષ્ટ થયું છે પરિભાષુ જેનું એવા,
અપરિમિત.

જેનચન્દ્રં (મૂ૦ જેનચન્દ્ર)=જિનચન્દ્રસંખંધી.

અકાસત્ (ધા૦ અકાસ)=પ્રકાશતા.

મદ્ગ=રચના.

અકાસકાવિપવગમમદ્ગં=(૧) પ્રકાશમાન છે
કવિ-યોગ્ય પદો, આલપકો અને રચના
જેનાં એવા; (૨) શોભાયમાન તેમજ
પણ્ડિતયોગ્ય છે ચરણની ચાલની રચના
જેની એવા.

વન્ત=કાંત.

હેતુવન્તં (મૂ૦ હેતુવન્ત)=હેતુ છે હન્ત જેના
એવા.

કૃતાન્તં (મૂ૦ કૃતાન્ત)=સિદ્ધાન્તને.

દિત્વં (મૂ૦ દિત્વ)=હાથીને.

ઇવ=જેવા.

સમુદયત્ (ધા૦ ઇ)=દેહીધ્યમાન.

વાન=(૧) ત્યાગ; (૨) મદ-જલ.

સમુદયદાનમાર્ગં=(૧) દેહીધ્યમાન છે ત્યાગ-
માર્ગ જેનો એવા; (૨) શોભી રહ્યો છે
મદ-જલનો માર્ગ જેનો એવા.

હુત (ધા૦ હુ)=હતાવેલ, નષ્ટ કરેલ.

વિપદ્=કષ્ટ.

અગ=વૃક્ષ.

ધુતાર્ષકવિપવગં=(૧) નષ્ટ કર્યું છે પાપરૂપી
અદ્વિતીય આપત્તિરૂપ વૃક્ષ જેણે એવા;
(૨) નષ્ટ થયું છે પાપ જેનું એવાના
અદ્વિતીય સ્થાન પ્રતિ ગમન કરનારા.

અમદ્ગં (મૂ૦ અમદ્ગ)=અજેય.

તુવન્તં (મૂ૦ તુવન્ત)=પીડા કરનાર.

કૃતાન્તં (મૂ૦ કૃતાન્ત)=(૧) યમને; (૨) આણ્યે
છે અન્ત જેણે એવાને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

“અત્યંત વિશાળ એવા, તથા શોભાયમાન તેમજ કવિએને (વર્ણન કરવા)
લાયક છે ચરણની ચાલની રચના જેની એવા, વળી (સત્-સમૂહનો ખાશ કરવામાં) કાર-
ણભૂત છે હન્ત જેના એવા, શોભી રહ્યો છે મદ-જલ વડે માર્ગ જેનાથી એવા, તથા નષ્ટ
થયું છે પાપ જેનું એવા (પુણ્યશાળી મનુષ્યો)ના અદ્વિતીય સ્થાન પ્રતિ ગમન કરનારા,
તેમજ વળી કર્યો છે વિનાશ જેમણે એવાને પીડા કરનારા એવા કુંજરની જેમ અપરિમિત;
વળી પ્રકાશમાન છે કવિ-યોગ્ય પદો, આલપકો અને રચનાઓ જેનાં એવા, તથા (પર-
રૂપી) દાન-માર્ગ જેનો એવા, તેમજ વળી વિનાશ કર્યો છે પાપરૂપી અસાધારણ આપત્તિરૂપ
વૃક્ષનો જેણે એવા અને અજેય તથા યમને પીડા કરનારા એવા જિનચન્દ્ર-વિધયક સિદ્ધા-
ન્તને હે (લોકો)! તમે યાદ કરો.”—૬૭

સ્ખંદીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોકમાં પણ ૬૧મા શ્લોકની આદ્ય શ્લોકાલંકાર શોભી રહ્યો છે, એ આ શ્લોકની
અમરુતિમાં વધારો કરે છે.

श्रीपुरुषदत्तायै प्रार्थना—

प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे ! समुद्यत्—

सदसिफलकरामेऽभीमहासेऽरिभीते ! ।

सपदि पुरुषदत्ते ! ते भवन्तु प्रसादाः

सदसि फलकरा मेऽभीमहासेरिभीते ॥ ६८ ॥ १७ ॥

—मालिनी

टीका

प्रचलदिति । 'प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे !' प्रचलन्ती—स्फुरन्ती या अचिररोचिः—
तद्वत् तद्वत् चारुगात्रे—रुचिराङ्गि ! । 'समुद्यत्सदसिफलकरामे !' समुद्यन्ती—प्रोद्युसन्ती ये सती—
क्षोभने असिफलके—सङ्गचर्मणी ताभ्यां रामे—रमणीये ! । 'अभीमहासे !' सौम्यहसने ! । 'अरि-
भीते !' अरिभ्यो भीः अरिभीः तस्या ईते—ईतिभूते ! । 'सपदि' तत्क्षणम् । 'पुरुषदत्ते !'
पुरुषदत्तादेवि ! । 'ते' त्वत्सम्बन्धिनः । 'भवन्तु' सम्पद्यन्ताम् । 'प्रसादाः' अनुग्रहाः ।
'सदासि' सभायाम् । 'फलकराः' कार्यसिद्धिकारिणः । 'मे' मम । 'अभीमहासेरिभीते !'
अभीः—अविद्यमानभया या महासेरिभी—महामहिषी तस्यां इते—गवे ! । हे पुरुषदत्ते !
सपदि ते प्रसादाः सदसि फलकरा मे भवन्तु इति योगः ॥ ६८ ॥

अवचूरिः

हे पुरुषदत्ते ! ते—तव प्रसादाः सदसि—सभायां फलकराः—कार्यसिद्धिकारिणो भवन्तु मे—मम ।
प्रचलन्ती—स्फुरन्ती या विशुद्ध तद्वत् चारु गात्रं यस्या सा तस्याः संबोधनम् । विलसद्गन्धामसिफलका-
भ्यां—सङ्गपेटकाभ्यां रामा—रमणीया तस्याः संबोधनम् । अभीमः—अरीद्वो हासो—हसनं यस्याः । अरिभ्यो
भीः—गणं तस्या ईतिभूते ! । अभीः—निर्गन्धा या महासेरिभी—महामहिषी तामिता—गता तरयाः संबो-
धनम् ॥ ६८ ॥

अन्वयः

प्रचलन्—अचिर—रोचिष—चारु—गात्रे ! समुद्यत्—सत्—असि—फलक—रामे ! अ—भीम—हासे !
अरि—भी—भीते ! अ—भी—महात्—सेरिभी—इते ! पुरुषदत्ते ! ते प्रसादाः सदसि सपदि मे फल—कराः
नयन्तु ।

शुद्धार्थः

प्रचलन् (पा० पठ) = समुद्यमान.
चिर=दीर्घा समयणी.
रोचिष=प्रभास

अचिररोचिः—सौदाभिनी, वीजणी,
ग्राह=भने। ५१.
गाम=देह.

निर्वाणकलिकायाम्—

“पुरुषदत्तां कनकायदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वग्दासियुक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गपेटकयुतवामहस्तां चेति ।”

મવલવાચિરોચિચ્ચારુમાત્રે ! = સ્કુરાયમાન
સૌદામિનીના જેવા મનોહર દેહ છે
જેનો એવી ! (સં૦)

રામ = રમણીય.

સમુદ્યત્સવસિફલકારમે ! = હે દેહીધ્યમાન
તેમજ ઉત્તમ એવા ખડ્ગ અને ખેટક
વડે રમણીય !

કીમ = ભયંકર.

હાસ = હાસ્ય.

અમીમહાસે ! = નથી ભયંકર હાસ્ય જેનું એવી !
(સં૦)

ઈતિ = ઇતિ, ઉપદ્રવ.

અરિમીતે ! = હે શત્રુઓ તરફના લય પ્રતિ ઇતિ.
સમાન !

સપદિ = એકદમ.

પુરુષવત્તે ! (મૂં પુરુષવત્તા) = હે પુરુષવદ્તા (દેવી) !

તે (મૂં યુગ્મદ) = તારા.

મવન્તુ (ઘાં મુ) = થાઓ.

પ્રસાદાઃ (મૂં પ્રસાદ) = પ્રસાદો.

સવસિ (મૂં સવસ) = સભામાં.

કર = કરનાર.

ફલકરાઃ (મૂં ફલકર) = ફલદાયક, ફળીભૂત.

સેરિમી = મહિષી, ભેંસ.

અમીમહાસેરિમીતે ! = હે નિર્ભય તેમજ મોટી
એવી મહિષીને પ્રાપ્ત થયેલી એવી ! (સં૦)

શબ્દાર્થ

શ્રીપુરુષદત્તા દેવીને પ્રાર્થના—

“ હે સ્કુરાયમાન સૌદામિનીના જેવા મનોહર દેહવાળી (દેવી) ! હે દેહીધ્યમાન તેમજ
ઉત્તમ એવા ખડ્ગ અને ખેટક વડે રમણીય (વિદ્યા-દેવી) ! નથી (અન્ય જનોને) ભયંકર
હાસ્ય જેનું એવી હે (મહાદેવી) ! હે શત્રુઓ તરફના લય પ્રતિ ઇતિ સમાન (નરદત્તા) !
હે નિર્ભય તેમજ મોટી એવી મહિષીના ઉપર આરૂઢ થયેલી ! (પુરુષામદત્તા) ! હે
પુરુષદત્તા ! તારા પ્રસાદો અને સભામાં સત્વર ફળીભૂત થાઓ.” —૬૮

રૂપબ્દીકરણ

ઈતિ-વિચાર—

એકંદર ઇતિની સંખ્યા ૭ છે:—(૧) અતિવૃદ્ધિ, (૨) અનાવૃદ્ધિ, (૩) ઉદર, (૪) વીક, (૫)
પોષ્ટ અને (૬) પરદેશી રાજાનું આક્રમણ. આ વાત નીચેના શ્લોક ઉપરથી પણ જોવાય છે.

“ અતિવૃદ્ધિરનાવૃદ્ધિ-મૂંપકાઃ શલયાઃ શુકાઃ ।

પ્રત્યાસન્નાથ રાજાન, પટેતા ઈતયઃ સ્મૃતાઃ ॥”

પુરુષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ મતુષ્યને વરદાન આપે તે પુરુષદત્તા ’ એમ પુરુષદત્તાના નામ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.
આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. નરદત્તા અને પુરુષામદત્તા એ એનાં નામાન્તરો છે. એનો વર્ણ

કૃષ્ણ જોયો છે. વળી જોને ચાર હાથ છે. જોના જમણા બે હાથ વરદ અને ખડ્ગથી વિભૂષિત છે, તથા તે જોના ડાબા બે હાથ તેા બીજોરા અને ખેટક(હાલ)થી અલંકૃત છે. જોને લેંચનું વાહન છે. આ વાતની નિર્વાણુ-કલિકા પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા પુરુષદત્તાં કનકાવદાતાં મહિષીવાહનાં ચતુર્મુજાં ઘરવાસિયુક્તદક્ષિણકર્તા માતુલેન્નસેટકયુત-
ધામશ્સ્તાં વેતિ. ”

આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર શું કહે છે તે પણ જોઈ લઈએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સ્વર્ગસ્ફરાદ્વિત્તકરદ્વયશાસમાના

મેધામસૈરિમપદુસ્થિતિમાસમાના ।

જાત્યાર્જુનપ્રમતનુઃ પુરુષામદત્તા

મમ પ્રયચ્છતુ સતાં પુરુષામદત્તા ॥ ”

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुच्यचक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं

सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।

द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्—

संनमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ ६९ ॥

—द्विपदी

टीका

व्यमुच्यचक्रेति । 'व्यमुच्यत्' स्वक्तवान् । 'चक्रवर्तिलक्ष्मीः' चक्रघरश्रियम् । 'इह' अप्र-जगति । 'तृणमिव' तृणं-वीरणादि तदिव । 'यः' । 'क्षणेन' सपदि । 'तम्' । 'सन्न-मदमरमानसंसारं' या (म)रः-मरणं सन्नः क्षीणो मदश्च मरश्च मानश्च संसारश्च यस्य तम् । 'अनेकपराजितां' अनेकपाशं-करिणः तैः राजिताम् । 'अरं' अरनामानम् । 'द्रुतकलधौत-कान्तं' द्रुतं यत् कलधौतं तद्वत् कान्तम् । 'आनमत' प्रणिपतत । 'आनन्दितभूरिभक्तिभा-वसन्नमदमरमानसं' आनन्दितं-आह्लादितं भूरिभक्तिभाजां-प्रभूतभावश्रुत्यां सन्नमतां अमराणां मानसं-मनो येन तम् । 'सारं' श्रेष्ठम् । 'अनेकपराजितामरं' अनेके पराजिताः दिग्विजया-दिप्रक्रमे-अमरा येन तम् । अथवा चक्रवर्तिलक्ष्मीविशेषणम् । अनेकैः परैः-शत्रुभिर्न जितां अनेकपराजिताम् । 'अरं' शीघ्रम् । यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं तृणमिव व्यमुच्यत् तं अरं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ६९ ॥

अवचूरिः

यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं क्षणेन-वेगेन तृणवदव्याक्षीत् तं अरं-अरनामानं जितं हे जनाः । आनमत । किंभूतम् । सन्ना-क्षीणा मदमरणमानसंसारो यस्य तम् । लक्ष्मीं किंभूताम् । अनेकपा-गजास्तं पराजितां-शोभिताम् । जितं किंभूतम् । द्रुतं-विलीनं यत् सुवर्णं तद्वत् कान्तं-कमनीयम् । आनन्दितं भूरि-भक्तिभाजां संनमतां-प्रणामकारकाणाममराणां मानसं-चित्तं येन । तथा सारं-श्रेष्ठम् । दिग्विजयादि-प्रक्रमेऽनेके-बहवः पराजिता-अमरा मामघादिदेवा येन तम् । यद्वा लक्ष्मीं कथंभूताम् । अनेकैः परैर-जिताम् । अरं-शीघ्रम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

यः अनेकप-राजितां (अथवा अनेक-पर-अजितां) चक्रवर्तिन-लक्ष्मीं इह तृणं इव, क्षमेना व्यमुच्यत्, तं सन्न-मद-मर-मान-संसारं, द्रुत-कलधौत-कान्तं, आनन्दित-भूरि-भक्ति-भाक्-संनमत्-अमर-मानसं, सारं अनेक-पराजित-अमरं अरं (अरं) आनमत ।

શબ્દાર્થ

વ્યસુચત્ (ધાં મુચ)=ત્યાગ કરતા હવા.
 ચક્રવર્તિન્=છ ખંડના અથવા એક વિજયના
 સ્વામી.
 લક્ષ્મી=લક્ષ્મી, સંપત્તિ, વૈભવ.
 ચક્રવર્તિલક્ષ્મી=ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને.
 તૃણં (મૂં તૃણ)=તૃણ, ઘાસ.
 ક્ષણેન (મૂં ક્ષણ)=ક્ષણમાં.
 સજ્જમદમરમાનસંસારં=નષ્ટ કર્યા છે મદ, મરણ,
 માન અને સંસાર જેણે એવા.
 અનેકપ=હાથી.
 અનેકપરાજિતાં=હાથીએથી શોભતી.
 અર (મૂં અર)=અરનાથને, અદારમા
 તીર્થકરને.
 હ્રુતકલ્પીતકાન્તં=ગાળેલા સુવર્ણના જેવા
 મનોહર.

આનમત (ધાં નમ)=તમે નમસ્કાર કરો.
 આનન્દિત (ધાં નન્દ)=આનંદ પમાડેલ.
 મૂરિ=ધણી, અત્યંત.
 સંનમત્ (ધાં નમ)=પ્રણામ કરનારા.
 આનન્દિતમૂરિમકિમાક્સંનમદમરમાનસં=
 મહામહિતવંત (હોઈ કરીને) પ્રણામ
 કરનારા દેવોના ચિત્તને આનંદ પમાડ્યો
 છે જેણે એવા.
 સારં (મૂં સાર)=શ્રેષ્ઠ.
 પરાજિત (ધાં જિ)=હરાવેલ.
 અનેકપરાજિતામરં=પરાજય કર્યો છે અનેક
 દેવોના જેણે એવા.
 અનેકપરાજિતાં=અનેક શત્રુઓથી અજેય
 એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથને પ્રણામ—

“જેઓ આ જગત્માં હાથીએ વડે શોભતી એવી [તેમજ અનેક શત્રુઓથી (પણ) અજિત એવી] ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને એક સણમાં તૃણવત્ ત્યાગ કરતા હવા, તે અરનાથને કે જેમણે મદ, મરણ, માન તેમજ (ભવ-અમણદૃષ્ટી) સંસારનો નાશ કર્યો છે, તથા વળી જેઓ ગાળેલા સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળા છે, તેમજ જેમણે મહામહિતવંત (હોવાને લીધે) પ્રણામ કરનારા એવા અમરોના ચિત્તને આનંદ પમાડ્યો છે, તથા જેઓ શ્રેષ્ઠ છે અને વળી (છ ખંડ સાધતી વેળાએ) જેમણે (માગધતીર્થકુમારાદિ) અગણિત દેવોનો પરાજય કર્યો છે, તે (અદારમા તીર્થકર)ને (હે સત્યો ! તમે શીત્ર) પ્રણામ કરો.”—૬૯

સ્પષ્ટીકરણ

અરનાથ-ચરિત્ર—

આ અદારમા તીર્થકર અરનાથ ગજપુર નગરના રાજા મુદર્ગન અને તેમની પત્ની દેવી રાણીના નન્દન થતા હતા. તેઓ પણ બીજા ચક્રવર્તીઓની માફક નવ નિધિ અને ચૌદ રત્નોના સ્વામી થયા હતા. તેમનું ત્રીસ (૩૦) ધનુષ્ય પ્રમાણનું શરીર સુવર્ણવર્ણિ હોવા ઉપરાંત નંદાવર્તના લાખનમી યુદ્ધ હતું ચૌધાંચી હબ્બરવર્ષનું અધુષ્ય લોગળ્યા બાદ તેઓ મુદ્દિ-રમણીને વધા.

નવ નિધિ—

નવ નિધિનાં નામો સંબંધી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે:—

“ નૈસર્ગ્યે ૧ પંડુઅપ ૨ પિંગલપ ૩ સવરચય ૪ મહાપદમે ૫ ।

કાલે ૬ જ મહાકાલે ૭ માણવગે ૮ મહાનિહી સંલે ૯ ॥ —આયા

—જમૂદ્રીપ-પ્રસરિતિ, સૂ. ૬૬

આ સંબંધમાં ત્રિપટિશલાકાપુત્રપચરિત્રમાં પ્રથમ પર્વમાં ચતુર્થ સર્ગમાં ૫૬૯ થી ૫૮૪ સુધીના શ્લોકો દ્વારા શ્રીહિમચન્દ્રસુરિએ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે શ્લોકોમાંથી અત્ર ૫૭૦ થી ૫૭૭ સુધીના શ્લોકો આપવામાં આવે છે.

“ નૈસર્ગ્યઃ પાણ્ડુકચાથ, પિંગલઃ સર્વરત્નકઃ ।

મહાપદ્મઃ કાલમહા-કાલો માણવશત્ત્વકૌ ॥

તેડપુચક્રપ્રતિષ્ઠાના, ઉત્તેચે શ્વાટ યોજનાઃ ।

નવદ્યોજનવિસ્તીર્ણા, વૈદ્યે દ્વાવશ યોજનાઃ ॥

વૈદ્યમણિકપાટ-સ્થગિતવવનાઃ સમાઃ ।

કાશ્વના રત્નસમ્પૂર્ણા-શ્વકચન્દ્રાર્કલાઝ્ઞનાઃ ॥

તેપામેવામિષાનૈસ્તુ, તદધિપ્રાચકાઃ સુરાઃ ।

પલ્યોપમાયુષો નાથ-કુમારાસ્તજિવાસિનઃ ॥ ”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે (૧) નૈસર્ગ્ય, (૨) પાણ્ડુક, (૩) પિંગલ, (૪) સર્વરત્ન, (૫) મહાપદ્મ, (૬) કાલ, (૭) મહાકાલ, (૮) માણવક, અને (૯) સંખ જે નવ નિધિ છે. વિશેષમાં આક્રમ્યોજન ઊંચા, નવ યોજન પહોળા અને દશ યોજન લાંબા એવા આ નવ નિધિઓ આક્રમ્યોજન ઉપર પ્રતિષ્ઠિત હોય છે અને તેમનાં મુખ વૈદ્ય મંચિથી આસ્થાદિત હોય છે, તેમજ તેઓ સરખા, કનકમય, રત્નોથી લશ્પૂર અને ચક્ર, ચન્દ્ર અને સૂર્યના લાંબનથી યુક્ત હોય છે. વળી જોઈ નામના તેમજ વૈદ્યોપમા આયુષ્યવાળા તથા તે તે નિવાસ-સ્થાનવાળા એવા નાગકુમાર હોવા તેના અધિષ્ઠાત્રો છે.

૧ સંસ્કૃત-ભાષા—

નૈસર્ગ્યઃ પાણ્ડુકઃ પિંગલકઃ સર્વરત્નઃ મહાપદ્મઃ ।

કાલશ્ચ મહાકાલઃ માણવકઃ મહાનિધિઃ શત્ત્વઃ ॥

૨ હિંદુશાસ્ત્ર પ્રમાણે તો (૧) મહાપદ્મ, (૨) પદ્મ, (૩) સંખ, (૪) મગર, (૫) કમળો, (૬) શુક્ર-દ, (૭) કુન્દ, (૮) નીલ અને (૯) અર્ધ જે નવ નિધિ છે. એ વાતની નીચેના શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ મહાપદ્મશ્ચ પદ્મશ્ચ, શત્ત્વો મકરકચ્છવૌ ।

સુતુન્દ્રહન્દ્રનીલાશ્ચ, ચર્ચાશ્ચ નિધયો નવ ॥ ”

—અભિધાન-ચિન્તામણિ, કાં. ૨, શ્લો. ૧૦૭

૩ ‘પલ્યોપમ’ એ સંખ્યા-વાચક પારિભાષિક શબ્દ છે. એના સ્વરૂપ સાર જુઓ અનુયોગદ્વારે, સૂ. ૧૩૮ ૪ શુવનપતિ દેવના (૧) અસુર-કુમાર, (૨) નાગ-કુમાર, (૩) વિષ્ણુ-કુમાર, (૪) શુપર્ણ-કુમાર, (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) મેઘ-કુમાર, (૮) ઉદધિ-કુમાર, (૯) દ્રીપ-કુમાર અને (૧૦) દિક્ષુ-કુમાર એમ દશ પ્રકારોમાંના આ બીજો પ્રકાર છે.

‘ નૈસર્ગ ’ નિધિથી શહેર, ગામ, ખાણ, છાવણી ઇત્યાદિ સ્થાનોનું નિર્માણ થાય છે. ‘ પાણ્ડુક ’ નામના નિધિથી માન, ઉન્માન, પ્રમાણ ઇત્યાદિનું ગણિત અને ધાન્ય અને ણીજનો સંભવ છે. ‘ પિંગલ ’ નિધિ નર, નારી, હાથી અને ઘોડાઓનાં આભૂષણો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. ‘ સર્વ-રત્ન ’ નિધિ એ ચક્રવર્તીનાં ચોદ રત્નોનું ઉત્પત્તિ-સ્થાન છે. ‘ મહાપદ્મ ’ નિધિ શુદ્ધ અને રંગીન વસ્ત્રો પૂરાં પાડે છે. ‘ કાલ ’ નિધિથી ત્રણ કાળનું, જેતી વિગેરે કર્મનું અને શિષ્ટાદિકનું જ્ઞાન થાય છે. ‘ મહાકાલ ’ નિધિથી પરવાળા, લોહું, રૂપું, સોનું ઇત્યાદિની ખાણો ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ માણવક ’ નિધિથી સુભટો, આયુધો, અને કવચોની સંપત્તિ તથા સર્વે જાતની શુદ્ધ-નીતિ અને દણ્ડ-નીતિ પ્રકટ થાય છે. ‘ સંખ ’ નિધિથી ચાર પ્રકારના કાવ્યની સિદ્ધિ, નાટ્યની તેમજ નાટકની વિધિ અને સર્વ પ્રકારનાં વાદિત્રો ઉત્પન્ન થાય છે.

ગંગા નદીના મુખ આગળ આવેલા આગધે તીર્થમાંથી ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થતાં આ નવ નિધિઓનું સ્વરૂપ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ૬૬મા સૂત્રમાં આલેખવામાં આવ્યું છે એટલું નિવેદન કરી આ પ્રકરણ અત્ર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

ચૌદ રત્નોનાં નામ તથા માપ—

ચક્રવર્તી પાસે જે ચૌદ રત્નો હોય છે, તેનાં નામોના સંબંધમાં બૃહત્-સંગ્રહિણીની ૩૦૩ મી ગાથા પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ રેણાવહ ગાહાવહ, પુરોહિ ગય તુરય ચત્વર્હ દત્તી ।

ચક્રં છત્તં ચર્મ્મં, મણિ કાગિણી રમ્મ વંદો ય ॥ ” —આર્યા

અર્થાત્ (૧) મેનાપતિ, (૨) ગૃહપતિ, (૩) પુરોહિત, (૪) કુંજર, (૫) અશ્વ, (૬) વાર્ધકિ, (૭) સ્ત્રી, (૮) ચક્ર, (૯) છત્ર, (૧૦) ચર્મ (૧૧) મણિ, (૧૨) કાકિની, (૧૩) ખડ્ગ અને (૧૪) દંડ એ ઉપર્યુક્ત ચૌદ રત્નો છે.

આ રત્નોમાંનાં પ્રથમનાં સાત રત્નો પંચેન્દ્રિય છે, જ્યારે બાકીનાં સાત રત્નો એકેન્દ્રિય છે. આ પ્રત્યેક રત્નના નવ નિધિઓની જેમ હજાર હજાર દેવો અધિષ્ઠાયક છે. આમાંનાં સાત એકેન્દ્રિય રત્નોનું પ્રમાણ નીચે સુલબ છે—

૧ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થનું વિવરણવાળું હોવાથી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને સંક્રાંત જેમ ચાર પ્રકારની ભાષામાં રચાયેલું હોવાથી અથવા ગદ્ય, પદ્ય, ગ્રંથ અને ચોક્કું સ્વરૂપવાળું હોવાથી કાવ્યના ચાર પ્રકારો મળે છે.

૨ મસ્કૃત છાયા—

સેનાપતિઃ શૃહપતિઃ પુરોહિતઃ ગજઃ તુરગઃ વાર્ધકિઃ સ્ત્રી ।

ચક્રં છત્ર ચર્મ મણિઃ કાકિની રત્નઃ વૃણદ્વય ॥

૩ સ્ત્રી-રત્નની યેનિ સંપાદન હોય છે અને વળી તે ગર્ભ-વન્નિત છે અર્થાત્ સ્ત્રી-રત્નને સંતાન ઉત્પન્ન થતું નથી. આ વાતની પ્રજ્ઞાપના-મૂત્રના નવમા પદનું અતિમ સૂત્ર આક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સંભાવતાણં જોળી દત્તિરચણસ્ય, સંભાવસાણ જોળીય વત્તે જીયા ય પોગલા ય વક્કમંતિ વિઝક્કમતિ ચવંતિ યવચંચંતિ, નો સેવ વં જિવ્વજ્ઞાતિ । ”

“ચક્ષ્ણં છત્તં વંદં, તિષ્ઠિ વિ પ્યદં વામમિત્તાદં ।

ચમ્મં દુદ્ધત્વકીદં, વત્તીસં અંગુલાદં અસિ ॥

ચતુરંગુલો મળી પુણ, તસ્સદં ચેવ દ્વોદ વિચ્છિન્નણો

ચતુરંગુલપ્પમાણા, સુવર્ણવરકામિણી નેયા ॥”

—બૃહત્-સંઘહિણી, ગા૦ ૩૦૧-૩૦૨

અર્થાત્-ચક્ર, છત્ર અને દંડ એ ત્રણ રત્નો વામમાત્ર છે, ચર્મ-રત્ન બે હાથ બેટલું અને ખડ્ગ-રત્ન બન્નીસ વાંગળ બેટલું લાંબુ છે. વળી મથિ-રત્ન ચાર વાંગળ બેટલું લાંબું છે અને બે વાંગળ પહેાળું છે, જ્યારે ઉત્તમ સુવર્ણમય કાકિની રત્ન ચાર વાંગળ બેટલું છે.

પંચેન્દ્રિય રત્નોના આપના સંબંધમાં તે ચક્રવર્તીના જેઠ અને કાલને ઉચિત તેનું માપ હોયું તેમજ એમ લાગે છે. શાસ્ત્રમાં એના આપના સંબંધી કોઈ ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

ચૌદ રત્નોનો પૂર્વ ભવ—

ચક્રવર્તીના પંચેન્દ્રિય રત્નો પૈકી (૧) સેનાચતિ, (૨) ગૃહપતિ, (૩) પુરોહિત, (૪) વાર્ધકિ અને (૫) સ્ત્રી એ પાંચ રત્નો પૂર્વ ભવમાં સાતમી નરક, તેજસ્કાય અને વાયુકાય સિવાયની ગમે તે ગતિમાં હોય છે. આ વાતની નીચેની ગાથા સાક્ષી પૂરે છે.

“મંદલિભમણુઅરયણા હેસત્તમતેઽવાઽવજ્ઞેહિં ।

વસુદેવમણુઅરયણા, અણુત્તરવિમાનવજ્ઞેહિં ॥”

—બૃહત્-સંઘહિણી, ગા૦ ૨૬૮

બાકીનાં અશ્વ-રત્ન અને કુંજર-રત્નના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—

“તેરિચ્છમણુઅસંસા-ઽપહિં કપ્પાજો જો સહસારો ।

હયગચરયણુવાઓ, નેરહણ્હિં ચ સ્થવેહિં ॥”

—બૃહત્-સંઘહિણી, ગા૦ ૨૬૯

૧ સંસ્કૃત યાયા—

ચક્ષ્ણં છત્તં વંદનઃ શ્રીણ્યપિ પતાનિ વામમાત્રાણિ ।

ચર્મં દ્વિહસ્તકીદં દ્વાત્રિંશદ્ગુલામિ અસિઃ ।

ચતુરંગુલો મળિઃ પુનઃ તસ્યાર્ધં ચેવ અસ્તિ ચિસ્તીર્ણઃ ।

ચતુરંગુલપ્પમાણા સુવર્ણવરકામિની જ્ઞેયા ॥

૨ બે હાથ પહેાળા કરીને બિલા રહેલા પુરુષની આંગળાઓ વચ્ચે જે અંતર રહે, તે ‘વામ’ કહેવાય છે.

૩ વાંગળથી અર્ધ ‘પ્રમાણાંગુલ’ સમજાવું.

૪ નરક સંબંધી માહિતી માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૬૬મા પદનું ૨૫છીકરણ.

૫-૬ સંસ્કૃત યાયા—

માપદલિકમનુજરત્નાનિ અધઃસત્તમતેજોવાયુવર્જેભ્યઃ ।

વાસુદેવમનુજરત્નાનિ, અનુત્તરવિમાનવર્જેભ્યઃ ॥

તિર્યંકમનુજેભ્યઃ સંસ્થાતાયુષ્કેભ્યઃ કલ્પાદ્ યાવદ્ સહસ્રારાદ્ ।

હયગજરત્નોપપાતઃ નૈરયિકેભ્યશ્ચ સર્વેભ્યઃ ॥

અર્થાત્ અશ્વ-રત્ન અને કુંજર-રત્ન પૂર્વ ભવમાં સંખ્યાત વર્ષ આયુષ્યવાળા તિર્યચ અને મનુષ્ય તેમજ સહસ્રાર કલ્પસુધીના દેવ અને સાતે નરકો પૈકી ગમે ત્યાં હોઈ શકે.

ચક્રવર્તીનાં ચક્રાદિક એકેન્દ્રિય સાત રત્નો પૂર્વ ભવમાં દેવ-ગતિમાં હોય છે. તેમાં પછુ વળી અસુરકુમારથી તે ઈશાન કલ્પસુધીજ તેનો સંભવ છે, એમ નીચેની ગાથા ઉપરથી જોઈ શકાય છે કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“ વૈગિવિઅરયણાઈ, અસુરકુમારેહિં જાવ ઈસાળો ।

ડવવજ્જન્તિ અ નિયમા, સેસઠાણેહિં પઢિસેહો ॥”

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે પૂર્વ ભવમાં એકેન્દ્રિય રત્નોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં દેવ-ગતિ સિવાયની અન્ય ગતિઓ સંભવતી નથી.

ચૌદ રત્નોનો ઉત્તર ભવ—

ચક્રવર્તીનાં ચૌદ રત્નો પૈકી સ્ત્રીરત્નના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે તે મરીને છઠ્ઠી નરકમાં જાય છે. બાકીનાં છ પંચેન્દ્રિય-રત્નો પૈકી કોઈ ઉલ્લેખ કે નિયમ જોવામાં આવતો નથી. સાત એકેન્દ્રિય-રત્નોના સંબંધમાં તો એ દેખીતી વાત છે કે તેમને માટે તો તેઓ એકેન્દ્રિય હોવાને લીધે દેવ-ગતિ કે નરક-ગતિ સંભવતી નથી.

ચૌદ રત્નોનું કાર્ય—

આપણે ચૌદ રત્નોનાં નામ, માપ ઇત્યાદિ વિચારી ગયાં. હવે તેનું સ્વરૂપ વિચારી લઈએ. તેમાં ‘સેનાપતિ’ રત્ન એ સૈન્યનો નાયક છે અને તે ગંગા, સિન્ધુ ઇત્યાદિ સ્થલો ઉપર વિજય મેળવવામાં પરાક્રમી છે તે હાથમાં વિષમ અને ઉત્તત ભાગોને સરખા કરનારા તેમજ ૧૦૦૦ યોજન જેટલું જમીનમાં ઊંડું ઉતરી જનારા ‘દંડ’ રત્નને ધારણ કરી ‘અશ્વ’ રત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ ચક્રની મારફત સૈન્યની આગળ ચાલે છે. ‘ગૃહપતિ’ રત્ન સૈન્યને માટે દરેક મુકામે દિવ્ય લોજન તૈયાર કરી આપે છે. ‘પુરોહિત’ રત્ન શાંતિક વિધિમાં ભાગ લે છે. ‘કુંજર’ રત્ન તેમજ ‘અશ્વ’ રત્ન અતિશય વેગવાળા અને મહાપરાક્રમી હોય છે. ‘વાર્ધકિ’ રત્ન વિશ્વકર્મની મારફત પકાવ (સ્કન્ધાવાર) કરવામાં તેમજ તમિસ્તા અને ખણ્ડમપાટ મુકાબોમાં ઉન્નમ્મના અને નિમ્મના નદીઓના ઉપર પૂલ બાંધવામાં કુશળ હોય છે. ‘સ્ત્રી’ રત્ન અદ્ભુત વેપયિક સુખના સાધનરૂપ છે છ ખંડ સાધવાને સાડે બ્યારે ચક્રવર્તી પ્રયાણ કરે, ત્યારે ‘ચક્ર’ રત્ન સૌથી આગળ ચાલે છે અને દરરોજ એક યોજન ચાલે છે અને તે યત્ર ઉપર જય મેળવવામાં અનન્ય સાધન છે. ‘છત્ર’ રત્ન તેમજ ‘ચર્મ’ રત્ન ચક્રવર્તીના પકાવ જેટલા વિસ્તાર પામવાની શક્તિ ધરાવે છે એટલે કે ચક્રવર્તીના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં તે બાર યોજન જેટલાં આયામ

૧ સસ્ત્રીત છાયા—

પકેન્દ્રિયરત્નાનિ અસુરકુમારેમ્યો યાવત્ પેશાનાવ ।

ઉત્પન્નન્તે ચ નિયમાવ્ રોપસ્થાનેમ્ય પ્રતિષેષ ॥

૨ આ કાર્ય ગૃહપતિનું છે એમ જૂહવ-સંપ્રદિલીની દીઠ ઉપરથી એમ યાગ્ય છે, ત્યારે આવશ્યક-ચૂંમિમા તો તે કાર્ય વાર્ધકિનું હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આકારની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને યામોની અપેક્ષાએ દ્વિતીય પક્ષ છે

અને વિસ્તારવાળા બને છે. તેમાં વૈતાદ્ય પર્વતના ઉત્તર વિભાગમાં વસનારા મ્લેચ્છોએ આરાધન કરેલા મેઘકુમાર દેવોની વૃદ્ધિથી સૈન્યને બચાવ કરવાનું કાર્ય 'છત્ર' રત્ન કરે છે, જ્યારે સવારે વાવેલા ધાન્યને સાંજના ઉઝાવી આપવાનું કાર્ય 'ચર્મ' રત્ન કરે છે. 'કાકિની' અને 'મણિ' એ બે રત્નો સૂર્ય-ચન્દ્રની જેમ અંધકારનો નાશ કરવામાં અગ્ર ભાગ ભળવે છે. 'કાકિની' રત્ન વડે ૪૯ મંડલો આલેખવામાં આવે છે અને તે બાર યોજન સુધી પ્રકાશ પાઠવામાં સમર્થ છે.

ચક્રવર્તીની છ ખંડની સાધના—

ચક્રવર્તી છ ખંડ સાધવા નીકળે ત્યારે સૌથી આગળ 'ચક્ર' રત્ન ચાલે છે. પ્રથમ દિવસે આદ્યા બાદ તે રત્ન જ્યાં અટકે તેટલા માપને એક 'યોજન' ગણવામાં આવે છે. આવી રીતે તે રત્ન સહિત ચાલતાં ચાલતાં ચોડેક દિવસે ચક્રી પૂર્વ સમુદ્રના તટ ઉપર જઈ પહોંચે છે. ત્યાં છાવણી કરી આગધે તીર્થના અધિપતિને લક્ષ્યમાં રાખીને તે અષ્ટમ તપ કરે છે તેમજ 'પોષધ' ગ્રહણ કરે છે. આ ક્રિયા પૂર્ણ થતાં ચક્રી રથમાં બેસીને સમુદ્રમાં રથની ધરી સુધી રથને પ્રવેશ કરાવે છે. ત્યાર બાદ પોતાના નામથી અંકિત એક બાણ તે આગધે તીર્થના અધિપતિ ઉપર ચૂકે છે. એ બાણ તેની સલામાં જઈ પડે છે. તે બેઠને પ્રથમ તો તે અધિપતિ કોપાવમાન થાય છે, પરંતુ તેના ઉપરના દિવ્ય અક્ષય વાંચીને તે શાંત બની જાય છે. ત્યાર પછી તે બાણ તેમજ સારજૂત વસ્તુઓ ચક્રીને અર્પણ કરે છે.

તેમ થતાં ચક્રી રથ સહિત છાવણીમાં પાછા આવે છે અને અષ્ટમનું પારણિક (પારણું) કરે છે અને આગધે તીર્થપતિને ઉદ્દેશીને અષ્ટાઙ્ગિકા મહોત્સવ કરે છે. આ કાર્ય સમાપ્ત થતાં પાણું ચક્ર-રત્ન આકાશમાં ચાલવા મંડે છે. ચાલતું ચાલતું તે અને તેની પછવાડે ચક્રવર્તી પણ

૧ આ 'કાકિની' રત્નનો આકાર અધિકરણી જેવો હોય છે. વળી તે ૭૨૯ (પત્ર) વાળું, બાર હાંસવાળું, સરખા તળિયાવાળું અને આઠ કલ્પિકાવાળું હોય છે. આ વાત 'ત્રિપદિ-સલાકા-પુરૂષ-ચરિત્ર' ના પ્રથમ પર્વના ચોથા સર્ગ ઉપરથી જાણી શકાય છે.

૨ આ રત્નને દ્વાયે અથવા માથે ધારણ કરવાથી તે સમગ્ર ઉપદ્રવ તેમજ રોગનું નિવારણ કરે છે.

૩ આગલે દિવસે એકજ વાર ભોજન કરેલુ અર્થાત્ એકાસણું કરવું, ત્યાર બાદ ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરી છ ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ત્યાર પછી પાણું એકાસણું કરવું અર્થાત્ આ પ્રમાણે આઠ વારના ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે 'અષ્ટમ' કહેવાય છે.

૪ 'પોષ' ઘટે દ્વિત્તિ પોષધઃ' એ 'પોષધ' શબ્દનો બ્યુત્પતિ-અર્થ છે. કહેવાની મતભાવ એ છે કે જે પર્વની પ્રુદિ કરે તે 'પોષધ' કહેવાય છે. આના ચાર પ્રકાર છે—(૧) આહાર-પોષધ અર્થાત્ અદ્યમી અને ચતુર્દશી જેવા પર્વને દિવસે ઉપવાસ ભિંગેરે તપ કરવું તે; (૨) શરીર-સંકાર ન કરવો તે; (૩) શબ્દચર-પોષધ અર્થાત્ અદ્યયર્થ પાળવું તે; અને (૪) અભ્યાપાર-પોષધ અર્થાત્ સાવધ વ્યાપાર (પાષમય આચરણ)નો ત્યાગ કરવો તે.

ત્રિપદિ-સલાકા-પુરૂષ-ચરિત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ચતુષ્પદ્યો ચતુર્થોદિ-કુવ્યાપારનિપેધનમ્ ।

બ્રહ્મચર્યક્રિયાસ્નાના-વિત્યાગઃ ‘પોષધ’ વ્રતમ્ ॥”

—પૃ ૧, સં ૩, શ્લો ૧૪૧.

આ પોષધ વ્રત શ્રાવકોના બાર વ્રતો પૈકી અગ્રારમુ છે અને તે હુંક સમયના ચારિત્ર (દીક્ષા)રૂપ છે.

સૈન્ય સહિત દક્ષિણ સાગર ઉપરના વરદામ તીર્થે આવી પહોંચે છે. માગધતીર્થના અધિપતિને સાધવાને જે કાર્ય કર્યું હતું તેવુંજ કાર્ય અત્ર પશુ ચક્રવર્તી કરે છે. અર્થાત્ અષ્ટમ તેમજ પોષધ કરી રથમાં બેસી સમુદ્રમાં પ્રયાણ કરી તે વરદામ તીર્થાધિપતિને ઉદ્દેશીને તેના ઉપર પોતાના નામથી અંકિત બાણ છોડે છે. આ બાણ બાર ચોળન ઉલ્લંઘન કરી તેની સહામાં જઈ પહોંચે છે. આ બોધને તે તીર્થાધિપતિને ઘણેજ શુભેસો ચઢે છે, પરંતુ તે બાણ હાથમાં લઈ તેના ઉપરના અક્ષરો વાંચતાં તેના રોષ ઉતરી જાય છે અને તે પશુ તે બાણ તેમજ અન્ય ઉત્તમ વસ્તુઓ ચક્રવર્તીને ભેટ આપી ચાલ્યો જાય છે. ચક્રવર્તી અત્ર પશુ રથમાં બેસી છાવણીમાં આવી પારણું કરી વરદામ પતિનો અષ્ટાઙ્ગિકા મહોત્સવ કરે છે.

પછીથી ચક્રી ચક્રાનુસારે પશ્ચિમ દિશામાં આવેલા પ્રભાસ તીર્થ તરફ પ્રયાણ કરે છે અને ઉપર બોધ ગયા તેમ ત્યાં જઈ તે તીર્થપતિને પશુ પોતાને વશ કરી લે છે. ત્યાર બાદ તે (લવણ) સમુદ્રના દક્ષિણ તટ ઉપર આવેલી સિન્ધુ નદીની અધિષ્ઠાયિકા દેવીને પશુ અષ્ટમ તપ કરવા પૂર્વક જીતી લે છે. ત્યાર પછી ઇશાન કોણ તરફ પ્રયાણ કરતાં કરતાં ચક્રી જે ભરતાર્થની મધ્યમાં આવેલા વૈતાલદય પર્વતના અધિપતિને પશુ એવી રીતે જીતી લે છે. ત્યાર બાદ ચક્ર-રત્નનું અનુસરણ કરતા ચક્રી 'તમિસ્ત્રા શુક્રા આગળ આવી પહોંચે છે. ત્યાં તે શુક્રના અધિષ્ઠાયક કૃતભાસ્ત્યને ઉદ્દેશી અષ્ટમ તપ કરી તેને વશ કરી લે છે. બીજે દિવસે ચક્રી પોતાના સેનાપતિને 'અર્મ' રત્નની સહાય વડે સિન્ધુ નદી ઉતરી સિન્ધુ સમુદ્ર અને વૈતાલદય પર્વતની મધ્યમાં આવેલા સિન્ધુના દક્ષિણ નિષ્કૃતને સાધવા જોકલે છે. તે કાર્યમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી સેનાપતિ પાછો આવતાં ચક્રવર્તી તમિસ્ત્રા શુક્રાનું દ્વાર બિઘાડવા તેને આજ્ઞા કરે છે. એ શુક્રના અધિષ્ઠાયકને ઉદ્દેશીને સેનાપતિ અષ્ટમ તપ કરવા પૂર્વક ચક્રીના 'દંડ' રત્ન વડે તે શુક્રના દ્વાર ઉપર ત્રણ વાર તાડન કરે છે. તેમ થતાં તે દ્વાર બિઘડી જાય છે એટલે ચક્રી 'કુંજર' રત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ, 'મણિ' રત્નને તેના દક્ષિણ કુન્ભસ્થલ ઉપર સ્થાપન કરી 'કાકિની' રત્નથી મંડલોને આવેખતા તે શુક્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તમિસ્ત્રા શુક્રના મધ્ય ભાગમાં આવેલી તથા તે શુક્રની પૂર્વ ભિત્તિ (ભીત) માંથી નીકળી પશ્ચિમ ભિત્તિમાં યઇને સિન્ધુ નદીને મળનારી એવી 'ઉન્મગ્ના' અને 'નિમગ્ના' નદી આગળ તેઓ આવી પહોંચે છે. તે નદીઓને પેલે પાર સૈન્ય સહિત જઈ શકાય તેટલા માટે ચક્રી 'વાર્ધકિ' રત્ન પાસે પૂલ બંધાવી તે દુસ્તર નદીઓ સુખેથી સૈન્ય સહિત ઉતરી જાય છે. અનુક્રમે પ્રયાણ કરતાં તેઓ તમિસ્ત્રા શુક્રના ઉત્તર દ્વાર પાસે આવી પહોંચે છે એટલે તે દ્વાર આપોઆપ બિઘડી જાય છે. એટલે ત્યાં યઇને સૈન્ય સહિત ચક્રી તે શુક્રની ગહાર નીકળી જાય છે.

હવે ચક્રી ઉત્તર ભરતાર્થનો વિજય કરવાને ઉત્તર ખંડમાં પ્રવેશ કરે છે. તે ખંડમાં કિરાતો સાથે યુદ્ધ ધાય છે. આ યુદ્ધમાં કિરાતો દ્વારી જવાથી તેઓ સિન્ધુ નદીમાં એકઠા મળી

૧ આ તમિસ્ત્રા શુક્ર પચામ ચોળન લાખી છે.

૨ ચક્રવર્તી શ્રવે ત્યાં સુધી આ મંડલો રહે છે અને તેનો પ્રકાશ સંમુખ દિશાએ બાર બારણા તરફ જે ચોળન છૂંપી અને બેધરૂં આઠ ચોળન સુધી છે.

૩-૪ ઉન્મગ્ના નદીમાં પત્થરની સિલા પણ ઉગ્રિજા (તંબુ)ની જેમ તરે છે, જ્યારે નિમગ્નામાં તે ઉગ્રિજા પણ સિલાની માફક દૂબે છે.

પોતાના કુલ-દેવતા મેઘકુમાર તથા નાગકુમારનું અદ્યમ તપ કરવા પૂર્વક આરાધન કરે છે. તે દેવો પ્રકટ થઈ પોતાના સેવકોની વિનંતિ સ્વીકારી ચક્રીને સાત દિવસ પર્યંત મૂંઝળધાર વૃદ્ધિ વડે હિરાન કરે છે. આ દરમ્યાન ચક્રી ચર્મ અને છત્રની સહાયથી સૈન્યનું રક્ષણ કરે છે. સાત અહોનિશ (દિવસ અને રાત) ઉપદ્રવ ચાલુ રહેવાથી અંતમાં ચક્રી ગુસ્સે થતાં તેના સોળ હજાર અંગરક્ષક દેવો મેઘકુમારને યથાવિધ વસ્તુથી વાઢેફ કરી તેમની પાસે મેઘને સંહરવાનું કાર્ય કરાવે છે. ત્યાર બાદ તે કિરાતો તેમના કુળદેવતા નાગકુમારની આજ્ઞાનુસાર ચક્રીને શરણે લેખ છે. આ પ્રમાણે ચક્રી કિરાતો ઉપર વિજય મેળવે છે.

અન્યદ્વા તે પોતાના સેનાપતિને સિન્ધુના ઉત્તર નિષ્કૂટને સાધવા મોકલે છે. તે કાર્યમાં જય મેળવી તે પાછો ફરતાં ચક્રવર્તી સૈન્ય સહિત શુદ્ધ હિમાલય તરફ પ્રયાણ કરે છે. આ પર્વતના દક્ષિણ નિતમ્બ પાસે આવી ત્યાં પડાવ કરી એ પર્વતના અધિષ્ઠાયક દેવને ઉદ્દેશીને અદ્યમ તપ તથા પોષધ કરી ત્રણ દિવસના પોષધને અંતે ચક્રી રથમાં બેસી પર્વતની સમીપ જઈ રથના અગ્રભાગથી તે પર્વતને ત્રણ વાર પ્રહાર કરી પોતાના નામથી અંકિત એવું બાણ છોડે છે. આ બાણ બહોતેર મોજાનનું ઉલ્લંઘન કરીને તે અધિષ્ઠાયક પાસે આવી પહોંચે છે. આ દેવ પણ પ્રથમ તો ક્રોધાતુર થાય છે, પરંતુ એ બાણ ઉપરના અક્ષરો વાંચી શાંત પડી જાય છે. પછી તે દેવ પણ બાણ તથા અન્ય વસ્તુઓ ચક્રીને ભેટ કરી વિદાય થાય છે. રથને પાછો વાળી ચક્રી ઝડપભરૂં પાસે આવે છે. રથાગ્ર વડે ત્રણ વાર તેનું તાડન કરી તે ફૂટના પૂર્વ ભાગ ઉપર પોતે ચક્રી થયાનો 'કાકિની' રત્નથી ઉલ્લેખ કરે છે. ત્યાંથી પાછા ફરી છાવણીમાં આવી તે પારણું કરે છે, તેમજ શુદ્ધ હિમાલય તરફના અષ્ટાદ્વિંશ મહોત્સવ કરે છે.

અનુક્રમે ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ચક્રી ચક્રની પછવાડે પછવાડે ગંગા નદી પાસે આવી સિન્ધુ દેવીની જેમ તેની અધિષ્ઠાયક ગંગા દેવીને ભૂતીલે છે. ત્યાર બાદ દક્ષિણ દિશામાં પ્રયાણ કરતાં તેઓ ખંડપ્રપાતા શુદ્ધા નજીક આવી પહોંચે છે. તમિસ્તા શુદ્ધા સંબંધમાં જે કાર્ય ચક્રીએ કર્યું હતું, તેમ તેઓ અત્ર પણ કરી આ શુદ્ધા નાટ્યમાલ નામના અધિષ્ઠાયકને વશ કરી લે છે. ત્યાર બાદ સેનાનીને અર્ધ સૈન્ય લઈને ગંગાનો પૂર્વ નિષ્કૂટ સાધવા મોકલે છે. તે કાર્ય પૂર્ણ કરી સેનાની પાછા ફરતાં ચક્રી તેની પાસે તમિસ્તાની ભારૂક આ શુદ્ધા દ્વાર ખોલાવી સૈન્યસહિત તેમાં પ્રવેશ કરી ઉન્નમગ્ના અને નિમગ્ના નદીઓ ઓળંગી તેઓ તે શુદ્ધાની બહાર આવે છે.

પછી ગંગાના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર છાવણી નાખી નવ નિધાન પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી ચક્રી અદ્યમ તપ કરે છે એટલે તે નવ નિધિ પ્રકટ થાય છે. તેમ થતાં તે પારણું કરી આ નવ નિધિને અંગે અપટાઙ્ગિકા મહોત્સવ કરે છે. ત્યાર બાદ ચક્રીની આજ્ઞાથી સેનાપતિ ગંગા નદીના પૂર્વ દિશામાં રહેલા બીજા નિષ્કૂટ ઉપર વિજય મેળવી આવે છે.

આ પ્રમાણે ચક્રવર્તી ગંગા તેમજ સિન્ધુ નદીની બંને બાજુના મળીને ચાર નિષ્કૂટોથી અને તેના મધ્યમાં રહેલા બે ખંડથી છ ખંડવાળા કહેવાતા બરતક્ષેત્ર ઉપર વિજય મેળવે છે. આવી રીતે તેનું છ ખંડ સાધવાનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં તે ચક્ર તેમજ સૈન્ય સહિત પોતાની રાજધાનીમાં જઈ પહોંચે છે.

ચક્રવર્તીના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવ—

ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવમાં દેવ-ગતિ કે નરક-ગતિમાં જ હોય છે; એ સિવાયની બાકીની જ ગતિમાં તેના સંભવ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“અરિહંતચક્કવટ્ટી, વલ્લહેવા તહ ચ વાસુદેવા ચ ।

ન મણુયતિરિર્ણહિતો, અણંતરં ચેવ જાયંતિ ॥”

—બૃહત્-સંગ્રહિણી, ગા. ૨૯૫.

વિશેષમાં જો ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવમાં નરક-ગતિમાં હોય, તો તે પણ પ્રથમ નરકજ સમજવી. જ્યારે દેવ-ગતિને સારૂ ‘સર્વાર્થસિદ્ધ અને ‘અનુત્તર વિમાન સિવાય ગમે તે સ્થાન સંભવી શકે છે.

જો ચક્રવર્તી રાજ્ય છોડી સંયમ ચક્રણ કરવા પૂર્વક પંચત્વ પામે, તો તે દેવગતિ પામે અથવા તો મોક્ષે પણ જાય, પરંતુ ગૃહસ્થ તરીકે જ આરિત્ર અંગીકાર કર્યા વિના મરણ પામે, તો તે સાતમી નરકે જાય.

ચક્રવર્તીની સંખ્યા—

સોળ હજાર યજ્ઞોથી સેવિત તથા “૫નરદેવ” તરીકે પણ જોળખાતા ચક્રવર્તીની સંખ્યા સંબંધી હવે વિચાર કરવામાં આવે છે. જમ્બુદ્વીપ આશ્રીને ચક્રવર્તીની જઘન્ય સંખ્યા ચારની છે અર્થાત્ ગમે તે કાળમાં મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી ચાર વિજયોમાં તો ચક્રવર્તી હોયજ (આ વાત તીર્થકરને પણ લાગૂ પડે છે), જ્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ત્રીસની છે અર્થાત્ મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી અઠ્ઠાવીસ વિજયોમાં (કેમકે બાકીના ચાર વિજયોમાં વાસુદેવોનો સંભવ છે), ભરતમાં તેમજ ઔશવતમાં એકી વખતે ૩૦ ચક્રવર્તીઓ હોઈ શકે (આ વાત તીર્થકરના સંબંધમાં ઘટતી નથી, કેમકે તેમની સંખ્યા તો ૩૪ની છે, કેમકે તેઓનો સંભવ બત્રીસે વિજયોમાં હોઈ શકે છે).

૧ સંસ્કૃત છાયા—

અરિહંતચક્રવર્તિનો વલ્લહેવાસ્તથા ચ વાસુદેવાચ્ચ ।

ન મનુજતિયમ્મ્યોઽનન્તરં ચેવ જાયન્તે ॥

૨ અરખાવે બૃહત્-સંગ્રહિણીની ૨૯૨ માં ગાયા.

૩-૪ વેમાનિક દેવોના કલ્પાતીત નામના બેદના નવ ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને વિજયાદિક વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા એમ બે ભેદો છે. તેમાં દ્વિતીય બેદના (૧) વિજય, (૨) વૈજયન્ત, (૩) જયન્ત, (૪) અપરાજિત અને (૫) સર્વાર્થસિદ્ધ એમ પાંચ વિમાનો આજ્ઞાને પાંચ અવાતર ભેદો છે. આ પાંચ વિમાનોને ‘અનુવર’ કહેવામાં આવે છે. આ પાંચે પ્રકારના અનુવર વારી દેવોમાંના પ્રથમના ચાર પ્રકારના દેવો દ્વિયરમ અવવાળા છે એટલે કે તેઓ અદિધ્યાં સ્વર્ગને મનુષ્ય તરીકે જન્મતરી, ફરીથી અનુવર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ મનુષ્ય થઈ સિદ્ધ થાય છે (આ સંબંધમાં મતાન્તરો છે); જ્યારે સર્વાર્થસિદ્ધ વારી દેવો એકાવતારી છે, એટલે તેઓ ત્રીણી સ્વર્ગ મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જાય છે.

૫ ભગવતીમાં દેવના મહાવેશા દ્યૌદેવ, નરદેવ, ધર્મદેવ, દેવાધિદેવ અને ભાવદેવ એ પાંચ પ્રકારે પૈકી એક.

આ ઉપરથી એ પણ જોઈ શકાય છે કે જમ્બૂદ્વીપ આશ્રીને ચક્રવર્તીનાં પંચેન્દ્રિય રત્નોની જાન્ય સંખ્યા ૨૮ની છે, બ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ૨૧૦ની છે. આ વાત એકેન્દ્રિય રત્નોને પણ લાગૂ પડે છે.^૧

માન અને મદ સંબંધી વિચાર—

જોકે આપણે પરમા પૃથમાં માન અને મદમાં શું ફેર છે એ વિચારી ગયા છીએ, છતાં અત્ર એ નિવેદન કરવું અનાવરયક નહિ ગણાય કે આ એ શબ્દોમાં પણ ફેર રહેલો છે એ વાતની શ્રીચિમ્બસૂરિકૃત ‘સંવેગદ્રુમકન્દલી’નું દ્વિતીય પદ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત ‘અયોગબલ-રોહિતા’નું ૨૫મું પદ સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં પદાંયવાચક શબ્દોમાં પણ કથંચિત્ (કોઈક રીતે) ભિન્નતા રહેલી છે એ વાતનું શ્રીખમ્બસૂરિકૃત ‘ચતુર્વિંશતિકા’ના ૮૩મા પદમાં ભિન્ન અર્થમાં વાપરેલા ‘લા’ અને ‘પ્રભા’, શ્રીમાનદેવસૂરિકૃત ‘લઘુશાન્તિસ્તોત્ર’ના ૧૧મા પદમાં વાપરેલા ‘કીર્તિ’ અને ‘યશસ્’ અને જમ્બૂદ્વીપ-પ્રસૂતિના ૪૩મા સૂત્રમાં વાપરેલા ‘જ્યોત્સું’ અને ‘વિજ્યોત્સું’ શબ્દો પણ સમર્થન કરે છે.

અત્ર એ પણ ઉમેરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે દશમા અને પચીસમા પદોમાં તેમજ આ પદમાં પણ ‘મદ’નો અર્થ ‘હર્ષ’ પણ કરી શકાય છે અને તે અર્થ જિનેશ્વરના સંબંધમાં ઘટી પણ શકે છે, કેમકે તેઓ સર્વજ્ઞ હોવાથી કોઈ પણ વસ્તુ તેમની બાહ્ય અહાર નહિ હોવાથી તેમજ કદા મરકરીથી તેઓ સર્વથા વિમુખ હોવાથી તેમને હર્ષ સંભવી શકતો નથી. વળી ‘તીર્થંકર’ નામ-કર્મના વિપાકરૂપ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી પણ તેમને હર્ષ નજ આપ એ સ્વાભાવિક છે, કેમકે તેઓ એક વિશ્વલા નર છે. કહું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ યસ્ય ॥ હર્ષો, પ્રિયદિ વિપાદો રજે ચ ધીરત્વમ્ ।

તં સુવત્રવચતિલકં, જનયતિ જનની સુતં ધીરલમ્ ॥ ”

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પદો ‘દ્વિપદી’ નામના છંદમાં રચાયેલાં છે. છન્દોનુસાસનમાં તેનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

“ પચ્ચગૌ દ્વિતીયપદો જો લીર્વા દ્વિપદી. ”

આનું વિવરણ કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ લખે છે કે—

“ વક્ત્રઃ પદમાત્રઃ પદ્મ ચતુર્માત્રા ગુરુશ્ચ । તથા દ્વિતીયપદો ચમગૌ જો લીર્વા દ્વિપદી. ”

૧ સરખાવો જમ્બૂદ્વીપ-પ્રસૂતિ.

૨ સરખાવો ભક્તોમર-સ્તોત્રનું ૨૨મું પદ.

૩ આવા છંદમાં રચાયેલું એક પદ આચાર-દિનકર (૫૭ ૧૧૭)માં દર્શિગોચર થાય છે. તે પદ નીચે મુજબ છે:—

“ દયામલામકરુણાજિતબહુસૌમાગ્યસંહતિઃ

કુહુમધર્ષવર્ણનીયદ્યુતિમત્સિંધવિનાવિરતાંહસિઃ ।

કુહુમોદ્માસચારુતરતલ્લવરતુલ્યકેતુધારણો

રચયતુ સર્વમિદ્ધમતિમુગ્ધગમ્મતિયશઃ સુદાક્ષઃ ॥ ”

ટીકા

સ્તૌતીતિ । ‘સ્તૌતિ’ વન્દતે । ‘સમન્તતઃ’ સર્વતઃ । ‘સ્મ’ इति અતીતાર્થદ્યોતકો નિપાતઃ । ‘સમવસરણભૂમૌ’ સમવસ્યતિસિતૌ । ‘યમ્’ । ‘સુરાવલિઃ’ ત્રિદશમાલા । ‘સવલ-કલાપકલિતા’ સરુલેન-સપગ્રેણ કલારુલાપેન-વિજ્ઞાનફદમ્બકેન કલિતા-યુક્તા । ‘અપમદા’ અપેતદર્પા । ‘અરુણકરં’ આતામ્રવાણિમ્ । ‘અપાપદં’ અપગતાવિપદમ્ । ‘તમ્’ । ‘જિનરાજવિસરં’ જિનેન્દ્રદ્વન્દમ્ । ‘ઉજ્જાસિતજન્મજરં’ ઉજ્જાસિતજનનવિસસમ્ । ‘નમામ્યહં’ નતોઽસ્મિ । ‘સકલકલા’ સન્નોલાહલા । ‘કલા’ મધુરા । ‘અપકલિતાપં’ અપગતકલહસન્તાપમ્ । ‘અદારુણકરં’ અદારુણં-અરૌદ્રં કરોતિ યસ્તમ્ । ‘અપાપદં’ અપાપં-પુણ્યં તત્ત્વદમ્ । યં સમ-વસરણભૂમૌ સુરાવલિઃ સ્તૌતિ સ્મ તં જિનરાજવિસરં નમામ્યહં इत्यन्वयः ॥ ૭૦ ॥

અવચૂરિઃ

સુરેન્દ્રધેણી યં જિનેન્દ્રદ્વન્દ સ્તૌતિ । સમન્તતઃ-સર્વતઃ । સ્મેત્યતીતાર્થકમ્ । સમવસરણભૂમૌ । કિંમૂતા ? । સકલાઃ-સમસ્તાઃ કલા-વિજ્ઞાનાનિ તાસાં કલાપેન-સમુદેન કલિતા-સહિતા । અપમદા-અપગતમદા । સહ કલકલેન-કોલાહલેન ઘર્તતે । કલા-મધુરા । તં જિનેન્દ્રવિસરમહં નમામિ । કિંવિ-શિષ્ટમ્ ? । અરુણી-આરક્તૌ કરૌ-હસ્તૌ યસ્ય । અપગતા આપદૌ યસ્માદ તમ્ । વિનાશિતજન્મજરમ્ । અપકલિતાપમ્-અપગતકલહસન્તાપમ્ । અદારુણમ્-અરૌદ્રં કરોતીતિ તમ્ । અપાપં-પુણ્યં દ્વદ્વાતીતિ તમ્ ॥ ૭૦ ॥

અન્વયઃ

સકલ-કલા-કલાપ-કલિતા, અપ-મદા, સ-કલકલા, કલા સુર-આવલિઃ યં સમવસ-રણ-ભૂમૌ સમન્તતઃ સ્તૌતિ સ્મ, તં અરુણ-કરં, અ-પાપ-દં, ઉજ્જાસિત-જન્મજ-રં, અપ-કલિ-તાપં, અ-દારુણ-કરં, અપ-આપદં જિન-રાજન્-વિસરં અહં નમામિ ।

શીખદાર્થ

સ્તૌતિ (ધા૦ સ્તુ)=સ્તુતિ કરે છે.

સમન્તતઃ=સર્વ દિશામાં.

સ્મ=અતીતાર્થદ્યોતક અન્વય.

સમવસરણ=ધર્મ-દેશનાનું સ્થલ.

મૂમિ=સ્થલ.

સમવસરણભૂમૌ=સમવસરણની ભૂમિમાં.

યં (મૂ૦ યદ)=જેને.

સુરાવલિઃ=સુર-શ્રેણિ, દેવોની પંક્તિ.

કલા=કળા.

કલાપ=સમૂહ.

કલિત (ધા૦ કલ)=પામેલા.

સકલકલાકલાપકલિતા=સમસ્ત કળાઓના

સમૂહને પ્રાપ્ત કરેલા.

અપમદા=નિરભિમાની.

અરુણ=રક્ત, રાતા.

અરુણકરં=રક્ત છે હસ્તો બેના બેવા.

રાજન્=રાજ.

વિસર=સમૂહ.

જિનરાજવિસરં=જિનવરના સમૂહને, જિને-

-દ્વના સમુદાયને.

उज्जासित (घा० जस्)=नाश करेव.

उज्जासितजन्मजरं=नाश कर्था छे-अन्त
आपुये छे नन्म અને વૃદ્ધાવસ્થાનો જેણે
એવા.

नमामि (घा० नम्)=नमं भुं.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

कलकल=कौलाहल

सकलकला=कौलाहल सहित, शब्दायमान.

कला (मू० कल)=मधुर.

कलि=(१) कलह, कंकास; (२) कलि (युग).

अपकलितापं=दूर कर्था छे કલહ અને સંતાપ

અથવા કલિનો સંતાપ જેણે એવા.

दारुण=भयंकर.

अदारुणकरं=भयंकर कृत्यने नहि करनाश.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોને વન્દન—

“ સમસ્ત (વિજ્ઞાનાદિક) કળાના સમૂહથી યુક્ત એવી, વળી ત્યાગ કર્યો છે અભિમા-
નનો જેણે એવી, તથા (જોયે સ્વરે સ્તુતિ કરતી હોવાથી) કૌલાહલે કરીને યુક્ત એવી તેમજ
(મધુર સ્વરે કરીને) મધુર એવી સુર-ત્રેણિ જે (જિનેન્દ્ર-સમુદાય) ની સમવસરણમાં
ચારે દિશામાં સ્તુતિ કરતી હવી, તે રક્ત હસ્તવાળા, પુણ્યને આપનારા, વળી નાશ કર્યો છે
જન્મ અને જરાનો જેણે એવા, તેમજ વળી દૂર કર્યા છે કંકાસ અને સંતાપ [અથવા કલિ
(યુગ) નો સંતાપ] જેણે એવા, વળી ભયંકર કૃત્યથી વિમુખ તેમજ નષ્ટ થઈ છે વિપત્તિઓ
જેનાથી [અથવા જેની] એવા તે જિનેન્દ્ર-સમુદાયને હું પ્રણામ કરું છું.”—૭૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-વિચાર—

આ પદના પ્રથમ ચરણમાંનાં ઘણાં ખરાં પદો સકારથી અર્થ થાય છે એ અને આનાં દ્વિતીય
તેમજ ચતુર્થ ચરણમાં ‘ કલકલાકલાપકલિતા ’ શબ્દો ખૂબીથી વાપરવામાં આવ્યા છે એ આ
શ્લોકની ચમત્કૃતિમાં વધારો કરે છે.

વિશેષમાં ‘ દ્વિપદી ’ ના લક્ષણના સંબંધમાં જે એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે ખીલ
અંકવાળો યાને પહેલે વહેલો ચાર માત્રાવાળો ગણ્ય ક્યાં તો જગણ હોવો એઇએ અથવા
તો તેના ચારે અક્ષરો લઘુ હોવા એઇએ એમાંનો દ્વિતીય વિકલ્પ આ પદના તૃતીય ચરણ—

૨	૧	૧	૧	૨	૨	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨
તં	જિ	ન	રા	જ	વિ	સ	ર	મુ	જ્ઞા	સિ	ત	જન	મ	જ	રં	ન	માય	ય	રં
																જ		ગ	

—ઉપરથી એઇ શકાય છે.

૧ મમવસરણના અર્થ આર ૯૪ આ શ્લોક તરફ દૃષ્ટિપાત કરો.

૨ મામુદિક શાસ્ત્રમાં મધુરણોનાં દરજા અને ચરણ રકના વર્ણવ્યા છે.

૩ જિન શાસ્ત્રમાં પણ કેળ, દાપર, ત્રેતા અને કલિ એમ ચાર યુગો તેમજ તે કેટલાં કેટલાં વર્ષોના છે એ
વિશેષ રીતે છે. બુદ્ધો ભગવતી.

૪ આવી તરીકા ઉરમાં પદના દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોને પણ લાગુ પડે છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનાવ-
રણ નહિ મળે કે ‘ દ્વિપદી ’ નો જોગ પણ ચાર લઘુ અક્ષરવાળો પણ હોઇ શકે એ વાતને ચરિતાર્થ કરનાર એક
પણ પદ આ શાસ્ત્રમાં નથી

जिनागमाय नमः—

भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि परास्तविस्फुरत्—

परमतमोहमानमतनूनमलं घनमघवते हितम् ।

जिनपतिमतमपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं

परमतमोहमानमत नूनमलह्ननमघवतेहितम् ॥ ७१ ॥

—द्विपदी

टीका

भीमेति । ‘भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि’ भीमे महाभवान्धौ भवन्ति भीतयो
यास्तासां विभेदि—भेदनशीलम् । ‘परास्तविस्फुरत्परमतमोहमानं’ परास्तानि—क्षिप्तानि विस्फुरन्ति
परमतानि मोहश्च मानश्च येन तम्, अथवा मोहात्—अज्ञानात् मानो मोहमानो—मिथ्याभिमानः परं-
मकुटं विस्फुरत् यथा भवत्येवं अस्तः परमतानां मोहमानो येन तम् । ‘अतनूनं’ तनु च ऊर्न
च यन्न भवति । ‘अलं’ अत्यर्थम् । ‘घनं’ निविडं प्रमेयगाढम् । ‘अघवते’ पापान्विताय ।
‘हितं’ श्रेयस्कारि । ‘जिनपतिमतं’ सर्वज्ञप्रवचनम् । ‘अपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं’ अपा-
राणि—अपर्यन्तानि यानि मर्त्यानां अपराणां निर्हृतेष्व—निर्वाणस्य सम्बन्धीनि शर्माणि—सुखानि
तेषां कारणं—हेतुः । ‘परमतमोहं’ परमं तमो हन्ति यत् तत्, अथवा परमतमा—अदिशयेन परमा
ऊहाः—तर्का यन्न तत् । ‘आनमत’ प्रणमत । ‘नूनं’ निश्चयेन । ‘अलह्ननमघवता’ नास्ति
लह्ननं—अभिभवो यस्य तेन मघवता—महेन्द्रेण, सामर्थ्याद्ध्युतस्वर्गनाथेन । ‘ईहितं’ अभिल-
षितम् । जिनपतिमतं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ७१ ॥

अबचूरिः

भीषणमहासंसारसमुद्रोत्पन्नमथविदारकम् । परास्ताः—परिक्षिप्ता विस्फुरन्तः परमतमोहमाना
येन । यद्वा मोहाद्—अज्ञानान्मानो—मिथ्याभिनिवेशः परमतानां मोहमानौ वा । तनु—तुच्छभूतम्—अपूर्णं च
न । अलम्—अत्यर्थं घनं—निविडं प्रमेयगाढम् । अघवते—पापिने अहितं—न श्रेयस्कारि । अपाराण्यपर्य-
न्तानि मर्त्यानामपराणां निर्वाणस्य शर्माणि तेषां कारणम् । परमं तमो हन्ति । यद्वा परमतमा ऊहा
यस्मिन् । आनमत—प्रणमत । नूनं—निश्चितम् । न लह्ननम्—अभिभवो यस्य च चासौ मघवा च तेन
सामर्थ्याद्ध्युतनाथेन ईहितम्—अभिलषितम् ॥ ७१ ॥

अन्वयः

भीम—महत्—भव—अब्धि—भव—भीति—विभेदि, परास्त—विस्फुरत्—पर—मत—मोह—मानं, अ-
तनु—ऊर्न, अलं, घनं, अघवते हितं, अपार—मर्त्य—अमर—निर्वृति—शर्मन्—कारणं, परम—तमस्-
हं (अथवा परमतम—ऊहं) अ—लह्नन—मघवता ईहितं जिन—पति—मतं नूनं आनमत ।

શબ્દાર્થ

અધિ=સમુદ્ર.

મીતિ=ભય, ધીક.

વિમેદિન=લેદનારા.

મીમમહામવાધિમયમીતિવિમેદિ=ભયંકર

તેમજ મહાન્ એવા સંસાર-સમુદ્રમાંથી

ઉત્પન્ન થતા ભયને લેદનારા.

પરાસ્ત (ઘાં અસ્)=દૂર કરેલ.

વિસ્ફુરત્ (ઘાં સ્ફુર)=સ્ફુરાયમાન, પ્રકટ.

પરાસ્તવિસ્ફુરત્પરમતમોહમાન=(૧) દૂર કર્યા છે

સ્ફુરાયમાન એવાં અન્ય મતોને, મોહને

અને માનને જેણે એવા, (૨) નાશ કર્યો

છે સ્ફુરાયમાન એવાં અન્ય દર્શનોના

મોહ અને ઈર્વનો જેણે એવા, (૩) ફળી

નાખ્યો છે સ્ફુરાયમાન એવો અન્ય

મતોનો અજ્ઞાનમૂલક મિથ્યાભિનિવેશ
જેણે એવા.

હિત (મૂં રિત)=કલ્યાણકારી.

અઘવતે (મૂં અઘવત્)=પાપીને.

જિનપતિમત્=જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને.

અપાર=નિઃસીમ.

અપારમર્ત્યામરનિર્વૃત્તિશર્માકારણ=મતુષ્યો અને

દેવતાઓના નિર્વાણનાં અપાર સુખના

હેતુરૂપ.

પરમતમોહ=(૧) ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનારા;

(૨) પ્રબલ છે સુક્તિઓ જેમાં એવા.

મઘવત્=ઇન્દ્ર.

અલક્રમઘવતેહિત્=અલંબનીય એવા ઇન્દ્રને

(પણ) અલીધ.

શ્લોકાર્થ

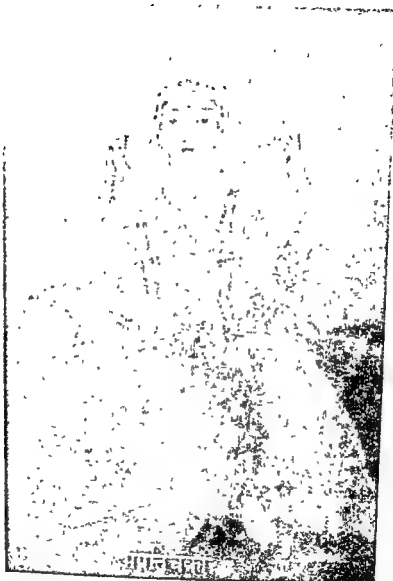
જિન-આગમને નમસ્કાર—

“ ભયંકર અને મહાન્ એવા સંસાર-સાગરમાંથી ઉત્પન્ન થતા ભયને લેદનારા, વળી દૂર કર્યા છે સ્ફુરાયમાન એવાં અન્ય મતોને, મોહને અને અભિમાનને જેણે એવા [અથવા નાશ કર્યો છે સ્ફુરાયમાન એવાં અન્ય (જૈનેતર) દર્શનોના મોહનો અને ઈર્વનો જેણે એવા અથવા ફળી નાખ્યો છે સ્ફુરાયમાન એવો અન્ય મતોનો (પોતાના) અજ્ઞાનને લઇને (ઉત્પન્ન થયેલ) મિથ્યાભિનિવેશ જેણે એવા], તથા અનલ્પ, પૂર્ણ તેમજ (પ્રમેયો વડે) અત્યંત ગહન એવા, વળી પાપીઓને (પણ) હિતકારી એવા, તથા માનવ (તેમજ દાનવ) અને દેવના અપાર નિર્વાણ-સુખના હેતુરૂપ એવા, તથા વળી અત્યંત (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો નાશ કરનારા [અથવા અત્યંત પ્રબલ તર્કથી યુક્ત] એવા તેમજ વળી અલંબનીય એવા ઇન્દ્ર (અર્થાત્ આરમા દેવવૈકના સ્વામી અચ્યુતેન્દ્ર) ને (પણ) અલીધ એવા જિનેન્દ્ર-પ્રરૂપિત સિદ્ધાન્તને (હે ભગ્ય જનો !) તમે અચિત્ત પ્રણામ કરો. ”—૭૧

સ્પષ્ટીકરણ

.૫-વિચાર—

આ પદ્યમાં જોઈએ અલ્પ અને તેમા ખાસ કરીને લોકાર અને મકાર વિશેષતઃ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે, એ આ પદ્યની અમતૃતિમા વધારો કરે છે.

निर्वाणकलिकायाम्—

"अप्रतिपत्तां नडिद्वर्णां गरुडयादनां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टय-
भूषितकलां चेति ।"

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्—

समतनुभागविकृतधीरसमद्वैरिव धामहारिभिः ।

तद्विविधं भाति सान्ध्यघनमूर्धनि चक्रधराऽस्तु सा मुदे—

ऽसमतनुभा गवि कृतधीरसमद्वैरिव धामहारिभिः ॥ ७२ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

टीका

येति । 'या' । अत्र 'अस्मिन् जगति । 'विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं' विचित्रवर्णः—
शबलवर्णः "आजानु फनफगोरम्" इत्यादिबचनात् यो विनतात्मजो—गरुत्मान् तस्य पृष्ठं—
गानोपरिभागम् । 'अधिष्ठिता' अधिरूढा । 'हुतात्समतनुभाक्' हुतं अस्तीति हुताद्—अग्निः तत्समं
तनुं—मूर्तिं भजते या सा । 'अधिकृतधीः' अविकृता—अविकारिणी धीर्यस्याः सा । 'असमद्वैरिव'
असदृशद्वैरिव । 'धामहारिभिः' धाम्ना—तेजसा हारिभिः—कान्तैः । 'तद्विविधं' विष्टुदिव ।
'भाति' शोभते । 'सान्ध्यघनमूर्धनि' सन्ध्याभवाभ्योदयोरसि । 'चक्रधरा' अमतिचक्रा ।
'अस्तु' भवतु । 'सा' । 'मुदे' प्रीत्यै । 'असमतनुभा' समा च तनुश्च समतनुः,
न समतनुः (असमतनुः) भा यस्याः सा । 'गवि' पृथिव्यां, स्वर्गे वा । 'कृतधीरसमद्वैरिव धाम'
कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया सा । 'महारिभिः' महद्भिश्चक्रैः । या विचित्रवर्णविन-
तात्मजपृष्ठं अधिष्ठिता सती सान्ध्यघनमूर्धनि तद्विविधं भाति सा महारिभिः कृतधीरसमद्वैरिव धाम
चक्रधरा मुदेऽस्तिवति सम्बन्धः ॥ ७२ ॥

अवचूरिः

अत्र एषां सन्तीत्यरीणि—चक्राणि । महान्ति च तान्यरीणि च तेमहारिभिः—महाचक्रैः याऽत्र—जगति
चक्रधरा देवी—अमतिचक्रा देवी भाति—शोभते । कथंभूता ! । विविधवर्णगरुडपृष्ठमधिरूढा । हुतात्सतीति
हुताद्—वह्निस्तनुल्यां तनुं भजते । अविकृता—अविकारिणी धीर्यस्याः सा । महारिभिः किंभूतैः ? । अस्-
मानद्वयानलैरिव । धाम—तेजस्तेन हारिभिः—मनोहरैः । यया विष्टुद्वि सन्ध्याभवमेधमस्तके भाति तद्वत् । सा
देवी मुदेऽस्तु—भवतु । समा च तनुश्च समतनुः, न समतनुः समतनुः, एवंविधा भा यस्याः । गवि—पृथिव्यां
स्वर्गे वा । कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया ॥ ७२ ॥

अन्वयः

या विचित्र-वर्ण-विनतात्मज-पृष्ठे अधिष्ठिता, हुताद्-सम-तनु-भाय, अ-विकृत-धीः,
अ-सम-द्वैः इव धामन्-हारिभिः महत्-अरिभिः, सान्ध्य-घन-मूर्धनि तद्विद् इव अत्र भाति, सा
अ-सम-तनु-भा, गवि कृत-धीर-स-मद-वैरिन्-वधा चक्रधरा मुदे अस्तु ।

શબ્દાર્થ

વિચિત્ર=વિચિત્ર, વિવિધ.

વર્ણ=રંગ.

વિનતા=કાશ્યપની પત્ની, ગરૂડની માતા.

આત્મજ=પુત્ર.

વિનતાત્મજ=ગરૂડ.

પ્રુષ્ટ=પીઠ.

ત્રિચિત્રવર્ણવિનતાત્મજપ્રુષ્ટ=રંગબેરંગી વર્ણવાળા ગરૂડની પીઠને.

અધિષ્ઠિતા (મૂં અધિષ્ઠિત)=રહેલી, આરાહણ કરેલી.

હુત=હવન.

અદ્=આવું.

હુતાદ્=અગ્નિ.

હુતાત્સમતનુમાય્=અગ્નિસમાન હેહને ધારણ કરનારી.

વિકૃત (ઘાં કૃ)=વિકારી.

અવિકૃત=અવિકારી.

અવિકૃતર્થી=અવિકારી છે મતિ જેની એવી.

દ્વય=દ્વાવાનલ.

અસમદ્વયે=અસાધારણ દ્વાવાનલો વડે.

ધામન્=(૧) તેજ.

ધામહારિમિ=તેજ વડે મનોહર.

તદ્વિત્=વીજળી.

માતિ (ઘાં મા)=પ્રકાશે છે.

સાન્ધ્ય=સંધ્યા (સમય)ના, સંધ્યાસંબંધી.

મૂર્ધન્=મસ્તક.

સાન્ધ્યઘનમૂર્ધનિ=સંધ્યા (સમય)ના મેઘના ઉપર.

ચક્રધરા=ચક્રધરા (દેવી).

અસ્તુ (ઘાં અસ્તુ)=ધાઓ.

મુદ્વે (મૂં મુદ્વે)=હર્ષને માટે.

અસમતનુમા=(૧) નિરૂપમ છે હેહની કાન્તિ જેની એવી, (૨) નિરૂપમ તેમજ અતિશય છે કાન્તિ જેની એવી.

ગવિ (મૂંગો)=(૧) પૃથ્વી ઉપર; (૨)સ્વર્ગમાં.

વૈરિન્=દુશ્મન.

વચ્ચ=નાથ.

કૃતધીરસમદ્વૈરિવચા=કર્થો છે પરાક્રમી તેમજ અભિમાની એવાશત્રુઓનો સંહાર જેણે એવી મહારિમિ=મહાઅક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ—

“ રંગબેરંગી વર્ણવાળા ગરૂડની પીઠ ઉપર આરૂઠ થનારી, તથા અગ્નિના સમાન (દેહીપ્રમાન) હેહને ધારણ કરનારી, તેમજ અવિકારી પ્રુક્ષિવાળી એવી જ (દેવી), જાણે અનુપમ દ્વાવાનલ હોય એવા પ્રગાથ વડે મનોહર એવાં મહાઅક્રો વડે, સંધ્યા સમયના

૧ ગરૂડનો વર્ણ વિચિત્ર છે. કલ્પે પણ છે કે—

“ આજાનુ કનકગીરમ્, આનામે શાક્તુન્દરધવલમ્, આકાન્ઠતો નગદિવાકરકાન્તિહૃલ્યમામ્ પંતોડગ્રનનિર્મલ ગરુડસ્વરૂપમ્. ”

અર્થાત્ પગના તળીઆથી તે ઘુંટણ સુધી કનકના જેવો પીતલવર્ણી, ઘુંટણથી તે નાભિ (હારી) સુધી ચન્દ્ર, કન્દ પંત્લાદિના જેવો સ્વેતવર્ણી અને નાભિથી તે ગળા સુધી પતન સર્પના જેવો રક્તવર્ણી અને ગળાથી તે મસ્તક સુધી કાશ્યપના જેવો પૃથ્વવર્ણી એવો ગરૂડ હોય છે.

(રંગબેરંગી) એક ઉપરની સૌન્દર્યમિનીની જન્મ આ જગતમાં શોભે છે, તે ચક્રધરા (દેવી) કે જેના દેહની કાંતિ નિરૂપક છે [અથવા જેની કાંતિ અનુપમ તેમજ અનદ્ય છે] તેમજ જ્યેષ્ઠ (ઉપર્યુક્ત ચક્રો વડે) પૃથ્વી ઉપરના [અથવા સ્વર્ગમાંના] પરાક્રમી તથા મહાન્નમત્ત એવા શત્રુઓનો સંહાર કર્યો છે (અને તેમ કરીને પોતાનું ચક્રધરા જ્યેષ્ઠ નામ ચરિતાર્થ કર્યું છે), તે ચક્રધરા (હે મોક્ષાભિલાષી જનો !) (તમારા) હૃદયને આટ યાચ્યો.”—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચક્રધરા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ ચક્રધરા દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. જોને ‘અપ્રતિચક્રા’ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ સુવર્ણવર્ણી દેવીને ગરુડનું વાહન છે અને તેના ચારે હસ્તો ચક્રથી વિભૂષિત છે. આ વાતની આધાર-દિનકર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ગત્તમત્સ્ય આસીના, કાર્ત્તવ્યરસમચ્છવિઃ ।

સૂયાવપ્રતિચક્રા નઃ, સિદ્ધયે ચક્રચારિણી ॥”

—પ્રતિ ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આવો ઉલ્લેખ છે; તે નીચે સુલખ છે:—

‘તથા અપ્રતિચક્રાં તદિદ્ગર્ભાં ગરુડવાહનાં ચતુર્મુર્જાં ચરુચતુરવમૂપિતકાં ચેતિ ॥’

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

नुदंस्तनुं प्रवितनुं मल्लिनाथ ! मे

प्रियङ्गुरोचिररुचिरोचितां वरम् ।

विडम्बयन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः

प्रियं गुरोऽचिररुचिरोचिताम्बरम् ॥ ७३ ॥

—रुचिरा (४, ९)

टीका

नुदमिति । 'नुदन्' प्रेरयन् । 'तनुं' मूर्तिम् । 'प्रवितनु' प्रकर्षेण विस्तारय । 'मल्लिनाथ !' मल्लिस्वामिन् ! । 'मे' मत्तम् । 'प्रियङ्गुरोचिः' श्यामद्युतिः । 'अरुचिरोचितां' रुचिरां च उचितां च रुचिरोचितां, न रुचिरोचिताम् । 'वरं' प्रार्थितार्थम् । 'विडम्बयन्' हसन् । 'वररुचिमण्डलोज्ज्वलः' वरं यत् रुचिमण्डलं—प्रभामण्डलं तेन उज्ज्वलः—कान्तः । 'प्रियं' प्रीतिकरम् । एतत् वरस्याम्बरस्य वा विशेषणम् । 'गुरो !' महात्मन् ! । 'अचिररुचिरोचिताम्बरम्' अचिररुच्या—विद्युता रोचितं—उद्भासितं यत् अम्बरं—आकाशं तत् । हे मल्लिनाथ ! तनुवरुचिरोचितां नुदन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः सन् अचिररुचिरोचिताम्बरं विडम्बयन् वरं मे प्रवितन्विति योगः ॥ ७३ ॥

अवचूरिः

नुदन्—क्षिपन् तनु—शरीरम् । प्रियंगुः—श्यामो वृक्षविशेषस्तद्वद् रोचिर्यस्य । तनुं कथंभूताम् । रुचिरां उचितां च, न पर्यवेधाम् । रुचिमण्डलं—भ्रामण्डलं तेनोज्ज्वलः—कान्तः । अचिररुच्या रोचितं विद्युच्छोभितमम्बरम्—आकाशं विडम्बयन् । हे मल्ले (मल्लिनाथ) ! हे गुरो ! अरुचिरोचितां तनुं नुदन् प्रियंगुवर्णं भ्रामण्डलशोभितं विद्युत्साहितमाकाशं परामयन् मम वरं प्रवितर ॥ ७३ ॥

अन्वयः

(हे) मल्लि—नाथ ! गुरो ! अ—रुचिर—उचितां तनुं नुदन्, प्रियङ्गु—रोचिः, वर—रुचि—मण्डल—उज्ज्वलः अचिर—रुचि—रोचित—अम्बरं विडम्बयन् (त्वं) मे प्रियं वरं प्रवितर ।

શીખંદાર્ય

નુવન્ (ખાં નુદ) = દૂર દેકતા.

તનું (મૂં તનુ) = દેહને.

પ્રવિતનુ (મૂં તન્) = તું વિસ્તાર કર.

મહિ = મદિલનાથ, જોગણીસમા તીર્થકર.

મહિનાય = હે મદિલનાથ !

પ્રિયકુ = કુન્નિની, વૃક્ષ-વિશેષ.

પ્રિયકુરોચિ = પ્રિયશુના જેવી કાંતિ છે જેની એવા.

અચ્ચિરોચિતાં = નહિ મનોહર કે નહિ ઉચિત એવા.

વિદમ્નચન્ (ખાં વિદમ્) = તિરસ્કાર કરનારા.

વરં (મૂં વર) = વરને.

ઝજ્જવલ = પ્રકાશિત.

વરચ્ચિમળલોઝ્જવલ = ઉત્કૃષ્ટ ભામંડલ વડે

ઉજ્જવલ.

શુરો ! (મૂં શુર્) = હે શુર !

અચિરકાચે = વિજળી.

અમ્બર = આકાશ.

અચિરચિરોચિતામ્બરં = વિજળી વડે પ્રકાશિત એવા આકાશને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમદિલનાથની સ્તુતિ—

“હે મદિલનાથ ! હે શુર ! અમનોહર તેમજ અનુચિત એવા દેહને દૂર દેકતો થકા પ્રિયશુ (નામના વૃક્ષ)ના જેવી (નીલ) કાંતિવાળો, તથા ઉત્કૃષ્ટ ભામંડલથી વિભૂષિત અને (એથી કરીને) સૌદામિની (ના પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત થયેલા એવા (પ્રિય) ગગનને વિહંબના પમાડતો થકા તું મને પ્રિય વરદાન આપ.”—૭૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીમદિલનાથ-આદિત્ર—

મદિલનાથનો જન્મ મિથિલા નગરીમાં થયો હતો. કુમ્ભરાજા અને પ્રસાવતી રાણી એ તેમનાં પિતા અને માતા થતા હતાં. તેમના કુંભના લાંછનથી બંધિત દેહનો વર્ણ નીલ હતો અને તેમની ડાંવાઈ પચીસ ધનુષ્ય-પ્રમાણ હતી.

આ જોગણીસમા તીર્થકરને એતામ્બરો સ્ત્રી^૧ તરીકે માને છે, જ્યારે દિગમ્બરો તે તેને પુરુષજ ગણે છે. કારણ કે દિગમ્બર મત પ્રમાણે કોઈ પણ સ્ત્રી તે ભવમાં તો મોક્ષે જઈ શકે નહિ. આથી કરીને જ્યારે તીર્થકર તો તેજ ભવમાં સુક્ષિત-રમણીને વરે છે, તો પછી તે સ્ત્રી ડાંવાનો સંભવજ તે મતમાં ક્યાંથી હોય ?

૧ ણ્ણતિ-ઉપદિશતિ ધર્મમિતિ શુક ૧

૨ આ જોગણીસમા તીર્થકર પુરુષ હતા કે સ્ત્રી હતા તે જાણત સ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર સમદાયો વચ્ચે મત-ભેદ છે. સ્વેતામ્બરો એમ કહે છે કે તેઓ સ્ત્રી હતા અને એ વાત અપવાદરૂપ છે, કારણ કે ભાગ્યેજ કોઈ તીર્થકર સ્ત્રીરૂપે સંભવી શકે છે અને એથી કરીને તો આ જનાવ આ અવસરિણી કાવમા થયેલા દશ આશ્વર્થોમાનો એક ગણાય છે. પૂર્વે ભવમા તપસ્યાયે માયાનુ સેવન કરેલું હોવાથી અને તે ક્રમેનો નિશ્ચિત બધ યથેયો હોવાથી તીર્થકર તરીકે ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ તેમને સ્ત્રી યનુ પડયુ, એમ સ્વેતામ્બરો કહે છે.

આ પ્રમાણેનો આ બે ફિરકાઓ વચ્ચે મત-ભેદ હોવા છતાં એ વાત તો બંનેને સંમત છે કે તેઓ જીવન-પર્યંત બ્રહ્મચારી રહ્યા હતા અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તેમણે જન્મથી હંમેશાં માટે દેશવટો દઇ દીધો હતો. અખંડિત ચારિત્ર પાળી, અનેક જીવોના ઉપર અતુલ્ય ઉપકાર કરી અંતમાં પંચાવન હજાર (૫૫૦૦૦) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેઓ પરમ પદને પામ્યા.

પદ-વિચાર—

આ પદ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો પણ સમવૃત્તમાંના તેર અક્ષરવાળા રૂચિરા વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. આ વૃત્તને કેટલાક પ્રભાવતી કહે છે.^૧ એનું લક્ષણ એ છે કે—

“ જમૌ સજૌ ગિતિ રુચિરા ચતુર્મહેઃ ”

અર્થાત્ આ છંદમાં જ, લ, સ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને અન્યાક્ષર દીર્ઘ છે. વળી ચોથે અને પછી નવમે એટલે તેરમે અક્ષરે ‘ યતિ ’ છે. આ સંબંધમાં આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારી જોઈએ.

નુ	વં	સ	ત		નું	વ		ત	ર	મ		હિ	ના	ય		મે
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
જ					અ				સ				જ			ગ

આ પદમાં બીજાં પદોની માફક સાધારણ ચમત્કૃતિ હોવા ઉપરાંત એટલી વિશેષતા છે કે જે રૂચિરા નામના વૃત્તમાં આ પદ રચાયું છે, તે વૃત્તનો પણ આ પદમાં સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ પણ એક ભત્તનો શબ્દાલંકાર છે. આના વિશેષ નિશાનુએ શ્રીજિન-પ્રભાચાર્યકૃત વીર-સ્તવ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો.

૧ પ્રભાવતી એ નામાન્તર ન હોય તો આ વાત વિચારણીય છે, કેમકે શ્રુત-ઓપમાં પ્રભાવતીડું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ યસ્યાં પ્રિયે ! પ્રથમકમક્ષરદ્વયં

તુર્યં તથા ગુરુ નવમં વૃજ્ઞાન્તિકૃપ્તં ।

સાન્ત્યં મવેદ્ યદિ ચિરતિર્યુગ્મહેઃ

સા લક્ષિતા હ્યવૃત્તલતે ! પ્રભાવતી ॥ ”

અર્થાત્-હે પ્રિય ! જે વૃત્તમાં પહેલા બે અક્ષરો તેમજ ચોથા, નવમા, અગ્યારમા તેમજ તેરમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય અને વળી ત્રીજા ચોથા અને ત્યાર પછીના નવમા અક્ષર ઉપર ‘ યતિ ’ હોય, તે વૃત્ત હે અમૃતસમાન સતા જેવી (સમના) । ‘ પ્રભાવતી ’ ના નામથી જોળખાય છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રૂચિરા અને પ્રભાવતી બંનેમાં પ્રથમ અક્ષર પરસ્પર ફેર છે. બાકી તો બીજા અક્ષરથી બધા અક્ષરો સમાન છે.

૨ આ કાવ્ય કાવ્યમાસના સપ્તમ ગુચ્છક (૫૦ ૧૧૨-૧૧૫) માં ઉપાનેતું છે.

जिनपतीना स्तुतिः—

जवाद् गतं जगदवतो वपुर्व्यथा—

कदम्बकैरवशतपत्रसं पदम् ।

जिनोत्तमान् स्तुत दधतः स्रजं स्फुरत्—

कदम्बकैरवशतपत्रसम्पदम् ॥ ७४ ॥

—हविश

टीका

जवादिति । 'जवात्' वेगात् । 'गतं' यातम् । 'जगदवतः' विश्वं रक्षतः । 'वपुर्व्य-
थाकदम्बकैः' शरीरिणीहोत्पीडैः । 'अवशतपत्रसं' अवशाः—परवशाः तपन्तः—तापं अनुभवन्तः
व्रसाः—सत्त्वा यत्र तत् । 'पदं' स्थानं नरकादिकम् । 'जिनोत्तमान्' जिनवरान् । 'स्तुत'
प्रणत । 'दधतः' धारयन्तः । 'स्रजं' पुष्पमालाम् । 'स्फुरत्कदम्बकैरवशतपत्रसंपदं' कैरवाणि—
कुमुदानि स्फुरन्ती कदम्बानां कैरवाणां शतपत्राणां च सम्पत्—समृद्धिर्यत्र ताम् । अवशतपत्र-
सं पदं गतं जगज्जवादवतो जिनोत्तमान् स्तुतेति सम्बन्धः ॥ ७४ ॥

अवचुरिः

जवाद्—वेगाज्जगद्—विश्वप्रवतो—रक्षतो जिनोत्तमान् हे भव्यजनाः ! स्तुत—नुत । जगद् किञ्चिद्विशिष्टम् ॥
पदं—स्थानं नरकादिलक्षणं गतं—प्राप्तम् । पदं किञ्चित् । वपुःपीडोत्पीडैरवशाः—परतन्त्रास्तपन्तः—तापम-
नुभवन्तस्त्रसाः—प्राणिनो यत्र तत् । जिनोत्तमान् कथंभूताम् ? । स्रजं—पुष्पमालां दधतः । मालां कथं-
भूताम् ? । स्फुरन्ती कदम्बानां कैरवाणां शतपत्राणां च सम्पद् यत्र ॥ ७४ ॥

अन्वयः

वपुस्—व्यथा—कदम्बकैः अवश—तपद्—व्रसं पदं गतं जगद् जवाद् अवतः, स्फुरत्—कदम्ब-
कैरव—शतपत्र—सम्पदं स्रजं दधतः जिन—उत्तमान् स्तुत ।

शुद्धार्थ

जवात् (म० जव)=वेगधी.

जगद् (म० जगत्)=दुर्निधाने.

वपुस्=देह.

व्यथा=पीडा.

वपुर्व्यथाकदम्बकैः=देहणी पीडना समूहं पदे.

अवश=परतन्त्र.

तपद् (पा० तप)=संतापं प्राप्तो.

व्रस=लुप.

अवशतपत्रसं=परतन्त्रं तेभ्य संतापं प्राप्तता

छे लुपे जेने विषे जेवा.

जिनोत्तमान्=जिनेश्वरने.

दधतः (म० दधत)=धारयु करनारा.

स्रजं (म० स्रज)=मालाने.

स्फुरत् (पा० स्फुर)=स्फुरायमान, विकस्यर.

કવંચ્વ=કદમ્બ.

કૈરવ=ધૈત કમલ, ચંદ્રવિકાસિ કમલ.

શતપત્ર=સો પાંખડીવાળું કમલ, શેવંતી.

સ્ફુરત્કવંચ્વકૈરવશતપત્રસમ્પર્વ=સ્ફુરાયમાન છે

કદમ્બ, કૈરવ અને શતપત્રની સંપત્તિ

જેને વિષે જીવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-પતિઓની સ્તુતિ—

“શરીરની ખીડાના સમુદાય વડે પરતન્ત્ર તેમજ (અત્યન્ત) સંતાપનો અનુભવ કરનારા જોવા જીવો છે જેને વિષે જોવા (નરકાદિક ચાર ગતિઓ વડે લક્ષિત) પદને પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વતું વેગ વડે રક્ષણ કરનારા જોવા, તેમજ ચિકરવર છે કદમ્બ, કૈરવ અને શતપત્રની સંપત્તિઓ જેને વિષે જીવી (પુષ્પની) માલાને ધારણ કરનારા જોવા જિનેશ્વરોની (હે લગ્યો.) તમે સ્તુતિ કરો.”—૭૪

સ્પષ્ટીકરણ

જીવ-વિચાર—

જોકે અત્ર ‘ત્રસ’ શબ્દનો દુઃખથી ઉદ્વેગ પામનાર અર્થ ગણીને બધા જીવો ભયસંજ્ઞાવાળા હોવાથી સામાન્ય જીવ અર્થમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં તેનો વિશેષ અર્થ જોઈ લઈએ. જૈન શાસ્ત્રમાં પ્રથમ તો જીવના ‘મુક્તા’ (સિદ્ધ) અને ‘સંસારી’ જોમ છે. બેહો પાડવામાં આવ્યા છે. તેમાં વળી સંસારી જીવના ‘સ્થાવર’ અને ‘ત્રસ’ જોમ છે. અર્થાત્તર બેહો પાડેલા છે. પૃથ્વીકાયાદિક જીવો કે જેમને ક્ષત ત્વચા (ધાંમડી) રૂપી જોકજ ઇન્દ્રિય^૨ છે તે જીવોને અર્થાત્ત જોકેન્દ્રિય જીવોને ‘સ્થાવર’ કહેવામાં આવે છે, ન્યારે અનેક (બેથી પાંચ સુધીની) ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ‘ત્રસ’ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનાં સ્થાવર અને ત્રસનાં લક્ષણોથી અન્ય લક્ષણો તત્ત્વાર્થોધિગમચૂન, જીવાજીવાભિગમ અને આચારાંગ-નિર્ધુક્તિ-વૃત્તિમાં દષ્ટિ-ગોચર થાય છે (જે કે આ પછુ અપેક્ષાનુસાર ઘટી શકે છે), પરંતુ અન્ય-ગોરવના ભયથી તે અત્ર વિચારવામાં આવતાં નથી.

૧ ‘આદિ’ શબ્દથી અપ્ (જલ) -કાચ, અગ્નિ-કાચ, વાયુ-કાચ અને વનરપતિ-કાચ સમજવા.

૨ આ પાત દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવી છે.

૩ ‘સ્થાવર’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ‘સ્થિર રહેનાર’ થાય છે, પરંતુ તે અર્થ અગ્નિ અને વાયુમાં ધરી શકતો હોવાને લીધે ‘સ્થાવર’ શબ્દથી જોકેન્દ્રિય જીવોનું પારિભાષિક નામ સમજવું.

૪ ‘ત્રસ’ શબ્દનો અર્થ દાહનાર, ચાલનાર થાય છે. વાયુ-કાચ અને અગ્નિ-કાચ જીવોમાં ચપન-ક્રિયા રહેતી હોવાથી ‘ત્રસ’ શબ્દથી બેથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું પારિભાષિક નામ મળવું.

सिद्धान्त-श्लाघनम्—

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः

शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ।

स चित्तभूः क्षतरिह येन यस्तपः—

शमावहन्नतनुतमोहरोदिते ॥ ७५ ॥

—हचिरा

टीका

स सम्पदमिति । 'सः' । 'सम्पदं' श्रियम् । 'दिशतु' ददातु । 'जिनोत्तमागमः' अर्हसिद्धान्तः । 'शं' सुखम् । 'आवहन्' कुर्वन् । 'अतनुतमोहरः' अतनु-प्रभूतं तमो हरति यः सः, यदिवा अतनुतमान् ऊहन् राति यः सः । 'अदिते' अखण्डिते । 'सः' । 'चित्तभूः' मनोभवः । 'क्षतः' ध्वस्तः । 'इह' अत्र जगति । 'येन' आगमेन । 'यः' । 'तपःशमौ' तपश्च शमश्च (तौ) । 'अहन्' हत्वान् । 'अतनुत' अप्रमथत ? । 'मोहरोदिते' मोहं च रोदितं च । स, जिनोत्तमागमः सम्पदं दिशतु येन चित्तभूः क्षतः स यस्तपशमावहन् अदिते मोहरोदिते अतनुतेति योगः ॥ ७५ ॥

अवचूरिः

स जिनोत्तमागमः सम्पदं दद्यात् । कथंभूतः ? । शं-सुखमावहन्-कुर्वन् । अतनु-प्रौढं तमो हरतीति । यद्वा अतनुतमान् ऊहन् राति-कृषातीति । स चित्तभूः-कामो येन क्षतो-हृतः । यः कन्दर्पस्तपःशमौ अहन्-जघान । अदिते-अखण्डिते मोहश्च रोदितं च मोहरोदिते च योजनतु-अप्रमथयत् ॥ ७५ ॥

अन्वयः

यः तपस्-शमौ अहन्, अ-दिते-मोह-रोदिते, (य) अतनुतः, स चित्त-भूः येन हृह क्षतः, स शं आवहन् अ-तनु-तमस्-हरः (अथवा अतनुतम-ऊह-रः) जिन-उत्तम-आगमः सम्पदं दिशतु ।

श्लोकार्थ

सम्पदं (मू० सम्पद्)=वैश्वने.
जिनोत्तमागमः=(१) जिनेश्वरनो आगमः; (२)
जिनेनो उत्तम सिद्धान्त.
आवहन् (घा० वह्)=हरनारे.
हर=हरनारे.
अतनुतमोहरः=(१)अनल्प अंधकारने हरनारे;
(२).प्रबल युक्तिनो आपनारे.
अदिते (मू० अदित)=अखण्डित.

चित्तभूः=मदन.
क्षतः (मू० क्षत)=नष्ट करेत्.
शम=उपशम.
तपःशमौ=तप्य अने उपशमने.
अहन् (घा० हन्)=नाश कर्त्ते.
अतनुत/(घा० तन्)=विस्तार कर्त्ते, विस्तार्ये.
रोदित=इदम्.
मोहरोदिते=अज्ञान अने इदम्.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

“જે (બાહ્ય તેમજ અવ્યન્તર) તપ અને ઉપશમનો નાશ કરતો હોયો તેમજ જે અખણ્ડિત અજ્ઞાન અને રૂદનનો વિસ્તાર કરતો હોયો તે કંદર્પ જેનાથી અત્ર નાશ પામ્યો, તે, સુખને અર્પણ કરનારો તેમજ અનદ્ય અજ્ઞાનનો અંત આણનારો [અથવા સૌથી પ્રબલ તર્કને રજુ કરનારો] એવો જિનેશ્વરનો સિદ્ધાન્ત (હે ભગ્યો ! તમને) સંપત્તિ અર્પો. ”—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

જૈન સિદ્ધાન્તમાં તર્કનું સ્થાન—

જૈન સિદ્ધાન્તમાં જેટલે અંશે ‘તર્ક’ પ્રમાણને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેટલે અંશે અન્ય સિદ્ધાન્તમાં તેને સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. ડેટલીક દર્શનકાંડેએ તો ‘આગમ’ પ્રમાણને અત્યંત વજન આપ્યું છે અને તેથી કરીને ‘બાવાવાક્ય પ્રમાણ’ એ સૂત્ર લક્ષ્યસ્પષ્ટ બની ગયું છે. જૈન સિદ્ધાન્ત કંઈ ‘આગમ’ પ્રમાણનો તિરસ્કાર કરતો નથી (કેમકે આ દર્શનમાં પણ તર્ક-ગમ્ય અને આગમ-ગમ્ય એમ બંને પ્રકારના પદાર્થો માનેલા છે), પરંતુ તે તેનું અતુલિત મહત્ત્વ વધારવા તૈયાર નથી, ભેદે ડેટલીક વાર એમ જોવામાં આવે છે કે ‘તર્ક’ પ્રમાણથી ડેટલીક^૨ અતીન્દ્રિય બાબતો સિદ્ધ કરવામાં આવી હોય પરંતુ તે ‘આગમ’ પ્રમાણથી બાધિત થતી હોય, તો તે બાબતોનો સ્વીકાર કરવા સિદ્ધાન્તિકામાં નામથી બાળબાતો પણ તૈયાર નથી.

શ્રીકર્પર્દિ-સ્મરણમ્—

દ્વિપં ગતો હૃદિ રમતાં દમશ્રિયા

પ્રમાતિ મે ચકિતહરિદ્વિપં નગે ।

વટાહૃયે કૃતવસતિશ્ચ ચક્ષરાદ્

પ્રમાતિમેચકિતહરિદ્ વિપજગે ॥ ૭૬ ॥

—હચિરા

૧ બોદ દર્શનમાં ‘પ્રત્યક્ષજ્ઞાન’ અને ‘તર્ક’ ને પ્રમાણ તરીકે ગણવામાં આવ્યાં નથી.

૨ તાર્કિક શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દ્વિવાકેરે પ્રરપેષ કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનના ઉપયોગના સમયોની અભિજ્ઞતા, અવધિજ્ઞાન અને અનઃપર્યેચજ્ઞાનની એકતા, સાત નયોને જલ્દે છ નયોનું અસ્તિત્વ ઇત્યાદિ વાતો ડેટલીકને માન્ય નથી.

ટીકા

દ્વિપમિતિ । ‘દ્વિપં ગતઃ’ ગજમારુદઃ । ‘હૃદિ રમતા’ મનસિ ક્રીડતુ । ‘દમશ્રિયા’
જ્ઞપસમ્પદા । ‘પ્રમાતિ’ શોભમાને । ‘મે’ મમ । ‘ચકિતહરિદ્વિપં’ ચકિતઃ-નસ્તો હરિદ્વિપઃ-
સુરેન્દ્રહસ્તી યસ્ય તસ્મ । ‘નગે’ વિદ્યપિનિ । ‘વટાદ્વયે’ ન્યગ્રોધનામ્નિ । ‘કૃતવસંતિથ’ વિહિ-
તાલયથ । ‘યક્ષરાદ’ યક્ષરાજઃ કપાર્દિનામા । ‘પ્રમાતિમેચકિતહરિત્’ પ્રમયા અતિશયેન
મેચકિતાઃ-શ્યામલીકૃતાઃ હરિતઃ-રુકુષો મેચકસ્વરૂપા एष येन सः । ‘વિપન્નગે’ વિગતસર્પે ।
દ્વિપં ગતો નગે કૃતવસતિથ યક્ષરાદ મે હૃદિ રમતામિત્યન્વયઃ ॥ ૭૬ ॥

અવચૂરિઃ

યક્ષરાદ કપાર્દિનામા મમ મનસિ રમતાં-પરિકીડતામ્ । હૃદિ કર્યમૂતે ? । ડપશમલક્ષ્યા પ્રમાતિ-
પ્રકર્યેણ શોભમાને । યક્ષરાદ કિંચિદિષ્ટઃ ? । ચકિતઃ-નસ્તો હરિદ્વિપ-પેરાવળો યસ્માત્ તં દ્વિપં-વારણં
ગતઃ-પ્રાપ્તઃ । વિપન્નગે-વિગતસર્પે નગે-વૃદ્ધે વટાભિધાને કૃતા વસતિઃ-આલયો યેન । પ્રમયા-કાન્ત્યા
અતિમેચકિતા-શ્યામલીકૃતા હરિતો-વિદ્યો યેન સઃ ॥ ૭૬ ॥

અન્વયઃ

ચકિત-હરિ-દ્વિપં દ્વિપં ગતઃ વિ-પન્નગે વટ-આદ્યે નગે ચ કૃત-વસતિઃ, પ્રમા-અતિ-મે-
ચકિત-હરિત્ યક્ષ-રાદ મે દમ-શ્રિયા પ્રમાતિ હૃદિ રમતામ્ ।

શબ્દાર્થ

દ્વિપં (મૂં દ્વિ) = ૬ાથીને.
ગતઃ (મૂં ગત) = પ્રાપ્ત થયેલો.
રમતામ્ (મૂં રમ) = રમી, રમણ કરી.
દમશ્રિયા = ઉપશમની લક્ષ્મી વડે.
પ્રમાતિ (મં પ્રમાત્) = પ્રકાશમાન.
ચકિત = અચ પામેલ.
હરિ = ધં-દ્ર.
હરિદ્વિપ = ધં-દ્રનો હાથી, ઐરાવત, ઐરાવણ.
ચકિતહરિદ્વિપં = વિરમય પમાણો છે ઐરા-
વતને જેણે એવા.
નગે (મૂં નગ) = વૃદ્ધને વિષે.
વટ = વડ.

આદ્ય = અભિધાન, નામ.
વટાદ્યે = વડ છે નામ જેનું એવા.
વસતિ = વાસ, રહેઠાણ.
કૃતવસતિઃ = કયેાં છે નિવાસ જેણે એવા.
યક્ષ = એક જાતનો દેવ.
યક્ષરાદ = (‘કપર્દી’) યક્ષરાજ.
મેચકિત = કૃષ્ણવર્ણી.
હરિત = વિદ્યા.
પ્રમાતિમેચકિતહરિત્ = પ્રભા વડે કરી નાખી છે
અત્યંત શ્યામવર્ણી વિદ્યા જેણે એવા.
વિપન્ન = સર્પ, સાપ.
વિપન્નગે = સર્પથી મુક્ત.

શ્લોકા

શ્રીયક્ષરાજ (કપર્દી)નું સ્મરણ—

" (પોતાની સ્થૂણતા, સમર્થતા, સુંદરતા ઇત્યાદિ ગુણોએ ઠરીને) ભય પમાડ્યો છે ઐરાવતને જેણે એવા ગજરાજ ઉપર આરૂઢ થયેલા એવો, વળી સર્પથી મુક્ત એવા વઠ નામના વૃક્ષ ઉપર નિવાસ કર્યો છે જેણે એવો લેમજ વળી તેજ વડે અત્યંત શ્યામવર્ણી કરી નાખી છે દિશાઓ જેણે એવો (કપર્દી નામનો) યક્ષરાજ ઉપરામરૂપી લક્ષ્મી વડે પ્રકાશમાન (એવા) મારા અંતઃકરણમાં રમણ કરો."—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

યક્ષ-વિચાર—

દ્વિતીય દેવ-નિકાયના વ્યંતર ભતિના (૧) કિન્નર, (૨) કિંબુરૂપ, (૩) મહોરગ, (૪) ગાન્ધર્વ, (૫) યક્ષ, (૬) રાક્ષસ, (૭) ભૂત અને (૮) પિશાચ એમ આઠ લોકો પૈકી યક્ષ પણ એક લોક છે એ સહજ સમજ થકાય છે. યક્ષના સંબંધમાં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ. ૪, સૂ. ૧૨)ના બાધ્યમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

" યક્ષાઃ ક્યામાવદાતા ગમ્મીતાઃ તુન્દિલા ધુન્દારકાઃ પ્રિયવર્ણા માનોન્માનપ્રમાણયુક્તા રક્તપાણિપાદતલ-નવનાહુજિહ્વીષા ભાસ્વાત્મકુટથરા નાનારત્નવિમૂષણા વટ્ઠવૃક્ષવજ્રાઃ "

અર્થાત્ યક્ષો શ્યામ પરંતુ કાન્તિવાળા, ગંભીર, જિંચી નાભિવાળા, પ્રતિષ્ઠિત, મનોહર દર્શનવાળા, માન અને ઉન્માનરૂપ પ્રભાસુધી યુક્ત દેહવાળા, તથા હસ્ત અને ચરણનાં તળીઆં, નખ, તાણુ, છલ અને જોડ શતાં છે જેમનાં એવા, વળી હેલીપ્યમાન સુક્રુતને ખારણ કરનારા, વિવિધ રત્નોનાં વિભૂષણોવાળા અને વઠ વૃક્ષરૂપી ધ્વજવાળા છે.

વિશેષમાં આ બાધ્યમાં નિવેદન કર્યો મુજબ યક્ષોના તેર લોકો છે—(૧) પૂર્ણભદ્ર, (૨) આલ્પભદ્ર, (૩) મેનભદ્ર, (૪) હરિભદ્ર. (૫) મુખનોભદ્ર, (૬) વ્યતિપાતિકભદ્ર, (૭) મુખમદ્ર, (૮) અચંતેભદ્ર, (૯) અનુબ્ધ-યક્ષ, (૧૦) વનાધિપતિ, (૧૧) વનાદાર. (૧૨) રૂપ-યક્ષ અને (૧૩) યદ્યોત્તમ. આ તેર જવાન-૧૨ કોટિમાંથી કઇ કોટિમાં ૬૪મા પદમાં સ્તુતિ કરાયેલા પ્રદગ્ધાન્તિ યક્ષોનો તેમજ આ પદમાંના કપર્દી યક્ષનો અંતર્ભાવ થાય છે તે સમજ થકાનું નથી.

કપર્દી યક્ષરાજની સ્તુતિ—

આ યક્ષરાજની એક કથલે નીચે મુજબ સ્તુતિ કરવામાં આવી છે:—

“યઃ પૂર્વે તન્તુવાયઃ કૃતઃકૃતલવઃ દુરિતૈઃ પુરિતોઽપિ
પ્રત્યાહવાનપ્રભાવાદમરમુગદ્ગામાતિયેયં પ્રવેદે ।
સેવાદેવાકલાલી પ્રથમજિનપદામ્બોજયોસ્તીર્થરક્ષા—
દક્ષઃ શ્રીયક્ષરાજઃ સ ભવતુ મયિનાં વિઘ્નમર્દીં કપર્દીં ॥”

૧ આ શત્રુજય-મણ્ડલ શ્રીમદ્ધણ્ડેવના સ્તુતિ-કાવ્યકર્તાની છેલ્લી સ્તુતિ છે. પ્રથમની ત્રણ સ્તુતિઓ પણ અમરકૃતિથી ભરપૂર હોવાથી તેનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

“આનન્દાનન્નકક્ષત્રિદશપતિશિરઃસ્ફારકોટીરકોટી—
પ્રેક્ષન્માગિવ્યમાલાશુચિરુચિલહરીધૌતપાદારવિન્દ્ય ।
આદ્યં તીર્યાધિરાજં યુવનમવમૃતાં કર્મમર્માપહારં
વન્દે શત્રુજયાસ્યક્ષિતિધરકમલાકણ્ઠશ્ચદ્વારહારમ્ ॥ ૧ ॥
માધવમોહદ્વિપેન્દ્રસ્ફુટકરતટપાટને પાટવં ચે
વિભ્રાણાઃ શૌર્યસારા ચચિરતરુચાં મૂળગાયોચિતાનામ્ ।
સદ્બુદ્ધાનાં શુભાનાં પ્રકટનપટ્થો મૌકિકાનાં ફલાનાં
તેઽમી કણ્ઠીરવામા જગતિ જિનવરા વિશ્વવન્દ્યા જયન્તિ ॥ ૨ ॥
સદ્બોધાવન્મયીજં સુમતિપથરથઃ શ્રીસમાક્રાદિવિદ્યા
રાગદ્વેષાદિમન્ત્રઃ સ્મરદ્વવદ્વથુઃ પ્રાવૃપેણ્યાસ્તુવાહુઃ ।
જીયાજીનાગમોઽયં નિવિઙ્ગતમતમઃસ્તોમતિગમાંશુવિન્દ્યઃ
દ્વીપઃ સંસારસિન્ધૌ ત્રિભુવનમથને જ્યેષ્ઠસ્તદ્દીપઃ ॥ ૩ ॥”

આ ઉપરૂક્ત ત્રણ સ્તુતિઓનો અનુવાદ અત્ર આપવો અશક્ય નહિ હોવાથી એક માત્રી તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

કર્પ વડે વિરોધે કરીને નાશ બનેલા એવા મનોહર દેવેન્દ્રોના ચરતક (ઉપર)ના વિરાળ મુકુટોની શ્રેણીને સ્પર્શ કરતાં માણેકોની માલાની પવિત્ર તેમજ શ્વિકર લક્ષ્મી વડે પ્રદક્ષિત થયાં છે ચરણ-કમરો જેનાં એવા, તથા સંસારી જીવોનાં કર્મના મર્મને દૂર કરનારા તેમજ શત્રુજય નામના પર્વતરૂપી લક્ષ્મીના કણ્ઠને વિષે શૃંગાર-હારના સમાન એવા પ્રથમ તીર્થેશ્વર (શ્રીમદ્ધણ્ડેવ)ને હું વન્દુ છું.—૧

જે જિનેશ્વરો મહેન્મત મોહરૂપી મળેન્દ્રના સ્પષ્ટ ગણ-સ્થલાના તટનું વિહારજી કરવામાં કુશલતાને ધારણ કરનારા છે તેમજ પરાક્રમ વડે શ્રેષ્ઠ છે તથા વળી જ્યેષ્ઠ અતિશય મનોહર કાન્તિવાળા, બરાબર જોળાકૃતિવાળા તેમજ અસંકારોને માટે યોગ્ય એવા શુભ મુકુટા-દેશોને પ્રકટ કરવામાં સિદ્ધ એવા ચતુર છે, તે આ જગત-પૂજ્ય જિનેશ્વરો જગતમાં જયવંતા વર્તે છે.—૨

સમ્યગ્જ્ઞાનના અવલંબ (દ્વલ્લયક) બીજરૂપ, સુમતિ (મોક્ષ)ના માર્ગે (લઘુ જવામાં) રસમગ્ન, લક્ષ્મીનું આકર્ષણ કરનારી વિદ્યાશ્ચ, સમ અને ધર્મી સર્વને (વશ કરવામાં) (નાગ-દમની) મન્ત્રના જેવો, કંદર્પ-રૂપી દાવાનલની પીડાને (દૂર કરવામાં) વર્ષા-અટુતના મેઘસમાન, અત્યંત ગાદ એવા અંધકારના સમદનો (નષ્ટ કરવામાં) સર્પ-મંડલના સમાન, સંસાર-સમુદયમાં દ્વીપ (ખેટ) સમાન અને ત્રિભુવનરૂપી ગૃહમાં જાણવા લાયક પદાર્થોને (પ્રદક્ષિત કરવામાં) પ્રદીપસમાન એવો આ જ જિન સિદ્ધાન્ત-સર્વોદ્દેશપણે વર્તે.—૩

અર્થાત—પૂર્વાવસ્થામાં પાપોથી ભરપૂર (અર્થાત અત્યંત પાપી) એવા જે વણકરે પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી પુણ્યાંશ ઉપાર્જન કરી અપ્સરાઓનું અતિથિપણું પ્રાપ્ત કર્યું, તે યક્ષરાજ કપર્દી કે જે પ્રથમ જિનેશ્વર (શ્રીઋષભ પ્રભુ)નાં ચરણ-કમલોની સેવા કરવાના સ્વભાવવાળો છે તેમજ જે તીર્થના રક્ષણને વિષે ચતુર છે; તે (હે ભગ્વે !) તમારા વિઘ્નને નાશ કરનારો થાઓ.

કપર્દી યક્ષરાજનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

સોરઠ દેશમાં મધુમતિ નગરમાં કપર્દી નામે એક વણકર વસતો હતો. તેને આદિ અને કુહાડિ નામે બે પત્નીઓ હતી. આ વણકરને અભક્ષ્ય તેમજ અપેય વસ્તુ ઉપર અત્યાસક્તિ હતી. એક વેળા આ અનાચારથી તેને મુક્ત કરવાને માટે તેની સ્ત્રીઓ તેને પ્રહાર મારી શિક્ષા આપતી હતી. તેવામાં યૌદ્ધમા પટ્ટધર શ્રીવજ્રસેનસૂરિ બહિર્ભૂમિ જતા હતા તેમણે એને જોયો અને પોતાની પાસે જોલાવ્યો. આ વણકર તેમની સમીપ ગયો અને હાથ જોડીને ભક્ષો રહ્યો. આગમ-જ્ઞાને આને સુલભભોધિ જાણીને તેમજ તેનું આયુષ્ય દ્વક્ષત એ ઘડીનું બાકી છે એમ જાણીને તે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે તને ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે તો આ કષ્ટમાંથી મુક્ત થવાને માટે તું ધર્મ-ધ્યાન કર અને પ્રત્યાખ્યાન ઝાંઝીકાર કર. આ વાત તે વણકરે સ્વીકારી અને જમવા બેસવા પૂર્વે નવકાર મંત્ર કહી જવો, કેટ બાંધેલા દોરાની ગાંઠ છોડવી અને ત્યાર બાદ સોજન કરવું અને સોજન કરી રહ્યા પછી દોરાની ગાંઠ બાંધી દેવી આ પ્રમાણેના તેણે નિયમ લીધો. આ નિયમપૂર્વક તે સોજન કરવા બેઠો. સોજનમાં સર્પના વિષથી વ્યારત માંસ હતું તેની એને ખબર ન હોવાથી એ તો તે ખાધ ગયો. આથી કરીને તેના રામ રમી ગયા, પરંતુ પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી તે પ્રજ્ઞાહીન હોવા છતાં પણ વિબુધપણે ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રમાણે દ્વક્ષત એકજ વાર નિયમનું પાલન કરવાથી તે દેવ થયો.

સૂરિજીએ પ્રત્યાખ્યાનનો નિયમ લેવડાવ્યો હતો એ વાત આ વણકરની જોઈ જોઈ જાણતી ન હતી. તેઓ તો એમ માનતી હતી કે આ મહાત્માએ તેમના પતિને કંઈક સીખવ્યું છે. પરંતુ જ્યારે તેમનો પતિ બે ઘડીમાં મરી ગયો, ત્યારે તેનું મરણ આ મહાત્માને લીધે થયું છે એવી દ્વિયાદ તેમણે રાખીને કરી. આ સાંભળીને રાજાએ વજ્રસેનસૂરિજીને પકડી મંગાવી કહ્યું કે આ બે સ્ત્રીના સ્વામીને તમે કેમ મારી નાખ્યો ? સૂરિજી મીન રહ્યા એટલે તેમને યોદ્ધામાં મોકલ્યા.

આ સમયે કપર્દીએ દેવલોકમાં બેઠા બેઠા અવધિજ્ઞાન વટે જોડું કે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારા સૂરિજીને માથે કષ્ટ આવી પડ્યું છે. આથી કરીને તેણે દેવ-ચક્તિ વટે તે ગામનું જાણે એક લોકજન ન હોય તેવી યાદી એક ચિલા વિદુર્વી અને આકાશમાં રહીને તેણે લોકોને કહ્યું કે—
“ વજ્રસેનસૂરિજી મારા ગુરુ છે અને તેમણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે; વાસ્તે તેમને કષ્ટ ન

૧ પ્રત્યાખ્યાન (વચરવાચ) શબ્દના ત્યાગ કરવો અને પાલન કરવું એમ બે અર્થો ધાર્ય છે. અવિરત-પણના ૨૧૧૫ પ્રત્યે પ્રતિ પ્રતિજ્ઞાપણે આ અર્થોપદેશ જાતવન કથન છે જેને વિષે તે ‘પ્રત્યાખ્યાન,’ અથવા અન્ય-૨૧૧૫ પ્રત્યે પ્રત્યે આ અભિન્યાયીને આશ્ચર્યમરદિત ગુણના કરજીનું જાતવન કથન છે જેને વિષે તે, અવર પરીલોક પ્રત્યે પ્રત્યે આ ક્રિયા-વૈભાવ્ય શુભાશુભ ફળનું જાતવન કથન છે જેને વિષે તે.

દેતાં તેમની ક્ષમા માંગી અને તેમને પ્રણામ કરે, નહિ તો આ શિલા વહે આખા ગામનો નાશ કરીશ.” મરણના ભયથી બીધેલા રાજાએ સૂરિજીને વન્દન કર્યું, તેમની ક્ષમા માંગી અને તેમને મુક્ત કર્યા; એટલે કપર્દી ચક્ષુ શિલા સંહરી લીધી અને તેણે પ્રસન્ન વદને રાજાદિક સાંભળે તેમ નીચે મુજબની ગાથા બોલવી ચડ કરી.

“ મંસાસી મજ્જરઓ દક્ષેણં, ચેવ ગંઢિસહિણ ।

સોહં હ તંત્રવાઓ, સુસાહુવાઓ સુરો જાઓ ॥ ”

અર્થાત્—માંસ ખાનારો તેમજ મજ્જ (—ખાત)માં આસક્ત એવો તે હું વણકર (સુસાહુના વચનપૂર્વક) દક્ષ એકજ આંઠ સહિત (લોબન કરીને) યશસ્વી હેવ થયો છું.

આ પ્રમાણે બોલી રહ્યા બાદ તેણે સૂરિજીને નમન કર્યું અને પૂછ્યું કે હે ભગવન્ ! મેં કેવાં કર્મ કર્યાં છે ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે પૂર્વ ભવમાં તે’ પ્રાંઠ પાપો કર્યાં છે, પરંતુ હવે પવિત્ર થવાને વાસ્તે તારે સકલ કર્મ—સૈન્યનો સંહાર કરનારા એવા શ્રીશત્રુજય તીર્થે જઈ શ્રીચંદ્રપલ પ્રભુની ભક્તિ કરવી. આ સાંભળી કપર્દી ચક્ષુ ખુશી થયો અને શુદ્ધના વચનાનુસાર વર્તન કરે તો પાતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો.

૧ સંસ્કૃત યાચા—

માંસાસી મજ્જરત પક્ષેન ચૈવ ધન્યિસહિતેન ।

સોહં હ તંત્રવાયઃ સુસાહુવાયઃ સુરો જાતઃ ॥

૨ શત્રુજય તીર્થેનુ અનુષય માહાત્મ્ય ■ એમ જૈનો માને છે. આ વાત થીધનેથીરસરિકૃત શત્રુજય—
માહાત્મ્યનામક કાવ્ય ઉપરથી એઈ સ્પષ્ટ છે,

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

अथ श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य संस्तवनम्—

जिनमुनिसुव्रतः समवताज्जनतावनतः

समुदितमानवा धनमलोभवतो भवतः ।

अवनिविकीर्णमादिषत यस्य निरस्तमनः—

समुदितमानवाधनमलो भवतो भवतः ॥ ७७ ॥

—नैर्कुटकम् (७, १०)

टीका

जिनमुनीति । ‘जिनमुनिसुव्रतः’ मुनिसुव्रतनाथा जिनः । ‘समवतात्’ संरक्षतु । ‘जनतावनतः’ जनतया—जनसमूहेन अवनतः—प्रणतः । ‘समुदितमानवाः’ हृष्टाः पुर्मांसः । ‘धनं’ द्रव्यम् । ‘अलोभवतो भवतः’ लोभेनायुक्तस्य सतः । ‘अवनिविकीर्णं’ भूमौ राशीकृतम् । ‘आदिषत’ गृहीतवन्तः । ‘यस्य’ भगवतः । ‘निरस्तमनःसमुदितमानवाधनमलः’ बाधनं—बाधा निरस्ता—अपकीर्णा मनःसमुदिता—हृदि समुद्रताः संहता वा मानश्च बाधनं च मलाश्च येन सः । ‘भवतः’ युष्मान् । ‘भवतः’ संसारात् । स जिनमुनिसुव्रतो भवतो भवतः समवतात् यस्य धनं समुदितमानवा आदिषतेति सम्बन्धः ॥ ७७ ॥

अवचूरिः

जिनमुनिसुव्रतो भवतो—युष्मान् भवतः—संसारात् समवतात्—संरक्षतु । कथंभूतः ? । जनतया—जनसमूहेनावनतः । समुदिताः—सहर्षा ये मानवा—मनुष्या अवनिविकीर्णं—भूमौ राशीकृतं धनं—कनकादिकं यस्यालोभवतः—अलोभिनो भवतः—सतः । वीक्षां ग्रहीतुकामस्येत्यर्थः । आदिषत—आवृत्त । जिनः कथंभूतः ? । निरस्ता—अपकीर्णा मनःसमुदिता—हृदि समुत्पन्ना संहता वा मानो बाधनं—पीडा मलः—कर्म च येन ॥ ७७ ॥

अन्वयः

मुदित—मानवाः यस्य अ—लोभवतः भवतः अवनि—विकीर्णं धनं आदिषत, सः जनता—अवनतः, निरस्त—मनस—समुदित—मान—बाधन—मलः जिन—मुनिसुव्रतः भवत भवतः समवतात् ।

१ ‘समुदितः’ इत्यपि पदच्छेदः समीचीनः । २ ‘गृहीतवन्तः’ इति सीमाग्यसामरागः ।

શબ્દાર્થ

જિન=તીર્થંકર.

મુનિસુવ્રત=મુનિસુવ્રત (સ્વામી), વીસમા તીર્થંકર.

જિનમુનિસુવ્રત=તીર્થંકર મુનિસુવ્રત.

સમવતાદ (ધાં અવ) = રક્ષણ કરે.

જનતા=જન-સમાજ, લોક.

અવનત (ધાં નમ) = નમન કરાવેલા.

જનતાવનત=જન-સમાજ વડે નમન કરાવેલા.

સુદિતમાનવા=હર્ષિત મનુષ્યો.

ધનં (મૂં ધન) = લક્ષ્મીને.

અલોમવતઃ=લોભરહિત.

મવતઃ (મૂં મવત) = મ્રતા.

અવનિ=પૃથ્વી.

વિકીર્ણ (ધાં કુ) = વિખેરેલું.

અવનિવિકીર્ણ=પૃથ્વી ઉપર વિખેરેલું.

આદિપત (ધાં દા) = ગ્રહણ કરતા હવા.

યસ્ય (મૂં યદ્) = જેના.

નિરસ્ત (ધાં અસ્) = નિરાસ કરેલા.

સમુદિત (ધાં હ) = (૧) ઉદ્ભવેલા; (૨) ઐક-
નિત થયેલા.

વાધન=પીડા.

નિરસ્તમનઃસમુદિતમાનવાધનમલઃ=નિરાસ

કર્થો છે મનમાં ઉદ્ભવેલા અથવા ઐક-

નિત થયેલા એવા અભિમાનનો, પીડાનો

અને મલનો જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથની સ્તુતિ—

“ (દીક્ષા—ગ્રહણની તીવ્ર અભિલાષા રાખતા હોવાથી) લોભરહિત અનેલા એવા જેના પૃથ્વી ઉપર ઢગલા કરેલા ધનને હર્ષિત મનુષ્યો (એક વર્ષ પર્યંત) ગ્રહણ કરતા હવા, તે તીર્થંકર મુનિસુવ્રત (સ્વામી) કે જેમને જન-સમાજ નમન કર્યું છે તેમજ વળી જેમણે મનમાં ઉદ્ભવેલા [અથવા ઐકનિત થયેલા] એવા અહંકારનો, પીડાનો અને (કર્મફળી) મલનો નિરાસ કર્યો છે, તે (વીસમા તીર્થંકર) (કે ભવિક જનો!) તમારું સંસારથી રક્ષણ કરે. ”—૭૭

સ્પષ્ટીકરણ

મુનિસુવ્રત સ્વામીનું અરિત—

મુનિત્ર રાજ અને પદ્મા રાણીના પુત્ર મુનિસુવ્રત સ્વામીનો જન્મ રાજગૃહ નગરમાં થયો હતો. તેમની પૂર્વે થઇ ગયેલા ૧૯ તીર્થંકરોની જેમ તેઓ કાશ્યપ ગોત્રીય હતા નહિ, પરંતુ તેઓ ગૌતમ ગોત્રીય હતા. ‘કૂર્મના લાંછનથી અંકિત તેમજ કૃષ્ણવર્ણી એવો તેમનો ઢેહ વીસ ધનુષ્ય-પ્રમાણ હતો. ત્રીસ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી તેઓ અનુપમ પદને પામ્યા.

પદ-મીમાંસા—

૧૧ ૭]

‘મવતઃ’ શબ્દના વિવિધ અર્થોથી અલંકૃત આ પદ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો પણ સમવૃત્તમાંના સત્તર અક્ષરવાળા નર્કુટક નામના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તને અર્વિતથ તેમજ કોકિલક એવાં નામોથી પણ ઓળખાવામાં આવે છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“યદિ મવતી મજૌ મજજલા ગુરુર્નર્કુટકં ।

મુનિગુહકાર્ણવૈઃ કૃતયતિ વદ કોકિલકમ્ ॥”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, જ, જ, જ અને જ એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના એ અક્ષરે અનુક્રમે હ્રસ્વ અને ઘીર્ધ છે. વળી સાતમે અક્ષરે તેમજ સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાન યાને ‘યતિ’ છે. આ વાતના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે તેટલા માટે આ પદનું પ્રથમ અરણ્ય વિચારીએ.

જિ	ન	મુ	નિ	મુ	ર	ત	સ	મ	વ	તા	જ	જ	ન	તા	વ	ન	તઃ
~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~
ન			જ			મ			જ			જ			જ	લ	ગ

જિનસમુદાયપ્રણામ:—

પ્રણમત તં જિનવ્રજમપારવિસારિરજો—

દલકમલનના મહિમધામ મયાસમરુક્ ।

યમતિતરાં મુરેન્દ્રવરયોપિદિલામિલનો—

દલકમલા નનામ હિમધામમયા સમરુક્ ॥ ૭૮ ॥

—નર્કું

ટીકા

પ્રણમતેતિ । ‘પ્રણમત’ નમત । ‘તમ્’ । ‘જિનવ્રજં’ અર્હત્સન્દોહમ્ । ‘અપારવિસારિ-
રજોદલકમલનના’ અપારાણિ-અપર્યન્તાનિ વિસારીણિ-પ્રસરણશીલ્મનિ રજોદલાનિ વસ્ત્વ
તદ્ અપારવિસારિરજોદલં તદ્ તત્ કપલં ચ તદ્ આનનં-મુખં યસ્યાઃ સા । ‘મહિમધામ’
મહત્ત્વસ્ય સ્થાનમ્ । ‘મયાસં’ મયમસ્યતિ યસ્તમ્ । ‘અરુક્’ નીરોગઃ । ‘યમ્’ । ‘અતિતરાં’
અત્યયમ્ । ‘મુરેન્દ્રવરયોપિત્’ મુરેન્દ્રસ્ય વરા-પ્રધાનમૂળા યોપિત્-અઙ્ગન્મ ગ્રન્થી । ‘દિલામિલ-
નોદલકમલા’ દિલામિલનેન-સિતિષટ્ત્વેન વદ્ભવઃ અલકેષુ-દુરલેષુ મલો-રજો યસ્યાઃ સા ।
‘નનામ’ પ્રણતરતી । ‘હિમધામમયા’ હિમધામા-મૃગાશ્વન્તસ્ય મયા-દીપ્ત્યા । ‘સમરુક્’
સદ્વચ્ચિઃ । તં જિનવ્રજં પ્રણમત યં મુરેન્દ્રવરયોપિત્ નનામેતિ યોગઃ ॥ ૭૮ ॥

सिद्धान्त-स्तवनम्—

त्वमवनताजिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुपो—

ऽव सदनुमानसङ्गमन ! याततमोदयितः ।

शिवसुखसाधकं स्वभिदधत् सुधियां चरणं

वसदनुमानसं गमनयातत ! मोदयितः ! ॥ ७९ ॥

—नकुं०

टीका

त्वमिति । 'त्वम्' । अवनतान् । प्रणतान् । 'जिनोत्तमकृतान्त !' तीर्थकृतिसिद्धान्त ! ।
'भवात्' संसारात् । 'विदुपः' सम्यग्ज्ञानवतः । 'अव' रक्ष । 'सदनुमानसङ्गमन !' सत्-
विद्यमानं शोभनं वा अनुमानसङ्ग-मन-अनुमानसङ्गतिर्यस्य स आमन्त्र्यते । 'याततमोदयितः'
यात-अपगतं तमो येपा ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-इष्टः । 'शिवसुखसाधकं' मुक्तिसौ-
ख्यावर्जकम् । 'स्वभिदधत्' सम्यक् अभिदधानम् । 'सुधियां' धीमताम् । 'चरणं' अनुष्ठानम् ।
'वसत्' तिष्ठत् । 'अनुमानसं' मानसं लक्ष्यीकृत्य । 'गमनयातत !' गमाश्च नयाश्च गमन-
यास्तैः आतत-विस्तीर्ण ! । 'मोदयितः !' प्रमोदजनक ! । हे जिनोत्तमकृतान्त ! त्वं यातत-
मोदयितः सुधियां अनुमानसं वसत् चरणं स्वभिदधत् भवाद् अवनतानवेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥

अवचूरिः

हे जिनोत्तमसमय ! त्वमवनतान्-प्रणमतो विदुपोऽव-रक्ष भवात्-संसारात् । सत्-शोभमानं
विद्यमानं वा अनुमानस्य प्रमाणस्य संगमन-संगतिर्यस्य तस्य संबोधनम् । त्वं किंविशिष्टः ? । यातं
तमो येभ्यस्ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-अमीष्टः । मोक्षसुखप्रापकं चरण-चारित्र्यं स्वभिदधत्-
स्याख्यम् । किंभूतम् ? । सुधियां मानसमनु-लक्ष्यीकृत्य वसत्-तिष्ठत् । हे गमनयातत ! गमाः-सद्वशापाठाः
नयाश्च-गैरमाष्यस्तीरातत-विस्तीर्ण ! । हे मोदयितः-प्रमोदकारक ! ॥ ७९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-उत्तम-कृतान्त ! सत्-अनुमान-सङ्गमन ! गम-नय-आतत ! मोदयितः !
यात-तमस-दयितः, सुधियां अनु-मानसं वसत्, शिव-सुख-साधकं चरणं सु-अभिदधत् त्वं अव-
भवाद् अय ।

शिष्याय

अवनतान् (म० अवनत) = प्रधुम्भ करवाने.

कृतान्त = सिद्धान्त.

जिनोत्तमकृतान्त ! = हे जिनेश्वरना सिद्धान्त !

भवात् (म० भव) = संसारथी.

विदुपः (म० विदुषः) = पण्डिताने.

अव (पा० अव्) = तु रक्षय् कर.

અનુમાન=અનુમાન.

સદ્ગમન=સંગતિ.

સદ્ગમનસદ્ગમન ! =હે ઉત્તમ [અથવા વિદ્ય-
માન છે અનુમાનની સંગતિ જેને વિશે
એવા ! (સંઃ)

યાત (ધાં યા) =ગયેલ, નદ થયેલ.

દ્વયિત=પ્રિય.

યાતતમોદયિતઃ=નદ થયો છે મોહ જેનો એવા
(સુનિઓ) ને પ્રિય,

સુખ=સુખ,

સાધક=સાધનારા.

શિવસુસાધકં=સુહૃદના સુખને સાધનારા.
સ્વમિદધત્ (ધાં ધા) =ફળી રીતે કહેવારો,
સારો પ્રકાશ પાડનારો.

સુધિયાં (મૂં સુધી) =સુહૃદમાનેના.

ચરણ (મૂં ચરણ) =ચારિત્રને.

વસત્ (ધાં વસ્) =નિવાસ કરનારા.

અનુ=અભિસુખ્યાર્થક અન્યથ.

અનુમાનર્સ (મૂં માનસ) =મનને ઉદ્દેશીને.

આતત (ધાં તત્) =વિસ્તીર્ણ.

ગમનયાતત ! =હે ગમ અને નયથી વિસ્તીર્ણ
એવા ! (સંઃ)

મોદયિતઃ ! (મૂં મોદયિત્) =હે ખુશ કરનાર !

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત ! ઉત્તમ [અથવા વિદ્યમાન] છે અનુમાનની (અને ઉપ-
લક્ષણથી અન્ય પ્રમાણોની પણ) સંગતિ જેને વિશે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે આસાપક
અને નયથી વિસ્તીર્ણ (આગમ) ! હે પ્રમોદકારી (શાસ્ત્ર) ! ગયો છે (મોહરૂપી યાને
અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર જેનો એવા (સુનિવરણ) પ્રિય, તથા પશ્ચિહતોના મનને લક્ષ્ય કરીને
વસનારા તેમજ શિવ=સુખના સાધક એવા ચારિત્રનો પ્રકાશ કરનારો તું (જિન=પ્રરૂપિત
સિદ્ધાન્ત) અત્યંત નમ્ર એવા વિદ્વાનોનું (ચાર્યાસી લાખ ચોનિઓમાં પારબ્રમણ્યરૂપ)
સંસારથી રક્ષણ કર. ”—૭૮

સ્પષ્ટીકરણ

અનુમાન—

“સાધન દ્વારા જે ‘સાધનું જ્ઞાન થાય છે તે ‘અનુમાન’ કહેવાય છે. એ ધ્યાનમાં શખવું
કે સાધનનો નિશ્ચય અને વ્યાપ્તિનું સ્મરણ એ બંને અનુમાનના આવશ્યક અંગો છે. કહેવાની
મતલબ એ છે કે ધારો કે કોઈક સ્થલે ‘ધૂમ જોવામાં આવ્યો. એનું દર્શન થતાંજ ‘ત્યાં ત્યાં ધૂમ

૧ ખરેખરી પહોંચત કાણુ કહેવાય તે વિચારનું આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર વિખન-સિખિત શ્લોક દિવ્ય
પ્રકાશ પાડે છે:—

“ માતૃવત્ પરદારેણ, પરત્રલ્યેણ લોહવત્ ।

આત્મવત્ સર્વયૂતેષુ, યઃ પચ્યતિ સ પષ્ટિહતઃ ॥ ”

૨-૩ પર્વતો વદિમાન ધૂમસ્ત્વાત્ અર્થાત્ પર્વત ધૂમવાદો દેવાને લીધે અગ્નિમાનુ છે. આમાં અગ્નિમાનુ
એ ‘સાધ્ય’ છે અને ‘ધૂમવાનુ’ હોવાપણું ‘અર્થાત્ ‘ધૂમવત્’ એ સાધન છે.

૪ પરાદૃશ્યમાનં લિદ્ધમનુમાનમિત્યુદયનાચાર્યાઃ, મળિજ્ઞતસ્થ લિદ્ધપરામર્શોનુમાનમિતિ ।

૫ ધુમાડો.

હોય છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે' એ વાતનું અર્થાત્ ધૂમમાં અગ્નિની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ થયું. આમ થયા બાદ આ સ્થળે અગ્નિ હોવો જોઈએ એવું અનુમાન થઈ શકે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સાધનનું દર્શન અને સાધનમાં સાધ્યની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ એ બંનેથીજ અનુમાન થઈ શકે છે.

આ અનુમાનના પશુ પ્રત્યક્ષની માફક સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાન એમ બે પ્રકારે પડે છે. ખીલના સમન્વયા વિના પોતાનીજ મતિપૂર્વક સાધન યાને હેતુ દ્વારા જે અનુમાન કરાય છે તે 'સ્વાર્થાનુમાન' છે, જ્યારે ખીલને સમન્વયવાળી ખાતર પંચાવયવી કે દશાવયવી હેતુ-પ્રયોગપૂર્વક જે રજુ કરવામાં આવે છે તે 'પરાર્થાનુમાન' છે, ઉપચારથી આ હેતુ-પ્રયોગને પશુ 'અનુમાન' કહેવામાં આવે છે.

અત્ર એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે ચાર્વાક દર્શન અનુમાન પ્રમાણ સ્વીકારતું નથી, કેમકે તે તો ફક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ પ્રમાણભૂત ગણે છે (જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ, તૃતીય સ્તબક, શ્લોક ૧, ૧૦).

શ્રીગૌરી-સંસ્તવ:—

અધિગતગોધિકા કનકરુક્ તવ ગૌર્યુચિતા—

ક્રમલકરાજિ તામરસમાસ્યતુલોપકૃતમ્ ।

મૃગમદપત્રમઙ્ગતિલકૈર્વદનં દધતી

કમલકરા જિતામરસમાસ્યતુ લોપકૃતમ્ ॥ ૮૦ ॥ ૨૦ ॥

—નર્કું.

ટીકા

અધિગતેતિ । 'અધિગતગોધિકા' અધિગતા-પ્રાપ્તા ગોધા-દેવવાહનવિશેષો યયા સા । અથ સ્વાર્થે કન્ । 'કનકરુક્' સુવર્ણચ્છવિઃ । 'તવ' મતઃ । 'ગૌરી' ગૌર્યાલ્યા દેવતા । 'ઉચિતાઙ્ગ' ઉચિતા-યોગ્યા અઙ્ગ-લાઙ્ગનાનિ યસ્ય તત્ । 'અલકરામિ' કુલ્લોટ્તાસિ । 'તામરસમાસિ' પદ્યયુતિ । 'અતુલોપકૃતં' સ્વફાન્તિસંવિમાગમદાનાદિના અતુલં-અસદૃશં ઉપકૃતં-ઉપકારો યસ્ય તત્, અથવા અતુલં યયા મત્તયેવં ઉપકૃતં-ઉપકારે સ્થિતમ્ । 'મૃગમદપત્રમઙ્ગતિલકૈઃ' મૃગમદેન (દસ્ય) -કસ્તૂરિકાયા યે પત્રમઙ્ગતિલકાઃ-પત્ર-ચ્છેદોપલ્લસિ મિશેષકાઃ તૈઃ । 'વદનં' આસ્યમ્ । 'દધતી' વિધ્રાણા । 'કમલકરા' કમલં કરે યસ્માઃ સા, અથવા કમલવત્ કરાસ્યાઃ કૃતે । 'જિતામરસમા' જિતા-નિષ્પર્મીકૃતા રૂપને-પલ્લમાગલ્પાદિભિઃ અપરાણાં સમા યયા ના । 'અસ્યતુ' સ્થિતુ, અથવા અસ્યતુ-વિનાશ-યતુ । 'લોપકૃતં' ભોષો-વિનાશસ્તં કરતીતિ લોપકૃત્વ મતિપસાદિસમ્ । મૃગમદપત્રમઙ્ગતિ-લકાઃ કૃત્વા ઉચિતાઙ્ગં વદનં દધતી ગૌરી તથા લોપકૃતં અસ્યતુ ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૮૦ ॥

निर्वाणकलिकायाम्—

“गौरीं देवीं कनकगौरीं गोधावाहनां चतुर्भुजां बरवसुमलपुतदक्षिण
करां अक्षमालाकुवलयालङ्कृतयामहस्तां चेति ।”

અવચૂરિ:

ગૌરી દેવી તવ લોપકૃત-વિનાશકારકમગ્યહુ-ક્ષિપહુ । કિંમૂતા ? । અધિગતા-પ્રાપ્તા ગોધિકા-
દેવવાહનવિશેષો યથા સા । કનકવદ્ રુગ્-દ્વીપિયસ્ય વદનં-મુખં વૃથતી । કિંમૂતા ? । મૃગમદસ્ય-કદતૂરી-
કાયા યે પત્રમદ્ગાઃ-પત્રચ્છેવાસ્તૈરુપલક્ષિતા યે તિલકાસ્તૈરુચિતા-યોગ્યા અદ્ધા-લાઞ્છનાનિ યસ્ય
તદુચિતાદ્ધમ્ । અલકૈઃ-ચિકુરૈ રાજતે इत्येवंशीलमलकराजि । તામરસમાસિ । અતુલસુપકૃતં સ્વકાન્તિ-
વિભાગાદિના ઉપકારો યસ્ય તત્ । કમલ કરે યસ્યાઃ કમલવદ્ વા કરો યસ્યાઃ સા । જિતા-નિષ્પ્ર-
મીકૃતા રૂપનેપચયપ્રાગભ્યાધિભિરમરાણાં સમા યથા સા ॥ ૮૦ ॥

અન્વય:

અધિગત-ગોધિકા, કનક-રુદ્ધ, મૃગ-મદ-પત્ર-મદ્ધ-તિલકૈઃ ઉચિત-અદ્ધાં, અલક-રાજિ,
તામરસ-માસિ [અથવા અલક-રાજિ-તામરસ-માસિ], અ-તુલ-ઉપકૃતં (કનક-રુદ્ધ) વદનં
વૃથતી, કમલ-કરા, (એ-તુલ-ઉપકૃતં) જિત-અમર-સમા ગૌરી તવ લોપ-કૃતં અસ્યતુ ।

શબ્દાર્થ

અધિગત (ધા૦ ગત્)=પ્રાપ્ત થયેલ.
ગોધિકા=પ્રાણી-વિશેષ, ઘે.
અધિગતગોધિકા=પ્રાપ્ત થયું છે ગોધિકા
(રૂપી વાહન) જેને ઐવી.
કનકરુદ્ધ=કનકના જેવી કાન્તિ છે જેની ઐવી.
ગૌરી=ગૌરી (દેવી).
અદ્ધા=ચિહ્ન, લાંછન.
ઉચિતાદ્ધા=યોગ્ય છે લાંછન જેનું ઐવા.
અલકરાજિ=કેશ વડે શેષાયમાન.
તામરસમાસિ=કમલના જેવો પ્રકાશ છે જેનો
ઐવા.
અતુલ=જેની તુલના ન થઈ શકે તેવો.
ઉપકૃત=ઉપકાર.

અતુલોપકૃતં=અનુપમ છે ઉપકાર જેનો ઐવા.
મૃગમદ=કદતૂરી.
તિલક=તિલક, ટીકું.
મૃગમદપત્રમદ્ધતિલકૈઃ=કદતૂરીના પત્રની રચના
વડે ઉપલક્ષિત ઐવા તિલકોથી.
વદનં (મૂ૦ વદન)=મુખને.
કમલકરા=(૧) કમલ છે હસ્તમાં જેના ઐવી,
(૨) કમલના સમાન હસ્ત છે જેના ઐવી.
જિતામરસમા=જીતી ॥ સુર-સભા જેણે ઐવી.
અસ્યતુ (ધા૦ અસ)=હર કરે, નષ્ટ કરે.
લોપ=વિનાશ.
કૃત=કરનાર.
લોપકૃતં=વિનાશ કરનારાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીગૌરી દેવીની સ્તુતિ—

“ (૧) પ્રાપ્ત થયું છે ગોધિકા (રૂપી દેવ-વાહન) જેને ઐવી, વળી (૨) કનક
સમાન કાન્તિવાળી, તથા (૩) [(અ) સુવર્ણના સમાન પ્રભાવાળા], (આ) કદતૂરીના
પત્રોની રચના વડે ઉપલક્ષિત ઐવા તિલકોને યોગ્ય છે લાંછનો જેને વિષે ઐવા, (ઇ) તેમજ

(જુકુટી, વાંકડિયા) કેશ (ધત્યાદિ) વડે શોભાયમાન એવા તથા (ઈ) કમલના જેવી કાન્તિવાળા અને (ઉ) વળી કર્યો છે (સ્વકાન્તિના સંવિભાગાદિકે કરીને) અનુપમ ઉપકાર જેણે એવા [અથવા અનુપમ છે (હીરા, ચોતી, વિગેરેના) અલંકારો જને વિષે એવા] (અકાગદિ પંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) મુખને ધારણ કરનારી, તથા વળી (ઋ) કમલ છે હસ્તમાં જેના એવી [અથવા કમલના સમાન હસ્ત છે જેના એવી], અને વળી (ય) પરાસ્ત કરી છે (અર્થાત્ નિષ્પ્રભ બનાવી છે પોતાના નેપથ્ય, સૌન્દર્ય ધત્યાદિ વડે) સુરની સમાને જેણે એવી (પાંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) ગૌરી (દેવી) (હે મુમુક્ષુ બન !) તારો વિનાશ કરનારા (અવ્યન્તર શત્રુઓ) નો નાશ કરો. ”—૮૦

સ્પષ્ટીકરણ

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી’ એમ ‘ગૌરી’ શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોધિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્રપત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ગોષાસનસમાસીના, કુન્દકપૂરનિર્મલા ।

સહસ્રપત્રસચુક્ર-પાણિર્ગૌરી શ્રિયેસ્તુ ન ॥”

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા ગૌરીર્દેવી કનકગૌરી ગોષાવાહનાં ચતુર્ભુજા ઘરવસુસાલયુતવક્ષિણકરામક્ષમાલાકુવ-
લ્યાલકૃતયામહસ્નાં ચેતિ ॥” અર્થાત્ ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ ૧૨૬ અને યુગલથી વિભૂષિત છે, જ્યારે તેના ઠાળા બે હાથ તો જપ-માલા અને કમલથી અલંકૃત છે.

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य संकीर्तनम्—

स्फुरद्विद्युत्कान्ते ! प्रविकिर वितन्वन्ति सततं
 ममायासं चारो ! दितमद ! नमेऽघानि लपितः ! !
 नमद्भ्रव्यश्रेणीभवभयभिदां हृद्यवचसाम्
 अमायासञ्चारोदितमदनमेघानिल ! पितः ! ॥ ८१ ॥
 —शिवरिणी (६, ११)

टीका

स्फुरदिति । 'स्फुरद्विद्युत्कान्ते !' बज्रवत्स्फुरन् । 'प्रविकिर' निरस्य । 'वितन्वन्ति' विस्तारयमाणानि । 'सततं' सर्वदा । 'मम' मे । 'आयासं' अपमम् । 'चारो' दर्शनीय ! । 'दितमद !' खण्डितदर्प ! । 'नमे' नमिजिन ! । 'अघानि' पापानि । 'लपितः !' लपनशील ! । 'नमद्भ्रव्यश्रेणीभवभयभिदां' नमन्त्याः भव्यश्रेण्याः भवभयं भिन्दन्ति यानि तेषाम् । 'हृद्य-वचसां' हृदयंगमवचनानाम् । 'अमायासंचार !' न विद्यते मायासंचारः—शाठ्यस्य प्रचारो यस्मिन् स सम्बोध्यते । 'उदितमदनमेघानिल !' मदनो मेघ इव मदनमेघः, उदितः—उद्गतौ यो मदनमेघस्तस्य विघटनहेतुत्वात् अनिल—नमस्वन ! । 'पितः !' जनकभूत ! । हे नमे ! हृद्य-वचसां लपितः ! आयासं वितन्वन्ति अघानि मम प्रविकिरेति योगः ॥ ८१ ॥

अवचरिः

हे नमे !—नमिजिन ! ममायासं वितन्वन्ति अघानि—पापानि प्रविकिर—निरस्य । स्फुरन्ती वा विद्युत् तद्वत् कान्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् । हे चारो !—दर्शनीय ! । हे दितमद !—छिन्नमद ! । हे लपितः !—वाक् ! । केषाम् ! । हृद्यवचसाम् । कथंभूतानाम् । नमद्भ्रव्यश्रेणीभवभयभिदाम् । मायाया—दम्भस्य संचारो यस्य स नैर्बधिस्तस्य संबोधनम् । उदितः—उदयं प्राप्तो मदनः—कामः स एव मेघो—जीमूतस्तस्य संहारकर्तादुनिलो—वात इव तस्य संबोधनम् । हे पितः !—जनक इव हितकारक ! ॥ ८१ ॥

अन्वयः

(हे) स्फुरत्—विद्युत्—कान्ते ! चारो ! दित—मद ! नमत्—भव्य—श्रेणी—भव—भय—भिदां हृद्य-वचसां लपितः ! अ—माया—संचार ! उदित—मदन—मेघ—अनिल ! पितः ! नमे ! मम आयासं वितन्वन्ति अघानि सततं प्रविकिर ।

શબ્દાર્થ

સ્ફુરત્ (ધા૦ સ્ફુર)=સ્ફુરાયમાન.
 વિદ્યુત્=સૌદામિની, વિજળી.
 સ્ફુરાદ્વિદ્યુત્કાન્તે ! =હે સ્ફુરાયમાન સૌદામિ-
 નીના જેવી કાન્તિ છે જેની એવા ! (સં૦)
 પ્રવિકિર (ધા૦ ક)=તું વિખેરી નાખ.
 વિતન્વન્તિ (મૂ૦ વિતન્વત્)=વિસ્તાર કરનારા.
 ચારો ! (મૂ૦ ચાર)=હે દર્શનીય, હે મનોહર !
 વિતમદ્ ! =છેદી નાખ્યો છે અભિમાન જેણે
 એવા ! (સં૦)
 નમે ! (મૂ૦ નમિ)=હે નમિ(નાથ) !
 અઘાનિ (મૂ૦ અવ)=પાપોને.
 લપિતઃ ! (મૂ૦ લપિત)=હે વદનારા !
 શ્રેણી=પંક્તિ.
 મિદ્=લેદનાર.

નમઃસ્તુત્યશ્રેણીમવમયમિદ્વાં=પ્રણામ કરતી
 ભવ્ય-શ્રેણિના સંસારરૂપી ભયને લેદનારી.
 વચસ્=વચન.
 હ્રદયવચસાં=મનોહર વચનોના.
 સચ્ચાર=(૧) પ્રચાર; (૨) સંબંધ.
 અમાયાસચ્ચાર!=અવિદ્યમાન છે માયાનો સંચાર
 જેને વિષે એવા ! (સં૦)
 ઉદિત (ધા૦ હ)=ઉદય પામેલા.
 મેઘ=વાદળ.
 અનિલ=પવન.
 ઉદિતમદનમેઘાનિલ ! =ઉદય પામેલા કામદેવ-
 રૂપી મેઘ પ્રતિ પવનસમાન !
 પિતઃ ! (મૂ૦ પિતૃ)=હે જનક !

શ્લોકાર્થ

શ્રીનમિનાથનું સંકીર્તન—

“ (સુવર્ણવર્ણી હોવાને લીધે) સ્ફુરાયમાન સૌદામિનીના સમાન પ્રભા છે જેની એવા
 હે (નાથ) ! હે દર્શનીય (દેવાધિદેવ) ! નાથ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવા હે (ઈશ) !
 (સમિતપૂર્વક) વન્દન કરનારી એવી ભવ્ય (પ્રાણીઓ) ની પંક્તિના સંસારરૂપી ભયને લેદ-
 નારાં એવાં મનોહર વચનોના વદનારા (અર્થાત્ હે અમૃતમય ઉપદેશ આપનારા એકવીસમા
 તીર્થંકર) ! નથી માયાનો (અદ્વિતઃ પણ) સંચાર જેને વિષે એવા હે (જિનેશ્વર) ! હે
 ઉદય પામેલા મદનરૂપી મેઘને (વિખેરી નાંખવામાં) પવનસમાન (પ્રભો) ! હે જનક
 (સમાન હિતકારી જગદીશ) ! હે નમિ (નાથ) ! તું મારા (સંસાર-અમણ્ણરૂપ) પ્રયાસનો
 નિરન્તર વિસ્તાર કરનારાં પાપોને વિખેરી નાખ. ”—૮૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનમિનાથ-ચરિત્ર—

વિજય રાજાની વગ્રા રાણીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા નમિનાથે પોતાના જન્મ દ્વારા
 મિથિલા નગરીને પાવન કરી હતી. આ તીર્થંકર કાશ્યપ ગોત્રના હતા. નીલ કમલના
 લાંબનથી યુક્ત એવો તેમનો કનકના સમાન દેહ પંદર ધનુષ્યપ્રમાણુ ઊંચો હતો. દશ
 હજાર (૧૦,૦૦૦) વર્ષનું આયુષ્ય લોગવી રહેતાં અષ્ટ કર્મનો ક્ષય થતાં તેઓ નિરાજાધ એવા
 નિર્વાણને પામ્યા.

ધ-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણે પદો સમવૃત્તમાંના સત્તર અક્ષરોવાળા શિખરિણીનામક તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“રસૈ રુદૈશ્લિષ્ઠા ચમનસમલા ગઃ શિશ્વરિણી”

અર્થાતિ—આ વૃત્તમાં ય, મ, ન, સ અને લ એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો ‘નુક’ને હ્રસ્વ અને લીધે છે. વિશેષમાં દરેક ચરણના છઠ્ઠે અને ત્યાર બાદ અગ્યારમે એટલે તારમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાન થાને થતો છે.^૧ આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં લેતરે તેટલા માટે આ વૃત્ત પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

સ્ફ	રૂ	વિ	હ્ર	યુ	કા	ત્વ	ર	વિ	કિ	ર	વિ	ત્વ	ત્વ	તિ	સ	ત	તં
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ય				મ			ન			સ			મ			લ	ગ

નેશ્વરાણાં જયઃ—

નલાંશુશ્રેણીમિઃ કપિશિતનમન્નાકિમુકુટઃ

સદા નોદી નાનામયમલમદારેરિતતમઃ ।

પ્રચક્રે વિશ્વં યઃ સ જયતિ જિનાધીશનિવહઃ

સદાનો દીનાનામયમલમદારેરિતતમઃ ॥ ૮૨ ॥

—શિશ્વ.

ટીકા

નલાંશુશ્રેણીમિરિતિ । ‘નલાંશુશ્રેણીમિઃ’ નરવમયૂતસન્નતિભિઃ । ‘કપિશિતનમન્નાકિમુકુટઃ’ કપિલિતનમત્સુરકિરિટઃ । ‘સદા’ શબ્દ । ‘નોદી’ મેરણશીલઃ । ‘નાનામયઃ’

૧ સરખાવે શ્રુતબોધમાં આપેલું ‘શિખરિણી’નું નીચે સુબળનું લક્ષણઃ—

“યદા પ્રાપ્યો હ્રસ્વઃ કમલેનયને । પદ્ય મુરવ-

સ્તતો ધર્માઃ પદ્ય પ્રકૃતિસુકુમારણ્ણિ । લઘવઃ ।

ત્રયોડ્યે ચોપાન્વયાઃ સર્વનુ । જપનામોગસુમને ।

રસૈરીશૌર્યસ્યાં મયતિ ચિરતિઃ સા ‘શિશ્વરિણી’ ॥”

અર્થાત્—હે કમલનાં જેવાં નખનવાળી (નારી) । બે પદ્યમાં પડેલો અક્ષર હરવ હોય અને ત્યાર બાદ બીજા પદ્ય સુધીના પાંચ અક્ષરો લીધે હોય, અને પછી ત્યાર પછીના પાંચ (એટલે કે સાતથો અગ્યાર સુધીના) અક્ષરો તેમજ ચોદમાં, પંદરમાં અને સોળમાં અક્ષરો હરવ હોય, તથા પછી હે સ્વભાવથી સુકુમાર દેહવાળી (દમિત્રા) ! કે સુન્દરી ! જેમાં ‘રસ’ અને ‘પદ્ય’ વડે એટલે કે છઠ્ઠા અને ત્યાર પછીના અગ્યારમાં એટલે ચત્તરમાં અક્ષર ‘પર’ વિરામ હોય, તો હે નખનના વિસ્તાર વડે સોબાગવાળી (રમ્યા) ! તે પદ્ય ‘શિખરિણી’ છે.

દારે: ' નાના-અનેકરૂપા યે આમયાશ્ચ મલાશ્ચ મદાશ્ચ ત એવારિસ્તસ્ય । 'ઇતતમ: 'ગત-
 । ' પ્રચક્રે ' કૃતવાન્ । ' વિશ્વં ' જગત્ । ' સ: ' । ' જયતિ ' સર્વમતિશેતે । ' જિનાધીશ-
 : ' જિનેન્દ્રવિસર: । ' સદાન: ' દાનસપેત: । ' દીનાનાં ' કૃપણાનામ્ । ' અયં ' એષ: ।
 : ' અતિમાત્રમ્ । ' અદારેરિતતમ: ' અતિશયેન દારે:-કલત્રૈરીરિતો-ધૈર્યાચાલિતો દારે-
 મ: સ યો ન ભવતિ । ય ઇતતમો વિશ્વં પ્રચક્રે સ જિનાધીશનિવહો જયતીતિ
 ય: ॥ ૮૨ ॥

અવત્સરિ:

યો વિશ્વં ઇતતમો-ગતમોહં પ્રચક્રે સ જિનેન્દ્રસમૂહો જયતિ । કયંમૂત: ! । નત્તાંશુબ્રેણીમિ:-નલ-
 સંતતિભિ: કપિશિતનમસ્ત્રાકિમુકુટ:-પીતીકૃતનમદ્દેવકિરીટ: । સદા-શાશ્વત્ નોદી-પ્રેરણશીલ: ।
 ! । નાના-અનેકરૂપા આમયાશ્ચ મલાશ્ચ મદાશ્ચ સમાહારદ્વન્દ્વ: , તદેવારિસ્તસ્ય । સદાનો-વાન-
 : । વીનાનાં-કૃપણાનામ્ । અયમ્-એષ: । અલમ્-અતિમાત્રમ્ । અતિશયેન દારે:-કલત્રૈરીરિતો-ધૈર્યા-
 ઈતો દારેરિતતમ: , ન ઇવંવિષ: અદારેરિતતમ: ॥ ૮૨ ॥

અન્વય:

ય: વિશ્વં ઇત-તમ: પ્રચક્રે, સ નલ-અંશુ-બ્રેણીમિ: કપિશિત-નમત્-નોદી-મુકુટ:,
 T-આમય-મલ-મદ-અરે: (સદા) નોદી, વીનાનાં સ-વાન:, (અલં) અ-વાર-ઈરિત-તમ:
 જિન-અધીશ-નિવહ: સદા અલં જયતિ ।

શીખાર્થ

ન=નખ.
 ાંશુબ્રેણીમિ:=નખનાં કિરણોની પંક્તિઓ.
 વટે.
 પેશિત=કપિલવર્ણી, પીતલવર્ણી.
 કિમ્=દેવતા.
 ટટ=મુગટ.
 પશિતનમસ્ત્રાકિમુકુટ:=કપિલવર્ણી કથો છે
 નમન કરનારા દેવોના મુગટને જેણે
 એવા.
 દી (મૂં નોદિત)=પ્રેરક, નાશ કરનાર.
 નામયમલમદારે:=વિવિધ ભૂતના રાગો,
 મલ અને અભિમાનરૂપી શત્રુનાં.
 તમ:= (૧) ગયું છે અત્રાન જેવું એવા;
 (૨) ગયો છે શોક જેવો એવા.

પ્રચક્રે (ષાં કૃ)=કર્ચું.
 વિશ્વં (મૂં વિશ્વ)=બ્રહ્માણ્ડને.
 અધીશ=સ્વામી.
 જિનાધીશનિવહ:=જિનેશ્વરશેનો સમુદાય.
 સદાન:=દાન-સહિત.
 દીનાનાં (મૂં દીન)=કૃપણોના.
 અયં (મૂં હદમ)=આ.
 દાર=શ્રી.
 ઈરિત (ષાં ઈર)=ચલિત.
 ઈરિતતમ=અતિશય ચલિત.
 અદારેરિતતમ:=શ્રી દ્વારા જરા પણ થકાથમાન
 નહિ થયેલા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનો જય—

“જેણે બ્રહ્માણ્ડને અજ્ઞાનથી [અથવા શોકથી] મુક્ત કર્યું, તે જિનવરોનો સમૂહ કે જેણે (પોતાનાં ચરણનાં) નખનાં ફિરણોની પંક્તિઓ વડે નમન કરનારા દેવોના મુકુટોને કપિલવર્ણી કર્યા છે, તથા વળી વિવિધ પ્રકારના રોગો, (અથા કર્મફળો) મલ તેમજ અધિમાનરૂપી શત્રુનો જે (નિરતર) નાશ કરનારા છે, તેમજ જે દ્વીન જીવોને [સાંવત્સરિક] દાન દે છે [અથવા દુઃખી (પ્રાણીઓ) ને (‘અભય’)દાન દે છે] અને વળી જે તલમાત્ર પણ તણ્ણીઓ વડે ચલાયમાન થયા નથી, તે આ જિનેશ્વર-સમુદાય સર્વદા જય પામે છે.”—૮૨

સિદ્ધાન્ત-પરિચય:—

જલવ્યાલવ્યાઘ્રજ્વલનગજરુગ્બન્ધનયુધો

ગુરુર્વાહોઽપાતાપદધનગરીયાનસુમતઃ ।

કૃતાન્તસ્ત્રાસીષ્ટ સ્ફુટવિકટહેતુપ્રમિતિભાગ્

અરુર્વાહો ! પાતા પદધનગરીયાનસુમતઃ ॥ ૮૩ ॥

—શિશ્વ૦

ટીકા

જાણેતિ । ‘જલવ્યાલવ્યાઘ્રજ્વલનગજરુગ્બન્ધનયુધઃ’ વ્યાખ્ય:—પદ્મઃ રુક્ષ-રોગઃ જલોદ-રાદિઃ બન્ધનં-કારાદિનિરોધઃ શુષ્-સંગ્રામઃ જલાદેરુપસર્ગાત્ સકાશાત્ । ‘ગુરુઃ’ મહાન્ । ‘વાહઃ’ અશ્વઃ । ‘અપાતાપદધનગરીયાનસુમતઃ’ પાતા-ત્ત્વવન, ન વિધન્તે પાતાશ્ચ આપશ્ચ અર્ધં ચ યસ્યાઃ સા અપાતાપદ્ધા, સા ચાસૌ નગરી ચ અપાતાપદધનગરી, યુક્તયા મુક્તિરેષ, તસ્યાં ધાનં-ગમનં તત્ર સુમતઃ-સુષ્ઠુ સમ્મતઃ । ‘કૃતાન્તઃ’ રાદાન્તઃ । ‘ત્રાસીષ્ટ’ રક્ષ્યાત્ । ‘સ્ફુટ-વિકટહેતુપ્રમિતિભાગ્’ પ્રમિતયઃ-પ્રમાણાનિ હેતુશ્ચ પ્રમિતીશ્ચ હેતુપ્રમિતીઃ સ્ફુટા-અવિસંવાદિની વિકટા-અક્ષિપ્તા હેતુપ્રમિતીર્ભજતે યઃ સઃ । ‘અરુઃ’ વિશ્વાલઃ । ‘વા’ શબ્દચક્રાર્થે । ‘અહો’ ઇત્યામન્વજે । ‘પાતા’ ત્રાયકઃ । ‘પદધનગરીયાન્’ ધનઃ-અર્થનિષિદઃ ગરીયાન્-મહત્ત્વાતિરે-કયુક્તઃ પદેષુ-વાચ્યાધયવેષુ ધનશ્ચ ગરીયાશ્ચ । ‘અસુમતઃ’ પ્રાણિનઃ । અહો કૃતાન્વો જલા દેરસુમતઃ ત્રાસીષ્ઠિતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૮૩ ॥

૧ જેન શાસ્ત્રમા દાનની પાંચ પ્રકારો જણાવ્યા છે —(૧) અભય-દાન, (૨) સુખાન-દાન, (૩) અતુકમપા-દાન, (૪) કીર્તિ-દાન અને (૫) ઉચિત-દાન આ સૌમા અભય-દાન શ્રેષ્ઠ છે આ પાંચે પ્રકારના દાનોનું જે સુદૃઢ રવરૂપ શીરસ્તમંદિરમણિએ ઉપદેશ-તત્ત્વગણિ (પૃ ૦ ૧૫-૮૦)મા આપેલું છે, તે મનન કરવા જેલું છે. જ્ઞાન-દાન, અભય-દાન અને ધર્મોપદેશ-દાનના સળધમા ત્રિપટીય આદિનાથ-ચરિત્ર અને યુધ્ધમાયા પછી જોવા,

અવચૂરિ:

કૃતાન્તઃ-સિદ્ધાન્તોઽસુમતઃ-પ્રાણિનત્રાસીદ્ધ-રક્ષતાદ્ । કસ્માત્ ! । જલધ્યાલધ્યાન્નજ્વલનગજ-
ચન્ધનયુગ્ધ । વ્યાહ-સર્પઃ । રુજો-જલોદ્વાદિરોગાઃ । બન્ધન-કારાનિરોધાદિ । યુધ્-સદ્ગ્રામઃ ।
જલાદીનાં સકાશાદિત્યર્થઃ । કિંમૂતઃ ? । ગુરુઃ-મહાન્ । વાહઃ-અશ્વઃ । ન વિદ્યતે પાતઃ-ચયવનં આપદ્-
વિપત્ અર્ધ-પાપં ચ યસ્યાં સા ચાસી નગરી ચ, ચુકત્યા ચુકિરેવ, તસ્યા ચાને-ગમને સુષ્ટુ મતઃ-અભિપ્રેતઃ ।
સ્ફુટા-અવિસંવાવિન્યો વિકટા-વિસ્તૃતા હેતુપ્રમિતયાઃ હેતવઃ પ્રમાણાનિ ચ (તાઃ) મજતે યઃ (સ) સ્ફુટવિકટ-
તુપ્રમિતિમાઠ્ । ઊરઃ-વિશાલઃ । શ્વાશ્વજ્ઞકારાર્થે । અહો હત્યામન્ત્રણે । પાતા-પ્રાયઃકઃ । પદ્મનગરીયાન્
પદ્મનઃ-અર્ધનિવિઠઃ ગરીયાંચ મહત્ચયુક્તઃ । યદ્વા પદ્મેષુ વાક્યાવયવેષુ ધનચ્ચ ગરીયાંચ ॥ ૮૧ ॥

અન્વયઃ

અહો (મન્યાઃ) ! અ-પાત-આપદ્-અર્ધ-નગરી-યાન-સુમતઃ ગુરુઃ વાહઃ, સ્ફુટ-વિકટ-હેતુ-
પ્રમિતિ-માઠ્, ઊરઃ, પાતા, પદ્-ધન-ગરીયાન્ વાકૃતાન્તઃ અસુમતઃ જલ-ધ્યાલ-ધ્યાન્-જ્વલન-
ગજ-રુજ્-બન્ધન-યુગ્ધઃ પ્રાસીદ્ધ ।

શીલ્કાર્થ

ધ્યાલ=સર્પ.

ધ્યાન્ન=વાધ.

જ્વલન=વહ્નિ, આગ.

ગજ=કુંજર, હાથી.

બન્ધન=કાશગુહ, ઢેઢખાનું.

યુધ્=વિગ્રહ, સંગ્રામ, લડાઈ.

જલધ્યાલધ્યાન્નજ્વલનગજરુજ્બન્ધનયુગ્ધ=જલ,

સાપ, વાધ, આગ, હાથી, શ્વાસ, ઢેઢ-

ખાનું તેમજ લડાઈથી.

ગુરુ (મૂં ગુરુ)=(૧) વિશાળ; (૨) ઉપદેશક.

વાહઃ (મૂં વાહ)=અશ્વ, યોડ.

પાત=પતન, પડતું તે.

નગરી=પુરી.

અપાતાપદ્મનગરીયાનસુમતઃ=નથી પતન, વિ-

પત્તિ અને પાપ ન્યાં એવી (મુક્તિ) નગરી
પ્રતિ ગમન કરવામાં અત્યંત માન્ય.

કૃતાન્તઃ (મૂં કૃતાન્ત)=સિદ્ધાન્ત.

ત્રાસીદ્ધ (ધાં ત્રા)=રક્ષણ કરી.

સ્ફુટ=સ્પષ્ટ, અવિસંવાદી.

વિકટ=(૧) વિસ્તૃત; (૨) અકિલક; (૩) દુર્ગમ

પ્રમિતિ=(૧) પ્રમાણ; (૨) જ્ઞાન.

સ્ફુટવિકટહેતુપ્રમિતિમાઠ્=સ્પષ્ટ અને વિકટ

એવા હેતુઓ અને પ્રમાણોને લજનારી

ઊરઃ (મૂં ઊર)=વિશાળ.

પાતા (મૂં પાતુ)=રક્ષક.

પદ્મનગરીયાન્=(૧) પદ્મેમાં ગહન અને મહં-

ત્વશાળી; (૨) અર્થ વડે ગંભીર અને

મહત્ત્વયુક્ત પદ્મવાળો.

અસુમતઃ (મૂં અસુમત)=પ્રાણીઓને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનો 'પરિચય—

“ અહો (મન્યા) ! અવિધમાન છે (અર્ધ-) પતન, આપત્તિ અને પાપ ન્યાં
એવી (મુક્તિરૂપી) પુરી તરફ ગમન કરવામાં અત્યંત અભિપ્રેત તથા મહાન્ તેમજ
(ઇચ્છિત સ્થલે લઈ જવામાં) અશ્વ (સમાન), વળી સ્પષ્ટ તથા વિસ્તૃત હેતુઓ તેમજ

प्रभाषुने क्षत्रनाशे [अथवा (शब्दधी) स्पष्ट अने (अर्थशी) विद्वत् ज्यो हेतुज्योना
ज्ञानने क्षत्रनाशे], तथा विशाण तेमज रक्षषु करनारो अने वणी पद्दाने विषे गह्वर अने
भद्रवशाणी [अथवा अर्थ वडे जंजीर अने भद्रव-युक्त पदवाणो] ज्यो (जैन) सिद्धान्त
प्राप्तिने जल, सर्प, व्याघ्र, वह्नि, कुंजर, रोग, क्षरागृह तेमज संश्राम (ज्ये १५३४ वय) थी
ज्यावे, ”—८३

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विपक्षव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा—

असमा नालीकालीविशदचलना नालिकवरम् ।

समध्यासीनाऽम्भोभृतघननिभाऽम्भोधितनया—

समानाली काली विशदचलनानालिकवरम् ॥ ८४ ॥ २१ ॥

—शिव०

टीका

विपक्षेति । ‘विपक्षव्यूहं’ शत्रुसन्दोहम् । ‘वः’ युष्माकम् । ‘दलयतु’ पिनष्टु । ‘गदाक्षा-
वलिधरा’ गदां अक्षावलिं धारयति या सा । ‘असमा’ असदृशी । ‘नालीकालीविशद-
चलना’ नालीकाली-पक्षपङ्क्तिः तद्वद् विशदो-उज्ज्वलौ चलनौ यस्याः सा । ‘नालिकवरं’
प्रधानपद्मम् । ‘समध्यासीना’ सम्यग् अधिरोहन्ती । ‘अम्भोभृतघननिभा’ जलभरितमेघ-
प्रभास्यामेत्यर्थः । ‘अम्भोधितनयासमानाली’ अम्भोधितनया-लक्ष्मीः तस्याः असमाना-अन-
न्यसमा आली-सखी या सा । ‘काली’ कालीसंज्ञिता । ‘विशदचलनानालिकवरं’
विशद्भिः-निलीयमानैः अचलैः-स्थिरैर्नानालिभिः-विचित्रमधुकरैः कवरं-कर्पूरं यत् तत् ।
नालिकवरं समध्यासीना काली विपक्षव्यूहं वो दलयतु इति योगः ॥ ८४ ॥

अवधूरिः

काली देवी वो-युष्माकं विपक्षव्यूहं-प्रतीपपटलं दलयतु-पिनष्टु । किंविशिष्टा ? । गदा-आयुधवि-
शेषः अक्षावलिः-अक्षमाला च ते धरतीति । असमा-रूपैश्वर्यादिना अनन्यसदृक् । नालीकानां-कमला-
नामाली-श्रेणी तद्वद् विशद-निर्मली चलनौ-पादौ यस्याः सा । नालिकवरं-प्रधानकमलं समध्यासीना-
अधिरोहन्ती अधिरूढा या । अम्भोभृतः-पद्मपुष्पां वो घनो-मेघस्तस्य निभा-कृष्णवर्णत्वात् सना ।
अम्भोधितनयासमाना-लक्ष्मीतुल्या आल्य-सख्यो यस्याः (सा) । विशन्तो-लीयमाना अचलाः-
स्थिरा नाना-वज्रविधा येज्जयो-झमरास्तेः कवरं-मिश्रम् । साचित्तमित्यर्थः । इदं नालिकवरस्य
विशेषणम् ॥ ८४ ॥

અન્વયઃ

ગદા-અક્ષ-આવલિ-ઘરા, અ-સમા, નાલીક-આલી-વિશદ-ચલના, વિશદ-અચલ-નાના-
કવર-નાલીક-વર-સમઘ્યાસીના, અમ્મસ્-મૃત-ઘન-નિમા, અમ્મોધિ-તનયા-સમાન-આલી
કાલી યઃ વિપક્ષ-વ્યૂહં વલયતુ ।

શબ્દાર્થ

વિપક્ષ=શત્રુ, દુરમન.
વ્યૂહ=સમૂહ, સમુદાય.
વિપક્ષવ્યૂહં=શત્રુ-સમુદાયને.
વલયતુ (ધાં વલ)=દળી નાખો, નષ્ટ કરો.
ધૃ=ધારણ કરવું.
ગદાક્ષાવલિઘરા=ગદા તેમજ જપ-માલાને
ધારણ કરનારી.
અસમા=નિરૂપમ.
નાલીક=કમળ.
વિશદ=નિર્મલ.
નાલીકાલીવિશદચલના=કમળની શ્રેણિના
સમાન નિર્મલ છે ચરણો જેનાં એવી.
નાલીકવરં=ઉત્તમ કમળને.
સમઘ્યાસીના (ધાં આસ)=(૧) આરૂઢ થયે-
લી; (૨) આરૂઢણ કરનારી.

અમ્મસ્=જલ.
મૃત (ધાં મૃ)=ભરેલ.
અમ્મોમૃતઘનનિમા=જલથી ભરેલા મેઘ સમાન.
અમ્મોધિ=સમુદ્ર.
તનયા=પુત્રી.
અમ્મોધિતનયા=સમુદ્ર-પુત્રી, લક્ષ્મી.
આલી=સખી, બેનપણી.
અમ્મોધિતનયાસમાનાલી=લક્ષ્મી જેવી સખી-
એ છે જેને એવી.
વિશદ (ધાં વિશ)=પ્રવેશ કરનારા.
અચલ=સ્થિર, નિશ્ચલ.
અલિ=બ્રમર, બ્રમરો.
કવર=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
વિશદચલનાનાલીકવરં=લીન થનારા તેમજ
નિશ્ચલ એવા વિવિધ બ્રમરોથી વ્યાપ્ત.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ ગદા તેમજ જપ-માલાને ધારણ કરનારી, વળી (સૌન્દર્યાદિકમાં) નિરૂપમ, તથા
કમલોની પંક્તિના સમાન નિર્મલ છે ચરણો જેનાં એવી, વળી લીન થનારા તેમજ નિશ્ચલ

૧ સમુદત્ત મંથન કરતી વેળાએ તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં નિમ્નલિખિત પદમાં ગણાયેલાં—

લક્ષ્મીઃ કૌસ્તુભપારિજાતકસુરા ધન્વન્તરિચ્ચન્દ્રમા
ગાયઃ કામદુષ્પાઃ સુરેશ્વરગજો રમ્માદિવેવાદ્વનાઃ ।
અમ્બઃ સપ્તમુરો વિપં હરિઘનુઃ શાઘ્નોઽમૃતં ચામ્બુધે
રત્નાનીદ્ર ચતુર્વંશ પ્રતિદિનં કુર્વન્તુ વૌ મહાલમ્ ॥

—એક રત્ન વેળા એક રત્ન દેવાને લીધે લક્ષ્મીને ‘સમુદ-પુત્રી’ કહેવામાં આવે છે. આ હિન્દુશાસ્ત્રની
માન્યતા છે અને એ લોક-શ્રદ્ધિ પ્રમાણે જાત્ર વર્ષન કરવામાં આવ્યું છે.

એવા વિધ વિધ તરેહના બ્રમરોથી મિશ્રિત એવા ઉત્તમ કમલના ઉપર બેસનારી [અથવા બેઠેલી] એવી, તેમજ જલથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘના જેવી (સ્થામવર્ણી) તથા લક્ષ્મી જેવી સખીઓ છે જેને એવી કાલી (દેવી) (હે બળેશ્વરી) તમારા શત્રુ-સમૂહને કળી નાંખો.”-૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી-દેવીનું સ્વરૂપ—

જેમ બાવનમા શ્લોકમાં રોહિણી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તેમ બન કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આ વિદ્યા-દેવીની સ્થૂલ રૂપરેખા તો આપણે વીસમા શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ, એટલે હવે અહિં કંઈ વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. પરંતુ આ પ્રમાણે એકજ દેવીની બીજી બાર કવીશ્વરે શા સાફ સ્તુતિ કરી તે બાબત બાકી રહે છે.

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथाय नमस्कारः—

चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे यो लक्षसंख्यं क्षणाद्
अक्षामं जन ! भासमानमहसं राजीमतीतापदम् ।
तं नेमिं नम नम्रनिर्वृतिकरं चक्रे यदूनां च यो
दक्षामञ्जनभासमानमहसं राजीमतीतापदम् ॥ ८५ ॥

—शार्दूल०

टीका

चिक्षेपेति । 'चिक्षेप' निरस्तवान् । 'ऊर्जितराजकं' ! बलवद्वाजसमूहम् । 'रणमुखे'
समरारम्भे । 'यः' । 'लक्षसंख्यं' लक्षाः संख्या यस्य तत्, अथवा अलक्षसंख्यं—अविभाज्यप-
रिमाणम् । 'क्षणात्' अक्षेपेण । 'अक्षामं' समर्थम् । 'जन !' इति लोकस्यामन्त्रणम् । 'भासमानं'
विराजमानम् । अथवा जनैर्भासमानं जनभासमानम् । 'अहसं' अविद्यमानहासम् । 'राजी-
मतीतापदं' राजीमती—उग्रसेनराजपुत्री तस्या मनोरथविफलीकरणात् तापदं—सन्तापदायिनम् ।
'तम्' । 'नेमिं' नेमिनामर्थेयम् । 'नम' प्रणिपत । 'नम्रनिर्वृतिकरं' नम्राणां निर्वृतिं—सौख्यं
करोतीति । 'चक्रे' कृतवान् । 'यदूनां' यादवानाम् । 'च' । 'यः' । 'दत्तां' असंमृढाम् ।
'अञ्जनभासमानमहसं' अञ्जनमया—कज्जलच्छायाया समानं—समं महः—तेजो यस्य तम् ।
'राजी' सन्ततिम् । 'अतीतापदं' अतिक्रान्तविषदम् । य ऊर्जितराजकं चिक्षेप यश्च
यदूनां राजीं अतीतापदं चक्रे तं नेमिं नमति सम्बन्धः ॥ ८५ ॥

अवचूरिः

यो नेमिजिनो लक्षसंख्यं-लक्षप्रमाणमूर्जितराजकं—बलवद्वाजवृन्दं रणमुखे चिक्षेप—बभञ्ज । क्षणाद्-
वेगेन । राजकं किमूतम् ? । अक्षामं—उपचितम् । हे जन ! तं नेमिं नम । किमूतम् ? । भासमानं-
कान्तिकदम्बेन सौम्यमानं जनैर्भासमानं वा । अहसं—हास्यमुक्तम् । राजीमत्या—राजकन्यायाः प्रव्रज्या-
ग्रहणेन मनोरथविफलीकरणात् तापव पश्चात् तं मुक्तिस्तुतप्रदम् । नम्राणां निर्वृतिं—मुक्तिं सुखं वा करो-
तीति । यश्च स्वामी यदूनां—यादवानां वक्षां राजीं—श्रेणिं अतीता—अतिक्रान्ता आपदो यया सा तामती
तापदं चक्रे—कृतवान् । नेमिं किमूतम् ? । अञ्जनस्य मया—कान्त्या समानं—तुल्यं महः—तेजो यस्य ॥ ८५ ॥

અન્વયઃ

યઃ અ-ક્ષામં લક્ષ-સંલ્લયં ઋજિત-રાજકં રણ-મુલ્લે ક્ષણાત્ ચિક્ષેપ, યઃ ચ યદ્વનાં દક્ષાં રાજીં
અતીત-આપદં ચક્રે, તં (હે) જન ! માસમાનં [અથવા જન-માસમાનં] અ-હસં [અથવા જન-
માસમાન-મહસં] રાજીમતી-તાપદં, નમ્ર-નિર્વૃત્તિ-કરં, અજન-ભા-સમાન-મહસં નેમિં નમ ।

શબ્દાર્થ

ચિક્ષેપ (ધાં ક્ષિપ)=ભાંગી નાખ્યું, વિખેરી
નાખ્યું.
ઋજિત (ધાં ઋજ)=પરાક્રમી.
રાજક=રાજાઓનો સમૂહ.
ઋજિતરાજક=પરાક્રમી રાજાઓના સમૂહને.
મુલ્લે=આગલો ભાગ.
રણમુલ્લે=રણને મોખરે.
લક્ષ=લાખ.
સંલ્લયા=સંખ્યા.
લક્ષસંલ્લય=લાખની છે સંખ્યા જેની એવા.
અલક્ષ=અચિન્ત્ય.
અલક્ષસંલ્લય=અચિન્ત્ય છે સંખ્યા જેની એવા.
ક્ષણાત્=પળમાં.
અક્ષામં (મૂં અક્ષામ)=(૧) અક્ષીણ; (૨) એક-
ત્રિત થયેલા.
જન ! (મૂં જન)=હે લોક !
માસમાનં (મૂં માસમાન)=પ્રકાશમાનને.
માસમાન (ધાં માસ)=દેહીપ્રમાન, પ્રકાશમાન.
જનમાસમાનં=મનુષ્યો વડે શોભતા.
હસ=હાસ્ય.

અહસં=હાસ્ય-રહિતને.
જનમાસમાનમહસં=લોકને વિષે દેહીપ્રમાન
તેજ છે જેનું એવા.
રાજીમતી=રાજામતી, ઉચ્ચસેનની પુત્રી.
રાજીમતીતાપદં=રાજામતીને સંતાપ કરનારા.
નેમિં (મૂં નેમિ)=નેમિ(નાથ)ને.
નમ (ધાં નમ)=તું નમસ્કાર કર.
નમ્ર=નમનશીલ.
નમ્રનિર્વૃત્તિકરં=(૧) પ્રભુપ્રેમ કરનારાઓને સુહિત
આપનારા; (૨) નમન કરેલાને સુખી કરનારા.
ચક્રે (ધાં ક્ર)=કરી.
યદ્વનાં (મૂં યદ)=યાદવોની.
દક્ષાં (મૂં દક્ષા)=ચતુર.
અજન=કોળાળ.
અજનમાસમાનમહસં=કોળાળની કાંતિ જેવી
પ્રભા છે જેની એવાને.
રાજીં (મૂં રાજી)=એણેને.
અતીત (ધાં ઇ)=અતિકાન્ત થયેલ.
અતીતાપદં=અતિકાન્ત થઈ છે આપત્તિ જેની
એવી.

સ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને નમસ્કાર—

“ જણે અક્ષીણ [અથવા એકત્રિત થયેલ] પરાક્રમી નૃપતિઓના એક સાખની [અથવા
અચિન્ત્ય] સંખ્યા જેટલા સમૂહ (સૈન્ય)ને રણને મોખરે એક ક્ષણમાં ભાંગી નાખ્યું, તેમજ
વળી જણે યાદવોની ચતુર શ્રેણિ (સેના)ને આપત્તિથી સર્વથા મુક્ત કરી, તે, (મનુષ્યો વડે)
શોભતા, હાસ્ય-રહિત, રાજામતીને (તેના સયોગાદિક મનોરથોનો નાશ કરનારા દોષાથી)

૧ હાસ્ય એ અસાનસૂચક ચિન્હ છે અને તેમ દોષાથી સર્વજ્ઞમાં તેના અભાવ દ્વારા તે ધ્રુવ તેમજ
નાથ-સંગત છે.

સંતાપ કરનારા, નમન કરનારા જીવોને મુક્તિ [અથવા સુખ] અર્પણ કરનારા તેમજ (શ્યામ હોવાને લીધે) કાળજની કાન્તિસમાન પ્રસાવાળા નેમિ(નાથ)ને હે જન ! તું નમસ્કાર કર. ”-૮૫

સ્પષ્ટીકરણ

નેમિનાથ-ચરિત્ર—

નેમિનાથ એ જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર છે. આ ગૌતમગોત્રીય તીર્થંકરને અરિષ્ટ-નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. તેઓ શ્રીકૃષ્ણના સમકાલીન હતા એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ બન્ને કાકા કાકાના પુત્ર થતા હતા. નેમિનાથનો જન્મ સૌરીપુર નગરમાં થયો હતો. વસુદેવના બંધુ સસુદ્રવિજય રાજા અને શિવા રાણીના તેઓ પુત્ર થતા હતા. તેમનો દેહ શ્યામવર્ણી હતો તેમજ તેઓને શંખનું લાંછન હતું. તેમના શરીરનું માન દશ ધનુષ્ય જેટલું હતું. રાજમતી જેવી વહલા સાથે વિવાહ (સગાઈ) કર્યા પછી પણ તેની સાથે લગ્ન-ગાંઠથી ન બંધાતાં તેમણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું. વિશેષમાં તેમણે રાજમતીને પોતાની શિષ્યા બતાવી હતી અને અંતમાં તેનો પણ સંસાર-સસુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હતો. બધું મળીને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અખંડિત બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ભોગવ્યા બાદ તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા, ધન્ય છે એવા નેમિનાથને.

મહાસતી રાજમતી—

રાજમતી એ ઉગ્રસેન રાજા અને ધારિણી રાણીની પુત્રી થતી હતી. તેના ભાઈનું નામ કંસ હતું અને તેની બેનનું નામ સત્યભામા હતું. શ્રીકૃષ્ણે કંસને મારી નાંખ્યો અને ત્યાર બાદ ઉગ્રસેનને તેના પુત્ર કંસે નાંખેલા બંદીખાનામાંથી મુક્ત કરી તે તેની પુત્રી સત્યભામાને પરણ્યા, તેમજ તેમણે ઉગ્રસેનને મથુરાની રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

એક વખત નેમિનાથ પ્રભુ બાલ-કીડા કરતા કરતા કૃષ્ણની આયુધ-શાળામાં જઈ ચડ્યા અને ત્યાં જઈને તેમણે લીલામાત્રમાં તેનો પાંચજન્ય શંખ હાથમાં લઈ લીધો અને અધર ઉપર બેઠે હંતનો પ્રકાશ ન પાડતા હોય તેમ તે શંખને મુખમાં રાખીને પૂર્યો. આના નાદથી આખું બ્રહ્માવક બાળ ભિક્ષુ. કૃષ્ણને તેમજ તેના ભાઈ બલરામને પણ ક્ષણ વાર સ્તબ્ધ થયો. નેમિનાથ પ્રભુનું આર્દ્ર અપૂર્વ પરાક્રમ જોઈને કૃષ્ણને શંકા થઈ કે રાજે ને તેઓ સમસ્ત રાજ્યના અધિપતિ થઈ બેસે, પરંતુ તેમની તે શંકાનું બલરામે તેમજ દેવતાઓએ આકાશ-વાણી વડે નિવારણ કર્યું અને ઉલટું સૂચન કર્યું કે ‘ નેમનાથ તો બાલબ્રહ્મચારી રહેશે અને તીર્થ પ્રવર્તાવશે. ’ તેમ છતાં પણ કૃષ્ણે પોતાની સત્યભામાદિક પત્નીઓને તેમને સંસાર-વાસનાથી વિપ્ત કરવાનું સૂચવ્યું. વિવિધ પ્રયત્નો કરી આખરે સત્યભામાએ પોતાની નાની બેન રાજમતી સાથે વિવાહ કરવાનું તેમની પાસે તેમની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ નહીં કરાવ્યું. આ પ્રમાણે બધું નહીં યતાં મોટી ધામધૂમપૂર્વક લગ્ન તૈયારી કરીને અનેક યાદવોથી પરિવૃત્ત નેમનાથ પ્રભુ રાજમતીના ગૃહ તરફ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવતાંજ તેમણે પશુઓને ફરજાત્મક પોષાક સાંભળ્યો. સારથિના મુખથી એ પશુઓને મારીને આ જાનમાં આવેલાઓને તેનું ભોજન કરાવવામાં આવનાર છે એમ સાંભળતાંજ તેઓએ પોતાનો રથ સારથિ પાસે તે પશુઓને રાખવામાં આવેલા રથલ તરફ લેવડાવ્યો અને તાત્કાલ તે

જીવેને છોડાવી મૂકાવ્યા અને માતૃકા-ગૃહ તરફ ન જતાં પિતૃ-ગૃહ તરફ પાછા વળ્યા. અ
ખનાવથી જીત પર આવેલી બાજી હારી જનારને જેવું અસહ્ય દુઃખ થાય તેવું દુઃખ
રાજામતીને થયું અને જેમ વૃક્ષ જે આતાં તેને વળગીને રહેલી વેલ હોય ઉપર તૂટી પડે તેમ
મૂર્ખાં બાઈને પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ. આથી કંઈ નવાઇ પામવા જેવું નથી, કેમકે ધન અને ધન
વતીનાં ભવથી માંડીને આઠ આઠ ભવ થયા નેમિનાથ અને રાજામતી વચ્ચે કંપતી-વ્યવહાર ચાલ
હતો. અનેક ઉપચારો કર્યા બાદ રાજામતીને કંઈક શાંતિ થઈ અને તે શોકચસ્ત જીવન ગુનારવ
લાગી. અંતમાં નેમિનાથ પ્રજા દુક સમયમાં દીક્ષા લેનાર છે એમ ખબર મળતાં તેને શાંતિ
થઈ અને તેનું મન વિષય-વાસનાથી વિરક્ત થઈ ગયું. નેમિનાથ પ્રભુતંત્ર ધ્યાન ધરતી રી
કાલક્ષેપ કરવા લાગી. આખરે જ્યારે નેમિનાથ પ્રભુએ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું, ત્યારે બાજી લક્ષ
સમયે તો ફક્ત હસ્તથી મારા હસ્તને સ્પર્શ કરવો પડે તેમ હતું તે ન કર્યું તો કીક, પણ હવે તો
મારા મસ્તક ઉપર વાસક્ષેપ કરવા વડે હસ્ત-પ્રક્ષેપ કરાવું તોજ માફ નામ રાજામતી ખડું એમ
પોતાનોજ કષ્ટો ખરે કરાવતી ન હોય તેમ તેણે પણ ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના વચનથી વચાવેલ પતિ
પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. આ પ્રમાણે આ મહાસતીએ ચૌવન વયમાં પણ કંઈક ઉપર જીત
મેળવી પોતાનો વિજય-ધ્વજ ફરકાવ્યો એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક વર્ષનું ચારિત્ર પાળી તેણે
કેવલશાન પ્રાપ્ત કર્યું. પાંચસો વર્ષ પર્યંત આ અવસ્થામાં રહ્યા બાદ તેનું ૬૦૧ વર્ષનું આયુષ્ય
પરિપૂર્ણ થતાં તે અવ્યાબાધ પઢને પામી. આવી મહાસતીઓનાં ચારિત્રથી તો આજકાલ પણ
આ આર્ય-દેશ પૂજાય છે. આવી સતીઓને અનેકવાર પ્રજામ હોભે.

નેમિનાથે યુદ્ધમાં લીધેલો ભાગ—

જ્યારે કૃષ્ણે કંસને મારી નાંખ્યો, ત્યારે તેની પત્ની જીવયક્ષા પતિનું વેર લેવાની
પુદ્ધિથી પોતાના પિતા જરાસંધ પાસે ગઈ અને તે દ્વારા કૃષ્ણ સાથે યુદ્ધનો આરંભ કરાવ્યો.
આ વાસુદેવ (કૃષ્ણ) અને પ્રતિવાસુદેવ (જરાસંધ) વચ્ચેના ઘોર સંઘાતમાં નેમિનાથે પણ
ભાગ લીધો હતો અને તે સમયે શકે અનેક અપૂર્વ અસ્ર-શસ્ત્રથી શોભતો એવો પોતાનો
રથ માતલિ સારથિ સાથે ચોકલાવ્યો હતો. આ રથમાં બેસીને નેમિનાથ રણભૂમિમાં આવી
પહોંચ્યા હતા.

ઘોર યુદ્ધ ચાલતાં ચાલતાં એક એવો પ્રસંગ આવ્યો કે જરાસંધે યાદવ-સેનાને
છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખી અને ભલ્લરામને પણ એક ગદાનો એવો પ્રહાર લગાવ્યો કે તેને
રૂધિરનું વમન થયું. આથી જરાસંધે એમ વિચાર્યું કે આ તો આપો આપ મરી જશે, વાસ્તે
હવે હું કૃષ્ણનોજ મારી નાખું એમ વિચારી તે તેની તરફ દોડ્યો. આ સમયે યાદવ-સૈન્ય ખળ-
બળી ઊઠ્યું અને 'કૃષ્ણ મરાયા, કૃષ્ણ મરાયા' એવો સર્વત્ર ધ્વનિ પ્રસરી ગયો. તે સાંભળી

૧ સરખાવો શ્રીયશી.વિજયકૃત નેમિનાથ-સ્તવનની નીચે લખેલી પાંચમી કડી:—

જે વિવાદ અવસરે દીરો રે હા, હાથ ઉપર નવિ હાથ,
દીક્ષા અવસર દીછએ રે હાં, શિર ઉપર જગનાથ-મેરે વાલમ

૨ રાજામતી એ મહાસતીઓમાંની એક છે. જુઓ ભરહેસરની સજાગ્રપ.

માતલિ સારથિએ પોતાના કુળનો સંહાર થતી વેળાએ પણ ઉપેક્ષા કરવી તે શુદ્ધ નથી એમ પ્રભુને કહ્યું. તેથી પ્રભુએ ક્રોધ વિના પૌરંદર નામનો રાખ કુંકયો અને તેમ કરીને જરાસંધના સૈનિકોનાં હાંનં ગગડાવી નાખ્યાં. વિશેષમાં તેમણે માતલિ સારથિને પોતાનો રથ રણમુખિમાં ભમાડવાનો હુકમ કર્યો અને તે વખતે તેમણે બાણ-વૃષ્ટિ કરીને કોઈકનાં ધનુષ્યો કાપ્યા તો કોઈકની ધ્વજા છેદી, તો કોઈકના રથ ભાંગ્યા, તો કોઈના સુકુટ તોડ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભુએ એકલાએજ એક લાખ સુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા.^૧ પરંતુ પ્રતિવાસુદેવનો વધ તો વાસુદેવને હાથેજ થાય છે એવી મર્યાદા હોવાથી એનો તેમણે વધ કર્યો નહિ. અંતમાં આ કાર્ય સંક્રમણે કર્યું, એ કહેવાની કંઈ હવે જરૂર રહેતી નથી.

જિનશ્રેણ્યાઃ સ્તુતિઃ—

પ્રાત્રાજીજિતરાજકા રજ ઇવ જ્યાયોઽપિ રાજ્યં જવાદ્

યા સંસારમહોદધાવપિ હિતા શાસ્ત્રી વિહાયોદિતમ્ ।

યસ્યાઃ સર્વત એવ સા હરતુ નો રાજી જિનાનાં મવા—

યાસં સારમહો દધાવ પિહિતાશાસ્ત્રીવિહાયોઽદિતમ્ ॥ ૮૬ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

પ્રાત્રાજીદિતિ । ‘પ્રાત્રાજીત્’ પ્રવ્રજ્યાં અગ્રહીત્ । ‘જિતરાજકા’ વર્ણીકૃતરાજસમૂહા । ‘રજ ઇવ’ રેણુમિવ । ‘જ્યાયોઽપિ’ પ્રશસ્યમપિ । ‘રાજ્યં’ રાજવ્યાપારમ્ । ‘જવાદ્’ વેગાદ્ । ‘યા’ । ‘સંસારમહોદધાવપિ’ મવમદર્શનવેઽપિ । ‘હિતા’ શ્રેયસ્કરી । ‘શાસ્ત્રી’ શિષ્યપિત્રી । ‘વિહાય’ ત્યક્ત્વા । ‘હરિતં’ પ્રાપ્તોદયમ્ । ‘યસ્યાઃ’ । ‘સર્વત એવ’ સમન્તાદેવ । ‘સા’ । ‘હરતુ’ અપનયતુ । ‘નઃ’ અસ્માકમ્ । ‘રાજી’ પરિપાટિઃ । ‘જિનાનાં’ અર્હતામ્ । ‘મવા-યાસં’ સંસારસ્તેદમ્ । ‘સારમહઃ’ મહાર્હત્ તેજઃ । ‘દધાવ’ વેગાત્ પ્રસસાર । ‘પિહિતાશાસ્ત્રી-વિહાયઃ’ પિહિતાઃ—સ્યગિતાઃ આશાસ્ત્રિયો—દિગ્વનિતાઃ વિહાયો—વ્યોપ ચ યેન તત્ । ‘અદિતં’ અલખ્ણિતમ્ । યા રાજ્ય વિહાય પ્રાત્રાજીત્ યસ્યાઃ સારમહઃ સર્વત એવ દધાવ, સા જિનાનાં રાજી મવાયાસ હરતુ નઃ ઇત્યન્વયઃ ॥ ૮૬ ॥

૧ આ પ્રમ છે તીર્થંકર પૃથુ ગણુ—સ ગ્રામમાં બાળ લઈ શકે છે, તો પછી તેને પ્રવતાવેલો જન ધર્મ યાને અદિમાનુ વિશયુ તો જનને આવવા બનાવે છે એમ કહેતુ તે કયા સુધી ન્યાય ગણુ વ ધાર ?

૨ શ્રીકૃષ્ણ હવે પછી બારમા તીર્થંકર થનાર છે, એક હાથમાં તો તેઓ ત્રીજી પાતાલમાં યાને ત્રીજી નરકમાં છે એમ જાણે અને છે.

અવચૂરિ:

યા ઉદિતમ્-ઉદયં પ્રાપ્ત જ્યાયોડપિ-અતિપ્રૌઢમપિ રાજ્યં રજશ્વ વિહાય પ્રાઘ્વાજીત્-પ્રવ્રજ્યામપ્રહીત્ ।
કિંમૂતા ! । જિતં રાજકં-રાજસમૂહૌ યયા સા । સંસારમહોદ્ધૌ-મવમહાગર્ભેડપિ હિતા-સુલ્લકારિણી ।
શાસ્ત્રી-શિક્ષાયિત્રી । યસ્માન્ન સર્વતઃ-સર્વોસુ દિક્ષુ સારન્નહી-સારતેજો દધાવ-પ્રસસાર । કિંમૂતમ્ ? ।
પિહિતા-આચ્છાદિતા આશાસ્ત્રિયો-દિગ્વનિતા વિહાય-આકાશં ચ ચેન તત્ । અદિતમ્-અણ્ણિદતમ્ ।
સા જિનાનાં રાજી મવાયાસં-સંસારક્લેશં નઃ-અસ્માકં હરતુ ॥ ૮૬ ॥

અન્વય:

યા જિત-રાજિકા સંસાર-મહત્-ઉદ્ધૌ અપિ હિતા, શાસ્ત્રી ઉદિતં જ્યાયઃ અપિ રાજ્યં રજઃ
શ્વ જવાદ્ વિહાય પ્રાઘ્વાજીત્, યસ્યાઃ (ચ) પિહિત-આશા-સ્ત્રી-વિહાયઃ અદિતં સાર-મહઃ સર્વતઃ
પદ્મ દધાવ, સા જિનાનાં રાજી નઃ મવ-આયાસં હરતુ ।

શબ્દાર્થ

પ્રાઘ્વાજીત્ (યાં મજ)=મમન્યા મ્હણુ કરી,
દીક્ષા લીધી.
જિતરાજકા=જીત્યા છે મહીપાલોને જેણે એવી.
જ્યાયઃ (મૂં જ્યાદત્)=પૌતા.
રાજ્યં (મૂં રાજ્ય)=રાજ્યને.
ઉદ્ધિ=સમુદ્ર.
સંસારમહોદ્ધૌ=સંસારરૂપી મહાસાગરમાં.
હિતા (મૂં હિત)=હિતકારિણી.
શાસ્ત્રી=શિક્ષા આપનારી, ઉપદેશ દેનારી.
વિહાય (યાં હા)=મૂકીને, ત્યજી દધને.
ઉદિતં (મૂં ઉદિત)=ઉદય પામેલ.
સર્વતઃ=સર્વત્ર.

હરતુ (યાં હ)=હરે,
નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમારા.
મવાયાસં=સંસાર-પ્રયત્નને.
સારમહઃ=સારભૂત તેજ.
દધાવ (યાં ધાવ)=મસરી ગયું.
પિહિત (યાં પા)=આચ્છાદિત કરેલ, દાંકી
લીધેલ.
સ્ત્રી=દયિતા, નારી.
વિહાયત્=આકાશ.
પિહિતાશાસ્ત્રીવિહાયઃ=આચ્છાદિત કર્યા ॥
દિક્ષારૂપી દયિતા તેમજ આકાશ જેણે એવું.
અદિતં (મૂં અદિત)=અખલિડત.

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ—

“ પરાજિત કર્યા છે પૃથ્વી-પતિઓને જેણે એવી જે (જિનોની પંક્તિ) ઉદયમાં
આવેલા (અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલા) મહારાજ્યનો પણ ધૂળની માફક સત્તર ત્યાગ કરીને
દીક્ષા-મ્હણુ કરતી હવી, વળી જે સંસારરૂપી મહાસાગરમાં પણ હિતકારી થતી હવી, તેમજ
જે (અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં ગોથાં ખાતાં મનુષ્યાદિકને દેશના દ્વારા) શિક્ષા આપતી હવી,
તથા વળી આચ્છાદન કર્યું છે દિક્ષારૂપી દયિતાઓનું અને આકાશનું જેણે એવું તથા અખ-
લિડત તેમજ સારભૂત એવું જેનું તેજ સર્વત્ર પ્રસરી ગયું, તે જિનોની શ્રેણિ સંસાર (ને
નિષે રખડપટ્ટી કરવા) રૂપી આપણા પ્રયાસને હરે. ”—૮૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે હરેક તીર્થકરનો જન્મ રાજ-કુલમાં જ થાય છે અને તેઓ મહાસામ્રાજ્યનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરી આત્મ-સંયમ તરફ વલણ રાખે છે. વિશેષમાં આ શ્લોકનું પ્રથમ અરણ્ય વાંચતાં જે જાકારો જણાય છે, તે આ શ્લોકની ખૂબીમાં વિશેષતા પ્રદર્શિત કરે છે.

જિનવાણી-ગૌરવમ્—

કુર્વાણાઽણુપદાર્થદર્શનવશાદ્ માસ્વત્પ્રભાયાસ્ત્રપા—

માનત્યા જનકૃત્તમોહરત ! મે શસ્તાઽદરિદ્રોહિકા !

અક્ષોભ્યા તવ ભારતી જિનપતે ! પ્રોન્માદિનાં વાદિનાં

માનત્યાજનકૃત્ તમોહરતમેશ ! સ્તાદરિદ્રોહિકા ॥ ૮૭ ॥

—શાર્દૂલ.

ટીકા

કુર્વાણેતિ । ‘કુર્વાણા’ જનયન્તી । ‘અણુપદાર્થદર્શનવશાત્’ અણવઃ—સૂક્ષ્માઃ ચે પદાર્થાસ્તેષાં યદ્ દર્શનં-વ્યક્તીકરણં તદ્વશાત્-તદાયત્તમાવત્વાત્ । ‘માસ્વત્પ્રભાયાઃ’ માલુદીપ્તિઃ । ‘ત્રપાં’ લજ્જામ્ । ઇયમણુનપિ પદાર્થાન્ દર્શયતિ ન ત્વહં, અતો જિતોઽસ્મીત્યેવંનિમિત્તમ્ । ‘આનત્યા’ પ્રણામેન હેતુના । ‘જનકૃત્તમોહરત !’ જનનાં કૃત્તઃ-છિન્નો મોહથ રતં ચ યેન અસી સમ્બોધયતે । ‘મે’ મમ । ‘શસ્તા’ પ્રશસ્તા । ‘અદરિદ્રોહિકા’ ન દરિદ્રાઃ-તુચ્છરૂપાઃ હ્રા યસ્યાઃ સા । અત્ર સ્વાર્થે કન્ । ‘અક્ષોભ્યા’ અચાલનીયા । ‘તવ’ ભવતઃ । ‘ભારતી’ વાક્ । ‘જિનપતે !’ જિનનાથ ! । ‘પ્રોન્માદિનાં’ પ્રકર્યેણ ઉન્માદવતામ્, દર્પસમજ્જસ-ચેષ્ટાનામિત્યર્થઃ । ‘વાદિનાં’ પરતીર્થિકાનામ્ । ‘માનત્યાજનકૃત્’ માનસ્ય-સ્તબ્ધતાયાઃ ત્યાજનં-મોક્ષણં કરોતિ યા સા । ‘તમોહરતમા’ અતિશયેન તમોહરા । ‘ઈશ !’ સ્વામિન્ ! । ‘સ્તાત્’ ભવતુ । ‘અરિદ્રોહિકા’ અરીણાં દ્રોહકારિકા । હે જિનપતે ! તવ ભારતી મે અરિદ્રો-હિકા સ્તાદિત્યાદિ યોગઃ ॥ ૮૭ ॥

૧ ન વાર્ય મેશન્તો યુગ્મચ્છ્વદવિશેષદેશત્વાત્ સમ્બોધનપદામે કથં પ્રયુક્તઃ ? ‘સમ્બોધનપદાદમે ન ભવન્તિ વગદમઃ’ હયાદાદ્દનીયમ્ । મે હયાય પચ્ચન્તગ્રતિરુપાવ્યયત્વાત્ નિવાનત્વેન યુગ્મચ્છ્વદવિશેષદેશત્વોમાવાદિતિ ધીજયવિજયાઃ । તત્ત્વણુ સંબોધનમણ્ દત્તિ હસ્માવરથેઽપિ પ્રાચીનત્વમ્ મે આદેશમાથે ન વિરોધઃ ।

અવચૂરિઃ

હે જિનપતે ! તથા ભારતી-વાણી મે-મમ અરિદ્રોઽહિકા-વાદ્યામ્યન્તરશત્રુજયકારિણી સ્તાદ્-ભૂયાત્ ।
 કિંચિદિષ્ટા ? । અણુઃ-સૂક્ષ્માઃ પદાર્થો-જીવાજીવાદયસ્તેષાં દર્શનવશાત્-પ્રકાશનાત્ માસ્વત્પ્રમાયાઃ-સૂર્ય-
 કાન્તેસ્વર્પા-લજ્ઞાં કુર્વાણા । આનત્યા-પ્રણામેન હેતુભૂતયા જનાનાં કૃત્તઃ-છિન્નો મોહો રતં ચ યેન તસ્ય
 સંબોધનમ્ । શસ્તા-પ્રકૃષ્ટા । અદરિદ્રા-આદ્યાઃ કહાઃ-તર્કા યસ્યાઃ સા અદરિદ્રોઽહિકા । અક્ષોમ્યા-
 અપરામવનીયા । પ્રોન્માદિનાં-દર્પવતાં પરવાદિનાં માનસ્ય-અહંકારસ્ય ત્યાજનં-મોક્ષણં કરોતીતિ ।
 અતિશયેન તમો હરતીતિ તમોહરતમા । હે દેશ !-નેતઃ ! ॥ ૮૭ ॥

અન્વયઃ

આનત્યા જન-કૃત્ત-મોહ-રત ! (તમસ-હર-તમ !) (આનત્યા) દેશ ! જિન-પતે ! અણુ-
 પદાર્થ-દર્શન-વશાત્ માસ્વત્-પ્રમાયાઃ ગ્રપાં કુર્વાણા, શસ્તા, અ-દરિદ્ર-ઝહિકા (અથવા
 શસ્ત-અદરિદ્ર-ઝહિકા), પ્રોન્માદિનાં વાદિનાં અ-ક્ષોમ્યા આનત્યા માન-ત્યાજન-કૃત્ તમસ્-
 હરતમા તથા ભારતી મે અરિ-ઝોહિકા સ્તાદ્ ।

શીખરાર્થ

કુર્વાણા (મૂં કુર્વાણ)=કરનારી.

અણુ=સૂક્ષ્મ.

પદાર્થ=પદાર્થ, તત્ત્વ, દ્રવ્ય.

દર્શન=અવલોકન, જોવું તે.

અણુપદાર્થદર્શનવશાત્=સૂક્ષ્મ પદાર્થના

દર્શન દ્વારા.

માસ્વત્પ્રમાયાઃ=સૂર્યની પ્રભાના.

ગ્રપાં (મૂં ગ્રપા)=લક્ષણને.

આનત્યા (મૂં આનતિ)=પ્રણામ દ્વારા

કૃત્ત (ધાં કૃત્)=કાપી નાખેલ.

જનકૃત્તમોહરત ! =નાશ કર્યો છે મનુષ્યના મોહ

અને મૈથુનનો અથવા અજ્ઞાનમૂલક

સુખનો જેણે એવા ! (સં.)

શસ્તા (મૂં શપ્ત)=પ્રશંસનીય.

રિદ્ર=મામૂલી, નશ્વલી.

અદરિદ્ર=મૌઢ.

ઝહિકા=તર્ક.

અદરિદ્રોઽહિકા=મૌઢ છે તર્ક જેને વિષે એવી.

અક્ષોમ્યા (મૂં અક્ષોમ્ય)=ક્ષોભ નહિ પામનારી.

જિનપતે ! =હે તીર્થંકર.

પ્રોન્માદિનાં (મૂં પ્રોન્માદિન્)=અત્યંત ઉન્નત,

મહોન્નત.

વાદિનાં (મૂં વાદિન્)=વાદીઓનાં.

ત્યાજન=ત્યાગ.

કૃત્ત=કરનારી.

માનત્યાજનકૃત્ત=માનને ત્યાગ કરાવનારી.

તમોહરતમા=અજ્ઞાનને સર્વથા દૂર કરનારી.

સ્તાત્ (ધાં અસ્)=થાઓ.

ઝોહિકા=દ્રોહ કરનારી.

અરિઝોહિકા=શત્રુનો દ્રોહ કરનારી.

પ્રલોકાર્થ

જિન-વાણીનું ગોરવ—

“ નમસ્કાર દ્વારા નાશ કર્યો છે મનુષ્યના મોહ અને મૈથુનનો [અથવા અજ્ઞાનમૂલક
 સુખનો] જેણે એવા હે (જિનરાજ) ! હે પરમેશ્વર ! હે બિનેશ્વર ! અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોનું દર્શન

કરાવીને સૂર્યના પ્રકાશને 'લગ્નસ્પદ કરનારી, વળી (અવિસંવાદી હોવાને લીધે) પ્રશંસનીય, તેમજ પ્રૌઢ છે તર્કા જેને ।વધે એવી [અથવા પ્રશંસા-પાત્ર તેમજ પ્રૌઢ છે યુક્તએ જમા એવી], વળી મદોન્મત્ત વાદીઓથી (પણ) હોશ નહિ પામનારી તથા પ્રણામ કરાવવા વડે (તેમના) માનને મોડનારી, (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારને સર્વથા હરનારી એવી [અથવા હે અજ્ઞાનરૂપ અંધારાનો તદ્દન નાશ કરનારા (નાથ)] તારી (દેશનારૂપી) વાણી મારા (અભ્યન્તર) શત્રુઓનો સંહાર કરનારી થાઓ. ”—૮૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદાર્થ-વિચાર—

દરેક દર્શનકારે પદાર્થોની-તત્ત્વોની જૂદી જૂદી સંખ્યા સ્વીકારી છે. જેમકે નૈયાયિકે ૧૬ પદાર્થો, તો વૈશેષિકે ૭ અને સાંખ્યે ૨૫ પદાર્થો માન્યા છે. એ પ્રમાણે જૈન દર્શનમાં વિધ વિધ અપેક્ષા પ્રમાણે પદાર્થોની સંખ્યા એક, બે, છ, સાત તેમજ નવની માનવામાં આવી છે. જેમકે “ ૨ ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યયુક્તં સત્ ” અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધૌવ્યથી યુક્ત હોય તે ‘ ૩ પદાર્થ ’ છે. આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરતાં જોઈ શકાય છે કે દરેક પદાર્થનો ‘ સત્ ’માં સમાવેશ થાય છે, એટલે કે એ અપેક્ષાએ પદાર્થની સંખ્યા એકની ઠરે છે. હવે જો જીવ અને અજીવ એમ બે વિભાગો પાડી એ, તો સમસ્ત પદાર્થો આ બે કોટિમાં અંતર્ભૂત થતા હોવાથી તેની સંખ્યા બેની સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે જીવ, ૪ ધર્માસ્તિકાય, ૫ અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, પુદ્ગલ અને કાલ એમ છ પદાર્થો પશુ ઘટી શકે છે. વળી જીવ, અજીવ, ૫ આસ્રવ, ૫ બંધ, ૫ સંવર, ૫ નિર્જરા અને ૫ મોક્ષ એમ પદાર્થો જ્ઞાત પશુ માની શકાય તેમ છે. આમાં પુરુષ અને પાપ એ બે ઉમેરતાં પદાર્થોની-તત્ત્વોની સંખ્યા નવની બને છે. અર્થાત્ જેવી અપેક્ષા, તેવો ઉત્તર. આ પશુ સ્યાદ્વાદની બલિહારી છે.

અમ્બાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

હસ્તાલમ્બિતચૂતલુમ્બિલતિકા યસ્યા જનોઽખ્યાગમદ્

વિશ્વાસેવિતતામ્રપાદપરતાં વાચા રિપુત્રાસકૃત્ ।

સા મૂર્તિ વિતનોતુ નોઽર્જુનરુચિઃ સિંહેઽધિરુદ્ધોહસદ્—

વિશ્વાસે વિતતામ્રપાદપરતાઽમ્બાં ચારિપુત્રાઽસકૃત્ ॥ ૮૮ ॥ ૨૨ ॥

—શાર્દૂલ૦

૧ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે સર્વે તો મોટી મોટી સ્થૂળ વસ્તુ ઉપરજ પ્રકાશ પાડે છે, નહિ કે અદ્ભુત રાત્રીએ ઉપર; અર્થાત્ સૂર્યની સદાદિતાથી તો સ્થૂળ વસ્તુનું જ દર્શન થઈ શકે; આથી કરીને જીવાદિક સૂક્ષ્મ પદાર્થ ઉપર પ્રકાશ પાડનારી વાણી સૂર્યથી અડિયાતી છે, અર્થાત્ તેને લગ્નસ્પદ કરનારી છે, એમ કહેવું તે યુક્ત છે.

૨ જીએ તત્ત્વવાચીધમમસૂત્ર (અ. ૫, સૂ. ૨૮).

૩ પ્રમિતિવિવયા પદાર્થો દિતિ વૈજેષિકાદયઃ, મોદાત્ત પરસ્પરવિનિર્લેપિતલક્ષણાયિલ્લાગનિર્લેપાઃ પરમાણવ પદાર્થો દિતિ ।

૪ ધર્માસ્તિકાયાદિકના સ્વરૂપ મટે જીએ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૨૨૦—૨૨૪)

૫—૮ આસ્રવાદિકનાં લક્ષણો તેમજ તેને લગતી ટુંક દલીલ તાર જીએ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પંચમ, ૧૦, દિનીય) તો કે તેમજ તેનું સ્પષ્ટીકરણ)

निर्याणकलिकायाम्—

“तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कृष्णान्डीं (अग्निकां) देवीं कनकवर्णां
सिंहासनां चतुर्भुजां मातुलिङ्गपात्रयुक्तदक्षिणकर्णं पुत्राङ्गुशान्वितयाम-
करां चेति ।”

રિપુ=શત્રુ.

રિપુત્રાસકૃત્=દુશ્મનોને ત્રાસ પમાડનારી,
શત્રુઓને તોળા પોકરાવનારી.

મૂર્તિ (મૂં મૂતિ)=સંપત્તિને.

વિતનોત્ત (ઘાં તત્)=વિસ્તારો.

અર્જુન=સુવર્ણ.

અર્જુનરુચિ=સુવર્ણના જેવી કાંતિ છે જેની
ઐવી.

સિંહે (મૂં સિંહ)=સિંહ ઉપર.

અધિરૂઢા (મૂં અધિરૂઢ)=આફ યથેલી બેઠેલી.

ઉલ્લસત્ (ઘાં ઇત્)=પ્રસરતો.

વિશ્વાસ=વિશ્વાસ, ભરોસો.

ઉલ્લસદ્વિશ્વાસે=પ્રસરતો છે વિશ્વાસ જેને વિષે
ઐવા.

આમ્ર=આંખો.

પાદપ=વૃક્ષ, ઝાડ.

વિતતામ્રપાદપરતા=વિશાળ આંખાના ઝાડને
વિષે આસકૃત.

અમ્વા=અમ્બા (દેવી).

ચારિત્=વિહરણશીલ.

પુત્ર=પુત્ર, છોકરો.

ચારિપુત્રા=વિહરણશીલ છે પુત્રો જેના ઐવી.

સકૃત્=એક વાર.

અસકૃત્=અનેક વાર, વારંવાર.

સ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“ પ્રજ્ઞાણે અત્યંત સેવન કરેલાં ઐવાં તથા રક્ત ઐવાં જે (દેવી)નાં ચરણોની
શરચુતાને લોક પ્રાપ્ત થતા હવા (અર્થાત્ લોક જને શરણે જતા હવા), તે અમ્બા (દેવી)
કે જણે હરેતમાં પ્રમખાવાળી આમ્રની શાખા ગ્રહણ કરી છે, તથા જે વાણી વડે શત્રુને
ત્રાસ પમાડે છે (અર્થાત્ જેની વીર-હાક સાંભળીને દુશ્મનોનાં હાજં ગગડી બચે છે), વળી
જે કનકના સમાન કાન્તિવાળી છે, તથા વળી જે પ્રસરતા વિશ્વાસ-યુક્ત (અર્થાત્ આ મિહ ફર
નથી, અચંચળ છે ઇત્યાદિ ભરોસો પડતો બચે છે જેના સંબંધમાં) ઐવા સિંહ ઉપર બેઠેલી છે,
તેમજ વળી જે વિસ્તીર્ણ આમ્ર-વૃક્ષની રાગી છે, તેમજ જેના પુત્રો સંચાર કરવાના સ્વાભા-
વીલ છે, તે (અમ્બા દેવી) અમારી સંપત્તિનો વારંવાર વિસ્તાર કરે. ”—૮૮

સ્પષ્ટીકરણ

અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ—

અમ્બા એ બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેત્રિનાથની શાસન-દેવીનું નામ છે. આ દેવીનાં
સંબંધમાં પ્રજ્ઞે સ્થલે ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઉત્તર-સ્તવમાં ઐવા સંબંધમાં કહ્યું છે—

“ સિદ્ધયામા દેમવર્ણા, સિદ્ધસુસુતાન્વિતા ।

કમાપ્તલમ્બિમુત્યાજિ-રમામ્બા સદ્વિગ્રહણ ॥ ”

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ સિંહારુઢા કનકતનુરુપ વેદવાહુશ્રય વામે
હસ્તદ્વન્દ્વેઽશ્વશતનુમુવૌ વિમ્બતી વૃક્ષિણેઽથ ।

પાશામ્રાલી સકલજગતાં રક્ષણૈકાર્દ્રવિત્તા
દેવ્યમ્બા નઃ પ્રવિશતુ સમસ્તાઘવિધ્વંસમાણુ ॥ ”

નિર્વાણુ-કલિકામાંથી પણ આ દેવીના સંબંધી ‘માહિતી’ મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ ‘કૃષ્ણાણ્ડી’ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ:—

“ તસ્મિન્નય તીર્થે સમુત્પન્નાં કૃષ્ણાણ્ડીં દેવીં કનકવર્ણીં સિંહવાહનાં માતુલિન્નપાશયુક્તવૃક્ષિ-
ણકરાં પુન્નાદ્દુશાન્નિવતવામકરાં ચેતિ. ”

અર્થાત્ તેજ (ખાનીસમા તીર્થકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૃષ્ણાણ્ડી દેવીને વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ ખીનોરા અને ખાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુનો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે.

આ દેવીના પૂર્વે ભવની માહિતી અમ્બિકાદેવીકલ્પમાંથી મળી શકે છે. આ કલ્પ તેમજ તેના ભાષા-તર સાઙ્ ભુજો અતુર્વિશતિકા (પૃ. ૧૪૫-૧૪૬).

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रार्थना—

मालामालानबाहुर्दधदधदरं यामुदारा भुदाऽऽराव

लीनाऽलीनामिहाली मधुरमधुरसां सूचितोमाचितो मा ।

पाताव पाताव स पार्श्वः रुचिररुचिरदो देवराजीवराजी—

पत्राऽऽपत्रा यदीयां तनुरतनुरवो नन्दको नोदको नो ॥ ८९ ॥

—सप्त०

टीका

मालामिति । 'मालां' सजम् । 'आलानबाहुः' आलानाविव बाहु यस्यासौ ।
'दधत्' धारयत् । 'अदधत्' पीतवती । 'अरं' शीघ्रम् । 'याम्' । 'उदारां' प्रचुराम् ।
'मुदा' हर्षेण । 'आरात्' अन्निके । 'लीना' श्लिष्टा । 'अलीनां' भृङ्गणाम् । 'इह' अत्र ।
'आली' श्रेणिः । 'मधुरमधुरसां' मधुरो मधुरसो—मकरन्दद्रव्यो यत्र ताम् । 'सूचितोमाचितः'
सूचिता—सुष्ठु उचिता या उमा—कीर्तिः तया चितः—संयुक्तः । माशब्दो मामित्यस्यार्थः । 'पाताव'
भ्रंशात् । 'पाताव' रसतु । 'सः' । 'पार्श्वः' जिनः । 'रुचिररुचिरदः' रुचिररुचयः—
कान्तद्युतयो रदा—दन्ता यस्य सः । 'देवराजीवराजीपत्रा' देवानां सम्बन्धिनी या राजीवराजी—
सरोजपङ्क्तिः सैव पत्रं—वाहनं यस्याः सा । 'आपत्रा' आपदः सकाशात् त्रायते या सा ।
'यदीया' यस्य सम्बन्धिनी । 'तनुः' भूतिः । 'अतनुरवः' अनल्पध्वनिः । 'नन्दकः'
आनन्दपिता । 'नोदको नो' श्लेषको न भवति । यां अलीनामाली लीना अदधत् तां मालां
दधत् स पाताव यदीया तनुरापत्रा इति सम्बन्धः ॥ ८९ ॥

अवचूरीः

मा—मां पाताव—नरकाविपतनात् पाताव—रक्षताव । स पार्श्वः—त्रयोविंशो जिनः । किंविशिष्टः ।
मालां—सज दधत्—वधानः । यां मालामलीनां—भ्रमराणामाली—पटली उदारा—प्रचुरा मुदा—हर्षेण आराव—
अन्निके अरम्—अत्यर्थं लीना—श्लिष्टा सती अदधत्—पीतवती । किमूताम् । मधुरो मधु—मकरन्दरसो
मा ताम् । पार्श्वः किमूतः । आलानवद् बाहु यस्य सः । सुष्ठु उचिता या उमा—कीर्तिस्तया
न्यात । रुचिररुचयो—रम्यकान्तयो रदा—दन्ता यस्य सः । तया यस्येयं यदीया तनु—
आपत्रा—विपदो रक्षिका । किमूता । देवानां संबन्धिनी या राजीवराजी—स्वर्णाम्बुजश्रेणी सैव
पत्रं—वाहनं यस्याः सा । पार्श्वः किमूतः । अतनुर्यौजनप्रमाणमूमी ध्रुवमाणात्वात् प्रादो रवो—वशनाध्व-
निर्यस्य सः । नन्दकः—समृद्धिजनकः नन्दयिता या । नोदको नो—भेरको न भवतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥

અન્વયઃ

યક્ષીયા તનુઃ દેવ-રાજીવ-રાજી-પત્તા, આપત્-ત્રા, સ આલાન-વાહુઃ, યાં મધુર-મધુ-રસાં
માલાં અલીનાં ઉદારા મુદા આરાત્ અરં રૂઢ લીના આલી અવધત્, (તાં માલાં) વધત્, સુ-ઉચિત-
ઉમા- [આ] ચિતઃ રુચિર-રુચિ-રવઃ, અ-તનુ-રવઃ, નન્દકઃ, નો નોદકઃ પાર્શ્વઃ મા પાતાત્ પાતાત્

શીર્ષકાર્થ

આલાનવાહુઃ=ગજ-સ્તંભ જેવા હસ્ત છે જેના
એવા.

વધત્ (ધાં ધા)=ધારણ કરનારા.

અરં=અત્યંત.

યાં (મૂં યદ્)=જેને.

ઉદારા (મૂં ઉદાર)=મધુર, મીઠી.

મુદા (મૂં મુદ્)=હર્ષથી.

લીના (મૂં લીન)=લીન થયેલી, આસક્ત બનેલી.

અલીનાં (મૂં અલિ)=અમરોની.

મધુર=સ્વાદિષ્ટ, મધુર.

મધુરસ=પુષ્પનો રસ.

મધુરમધુરસાં=મધુર મકરન્દનો રસ છે જેમાં
એવી.

સુચિત=અત્યંત યોગ્ય.

ઉમા=કીર્તિ.

સુચિતોમાચિતઃ=સુયોગ્ય એવી કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત.

મા (મૂં અસ્મદ્)=મને.

પાતાત્ (મૂં પાત)પતનથી.

પાર્શ્વઃ (મૂં પાર્શ્વ)=પાર્શ્વ (બાજુ), ત્રેવીસમા
લીચકર.

રુચિરરુચિરવઃ=મનોહર કાન્તિ છે દાંતની
જેની એવા.

પત્ત=વાહન.

દેવરાજીવરાજીપત્તા=દેવના સંબંધી કમલોની
શ્રેણિ છે વાહન જેનું એવી.

આપત્ત્રા=આપંતિમાંથી રક્ષણ કરનારી.

યક્ષીયા (મૂં યક્ષીય)=જેની.

તનુઃ (મૂં તનુ)=મૂર્તિ.

અતનુરવઃ=પ્રોઢ છે ધ્વનિ જેનો એવા.

નન્દકઃ (મૂં નન્દક)=(૧) આનન્દદાયક;

(૨) સમૃદ્ધિ-જનક.

નોદકઃ (મૂં નોદક)=પ્રેરક.

નો=નહિ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રાર્થના—

“જેની મૂર્તિ દેવોએ રચેલાં કમલોની શ્રેણિથી વાહનવાળી છે તેમજ વળી જે
આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરનારી છે, તે ગજ-સ્તંભના સમાન હસ્તવાળા, વળી મધુર છે મકરન્દનો
રસ જેમાં એવી જે (પુષ્પ-)માલાનું, અમરોની પ્રચુર તેમજ હર્ષભરે પાસે અત્યંત લીન
થયેલી એવી શ્રેણિ પાન કરતી હવી, તે માલાને ધારણ કરનારા એવા, તથા વળી અત્યંત
યોગ્ય એવી કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત, તેમજ જેના દાંતની કાન્તિ મનોહર છે એવા, વળી (યોજન
પર્યંત શ્રવણ-ગોચર તેમજ ચેષ્ઠના જેવી ગંભીર હોવાને લીધે) પ્રોઢ છે ધ્વનિ જેનો એવા, તથા
આનન્દદાયક [અથવા સમૃદ્ધિ દેનારા] તેમજ વળી અકિલકારી એવા પાર્શ્વનાથ અને
(નરકાદિથી અધઃ-) પતનથી બચાવો.”—૮૯

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીપાર્થનાથનું ચરિત્ર—

આ ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્થનાથનો જન્મ વાણુરસી નગરીમાં થયો હતો. તેઓ કાશ્યપ-ગોત્રીય હતા. અશ્વમેધ રાજ્ય તેમના પિતા અને વામા રાણી તેમના માતા થતાં હતાં. તેમનો નવ હસ્તપ્રમાણ તેમજ નીલવર્ણી દેહ સર્પના લાંછનથી ચોભતો હતો. સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ તેઓ અક્ષય ગતિને પામ્યા.

પદ-વિચાર—

અત્યાર સુધી જે ચમત્કૃતિ ચતુરોના ચિત્તને ચોરી રહી હતી, તેને પણ પરાસ્ત કરનારી અલૌકિક વિચિત્ર યમકાલંકારથી અલંકૃત ચમત્કૃતિ આ તેમજ ત્યાર પછીનાં સ્વપ્નરા વૃત્તમાં રચા-યેલાં ત્રણે પદોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વિચાર કરતાં સહજ જણાયે કે અસુક અક્ષરો બખે વાર એકજ ચરણમાં વાપરવામાં આવ્યા છે. જેમકે—

માલા । માલા । ન વાહુર । વધવ । વધવ । રં યા । મુવારા । મુવારા ।

અર્થાત્ આ ચાર ચરણાત્મક પદના એકવીસ અક્ષરોવાળા દરેક ચરણમાંના પ્રથમના જે અક્ષરો લાગલાગટ બેવાર, આઠમા, નવમા અને દશમા એમ ત્રણ અક્ષરો બેવાર અને તેવીજ રીતે સોળમા, સત્તરમા અને અઠારમા એમ ત્રણ અક્ષરો બેવાર વાપરવામાં આવ્યા છે. આ એક પ્રકારનો 'પદ-યમક' છે. વિશેષમાં 'વાતાવ' શબ્દના બે જૂદા જૂદા અર્થો થાય છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે. આના આજ યમકથી સુકત એવા બીજાં ત્રણ પદો રચીને કવિશાસ્ત્રે પોતાનો વિજય-વાવટો ફરકાવ્યો છે. ગમે તેમ કહો પણ આ કવીશ્વરની પ્રતિભા કંઈ બોરજ છે.

જિનેશ્વરાણાં સ્તુતિ:—

રાજી રાજીવવક્ત્રા તરલતરલસત્કેતુરજ્જુરજ્જુર—

વ્યાલવ્યાલગ્નયોધાચિતરચિતરણે ભીતિહદ્ યાઽતિહદ્યા ।

સારા સાઽરાજિનાનામલમમલમતેર્વોધિકા માઽધિકામાદ્

અન્યાદન્યાધિકાલાનનજનનજરાત્રાસમાનાઽસમાના ॥ ૧૦॥

—સર્ગ૦

ટીકા

રાજીતિ । 'રાજી' પરમ્પરા । 'રાજીવવક્ત્રા' કમલાનના । 'તરલતરલસત્કેતુરજ્જુરજ્જુર' તરલતરલસત્કેતવઃ—કમ્મતરલિલસાશ્વિક્રમા રજ્જુર્તા—ચલતાં

૧ આવા યમકના રચન કરવાની વધારે ઉત્કૃષ્ટતા થતી હોય, તે વિચારે અત્યુપેક્ષિતકાના ૯૭-૯૮ પૃષ્ઠે.

तुरङ्गाणां व्यालानां च-दुष्टदन्तिनां व्यालघ्ना-मिदिताः कृताधिरोहणा वा ये योधाः
सुमदास्तैराचित-आकीर्णो रचितः-कुतो यो रणः-सङ्ग्रामः तत्र । 'भीतिहृत्' भयहरा
'या' । 'अतिहृद्या' अतीव हृदयङ्गमा । 'सारा' उत्कृष्टा । 'सा' । 'आरात्' दूरात्
अन्तिकाद् वा । 'जिनानां' तीर्थकृताम् । 'अलं' अत्यर्थम् । 'अमलमतेः' निर्मलमयः
'बोधिका' बोधिजनका । 'मा' शब्दो यामित्यस्यार्थः । 'अधिकापात्' अधिकः-उरुद्वे २
आमो-रोगस्तस्मात्, अथवा आधिष्य कामश्च आधिकारं तस्मात् । 'अव्यात्' पायात् ।
'अव्याधिकालाननजननजरान्नासमाना' कालाननं-यममुलं मरणमित्यर्थः, न विद्यते
व्याधिष्य कालाननं च जननं च जरा च वासश्च मानश्च यस्याः सा । 'असमाना' असदृशी ।
या इत्थंभूते रणे भीतिहृत् सा जिनानां राजी मा अधिकापादव्यादित्यन्वयः ॥ ९० ॥

अवचूरिः

राजी-क्षेणी राजीववत्-कमलवद्भक्तं यस्याः सा । तथा तरलतरलसत्केतवः-कम्पधिराजमाम्बुजा
रङ्गतां-चलतां तुरङ्गाणां व्यालानां-दुष्टदन्तिनां व्यालघ्ना-अमिषदिताः कृताधिरोहणा वा ये योधाः-
सुमदास्तैराचित-आकीर्णो रचितः-कुतो यो रणः-सङ्ग्रामस्तत्र या भीतिमयं तां हरतीति सा । या
अतिहृद्या-अत्यन्तहृदयङ्गमा । सारा-उत्कृष्टा । सा यच्छब्दनिर्दिष्टा । आरात्-दूरादन्तिकाद् वा । जिनानां-
सर्वज्ञानाद् । अलम्-अत्यर्थम् । अमला मतिर्यस्य तस्य । बोधिका-बोधजनका । मा-मां अधिको यो
आमो-रोगस्तस्मात् यद्वा आधिष्य कामश्च तस्मात् । व्याधिष्य कालाननं-यममुलं मरणं च जननं च
जरा च वासश्च, मानश्च न विद्यन्ते व्याध्यादयो यस्यां सा । असमाना-गुणैरसदृशा या जिनानां राजी
रणे भीतिहृत् सा अव्यादिति सङ्गन्धः ॥ ९० ॥

अन्वयः

या जिनानां राजी राजीव-वद्वा, तरलतर-लसत्-(अथवा तरल-तरल-सत्) केतु-
रङ्ग-तुरङ्ग-व्याल-व्यालघ्न-योध-आचित-रचित-रणे भीति-हृत्, अति-हृद्या, सारा (अस्ति),
सा अमल-मतेः अलं बोधिका, अ-व्याधि-काल-आनन-जनन-जरा-वास-माना, अ-समाना,
अधिक-आमात् [अथवा आधि-कामात्] मा आरात् (अलं) अद्यात् ।

श्लोकार्थः

यक्र=५६१, मुष्ण.

राजीववक्रा=५६३ जेनुं ५६१ छे जेनुं जेवी.

तरलतर (मुं तरल)=अत्यन्त गन्धव.

लसत् (घा० लम्)=शोभायमान.

तरलतरल=धधु गन्धव.

सत्=ग्रेष्ठ, प्रशंसनीय.

केतु=५६१.

तुरङ्ग=अश्व.

व्याल=दुष्ट हाथी.

व्यालघ्न=(१) व्याघ्र शयैल; (२) हनुमान.

योध=योद्धा, लक्षयैव.

आचित (घा० चि)=व्याप्त.

रचित (घा० रच्)=रचयैव.

तम्=

સિત અથવા અતિશય ચંચળ તેમજ પ્રશંસનીય એવી ધ્વજાઓ વડે તેમજ ચાલતા અપ્રવેશ અને દુષ્ટ હાથીઓ ઉપર આરૂઢ થયેલા [અથવા તેમને હુણનારા એવા] યોદ્ધાઓ વડે વ્યાપ્ત તેમજ તેમના દ્વારા રચાયેલા સંઘામમાં.

હત્ત=હરનારી.

મીતિદત્ત=મયને હરનારી.

અતિદયા=અતિશય મનોહર.

સારા (મૂં સાર)=સારભૂત, ઉત્કૃષ્ટ.

અમલમતે=નિર્મલ છે છુદ્ધ જેની એવાની.

બોધિકા=બોધ દેનારી.

અધિક=વિશેષ.

અધિકામાત્=વિશેષ રોગથી.

આધિકામાત્=માનસિક પીડા અને વિષય-વાસનાથી.

અવ્યાત્ (ધાં અવ)=રક્ષણ કરે.

વ્યાધિ=રોગ.

કાલ=યમરાજ.

આનન=મુખ.

અવ્યાધિકાલાનનગજનનજરાત્રાસમાના=અવિધ-

માન છે રોગ, યમરાજનું મુખ (મરણ)

જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, ત્રાસ અને અભિ-

માન જેને વિષે એવી.

અસમાના (મૂં અસમાન)=નિરૂપમ.

શ્લોકાર્થ

[જનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“ જે જિનોની શ્રેણી કમલના જેવા વદનવાળી છે તેમજ વળી જે અત્યંત ચંચળ તેમજ સુશોભિત એવી [અથવા અતિશય અસ્થિર તેમજ પ્રશંસનીય એવી] ધ્વજાઓ વડે તથા નાયતા દૃઢતા ધોડાઓ અને દુષ્ટ હાથીઓ ઉપર આરૂઢ થયેલા એવા યોદ્ધાઓ વડે વિશેષતઃ વ્યાપ્ત એવા તેમજ તેમના દ્વારા રચાયેલા એવા રણ-સંઘામમાંના બધને હરનારી છે, તથા વળી જે અતિશય મનોહર તેમજ સારભૂત છે, તે, નિર્મલ અતિવાળાને અત્યંત બોધ દેનારી, વળી રોગ, મરણ, જન્મ, જરા, ત્રાસ અને માનથી રહિત એવી તેમજ (શુણેએ કરીને) નિરૂપમ એવી તે જિન-શ્રેણી વૃદ્ધિ પામેલા રોગથી [અથવા માનસિક પીડા અને વિષય-વાસનાથી] અને દૂરથી [અથવા પાસે રહીને] બચાવે. ”—૯૦

સ્પષ્ટીકરણ

જન્મ-મરણનાં સ્થાનો—

આપણે ૫૦ ૧૦૫ માં ‘ જન્મ-મરણની વેદના ’ અંતર્ગત વિચાર કરી ગયા છીએ. અત્યંત તેનાં સ્થાનો અર્થાત્ કષ્ટ કષ્ટ યોગિઓમાં, કયા કયા કુલમાં જન્મ-મરણ થાય છે તે અંતર્ગત વિચાર ‘ આપે છે આ દલીલ ઉપર નીચે લખેલી ગાથાએ દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે, કેમકે તેમાં

કહ્યું છે કે—

“ ને સા જાઈ ન સા જોળી, ન તં ઠાળં ન તં કુલં ।
ન જાયા ન મુજા જાત્ય, સત્ત્વે જીવા અવંતસો ॥ —અતુટુપ્
તં કિંપિ નતિથ ઠાળં, લોપ વાલગ્ગકોટિમિત્તંપિ ।
જાત્ય ન જીવા વહુસો, સુહદુલ્લપરંપરા પસા ॥ ” —આયા

—વૈરાગ્ય-શતક, સ્લોક ૨૩-૨૪

અર્થાત્ એવી કોઈ ભતિ નથી કે એવી કોઈ યોનિ નથી કે એવું કોઈ સ્થાન કે કુલ નથી કે જ્યાં સર્વ જીવો અનંત વાર જન્મેલા કે મર્યા નહિ હોય. લોકમાં વાળની ટોચના ખૂણા જેટલું થયું એવું કોઈ સ્થાન નથી કે જ્યાં જીવોએ બહુ વાર સુખ-દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી નથી.

આ ઉપરથી થયું જન્મ-મરણની ભયંકરતા એક શકાય છે, કેમકે ઉચ્ચ કુળ, ભતિ કે યોનિમાં જ જન્મ-મરણનો સંભવ હોત, તો તો એવા જન્મ-મરણથી બહુ કંટાળો આવત નહિ.

જિન-વાળ્યા વિચાર:—

સ્થોઽસથોગમિદ્ વાગમલગમલયા જૈનરાજીનરાજી—

નૂતા નૂતાર્થધાત્રીહ તતહતતમઃપાતકાઽપાતકમા ।

શાસ્ત્રી શાસ્ત્રી નરાણાં હૃદયહૃદયશોરોધિકાઽવાધિકા વા—

ઽઽદેયા દેયાન્મુદં તે મનુજમનુ જરાં ત્યાજ્યન્તી જયન્તી ॥ ૧૧ ॥

—સ્રગ્

ટીકા

સઘ ઇતિ । ‘સઘઃ’ તત્સળમ્ । ‘અસથોગમિત્’ અસન્તં-અશોભનં યોગં-કાપાદિ-વ્યાપારં, અસન્નિર્વા-અસાધુભિયોગં-સમ્બન્ધં ભિનત્તિ યા સા । ‘વાક્’ વાણી । ‘અમલગમ-લયા’ અમલો ગમાનાં લયઃ-શિષ્ટતા યત્ર સા । ‘જૈનરાજી’ જિનરાજસમ્બન્ધિની । ‘ઇન્-રાજીનૂતા’ ઇના-ઈશ્વરા આદિત્યા વા તેષાં રાજ્યા-પદ્મ્યા નૂતા-સ્તુતા । ‘નૂતાર્થધાત્રી’

૧ સંસ્કૃત યા—

ન સા જાતેર્ન સા યોનિર્ન તત્ સ્યાનં ન તત્ કુલમ્ ।

ન જાતા ન મૃતા યત્ર સર્વે જીવા અનન્તશઃ ॥

તત્ કિમપિ નાસ્તિ સ્યાનં, લોકે ચાલાગ્ગકોટીમાગ્રમપિ ।

યત્ર જીવા ન વહુશઃ સુહદુલ્લપરંપરાઃ પ્રાપ્તાઃ ॥

૨ ‘શાસ્ત્રીશા કીનરણાં’ इत्यपि पाठः ।

निर्वाणरत्निसायम्—

वैरोख्या श्यामवर्णा रत्नगयाणां चतुर्भुजा मङ्गोद्याल्लङ्घितद्रिषि
करा मेष्टान्निशुत्रामरम् येति ।”

અવચૂરિઃ

યાતા-પ્રાપ્તા દેવી । તારમ્-અર્ચ્યવલં તેજો યસ્યાઃ સા । સદસિ-સમાયામ્ । સન્તં-શોભનમસિં વિમર્તિ
સા । કાલાઃ-કૃત્ત્વાઃ ફાન્તા-અચિરા અલકાનામન્તાઃ-પ્રાન્તા યસ્યાઃ સા । અપગતા અરયો યસ્માત્
તમપારિમ્ । પારિન્દ્રરાજમ્-અજગરેન્દ્રમ્ । સુરવાઃ-સુશબ્દા યા સુરવધ્વો-દેવકાન્તાસ્તામિઃ પૂજિતા ।
અરં-શીઘ્રં જિતમારમ્-અરિસમૂહો યેન । સા યચ્છન્દઃપ્રાપ્તિઃ પ્રાસાદ્-મયાત્ પ્રાયતાં-રક્ષતામ્ ।
ત્વાં-મવન્તમ્ । અવિપમાઃ-સૌમ્યા વિપમૃતઃ-સર્પા મૂષળ યસ્યાઃ સા । તયા અમીપણા-અરૌદ્રાકારા ।
મિયા-મયેન હીના-ત્યકતા । અહીનો-નામપતિસ્તસ્યાદયા-પ્રધાના પત્ની અદ્યમહિષી । ઘેરોટ્યેત્યર્થઃ ।
કુવલયાનો વલયં-સમૂહસ્તદ્વચ્છામો વેહો યસ્યાઃ સા । અમદા-મદરહિતા ર્હિતા-વેદ્યા યસ્યાઃ સા ।
યા સદસિ પારિન્દ્રરાજં (યાતા-) પ્રાપ્તા સા અહીનાદ્યપત્ની પ્રાસાત્ પ્રાયતામિતિ સંવન્ધઃ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

યા સદસિ તાર-તેજાઃ, સત્-અસિ-મૃત્, કાલ-કાન્ત-અલક-અન્તા, જિત-આરં
(અત્ પય) અવ-અરિ પારિન્દ્ર-રાજં યાતા, (અરં) સુ-રવ-સુર-વધૂ-પૂજિતા, સા અ-વિપમ-
વિપ-મૃત્-મૂષળા, અ-મીપણા, મી-હીના, કુવલય-વલય-દયામ-વેદ્યા, અ-મદ-રહિતા, અહિ-
દન-અદ્ય-પત્ની ત્વાં પ્રાસાત્ પ્રાયતામ્ ।

શબ્દાર્થ

તેજસ=તેજ, પ્રકાશ.

તારતેજા=ઉત્તમ છે પ્રકાશ જેના એવી.

સદવિમૃત=ઉત્તમ ખડકને ધારણ કરનારી.

કાલ=શ્યામ, કૃષ્ણ.

કાલકાન્તાલકાન્તા=શ્યામ તેમજ મનોહર
છે કેશના પ્રાપ્ત થાશે જેના એવી.

અપારિ=દૂર કયો છે દુઃસમોનો સમૂહ જેણે
એવા.

પારિન્દ્ર=અજગર.

પારિન્દ્રરાજ=અજગરરાજાને.

પૂજિતા (મૂં પૂજિત)=પૂજન કરાયેલી.

સુરવસુરવધૂપૂજિતા=સુર-કર સાદવાળી સુરની
શ્રીઓ વડે પૂજાયેલી.

જિત (ધાં જિ)=જીતેલ.

આરં (મૂં આર)=શત્રુ-સમૂહને.

જિતારં (મૂં જિતાર)=જીતેલો છે શત્રુનો સમૂહ
જેણે એવા.

પ્રાસાત્ (મૂં પ્રાસ)=પ્રાસમાંથી, ભયથી.

પ્રાયતાં (ધાં પ્રે)=અપાયો.

ત્વાં (મૂં યુગ્મવ)=તને.

વિપમ=શર્પકર.

વિપ=કેર.

વિપમૃત=કેરને ધારણ કરનારો, સર્પ.

મૂષળ=અલંકાર, ઘરેલું.

અવિપમવિપમૃદૂષણા=સૌમ્ય સર્પ છે અલંકાર
જેનું એવી.

અમીપણા=ભયંકરતાથી રહિત.

હીન=રહિત.

મીહીના=નિર્ભય, ભયથી રહિત.

અહિ=સાપ.

અદ્ય=મુખ્ય.

પત્ની=પોતાની સ્ત્રી.

દયામ=કાળા.

અહીનાદ્યપત્ની=સર્પરાજની મુખ્ય પત્ની.

કુવલયવલયદયામદેહા=કમલોના સમૂહના

સમાન સ્થામ છે શરીર જેનું એવી.

રહિતા=એટલે; (૨) ઇન્દ્રિય.

અમદેહા=(૧) અવિદ્યમાન છે અભિમાનની

એટલા જેને વિશે એવી; (૨) -ગર્વની

અભિલાષાથી રહિત.

શ્લોકાર્થ

વૈરોટયા દેવીની સ્તુતિ—

“જે (વૈરોટયા દેવી) સલામાં ઉજ્જવલ પ્રકાશવાળી છે તેમજ ઉત્તમ ખરૂંબો ધારણ કરનારી છે, તથા વળી જેના દેશના પ્રાન્ત ભાગો સ્થાપિત તેમજ સુંદર છે, તથા વળી પરાજિત કર્યો છે શત્રુ-સમૂહને જેણે એવા (અને એથીજ કરીને) વૈરિ-રહિત એવા અજગર-રાગને જે પ્રાપ્ત થયેલી છે (અર્થાત્ જે તેના ઉપર આફ્રક થયેલી છે), તેમજ વળી જે દિવ્ય દ્વનિવાળી દિવ્યાંગનાઓ વડે અર્ચન કરાયેલી છે, તે નાગેન્દ્રની મુખ્ય પત્ની (અર્થાત્ ધરણેન્દ્રની પદરાણી) કે જેનું સૌમ્ય સર્પ બૃષણ છે, વળી જે ભયંકરતાથી રહિત છે (અર્થાત્ જેની આકૃતિ ભયાનક નથી) તેમજ જે નિર્ભય છે, તથા વળી જેનું શરીર કુચ-દના સમૂહના સમાન સ્થાપિત છે, તથા જે ગર્વની ઇચ્છા રાખતી નથી (અથવા જેની ચેષ્ટા અભિમાનથી અંકિત નથી) એવી તે (વૈરોટયા નામની દેવી) તને (કે ભગ્ય !) ત્રાસમાંથી સત્વર બચાવે. ”—૬૨

સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર-વિચાર—

ભવનપતિના દશ અવાંતર લેહોમાંના ૧ નાગકુમાર દેવોના ધરણુ અને ભૂતાનંદ એમ બે સ્વામીઓ છે, આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે નાગકુમાર નિઃકાયના બે ઇન્દ્રોમાંના એકનું નામ ધરણુ છે અધાલોકમાં આવેલી અને એક લાખ અને એકી હજાર યોજન જેટલી લાંબી એવી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીના એક હજાર યોજન ઉચે અને એક હજાર યોજન નીચે એટલા ભાગને ઊંડી હેતાં બાકી રહેલા ભાગમાં ભવનપતિઓના દશે પ્રકારના દેવોનાં ભવનો છે. આમાંના દસિણ દિશામાં વસતા નાગકુમારોના ધરણુ સ્વામી છે, જ્યારે ઉત્તર દિશામાં વસતા નાગકુમારોના ભૂતાનંદ સ્વામી છે

છ હજાર સામાનિક દેવતાઓ અને ચોવીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓથી અલંકૃત ધરણેન્દ્રને છ છ હજાર દેવીઓથી પરિવૃત્ત એવી છ અજ-મહિષીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) છે આ વાતની ભગવતી નામનું પાંચમું અંગ (અ. ૧૦, ઉ. ૫, સ. ૪૦૬) સાદી પૂરે છે કેમકે

૧ નાગકુમાર દેવોના સળપમાં તત્વાર્થાધિગમમૂર (અ. ૪, સ. ૧૧)ના બ્રહ્મમાં નીચે મુજબનો છે—

“તિરોમુલેવ્યધિકમતિકુણા કુલ્લદયામા મુરુહાલિતગતપઃ તિરમ્મુ કલિષિલ્લા માગકુમારા ”
અર્થે મળક અને વાનને વિષે અધિક ૧૨૧થી, ૬૫૫૫૫, ૫૬ તેમજ અનેકર મનિવાન અને મંદના મિદ્દના નાગકુમારોએ.

ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ ધરણસ્સ પં મંતે ! નાગકુમારિવસ્સ નાગકુમારરક્ષો કતિ અગ્ગમહિસીઓ પક્કત્તાઓ ? । અજ્ઞો ! છ અગ્ગમહિસીઓ પક્કત્તાઓ, તંજહા—^૧હલા સુક્કા સદારા સોદામણી ઇંદા ઘણવિજ્ઞુયા, તત્તય પં પગમેગાપ વેવીપ છ દેવીસહસ્સા પરિવારો પક્કત્તો. ”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે હલા, શુકા, સદારા, સૌદામિની, ઇન્દ્રા અને ધનવિજ્ઞુતા એ ધરણેન્દ્રની છ અગ્ર-મહિષીઓ છે. આમાંથી એક અગ્ર-મહિષીની અગ્ર કવિરાજે સ્તુતિ કરી હોવી જોઈએ, પરંતુ ટીકાકાર તો ધરણેન્દ્રની અગ્ર-મહિષીથી વૈરોટયા દેવી સમજવાનું સૂચવે છે. તો શું વૈરોટયા આ છ અગ્ર-મહિષીઓમાંથી કોઈનું નામાન્તર છે અને તેમ હોય તો તે કોનું છે એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. સાથે સાથે એ પણ પ્રશ્ન વિચારવાની આવશ્યકતા છે કે કેટલાક સ્તુતિ-સ્તોત્રોમાં અને ખાસ કરીને સેનપ્રશ્ન (૭૦ ૨, પ્રં ૧૧૨)માં પદ્માવતીને ધરણેન્દ્રની મુખ્ય પત્ની તરીકે ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ ? શું પદ્માવતી એ પણ કોઈક અગ્ર-મહિષીનું નામાન્તર છે ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સાધનના અભાવે હું આપી શકતો નથી.

વૈરોટયા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ શોભન-સ્તુતિના શ્રીમાન ધનપાલ પ્રમુખ વિવિધ ટીકાકારો અગ્ર વૈરોટયા દેવીની સ્તુતિ કર્યાનું સૂચવે છે, તેથી આ વાત માન્ય કરીને તેમજ પદ્માવતીનું સ્વરૂપ આ પદ્યમાં આપેલા વર્ણન સાથે નહિ મળતું આવતું હોવાથી વૈરોટયા દેવીનું આત્યાર-દિનકરના ૧૬૩મા પત્રાંકમાં આપેલું સ્વરૂપ અગ્ર વિચારવામાં આવે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સદ્ગસ્ફુરત્સ્ફુરિતવીર્યવદ્ધર્વહસ્તા

સદ્વન્દશૂકવરદાપરહસ્તયુગ્મા ।

વિંહાસનાઙ્ગમુદ્ધારતરતુપારગૌરા

વૈરોટયાઙ્ગમિષયાસ્તુ શિવાય વેવી ॥ ” —વસન્ત-૦

૧ સંસ્કૃત ળાથા—ધરણસ્ય અદન્ત ! નાગકુમારેન્દ્રસ્ય નાગકુમારરાજસ્ય કતયઃ અયમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ । આર્ય ! પદ્ અયમહિષ્ય પ્રજ્ઞતાઃ, તથયા—હલા શુકા સદારા સૌદામિની ઇન્દ્રા ધનવિજ્ઞુતા, તત્ર ઈકૈકાયા દેવ્યાઃ પદ્ પદ્ દેવીસહસ્રાણિ પરિકરાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ।

૨ સ્થાનાંગ-સૂત્રના ૩૬૧મા પત્રાંકમાં આપેલાં નામોમા ભિન્નતા છે.

૩ પદ્માવતીનું બીજું નામ વૈરોટયા હોય એમ કહી શકાય તેમ નથી, કેમકે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે—

“ ઐ શ્રીપાર્શ્વનાથાય વિશ્વચિન્તામણીયતે હ્રીં ધરણેન્દ્રવૈરોટ્યાપદ્માવતીવૈવીયુતાય તે । ”

અર્થાત્ વૈરોટ્યા દેવીને આર હાથ છે. તેમાં તે એક હાથમાં ખડ્ગ રાખે છે અને બીજો ઊંચો રાખે છે, બીજા હાથમાં બે હાથો સર્પ અને વરદથી વિભૂષિત છે. વળી તેને સિંહનું વા છે અને તે ગૌરવર્ણી છે. આ સ્વરૂપ તો આ પદ્મમાં વર્ણવેલા વૈરોટ્યા દેવીના સ્વરૂપથી વિ છે. ત્યારે શું આ પદ્મમાં આપેલું સ્વરૂપ અસત્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાન સમજવું કે આચાર-દિનકરમાં તો દેવ-દેવીઓની સ્તુતિ કરતી વેળાએ એક સ્થલે (પત્ર ૧૫૦-૧૫૧) તો શોભન-સ્તુતિના પદ્મમાં પદ્મનું ટાંચણ કરેલું એવામાં આવે છે, તો પછી જ ભિન્નતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય તેથી કંઈ અત્ર વર્ણવેલું સ્વરૂપ અસત્ય સિદ્ધ થતું નથી. વિશેષ પ્રમાણભૂત અન્ય તરીકે લેખાતો અને વળી પ્રાચીન એવો નિર્વાણ-કલિકા નામનો અન્ય અવાતની સાક્ષી પૂરે છે કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા વૈરોટ્યાં શ્યામવર્ણામજગરવાહનાં ચતુર્ભુજાં સ્ફોરગાલદ્ભુતવક્ષિણકરાં લેટકાદિ
યુતવામકરાં ચેતિ ”

અર્થાત્ (સોળ વિધા-દેવીઓ પૈકી એક) વૈરોટ્યા દેવીના શ્યામ વર્ણ છે અને તેને અજગરનું વાહન છે. વળી તેને આર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ ખડ્ગ અને સર્પથી અલંકૃત છે, બીજા હાથો ડાબા બે હાથ તો ઢાલ અને સર્પથી વિભૂષિત છે.

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथाय विज्ञप्तिः—

नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जिताहे ! धरित्रीकृता—
वन ! वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षो भवान् ।
मम वितरतु वीर ! निर्वाणशर्माणि जातावतारो धराधीशसिद्धार्थधाम्नि क्षमालङ्कृता—
वनवरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्याव ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षोभवान् ९३

—अर्णवदण्डकः

टीका

नमदिति । 'नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जिताहे !' नमतां अमराणां
शिरोरुहेभ्यः—केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदा निर्निद्राणां—विरसितानां मन्दाराणां या मालाः—
स्रजस्तासां रजसा रञ्जिताहे—पाटलितचरण । । 'धरित्रीकृतावन !' धरिऽयाः—भुवः कृतावन—
विहितरक्ष ! । 'वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः' वरतमा—प्रधा-
नतमा सङ्गमस्य—सङ्गमकनाम्नो वैमानिकस्य सम्बन्धिनी उदारा च तारा च, अथवा वरतमः
सङ्गमः—समागमो यस्याः सा वरतमसङ्गमा उदारतारा—अदीनलोचनकनीनिका उदितानङ्ग-
उद्गतस्मरा या नार्यावली—नारीणां आवली—पङ्क्तिस्तस्या लापेन—जल्पितेन देहेन ईक्षितेन
च अमोहितानि अक्षाणि—इन्द्रियाणि यस्य सः । 'भवान्' त्वम् । 'मम' मे ।
'वितरतु' प्रयच्छतु । 'वीर !' हे वीरजिन ! । 'निर्वाणशर्माणि' मोक्षसुखानि ।
'जातावतारः' अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः । 'धराधीशसिद्धार्थधाम्नि' धराधीशः—सितिपतिः
यः सिद्धार्थाभिधानस्तस्य धाम्नि—गृहे । 'क्षमालङ्कृतौ' क्षमायाः—भुवोऽलङ्कारभूते । 'अनवरतं'
अजस्रम् । 'असङ्गमोद !' सङ्गमोदाभ्यां रहित ! । यदिवा सङ्गम् यो योदः स नास्ति यस्य
असौ असङ्गमोदः—स्वतन्त्रसुखस्तस्यामन्त्रणम् । 'अरव !' असक्त ! । 'अरोदित !' रोदित-
हीन ! । 'अनङ्गन !' अङ्गनावर्जित ! । 'आर्याव !' आर्यानिवर्ति यस्तदामन्त्रणम् ।
'लीलापदे' विलासान् रक्षते । 'हे' इत्यामन्त्रणं पदम् । 'क्षिताम !' क्षपितरोग ! । 'हित !'
दिवकारिन् ! । 'अक्षीभवान्' न क्षोभवान्, न भयान्वितः । हे वीर ! भवान् मम निर्वाणश-
र्माणि वितरत्विति सम्बन्धः ॥ ९३ ॥

અવચૂરિ:

નમતામમરાણાં શિરોરુદ્ધેભ્યઃ-કેશેભ્યઃ સ્વસ્તા: સામોદાનાં નિર્નિદ્રાણાં-વિકસિતાનાં મન્દારા
યા માલાસ્તાસાં રજસા-પરાગેણ રક્ષિતાંદિ ।-પાટલિતચરણ । ધરિત્ર્યા-ધ્રુવઃ કૃતાવન ।-વિહિતરક્ષણ
વરતમ ।-પ્રધાનતમ । સંગમનાદ્દો દેવસ્ય સંવન્ધિની ઉદારા તારા ઉદિતાનક્ષા-ઉદ્ગતસ્મરા અથવા વરત
સંગમ:-સમાગમો યસ્યા: સા વરતમસંગમા ઉદારતારા-અદીનકનીનિકા ઉદિતાનક્ષા-ઉદ્ગતસ્મરા
નાર્યાવલી-નારીણાં પદ્મિસ્તસ્યા લાપેન-અલ્પિતેન દેહેન ઈક્ષિતેન ચં ન મોહિતાનિ અક્ષાણિ-ઇન્દ્રિયા
યસ્ય સ ભવાન્-ત્વં મમ વિતરતુ હે વીરજિન ! નિર્વાણશર્માણિ-મોક્ષસુખાનિ । જાતાવતાર:-અવતીર્ણ
ઉત્પન્ન હત્યથ: । ધરાધીશ:-ક્ષિતિપતિર્યઃ સિદ્ધાર્થસ્તસ્ય ધાન્નિ-ગૃહે । કથંભૂતે ? । ક્ષમાલંકૃતૌ-ધ્રુવોડ્લ
કારભૂતે । અનવરતમ્-અજસ્રમ્ । હે અસદ્ગમોદ્-સદ્ગમોદાભ્યાં રહિત ! । યદ્વા સદ્વાદ્યો મોદઃ સ નાસ્તિ
યસ્યાસૌ અસદ્ગમોદઃ । સ્વતન્ત્રસુખ હત્યથ: । હે અરત !-અનાસક્ત ! । હે અરોદિત !-રોદનહીન ! । શોક
રહિતેત્યથ: । હે અનદ્વન !-અદ્વનારહિત ! । હે આર્યાવ ! આર્યાનવતિ યસ્તદામન્ત્રણમ્ । ધાન્નિ કથંભૂતે ? ।
લીલાનાં-વિલાસાનાં પદે-સ્થાને । હે ઇત્યામન્ત્રણે । ભવાન્ કથંભૂતઃ ? । ક્ષિતામઃ-ક્ષાપિતરોગઃ । હે હિત ।-
હિતકારિન્ । પુનઃ કથંભૂતઃ ? । અક્ષોભવાન્-ન મયાન્વિતઃ । હે વીર ! ભવાન્ મમ નિર્વાણશર્માણિ
વિતરત્યિતિ સંવન્ધઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્વય:

હે નમત્-અમર-શિરસ્-રુદ્ધ-સ્વસ્ત-સામોદ-નિર્નિદ્ર-મન્દાર-માલા-રજસ-રક્ષિત-અંદિ !
ધરિત્રી-કૃત-અવન ! અ-સદ્ગ-મોદ ! (અથવા અ-સદ્ગ ! મસ-દ !) અ-રત ! અ-રોદિત !
(અનવરત) અન્-અદ્વન ! આર્ય-અવ ! હિત ! (હે) વીર ! વરતમ ! સદ્ગમ-ઉદાર-તાર-ઉદિત-
અનદ્વ-નારી-આવલી-લાપ-દેહ-ઈક્ષિત-અ-મોહિત-અક્ષઃ (અથવા વર-તમ-સદ્ગમ ! ઉદાર-તારા-
ઉદિત-અનદ્વ-નારી.....અક્ષઃ અથવા વરતમ-સદ્ગમ-ઉદાર-તારા.....અ-મોહિત-
અક્ષઃ) ક્ષમા-અલંકૃતૌ લીલા-પદે ધરા-અધીશ-સિદ્ધાર્થ-ધાન્નિ જાત-અવતારઃ, ક્ષિત-આમઃ,
અ-ક્ષોમ-યાન્, મયાન્ મમ નિર્વાણ-શર્માણિ અનવરતં વિતરતુ ।

શીખરદર્શ

શિરસ્=મસ્તક.
શિરોરુદ્ધ=કેશ, વાળ.
સ્વસ્ત (ધાં ૬૩)=પડેલ.
સામોદ=સુગંધ, સુવાસ.
સામોદ=સુગંધી.
નિર્નિદ્ર=વિશ્રાંત.
રક્ષિત (ધાં ૧૩)=રંગાયેલા.

લારગોરક્ષિતાંદિ ! = નમન કરનારા સુરોના કેશ
ઉપરથી પડેલી સુગંધી તેમજ વિશ્રાંત

મન્દારની માલાની પરાગ વડે રંગાયેલાં
છે ચરણો જેનાં એવા ! (સં)
ધરિત્રી=પૃથ્વી.
ધરિત્રીકૃતાવન ! = પૃથ્વીનું રક્ષણ કર્યું છે જેણે
એવા ! (સં)
વરતમ ! (મૂં વરતમ) = હે ઉત્કૃષ્ટ !
સદ્ગમ=(૧) સંગમ (નામનો દેવ); (૨) સોળત.
ઉદાર=ઉદાર.
અનદ્વ=અમદેવ.
નારી=શ્રી.
લાપ=પરસ્પર પ્રીતિથી બેસવું તે.

ઈક્ષિત=અવલોકન, દર્શન.

અમોહિત=નહિ મુગ્ધ બનેલ.

અક્ષ=(૧) ઇન્દ્રિય; (૨) આત્મા.

સદ્ગમોદારતારોદિતામદ્ગનાર્યાવલીલાપદેહેક્ષિ-
તામોહિતાક્ષ=સંગમે (વિકુળેલી એવી) ઉદાર,
તેજસ્વી તથા કામોદીપક એવી લલના-
ઓની શ્રેણિના આલાપ તથા શરીરના
અવલોકનથી નહિ મુગ્ધ બની છે
ઇન્દ્રિયો જેની એવા.

ઘરતમસદ્ગમ ! =ઉત્તમ છે સંજતિ જેની
એવા ! (સં.)

ઢકાર=અદીન, બલવાન.

તાર=કીકી, આંખની પૂતળી.

ઢકારતારોદિતામદ્ગનાર્યાવલીલાપદેહાક્ષતા-
મોહિતાક્ષ=અદીન છે આંખની કીકી જેની
એવી તેમજ ઉદય થયો છે કામદેવનો
જેને વિષે એવી નારીઓની પંક્તિના
આલાપ, દેહ અને અવલોકન વડે
મુગ્ધ નથી બની ઇન્દ્રિયો જેની એવા.

તમ=અંધકાર.

ઘરતમ=(૧) શ્રેષ્ઠ; (૨) શ્રેષ્ઠ હોઈ કરીને (પણ)
અંધકારરૂપ.

ઢવિત=કથન.

ઘરતમસદ્ગમોદારતારોદિતામદ્ગનાર્યાવલીલાપદે-
હેક્ષિતામોહિતાક્ષ=(વૈમાનિક દેવ હોવાને
લીધે) ઉત્તમ એવા સંગમની અથવા
ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને
ઉપસર્ગદારી હોવાથી) અંધકારરૂપ
એવા સંગમની (અથવા ઉત્તમ છે સંજતિ
જેની એવી) ઉદાર તેમજ ઉચ્ચ કથન
અને કામદેવવાળી સ્ત્રીઓની શ્રેણિના

આલાપ, શરીર અને અવલોકન વડે
મોહિત બન્યો નથી આત્મા જેનો એવા.

વિતરલ (ધાં તૂ)=આપા.

મવાન (મૂં મવત)=આપ.

વીર ! (મૂં વીર)=હે મહાવીર, ચોવીસમા
તીર્થંકર !

નિર્વાણશર્માણિ=મોક્ષનાં સુખોને.

અવતાર=જન્મ, અવતાર.

જાતાઘતાર=થયો છે જન્મ જેનો એવા.

ઘરા=પૃથ્વી.

ઘરાધીશ=પૃથ્વીપતિ, નૃપતિ.

સિદ્ધાર્થ=સિદ્ધાર્થ, મહાવીર પ્રભુના પિતા.

ધામન=ગૃહ, મહેલ.

ઘરાધીશસિદ્ધાર્થધામ્નિ=પૃથ્વીપતિ સિદ્ધા-
ર્થના મહેલમાં.

અલઢ્ઢતિ=અલંકાર, શુંગાર.

સમાલઢ્ઢતી=પૃથ્વીના શુંગારને વિષે.

અનવરત=નિરંતર.

સદ્ગ=(સંસાર-) સંગ, સોળત.

અસદ્ગમોદ !=(૧) હે સંસાર-સંગ અને હૃર્થથી
રહિત; (૨) અવિધમાન છે સંસાર-
સંગનો હૃર્થ જેને વિષે એવા ! (સં.)

અસદ્ગ ! =હે સંગરહિત !

મંસ=હૃર્થ.

મોવ ! (મૂં મોવ)=હે હૃર્થદાયક !

ઝરત ! (મૂં ઝરત)=હે અનાસક્ત !

રોદિત=રૂદન, શોક.

અરોદિત ! =હે રૂદન-રહિત !

અદ્ધના=લલના, નારી.

અનદ્ધન ! =અવિધમાન છે લલના જેને એવા !

(સં.)

આર્ય=આર્ય.

૧ 'માસુ દર્શકિયો માસે' હત્યનેકાર્યવચનાદ માસ-દર્શ દર્શતીતિ મોદ. ।

૨ આર્યના અનેક પ્રકારો છે. આનું સ્વરૂપ સ્વરૂપ દ્વય-લોકપ્રકાશ (સં. ૭, શ્લો. ૨૫-૩૭)માં
આપવામાં આવ્યું છે, ત્યારે એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો પ્રજ્ઞાપના (સં. ૪૭)માં દર્શિ-જોયર થાય છે.

આર્યાવ ! = હે આર્યોના રક્ષક !

પદ = સ્થાન.

લીલાપદે = ક્ષીણના સ્થાન (રૂપ).

ક્ષિત (ધાં ક્ષિ) = નાશ કરેલ.

ક્ષિતામ = ક્ષીણ થયે છે રોગ જેનો એવા.

હિત ! (મૂં હિત) = હે કલ્યાણકારી !

ક્ષોમ = ઉદ્દેગ.

અક્ષોમવાન = ઉદ્દેગરહિત, ભયરહિત.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુને વિનંતિ—

“ નમન કરનારા અમરોના દેશ ઉપરથી પડેલી એવી સુવાસિત તેમજ વિકસિત એવી મન્દારની (અર્થાત્ કલ્પવૃક્ષનાં કુસુમોની) માલાઓની રજ વડે રંગાયેલાં છે અરણ્યો જેનાં એવા હે (નાથ) ! પૃથ્વી(વાસી પ્રાણીઓ)નું રક્ષણ કર્યું છે જલ્પે એવા હે (પ્રભો) ! (સ્ત્રી-) સંગ અને (ઇષ્ટની પ્રાપ્તિથી થતા) હર્ષથી રહિત [અથવા અવિદ્યમાન છે (સંસાર-) સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા, અથવા સંગતિથી ઉત્પન્ન થતા હર્ષથી રહિત (અર્થાત્ સ્વતંત્ર સુખનો અનુભવ કરનારા) એવા અથવા હે અનિષ્ટ સંગથી રહિત ! હે હર્ષદાયક (સ્વામિન્)] ! હે (વિષયથી) અનાસક્ત (ભગવન્) ! હે રૂદ્ર (અર્થાત્ શોક-) રહિત (ઇશ્વર) ! હે વનિતાથી વિમુખ (પરમેશ્વર) ! હે આર્ય (જનો)ના રક્ષક ! હે હિતકારી (કરિ) ! હે વીર (જિનેશ્વર) ! હે ઉત્તમ (જગદીશ) ! સંગમ (નામના દેવે અનુકૂલ ઉપસર્ગ કરવાની ખાતર વિકુવંચી એવી) ઉદાર, તેજસ્વી તેમજ કામોદીપક કામિનીઓની શ્રેણિના સંભાષણ તથા દેહના અવલોકનથી અમોહિત છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા [અથવા અત્યંત અમીષ છે સંગતિ જેની એવી તથા વિશાળ છે નેત્રની કીકી જેની એવી તેમજ ઉદય થયો છે મદનનો જેને વિષે એવી મહિલાઓની પંક્તિના આલાપ તથા દેહ તેમજ અવલોકન વડે (અલ્પાંશે પણ) મુગ્ધ નથી બની ગઇ ઇન્દ્રિયો જેની એવા, અથવા અતિ ઘ્રષ્ટ છે સંગતિ જેની એવા હે (ત્રેલોક્ય-પતિ) ! અદીન છે નેત્રની કીકીઓ જેની એવી તેમજ કામાતુર તરૂણીઓની પંક્તિના સંવાપ તથા દેહ-દર્શન વડે (પણ) મોહ નથી પામ્યો આત્માજેનો એવા, વળી ભૂમંદલના ભૂપચૂરૂપ અને ક્ષીણના સ્થાનરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ પૃથ્વીપતિના ભવનમાં જન્મ થયો છે જેનો એવા તેમજ નષ્ટ થયો છે રોગ જેનો એવા તથા વળી શોભ-રહિત એવા આપ અને નિઃતર નિર્વાલુનાં સુખો સમર્પો.”

અથવા

“ પ્રભુમ કરનારા દેવોના દેશ ઉપરથી પડેલી એવી મુગંધી તેમજ વિકસિત મન્દાર (નામના દેવ-કુલ)ની માલાઓની રજો વડે રંગાયેલાં છે અરણ્યો જેનાં એવા હે (મિદ્ધાર્થ-સુત) ! ત્રિષ્ (માં વગનાગ પ્રાણીઓ)નું રક્ષણ કર્યું છે જલ્પે એવા હે (ત્રિશક્તા-નન્દન) ! હે (અનિષ્ટ) અમી રહિત (મોહોદા-પતિ) ! હે હર્ષદાયક (મિયદર્શનાના પિતા) ! હે

સર્વદા વિપયથી અનાસક્ત (નંદિત્રધનના લાધુ બાંધવ) ! હે રૂદ્રનરહિત (દેવાધિદેવ) ! હે વનિતાથી વિમુખ (વિશેષર) ! હે આર્ય (જનો) ના રક્ષક ! હે કલ્યાણકારી (જિનેશ્વર) ! હે વીર (પરમાત્મા) ! હે ઉત્તમ (અરિહંત) ! (વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા [અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં) પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગ કરનારા હોવાથી] અંધકારરૂપ એવા] સંગમની ઉદાર છે નેત્રની કીકીઓ, ધ્વનિ તેમજ કામદેવ જેનાં એવી અબલાની આવલિના આલાપ, અંગ અને (કટાક્ષપૂર્વકનાં) અવલોકન વડે મોહિત બની ગઇ નથી ઇન્દ્રિયો જેની એવા, અને વળી સુષિના મૃગારૂપ અને વિલાસના વાસરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ નૃપતિના મહેલમાં અવતર્યા છે જેઓ એવા તેમજ નાશ કર્યો છે (અન્ય પ્રાણીઓ) ના રોગોનો જમણે એવા તથા વળી દોષથી રહિત એવા આપ મને મોક્ષનાં સુખો અર્પો. ”—૯૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું ચરિત્ર—

આ યોદ્ધાસમા યાને આ અવસર્પિણીમાં ધયેલા અન્તિમ તીર્થકર વીર પ્રભુનો જન્મ સિદ્ધાર્થ નૃપતિના સુન્દરકુંડ નગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું અને એમની માતાનું નામ મિરાલા હતું. આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા મુનિસુન્દર સ્વામી અને અરિહનોમ સિવાયના અન્ય તીર્થકરોની જેમ તેઓ કારયપ ગોત્રના (જાત વંશના) હતા. તેમનો સુવર્ણવર્ણ દેહ સિંહના લાંછનથી વિશેષ શોભતો હતો. એમની જાંઘાં સાત હાથ જેટલી હતી. બહોતર (૭૨) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ દીવાળીની પાછલી રાત્રિએ પરમ પદને પામ્યા.^૧

હાલમાં આજ જિનેશ્વરનું શાસન પ્રવર્તે છે અને જે જેન ધર્મ અત્યારે પ્રવર્તે છે, તે તેમનોજ પ્રભાવ છે. વિશેષમાં અત્યારના સમસ્ત સાધુઓ તેમના ગૈતમાદિ અત્યાર ગણ્યરોમાંના સુધર્મો સ્વામીની ઓલાદના છે.

વીર શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘ વીર ’ શબ્દ આટે નિરૂપ્ત કરતાં અનુયોગદ્વાર—વૃત્તિ, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મ—સંબંધમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ વિવારયતિ યત્કર્મ, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તચ, તસ્માદ્ વીર इति સ્મृतઃ ॥”

અર્થાત્ જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન ॥ તેમજ તપ-શક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘ વીર ’ કહેવાય છે.

૧ આ વાતને ઉચિતે શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ ૧૯ શ્લોક-પ્રમાણક શ્રીવીર-નિર્વાણ-કલ્યાણક-સ્તવ એ નામનું એક મનોરંજક કાવ્ય રચ્યું છે.

‘વીર’ શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “વિશેષણેરયતિ-પ્રેરયતિ કર્માણિ હતિ વીરઃ” અર્થાત્ જે વિશેષે કરીને કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે ‘વીર’ છે. આ ‘વીર’ શબ્દની ંયુત્પત્તિ છે.

વિશેષમાં ‘વીર’ શબ્દની ંયુત્પત્તિ અન્ય રીતે પણ વિચારી શકાય તેમ છે. જેમકે “વિશિષ્ટાઈઃ-લક્ષ્મીઃ તપોરૂપા તીર્થકરનામકર્મરૂપા વા તયા રાજતે હતિ વીરઃ” અર્થાત્ તપશ્ચર્યારૂપ અથવા તીર્થકર-નામકર્મરૂપ વિશિષ્ટ લક્ષ્મી વડે જે શોભે છે તે ‘વીર’ છે; અથવા “વિશિષ્ટાઈરો-જ્ઞાનમય સ વીરઃ” અર્થાત્ વિશિષ્ટ છે જ્ઞાન જેનું તે ‘વીર’ કહેવાય; અથવા “વિશિષ્ટા પદ્મવિંશદ્વાગુણોપેતા હતા-વાળી યસ્ય હતિ વીરઃ” અર્થાત્ પાંત્રીસ વાણીના શુભે કરીને સુકત હોવાને લીધે વિશિષ્ટ વાણી છે જેની તે ‘વીર’ કહેવાય.

વીર પ્રભુની વીરતા—

વીર પ્રભુની વીરતા તો તેમનો જન્મસિદ્ધ હક હોય એમ લાગે છે. એ સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે હરેક તીર્થકરનો જન્મ થતાં તેમનો જલાલિયેક મેરૂ પર્વત ઉપર કરવામાં આવે છે, એ નિયમાનુસાર વીર પ્રભુનો પણ તથાવિધ જલાલિયેક કરતી વેળાએ સૌધર્મેન્દ્રને ચંકા થઈ કે આ નાનું બાલક આવો પ્રબલ જલનો ધોધ કેમ સહન કરશે? આથી તે ઈન્દ્ર જલાલિયેક કરતાં અચકાયો. આ વાત અવધિજ્ઞાનથી ત્રિજ્ઞાની પ્રભુએ જાણી અને પોતાના કાળા પગના અંશુકાથી મેરૂ પર્વતને ચાંપ્યો એટલે તે તરતજ કમ્પી ઉઠ્યો. આથી આખી આલમમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. આ પ્રકારનું પ્રભુનું અનુપમ બળ જોઈને ઈન્દ્ર તેનું ‘મહાવીર’ એવું નામ પાડ્યું. વિશેષમાં આમલકી કીડા કરતાં પણ તેમણે દેવને હરાવ્યો (આ સંબંધમાં જુઓ વીર-લક્ષ્મીમરનું પૃ. ૧૦).

આ ઉપરાંત કર્મ-કટક ઉપર વિજય ચેળવવાને તો તેમણે અત્યર્થ દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમણે યોદ્ધા તપશ્ચર્યા પણ કરી હતી.

આ ઉપરથી વીરમાં વીરતા હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. અરે તેમની અપૂર્વ વીરતા વિચારતાં તેમને ‘મહાવીર’ કહેવામાં આવે તો તે પણ કંઈ ઝોટું નથી. આ વાતની કદપચૂન (સૂ. ૧૦૮)નો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-લક્ષ્મીમર (પૃ. ૬૯).

૨ મહાવીર સ્વામીએ દીક્ષા મહત્વ કરી ત્યારથી માંડીને સાઠ બાર વર્ષ અને એક પખવાડીયામાં નીચે યુજાની તપશ્ચર્યા કરેલી હોવાથી ‘વીર’ શબ્દ નામ્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે:—

એક ૭ માસિક, નવ ચતુર્માસપણ, ૭ દ્વિમાસિક, બાર માસિક, બોનેર અર્ધમાસિક, બે ત્રિમાસિક, બે હોદમાસિક, બે અઢીમાસિક, બદ, મહાબદ અને સર્વેભદ્ર એ નામની બે, ચાર અને દસ દિવસની પ્રતિમાઓ, દીમાગ્રામી નગરીમાં ૭ માસમાં પાચ દિવસ ઝાંખા સુધી અભિમહ્યૂર્વક ઉપવાસ, બાર અષ્ટમહાન, છેલ્લી રાત્રે કપોતસંગ્યુકત એક શરિની બાર પ્રતિમાઓ અને બસે ઝોગલુત્રીસ છઠ્ઠ, અર્ધાત્ સાઠ બાર વર્ષ અને એક પખવાડીયામાં તેમણે કરેલ ત્રણસોને ઝોગલુપયાસ પારણક (પારખા) કર્યા હતાં. નેમણે નિત્ય-મહા કે ચતુર્થ-મહા (ઉપવાસ) તો કરી કર્યો જ નથી, વિગેરમાં તેમણે કરેલ ૭૬ દિવરે તપશ્ચા નિર્ભય હતી

નિમ્ન-લિખિત પાઠ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ એવળે મયમેરવાણં પરીસહોવસર્ગાણં સન્તિસમે પદિમાણં પાલ્પ ધીમં અરતિરતિસદે દવિષ વીરિયસંપન્ને દેવેહિં સે ગામ કયં સમણે મગ્ગં મહાવીરે । ”

અર્થાત્ (વીજળી પ્રગુણના અકસ્માત્) ભય અને (સિંહાદિક) ભૈરવને વિષે અચળ, (કુષાદિક બાવીસ) પરીપદ અને (દિવ્યાદિક સોળ) ઉપસર્ગેનિ (છતી શક્તિએ) ક્ષમાપૂર્વક સહન કરનારા, (ભદ્રાદિક) પ્રતિમાઓના પાલક, અરતિ અને રતિમાં સમાન, રાગ-દ્વેષથી રહિત તેમજ વીર્ય-યુક્ત પ્રભુ હોવાથી દેવોએ તેમનું ‘અમણુ ભગવાન્ મહાવીર’ એવું નામ પાડ્યું.

વીર પ્રભુનાં અન્ય નામો—

વીર પ્રભુનાં મહાવીર, વર્ધમાન, દેવાર્થ અને જ્ઞાત-નન્દન એ નામાન્તરો છે. વિશેષમાં આ નામો સાર્થક છે. ‘મહાવીર’ નામની સાર્થકતા તો ઉપર્યુક્ત હકીકત ઉપરથી જોઈ શકાતી હોવાથી બાકીનાં નામોના સ્થાનથી વિચાર કરવો બાકી રહે છે. જન્મથી માંડીને જ્ઞાનાદિકમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી તે માટે અથવા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી તેમના પિતાના જ્ઞાત કુલમાં ધન, ધાન્ય પ્રગુણ અદ્વિની વૃદ્ધિ થઈ તેટલા માટે પ્રભુનું વર્ધમાન નામ સાર્થક થાય છે. દેવાર્થના સંબંધમાં (૧) ઇન્દ્રાદિક દેવોના સ્વામી તરીકે, (૨) દેવો વડે પૂજિત કે પ્રાપ્ય તરીકે તેમજ (૩) દિવ્ય આર્થ તરીકે એમ ત્રણ રીતે વિચાર થઈ શકે છે. જ્ઞાત કુલમાં ઉત્પન્ન થવાથી સિદ્ધાર્થને ‘જ્ઞાત’ કહેવામાં આવે છે, આથી કરીને તેમના પુત્ર મહાવીર પ્રભુને જ્ઞાત-નન્દન કહેવા એ વાસ્તવિક છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ કવિવર ભવભૂતિકૃત માલતી-માધવ નામના નાટકના પંચમ અંકમાં રચાયેલા એક સંગ્રામનામક મહાશ્લોકની જેમ દંડક વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ દંડક નામના સમવૃત્તના અનેક પ્રકારો છે. એ વૃત્તના પ્રત્યેક ચરણમાં ૨૭ અક્ષરો કે તેથી વધારે છેક હલ્લ સુધી અક્ષરો હોય છે. પરંતુ આ દરેક પ્રકારના ‘દંડક’માં પ્રથમના છ અક્ષરો હ્રસ્વ હોય છે અર્થાત્ એ નગણ હોય છે, બ્યારે બાકીના અક્ષરો રણ, યગણ કે સગણના હોય છે. અત્ર તો આ ચારે પદ્યો ૩૩ અક્ષરવાળાં ચાર ચરણોથી યુક્ત છે અને તેમાંના પ્રથમના છ અક્ષરો નિયમાનુસાર હ્રસ્વ યાને લણ છે, બ્યારે બાકીના ૨૭ અક્ષરો રણયુમાં રચેલા છે. આ વાત આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાથી જોઈ શકાય છે. જેમકે—

ન	મ	દ	મ	ર	સિ	રો	ક	હસ	રસ	ત	સા	નો	દ	નિર	નિર	ર	મન્	વા	ર	મા
~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~
ન	ન	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર	ર
હા	ર	જો	।	રજ	જિ	તાંહ	।	રે	થ	સ્તિ	।	રી	કુ	તા	।					
ર				ર				ર				ર								

૧ યા—અચલો મયમેરવયોઃ પરીપહોપસર્ગાણં ક્ષાન્તિક્ષમઃ પ્રતિમાનાં પાલકો ધીમાન્ અરતિરતિસદો દ્રવ્યો વીર્યસમ્પન્નો દેવેસ્તસ્ય નામ કૃતે શ્રમણો મગવાન્ મહાવીર ।

અશોક=અશોક, આસોપાલવનું ઝાડ.

પૃથ્વી=પૃથ્વી, ભૂમંડળ.

પ્રાય=સંદેશ, સરખું.

શોમા=ચોલા.

આતપ=તાપ.

આતપવ્ર=તાપથી રક્ષણ કરનાર, છત્ર.

શુભ=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.

રુદ્રરુદ્રેશ્વરકાનકાનેકપદ્મરુદ્રકામરોત્સવિ-
સાલગ્ર્યાસદવનમદશોકપૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોમાત-

પત્રમમાશુભ=રુદ્રાયમાન ક્ષણ, ધર્મ-અર્થ,

હું હુંભિ, અનેક કમલો, અન્દ્ર જેવી કાંતિ-
વાળાં આમરો, પ્રસાર પામતા ત્રણ ગદો

તેમજ ઉત્તમ તથા નમતા અશોક તથા
પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે ચોલા જેની

જેવાં ત્રણ છત્રોની પ્રભા વડે શ્રેષ્ઠ.

ઋરાદ (વાં રાજ)=અતિશય ચોભતું હવું.

પરેત (વાં ર)=જતો રહેલ.

અહિત=(૧) શત્રુ; (૨) ઉપદ્રવ.

પરેતાહિતા=નષ્ટ થયા છે ઉપદ્રવો જે દ્વારાં જોવી.

ઋર=(૧) અધિઓના સમુદાય; (૨) મુનિ.

ઋરોચિત=અધિઓના સમુદાયને અથવા મુનિ-
ઓને યોગ્ય.

પરા (મૂં પર)=કટકૃષ્ટ.

હતાહિતા=જતા રહેલા છે દુરમનો જેનાં જોવી.

ઋરોચિત (મૂં ઋરોચિત)=મુશોભિત.

ઋરોચિત=ચોભાયમાન.

પરેતાહિતારોચિત=નષ્ટ થયા છે દુરમનો જેનાં
જેવાં વડે ચોભાયમાન.

મવિતરતુ (વાં તુ)=અપેલ.

સર્માદિત (મૂં સર્માદિત)=મનોવાંછિતને.

અહંતાં (મૂં અહંત)=અરિહંતોની, તીર્થંકરોની
સંહતિ: (મૂં સંહતિ)=સમુદાય, ટોળું.

મક્ષિમાજાં (મૂં મક્ષિમાજાં)=ભક્તોની.

સંમ્રાન્ત (વાં અમ્ર) =પ્રાંતિ પામેલા.

મવામ્મોધિસંમ્રાન્તમવ્યાવલીસેવિતા=સંસાર-
સમુદ્રમાં સંમ્રાન્ત થયેલા ભવ્યોની શ્રેણિ વડે
સેવાયેલા.

ધ્વન=સંતાપ.

શોક=દિલગીરી.

અસદવનમદશોકપૃથ્વી=અવિધમાન સંતાપ,
અભિમાન અને શોક જેની ભૂમિને
વિષે જોવી.

પૃથ્વી (મૂં પૃથ્વી)=વિસ્તીર્ણ.

અસદવનમદશોકપૃથ્વી=સંતાપ, ગર્વ તેમજ
શોકથી બચાવત નથી જોવી.

ઈક્ષણ=(૧) આંખ; (૨) જ્ઞાન.

પ્રા=(૧) ભરવું, પૂરવું; (૨) આપવું.

ઈક્ષણપ્રા=(૧) આંખ પૂરનારી; (૨) જ્ઞાન
આપનારી.

માત (વાં મા)=પ્રકાશિત.

પત્ર=વાહન.

માજ્=સોગવનાર.

ઊર્વરા=પૃથ્વી.

ઊર્વરાદ=પૃથ્વીપતિ.

પરેત=પિથાય.

તારા=જ્યોતિષક દેવ.

યદોમાતપત્રમમાઊર્વરાદપરેતાહિતારોચિત=
કીર્તિ વડે મુશોભિત જેવાં વાહનોને
ભજનારા પૃથ્વીપતિઓને, પિથાયને,
નામ (દેવો)ને, તેમજ જ્યોતિષક
(દેવો)ને યોગ્ય.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહની સ્તુતિ—

“ સ્ફુરાયમાન (ધર્મ—) દેવજ, (ધર્મ—) ચક્ર, (દેવ—) દુન્દુભિ, અનેક (સુર—રચિત સુવર્ણનાં) કમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રસાર પામતા (રત્ન સુવર્ણ અને રૂપાનાં) ત્રણ ગઢો તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ આદિના બારથી) નમન કરતા અશોક (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે શેષા જેની એવાં (ત્રણ) છત્રોની કાંતિ વડે અમૂલ્ય એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવાં (પ્રાણીઓ) વડે અત્યંત શોભાયમાન એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત છે ભૂમિ જેની એવું), તથા કીર્તિ વડે સુશોભિત એવાં (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને લગનારા (અર્થાત્ એવાં વાહનોવાળાં) પૃથ્વીપતિઓને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, નાગ (દેવો) ને તેમજ જ્યોતિષક (દેવો) ને યોગ્ય એવું જ (જિન—પંક્તિ) નું સમવસરણ અત્ર વારંવાર શોભાતું હવું, તે જિનેશ્વરોને સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં સંશ્રાન્ત થયેલા લબ્ધ (જીવો) ની એણિ વડે અત્યંત સેવિત છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુઓ નષ્ટ થયેલા છે તથા વળી જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી લિપ્ત નથી, તેમજ વળી જે જ્ઞાન યાને કર્શનને દેનારા છે, તે તીર્થંકરોનો સમૂહ ભક્ત (જનો) ના મનોરથને પૂર્ણ કરે. ”—૯૪

સ્પષ્ટીકરણ

સમવસરણું સ્વરૂપ—

જે સ્થલમાં તીર્થંકરને દેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થલમાં દેવતાઓ સમવસરણુ રહે છે. તેમાં પ્રથમ તે વાસુકુમાર દેવતાઓ સમવસરણુને માટે એક યોજના પર્યંતની પૃથ્વીનું માર્જન કરે છે. ત્યાર પછી રમેષકુમાર દેવતાઓ સુગંધી જલની વૃદ્ધિ કરી તે પૃથ્વીનું સિંચન કરે છે. પછીથી વાલુ-બ્યંતર દેવો સુવર્ણ, માલિક્ય (માણેક) અને રત્નો વડે ભૂમિ-તલ (પીઠ-ખંધ) બાંધે ॥ અને તેના ઉપર બ્યંતર દેવતાઓ અધિભુષ ડીંટવાળાં (સવળાં) પંચરંગી અને સુવાસિત પુષ્પો વેરે છે અને ચારે દિશામાં રત્ન, સુવર્ણ અને માલિક્યનાં તોરણો બાંધે છે.

પુષ્પ-વૃદ્ધિ—

અત્ર એ ઉમેરણું આનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ સુરેશ્વરે કરેલી પુષ્પ-વૃદ્ધિમાંનાં પુષ્પો સચેતન છે. આ સંબંધમાં કેટલાકો એવી કલ્પિત કરે છે કે બ્યારે વિકસ્વર અને મનોહર એવાં સચિત્ત કુસુમોની વૃદ્ધિ સમવસરણુમાં થાય તો પછી જીવ-હયાથી વ્યાર્પત હૃદયવાળા એવા મુનિવરોનું ત્યાં ઠેવી રીતે ગમન-આગમન ચર્ચ શકે ? કેમકે હું તેમ કરવાથી તે પુષ્પોનો વિધાત નહિ થાય વારૂ ? આન્ય ઉત્તર તરીકે કેટલાકો એમ નિવેદન કરે છે કે આ પુષ્પો દેવોએ વિકુ-

૧-૨ જુઓ લખનપતિના દસ ભેટો (પૃ. ૨૦૯)

૩ આ દેવોને વાનમન્તરના નામથી પણ યોગ્યપદામાં આવે છે અને તે બ્યંતર ભવના દેવોને એક વિભાગ છે.

વેલાં હોવાથી સચિત્ત નથી, પરંતુ અચિત્ત છે. કિન્તુ આ વાત યુક્તિ-યુક્ત નથી, કેમકે જલજ અને સ્થલજ એમ બંને પ્રકારનાં પુષ્પોની દેવો સમવસરણમાં સર્વત્ર વૃદ્ધિ કરે છે એવો નીચે મુજબનો પાઠ મળી આવે છે.

“વિંટદાઈ સુરમિ, જલથલયં દિવ્યકુસુમનીહારિં ।

પર્યરિતિ સમતેણં, વસદ્વવણં કુસુમવુદ્ધિં ॥”

આવી પરિસ્થિતિમાં કેટલાકો એમ કહે છે કે આ પુષ્પો તો સચિત્ત છે, પરંતુ જ્યાં મુનિવરો અવસ્થિત હોય છે, ત્યાં દેવો પુષ્પની વૃદ્ધિ કરતા નથી. પરંતુ આ ઉત્તર પણ ઠીક નથી, કેમકે શું કાણની માફક મુનિઓ એકજ સ્થાનમાં સ્થિર રહે છે અને પ્રયોજન હોય તો પણ શું તેઓ ગમનાગમનાદિક ક્રિયાઓ કરે નહિ ?

આ પ્રશ્નનો વાસ્તવિક ઉત્તર તો એમ લાગે છે કે જેમ એક યોજન પ્રમાણવાળી સમવસરણ-ભૂમિમાં અપરિમિત દેવ, દાનવ અને માનવનો સંમર્દ (લીક) થવા છતાં પણ કોઇને કંઈ બાધા થતી નથી, તેમ મકરન્દની સંપત્તિવાળાં મન્દાર, મયકુન્દ, કુન્દ, કુમ્બ, કમલ, દલ, મુકુલ, માલતી ઇત્યાદિ વિવિધ જાતનાં તેમજ જાતુ પર્યંત સમૂહવાળાં એવાં પુષ્પો ઉપર મુનિવરો તેમજ અન્ય લોકોનો સંચાર કે સ્થિતિ થતાં તે પુષ્પોને તીર્થકરના અસાધારણ અતિશયને લઇને જરા પણ કિલામણુ (બાધા) થતી નથી, પરંતુ ઉલટું અમૃતની વૃદ્ધિના સિંચનની જેમ તે પુષ્પો વધારે પ્રકુલિત બને છે.

ત્રણ ગદો—

ઉપર્યુક્ત ભૂમિ-તલ ઉપર ત્રણ વર્તુલાકાર વગ્રો થાને ગદો બનાવવામાં આવે છે. તેમાં સૌથી બહારનો ગદ રૂપ્યમય (રૂપાનો) બનાવવામાં આવે છે. વળી તેના ઉપર સુવર્ણના વિશાળ કપિ-શીર્ષક (કાંગરા) બનાવવામાં આવે છે અને તે દેવતાઓની વાપી (વાવ)માંના જલમાંનાં સુવર્ણનાં કમલોનું ભાન કરાવે છે. આ ભવનપતિઓનું કાર્ય છે. સમવસરણમાં આવતા નદેશ્વરાનાં વાહનો આ ગદમાં રહે છે.

જેમ જમીનથી પીઠ-બંધ (ભૂમિ-તલ) ઉપર આવવાને માટે દશ હજાર (૧૦૦૦૦) રૂપયિયાં ચડવાં પડે ॥ અને ત્યાર બાદ ૫૦ ધનુષ્ય જેટલું સમજૂતલા પૃથ્વી ઉપર ચાલવું પડે છે, તેમ આ ગદથી આ પાણીના ગદ ઉપર જવાને માટે પણ પાંચ હજાર (૫૦૦૦) રૂપયિયાં ચડવાં પડે છે, તેમજ ૫૦ ધનુષ્ય પ્રમાણુ જેટલું અંતર કાપવું પડે છે.

૧ સંસ્કૃત ળાપા—

પૂત્તરયાયિનીં સુરમિ, જલસ્યલજાં દિવ્યકુસુમનિહારિણીમ્ ।

મકરિન્તિ સમન્તતો, વસાર્પવર્ણી કુસુમવુદ્ધિમ્ ॥

૧ ૧૧૪ પમયિયુ એક દાષ પદોનું અને ૧૧૪૫૫૫ જેટલું લાંબું અને એક એકથી એક દાષ ડાંચુ છે.

૨ ૨૪ બાંમન=૧ દાષ, ૪ દાષ=૧ ધનુષ્ય, ૨૦૦૦ ધનુષ્ય=૧ કોસ (૪૦); ૪ કોસ=૧ મોનન

આ બીજા યાને મધ્ય ગઠની રચના જ્યોતિષકો કરે છે અને તે સુવર્ણમય હોય છે અને તેના ઉપર રત્નના કાંઠાઓ હોય છે. આ બધું અસુરોની અબલાઓને પોતાનું મુખ ભોવાને માટે રત્નમય આદર્શો હોય તેમ થોભે છે. વિશેષમાં આ ગઠના ઈશાન કોણમાં દેવચંદ્ર રચવામાં આવે છે અને તીર્થંકર પ્રથમ દેશના આખ્યા બાદ ત્યાં વિશ્રામ લે છે. વળી તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવેલા તિર્થંકો આ ગઠમાં બેસે છે.

આ ગઠ પછી તદ્દન અંદરનો યાને ત્રીજો રત્નમય ગઠ આવે છે. ત્યાં જવાને સારૂ ૫૦૦૦ પગથિયાં ચડવાં પડે છે તેમજ ૫૦ ધનુષ્ય જેટલું સમભૂતલા પૃથ્વી ઉપર ચાલવું પડે છે. આ રત્નમય ગઠ વિમાનપતિઓની કૃતિ છે અને તેણે વિવિધ જાતનાં મણિઓના કાંઠાઓથી વિભૂષિત કરવામાં આવે છે. આથી કરીને તો ગગન-મંડલ બધું રંગબેરંગી વસ્ત્રોવાળું હોય તેવો દેખાવ થઈ શકે છે. વિશેષમાં આ ગોળાકાર સમવસરણના અથવા આ અભ્યન્તર ગઠના મધ્ય બિન્દુથી આ ગઠની અંદરની દીવાલનું અંતર ૧૩૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે દરેક ગઠ એક એકથી જાંચે છે અને એકંદર રીતે ત્રીજા ગઠની બૃમિ તો જમીનથી ૧૦૦૦૦+૫૦૦૦+૫૦૦૦=૨૦૦૦૦ હાથ જેટલી જેટલે કે ૧૫૫૫ કોશ જાય છે. આ ગઠની જેટલી જાંચાઈ છે તે માસ જાણવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ બીજા બે ગઠોની જેમ ૫૦૦૦ હાથ જેટલી તો તેની જાંચાઈ હશે એમ લાગે છે. આ અભ્યન્તર ગઠમાંના મધ્ય ભાગમાં રચેલા સિંહાસન ઉપર બેસીને તીર્થંકર દેશના હે છે અને મનુષ્યો અને દેવો ત્યાં રહીને તેનું શ્રવણ કરે છે.

વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કંભ—

આ વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કંભ એક ચોળન છે, કેમકે અભ્યન્તર ગઠની અંદરની દીવાલ સમવસરણના મધ્ય બિન્દુથી ૧૩૦૦ ધનુષ્ય જેટલી દૂર છે. આ દીવાલ ૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ અર્થાત્ ૩૩૬ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દીવાલથી બીજા ગઠની અંદરની દીવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યોનું અંતર છે.^૧ વળી આ ગઠની દીવાલ પણ ૩૩૬ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દીવાલને અને સૌથી બહારના ગઠની અંદરની દીવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે. આ છેવટના ગઠની દીવાલ પણ ૩૩૬ ધનુષ્ય જાડી છે. એટલે સમવસરણના મધ્યબિન્દુથી સૌથી બહારના ગઠની બહારની દીવાલનું અંતર ૧૩૦૦+૩૩૬+૧૩૦૦+૩૩૬+૧૩૦૦+૩૩૬=૪૦૦૦ ધનુષ્ય જેટલું છે, એટલે કે ગોળ સમવસરણની ત્રિજ્યા અડધા ચોળનની છે. એથી કરીને તેનો વિષ્કંભ એક ચોળનનો કહેવો યોજાળી છે.

૧ આ સંબંધમાં મત-બેદ ભોવામાં આવે છે, કેમકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત લોક-પ્રકાશમાં સવા કોશ હોવાનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે—

“રચયન્તિ તતઃ પીઠં, વ્યન્તરાસ્ત્વર મૂલે ।

સૂમેઃ સપાદકોશોઽં, સ્વર્ણરત્નમર્ણમયમ્ ॥”

પરંતુ આથી પીઠ-અંધ અને ઉપરના ગઠનો ભાગ ભોવામાં આવેલો હોય તો વાંધા જેવું નથી.

૨ આમ રહેવાનું કારણ એ છે કે એક ગઠથી બીજા ગઠ ઉપર એક એક હાથ પહોળાં એવા પાંચ દ્વન્તર પગથિયાં ચડ્યા બાદ ૫૦ ધનુષ્ય આધ્યા પછી જઈ શકાય છે. વળી પાંચ દ્વન્તર પગથિયાંના ૫૦૦૦ હાથ યાને ૧૨૫૦ ધનુષ્ય છે. આથી તેમાં ૫૦ ધનુષ્ય ઉમેરતાં ૧૩૦૦ ધનુષ્ય થાય છે.

ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણુ—

અત્રે એ ઉમરનું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વર્તુલાકાર સમવસરણુની જેમ ચતુરસ્ર સમવસરણુ પણ હોય છે. આવા સમવસરણુના દરેક ગઠની દીવાલ ૧૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે બાંધી હોય છે. સૌથી બહારના ગઠની અંદરની દીવાલ અને મધ્યમ ગઠની બહારની દીવાલ વચ્ચે ૧૦૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે, બ્યારે મધ્યમ ગઠની અંદરની દીવાલ અને અર્ધ્યંતર ગઠની બહારની દીવાલ વચ્ચે ૧૫૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે. અંદરના ગઠની ચારે દિવાલો સમવસરણુના મધ્યાગ્નિદુથી ૧૩૦૦ ધનુષ્યને અંતરે આવેલી છે. આથી કરીને આ સમવસરણુ એક યોજન લાંબું તેમજ એક યોજન પહોળું છે, પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ ગણતરીમાં સૌથી બહારના ગઠની દીવાલની બાહ્ય ગણવામાં આવી નથી. $૧૦૦૦+૧૦૦+૧૫૦૦+૧૦૦+૧૩૦૦+૧૩૦૦+૧૦૦+૧૫૦૦+૧૦૦+૧૦૦૦=૮૦૦૦$ ધનુષ્યે=૧ યોજન. વિશેષમાં આ ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણુમાં દરેક ખૂણે બપોળે વાપીઓ હોય છે, બ્યારે વર્તુલાકાર સમવસરણુમાં તો એક એક હોય છે.

ગઠનાં દ્વારો—

દરેક ગઠને એક એક દિશામાં એકેક એમ ચાર દ્વારો (દરવાજા) હોય છે. તે બધાં ચતુર્વિંશ ધર્મને ક્રીડા કરવાના ગોખ ન હોય તેમ જાણે છે. દરેક દ્વારે ચાર ચાર દ્વારવાળી તેમજ સુવર્ણનાં કમલવાળી વાપિકાઓ (વાવો) હોય છે. આ ઉપરાંત દરેક દ્વાર તોરણો અને વાવટાઓથી વિભૂષિત કરવામાં આવે છે અને તેની નીચે સ્વસ્તિકાદિક 'અષ્ટ મંગલો' આલેખવામાં આવે છે. વિશેષમાં વ્યંતરો ત્યાં ધૂપનાં પાત્રો પણ મૂકે છે. આ ઉપરાંત દરેક દ્વાર ઉપર અનુષ્ઠાન કાન્તિવાળું સ્ફટિક મણિમય એક એક ધર્મ—ચક્ર સુવર્ણના કમલમાં રાખવામાં આવે છે.

સૌથી અંદરના ગઠના દરેક દ્વારમાં ગળે દ્વારપાલો હોય છે. જેમકે પૂર્વ દ્વારમાં બે વૈભાનિક દેવો, દક્ષિણ દ્વારમાં બે વ્યંતરો, પશ્ચિમ દ્વારમાં બે જ્યોતિષ્કો અને ઉત્તર દ્વારમાં બે ભવનપતિઓ હોય છે. એ પ્રમાણે મધ્ય ગઠના દ્વાર આગળ અનુક્રમે અભય, પાશ, અંકુશ અને મુદ્ગગરને ધારણ કરનારી ચારે નિકાયની જયા, વિજયા, અજિતા અને અપરાજિતા એ નામની બે બે દેવીઓ પ્રતિહાર તરીકે બેસી રહે છે. બહારના ગઠના દ્વાર આગળ દરેક દ્વારે એક એક તુંબક, ખટ્વાંગધારી, અનુષ્ઠાનસ્તંભાલાધારી અને જટામુકુટમંડિત એ નામના ચાર દેવતાઓ દ્વારપાલ તરીકે હાજર રહે છે.

આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણેના મતાંતરો હોવાનું સેન-પ્રશ્ન (ઉ ૧, પ્ર ૩૦) ઉપરથી જણાય છે.—

તેમાં વૃદ્ધશ્રીશત્રુજય-માહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે—

“પ્રતિયમ પ્રતિદ્વારં, ત્વચ્ચક્રમુખાઃ સુરાઃ ।

વૃષ્ટિમો હિ પ્રતીદ્વારઃ, સ્ફાતર્યંગારિણોદમયન્ ॥”

૧ (૧) સ્વસ્તિકા, (૨) ન-વાવને, (૩) દર્પણ, (૪) મત્સ્ય-પ્રમથ (માખણનું એકું) (૫) ક્રીડત્વ (૧) ભગવત્, (૭) કમલ અને (૮) સપુટ એ 'અષ્ટ મંગલ' કહેવાય છે.

શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્રમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

“ દ્વારેષુ રૌપ્યવપ્રસ્ય, પ્રત્યેકં તુમ્બકઃ સ્થિતઃ ।

હ્રસ્વળદમાલી સદ્વાદ્ધી, જટામુકુટમૂષિતઃ ॥ ”

શ્રીકૃષ્ણચરિત્રમાં નીચે મુજબ નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે:—

“ અન્યવપ્રે પ્રતિદ્વારં, તસ્યૌ દ્વાસ્યસ્તુ તુમ્બકઃ ।

સદ્વાદ્ધી હશિરઃસ્રગ્વી, જટામુકુટમણિહતઃ ॥ ”

અશોક વૃક્ષ—

૨૦૦ યુગ્મ્ય જેટલી લંબાઈ તેમજ પહોળાઈવાળાં અને તીર્થંકરના દેહના જેટલી ઊંચાઈ-વાળાં એવાં ત્રણ ત્રણ પગથિયાવાળાં ચાર દ્વારવાળા તેમજ સમવસરણી બરાબર મધ્યમાં વ્યંતરેએ રથેલા મણિ-પીઠના ઉપર અશોક વૃક્ષ રથવામાં આવે છે. આ વૃક્ષની ઊંચાઈ તીર્થંકરના દેહ-માન કરતાં આશરે છોડ છે અને તેનો ઉપરનો ઘેરાવો એક ચોળનથી કંઈક અધિક હોય છે. વિશેષમાં આ વૃક્ષ એ આઠ પ્રાતિહાર્ય પૈકી એક છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃદ્ધિર્વિવ્યધ્વનિચ્ચામરમાસનં ચ ।

મામણ્ડલં હન્દુમિરાતપત્રં, સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ”

અર્થાત્ (૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત પુષ્પ-વૃદ્ધિ, (૩) વિવ્યધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) લામંડલ, (૭) હન્દુભિ અને (૮) છત્ર એ જિનેશ્વરનાં વિધમાન પ્રાતિહાર્યો છે.^૧

વળી આ અશોક વૃક્ષના ઉપર ચૈત્ય-વૃક્ષ હોય છે. સમવસરણના પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશ કરી તીર્થંકર આ ચૈત્ય-વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તીર્થને નમસ્કાર કરી પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન ઉપર આરૂઠ થાય છે.

સિંહાસન, ચામર, છત્ર ઇત્યાદિ—

આ અશોક વૃક્ષની નીચે છંકડની મધ્યમાં પાદ-પીઠ યુક્ત અને પૂર્વાભિમુખ એવું “રત્નમય

૧ પ્રાતિહાર (પહેરગીર)ની શાક ને વસ્તુઓને દેવતાઓ તીર્થંકર પાસે નિયમિત રીતે રજુ કરે તે ‘પ્રાતિહાર્ય’ કહેવાય છે.

૨ ‘વિધમાન’ સજ્જથી એમ સમજવું કે કેવલજ્ઞાનધારી તીર્થંકરનું કોઈક રથને સમવસરણ નહિ રથ-વામાં આવે તો તેવે રથને પણ તેઓ દેશના આપે તે સમયે આ આઠ પ્રાતિહાર્યો હોય છેજ, કેમકે દેશનાના સમય વિવાપ અન્ય સમયમાં પણ પ્રાતિહાર્યો તો આઠ પહેર હોય છે.

૩ આ આઠ પ્રાતિહાર્યો અને અપાયપમખાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજાતિશય અને વચનાતિશય એ ચાર મૂલ અતિશયો મળી તીર્થંકરના બાર ગુણો થાય છે.

૪ જે વૃક્ષ નીચે તીર્થંકરને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે ‘ચૈત્ય-વૃક્ષ’ કહેવાય છે.

૫ આવા રત્ન-મય સિંહાસન ઉપર બેસવાથી પ્રભુમાં સરાગપદ્મ સંભવતું નથી, કેમકે સંપૂર્ણ વીતરાગતા-પૂર્વક તો સર્વદાતા છે અને તીર્થંકર સર્વેત્ર થયા બાદ દેશના આપે છે એ બાધુતી વાત છે. આથી કરીને આવ, સિંહાસન ઉપર બેસવાથી તેમની વીતરાગ-દશા કે ત્યાગ-અવસ્થામાં જરા પણ ન્યૂનતા આવતી નથી; પરંતુ દેવતાઓએ પોતાના સ્વામી પ્રત્યેની ભક્તિને વશ થઈને તેવું કાર્ય કરેલું હોવાથી તીર્થંકર તેનો અનાદર કરતા નથી.

સિંહાસન રચવામાં આવે છે. આ સિંહાસન ઉપર ત્રૈલોક્યનું સ્વામિત્વ જાણે પ્રકટ ન કરતાં હોય તેમ શરદ્ર ઋતુના ચન્દ્ર તુલ્ય ઉજ્જવલ અને મૌલિકાકની હારો વડે સુશોભિત એવાં એકના ઉપર એક એમ ત્રણ છત્રો હોય છે. આ સિંહાસનની બન્ને બાજુએ અન્ય કોઈ ન જોઈ શકે તેમ બે યશો રત્ન-ઝડિત સુવર્ણની ઢાંડીવાળાં ચામરો લઈને બિલા રહે છે. આ બધું કાર્ય વ્યન્તરો કરે છે.

વિશેષમાં દેવતાઓએ રચેલાં એવાં સહસ્ર પત્રવાળાં સુવર્ણનાં નવ કમલોમાંનાં બે બે કમલો ઉપર પાદ-ન્યાસ કરતાં થકા જ્યારે તીર્થંકર સમવસરણમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાર બાદ સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થાય છે, ત્યારે વ્યન્તરો પૂર્વ સિવાયની બાદીની દિશાઓમાં રત્નનાં ત્રણ સિંહાસનો રચે છે, તેમજ તંના ઉપર પ્રભુનાં આબેહુબ ત્રણ પ્રતિબિંબો વિદ્યુર્વે છે. આથી કરીને પ્રભુ ચતુર્સુખ-અરે ચતુર્દેહી હોય એમ લાગે છે. આ દરેક સિંહાસન ચામર, છત્ર તેમજ ધર્મ-ચક્રો અલંકૃત હોય છે. અર્થાત્ સમવસરણમાં આઠ ચામરો, આર છત્રો તેમજ ચાર ધર્મ-ચક્રો શોભી રહે છે. વળી પ્રભુના મસ્તકની પાછળ તેમના દેહની કાંતિનું મંડલ જાણે ન હોય તેમ દેવતાઓ ભામડલ રચે છે. આને લીધે તો પ્રભુના સુખ સાચું જોઈ શકાય છે, કેમકે પ્રભુનું સર્વ તેજ તે પોતાના તેજમાં સંહરી લે છે. આ સમયે પ્રતિશબ્દથી ચારે દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતી મેઘના જેવા ગંભીર નાદવાળી ડુંડુભિ આકાશમાં વાગી રહે છે અને તીર્થંકરની સન્નીપ એક રત્નમય ધ્વજ, જાણે પ્રભુ એજ અદ્વિતીય ધર્મ છે એમ કહેવાને હાય લાગે ક્યો હોય તેમ શોભી રહે છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વ દિશામાં રહેલા ધર્મ-ધ્વજ ઉપરાંત દક્ષિણ દિશામાં મીન-ધ્વજ, પશ્ચિમ દિશામાં ગજ-ધ્વજ અને ઉત્તર દિશામાં સિંહ-ધ્વજ હોય છે. આ પ્રત્યેક ધ્વજનો ઠંઠ એક હબર (?) ચોળન લાગે હોય છે.

સમવસરણની રચના—

જ્યારે કોઈ પણ તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ત્યાં તો દેવો સમવસરણ રચે છેજ. તેમજ વળી જ્યારે મહદ્વિંક દેવ કે ઇન્દ્ર તેને વન્દન કરવા આવે, ત્યારે પણ તેની રચના જરૂર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત તીર્થંકર વિહાર કરતા કરતા એવા કોઈ સ્થલમાં જઈ પહોંચે કે જ્યાં ભૂતકાલમાં તે પ્રભુ માટે કદી પણ સમવસરણની રચના થઈ ન હોય, તો ત્યાં પણ સમવસરણ રચાય છેજ.

વિશેષમાં જે કોઈ સાધુ આ સમવસરણથી બાર ચોળનથી જોઈ અંતરે હોય અને વળી જોણે કદી પણ સમવસરણના દર્શન ન કર્યા હોય, તેને તો જરૂર આ સમવસરણમાં હાજર થવું પડે છે.

૧ આ ધર્મ-ચક્ર સ્થિતિક મણિનું જનાવવામાં આવે છે અને તેને સુવર્ણના કમલમાં રધાપન કરવામાં આવે છે.

સમવસરણુમાં તીર્થંકરનું સ્વરૂપ—

સમવસરણુમાં શું તીર્થંકર ગૃહસ્થ-વેશમાં હોય છે કે સાધુ-વેશમાં હોય છે ? જો તેઓ સાધુના વેશમાં હોય છે, તો તે જૈન સાધુના વેશમાં હોય છે કે અન્ય સાધુના વેશમાં હોય છે ? આના સંબંધમાં હિર-પ્રશ્નમાં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે તેઓ ગૃહસ્થ-વેશમાં કે સાધુ-વેશમાં, સ્વ-લિંગમાં કે પર-લિંગમાં હોતા નથી, પરંતુ તેઓ લોકોના રૂપે હોય છે.

વિશેષમાં તીર્થંકર દેશના હોય છે, ત્યારે કંઈ તેઓ ભિન્ના યથાને દેશના હોતા નથી; અથવા તો હાલમાં મુનિરાજો પાટ ઉપર અર્ધપગાસને ખેંચીને બાજબાજ વાંચે છે, તેવી રીતે પણ તેઓ દેશના આપતા નથી. પરંતુ જેમ કેટલીક પાકાલાઓમાં કેટલાક અધ્યાપકો પુરસ્કૃત ઉપર બેસીને ભાષણ આપે છે, તેવી રીતે તીર્થંકર સિંહાસન ઉપર બેસીને પાદ-પીઠના ઉપર પગ સ્થાપીને દેશના આપે છે. પરંતુ તેઓના હાથ ચોગ-મુદ્રાઓ હોય છે અને તેજ મુદ્રાપૂર્વક સૂરોચરો દેશના આપે છે એવો ચૈત્યવન્દન-ગૃહસ્થ-ભાષ્યમાં ઉલ્લેખ છે.

તીર્થંકરની દેશના—

ત્યારે તીર્થંકર દેશના આપે છે, ત્યારે તેઓ અર્ધભાગધી ભાષા બોલે છે, પરંતુ એ દેશનામૃતનું પાન કરવાને સમવસરણુમાં આવેલા જીવોને એમ લાગે છે કે તેઓ અમારી ભાષામાં બોલે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જેમ જલધર (મેઘ)નું જલ આશ્રય-વિશેષથી વિવિધ રસરૂપે પરિણમે છે, તેમ પ્રભુની વાણી પણ શ્રવણ કરનારની ભાષારૂપે પરિણમે છે.

વિશેષમાં જેટલા સંસ્કૃત વાક્યના અર્થો યથા શકે તેના કરતાં પણ અર્ધભાગધી ભાષામાં બોલાયેલા વાક્યના વધારે અર્થો સંભવી શકે છે; કેમકે તેમાં શ, ષ અને સ્. એ ત્રણ જૂદા જૂદા સુવમાક્ષરો ને બદલે ફક્ત એકલો સ્વાકાર જ છે. આ સંબંધમાં ‘સરો નરિયે’નું ઉદાહરણ વિચારી લેવું. વળી સંયુક્ત વ્યંજનો પણ સ્થાનીયજ છે તથાત્ કંઠ્ય, તાલબ્ય, મૂર્ધન્ય, કન્થ અને ઔઠ્ય વંજનોમાંથી અસ્પર્શ સંયુક્તતા સંભવતી નથી. (કર્ત, પુદ્ગલ, એવા શબ્દોને બદલે કમ્મ, પુગ્ગલ એવા શબ્દોજ પ્રાકૃત ભાષામાં છે).

એ તો આપણે જોઈ ગયા તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પ્રભુ માલકોશાદિકે રાગમાં દેશના આપે છે. કેવતાઓ એના સ્વરની હાહ-ભિના નાહ-વડે પૂરવણી કરે છે. આ દેશના સમ-વસરણુના પ્રાંત ભાગ-એક યોજન સુધી સંભળાય છે. વળી તેઓ પ્રતિદિન બે વાર દેશના આપે છે. એક તો સૂરોદય થતાં એક પૌરૂષી મુધી તેઓ દેશના આપે છે (ત્યારબાદ એક પૌરૂષી પર્યંત ગણધર દેશના આપે છે, ત્રીજી પૌરૂષી આહાર-વિહારને લગતી છે) અને વળી ફરીથી તેજ દિવસે દિવસનો ચોથો ભાગ અવશેષ રહેતાં તેટલા કાલ સુધી તથાત્ એક પૌરૂષી પર્યંત તેઓ દેશના આપે છે. આ દેશના દ્વારા તેઓ અનેક જનોના મનોગત સંદેહનું પણ સમકાલે નિવારણ કરે છે.

૧ શું ગણધરો કોઈક વાર તીર્થંકરના પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને દેશના આપે છે તેનું આ અનુકરણ છે ?

૨ આ સંબંધમાં જેટલુંજ ઉમેરવું જોઈએ કે ‘પરવાયા’ એ ભાગધી પદના પદ અર્થો યાવ છે, આ વાતની શ્રીસ્તંભશ્રીઅરસરિપ્ત અધ્યક્ષીપિકા (પત્રાક ૧૨૭-૧૨૮) સાક્ષી પૂરે છે.

વિશેષમાં આ દેશનાનું માહાત્મ્ય કંઈ ઝોરજ છે, કેમકે પ્રથમ તો સર્વ સાધારણ અને આદિતીયપણથી આહક-ગિરામાં ઉપયુક્ત ઓતાઓ આ દેશનાથી નિર્વેદ પામતા નથી. ખીલું તેઓને પીડા, વિકલા, મત્સર કે હાથ નથી. વિશેષમાં તીર્થંકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જે પ્રથમ દેશના આવે, ત્યારે કોઈ નહિને કોઈ મનુષ્ય તો અવશ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છેજ, અર્થાત તેમની દેશનાની સચોટ અસર થયા વિના રહેતીજ નથી (મહાવીરસ્વામીની પ્રથમ દેશના ખાલી ગઈ એ તો આ અવસરિણી કાલમાં બનેલા ૧૬૨ આશ્રયો પૈકી એક હોવાથી તેની અત્ર ગણના કરવી નિરર્થક છે).

તીર્થંકરની પર્વદા—

સમવસરણમાં જે માનવો અને દેવો તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે.^૨ આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘પર્વદા’ કહેવામાં આવે છે. (૧) ગણધરા પ્રમુખ સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધ્વીઓની, (૪) જ્યોતિષક દેવીઓની, (૫) વ્યંતર દેવીઓની, (૬) ભુવનપતિ દેવીઓની, (૭) જ્યોતિષક દેવીઓની, (૮) વ્યંતર દેવીઓની, (૯) ભુવનપતિ દેવીઓની, (૧૦) વૈમાનિક દેવીઓની, (૧૧) મનુષ્યોમાં પુરુષોની અને (૧૨) મનુષ્ય-સ્ત્રીઓની એમ બાર પર્વદા હોય છે. આમાંની કંઈ પર્વદા કર્યા બિહી રહે છે અથવા બેસે છે તે બેંદ હાથએ.

ગણધર પ્રમુખ સાધુઓ, વૈમાનિક દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ ત્રણ પર્વદાઓ પૂર્વ બાણુથી પ્રવેશ કરી અગ્નિ કોણમાં, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષક એ ત્રણ નિકાયની દેવીઓ દક્ષિણ બાણુથી દાખલ થઈ નૈઋત્ય કોણમાં, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષક દેવો પશ્ચિમ

૧ ૬૨ આશ્રયોના સંબંધમાં નીચે મુજબનો સ્થાનાંગ (સ્થા. ૧૦)માં ઉલ્લેખ છે:—

“ ડયસગ ૧ ગમ્મહરણં ૨ દત્તીતિત્થં ૩ અમાવિયા પરિસા ૪ ।

ફળહસ્સ અવરકંકા ૫ ઉત્તરણ ચંદસૂરાણં ૬ ॥ ૧ ॥

હરિયંસંકુલુંપ્પત્તી ૭ ચમરુપ્પાતો ૮ ય અહસયસિદ્ધા ૯ ।

અસંજતેસુ પૂઆ ૧૦ દસવિ અણંતેણ કાલેણ ૧૧ ॥ ૨ ॥ ”

૨ દેશના શ્રવણ કરવા તો તિર્થેઓ પણ આવે છે, પરંતુ તેઓ બહારના ગદ્યમાં બેસતા હોવાથી તેમની બાર પર્વદામાં ગણના નહિ કરાતી હોવાથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

૩ તીર્થંકર ચૈત્ય-વૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી પૂર્વાભિમુખે સિદ્ધાસન ઉપર બેસે છે. ત્યાર બાદ ગણધરા તેને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને સ્વસ્થાને બેસે છે. ત્યાર પછી કેવલીઓ તીર્થંકરની અને ચૈત્ય-વૃક્ષની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને ગણધરાની પાછળ બેસે છે. તીર્થંકરાદિકને નમસ્કાર કરીને મનઃપર્વે જ્ઞાનીઓ કેવલીઓની પાછળ બેસે છે. એવી રીતે નિરતિથય સંયમીઓ મનઃપર્વે જ્ઞાનીઓને પણ નમસ્કાર કરવા પૂર્વેક તેમની પાછળ બેસે છે આ બધાની પાછળ વૈમાનિક દેવો તીર્થંકરાદિકને નમસ્કાર કરી બિહી રહે છે અને તેમની પાછળ તીર્થંકર તેમજ સાધુ-વર્મને પ્રણામ કરી સાધ્વીઓ બિહી રહે છે. શુ બિહી રહેવાથી મર્યાદાનું વિચિત્ર રક્ષણ થવાને અને વિનયની અધિકતાનું મર્યાદા થવાને સગવડ દોવાથી આ પર્વદાઓ બિહી રહે છે વાર ૧ ।

તરફથી આવી વાયવ્ય કોણમાં અને ઇન્દ્ર પ્રમુખ વૈમાનિક દેવો, નૃપતિ પ્રમુખ મનુષ્યો અને તેમનો સ્ત્રી-વર્ગ ઉત્તર દિશાથી આવીને ઈશાન કોણમાં ઉપસ્થિત થાય છે. એકેત્રી દિશામાં ત્રણ ત્રણ સંનિવિષ્ટ હોય છે, પ્રથમ અને અતીતમ દિશામાં સ્ત્રી અને પુરુષો બંને હોય છે, ત્યારે બાકીની બે દિશાઓમાં અનુક્રમે સ્ત્રી-વર્ગ અને પુરુષ-વર્ગ હોય છે.

ઉપર્યુક્ત બાર પર્વદાઓમાંથી સાધુઓ ઉત્કટિક આસને રહીને તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, ત્યારે સાધ્વીઓ અને વૈમાનિક દેવીઓ^૧ ઊભી રહીને અને બાકીની નવ પર્વદાઓ તો બેઠા બેઠા પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, એમ આવશ્યક-ચારિત્રમાં કહેલું છે; ત્યારે સમવસરણુ-અકરણુ અને આવશ્યક-વૃત્તિમાં તો ચારે નિકાયની દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ પાંચ પર્વદાઓ ઊભી રહીને પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે અને બાકીની સાત પર્વદાઓ બેસીને તેનું શ્રવણ કરે છે, એવો ઉલ્લેખ છે.

જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન—

સમવસરણુની વ્યવસ્થા તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં એ જોઈ શકાય છે કે જૈન દર્શનમાં વિનયને યથાથોત્થ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. યુદ્ધ તીર્થંકર પણ વિનય-કર્મની ખાતર તીર્થને પ્રણામ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તત્પુત્રિયા અરહયા મૂઢ્યપૂયા ડ વિણયકર્મ્મ વ ।

કયકિચ્ચોડવિ જહ કહં કહણ ખમપ તહા તિત્થં ॥”

—આવશ્યક-નિર્ધુક્તિ, ગાં ૫૬૭

અર્થાત્ તીર્થપૂર્વક તીર્થંકરપણું હોય છે, તેથી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પણ અરિહંતો (તીર્થંકર) દેશના આપે છે તેમજ તેઓ પૂજિત વડે પૂજા અને વિનય-કર્મ થાય તેટલા માટે તીર્થને પ્રણામ કરે છે.

વિશેષમાં કેવલીઓ તીર્થને પ્રણામ કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો તેમનાથી અલ્પાંધિ પણ ચડિયાતા નહિ એવા તીર્થંકરને પણ તેઓ પ્રણામ કરે છે. આ ઉપરથી ‘વિયા વદાતિ વિનયમ્’ એ વાક્ય પૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ થાય છે એમ જોઈ શકાય છે. વળી તીર્થંકર સમવસરણુમાં દેવ-રચિત સિંહાસનરૂપી ઉચ્ચ આસને બેસી દેશના આપે છે, ત્યારે કેવલીએ તેમનાથી નીચે બેસીને તીર્થ તરફની પોતાની દ્રરજ બળવે છે.

આ ઉપરાંત દેવોમાં પણ અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવો પાછળથી આવતા મહર્દિક દેવોને વંદન કરે છે અને વળી પૂર્વે બેઠેલા મહર્દિક દેવોને પાછળથી આવતા દેવો પ્રણામ કરી આગળ નાથ છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે વિનય એ જૈન પ્રાસાદનો અગ્રણ્ય સ્તરભ છે. એને જૈન દર્શનનું મૂળ કહેવામાં આવે તો પણ ખોટું નથી.

૧ જવનપતિની દેવીઓની પાછળ જ્યોતિષની દેવીઓ અને તેની પાછળ વ્યત્તરની દેવીઓ ઊભી રહે છે, દેવોના સંબંધમાં આગળ પાછળ કંઈ નિકામના દેવો હોય તેનો પણ આવો નિયમ હશે.

૨ સંસ્કૃત છાયા—

તત્પૂર્વિકા અર્હંતા પૂજિતપૂજા ચ વિનયકર્મ્મ વ ।

કૃતકૃત્યોડપિ યથા કર્યાં કયયતિ; નમતિ તયા તીર્થમ્ ॥

મારત્યે પ્રાર્થના—

પરમતતિમિરોગ્રમાનુપ્રમા મૂરિમઙ્ગૈર્ગમીરા મૃશં વિશ્વચર્યે નિકાચ્યે વિતીર્યેત્તરામ્

અહતિમતિમંતે હિ તે શસ્યમાનસ્ય વાસં સદાઽતન્વતીતાપદાનન્દધાનસ્ય સાઽમાનિનઃ ।

જનનમૃતિતરઙ્ગનિષ્પારસંસારનીરાકરાન્તર્નિમજ્જજ્જનોચારનોભારતી તીર્થકૃત્ !

મહતિ મતિમૈતેહિતેશસ્ય માનસ્ય વા સંસદાતન્વતી તાપદાનં દધાનસ્ય સામાનિ નઃ૧૫

—અર્ણવ૦

ટીકા

પરમેતિ । ‘પરમતતિમિરોગ્રમાનુપ્રમા’ પરમતાન્યેવ તિમિરં તસ્ય ધ્વંસહેતુત્વાત્ ઉગ્રમાનોઃ—
તિર્માશોઃ પ્રમા યા । ‘મૂરિમઙ્ગૈર્ગમીરા’ મૂરિમિઃ—પ્રચુરૈર્મઙ્ગૈઃ—અર્થવિકલ્પૈર્ગમીરા । ‘મૃશં’
અદર્પયમ્ । ‘વિશ્વચર્યે’ વિશ્વસ્મિન્—જગતિ ચર્ય—પ્રધાનં યત્ તસ્મિન્ । ‘નિકાચ્યે’ નિવાસે ।
મોક્ષે इत्यर्थः । ‘વિતીર્યેત્તરામ્’ અતિશયેન વિતરતુ । ‘અહતિમતિ’ અવિચ્છમાનહનને ।
‘મતે’ શાસને આધારમૃતે । યદ્ વા અહતિ—અવિચ્છમાનવિધાતમ્, एतद् वासस्य विशेषणम् ।
‘અતિમતે’ અતિશયેન અભિમેતે । ‘હિ’ સ્ફુટમ્ । ‘તે’ તવ । ‘શસ્યમાનસ્ય’ સ્તૂયમાનસ્ય ।
‘વાસં’ આશ્રયમ્ । ‘સદા’ નિત્યમ્ । ‘અતન્વતીતાપત્’ અતન્વ્યઃ અતીતા આપદો यस्य
तस्यामन्वणम् । ‘આનન્દધાનસ્ય’ પ્રમોદસ્થાનસ્ય । ‘સા’ इत्यंभूता । ‘અમાનિનઃ’ નિર-
हङ्कारस्य, अथवा सामानिनः सहामानिभिः—दर्भरहितैर्वर्तते यस्यस्य । ‘જનનમૃતિતરઙ્ગ-
નિષ્પાર-સંસારનીરાકરાન્તર્નિમજ્જજ્જનોચારનોઃ’ જનનાનિ મૃતયથ તા એવ તરઙ્ગા यस्य स जननमृति-
तरङ्गः स चासौ निष्पारसंसारनीराकरस्य—क्षीररहितभवाणवथ तस्यान्तर्निमज्जता जनानां
उचारनौ—द्रोणीभूता । ‘ભારતી’ વાક્ । ‘તીર્થકૃત્ !’ ‘મહતિ’ વિસ્તીર્ણે । ‘મતિમતે’ મનો-

રેણુ ‘નો’ એક દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો ‘કેશાગ્ર’, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હૃદયિવર્ધ અને
રમ્યક ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હૃદયવંત અને હૃદયવ્યવલ ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો
કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, એવા આઠ કેશાગ્રો
મળીને ઉત્તર અને ક્ષેત્રવાસી ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રોથી એક ‘લીખ’ (આવે
ઉત્તેજ સમગ્રહણી—બૃહદ્દૃષ્ટિ અને પ્રવચન—સારોદ્ધાર—શ્રુતિયા છે, ત્યારે જ બૃહદ્દીપ—મહાશિ—શ્રુતિયા તે
પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહવાસી મનુષ્યના આઠ કેશાગ્રોથી એક લીખ યાચ છે એવો ઉત્તેજ છે), આઠ ‘લીખ’
મળીને એક ‘બૃક્ષ’ (બૃ), આઠ ‘બૃક્ષ’ મળીને ‘ચવનો મધ્ય ભાગ’ અને આવા આઠ મધ્ય ભાગ મળીને
એક ‘ઉત્તેજાગુલ’ યાચ છે.

૧ અહતિમતિ મતે इत्यपि पदच्छेदः । २ ‘सामानिन’ इत्यपि संभवति । ३ मतिमते हित ! इति पदच्छेदान्तरम् ।

પિણે । ‘હિત’ પ્રિયકારિન્ । અથવા મતિમતા-પ્રજ્ઞાવતા ર્હિતા-સમીહિતા । ‘ઈશસ્ય’ સ્વામિનઃ । ‘માનસ્ય વા’ પૂજાયા ઇવ । ‘સંસત્’ સભા । વાગ્ધ્વદ્ ઇવાર્થે મિત્રક્રમસ્તેન માનસ્ય સંસ-
દિવેતિ સમ્વન્ધનીયા । ‘આતન્વતી’ વિસ્તારયન્તી । ‘તાપદાનં’ સન્તાપલ્પનનમ્ । ‘દધા-
નસ્ય’ પુણ્નતઃ । ‘સામાનિ’ મિયાણિ । ‘નઃ’ અસ્મભ્યમ્ । હે તીર્થકૃત્ ! ઈશસ્ય તે મતે
મારતી વિશ્વવર્યે નિકાચ્ય નો વાસં વિતીર્યાત્તરામિતિ યોગઃ ॥ ૯૫ ॥

અવચૂરિઃ

હે તીર્થકૃત્ ! તે-તવ મતે-શાસને મારતી વિશ્વવર્યે-નિકાચ્યે ઘાસમાશ્રયં મોક્ષમિત્યર્થઃ વિતીર્યા
ત્તરામિતિ સંવન્ધઃ । મારતી કથંમૂતા ? । પરશાસનધ્યાન્તસૂર્યસમા । મૂરિમદ્ધૈ-અર્થવિકલ્પેર્ગમીરા ।
નિકાચ્યે કથમૂતે ? । અહતિમતિ-અવિદ્યમાનહનને । મતે-શાસને આધારમૂતે । યદ્વા અહતિ-અવિદ્યમા-
નઘાતમ્ । ઇતદ્ વાસસ્ય વિશેષણમ્ । અતિમતે-અતિશયેનામિતે । હિ-સ્ફુટમ્ । તે-તવ । શસ્યમાનસ્ય-
સ્તૂયમાનસ્ય । સદ્વા-નિત્યમ્ । અતનવો-વ્રહુતરા અતીતા આપદો यस્ય તસ્યામન્ત્રણ અતન્વતીતાપવ્ ।
આનન્દધાનસ્ય-પ્રમોદસ્યાનસ્ય । સા ઇત્યંમૂતા । અમાનિનો-નિરર્હકારસ્ય । નૌઃ-તરણિઃ । મહતિ-
ધિસ્તીર્ણે । હે હિત !-પ્રિયકારિન્ ॥ યદ્વા મતિમતા-મનીષિણા ર્હિતા । ઈશસ્ય-સ્વામિનઃ । વા ઇવાર્થે
મિત્રક્રમઃ । માનસ્ય-પૂજાયાઃ સંસદ્ વા-સમેવ । તાપદાનં-સંતાપલ્પનમાતન્વતી । સામાનિ-મિયાણિ
દુધાનસ્ય । નઃ-અસ્માકમ્ ॥ ૯૫ ॥

અન્વયઃ

અ-તનુ-અતીત-આપત્ । (મતિમતે હિત !) તીર્થ-કૃત્ ! તે હિ શસ્યમાનસ્ય આનન્દ-
ધાનસ્ય અ-માનિનઃ (સ-અમાનિનઃ) ઈશસ્ય નઃ સામાનિ વધાનસ્ય સા પર-મત-તિમિર-ઉમ-
માનુ-પ્રમા, મૂરિ-મદ્ધૈ. મૂર્ણ ગમીરા, જનન-મૃતિ-તરદ્ધ-નિપ્પાર-સંસાર-નીર-આકર-અન્તર્-
નિમજ્જ-જન-ઉત્તાર-નૌઃ મતિ-મતા ર્હિતા (ર્હિત ! વા) માનસ્ય સંસદ્ વા તાપ-વાનં આત-
ન્વતી (મતે) મારતી વિશ્વ-વર્યે, મહતિ, અતિ-મતે (અહતિમતિ) નિકાચ્યે અહતિ ઘાસં સદ્વા
વિતીર્યાત્તરામ્ ।

શબ્દાર્થ

તિમિર=અધકાર.

ઉમ=પ્રખર.

માનુ=સૂર્ય, સૂરજ.

પરમતતિમિરોમમાનુપ્રમા=અન્ય દર્શનરૂપ અંધ-
કાર પ્રતિ પ્રખર સૂર્યની પ્રજ્ઞાના સમાન.

૧=અકાર, રચના, ભાંગા.

૨ભાંગાઓ વટે.

વર્ય=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.

વિશ્વવર્યે=અત્તમાં શ્રેષ્ઠ.

નિકાચ્યે (મૂં નિકાચ્ય)=ગૃહને વિષે.

વિતીર્યાત્તરામ્ (વાં ત્)=અત્યંત અર્પણ કરે.

અહતિમતિ=અવિનશ્વર.

મતે (મૂં મત)=ઈષ્ટ.

અહતિ (મૂં અહતિ)=અવિદ્યમાન છે નાશ

જેનો ઓવા.

અતિમતે (મૂં અતિમત)=અતિશય અબીષ્ટ,

માન્ય.

હિ=નિશ્ચયાધિક અભ્યય.

શસ્યમાનસ્ય (મૂં શસ્યમાન)=પ્રશંસા-પાત્રની.

વાસં (મૂં વાસ)=નિવાસને.

અતન્વર્તીતાવદ્=તથ થઈ છે મોટી મોટી આપ-
દાઓ જેની એવા.

આનન્વ=હર્ષ.

ધાન=ધામ, સ્થાન.

આનન્વધાનસ્ય=હર્ષના સ્થાનરૂપની.

અમાનિનઃ (મૂં અમાનિન)=ગર્વ-રહિત, નિર-
ભિમાની.

સામાનિનઃ=નિરભિમાનીઓથી યુક્ત.

તરન્ન=કહેલ, મોણી.

નિવ્પાર=અપાર, સીમા-રહિત.

નીર=જલ.

આકર=સમૂહ.

નીરાકર=સમુદ્ર.

અન્તર્=મધ્યે.

નિમજ્જત્ (ઘાં મજ્જ)=દૂબતા.

વત્તાર=તરી જઈ તે.

જનનમૃતિતરન્નનિવ્પારસંસારનીરાકરાન્તર્નિમ-
જ્જનોત્તારતૌઃ=જન્મ અને મરણરૂપ તરંગો છે

જેમાં એવા અપાર સંસાર-સમુદ્રમાં દૂબ-
તા મનુષ્યોને તારવામાં નૌકાના સમાન.

તીર્થકૃત્ ! (મૂં તીર્થકૃત્)=હે તીર્થકર !

મહતિ (મૂં મહત્)=વિસ્તારયુક્ત.

મતિમતા (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળી વડે.

ઈહિતા (મૂં ઈહિત)=વાંછિત.

મતિમતે (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિમાનને.

હિત ! (મૂં હિત)=હે કલ્યાણકારી !

ઈશસ્ય (મૂં ઈશ)=સમર્થ.

માનસ્ય (મૂં માન)=ગર્વના.

ઘાં=મધ્યે છે.

આતન્વતી (ઘાં તન્)=વિસ્તાર કરતી.

શાન=વિદારણ, ખંડણ.

તાવદાનં=સંતાપના વિદારણને.

વધામસ્ય (મૂં વધાન)=ધારણ કરનારા.

સામાનિ (મૂં સામન)=પ્રિય.

શ્લોકાર્થ

ભારતીને પ્રાર્થના—

“ નહ થઈ છે મોટી મોટી વિપત્તિઓ જેની (અથવા જેનાથી) એવા હે (નાથ) !
(હે પહિલતોને હિતકારી) ! હે તીર્થકર ! (જિન-શાસનરૂપ મતને વિષે) નિશ્ચયે કરીને
(માનવ, દાનવ અને દેવ વડે) પ્રશંસા કરાયેલા એવા તથા આનન્દનાં ધામરૂપ તેમજ નિર-
ભિમાની [અથવા ગર્વ-રહિત (એવા સાધુઓથી) યુક્ત] અને સમર્થ તથા અમારાં મનો-
વાંછિતોને ધારણ કરનારા એવા તારી અન્ય (જૈનેતર ૧૩૬૩) મતરૂપ અંધકારનો નાશ
કરવામાં પ્રખર સૂર્યના સમાન કાંતિ છે જેની એવી, વળી ઘણા અર્થ-વિકલ્પોએ કરીને અત્યંત
ઝંખીર, તથા વળી જન્મ અને મરણરૂપી તરંગો છે જેમાં એવા અપાર સંસાર-સમુદ્ર મધ્યે
દૂબતા મનુષ્યોને ઉદ્ધાર કરવામાં નૌકાસંમાન એવી, તેમજ બુદ્ધિશાળીને અણીષ્ટ એવી
[અથવા હે બુદ્ધિમાનને અભિપ્રેત !], અને સંમાનની જાણે સલા ન હોય તેવી તેમજ
સંતાપના ઉચ્છેદનો વિસ્તાર કરનારી વાણી વિશ્વમાં સર્વોત્તમ, (પિસ્તાલીસ લાખ
યોજન પર્યંત) વિસ્તારવાળા, અતિશય ઇચ્છવા યોગ્ય (અથવા અવિનશ્વર તેમજ ઇષ્ટ)
એવા (મોક્ષરૂપ) શુદ્ધને વિષે નાશ-રહિત એવા નિવાસને અમને સર્વદા અર્પો. ” —૯૫

श्रीअम्बिकायाः स्तुतिः—

सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठचारहारस्फुरद्रश्मिसारकमाम्भोरुहे !

परमवसुतराङ्गजाऽऽरावसन्नाशितारातिभाराऽजिते ! भासिनी हारतारा बलक्षेमदा !
क्षणरुचिरुचिरोरुचश्चत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे संस्थिते ! भव्यलोकं त्वमम्बाऽम्बिके !

परमवसुतरां गजारावसन्नाशितारातिभा राजिते भासिनीहारताराबलक्षेऽमदा ॥ ९६ ॥

—अर्णवः

टीका

सरभसेति । 'सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठचारहारस्फुरद्रश्मिसारकमाम्भोरुहे !'
सरभसं नतः—प्रणतो यो नाकिनारीजनः तस्योरोजपीठीषु—स्तनपर्यङ्कितासु लुठतां तारहारानां
स्फुरद्भी रश्मिभिः सारे—ऊर्वरे क्रमाम्भोरुहे यस्याः सा संबोध्यते । 'परमवसुतराङ्गजा' अति-
शयेन परमवसू—परमतेजसौ अङ्गजौ—पुत्रौ यस्याः सा । 'आरावसन्नाशितारातिभारा'
आरावेण—ध्वनिना सन्नाशितः—सम्यग् अदर्शनं नीतः अरातिभारः—शत्रुसन्दोहो यया सा ।
'अजिते !' अनभिभूने ! । 'भासिनी' भासनशीला । 'हारतारा' मौक्तिकमालोज्ज्वला ।
'बलक्षेमदा' बलं—सामर्थ्यं क्षेमं—कल्याणं ते ददाति या सा । 'क्षणरुचिरुचिरोरुचश्चत्सटा-
सङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे' क्षणरुचिरुचिराभिः—विद्युद्दीप्ताभिः उरुभिश्चञ्चन्तीभिः सटाभिः सङ्कट-
वत्कृष्टो यः कण्ठः तेनोद्भटे—फराले । सिंहस्य विशेषणमेतत् । 'संस्थिते !' निपण्णे । । 'भव्य-
लोकं' भव्यजनम् । 'त्वं' भवन्ती । 'अम्ब' । 'मातृ' । 'अम्बिके !' अम्बादेवि । । 'परमं'
वत्कृष्टम् । 'अव' रस । 'सुतरा' अत्यर्थम् । 'गजारौ' केसरिणि । 'असन्ना' अतिभ्रा ।
'सितारातिभा' आरश्चन्द्रेण रीत्किर्गारकयोच्यते । सितस्य—तमूकतस्थारस्य वा अतिशयेन
भा—दीप्तिर्पस्याः सा । 'राजिते' भ्राजिते । 'भासि' दीप्तिविषये । 'नीहारताराबलक्षे'
नीहारं—हिम तारा—नक्षत्राणि तद्द्रव्यं बलक्षे—धवलं । 'अमदा' मदराहिता । हे अम्बिके ! गजारी
नीहारताराबलक्षे संस्थिते सुतरां त्वं भव्यलोकं अवेति सम्बन्धः ॥ ९६ ॥

इति श्रीमहाकविधनपालेन कृता शोभनचतुर्विंशतिकाया दृष्टिः समाप्ता ।

आसनाम्भोरुहभ्राज—दशाक्षिताऽऽशु भासिता ।

शान्तिदेवी मुदे स्ताद् वो, दक्षा क्षिताशुभा सिता ॥ १ ॥

અવચૂરિઃ

હે સવેગનતદેવવધુજનસ્તનપીઠીપુ લુઠતાં તારહારાણાં સ્ફુરદ્દશિમભિઃ સારે-કર્તુરે કમામ્મોઠહે-
ચરણકમલે યસ્યાસ્તસ્યાઃ સંવોધનમ્ । પરમવસુતરાજ્ઞા અતિશયેન પરમવસ્-પરમતેજસી અદ્ભજી-પુનો
યસ્યાઃ સા । રાવેણ-ધ્વનિના સમ્યય નાશિતઃ-અવશીને નીતઃ અરાતિમારઃ-શત્રુવર્ગો યયા સા । અજિતે ।
-અપરામૃતે । માસિની-માસનશીલા । હારતારા-હારોજ્જ્વલા । ચલં ક્ષેમં ચ વક્ષાતિ યા । સિંહે કથંમૃતે ? ।
ક્ષણરુચિરુચિરામિઃ-વિદ્યુદ્વીપિભિરિવ રુચિરામિઃ ડર્શામિઃ ચન્દ્રન્તીભિઃ સટામિઃ સંકટ ઉત્કૃષ્ટા યઃ કણ્ઠ-
સ્તેનોઙ્ગટે । હે અમ્બ ! માતઃ । હે અમ્બિકે ! દેવિ ! પર-ઉત્કૃષ્ટમવ-રક્ષ । સુતરામ અત્યયમ્ । ગજારી-
સિંહે અસન્ના-અસ્થિધા સંસ્થિતા । શિતસ્થ-તનૂપ્રકૃતસ્ય આરસ્યેવ-પિત્તલસ્યેવ અતિશયેન મા યસ્યાઃ
સા । રાજિતે-ઝાજિતે । માસમાનહિમનક્ષત્રચલે । અમદા-મદરહિતા । હે અમ્બિકે ! સિંહે સંશ્ચિતે ।
સુતરાં ત્વં મન્યલોકમયેતિ સંવન્યઃ ॥ ૧૬ ॥

इति श्रीमहाकविशोभनमुनिप्रणीता चावचूरिचतुर्विंशतिजिनस्तुतिः ।

અન્વયઃ

સરમસ-મત-માકિન્દ-નારી-જન-ડરોજ-પીઠી-લુઠવ-તાર-હાર-સ્ફુરત્-રશ્મિ-સાર-ક્ષન-
અમ્મોઠહે । અજિતે ! ક્ષણ-રુચિ-રુચિર-ઉઠ-ચચત્-સટા-સક્રુટ-ઉત્કૃષ્ટ-કણ્ઠ-ઉઙ્ગટે, (રાજિતે)
માસિ-નીહાર-તારા-વલક્ષે (અજિતે) ગજ-અરી સંસ્થિતે । રાજિતે ! અમ્બ ! નીહાર-તારા-
વલક્ષે ! અમ્બિકે ! પરમ-વસુ-તર-અદ્ભજા, આરાવ-સન્નાશિત-અરાતિ-મારા, માસિની, હાર-
તારા, વલ-ક્ષેમ-વા, અ-સન્ના, શિત-આર-અતિ-મા, અ-મદા ત્વં પરં મન્ય-લોકં સુતરાં અથ ।

શીલ્પદાર્થ

રમસ=(૧) વેગ; (૨) હર્ષ.
સરમસ=(૧) વેગપૂર્વક; (૨) હર્ષપૂર્વક.
ડરોજ=સ્તન.
પીઠી=આસન.
લુઠવ (ઘાં હુર)=આઘાટતો.
રશ્મિ=કિરણ.
ક્ષન=ચરણ.
અમ્મોઠહે=કમલ.
સરમસનતનાકિનારીજનોરજપીઠીલુઠતારહાર-
સ્ફુરદ્દશિમસારકમામ્મોઠહે =વેગપૂર્વક અથવા
હર્ષપૂર્વક નમેલા દેવોની સી-જનોના
સ્તનરૂપી આસન ઉપર આઘાટતા એવા

મનોહર હારનાં સ્ફુરાયમાન કિરણો
વડે કરીને સારભૂત છે ચરણ-કમલો
જેનાં એવી ! (સં.)
અદ્ભજ=પુત્ર.
પરમ=પરમ.
વસુતર=વસુતર.
પરમવસુતરાજ્ઞા=(૧) ઉત્કૃષ્ટ, તેજનાળા છે પુત્રે
જેના એવી; (૨) પરમ અને વસુતર
છે પુત્રે જેના એવી.
સન્નાશિત=રૂઢી રીતે નાશ કરેલ.
માર=સમુદાય.

સ્પષ્ટીકરણ

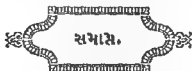
અગ્નિષ્ઠકા દેવીનું સ્વરૂપ—

કવિરાજે અત્ર અગ્નિષ્ઠકા દેવીની બીજી વાર સ્તુતિ કેમ કરી છે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આના સમાધાનાર્થે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું અગ્નિષ્ઠકા એ સિદ્ધાયિકાનું નામાન્તર નહિ હોય? આના પ્રત્યુત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનું કે એ નામાન્તર છે તેમજ એ દેવીના પરમ અને વસ્તુતર નામના બે પુત્રો છે એમ શ્રીસૌભાગ્યસાગરે રજેલી આ કાવ્યની વૃત્તિ ઉપરથી ભેદ શકાય છે. પરંતુ આના સમર્થનમાં અન્યત્ર ઉલ્લેખ ભવામાં આવતો નથી.^૧ વિશેષમાં એમ માની લઈએ કે અગ્નિષ્ઠકાનું બીજું નામ સિદ્ધાયિકા હોય, પરંતુ તેથી કરીને આ દેવી તે જોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુની શાસનદેવી છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે, ભેદે તેનું વાહન તો સિંહ છે. તો આ શાસન દેવીના સંબંધમાં-નિર્વાણ-કલિકા-માંથી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

“તત્ત્વીયોત્પલાં સિદ્ધાયિકાં હરિતવર્ણાં સિંહવાહનાં ચતુર્મુખાં પુસ્તકામયયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિદ્વંષાણાન્વિતવામહસ્તાં ચૈતિ”

અર્થાત્ સિદ્ધાયિકા દેવીનો હરિત વર્ણ છે અને તેને સિંહનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ^૨ પુસ્તક અને અભયથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો બીજપૂરક (બીભ્રોર) અને બાણથી વિભૂષિત છે.

અગ્નિષ્ઠકા દેવીના સ્વરૂપ ઉપર આ પદ્ય દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રકાશ નહિ પડતો હોવાથી તેમજ આ જોવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવી સિદ્ધાયિકા હોવાનો નિર્ણય નહિ થઈ શકતો હોવાથી તેમજ અન્ય ટીકાકારો પુત્રના ઉલ્લેખને લગતી વાત પૂર્વ ભવ આશ્રીને ઘટાવી દેવાનું સૂચવતા હોવાથી આ અગ્નિષ્ઠકા દેવી તે જોવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથની શાસન-દેવી હોવી ભેદજે એમ લાગે છે. પરંતુ આ પરિસ્થિતિમાં એ તો સ્વીકારવુંજ પડશે કે કોઈ પણ સ્તુતિ-કદમ્બ-કમાં અત્યુર્થ સ્તુતિ દ્વારા કોઈ પણ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની પણ સ્તુતિ કરી શકાય છે, અર્થાત્ અમુક જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બકમાં તેજ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનીજ અને નહિ કે અન્ય જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની સ્તુતિ હોવી ભેદજે એવો નિયમ નથી.

૧ પ્રવચન-સારોદારની વૃત્તિમા દેવીઓનાં નામાન્તરો આપ્યાં છે, પરંતુ ત્યાં પણ આ દેવીના નામાન્તરનું નિવેદન કર્યું નથી.

૨ મતાન્તર પ્રમાણે તેના જમણા બે હાથમાં પદ્મ અને પાસ છે.

શબ્દ-કોશ:

અ

અંશુ (પું) = કિરણ.
 અકારણ (વિ) = કારણ વિનાનું.
 અક્ષ (પું) = (૧) જપ-માલાનો મણકો, (૨) ઇન્દ્રિય, (૩) આત્મા.
 અક્ષત (વિ) = નહિ નષ્ટ થયેલું.
 અક્ષમા (સ્ત્રી) = ક્ષમાનો અભાવ.
 અક્ષમાલા (સ્ત્રી) = જપ-માળા.
 અક્ષામ (વિ) = અક્ષીણ.
 અક્ષાવલી (સ્ત્રી) = જપ-માળા.
 અક્ષોમ (વિ) = શોભથી રહિત.
 અગ (પું) = (૧) પર્વત, (૨) વૃક્ષ.
 અગ્નિ (વિ) = મુખ્ય.
 અઘ્ય (વિ) = મુખ્ય.
 અય (પું) = પાપ.
 અઘાત (વિ) = ઘાત વિનાનું.
 અઘ્ (પું, નં) = હાંછન.
 અઘુશ (પું) = હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.
 અઘ્ (નં) = જેનું સિદ્ધાન્તનો એક વિભાગ.
 અઘ્રજ (પું) = (૧) કામદેવ; (૨) પુત્ર.
 અઘ્રના (સ્ત્રી) = સ્ત્રી.
 અચલ (વિ) = સ્થિર.
 અચાપલ (વિ) = ચપળતા વિનાનું.
 અચિર (વિ) = થોડો કાળ રહેનાર.
 અચિરકાલિ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 અચિરતોચિત્ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 અચ્યુતા (સ્ત્રી) = અચ્યુતા (વિદ્યા-દેવી).
 અઝય (વિ) = જયથી રહિત.

અજિત (પું) = અજિતનાથ, જેનો ના દ્વિતીય તીર્થકર.

અજિત (વિ) = નહિ જીતાયેલ.

અજિન (નં) = ચર્મ, ચામડું.

અજ્ઞતા (સ્ત્રી) = મૂર્ખતા.

અઙ્ (૧, ૫૦) = પૂજનું.

અઞ્જન (નં) = કાજળ.

અણુ (વિ) = સૂક્ષ્મ.

અતનુ (વિ) = મૃદુ.

અતસ્ (અ) = એથી કરીને.

અતિ (અ) = અત્યંતતાવાચક અવ્યય.

અતીત (મૂ) = અત્યંત ગયેલ.

અતુલ (વિ) = જેની તુલના થઈ ન શકે તેવું,

અસાધારણ

અઞ્જ (અ) = અહિં આ.

અઙ્ (૨, ૫૦) = ખાણું.

અઙ્સ્ (સં) = એ.

અઙ્ય (વિ) = હથાથી રહિત.

અવિત (વિ) = અખણિત.

અઘ્રિ (પું) = પર્વત.

અઘિક (વિ) = વિરોધ.

અઘિપ (પું) = અધિપતિ, સ્વામી.

અઘિષ્ટિત (મૂ) = રહેલ.

અઘીર (વિ) = પીરજ વિનાનું, અચળ.

અઘીરા (પું) = નાથ.

અઘ્ચન (પું) = આર્ચ.

અન (પું) = પ્રાણ.

અનય (વિ) = પાપથી રહિત.

नैनोना

अनङ्ग (पुं०)=अभवेव.
 अनन्त (वि०)=अपार.
 अनन्तजित् (पुं०)=अनन्तनाथ,
 यौहमा तीर्थकर.
 अनल (पुं०)=अग्नि.
 अनयस (वि०)=श्रेष्ठ.
 अनवरत (वि०)=निरंतर, क्षयभक्तु.
 अनवरतम् (अ०)=निरंतर, क्षयभ.
 अनामयित् (वि०)=तंदुरस्त.
 अनिल (पुं०)=पवन.
 अनिशम् (अ०)=सर्वदा.
 अनु (अ०)=अनुगमनवाचक अन्वय.
 अनुगमन (न०)=अनुसरण.
 अनुमान (न०)=अनुमान.
 अनेक (वि०)=अनेक कर्ता वधादे.
 अनेकप (पुं०)=होती.
 अनेकान्त (पुं०)=स्याद्वाद.
 अन्त (पुं०)=(१) छेदः; (२) नाथ.
 अन्तर् (अ०)=भक्ष्यभां.
 अन्तराल (वि०)=द्वयेतु, अंदरु.
 अन्तिम (वि०)=छेदतु.
 अन्य (वि०)=भिल्लु.
 अप (अ०)=द्वयवाचक अन्वय.
 अपवर्ग (पुं०)=मोक्ष.
 अपाय (पुं०)=कष्ट.
 अपार (वि०)=छेद विनाशु.
 अपि (अ०)=(१) पक्ष; (२) अने.
 अप्रतिम (वि०)=असाधारण.
 अवला (स्त्री०)=नारी, स्त्री.
 अट्ट (न०)=कमल.
 अट्टि (पुं०)=समुद्र.
 अमङ्ग (वि०)=अनेय.
 अभिनन्दन (पुं०)=अभिनन्दननाथ, नैनोना
 योथा तीर्थकर.
 अभिनन्दन (न०)=आनन्द प्रभाङ्गाङ्.

अभिवृद्धि (स्त्री०)=समृद्धि.
 अभिषेक (पुं०)=अभिषेक.
 अमीम (वि०)=अर्थकर नहि शेषु.
 अमत (वि०)=नहि मानेन.
 अमर (पुं०)=देव.
 अमरी (स्त्री०)=द्विष्यांगना, देवी.
 अमल (वि०)=निर्मल, भेल विनाशु.
 अमित (वि०)=भाष वगरु.
 अमृत (न०)=अमृत.
 अम्बर (न०)=आकाश, जगत्.
 अम्बा (स्त्री०)=(१) अम्बा (शासन-देवी);
 (२) माता, जननी.
 अम्बिका (स्त्री०)=(१) अम्बा (शा० देवी).
 अम्बु (न०)=जल.
 अम्बुपुङ्ख (न०)=कमल.
 अम्बुस (न०)=पक्षी.
 अम्बोज (पुं०)=कमल.
 अम्बोधि (पुं०)=समुद्र.
 अम्बोनिधि (पुं०)=समुद्र.
 अम्बोरुह (न०)=कमल.
 अय (पुं०)=सुभाष्य.
 अयशस् (न०)=अपकीर्ति.
 अयि (अ०)=अहो, अरे.
 अर (पुं०)=अरुनाथ, नैनोना अदाशमा
 तीर्थकर.
 अर (वि०)=(१) अत्यंत; (२) उतावणु.
 अरत् (वि०)=अनासक्त.
 अरम् (अ०)=अक्षय; (२) अत्यंत.
 अरविन्द (न०)=कमल.
 अराति (पुं०)=दुरभन.
 अरि (पुं०)=(१) दुरभन; (२) शत्रु, यक्ष.
 अरु (वि०)=नीरोगी, तंदुरस्त.
 अरुण (वि०)=शत्रु.
 अर्जुन (पुं०)=सोनु.
 अति (स्त्री०)=पीडा.
 अर्थ (पुं०)=(१) भाव; (२) पदार्थ.

अर्य (पुं०) =स्वामी.
 अर्य (वि०) =श्रेष्ठ.
 अर्हत् (पुं०) = (१) सामान्य केवली, (२) तीर्थंकर.
 अलक (पुं०) =वाण.
 अलक्ष (वि०) =अविन्त्य.
 अलङ्कृत (मू०) =शृङ्गारैर्लुं, विवृषित.
 अलङ्कृति (स्त्री०) =अलङ्कार, लूषण.
 अलम् (अ०) =अत्यन्त.
 अलस (वि०) =आणयु.
 अलि (पुं०) =अभर, अभरौ.
 अलीक (न०) =असत्य.
 अल्प (वि०) =थोडुं.
 अल् (१, ५०) =रक्षणु ४२वुं.
 अतार (पु०) =४-भ.
 अयन (न०) =रक्षणु.
 अयनत (मू०) =नभेर्लुं, नीयुं धयेर्लुं.
 अयानि (स्त्री०) =पृथ्वी.
 अवम (न०) =पाप.
 अवश (वि०) =परतन्त्र.
 अविकृत (वि०) =विकार नहि पायेर्लुं.
 अविचलत्त (न०) =अचलता.
 अयुम (न०) =पाप, अभंगल.
 अशोक (पु०) =आसोपासवन्तु आह.
 अष्टापद (न०) =सुवर्ण, सोनु.
 अक्ष (२, ५०) =यवुं, डोवुं.
 „ (४, ५०) =३६कुं.
 असत् (वि०) =अनिष्ट, अशय.
 असङ्गम (वि०) =संगति विनाशुं.
 असम (वि०) =निर्दोष, असाधारण.
 असमद (वि०) =भद्री युद्ध नहि जेवुं,
 निरभिमानि.
 असान (वि०) =असाधारण.
 असि (वि०) =सार विनाशुं.
 अस्ति (पुं०) =१२वार.
 अस्तिन (वि०) =४५, २५५.

असु (पुं०) =प्राण.
 असुमत् (पुं०) =प्राणी.
 असुर (पुं०) =असुर, दानव.
 अस्त (पुं०) =अस्तायण.
 अस्त (मू०) =त्यज दीपेत्.
 अस्त्र (न०) =हथियार.
 अस्मद् (अ०) =प्रथमपुरुषवाचक सर्वनाम.
 अहर् (न०) =दिवस.
 अहि (पुं०) =साप.
 अहित (पुं०) = (१) शत्रु; (२) अनर्थ, उपद्रव.
 अहो (अ०) =अहो.

आ

आ (अ०) =भर्यादावाचक अन्वय.
 आगम (पुं०) =सिद्धान्त.
 आगार (न०) =घर.
 आजि (स्त्री०) =युद्ध.
 आदय (वि०) =परिपूर्ण, लरपूर.
 आतप (पुं०) =ताप.
 आतपत्र (पुं०) =छत्र.
 आत्त (वि०) =अहणु ४२व.
 आत्मज (पुं०) =पुत्र.
 आदि (पु०) =शब्दआत.
 आदित्य (पुं०) =सूर्य.
 आदिष्ट (मू०) =उपदेश ४२व.
 आदेय (वि०) =अहणु ४२वा दायक.
 आद्य (वि०) =मुभय.
 आधि (पुं०) =मानसिक पीडा, मननु दुःख.
 आन (पुं०) =प्राण.
 आनक (पुं०) =हुंहुंलि, नगाई.
 आनत (मू०) =नभेत्.
 आनति (स्त्री०) =प्रलुभ.
 आनन (न०) =मुण.
 आनन्व (पुं०) =हर्ष.
 आनन्दित (मू०) =आनन्द पायेत्.
 आन्तर (वि०) =आन्तरिक.

આપ્ (૫, ૫૦) = મેળવવું.
 આપદ્ (સ્ત્રી) = આપત્તિ, કષ્ટ.
 આપાદન (નં) = સંપાદન.
 આપ્ત (વિં) = પ્રાપ્તિ.
 આપ્તા (સ્ત્રી) = કાન્તિ.
 આપ (પું) = રોગ.
 આપય (પું) = રોગ.
 આપયિન્ (વિં) = રોગી.
 આપરી (સ્ત્રી) = દેવ સંબંધી.
 આપોદ (પું) = સુગંધ.
 આપ્ત (પું) = આપ્તિ.
 આપત (વિં) = મોહ.
 આપતિ (સ્ત્રી) = ઉત્તર કાળ.
 આપામ (પું) = લેખાધ.
 આપામિન્ (વિં) = વિસ્તીર્ણ.
 આપાસ (પું) = પ્રયત્ન, મહેનત.
 આર (પું) = (૧) યતુઓનો સમૂહ; (૨) બ્રમણ; (૩) યુનિ; (૪) યુનિઓનો સમુદાય.
 આર (નં) = પિતાળ.
 આરમ્ભ (પું) = પાપમથ આચરણ.
 આરવ (પું) = શબ્દ, અવાજ.
 આરાત્ (અં) = (૧) પાસેથી; (૨) દૂરથી; (૩) જલદી.
 આરામ (પું) = ખામ, બગીચા.
 આરાવ (પું) = ખનિ, અવાજ.
 આરાવિન્ (વિં) = શબ્દાચમાન.
 આર્ય (વિં) = આર્ય.
 આલય (પું) = ઘર.
 આલાન (નં) = હાથીને બાંધવાનો ચાંબલો.
 આલિ (પું) = ભ્રમર.
 આલી (સ્ત્રી) = (૧) એણિ, હાર; (૨) સખી, બેનપત્ની.
 આલીન (મૂં) = એકઠું થયેલ.
 આયલિ (સ્ત્રી) = એણિ, હાર.

આવલી (સ્ત્રી) = હાર.
 આશા (સ્ત્રી) = (૧) દિશા; (૨) આશા.
 આશુ (અં) = શીઘ્ર, સત્વર.
 આશ્રય (નં) = આધાર.
 આશ્ (૨, આં) = બેસવું.
 આસાર (પું) = વેગવાળી વૃદ્ધિ.
 આસુર (પું) = અસુર, દેવ-વિરોધ.
 આસ્ય (નં) = મુખ.
 આહત (મૂં) = માર ખાધેલ.
 આહિત (મૂં) = સ્થાપેલ.
 આહ્ય (પું) = નામ.

૬

આ (૨, ૫૦) = જવું.
 આતિ (અં) = એમ.
 આદ્ (નં) = પ્રકાશ.
 આન (પું) = (૧) સ્વામી; (૨) ધનિક; (૩) સૂર્ય.
 આન્દ (પું) = અન્ન.
 આન્ન (પું) = સુર-પતિ.
 આન્ન (વિં) = મથમ.
 આમ (પું) = કુંજર, હાથી.
 આમ્મવ (પું) = સૌંદર્યમિતી, વિજળી.
 આલા (સ્ત્રી) = પુત્રી.
 આન્ધ (૭, આં) = પ્રકાશવું.
 આં (અં) = એમ.
 આં (મૂં) = ધરેલ, આડેલ.
 આં (અં) = અહિંઆ.

૭

આંક્ષણ (નં) = (૧) લેખન, આંખ; (૨) દર્શન; (૩) જ્ઞાન.
 આંક્ષિત (નં) = દર્શન.
 આંતિ (સ્ત્રી) = ઉપદ્રવ.
 આંર્ (૧૦, ૫૦) = પ્રેરવું.
 આંદા (પું) = સ્વામી.
 આંપત (અં) = જસ.

ઈ (પું) =સ્વામી.
 ઈં (વિં) =ઘેઘ.
 હૈવ (પું) = (૧) સામાન્ય દેવદી; (૨) તીર્થકર.
 લક (પું) =વાળ.
 લક્ષ (વિં) =અચિન્ત્ય.
 લઘ્વત (મૂં) =થલુભારેલું, વિભૂષિત.
 લઘ્વતિ (સ્ત્રીં) =અલંકાર, ભૂષણ.
 લલ (અં) =અત્યન્ત.
 લલ (વિં) =આળસુ.
 લિ (પું) =અમર, અમરો.
 લલીક (નં) =અસત્ય.
 લલપ (વિં) =ઘોડું.
 ભવ (૧, ૫૦) =રક્ષણ કરવું.
 ભવતાર (પું) =નૃ-મ.
 ભવન (નં) =રક્ષણ.
 ભવનત (મૂં) =નમેલું, નીચું થયેલું.
 ભવનિ (સ્ત્રીં) =પૃથ્વી.
 ભવમ (નં) =પાપ.
 ભવદા (વિં) =પરતન્ત્ર.
 પ્રવિકૃત (વિં) =વિકાર નહિ પામેલું.
 અવિચલત્વ (નં) =અચળતા.
 અણુમ (નં) =પાપ, અમંગલ.
 અશોક (પું) =આસોપાલવનું ઝાડ.
 અઘ્રાપદ (નં) =મુવણું, સોનું.
 અઘ્ર (૨, ૫૦) =ધણું, હોણું.
 „ (૪, ૫૦) =ફેકવું.
 અસદ (વિં) =અનિષ્ટ, અરામ.
 અસહ્યમ (વિં) =સંગતિ વિનાનું.
 અસમ (વિં) =નિરૂપમ, અસાધારણ.
 અસમદ (વિં) =મદથી સુકત નહિ એવું,
 નિરસિમાની.
 અમાન (વિં) =અસાધારણ.
 અમાર (વિં) =સાર વિનાનું.
 અસિ (પું) =તરવાર.
 અસિત (વિં) =કૃષ્ણ, રથામ.

અસુ (પું) =પ્રાણ.
 અસુમત (પું) =પ્રાણી.
 અસુર (પું) =અસુર, દાનવ.
 અસ્ત (પું) =અસ્તાચળ.
 અસ્ત (મૂં) =ત્યજી દીધેલ.
 અસ્ત્ર (નં) =હથિયાર.
 અસ્મદ (અં) =પ્રથમપુરુષવાચક સર્વનામ.
 અહન (નં) =દિવસ.
 અહિ (પું) =સાપ.
 અહિત (પું) = (૧) શત્રુ; (૨) અનર્થ, ઉપદ્રવ.
 અહો (અં) =અહો.

આ

આ (અં) =મર્યાદાવાચક અન્યથ.
 આગમ (પું) =સિદ્ધાન્ત.
 આગાર (નં) =ધર.
 આજિ (સ્ત્રીં) =ચુદ્.
 આદ્ય (વિં) =પરિપૂર્ણ, ભરપૂર.
 આતપ (પું) =તાપ.
 આતપત્ર (પું) =છત્ર.
 આત્ત (વિં) =મહણ કરેલ.
 આત્મજ (પું) =પુત્ર.
 આદિ (પું) =શરૂઆત.
 આદિત્ય (પું) =સૂર્ય.
 આવિષ્ટ (મૂં) =ઉપદેશ કરેલ.
 આદેય (વિં) =મહણ કરવા લાયક.
 આઘ (વિં) =મુખ્ય.
 આધિ (પું) =માનસિક પીડા, મનનું દુઃખ.
 આન (પું) =પ્રાણ.
 આનક (પું) =હુંહિ, નગાર.
 આનત (મૂં) =નમેલ.
 આનતિ (સ્ત્રીં) =પ્રણામ.
 આનન (નં) =મુખ.
 આનન્દ (પું) =હર્ષ.
 આનન્દિત (મૂં) =આનન્દ પામેલ.
 આન્તર (વિં) =આન્તરિક.

આર્ષ (૫, ૫૦)=મેળવવું.
 આપદ્ (છીં)=આપત્તિ, કષ્ટ.
 આપાદન (નં)=સંપાદન.
 આપ્ત (વિં)=પ્રાપ્તિ.
 આમા (છીં)=કાન્તિ.
 આમ (પું)=રોગ.
 આમય (પું)=રોગ.
 આમયિન્ (વિં)=રોગી.
 આમરી (છીં)=હેલ સંબંધી.
 આનોઘ (પું)=મુગ્ધ.
 આન્ન (પું)=આંખા.
 આચત (વિં)=મૈત્રું.
 આચતિ (છીં)=ઉત્તર કાળ.
 આચામ (પું)=લંબાઇ.
 આચામિન્ (વિં)=વિસ્તીર્ણ.
 આયાસ (પું)=પ્રયત્ન, મહેનત.
 આર (પું)=(૧) શત્રુઓના સમૂહ, (૨) જમણા (૩) મુનિ; (૪) મુનિઓના સમુદાય.
 આર (નં)=પિતૃજ.
 આરન્મ (પું)=પાપમય આચરણ.
 આરવ (પું)=શબ્દ, અવાજ.
 આરાવ્ (અં)=(૧) પાસેથી; (૨) દૂરથી; (૩) જલદી.
 આરામ (પું)=ખાન, ખાલીઓ.
 આરાવ (પું)=કવન, અવાજ.
 આરાવિન્ (વિં)=શબ્દાયમાન.
 આર્ય (વિં)=આર્ય.
 આલય (પું)=ધર.
 આલાન (નં)=હાથીને બાંધવાનો યાંબલો.
 આલિ (પું)=જમણ.
 આલી (છીં)=(૧) એણિ, હાર; (૨) સખી, જનપણી.
 આલીન (મૂં)=એકું થયેલ.
 આલિ (છીં)=એણિ, હાર.

આવલી (છીં)=હાર.
 આશા (છીં)=(૧) દિશા; (૨) આશા.
 આશુ (અં)=શીઘ્ર, સત્વર.
 આશ્રય (નં)=આધાર.
 આસ્ (૨, આં)=એસવું.
 આસાર (પું)=વેગવાળી વૃદ્ધિ.
 આસુર (પું)=અસુર, દેવ-વિશેષ.
 આસ્ય (નં)=મુખ.
 આહત (મૂં)=માર ખાધેલ.
 આહિત (મૂં)=સ્થાપેલ.
 આદ્ય (પું)=નામ.
 ઇ
 ઇ (૨, ૫૦)=જવું.
 ઇતિ (અં)=એમ.
 ઇદ્ધ (નં)=પ્રકાશ.
 ઇન (પું)=(૧) સ્વામી, (૨) ધનિક; (૩) સૂર્ય.
 ઇન્દુ (પું)=અન્ન.
 ઇન્દ્ર (પું)=સુર-પતિ.
 ઇન્દ્ર (વિં)=પ્રથમ.
 ઇમ (પું)=કુંજર, હાથી.
 ઇરમ્મવ્ (પું)=સીદામિની, વિજળી.
 ઇલા (છીં)=પૂરવી.
 ઇન્ધ્ર (૭, આં)=પ્રકાશવું.
 ઇવ (અં)=એમ.
 ઇષ્ટ (મૂં)=ઇચ્છેલ, આહેલ.
 ઇહ (અં)=અહિંઆ.
 ઈ
 ઈક્ષણ (નં)=(૧) લોચન, આંખ; (૨) દર્શન; (૩) જ્ઞાન.
 ઈક્ષિત (નં)=દર્શન.
 ઈતિ (છીં)=ઉપદ્રવ.
 ઈર્ (૧૦, ૫૦)=પ્રેરવું.
 ઈશ (પું)=સ્વામી.
 ઈયવ્ (અં)=જરા.

ईहा (स्त्री०)=(१) येष्टा; (२) धृष्टा.
ईहित (न०)=वांछित; (२) येष्टित.

उ

उग्र (वि०)=तीव्र, प्रभर.
उचित (वि०)=योग्य.
उच्च (वि०)=उत्तु.
उज्ज्वल (वि०)=शान्त.
उज्जृम्भित (न०)=वेष्टा.
उज्जृ (६, प०)=छेदयुं.
उत्कृष्ट (वि०)=उत्तम, श्रेष्ठ.
उत्तम (वि०)=उत्तम, श्रेष्ठ.
उत्तार (पुं०)=उत्तारण, तारयुं ते.
उत्सर्पिन् (वि०)=वधयुं जयुं.
उत्सव (पुं०)=शोभायुं.
उद्-प्रकाश, मोटाई, मंगलता इत्यादि सूचक
अभ्यय.
उदधि (पुं०)=समुद्र.
उदय (पुं०)=उदय.
उदर (न०)=पेट.
उदार (वि०)=विशाળ.
उदित (न०)=(१) उदय; (२) शब्द.
उदित (मू०)=उदयभां आवेष्ट, उदेल.
उदीर्ण (मू०)=उदय भावेष्ट.
उद्धत (वि०)=भगदूर.
उद्धृति (स्त्री०)=उद्धृति.
उद्धट (वि०)=(१) उद्वार; (२) पराङ्गी.
उद्यत् (व०)=उदय भावेष्ट.
उद्येक (पुं०)=वेग.
उन्मादिन् (वि०)=उन्मात्.
उपकृत (न०)=उपकार.
उपद्रुत (मू०)=पीडित.
उपपत्ति (स्त्री०)=पुष्टि, संमति.
उपमा (स्त्री०)=उपमा, सरभाषयुं.
उपमान (न०)=उपमा.
उपरि (अ०)=उपर.

उपशम (पुं०)=धन्विद्रय उपरनो क्षण, धन्वि-
योनो निग्रह.

उमा (स्त्री०)=प्रीति.
उरु (वि०)=विशाળ.
उरोज (पुं०)=स्तन.
उर्वरा (स्त्री०)=पृथ्वी.
उल्लसत् (व०)=उल्लास पाभतो.

ऊ

ऊन (वि०)=शोभा.
ऊरु (पुं०)=अंघा, अंग.
ऊर्जित (वि०)=पराङ्गी.
ऊह (पुं०)=तर्क.
ऊहिका (स्त्री०)=तर्क.

ए

एक (वि०)=अद्वितीय, असाधारण.
एनस् (न०)=थाप.
एव (अ०)=अ.

ओ

ओघ (पुं०)=समुद्र.

क

क (न०)=(१) सुभ; (२) जण; (३) भस्तरक.
कज (न०)=कमल.
कण (पुं०)=अंश.
कण्ठ (पुं०)=गण, टोक.
कदम्ब (पुं०)=कदम्बजुं आङ्.
कदम्बक (पुं०)=समुद्राय.
कनक (न०)=सोनुं.
कपिहित (वि०)=कपिभा मिश्रित शतो.
कबर (वि०)=मिश्रित.
कमण्डलु (पुं०)=संन्यामी, यति विवेकेनु पात्र.
कम्प (१, आ०)=भुञ्जुं.
कमल (न०)=कमल.

कर (पुं०)=(१) हाथ; (२) करनार.
कराल (वि०)=उत्कृष्ट.
करिन् (पुं०)=कुञ्जर.
करीन्द्र (पुं०)=श्रेष्ठ हाथी, शब्दशब्द.
कर्मन् (न०)=कर्म.
कल् (१०, प०)=धारण करवुं.
कल (वि०)=मधुर.
कलकल (पुं०)=कलकल शब्द.
कलधौत (न०)=सुवर्ण, सोनु.
कला (स्त्री०)=कला.
कलाप (पुं०)=समुदाय.
कलि (पुं०)=(१) कलह, कंकास; (२) कलि (शुभ).
कल्पतत्त (पुं०)=कल्पवृक्ष.
कवि (पुं०)=(१) कविता रचनार; (२) शुद्ध (हेतु-शुद्ध).
काञ्चन (न०)=सुवर्ण, सोनु.
कान्त (वि०)=मनोहर.
कान्ता (स्त्री०)=पत्नी.
कान्तार (न०)=वन.
कान्ति (स्त्री०)=प्रकाश, तेज.
काम (पुं०)=(१) काम-देव; (२) प्रेम्णा.
कामम् (ज०)=अत्यन्तपक्षु, स्वीकार धृत्यादि
सुथक अन्वय.
कारण (न०)=कारण, हेतु.
काल (पुं०)=यम.
काल (वि०)=रपाम, क्षण.
काली (स्त्री०)=काली (विद्या-देवी).
कीर्ति (स्त्री०)=आपन्न.
कु (स्त्री०)=पृथ्वी.
कुपिष्ठा (स्त्री०)=पात्र-विशेष.
कुन्व (पुं०, न०)=कु-व, योगज्ञानं कुल.
कुलिश (पुं०, न०)=नख.
कुवलय (न०)=(१) लम्बकण; (२) कमल.
कुवादिन् (पुं०)=भराल भालनार.

कुसुम (न०)=कुल.
कुसुमधनुस् (पुं०)=कामदेव.
कृ (८, प०)=करवुं.
कृत् (वि०)=करनार.
कृत् (६, प०)=कृपवुं.
कृत् (म०)=करवुं.
कृतान्त (पुं०)=(१) सिद्धान्त; (२) यम.
कृ (६, प०)=कृ-कृत्. प्रविकृ=कृ-कृत्, विभेदवुं.
विकृ=कृ-कृत्.
कृप (१, आ०)=रचवुं.
केकिन् (पुं०)=भार.
केतु (पुं०)=वायु.
केसर (पुं०)=पद्म विगेदेभां उत्पन्न यतो
केशना आकार जेवो तंतु.
केसरिन् (पुं०)=सिंह.
केरव (पुं०, न०)=अन्द्र-विशाली कमल,
पौथलु.
कोप (पुं०)=शुद्ध.
क्रम (पुं०)=चरण, पग.
क्रिया (स्त्री०)=कार्य.
क्षण (८, उ०)=मात्र करवो.
क्षण=(१) उत्सव; (२) पण.
क्षणरुचि (स्त्री०)=वीर्यणी.
क्षिति (स्त्री०)=क्षय, नाश.
क्षपा (स्त्री०)=रात्रि.
क्षमा (स्त्री०)=(१) क्षमा, माफ़ी; (२) पृथ्वी.
क्षिण (८, उ०)=मासी नाभयुं.
क्षित (म०)=क्षीण यथेल.
क्षिप् (६, उ०)=कृ-कृत्. आक्षिप=कृ-कृत्.
क्षुद्र (पुं०)=क्षुद्र.
क्षेम (न०)=कल्याण.
क्षोम (पुं०)=भणलभाण.
र
रया (२, प०)=कृ-कृत्.

ग

गगन (न०)=आकाश.
गज (पुं०)=हाथी.
गत (मू०)=गयेद्युं.
गदा (स्त्री०)=गदा, आयुध .विशेष.
गन्ध (पु०)=वास.
गमीर (वि०)=गहन.
गम् (१, प०)=१५. अधिगम्=भेगवयुं.
गम (पुं०)=समान पाठ.
गमन (न०)=१५. रो.
गरीयस् (वि०)=वधारे भोटुं.
गात्र (न०)=देह.
गान्धारी (स्त्री०)=गान्धात्री (विद्या-देवी).
गीत (न०)=गान.
गुरु (पुं०)=आचार्य.
गुरु (वि०)=भोटुं.
गै (१, प०)=गायुं.
गो (पुं०)=स्वर्ग.
गो (स्त्री०)=पृथ्वी.
गोचर (पुं०)=छन्दस्यना विषयश्च.
गोक्षिका (स्त्री०)=अेक क्षतं प्राणी.
गौरी (स्त्री०)=गौरी (विद्या-देवी)
ग्रह (पु०)=ग्रह.

घ

घण्टा (स्त्री०)=घण्ट.
घन (पुं०)=मेघ.
घन (वि०)=गहन.

च

च (अ०)=अने.
चकास् (२, प०)=प्रकाशयुं.
चकित (वि०)=अथ पाभेल.
चक्र (न०)=चक्र.
चक्रपरा (स्त्री०)=चक्रपरा (विद्या-देवी).
चक्रवर्ति (पु०)=चक्रवर्ती.
चयत् (व०)=हालुं.

चतुर (वि०)=छंशियार.
चन्द्रमस (पुं०)=चन्द्रमसनाथ, जैनोना
आठभा तीर्वकर.
चर (१, प०)=चरयुं.
चरण (न०)=चारित्र.
चत्त (१, प०)=यालुं.
चल (वि०)=चंथण.
चलन (पुं०)=चरयुं.
चाप (पुं०)=धनुष्य.
चापल (न०)=चपलता.
चामर (पु०, न०)=चमर.
चारित्र (वि०)=विहृरयुशील, क्षरनाई.
चारु (वि०)=भनोहर.
धि (५, प०)=अेककुं करुं.
चित (मू०)=चाम.
चित्त (न०)=मन.
चित्तमू (पुं०)=महन.
चिर (वि०)=क्षंभा समययुं.
चुलुक (पुं०)=भोभो.
चूत (पुं०)=आभो.
चूर्ण (न०)=यूषुं.

छ

छत्र (न०)=छत्र.
छिद् (७, प०)=छापयुं
छो (४, प०)=छापयुं.

ज

जगत् (न०)=दुनिया.
जन् (४, आ०)=उत्पन्न थयु.
जन (पुं०)=वैाक, मनुष्य.
जनता (स्त्री०)=वैाक.
जनन (न०)=जन्म.
जनीनता (स्त्री०)=मानव-नतिमुं हित
जन्तु (पुं०)=प्राणी
जन्म (न०)=जन्म, उत्पत्ति.
जन्मन् (न०)=जन्म, उत्पत्ति.

જરા (સ્ત્રી) = ધડપણ.
 જલ (નં) = પાણી.
 જવ (પું) = વેગ.
 જાત (નં) = સમૂહ.
 જાતરૂપ (નં) = સુવર્ણ, સોનું.
 જાતિ (સ્ત્રી) = જન્મ.
 જાલ (પું, નં) = સમૂહ.
 જિ (૧, ૫૦) = છત્ર.
 જિગ (પું) = છત્ર. છે રાગ-દ્વેષ જેણે તે,
 વીતરાગ.
 જિનપતિ (પું) = જિનેશ્વર, તીર્થંકર.
 જિનચર (પું) = તીર્થંકર.
 જિનેન્દ્ર (પું) = તીર્થંકર.
 જીવ (પું) = પ્રાણી.
 જુષ (૧, આં) = સેવણું.
 જ્યાનિ (સ્ત્રી) = ધડપણ.
 જ્યાયસ (વિં) = વધારે મોટું.
 જ્વલન (પું) = અગ્નિ.

ત

તરિત (સ્ત્રી) = વીજળી.
 તન્ન (અં) = ત્યાં.
 તતિ (સ્ત્રી) = પ્રેક્ષિ.
 તત્ત્વ (સં) = તુલીયપુરૂષવાચક સર્વનામ.
 તન્ન (૮, ૩૦) = દેહાવ કરવો. વિતન્ન = વિસ્તાર
 કરવો.
 તનયા (સ્ત્રી) = પુત્રી.
 તનુ (સ્ત્રી) = ઢેહ.
 તનુ (વિં) = અદ્ય.
 તનુમદ (વિં) = ચરીરધારી.
 તપ (૧, ૩૦) = તપણું.
 તપસ્ (નં) = તપ.
 તમ (નં) = અંધકાર.
 તમસ્ (નં) = (૧) અજ્ઞાન; (૨) અંધકાર.
 તરદ્ધ (પું) = કંઠલાલ, મોઝું.

તરણિ (પું) = સૂર્ય.
 તરલ (વિં) = ચંચળ.
 તરવારિ (પું) = તલવાર.
 તરસા (અં) = એકઠમ; (૨) ભેરથી.
 તરુ (પું) = વૃક્ષ.
 તારિત (મૂં) = મારેણું.
 તાનવ (નં) = કૃત્યતા, ચાતળાપણું.
 તાનવ (વિં) = શારીરિક, દેહ સંબંધી.
 તાન્ત (મૂં) = યાદી ગયેલ.
 તામિત (સ્ત્રી) = ખેલ.
 તાપ (પું) = સંતાપ.
 તાપિત (મૂં) = સંતાપ થયેલી.
 તામ (પું) = નેહ.
 તામરસ (નં) = હમણ.
 તામસ (નં) = ગાદ અંધકાર.
 તાઘ (વિં) = શત્રુ.
 તાર (પું, નં) = (૧) આખની પુતળી; (૨)
 તારા.
 તાર (વિં) = પ્રકાશિત, ઉજળવલ.
 તારા (સ્ત્રી) = જ્યોતિષક દેવ.
 તારિકા (સ્ત્રી) = તારનારી.
 તિમિર (નં) = અંધકાર.
 તિલક (પું, નં) = ટીકું.
 તીર (નં) = તીર, કીનારો.
 તીર્થ (પું, નં) = (૧) પ્રથમ ગણપર; (૨)
 અતુરિધ સંધ; (૩) દ્વાદશાંગી.
 તીર્થકૃત્ (પું) = તીર્થંકર.
 તુર (૬, ૩૦) = પીડા કરવી.
 તુરદ્ધ (પું) = થોડો.
 તુરદ્ધમ (પું) = થોડો.
 તુ (૧, ૫૦) = તરણું. પ્રવિત્ત = આપણું.
 તેજસ (નં) = તેજ, પ્રકાશ.
 તેવ (પું) = પીડા.
 ત્યજ (૧, ૫૦) = ત્યાગ કરવો. સંત્યજ્ = અત્યંત
 છોડી દેણું.

ત્યાગ (પું) = છોડી દેવું તે.
 ત્રપા (સ્ત્રી) = સ્ત્રવ્ય.
 ત્રય (નં) = ત્રણનો સમૂહ.
 ત્રયી (સ્ત્રી) = ત્રણનો સમૂહ.
 ત્રસ (વિં) = ભંગમ.
 ત્રાસ (પું) = ભય.
 ત્રિ (વિં) = ત્રણ.
 ત્રિલોક (નં) = ત્રણ લોક.
 ત્રૈ (૧, આં) = ત્રણ કરવું.
 ત્રિવિધ (સ્ત્રી) = પ્રભા, તેજ.

વ

વક્ષ (વિં) = ચતુર.
 વળ્લ (પું, નં) = હણે, લોકડી.
 વન્ત (પું) = હાંત.
 વમ (પું) = સંયમ.
 વયા (સ્ત્રી) = કંડૂણા.
 વયાવત્ (વિં) = વયાળુ, કૃષાળુ
 વયિત (વિં) = પ્રિય.
 વયિતા (સ્ત્રી) = સ્ત્રી.
 વર (પું) = ભય, ત્રાસ.
 વરિષ્ઠ (વિં) = કંગાળ.
 વર્દાન (નં) = મેલું તે.
 વત્ (૧૦, ૩૦) = નાશ કરવો.
 વલ્લ (પું, નં) = પત્ર.
 વલિત (મૂં) = વિકાસ પામેલું.
 વપ (પું) = દાવાનલ.
 વયન (નં) = સંતાપ.
 વા (૧, ૫૦) = આપવું.
 વા (૨, ૩૦) = આપવું.
 વાન (નં) = (૧) ત્યાગ; (૨) મદ-જલ; (૩) ખર્ચ.
 વાનર (પું) = અશુર.
 વામન (નં) = માળા.
 વાર (પું) = સ્ત્રી.
 વારિષ્ઠ (વિં) = ક્ષાતનાર.

વારુણ (વિં) = ભયંકર.
 વાવ (પું) = અગ્નિ.
 વિશ્વ (૬, ૩૦) = ખતાવવું, દેખાડવું.
 વીન (વિં) = ગરીબ.
 વીર્ણ (મૂં) = ચીરેલું.
 વૂન (વિં) = હુઃખી.
 વચ્ચ (સ્ત્રી) = (૧) દંદિ, (૨) આંખ.
 વચ્ચાન્ત (પું) = દાખલો, ઉદાહરણ.
 વેવ (પું) = મુર.
 વેવી (સ્ત્રી) = દેવી.
 વેહ (પું, નં) = શરીર.
 વો (૪, ૫૦) = કાપવું.
 વ્રાહ્મ (સં) = સત્વર, ઝડ.
 વ્રુ (૧, ૫૦) = વહેવું.
 વ્રોહિતા (સ્ત્રી) = દ્રોહ કરનારી.
 વ્રુચી (સ્ત્રી) = મેનો સમૂહ.
 દ્વિપ (પું) = હાથી.
 દ્વિરવ (પું) = હાથી.

ધ

ધન (નં) = દોલત.
 ધનુષ (નં) = ધનુષ્ય.
 ધરા (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 ધરિત્રી = પૃથ્વી.
 ધર્મ = (૫૦) (૧) ધર્મ; (૨) ધર્મનાથ, જૈનોના પંદરમા તીર્થંકર.
 ધા (૩, ૩૦) = ધારણ કરવું. આધા = મૂકવું.
 નિધા = મૂકવું. પ્રવિધા = કરવું. વિધા = કરવું.
 ધાતુ (પું) = ધારણ કરનાર.
 ધાન (નં) = સ્થાન.
 ધામન (નં) = (૧) સ્થાન; (૨) તેજ; (૩) કિરણ, (૪) ગૃહ.
 ધાત્ (૧, ૩૦) = (૧) પ્રસાર પામવું; (૨) શુદ્ધ કરવું.
 ધિપણ (પું) = મૃદસ્પતિ, કેવોના શર.
 ધિપણા (સ્ત્રી) = સુદિ.
 ધી (સ્ત્રી) = મતિ.

ધીર (વિં) = (૧) ધૈર્યવાળા; (૨) બુદ્ધિશાળી.
 ધુ (૫, ૩૦) = હલાવવું.
 ધૂ (૬, ૫૦; ૯, ૩૦; ૧૦, ૩૦) = હલાવવું.
 ધૂત (મૂં) = હલાવેલું.
 ધૂલી (સ્ત્રીં) = રબ.
 ધૂ (૧૦, ૩૦) = ધારણ કરવું.
 ધૌત (મૂં) = શુદ્ધ કરેલું.
 ઘન (૧, ૫૦) = અવાજ કરવો.
 ઘવાન્ત (નં) = અંધકાર.

ન

ન (અં) = નહિ.
 નલ (પું, નં) = નખ.
 નગ (પું) = પર્વત.
 નગરી (સ્ત્રીં) = પુરી.
 નત (મૂં) = નમેલું.
 નતિ (સ્ત્રીં) = પ્રણામ, નમન.
 નવ (પું) = નદી.
 નન્દ (૧, ૫૦) = ખુશી થવું.
 નન્દક (વિં) = (૧) આનન્દદાયક; (૨) સમૃદ્ધિજનક.
 નન્દન (પું) = પુત્ર.
 નન્દન (વિં) = આનન્દદાયક.
 નમસ્ (નં) = આકાશ.
 નમ (૧, ૫૦) = નમસ્કાર કરવો અથવા નીચું નમવું.
 નમસ્ (અં) = નમસ્કાર.
 નમિ (પું) = નમિનાથ, જૈનોના એકવીસમા તીર્થંકર.
 નમેષ (પું) = એક જાતનું ઝાડ.
 નમ્ર (વિં) = નમનશીલ.
 નય (પું) = (૧) યથાર્થ અભિપ્રાય-વિશેષ; (૨) નીતિ.
 નયન (નં) = નેત્ર.
 નર (પું) = મનુષ્ય.

નયન (વિં) = નવ.
 નવ (વિં) = નૂતન.
 નચ (૪, ૫૦) = નાચ થવો.
 નાકિન (પું) = દેવ.
 નાગ (પું) = નાગકુમાર.
 નાથ (પું) = સ્વામી.
 નાના (અં) = અનેક.
 નામિ (પું) = નામિ, સ્થપત્યદેવના પિતા.
 નામી (સ્ત્રીં) = નામિ, હુ'ટી.
 નાયક (વિં) = મુખ્ય.
 નારી (સ્ત્રીં) = સ્ત્રી.
 નાલીક (પું) = કમળ.
 નાલીક (નં) = કમળના સમૂહ.
 નાશ (પું) = નાશ, અન્ત.
 નાશિત (મૂં) = નાશ કરેલ.
 નિકાવ્ય (પું) = મૂલ.
 નિજ (વિં) = પોતાનું.
 નિત્ય (અં) = હંમેશાં.
 નિધિ (પું) = ભંડાર.
 નિમ (પું, નં) = પ્રભા.
 નિમ (વિં) = જેવું.
 નિર્ (અં) = અભાવવાચક અવ્યય.
 નિરન્તર (વિં) = અંતર રહિત.
 નિરસ્ત (મૂં) = ફર કરેલું.
 નિરુદ્ધ (મૂં) = અટકાવેલું.
 નિર્નાશિન (વિં) = નાશ કરનાર.
 નિર્નિદ્ર (વિં) = (૧) નિદ્રા વિનાનું; (૨) ખીલેલું.
 નિર્વાણ (નં) = નિર્વાણ, મોક્ષ.
 નિર્વૃત્તિ (સ્ત્રીં) = નિર્વાણ.
 નિપહ (પું) = સમૂહ, જથ્થો.
 નિસ્સાર (વિં) = નિઃસીમ, પાર વિનાનું.
 નીર (નં) = જલ.
 નીરાકાર (પું) = સમુદ્ર.
 નીલ (વિં) = કાળું.
 નીહાર (પું) = હિમ, ઘરક.

સુ (૨, ૫૦) = સ્તુતિ કરવી.
 સુદ્ (૬, ૫૦) = પ્રેરવું.
 સુતિ (સ્ત્રી) = (૧) સ્તુતિ; (૨) પ્રણામ.
 સુજ (મૂં) = પ્રેરિત.
 સૂ (૬, ૫૦) = સ્તુતિ કરવી.
 સૂત (વિં) = નવીન.
 સૂત (મૂં) = સ્તુતિ કરાયેલ.
 સૂતન (વિં) = નવીન.
 સૂતમ્ (અં) = ધરેખર.
 નૈમિ (પું) = નૈમિનાથ, જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર.

નૈગમ (પું) = સાત નથોમાંનો એક.
 નો (અં) = નહિ.
 નોવક (વિં) = પ્રેરક.
 નોવિન્ (વિં) = પ્રેરક, નાથ કરનાર.
 નૌ (સ્ત્રી) = વહોણ, હોઠી.

પ

પદ્ધ (પું, નં) = કાઠવ.
 પદ્ધિ (સ્ત્રી) = શ્રેણિ, હાર.
 પદ્ (૧, ૫૦) = પડવું.
 પતિ (પું) = અધિપતિ, સ્વામી.
 પત્ની (સ્ત્રી) = પોતાની સ્ત્રી.
 પત્ર (નં) = (૧) પાંદડું; (૨) વાહન.
 પતિન્ (પું) = માર્ગ.
 પદ્ (૪, આં; ૧૦, આં) = જવું.
 પદ્ (પું, નં) = (૧) સ્થાન; (૨) વાક્યનો એક ભાગ.
 પદાર્થ (પું) = વસ્તુ.
 પદ્મ (નં) = કમળ.
 પદ્મરાગ (નં) = લાલ મણિ, માણેક.
 પદ્મગ (પું) = સાપ.
 પર (પું) = યત્રુ.
 પર (વિં) = (૧) ઉત્તમ; (૨) અન્ય.
 પરતા (સ્ત્રી) = યરજતા.
 પરમ (પું) = પરમ, સિદ્ધાધિકારી પુત્ર.

પરમ (વિં) = શ્રેષ્ઠ.
 પરાગ (પું) = પુષ્પમાંની બારીક રજ.
 પરિ (અં) = લક્ષ્યવાચક અન્યથા.
 પરિકર (પું) = સમૂહ.
 પરિગત (મૂં) = (૧) પ્રખ્યાત; (૨) પરિવૃત.
 પરેત (પું) = પિથાય.
 પરેત (મૂં) = દૂર ગયેલ.
 પવિ (પું) = નજ.
 પાંશુ (પું) = રજ, રેણુ.
 પા (૨, ૫૦) = રક્ષણ કરવું.
 પાત (પું) = ચલન, પતન.
 પાતક (નં) = પાપ.
 પાતાલ (નં) = પાતાળ, અધોલોક.
 પાતુ (પું) = રક્ષક.
 પાત્રી (સ્ત્રી) = પાત્ર.
 પાદ (પું) = ચરણ, પગ.
 પાદપ (પું) = વૃક્ષ, ઝાડ.
 પાદમમી (વિં) = પદમપદ સંબંધી.
 પાપ (નં) = પાપ.
 પારિજાત (નં) = પારિજાતક, દિવ્ય વૃક્ષ.
 પારિન્દ્ર (પું) = અન્યગર.
 પાર્શ્વ (પું) = પાર્શ્વનાથ, જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
 પાર્શ્વ (પું, નં) = બાજુ.
 પાત્ (૧, ૩૦) = પાળવું.
 પાવન (વિં) = પવિત્ર.
 પાસ (પું) = દોરડું.
 પિદ્મલ (વિં) = કાળા અને પીળા વર્ણથી મિશ્રિત.
 વિપદ (પું) = સમૂહ.
 વિહિત (મૂં) = હાંકી દીધેલ.
 વીટી (સ્ત્રી) = આસન.
 પુત્ર (પું) = પુત્ર, છોકરા.
 પુરુષવત્તા (સ્ત્રી) = પુરુષવત્તા (વિદ્યા-દેવી)
 પૂજ (૧૦, ૩૦) = પૂજવું.

पूज्य (वि०)=पूज्य.
 पूत (वि०)=पवित्र.
 पृथु (वि०)=विशाल.
 पृथ्वी=(स्री०) भूमि.
 पृष्ठ (न०)=पीठ.
 पोत (पुं०)=नौका.
 प्ला (स्त्री०)=पटा.
 प्रकटित (वि०)=१५०८ अथेष्टुं, उघाडुं कदेष्टुं.
 प्रजा (स्त्री०)=लोक.
 प्रज्ञाति (स्त्री०)=प्रज्ञापित (विद्या-देवी).
 प्रणय (पुं०)=स्नेह.
 प्रणयिन् (पुं०)=स्नेही.
 प्रति (अ०)=सम्प्रतावाचक अव्यय.
 प्रतिष्ठति (स्त्री०)=उपद्रव.
 प्रथित (मू०)=प्रसिद्ध अथेष्ट.
 प्रमय (पुं०)=उत्पत्ति.
 प्रमा (स्त्री०)=तोत्र.
 प्रमिति (स्त्री०)=प्रभाष.
 प्रमोष (पुं०)=हर्ष.
 प्रयत्न (पुं०)=प्रयास, भवेत्तत्.
 प्रयत्नन (न०)=सिद्धान्त.
 प्रयर (वि०)=रोष.
 प्रयत्नम् (अ०)=अत्यंत.
 प्रसाद (पुं०)=अनुमति, कृपा.
 प्रा (१, १०)=सरत्तु.
 प्राय (वि०)=नमोजग.
 प्रिद (वि०)=वदत, छिद.
 प्रियङ्गु (पुं०)=स्नेह भवतुं आह.
 प्रीतिगत (पुं०)=स्नेह कदेष्टुं.
 प्रणय (पुं०)=प्रवास.

फ

फल (न०)=१५.
 फलक (न०)=(१) व्यापने; व्याप; (२) फल.

ब

बत (अ०)=विस्मय, शोक तथा संतोष दर्शक
 अव्यय.
 बन्ध (पुं०)=बंध, गांठ.
 बन्धन (न०)=जंजीर.
 बन्धु (पुं०)=भित्त.
 बल (न०)=सामर्थ्य, शक्ति.
 बल्ल (वि०)=धवल, सफेद.
 बल्लत् (अ०)=जगती, छठी.
 बलित् (वि०)=जगती, पराक्रमी.
 बाधन (न०)=पीडा.
 बाधा (स्त्री०)=पीडा.
 बाहु (पुं०)=हाथ.
 बाहु (१, १०)=बाहु.
 बाधि (पुं०)=सम्बन्ध, यथायं अद्धान.
 बाधिका (स्त्री०)=बाध देवारी.
 बल्लशान्ति (पुं०)=बल्लशान्ति (यक्ष).

म

मक्ति (स्त्री०)=भक्ति.
 मन्त्र (पुं०)=(१) चिकित्सा; (२) स्तम्भा.
 मन् (१, ३०)=भक्त.
 मन्त्रन (न०)=भक्त.
 मय (न०)=श्रीक.
 मरत (न०)=सरत (शेर).
 मर्तु (पुं०)=स्वाधी.
 मय (पुं०)=(१) उत्पत्ति; (२) संसार;
 (३) शिव.
 मयत् (न०)=आप.
 मय (वि०)=नविक, मोरो जना.
 मा (स्त्री०)=तोत्र.
 मा (१, १०)=प्रकाशतु.
 मात् (१०, ३०)=प्रकाशतु.
 मात् (वि०)=प्रकाशतु.
 मानु (पुं०)=मनु.

भार (पुं०) = (१) भार, बोझ; (२) सम्बन्ध.

भारती (स्त्री०) = वाणी.

भास्त्र (१, आ०) = प्रकाशपुं.

भास्त्र (स्त्री०) = प्रकाश.

भासित (वि०) = तेजस्वी.

भास्त्र (वि०) = (१) प्रकाशित; (२) धार.

भास्त्र (पुं०) = सूर्य.

भास्त्र (वि०) = तेजस्वी, प्रकाशित.

भिद् (७, उ०) = भेदपुं.

भिद् (वि०) = भेदना.

भिन्न (मू०) = भेदार्थे.

भी (स्त्री०) = भय.

भीति (स्त्री०) = भय.

भीम (वि०) = भयंकर.

भीषण (वि०) = भयंकर.

भुज् (७, उ०) = भोगपुं.

भू (स्त्री०) = पृथ्वी.

भू (१, प०) = यवुं.

भूति (स्त्री०) = धनपत्ति.

भूपति (पुं०) = राजा.

भूमि (स्त्री०) = पृथ्वी.

भूरि (वि०) = भृष्ट.

भूषण (न०) = अलंकार, धरैलुं.

भू (१, उ०) = धारण करतुं.

भूत (मू०) = धारण करतुं.

भूनाम् (म०) = अत्यन्त.

भूविम् (वि०) = भेदना.

भ्रम (१, प०; ४, प०) = अभयुं.

भ्रमर (पुं०) = भ्रमर.

भ्रान्त (वि०) = अभय भ्रान्त.

भ

भगवत् (पुं०) = भगवत्.

भगवत् (म०) = भगवत्.

भग (न०) = भगवत्, सिद्धांत.

भग (पुं०) = भगवत्.

भग (वि०) = भगवत्.

भतिमत् (वि०) = भुद्धिशाशी.

भक्त (वि०) = भक्तपुं.

भद (पुं०) = अलिमान, गर्व.

भवन (पुं०) = कामदेव.

भधुर (वि०) = भीष्मा.

भधुरस (पुं०) = पुष्पना रस.

भद्य (वि०) = वयलुं.

भनस् (न०) = भन, शित.

भनीपिन् (पुं०) = भुद्धिशाशी.

भनोमव (पुं०) = कामदेव.

भन्य (१, प०) = भयन करतुं, भयलुं.

भन्द (वि०) = भृष्ट, कामग.

भन्दार (पुं०) = पारिजातकतुं पुष्प.

भर (पुं०) = भृष्ट.

भर्त्य (पुं०) = भानव.

भल (पुं०) = भेद.

भलि (पुं०) = भट्टिनाथ, जैनाना जोगली.

सभा तीर्थकर.

भस्त्र (६, प०) = दुष्पुं. निमस्त्र = दुष्पुं.

भस्तक (न०) = टोय.

भद (पुं०) = (१) उत्सव; (२) सम्मान.

भदस्त्र (वि०) = भेद.

भदस्त्र (न०) = तेज.

भदाकाली (स्त्री०) = भदाकाली (विद्या-देवी).

भदामानदी (स्त्री०) = भदामानदी (विद्या-देवी).

भदित (वि०) = सत्कार पावेत.

भदित्म (पुं०) = भदित्म.

भान (पुं०) = (१) अलिमान, (२) जोग.

भान (न०) = (१) प्रभाव; (२) भाषणुं ते.

भानव (पुं०) = भानव.

भानवी (स्त्री०) = भानवी (विद्या-देवी).

भानग (न०) = भन, शित.

भानगी (स्त्री०) = भानगी (विद्या-देवी).

भाना (वि०) = भाना.

भार (पुं०) = (१) सम्बन्ध; (२) दत्त.

માર્ગ (પું) = રસ્તા.

માલા (સ્ત્રી) = માળા, શ્રેણિ.

માલિન્ (વિ) = માળાવાળું.

મિથસ્ (અ) = અરસ્પરસ.

મિલન (ન) = સંયોગ.

મુકુટ (ન) = મુગટ, તાજ.

મુકા (સ્ત્રી) = મોતી.

મુલ (ન) = મોખરો.

મુત્ર (૬, ૫૦) = છોડવું.

મુલ (સ્ત્રી) = હર્ષ, ખુશી.

મુદિત (ન) = હર્ષ.

મુદિત (મુ) = હર્ષિત.

મુદા (સ્ત્રી) = મુદ્રા.

મુનિસુવ્રત (પું) = મુનિસુવ્રત સ્વામી, જૈનોના
વીસમા તીર્થંકર.

મુસલ (ન) = મુસળું, સાંધેલું.

મુહ (૪, ૫૦) = મોહ પામવો.

મુહતા (સ્ત્રી) = મૂઠપણું.

મૂર્ધ્વ (પું) = મસ્તક.

મૃગમદ (પું) = કસ્તૂરી.

મૃતિ (સ્ત્રી) = મૃત્ય.

મૃદુ (વિ) = કોમળ.

મેષ (પું) = વાહન.

મેષકિત (વિ) = કાળું જનાવેલ.

મેહુર (વિ) = અતિશય સ્તિગ્ધ.

મેઘ (પું) = મેઢું (પર્વત.).

મોલ (પું) = હર્ષ.

મોદિત (મુ) = હર્ષ પમાડેલું.

મોહ (પું) = મોહ.

મોહિત (મુ) = મોહ પમાડેલું.

ય

યક્ષ (પું) = યક્ષ.

યદ (૧, આ) = પ્રયત્ન કરવો.

યતિ (પું) = મુનિ.

યત્ર (અ) = ત્યાં.

યદ્ (સ) = જે.

યદ્વીય (વિ) = જેવું.

યદ્ (પું) = યાદવ.

યમ (૧, ૫૦) = નિયમમાં રાખવો.

યમ (પું) = (૧) યમ; (૨) યોગના આઠ અંગો
પૈકી એક.

યમિત (વિ) = નિયમમાં રાખેલું, વશ કરેલું.

યયુ (પું) = યોડો.

યશસ્ (ન) = કીર્તિ.

યાત્ર (૧, ૩૦) = ભાંગવું.

યાન (ન) = (૧) ગતિ; (૨) વાહન.

યામ (પું) = નત.

યુગ (ન) = યુગલ, જોડું.

યુષ્ (સ્ત્રી) = લડાઈ.

યુષ્મદ (સ) = દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ.

યોગ (પું) = (૧) યોગ; (૨) વ્યાપાર; (૩)
સંબંધ.

યોગિન્ (પું) = યોગી, મુનિ.

યોધ (પું) = લડવૈયો.

યોપિદ (સ્ત્રી) = ઝી.

ર

રક્ષ (૧, ૫૦) = રક્ષણ કરવું.

રક્ષત (ન) = રક્ષક.

રક્ષ્ (૧, ૫૦) = ચાલવું.

રક્ષ (૧૦, ૫૦) = રચવું.

રક્ષત્ (ન) = રજ.

રક્ષ્ (૧, ૩૦) = (૧) રંગવું. (૨) રાગી થવું.

રણ (પું, ન) = લડાઈ.

રત (ન) = મૈથુન.

રત (વિ) = આસક્ત.

રતિ (સ્ત્રી) = કામદેવની પત્ની, પ્રીતિ.

રતીશ (પું) = કામદેવ.

રત્ન (ન) = રત્ન.

રદ (૧, ૩૦) = ચીરવું.

રદ (પું) = દાંત.

रमस (पुं०)=(१) वेग; (२) हर्ष.
 रम् (१, आ०)=रमं.
 रमा (स्त्री०)=लक्ष्मी (देवी).
 रम्भा (स्त्री०)=केशी.
 रव (पुं०)=अवध.
 रवि (पुं०)=सूर्य.
 रश्मि (पुं०)=किरण.
 रस (पु०)=रस.
 रसा (स्त्री०)=पृथ्वी.
 रसित (न०)=स्वनि.
 रसित (वि०)=शब्दवाणा.
 रहस्य (न०)=रहस्य, गुप्त तात्पर्य.
 रहित (वि०)=विनाश.
 रा (२, प०)=आपः.
 राग (पु०)=(१) दोष, (२) रताश.
 राज (१, आ०)=प्रकाशः. विराज=प्रकाशयुं.
 राजक (न०)=राजयोगो सञ्चय.
 राजन् (पुं०)=राज.
 राजि (स्त्री०)=पक्षि, हार.
 राजित (भू०)=शोभेत्.
 राजिन् (वि०)=सुशोभित.
 राजी (स्त्री०)=श्रेष्ठि.
 राजीमती (स्त्री०)=राजमती, उग्रसेन
 राजनी पुत्री.
 राजीव (न०)=रमण.
 राज्य (न०)=राज्य.
 राम (वि०)=रमणीय, मनोहर.
 रिपु (पुं०)=दुश्मन.
 रीण (वि०)=भरतुं.
 रच (स्त्री०)=कवि.
 (१, आ०)=(१) प्रकाशयुं, (२) आहवुं.
 रचि (स्त्री०)=तेज.
 रचिर (वि०)=मनोहर.
 रञ् (स्त्री०)=रोग.

रट (१, प०)=उगवुं.
 रूप (न०)=रूप.
 रोचिस् (न०)=प्रकाश.
 रोहित (न०)=रुदन.
 रोधिका (स्त्री०)=रोधनारी.
 रोहिणी (स्त्री०)=रोहिणी (विधा-देवी).

ल

लक्ष (न०)=लाभ.
 लक्ष्मी (स्त्री०)=वैभव.
 लघ (१, आ०)=लाभयुं.
 लघुता=लघुपणं.
 लघ्न (न०)=उदलंघन, अटकायत.
 लता (स्त्री०)=पेदा.
 लतिका (स्त्री०)=क्षण.
 लप् (१, प०)=गालयुं.
 लपित (पु०)=गालना.
 लभ (१, आ०)=भोगयुं.
 लम् (१, आ०)=लटकयुं आलम्भ=आश्रय देवो.
 लय (पुं०)=(१) ऐक्यता, (२) स्थान.
 लप (१, उ०)=आहवुं समिलयुं=आहवुं.
 लस् (१, प०)=शोभयुं. उल्लस=शोभयुं.
 पर्यल्लस=शोभयुं.
 ला (२, प०)=अहवुं करुं.
 लाट (१, प०)=चिन्ह करुं.
 लाप (पु०)=परस्पर प्रीतिथी गालयुं ते.
 लाम (पुं०)=लाभ, क्षयदो.
 लालम (वि०)=आतुर.
 ली (४, प०)=वणयुं.
 लीन (म०)=आसक्त.
 लीला (स्त्री०)=विलास.
 लुम्बि (वि०)=भुजभावाणी.
 लुद (६, प०)=आपोटयुं.
 लोक (पुं०)=विश्वो लोक विभाग.
 लोप (पुं०)=आश.

વ

વક્ત્ર (નં) = મુખ.
 વચસ્ (નં) = વચન.
 વજ્ર (પું, નં) = વજ્ર.
 વજ્રચક્ષુલા (સ્ત્રી) = વજ્રચક્ષુલા (વિદ્યા-
 દેવી).
 વજ્રાદિકુશી (સ્ત્રી) = વજ્રાદિકુશી (વિદ્યા-
 દેવી).
 વટ (પું) = વટ.
 વાસલ (વિં) = વાસલથી સુકત.
 વવન (નં) = મુખ.
 વધ (પું) = હૃદય, નાશ.
 વધૂ (સ્ત્રી) = (૧) સ્ત્રી; (૨) પત્ની.
 વન (નં) = (૧) વન; (૨) જલ.
 વન્દ (૧, આં) = સ્તુતિ કરવી.
 વપુસ્ (નં) = હૃદય.
 વર (વિં) = શ્રેષ્ઠ.
 વરહ (વિં) = ચાહોડો પદાર્થ આપનાર.
 વર્ણ (પું) = રંગ.
 વર્ચ (વિં) = ઉત્તમ.
 વલય (નં) = વર્તુલ.
 વદા (પું નં) = તાલેદારી.
 વસ્ (૧, પં) = રહેલું.
 વસતિ (સ્ત્રી) = નિવાસ.
 વસુ (નં) = (૧) સુવર્ણ; (૨) ધન.
 વસુતર (પું) = વસુતર, સિદ્ધાધિકાનો પુત્ર.
 વસુધા (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 વસ્તુ (નં) = એક જાતનો છંદ.
 વહ (૧, પં) = વહન કરવું.
 વા (અં) = અને; (૨) જાણે છે.
 વાચ (સ્ત્રી) = વાદી.
 વાગી (સ્ત્રી) = વાદી.
 વાદ (પું) = વચન.
 વાદિત્વ (વિં) = વાદી.
 વાર (પું) = દગલો.

વારણ (પું) = હાથી.
 વારિ (નં) = જળ.
 વારિજ (નં) = કમળ.
 વાલ (પું) = કેશ.
 વાસ (પું) = નિવાસ, રહેઠાણ.
 વાસપૂજ્ય (પું) = વાસુપૂજ્ય (સ્વામી),
 જૈનોના બારમા તીર્થંકર.
 વાહ (પું) = ઘોડો.
 વિ (અં) = વિયોગવાચક અવ્યય.
 વિકટ (વિં) = કિલ્લ; (૨) વિસ્તૃત.
 વિકીર્ણ (મૂં) = ઉઘડેલું.
 વિકૃત (મૂં) = વિકાર ખામેલું.
 વિચિત્ર (વિં) = વિચિત્ર.
 વિદગ્ધ (૧૦, ૩૦) = તિરસ્કાર કરવો.
 વિતત (મૂં) = ફેલાયેલું.
 વિતીર્ણ (મૂં) = દાન આપેલું.
 વિદ (૬, પં) = મેળવવું.
 વિવારણ (નં) = ચીરવું તે.
 વિચુદ્ધ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 વિદ્વસ્ (પું) = પદ્ધત.
 વિદ્વિષ્ (પું) = દુશ્મન.
 વિષુ (પું) = ચન્દ્ર.
 વિષુત (મૂં) = કેપેલું.
 વિનતા (સ્ત્રી) = ગરુડની માતા, કાશ્યપની
 પત્ની.
 વિપક્ષ (પું) = સામે પક્ષ.
 વિપદ્ (સ્ત્રી) = કંઈ, આકૃત.
 વિવોધન (નં) = વિકાસ.
 વિમવ (પું) = સંપત્તિ.
 વિમા (સ્ત્રી) = પ્રણા.
 વિમ્રમ (પું) = હાવ-સાવ.
 વિમલ (પું) = વિમલનાથ, જૈનોના પંદરમા
 તીર્થંકર.
 વિમલ (વિં) = નિર્મલ.
 વિશ્વ (૬, પં) = પ્રવેશ કરવો.

વિશદ (વિં)=(૧) સફેદ, (૨) નિર્મળ.

વિશિષ્ઠ (પું)=ખાણુ.

વિશ્વ (નં)=પ્રજ્ઞાપુરૂ.

વિશ્વાસ (પું)=ભરોસો.

વિષ (નં)=ઝેર.

વિષમૃત (પું)=સાપ.

વિષમ (વિં)=ભયંકર.

વિસર (પું)=સમૂહ.

વિસારિત્ (વિં)=પ્રસરતું, ફેલાતું.

વિસ્તારિત્ (વિં)=વિશાળ.

વિહાયસ્ (નં)=આકાશ.

વીથી (સ્ત્રીં)=માર્ગ.

વીર (પું)=વીર પ્રભુ, જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.

વૃજિન (નં)=પાપ.

વૃત્તિ (સ્ત્રીં)=વળણુ.

વૃન્દ (નં)=સમૂહ.

વૃષ (વિં)=ઉત્તમ.

વેણુ (પું)=વાંસળી.

વૈર (નં)=દુશ્મનાવટ.

વૈરિત્ (પું)=દુશ્મન.

વ્યયા (સ્ત્રીં)=પીડા.

વ્યામ (પું)=વાધ.

વ્યાધિ (પું)=રોગ.

વ્યાલ (પું)=(૧) પાપ, (૨) દુષ્ટ હાથી.

વ્યાલમ્ (મૂં)=(૧) આરૂઢ ચરેલ, (૨) હણુનાર.

વ્યૂલ (પું)=સમૂહ.

યમ્ (૧, ૩૦)=૪ પું. પ્રવચ્ન=ટીકા લેવી.

ચ

ચા (નં)=ચુખ.

ચાનુનિ (પું)=પશુ.

ચાં (સ્ત્રીં)=એક જાતનું આયુધ.

ચા (પું, નં)=ચાખ.

ચા (નં)=ચો પાંખડીવાળું કમળ, ચેવતી.

ચાપ (પું)=દુશ્મન.

ચમ્ (૪, ૫૦)=શાંત ચપું.

ચમ (પું)=ઉપશમ.

ચમની (સ્ત્રીં)=શાંત કરનારી.

ચમિત (વિં)=શાંત.

ચમિત્ (વિં)=ઉપશમધારી.

ચમ્મવ (પું)=શ'ભવનાથ, જૈનોના તૃતીય તીર્થંકર.

ચાર (પું)=ખાણુ.

ચર્મન્ (નં)=ચુખ.

ચશધર (પું)=ચન્દ્ર.

ચસ્ત (મૂં)=વખાણેલું.

ચસ્ય (વિં)=પ્રચ'સા-પાત્ર.

ચાન્તિ (પું)=શાન્તિનાથ, જૈનોના સોળમા તીર્થંકર.

ચાન્તિ (સ્ત્રીં)=(૧) શાન્તિ, (૨) મોક્ષ, (૩) શાન્તિ (દેવી).

ચાસ્તુ (પું)=શિક્ષા આપનાર.

ચાસ્તિન્ (પું)=શાસ્ત્રી.

ચિત્ (વિં)=તીક્ષ્ણ.

ચિરસ્ (નં)=મસ્તક.

ચિરોરુહ (નં)=વાળ.

ચિય (નં)=મોક્ષ.

ચીત (વિં)=શીતળ.

ચીતલ (પું)=શીતળનાથ, જૈનોના ઠશમા તીર્થંકર.

ચીતાંશુ (પું)=ચન્દ્ર.

ચુમ (વિં)=ચુલ

ચુમ્મ (વિં)=પ્રકાશિત.

ચદ્મલ (પું, નં)=સાંકળ.

ચોક (પું)=દિલગીરી.

ચોમા (સ્ત્રીં)=ચોભા, પ્રભા.

ચ્યામ (વિં)=ક્ષાણ.

ચયણ (નં)=કાન.

ચાન્તિ (સ્ત્રીં)=ચાક.

ચિ (૧, ૫૦)=આધ્ય લેવો. આધિ=આધ્ય લેવો.

श्री (स्त्री०)=भानार्थवाचक शब्द; (२) लक्ष्मी.
 श्रीप्रभव (पुं०)=श्रीभदेव.
 श्रुतदेवता (स्त्री०)=विधानी अधिष्ठात्रिका
 देवी, सरस्वती.
 श्रेणी (स्त्री०)=पंक्ति.
 श्रेयांस (पुं०)=श्रेयांसनाथ, ज्योतिना अग्या-
 रमा तीर्थकर.
 श्वेत (वि०)=शैलुं.

स

संयत (वि०)=संयमी, साधु.
 संसृ (स्त्री०)=सखा.
 संसार (पुं०)=संसार.
 संवृति (स्त्री०)=संभृष्ट.
 सकल (वि०)=(१) सम्भस्त; (२) दोष-युक्त.
 सकृत् (अ०)=एक बार.
 सङ्कट (वि०)=धीय धयेष्टुं.
 सङ्कल्पा (स्त्री०)=संज्ञा.
 सङ्ग (पुं०)=सोपत.
 सङ्गत (वि०)=युक्तिथी सिद्ध, अंशयेसतुं.
 सङ्गम (पुं०)=(१) संगम नामनो वैमानिक
 देव; (२) सोपत.
 सङ्गमन (न०)=संगति.
 सज्जन (पुं०)=साधु पुत्रप.
 सञ्चार (पुं०)=अवेश.
 सङ् (१, प०)=संगति करवी.
 सटा (स्त्री०)=सिंहनी याज.
 सत् (पुं०)=सत्जन.
 सत् (वि०)=(१) लोको; (२) विद्यमान, हैयात.
 सततम् (अ०)=हमेशां.
 सत्य (न०)=असत्पत्तुं.
 सद् (१, प०)=नाश यवो.
 सदस्र (स्त्री०)=सखा.
 सदृण (पुं०)=सदृशुषु.
 सदा (अ०)=हमेशां.
 सदस्र (अ०)=एकदम.

सन्तमस (न०)=गाढ अधकार.
 सन्तानक (पुं०)=संतानक, एक जातनुं कल्प-वृक्ष.
 सन्न (पुं०)=जेट थाभेद.
 सपत्न (पुं०)=दुश्मन.
 सपदि (अ०)=एकदम.
 सप्ता (स्त्री०)=सप्ता.
 सम (वि०)=समान.
 समन्ततस्त्र (अ०)=सर्व दिशाभां.
 समर (पुं०)=संग्राम, युद्ध.
 समवसरण (न०)=धर्म-देशानां स्थल.
 समान (वि०)=समान.
 समीर (पुं०)=पवन, वा.
 समीहित (व०)=भनोवांछित.
 समुदित (पुं०)=सारी सीते उदय थाभेष्टुं.
 सम्पद् (स्त्री०)=संपत्ति.
 सम्यक् (वि०)=यथार्थ.
 सरल (वि०)=सरल, कुटिलताथी रहित.
 सति (स्त्री०)=नदी.
 सहित (वि०)=साथेजुं.
 सर्वतस्त्र (अ०)=अधी तरङ्ग.
 सह (वि०)=हद.
 सह (अ०)=सहित.
 साक्षात् (अ०)=अत्यक्ष, इन्द्र.
 साधक (पुं०)=साधनार.
 सान्ध्य (वि०)=संध्या समयजुं.
 सामन् (न०)=मीठां वाक्य विगेश्ठी सान्त्वन
 करुं ते.
 सामज (पुं०)=कुंकर, हाथी.
 सार (पुं०)=जल.
 „ (वि०)=उत्तरम.
 साल (पुं०)=अद.
 सिंह (पुं०)=सिंह.
 सित (वि०)=रवेत.
 सिद्धान्त (पुं०)=सिद्धान्त.
 सिद्धार्य (पुं०)=सिद्धार्य (राज), भडावीर
 भजुना पिता.

सु (अ०) = सुन्दरतावाचक अव्यय,
 सुख (न०) = सुख.
 सुतराम् (अ०) = अत्यन्त.
 सुधा (स्त्री०) = (१) अमृत, (२) शूनो.
 सुपार्श्व (पुं०) = सुपार्श्वनाथ, जैनोना सातमा
 तीर्थंकर.
 सुमति (पुं०) = सुमतिनाथ, जैनोना पांचमा
 तीर्थंकर.
 सुमनस (पुं०) = (१) देव; (२) पण्डित.
 ,, (स्त्री० न०) = पुष्प.
 ,, (वि०) = सारा सनवाणुं.
 सुर (पुं०) = देव.
 सुरभि (स्त्री०) = गाय.
 सुरभि (वि०) = सुवासित.
 सुविधि (पुं०) = सुविधिनाथ, जैनोना नवमा
 तीर्थंकर.
 सेतु (पुं०) = पुल.
 सेतुमी (स्त्री०) = भैंस.
 सेव (१, आ०) = सेवा करवी. आसेव = अत्यंत
 सेवा करवी.
 सौरभ (न०) = सुभ.
 स्तु (२, उ०) = स्तुति करवी.
 स्तुत (पुं०) = स्तुति.
 स्त्री (स्त्री०) = नारी.
 स्था (१, प०) = स्तेयुं. अधिस्था = अधिष्ठान
 करवुं.
 स्ता (२, प०) = स्तन करवुं.
 स्तम्भ (वि०) = स्तम्भ.
 स्तर (१, प०) = अलङ्कृत.
 स्तुट (वि०) = स्तुत.
 स्म (अ०) = स्मृतिवाचक अव्यय.
 स्मर (पुं०) = स्मरण.
 स्मर (१, प०) = स्मरण.
 स्मर (१, प०) = स्मरण.
 स्मर (१, प०) = स्मरण.

सञ्ज (स्त्री०) = भाषा.

स्व (वि०) = पोतानुं.

ह

हति (स्त्री०) = नाथ.

हन् (२, प०) = भारी नाभुं. अवहन् = भारी
 नाभुं.

हर (वि०) = हरनार.

हरण (न०) = हरणुं ते.

हरि (पुं०) = धन.

हरित (स्त्री०) = दिशा.

हस (पुं०) = हस्य.

हस्त (पुं०) = हाथ.

हा (२, प०) = त्यागुं. विहा = त्याग करवो.

हान (न०) = त्याग.

हानि (स्त्री०) = नुकसान.

हार (पुं०) = हार.

हारिन् (वि०) = (१) भनोहर; (२) पकडनार.

हास (पुं०) = विहास; (२) हस्य.

हि (अ०) = निश्चयार्थक अव्यय.

हित (न०) = कल्याण.

हित (वि०) = कल्याणकारी.

हिम (वि०) = शीतल, दाह.

हीन (वि०) = रहित.

हुत (न०) = भजिदान.

हुताद् (पुं०) = अभि.

हुव (वि०) = हरनार.

हुव (न०) = हुव.

हुव (न०) = भनोकर.

हुव (वि०) = भनोकर.

ह (अ०) = निश्चयार्थक अव्यय.

हव (पुं०) = हाव.

हम (न०) = मे.

हम (न०) = मे.

स्तुतिचतुर्विंशतिकापद्यानां मातृकावर्णक्रमेणानुक्रमणी

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्
अ (१)

८० अधिगतगोधिका कनकरुक् तव मौयुंचिता
४९ अयापदमलं घनं शमितमानमानो हितं
१५ असुमतां वृत्तिजात्यहिताय यो

आ (१)

१० आश्रयतु तय प्रणतं

क (४)

८७ कुर्वाणाऽणुपदार्थवर्दानवशाद् भास्वत्प्रभाया-
४१ कुसुमधनुषा यस्माद्वन्यं न मोहयशं व्यधुः
२५ कृतमति कृतयाव यो जन्तुजातं निरस्त-
६० काकिस्या यः क्रियाच्छक्ति-

ग (१)

२४ गान्धारि ! यन्नमुसले जयतः समीर-

घ (१)

४० घनरुचिर्जयताद् अवि मानवी

च (१)

८५ चिक्षेपोर्जितरानकं रणमुखे यो लक्षसंख्यं

ज (१२)

११ जयति कल्पितकल्पतरुधर्मं
३७ जयति शीतलवीर्यकृतः सदा
८३ जलव्यालव्याघ्रज्वलनगजकर्गधनधनुषो
७४ जयाद् गतं जगदवतो सपुर्ण्यया-
१४ जिनवरा ! प्रयतध्वमितामया
७७ जिनमुनिमुपगतः समवताञ्जनतावनतः
११ जिनराज्या रचितं स्ताद्
४९ जिनवरततिर्जीवालीनामकारणवत्सला-
३५ जिनेन्द्र ! भद्रोः प्रसन्नं गभीरा-
५८ जीयाजिनीयो घ्यान्तान्तं
३० जीयाद् राजी जनितजननजयानिहानिजिना-
६३ जेनेन्द्र मतमातनोतु सततं सम्यग्दशां सद्गुण

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्
त (७)

५ तमजितमभिनीमि यो विराजद्-
३३ तवामिदृच्छिं सुविधिर्विधेयात्
२९ तुभ्यं चन्द्रप्रभ ! जिन ! नमस्तामसोज्ज्वलि-
६२ ते जीयासुरविद्विषो जिनवृषा मालो वृभान्
२ ते व' पान्तु जिनोत्तमाः क्षतरुजो नाभिक्षि-
७९ त्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त ! भयाद् विदुषो-
१३ त्वमशुभान्यभिन्दन् ! नन्विता-

द (५)

६४ वृष्टच्छन्नकमण्डलुनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिः
२८ वधति ! रविस्वपत्वं रतनाभास्तभास्वद
३६ दिश्यात् तवाशु ज्वलनायुधाऽरूप-
२७ दिशदुपशमसौख्यं संयतानां सदैवो-
७६ द्विपं गतो हृदि रमतां दमश्रिया

ध (१)

४४ धृतपाविकलाक्षालीघण्टेः करैः कृतबोधित-

न (७)

८९ नखांशुश्रेणीभिः कापोशितनमलाकिमुकुटः
२० नगदामानयदा माम्
९३ नमदमरशिरोरुहस्तसामोदनिर्दमन्दार-
५७ नमः श्रीधर्म ! निष्कर्मा-
४७ नित्यं हेतुपपत्तिप्रतिहतकुमतप्रोद्धतध्वान्त-
९ निर्मिजशत्रुमदमय !
७३ नुदंस्तनुं प्रवितनु माह्विनाथ ! मे

प (१०)

१५ परमततिमिरोप्रमानुप्रभा भूरिमद्वैर्गमीरा भृशं
५५ परमतापदमानसजन्मनः
२१ पादद्वयो दलितपद्मदुः प्रमोदम्
४५ पूज्य ! श्रीवासुपूज्यावृजिन ! जिनपते ! नूतना-
४६ पूतो यत्पादपांशुः शिरसि सुरततेयारच्छृण-
६८ प्रचलदचिररोचिश्चारुगानि ! समुद्यत्-
७८ प्रणमत तं जिनव्रजमपारविचारिरजो-

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

५१ प्रमाजि तनुतामलं परमचापलाङ्गोरोहिणी
 ७ प्रवितर वसति त्रिलोकवन्द्यो !
 ८६ पात्राजीजितराजका रज इव ज्यायोऽपि
 म (५)

४३ भवजलनिधिभ्राम्यजन्तुव्रजायतपोत । हे
 ६५ भवतु मम मनः श्रीकुन्धुनाथाय तस्मै
 १ भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मा-
 ५१ भारति । द्वाय जिनैन्द्राणां
 ७१ भीममहामवाधिभवभीतिविभेदि परास्त-
 म (४)

११ मतिमति जिनराजि नरा-
 १७ मदमदनरहित । नररहित !
 ५४ मम रतामरसेवित । ते क्षण-
 ८९ मालामालानवाहुर्वधदधधवरं यामुदारा
 य (३)

१४ या जन्तुजाताय हितानि राजी
 ७१ याऽत्र विचित्रवर्णधिनतात्मजपुष्टमधिप्रिता
 ९१ याता या तारतेजाः सवसि सवसिभृत्काल-
 र (४)

४८ रक्षःशुभ्रपद्माविप्रतिहतिशमनी घाटितश्वेत-
 ५६ रसितमुच्यतुरं गमनाय क
 ६१ राजन्या नयपद्मरागकचिरे पावैर्जिनाष्टापदा-
 ९० राजी राजीययद्वा तरलतरलसत्केतुरङ्ग-
 व (६)

११ यमाङ्गस्यङ्गशङ्खलिङ्गभूत । त्वं विधत्स्य
 ९१ ध्यमुपध्यायतिलक्ष्मीमिह क्षणमिव यः

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

१६ व्रजतु जिनततिः सा गोचरं चित्तवृत्तेः
 १८ विधुतारा । विधुताराः !
 ८४ विपक्षव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा-
 १६ विशिखशङ्खजुपा धनुपाऽस्त सत्-
 श (४)

१ शान्तिवस्तनुतान्मियोऽनुगमनाद् यन्नेगमाधै-
 ४ शीतांशुत्विवि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूली-
 ११ शृङ्खलभूत कनकनिभा
 २३ शान्तिच्छिदं जिनवरागममाश्रयार्थम्
 स (१६)

६६ सकलजिनपतिभ्यः पावनेभ्यो नमः सन्-
 ५३ सकलधौतसहासनमेरवः
 ९१ सद्योऽसद्योगभिद्भागमलगमलया जिनराजी-
 ५० सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरवाः
 ५१ सदा यतिगुरोरहो ! नमत मानवैरश्रितं
 ९४ समवसरणमत्र यस्याः स्फुरत्केतुघफानका-
 ९६ सरमसनतनाकिनारीजनोरोजपीडीलुठत्तार
 ७१ स सम्पदं विशतु जिनोत्तमागमः-
 ६ स्तुत जिननियतु तमर्तितता-
 ७० स्तौति समन्तत स्म समवसरणभूमौ यं
 ८१ स्फुरद्विद्युत्कान्ते । प्रविकिर पितन्यन्ति सततं
 १८ स्मर जिनान् परिनुत्तजरा रजो-
 ६७ स्मरत विगतमुद्रे जिनचन्द्रे चक्रासत्-
 ११ सा मे मति धितनुताजिनपातिरस्त-
 ८ सितशङ्खनिगताऽऽशु मानसीदा
 ११ सिद्धान्तः स्तादहितप्रत्येऽग्रापयद् यं
 ह (१)

८८ हस्तालम्बितधूलिम्बिलतिका यस्या जगः

परिशिष्टम् ।

काशीजयात्रातन्त्रायाचार्यन्यायविशारदपदमहोपाध्याय—

श्रीमद्यशोविजयविहिता

॥ ऐन्द्रस्तुतयः ॥

१ ऋषभजिनस्तुतयः

ऐन्द्रग्रोतनतो यथार्थवचनः प्रवृत्तदोषो जगत्

संयोगीर्तेमहोदयः शंभुवतां राज्योधिकाराजितः ।

आद्यस्तीर्थकृतां कैरोत्विह गुणैरेर्णादर्थन्नाभिभूः

संघो गीर्तेमहोदयः शंभुवतां राज्योधिकाराजितः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१२, ७)

उद्धृतानतिरोधबोधकलितत्रैलोक्यभावव्रजा—

स्तीर्थशस्तरसां महोदितभयाऽकान्ताः सदांशापदम् ।

पुण्येन्तु स्मरनिर्जयमस्मरमौढमैतापमया—

स्तीर्थे शस्तरसा महोदितभयाः कान्ताः सदांशापदम् ॥ २ ॥—शार्दूल०

‘जेनेन्द्र’ स्मरतां गतिर्विस्तरनयं निर्माय मिथ्यादृष्ट्यां

सङ्गन्त्यागममङ्गमानसहितं हृद्यप्रभावि भुंतेम् ।

मिथ्यात्वं हरदूजितं शुचिकैयं पूर्णं पदानां मिथैः

सङ्गन्त्या गममङ्गमानसहितं हृद्यप्रभा ! विश्रुतेम् ॥ ३ ॥—शार्दूल०

‘जेनेन्द्र’ जाल्यं हरते स्मृताऽपि भगवत्यम्भोरुहे विस्फुरत—

सौभाग्या श्रयतां हितो निर्देयती पुण्यप्रभाविक्रमौ ।

वैदेवी वित्तनोतु वोर्जिनमत्तं प्रोह्लासयेन्ती सदांश—

सौ भाग्याऽश्रयतां हितानि दधती पुण्यप्रभावि क्रमौ ॥ ४ ॥—शार्दूल०

+ + + + +

† मसौ उहो लो गः शार्दूलविक्रीडितं छेः (कलिआलमवतंश्रीह्रिमचन्द्रसुप्रकृतश्रीलुन्वोऽनुदासने) ।

* ‘ताप्रतिरोध’ इति ख-पाठः ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनितातिरपि ५० न सय(शीर्ण)मोहो

शमजितमौरमदं भवन्दिताऽऽपत् ।

भेज तामिहं जयन्तमाप्तुमीशं

शमनित्तमार्गमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—पुष्पिताया

हरं रुचिरं ! ददंजिनौघं ! तं^{१३} द्राक्^{१६}

परमतमोर्हर ! 'यं भयानि दानम् ।

नियतेषु पगता भवे लभन्ते

परमैतमोहरयं भैया निर्दानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०

नयगैहनमतिस्फुटा^३नुयोगं

जिनमत्मुच्यतमानसा ! ध्रुत्वारम् ।

जननर्भयजिहासया निरस्ता-

जि नेमत मुद्यतमानसांधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०

पँविमपि दधंतीह मँनसीन्द्रै-

महितमदम्भैवतां महाधिकारम् ।

दलेयंतु निर्वेदे सुराङ्गनाने-

महितैर्मदं भवतां महार्थिकैरम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

✦ ✦ ✦ ✦ ✦

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भवं ! मुखं ददत त्वं

भाविनि भावास्वास्वोरण ! विभेम् ।

वासवमपूढेमद्विताऽ—

भैत्रिनिमाज्ज्योत्स्वरेवाऽरणं । त्रिभेम् ॥ १ ॥

—इस्कन्धात् (आर्यागीनीत्यपरनामात्)

यद्धर्मः ॐ भविनां

सन्ततमुदितोदितोऽदितोदार्करः ।

सं जयतु सार्वभौगः शुचि-

सन्ततमुदितोऽदितोदितोऽदार्करः ॥ २ ॥—स्कन्धकम्

जैनी गीः १० सौ जयताव

नं यथा श्रमितामिता मितक्षरक्या ।

किं सन्तः सैमवतरन्-

नयया श्रमिताऽमिताऽमिताक्षरक्या ॥ ३ ॥—स्कन्धकम्

दलेयतु काञ्चनकान्ति-

र्जनतामहिता हितौ हि तारागमदा ।

इह वज्रशृङ्खला दु-

र्जनतामहिताऽऽहिताऽहिताऽगमदा ॥ ४ ॥—स्कन्धकम्

+ + + + +

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

तैमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-

कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।

अहतधैर्य ! शुणैर्जयं रोजितः

कृतसभाजन ! सार्धसहारिभिः ॥ १ ॥—*द्रुतविलम्बितम्

भगवतां जननेस्य जयमिहा-

डंशु भवतां तनुतां परमुत्करः ।

त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः

शुभवतां तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—द्रुत०

त्रिदिवमिच्छति यश्चतुरः स्फुरत्-

सुरससमूहमयं मत्तमर्हताम् ।

स्मरन्तु चारु दैदत् पदमुच्चैः

सुरससमूहमयं मत्तमर्हताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

घृतसकाण्डघृतुर्वर्तु तेजसा
 नै रहितो सदैया रुचिराजिता ।
 मदहितानि परैरिह^३ रोहिणी
 नैरहिता सदैया रुचिराजिता ॥ ४ ॥—दुत०

+ + + + +

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

नैय नमदमैरसदमरस—
 सुमतिं सुमतिं सदसदैरमुदारमुदा ।
 जनिताज्जनितापदपद—
 विभवं विभवं § नरकान्तं नैर ! कान्तैम् ॥ १ ॥—स्वल्पकम्
 भवभवभयैदाऽभयदा—
 बली बलीयोदयोदेयाऽभोयापा ।
 दैधादध्याऽभितमित —
 शमा शमादिष्टदिष्टवीजाऽबीजा ॥ २ ॥—स्वल्पकम्
 दमदमसुगमं सुगमं
 सदी सदानन्दनं दयाविद्याविद् ! ।
 परमपरमस्मैर ! स्मैर
 महामहा धीरधीर ! संपयं समयेम् ॥ ३ ॥—स्वल्पकम्
 कौली कौलीरसरस—
 भावोभावाय नयेनसुखदाऽसुखेदा ।
 महिमहितेनुता तेनुता—
 दिताऽदिताऽर्मानमानरुच्या रुच्या ॥ ४ ॥—स्वल्पकम्

+ + + + +

६ श्रीपद्मप्रमस्तुतयः

पद्मेप्रमेश ! तैर यस्यै रुचिर्मते सद्—
 विभासमानसदयौपर ! भौति सैस्य ।
 भौतैःपैद किमु पचेलिमपुष्पैसम्पद्
 विभासमान ! सैदयाऽपरै भाचितैरैष ॥ १ ॥—पद्मस्तनिकय

मूर्तिः शर्मस्य दधेती किंयु यां पट्टनि
 पुण्यानि काचन सभौसु रराज नैव्या ।
 सी स्तुर्येता भगवतां विवेतिः स्वर्भक्त्या
 पुण्याऽनिकाचन । सभासुरराजनव्या ॥ २ ॥—वसन्त०
 लिप्सुः पदं परिगतेर्विनेयेन जेनी
 वाचयमेः सततमर्चतु रोचितायाम् ।
 रैयाद्वादमुद्रितकुतीर्यनयावतारां
 यौचं यमेः सततमर्चतु रोचितायाम् ॥ ३ ॥—वसन्त०
 साहीर्यषत्र कुंरुपे शिवसाधने यां-
 ऽप्यता मुंदा रसमयस्य निरन्तराये ।
 गान्धारि ! वज्रमुसले जगतीं तैवास्वीः
 पातामुदारसमयस्य निरन्तराये ॥ ४ ॥—वसन्त०

+ + + + +

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

येदिह जिनसुपार्श्व ! त्वं निरस्ताकृतस्या-
 वनमद ! सुरैवाऽर्षां हयशोभाऽवतारम् ।
 तेत उदितैर्मज्जं " केचुर्धैर्गायते नी-
 वनमंदसुरवाधाहृद् यैशो भावतारम् ॥ १ ॥—*मालिनी (८, ७)
 जगति शिवसुखं ये^१ कान्तिभिर्भासयन्तोऽ-
 दुरितमदरतापेध्यानकान्ताः सदाऽऽशाः ।
 "जिनवरचुपभास्ते" नाशयन्तु प्रवृद्धं
 दुरितमदरतापेध्यानकान्ताः सदाऽऽशाः ॥ २ ॥—मालिनी
 मुनिर्तेतिरपठद् "यं वर्जयन्ती हतोयैव-
 तमसंमहितदात्रासौऽऽधिर्मानन्दिताम् ।
 समयैर्भिह^३ भजाऽऽज्ञेनोक्तिसुचैर्ध्यानं,
 तैमसम् ! हितदात्रा साधिमानं दिवार्त्तम् ॥ ३ ॥—मालिनी

अवेतु कैरिणि याता सौहर्हितां प्रादभक्त्या
मुदितमकलितापा या महामानसी माम् ।

वहेति युधि निहंत्यानीकेचक्रं रिपूणा—

मुदितमकलितापाया महामानसीमाम् ॥ ४ ॥—मालिनी

x x x x x

श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

मुंभ्यं चन्द्रमैम ! भवभयाद् रक्षते लेखलेखा—

नन्तव्याऽर्पापमदमहते सैर्धमेऽहासैमाय ! ।

श्रेयैःश्रेणीं शृशेमसुमैतां तैन्वते ध्वस्तकापा—

नन्तव्यापाऽपमद ! मंहते सैर्धमोहाऽसर्माया ॥ १ ॥—मन्दा० (४, ६, ७)

"श्रेयो देतां चरणविलुटघ्नघ्नं भूपालभूयो—

मुक्तामाला समेदमहिता घोषिदानामहीना ।

मोहोपोहादुदितपरमऽयोतिषां कृत्स्नदोषै—

सुक्तां मालांऽसमदमहिता बोधेधिदानाऽसर्माहीना ॥ २ ॥—मन्दा०

रङ्गदूभङ्गः स्फुटनयमयस्तीर्थनीयेन चूला—

मालापीनः शमदमैवताऽसङ्गतोपायहृद्यः ।

सिद्धान्तोऽयं भवेतु मंदितः श्रेयसे भक्तिभार्जा—

मालापी नः शमदमैवता सङ्गतोऽर्पायहृद् येः ॥ ३ ॥—मन्दा०

सौ त्वं वर्जाङ्गाश्रि ! जैय मुनौ भूरिभक्तिः सुसिद्ध—

प्राणायामेऽशुचि मतिमतापाऽपदेन्ताऽवल्लानाम् ।

देते वज्राङ्कुशभृद्वैनिगं दर्पहन्त्री प्रदत्तै—

प्राणा यां मे शुचिर्मतिमता पापदन्तावल्लानाम् ॥ ४ ॥—मन्दा०

+ + + + +

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

यस्यातर्तनाद् देवतैर्विभं मुं—

मभावज्जारे शुचि मन्दरागे ।

ईहास्तु भक्तिः सुविधौ ईहा मे

प्रभावेतारे शुचिर्मन्दरागे ॥ १ ॥—उपजातिः

* मो भो तो गो मन्दाकान्ता पचे । + तो जा गाविन्दवन्ता, जतजा गालुपेन्द्रवन्ता, एतयोः परयोव सङ्कर

अयूत् मरुष्टोपदमेषु येषु

ने मोहसेनां जनिताऽऽपदेभ्यः ।

युष्मभ्यमाप्तां प्रयितोर्दयेभ्यो

नमो ऽहसेना ! जनितांपदेभ्यः ॥ २ ॥—उप०

वीणी रहस्यं दधेती मदत्त—

महोदयाज्वेदिरनीति^३ हारि ।

जीर्योर्जिनेन्द्रैर्गदितौ त्रिलोकी—

महो दयावद्विरनीतिहारि ॥ ३ ॥—उप०

जगत्प्रतिविम्ब्र(द्रु)मकान्तकान्तिः

कैरोऽस्तुलामं क्षमदम्भवत्याः ।

देदवर्तानां ज्वलनोयुधे ! नैः

करोतुं लोभं क्षमदं भवत्याः ॥ ४ ॥—उपेन्द्रवज्रा

+ + + +

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

जेषति शीतलतीर्थपतिर्नने^३

वसुं मती तरणाय महोदधौ ।

ददति यत्र भवे चरणप्रहे

वसुंमतीतरणाय महो दधौ ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितम्

वितैर शासनभक्तिमता जिना—

बलि ! तमोहरणे सुरसम्पदम् ।

अधेरयच्छिवनाम महोत्पना

बलितमोहरणे ! सुरसं पदम् ॥ २ ॥—द्रुत०

मगैवतोऽभ्युदितं विनैमाज्जोमं

जनं ! यैतः परमापदमादरात् ।

ईह निहत्य^३ शिवं जगद्भक्तिं

जनयतः परमापदपादरात् ॥ ३ ॥—द्रुत०

स्तवैस्त्रिदशैस्त्वैव सन्ततं

न परमच्छवि ! मानवि ! लोसिता !

न घनशालीकलाऽपरिद्वारिणी

न परमच्छविमानविलासिता ॥ ४ ॥—द्वत०

+ + + + +

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

जिनेवर ! भजेन श्रेयांस ! स्यां प्रताम्बुहतोदयद्-

भवदव ! नेतोऽहं तापातङ्कयुक्त ! महोगम ! ।

गतभवचनभ्रान्तिभ्रान्तिः फलेग्रैर्हिल्लसद्-

भवदचनतो ह्येतापतं कैमुक्तमहागम ! ॥ १ ॥—हरिणी (१, ४, ७)

जिनसमुद्दयं विश्वोधारं हरन्तेमिहाङ्गिनां

भवमदरदं रुच्योऽफान्तं महामि तमोहरम् ।

विनयमधिकं कारकं कुलादिविशिष्टी-

भयमदरदं रुच्यो फान्तं महामितमोहरम् ॥ २ ॥—हरिणी

शुचिगमपदो भेदः पूणो हरन् कुमतोपहोऽ-

नवरतमलोभावस्थामाश्रयन्मेषशोभितं ।

जेन ! तव मेनो यायाच्छायामर्थः सर्वयो गैल-

अनरतमलो भावस्थामाश्रयं नैयशोभित ॥ ३ ॥—हरिणी

मुकुतेपदुतां विमोच्छिष्टार्थं तैगाग्रहतिष्ठमोऽ-

पविफलकरा द्युत्योऽजोहां घनोघनराजिता ।

निर्तरु महाकाली घण्टाक्षसन्ततिविस्फुरत्-

पविफलकरा द्युत्योऽजोहां घनोघनराजिता ॥ ४ ॥—हरिणी

+ + + + +

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

प्रबोल्लोसे पटुचं दधेदधिकरुचिर्वासुपूज्यार्तुल्यो

लोके सदीरपातोऽमरचिरपविनासहारिमभाऽम् ।

रुमेन स्त्रीगोविलासैर्जमति घनतमो दुर्नयव्यसतत्त्वा-

ऽऽलोके सदीरपातोऽमरचिरपविनास ! हारिमभाः ॥ १ ॥—अमरग(७, ७, ७)

लोकानां पूरयेन्ती सपैदि भर्गेवतां जन्मैस्तेऽङ्गे गौतिभै^१

हृद्या रौजी वेनेऽत्रौ भवैतुदमरसोऽर्थानताऽपार्तिमोहा ।

साक्षेत् किं कल्पवैल्लिर्बिबुधैर्परिगता क्रोधैमानार्तिमाया—

हृद् या रौजीवनेत्रा भवैतु दमैरसाऽर्थानतां पा तमोहौ ॥ २ ॥—सगु०

उर्चुहस्त्वैर्यभक्तैः प्रथेयति सुकृतं चारुपीयूषपानाऽऽ—

स्वादे शरस्तादरातिक्षैतशुचि सदनैकान्त ! सिद्धान्त ! रागः ।

रङ्ग-रङ्ग-भसङ्गोछैसदसर्धनये निर्मितानङ्गभङ्ग—

स्वादेक्षै ! स्तादऽरातिसतशुचिसदने कान्ते ! सिद्धान्तरागः ॥ ३ ॥—सगु०

वार्गदे ! विभीणयन्ती पट्टं विविधनयोन्नीतशीखार्थनिष्ठा—

शङ्कान्ते देहि^२ नव्येरितरणकुशले ! सुमु^३ ! बांदे विशिष्टं^४ ।

श्रद्धाभाजा भैसादं सुपतिकुमुदिनीचैन्द्रकान्ति भैपूर्णा—

शं कान्ते ! देहिनेच्येऽरितरणकुशले सुभ्रूवा देवि^५ ! शिष्टं^६ ॥ ४ ॥—सगु०

+ + + + +

१३. श्रीविमलजिनस्तुतयः

भैमो हृत्तरणायते ! असमर्धमाय ! पुण्याशया—

सभाजित ! विभासुरैर्विमल ! विश्वेभारक्षैते ।

न मोहतरणाय ते^१ समदमाय ! पुण्याशया—

असभाजितविभासुरैर्विमलविश्वमारक्षते ! ॥ १ ॥—पृथ्वी (८, १)

महौष तैरसाहिताऽजगति बोधिदानामहो^२,

देया भवैतुदां तैताऽसकलहाऽसमानाऽभैया ।

महायतैरसा हितौ जगति बोधिदाना महो—

दया भवैतु दान्तताऽसकलहाऽसमानाऽभयौ ॥ २ ॥—पृथ्वी

क्रियोदरभैन्तरागततयाचितं वैभैवं

भैतं सभुदितं सदा श्रमवैताऽभवेनोदितम् ।

क्रियादरभैनन्तरागततया चितं वैभैवं

भैतं सभुदितं सदाश्रमवैता भैवे नो^३ दितम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

प्रभा वितरैतादरं^{१०} सुरभियातैतारोहिणी-
 हितोऽशुगुरु चाऽपरैजितकराशमारोपिता ।
 प्रभाचितैस्ताऽऽदरं सुरभियास्तैता रोहिणी
 हितोऽशुगुरुचापराजितकरा शमारोपिता ॥ १२ ॥—पृथ्वी

+ + + + +

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

कलितमोदमनं तरैसाऽऽश्रये
 शिर्वपदे स्थितमस्तंमवापदम् ।
 त्रिदेशपूज्यमर्नन्तजितं जिनं
 कलितमोदमनन्तरैसाश्रये ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितं
 जिनवैरा गततापदरोचितां
 प्रददेतां पर्दवीं यैम शार्ध्वतीम् ।
 दुरितहृद्गुचना न कदोचना-
 जिनवैरागततापदरोचिताम् ॥ २ ॥—द्रुत०
 सुरसमानसदक्षरहस्य ! ते^{११}
 मधुरिमागैम ! सोऽस्तु शिवार्थं नैः ।
 जगति येन सुधाऽपि घनप्रभा-
 सुरसमानसदक्षर ! हस्यते ॥ ३ ॥—द्रुत०
 सदैसिरक्षतिमा सुखा जिनं
 जगदितां फलकेषुधनुर्धरा ।
 जयति यैयैमिह प्रणैताऽच्युतां
 सदैसि रक्षति मासुखाजिनम् ॥ ४ ॥—द्रुत०

+ + + + +

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

श्रीधर्म ! तवै कर्मद्रु-वारणस्य सदायते ॥
 स्तैवै रैतुं कैतद्वै-वारणस्य सदायते ॥ १ ॥—अनुष्टुप्

गिरा विजगदुद्धारं, भास्माना ततान यो ।
 त्रियो जीर्णजिर्णाली सो, भास्मानाऽर्जताऽनया ॥ २ ॥—अनु०
 चर्चः पापहं दत्तं—सातं केवलिनोदितम् ।
 भवे त्राणीय गहने, सातङ्केऽवलिनोदितम् ॥ ३ ॥—अनु०
 दैव्यः प्रसोदाः प्रवृत्त्याः, शक्तिमत्या जिता दराः ।
 तस्यां ययो द्विषां सर्वे, शक्तिमत्यां जितादराः ॥ ४ ॥—अनु०
 + + + + +

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अस्याभूद् व्रतधीति नीतिरुचिरं^१ इयद्येवं संसेवनां—
 दैक्षोदं भरतस्य वैभवमर्थं साराजितं तन्वतः ।
 लिप्तोः (प्तो !) शान्तिजिनस्य शासनैरुचिं सौख्यं जयेद् ब्रह्म भो—
 देशोऽदभ्युदयस्य वै^२ भवमर्थं साराजितं तन्वतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडितम्
 येषां चेतसि निर्मले शर्मवता मोक्षोऽध्वनो दीपिका—
 मङ्गलौभवतां क्रियो सुसंचिताऽरं भावनाऽऽभोगतः ।
 ते^३ श्रीमज्जिनपुङ्गवा हतभयैर्निर्दयैर्धिरैः सौख्यं
 मङ्गला भवतां क्रियासुसंचितारम्भावना भोगतः ॥ २ ॥—शार्दूल०—
 मिथ्योद्विष्टमतं यतो धुंभवभूतं मध्वस्तंदोपात् क्षिर्ता—
 वाऽऽर्चोचितमानमोऽरपैमदं भावारिताऽपार्प ! हे^४ ।
 तं सिद्धान्तमभङ्गेभङ्गकलितं श्रद्धाय चित्ते^५ निजे^६
 वाचा रोचितं ! मानमारयमदं भावारितोपापहे ॥ ३ ॥—शार्दूल०
 शत्रूणां घनधैर्यनिर्जितभया त्वां शासनं स्वामिनी
 पातादाऽऽनतमानवा सुरहिता दैव्या सुमुद्राऽऽजिप्ते ।
 श्रीशान्तिक्रमेणुगमसेवनरता निर्दयं हतव्यप्रता—
 पातादीनतमा नवासु रहितौ रुच्यौ सुमुद्रांजिषु ॥ ४ ॥—शार्दूल०
 + + + + +

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

सं जयति जिर्णकुन्धुलोभिसप्तोभहीनो
 महीति सुरमणीनां वैधवे सन्निधाने ।
 इह महीति विनौ यं मानसं इन्त केपां
 महीति सुरमणीनां वैधवे सन्निधाने ॥ १ ॥—मालिनी

जयैति जिनर्ततिः सौ विवंधामाधौतुमीशौ—

॥ १ ॥ अमदैयतिमहिताऽरं किञ्चै रीणाऽऽमपाशम् ? ।

विलसितमपि यस्यां हन्तै नैवं स्मं चित्तं

॥ मदैयति महि तारं किञ्चरीणांमपाशम् ॥ २ ॥—मालिनी

अवतु गदितमौस्त्वौ मंतं जन्मोसिन्धौ

परमतरणहेतुश्छाययो भासमानैः ।

विविधनयर्समृहस्थानसंगत्यपास्ता—

परमतरणहेतुश्छायया भौऽसमानैः ॥ ३ ॥—मालिनी

कलितमर्दनलीलाऽधिष्ठिता चारुं कान्तातु

संदसि रुचितमाराट् धौम हन्ताऽपकारम् ।

हरतुं पुरुषदेत्ता तन्वैती शैर्म पुंसें

सर्दसिरुचितमारींद्वाऽर्महं तार्यकारम् ॥ ४ ॥—मालिनी—

+ + + + +

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

+हरन्तं संस्तौवीर्म्यहं त्वौपरैजिन ! सततं भवोद्भवा—

मानमदसुरसार्थवाचयेम । दम्भरताऽऽधिपापदम् ।

विगणितचक्रैवतिविभवमुद्रामपरोक्रमं हता—

मानमदसुरसार्थवाचं यमैदं भरतोधिपाऽऽर्षदम् ॥ १ ॥—द्विपदी

भीमैभवं हेरन्तमपगतमदकोपाटोपमैर्हतां

स्मरतै रैणाधिकारमुदितापदमुद्यमविरतमुत्करम् ।

भक्तिनताखिलमुरमौलिस्थितरत्नरुचाऽरुणक्रमं

स्मरतरणाधिकारमुदितापदमुद्यमैवविरतमुत्करम् ॥ २ ॥—द्विपदी

भीमभेदोदपेक्ष्वनमेकतो निधुशुंभ्रमञ्जसो—

ऽभैर्दर्वतो यैत्रोऽभितरेणेन नमोऽदिते नयैमितं हि तैम् ।

जिनपसर्मयमनन्तर्भङ्गं जनैः । दर्शनशुद्धयेतसा

भवद्वतोप ! शोभित ! रणेन नै मादितं नै यमैतं दितम् ॥ ३ ॥—द्विपदी

चक्रधरा कराळपरधातवलिष्ठमधिष्ठिता प्रभा—

सुरविनता तनुभवपृष्ठमनुदितोपदर्शंगतारवाक् ।

दलर्यतु दुष्कृतं जिनवरागमभौक्तेभूतामनोरतं

सुरविनता तनुभवपृष्ठमनु दितोपदर्शंगतारवाक् ॥ ४ ॥—द्विपदी

+ + + + +

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

महोदयं प्रवित्तनु मल्लिनोय ! मे'—

अघनौघ ! नोदितपरमोहमान ! सः ।

अभूमहाघ्रतघनकाननेषु यो

घनौघनोऽदितपरमोहमानसः ॥ १ ॥—रुचिरा

मुनीधरैः स्मृतं कुरु सौख्यमर्हतां

सदानतामर ! समुदाय ! शोभितः ।

धनैर्गुणैर्जगति विशेषयन् त्रियां

सदानतामरस ! मुदा र्यशोऽभितः ॥ २ ॥—रुचिरा

जिनैः सैम यं पठितमनेकयोगिभि—

मुदा र्यसं गर्तमपरागमार्हं तेषु ।

संदागमं शिवसुखदं स्तुयेतेरा—

मुदारसंगतमपराममाहतम् ॥ ३ ॥—रुचिरा

तनोर्हि गीः समयरुचिं सतीमना—

विला सर्भा र्मवि कृतैषीरतापदा ।

शुचिद्युतिः पेंदुरणदच्छच्छपी

विलासर्भागविकृतधैरतापदा ॥ ४ ॥—रुचिरा

+ + + + +

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

तव मुनिमुव्रत ! क्रमयुगं ननु कः प्रीतिभा—

वनघन ! रोहितं नमति मानितमोहरणम् ।

नेतसुरमौलिरत्नविभया विनयेन विभा—

चनैव ! नरो र्हितं न मतिमानितमोहरणम् ॥ १ ॥—*अविततय

† जगो रजो यो रुचिरा येः । * अजन्ता स्यादविततयम् ।

अवेति जगन्ति याशु भवती मयि पारगता-

बलि । तैरसेहितानि सुरवारसभाजितया ।

दिशतु गिरा निरस्तमदना रमणीहीसिताऽ-

बलितरसे हितानि सुरवा रसभाजि तया ॥ २ ॥—अवि०

यतिभिरघीतैर्महितैर्मतं नयवञ्जहता-

घनगमभङ्गमानमरणेरनुयोगभृतम् ।

अतिहितहेतुतां दधदपास्तैर्भवं रंहितं

घनगमैर्भङ्गमानैर् रणैरनु योगभृतम् ॥ ३ ॥—अवि०

विधैरतु चाञ्छितं कनकैरु श्रुवि गौर्ययशो-

हृदितैतमा महाशुभविनोदिविमानवताम् ।

रिपुमदनाश्विनी विलसितेन मुदं ददती

हृदि तैतमामहाऽऽशु भविना दिवि मानवताम् ॥ ४ ॥—अवि०

+ + + + +

२१ श्रीनिमिजिनस्तुतयः

यतो यान्ति नसिं नेमिरयवने नार्धे सनुते

विभावयोऽनाशकमनलसैमानं दितमदः ।

दर्धद् भासा चक्रं रविकरसमूहादिव मेहा-

विभावयो नैश केमनलसैमानेन्दितमदः ॥ १ ॥—शित्तरिणी (६, ११)

भवोद्भूतं मिध्यात् श्रुवि भवेष्टतां मन्त्र्यमहिता

जिनानामार्यासं चरणमुदिताऽऽलीं करचितम् ।

शरण्यानां पुण्यै त्रिभुवनैर्हितानामुपचितै-

जिनानामायासंचरणमुदितालीकरचितम् ॥ २ ॥—शित०

जिनीनां सिद्धान्तथरेणपटु कुंर्यान् मेम मेनो-

ऽपरोभूतिलोकिं श्रमहितपदानामविरतम् ।

यतः स्पाशक्रिच्चैन्द्रविभ्रताद्या भवभृता

परां भूतिलोकेश्रमैरितपदानामविरतम् ॥ ३ ॥—शित०

गैजव्यालव्याधानलजलसमिद्वन्धनरुजो—

ऽगदाऽसाऽऽली काली नयमवति विम्बाऽसमहिता ।

जैनैर्विम्बेधेया विधेयतु देवी करलसद—

गदासाऽलीकाऽलीनयमवति विम्बासमहिता ॥ ४ ॥—शिव०

+ + + + +

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

त्वं येनोत्तर्धैरिया गुणनिधिः प्रेम्णा विवन्धन सदा

नेमेऽकान्त ! महामनो ! विलसतां राजपतिरागतः ।

कुर्व्यास्तैस्य शिवं शिवाङ्गज ! भैरवम्भोधो नै सौभाग्यभाग्

नेमे ! कान्तमहामनाविल ! सतां राजपतिरागतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडितम्

जीर्योसुजिनपुङ्गवो जैगति ते राजर्षिषु मूलसद—

धामानेकपराजितासु विभयाऽसन्नाभिरामोदितः ।

योधालीभिरुदित्वरा नै गणिता येः स्फातर्यैः प्रस्फुरद—

धामानेकपराऽजितासु विभया सन्नाभिरामोदितः ॥ २ ॥—शार्दूल०

या गङ्गेवै जनस्य पङ्कमखिलं पूता हरत्यङ्गसा

भारतपागमसङ्गता नयतताऽमार्योचिता साधुना ।

अध्येतुं गुरुसन्निधौ मतिमता कर्तुं सतां जन्मभी—

भारत्यागमसंगता नै र्यततामार्योचिता साधुना ॥ ३ ॥—शार्दूल०

व्योमं स्फारविमार्नतुरनिनदेः श्रीनेमिर्भक्त जनं

मत्पक्षामरसालपादपरतां वाचोलयन्ती हितैम् ।

दद्यौभित्तैर्मिताऽऽम्रलुम्बिलविकाविघ्राजिहस्ताग्रहे तं

मत्पक्षामरसालपादपरताऽम्रां चालयन्तीहितैम् ॥ ४ ॥—शार्दूल०

+ + + + +

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

सौधे सौधे रसे स्वे रुचिररुचिरैया हरिलेखोरिलेखा

पायं पायं निरस्ताघर्नयचनयशो यस्य नाथस्य नीर्थ ।

पार्श्व पार्श्व तपोद्री तर्पितमह ! नै क्षोभेजालं भोजालं

कायं कायं जयन्तं यधुरमधुरमापाजनत्वं जैन ! त्वेम् ॥ १ ॥—सम्भरा

“तीर्थे तीर्थेश्वराजी भवतु भवतुदस्ता रिभीमोरिभीमा-

लीकालीकालकृताऽकालितकलितयोस्सा संमूहे संमूहे ।

यो मायामानहर्त्रा भवविभवविदां दत्ताविश्वसविश्वा-

ऽनाप्तानाप्तोभिशङ्कन विमदविर्मदनत्राऽसंमोहाऽसमोहा ॥ २ ॥—सगू०

“गौरांगौरातिकीर्तेः परमपरमतर्हसविश्वासविश्वा-

देया देयान् भुदं मे” जनितजनितनूभावतारावतारा ।

लोकालोकार्थवेत्तुर्नयंविनयविधव्यासमानासमाना-

ऽभङ्गाऽभङ्गानुयोगा सुगमधुगमयुक् प्राकृतोल्ङ्कृताऽल्भं ॥ ३ ॥—सगू०

लोके लोकेशनुत्या सुरससुरसभां राजयन्ती जयन्ती

व्यूहं व्यूहं रिपूणां जनभजनभवद्गौरैवा मारवामा ।

कान्तौ कान्ताहिर्षस्येरितदुरितदुरन्ताहितानां हितानां

दैर्घ्यादैर्घ्यालिङ्गिष्वैरुचितरुचितमा संस्तेवे च संस्तेवे च ॥ ४ ॥—सगू०

+ + + + +

२४ श्रीमहावीरजिनस्तुतयः

तव जिनवर ! तस्य वैद्भवा रतिं योगैर्मागं भजेयं महावीर ! पायोधिगम्भीर । धीरानिधं

मुदित ! विभव ! सन्निधानेऽसमोहस्य सिद्धार्थनामक्षमाभृतकुमारापदेयस्य वीचा रतिः ।

मुनिजैननिकरधरित्रे धरित्रे परिक्षीर्णकर्मा स्फुरद्भानैर्भाक् सिद्धिर्धर्माणि लेभेतैरा-

मुदितविभवसन्निधानेऽसमोहस्य सिद्धार्थ ! नम क्षमाभृत कुमारापदे यस्य वीऽऽचारितः ॥ १ ॥

—*अर्णवदण्डकम्

नयकमलविकासने कौ सुंरी विस्मयस्मेरनेत्राऽजैनि प्रौढमौपण्डलस्य सतध्वान्त ! हे”

नै तव रविभया समानस्य रुच्यांगमहौराहितेऽपारिर्जितस्य भास्वन्नपहेलास्यभारोचिते ।

कनकरजतरलसालत्रये देशानां तन्वेतो ध्वस्तसंसारं तीर्थेश्वर ! द्युसद्वोरणी-

नतै ! वरै ! विभयैऽसमानस्य रुच्याङ्गहारा हिते” पारिर्जितस्य भास्वर !

महे लास्यभारोचिते ॥ २ ॥—अर्णव०

वर्चनं चित्तमर्हत्तः संश्रय श्रेयसे श्रीर्णयद् भव्य ! भीमे^{१६} दधे^{१७} च्वरैतापं भवाम्भोनिधौ
 परमतरणहेतुलाभं गुरावार्थमानन्दिताऽपार्थशो भावतो भासमानस्य मारो^{१८}जितम् ।
 दक्षितैजगदसद्ग्रहं हेतुदृष्टान्तनिःपिष्टसन्देहसन्दोहमद्रोह ! निर्मोह ! निःशेषितो—
 परमतरण ! हेतुलाभद्वगुरोवार्थमानं दितापार्थय ! शोभावतो भाऽसमानस्य
 मारो^{१८}जितम् ॥ ३ ॥—अर्णव०

अहमहमिकया समाराद्धुत्कण्ठितायाः क्षणे चाहमयस्वोमिनी शक्तिमन्त्रार्थं दधौ^{१९}तरां
 सकलकलशता रमरोजिता पापहाने कलौभा स्थितो^{२०}सद्विषेक्षे मरो^{२१}ले रवार्थागमम् ।
 दधौ^{२२}मिहं स्वतो दिशन्तो संदेहान्निर्विस्कारसारस्वतध्यानदृष्टा स्वयं मङ्गलं तन्वतो
 सकलकलशताऽरमाऽरौजितापापहाजनेकलोभास्थिता सद्विषेक्षे^{२३}मरो^{२४}लेरवार्था-
 ऽऽर्णवम् ॥ ४ ॥—अर्णव०

× × × × ×

अथ प्रशस्तिः—

यस्यासन् गुरवोऽन जीतविजयाः प्राज्ञा प्रकृष्टाशया
 आजन्ते सनया नयादिविजयाः प्राज्ञाश्च विद्याप्रदाः ।
 प्रेम्णां यस्य च सदा पञ्चविजयो जातः सुधीः शोवरः
 साऽयं न्यायविशारदः स्म तनुते बिभ्रः स्तुतीरर्हताम् ॥ १ ॥—शार्ङ्गल०
 कृत्वा स्तुतिलजमिमां, यदवापि ह्युभाशयान्मया कुशलम् ।
 तेन मम जन्मबीजे, रागद्वेषौ विलीयेताम् ॥ २ ॥—आर्या
 सूर्याचन्द्रमसौ यावद्भुद्वयेते नभस्तले ।
 तावन्नन्दत्ययं मन्यो, याच्यमाणो विशक्षणेः ॥ ३ ॥—अनु०

॥ इति सान्वयाङ्कं श्रीपेन्द्रस्तुतिसूत्रम् ॥

શુદ્ધિ-પૃદ્ધિ-પત્ર.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૫	મ	મે
૩	૧૪	છટકે	છટકે
૪	૨	સિદ્ધચન્દ્રગણિએ	સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ
૫	૭	શ્રીચન્દ્રમહાસૂરિમણીત	શ્રીચન્દ્રમહાસૂરિના શિષ્યરત્ન
૫	૧૫	શ્લોક કાવ્યાનુશાસનમાં	શ્રીમહાચન્દ્રસૂરિમણીત
૭	૮	ફેફાં	દ્વિતીય શ્લોક કાવ્યાનુશાસન
૭	૩૩	વિદ્વત્પ્રાપ્ત	(પૃ ૨૩૧)માં
૮	૭	ટકા	ફેફાં
૯	૧૪	સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રી	વિદ્વત્પ્રાપ્ત
૯	૧૮	સંસાભાદ	ટકા
૧૦	૧૨	નામધાન	સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્યશ્રી
૧૧	૧૫	નહિ તો તું તારે ઘેર જા	સંસાભાદ
૧૨	૬	જન	નામધાન
૧૩	૧૧	રાય	જેન
૧૩	૩૧	આપી છે.	રૂચિ
૧૪	૧૫	દહી	આપી છે, જ્યારે કથારત્નાકર (ત ૫,
૧૪	૨૨	હેમચન્દ્રચાર્ય	ક ૦ ૩૮)માં તે વિષમય મોઢકની હકીકત
૧૪	૨૨	તેનીબનાવેલી	નજરે પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ શ્રી-
			શોભન સુનીશ્વરને સૂરિપદ મળ્યું હતું તે
			વાત પણ ત્યાં દષ્ટિગોચર થાય ॥ ઉપદેશ-
			કેટપવદલીમાં તે વિષમય મોઢક તેમજ
			દધિ બંને ધીના છે. આના જિજ્ઞાસુને
			સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (શ્રીજયવિજય
			ગણિ પ્રમુખ સુનીશ્વરની ટીકા સહિત)
			ની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા જોવા લલામણ
			કરે હું.
			દહી
			હેમચન્દ્રાચાર્ય
			તેની બનાવેલી

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૬	૨૬	શ્રીસિદ્ધિચન્દ્રકૃત	શ્રીસિદ્ધિચન્દ્રગણિકૃત
૧૮	૨૭	૨૪ પદોનું	૨૮ પદોનું શ્રીજિનમુન્દરસંસ્કૃત
૨૫	૧૩	શ્રીઅચ્યુતા	શ્રીઅચ્યુતા
૩૦	૯	૦	ગ્રાહિમિદ્રસૂરિ:
૩૧	૨૬	શ્રીશુભવિજય:	શ્રીશુભવિજય: (સદ્ગુહર્તા)
૩૨	૨	શાવક 'ભીમસી માણેક'	શાવક 'ભીમસી માણેક' (અસિદ્ધિકર્તા)
૩૨	૧૮	વાલ્મીકિ:	વ્યાસ:
૩૨	૨૧	કાવ્યમાલા	આ જૈન અન્થ છે.
૩૨	૨૪	દ્રૌપદી નાટક અદુર્ભ.	સતી દ્રૌપદી
		આક્ષર અદ્યાસાધ પાળશાળ	
૪	૧૪	'માયતમ્'	'માયતમ્'
૧૨	૧૦	શ્રીમમગમવગવાદ	'શ્રીમમગમવગવાદ
૧૨	૨૨	૦	૧ 'શ્રી.મમગમ' ગવમવાદ્' ક્વપિ સમ્યગ્વતિ
૧૨	૧૨	સમસ્તજિનેશ્વરાણા	સમસ્તજિનેશ્વરાણા
૨૨	૫	દમાહટ્ટુતા-	દમાહટ્ટુતા-
૨૪	૨૪	'વરતમ' તદ્ગમો'.	'વરતમ' સદ્ગમો'.
૬	૧૬	પુદ્ગલાસ્તિકાય	પુદ્ગલાસ્તિકાય
૬	૨૩	સદૃષ	સદૃષ
૯	૨	હતાં. અને બે સંતાન	એમ બે સંતાન હતાં
૧૦	૧	બતનાં	બતના
૧૦	૨	તેવાજ	તેવાજ
૧૪	૨૪	અધિકાર,	અધિકાર
૧૭	૨૧	જાં જા	જાં જા
૧૯	૫	શબ્દારિ	સંબુદ્ધનાદિ
૩૧	૨૦	ઉત્તું છે, ઈત્યાદિ	જેના ઉત્તું છે. વિશેષ માહિતી માટે જુલો
			તત્ત્વાર્થોપધાનમનુષ (જા. ૪, મૂ. ૧૯)-
			ની શ્રીસિદ્ધિચન્દ્રનમસ્કૃત રીત
૩૨	૨૨	છે.	છે.
૩૨	૩૩	શબ્દારિ	શબ્દારિ તેમજ વાગવનીના ૧૪મા
૩૩	૧૨	અનેક	અનેક અથવા ઉદાહરણ
૩૫	૧૨	૦ દુર્ગાચરિત્ર:	અર્થ
૩૫	૨૬	૧	૦ દુર્ગાચરિત્ર:

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	આશુષ્ઠ.
૪૦	૨૫	□
૪૧	૨૩	સૂત્રમ્
૪૩	૬	એવું કંઈ નથી.

શુદ્ધ.

નદ ઘડ છે ગ્લાનિ જે દ્વારા એવા !
 સૌરયમ્
 એવું કંઈ નથી. (જોકે સુખ્યતા તો ખરીજ,
 કેમકે સ્વલિંગ યાને જૈન મુનિ-વેષમાં એક
 સમયે વધારેમાં વધારે ૧૦૮ સિદ્ધિ-પદ
 પામે, બ્યારે અન્ય લિંગમાં એક સમયે
 ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ સિદ્ધિ-પદ પામે, વળી અન્ય
 લિંગમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી જો તે
 વ્યક્તિનું આયુષ્ય બાકી હોય તો તેને અવશ્ય
 જૈન મુનિનો વેષ અંગીકાર કરવો પડે છે.)

૪૩	૧૬	નરપુંસા
૪૭	૪	મવકાન્તાર
૪૭	૨૫	ભય
૪૬	૧	એમણે
૪૮	૧	જાતજગજ્ઞય
૪૮	૧૪	ભયનો
૫૦	૨૧	જિનકલ્મશક !
૫૬	૧૩	નિકાચિત કર્મ રાજના
૭૦	૬	દ્વિતીય ઉદ્દેશ
૮૬	૨૬	વિનંતિ
૮૬	૩૨	તેમના
૯૦	૨૨	અર્થ
૯૦	૨૫	ત
૯૩	૩	હવા
૯૬	૨૪	ભ્રમંડળને
૯૭	૭	૦મુશલયુતં દક્ષિણકરમ૦
૯૭	૩૧	૦પાષ્ટસજૂસારસદ૦
૯૬	૧૬	જેના
૧૦૧	૧૨	વ્યહાર્પીત્
૧૦૨	૧૬	સંમારલમ્યાર્યે
૧૦૨	૩૦	આલ
૧૦૩	૧૬	સિદ્ધ (દિ) વાસે
૧૧૮	૧૧	ધર્મ-અકને

નરનપુંસા
 મવકાન્તારતાર !
 મય
 એમને
 જાતજગજ્ઞય !
 ભયનો [અથવા શત્રુઓનો, સંસારનો અને ભયનો]

જિનકલ્મશક !
 નિકાચિત કર્મરાજના

વિનંતિ

તેમના

અર્થ

તે

હવી

ભ્રમંડળને

૦મુશલયુતાં દક્ષિણકરમ૦

૦પાષ્ટસજૂસારસદ૦

જેનાં

વ્યહાર્પીત્

૦સંમારલમ્યેડર્થે

દ્વિતીય

સિદ્ધ (દિ) વાસે

ધર્મ-અકને

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	આશુષ્ઠ.
૧૨૦	૩૧	સવ
૧૨૪	૨૬	યવ
૧૨૫	૧૬	રથામા
૧૨૫	૩૪	૦.

શુષ્ઠ.

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રથમ
અન્યાંક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીઆવ-
રથકસૂત્રના ૧૬૦ માં પત્રાંકમાં "પુત્રી
લક્ષ્મણ ૮ સામા ૯ નંબા ૧૦ વિષ્ણુ ૧૧ જપા
૧૨ રામા ૧૨" એવો ઉલ્લેખ છે તે ઉપરથી
અત્ર રથામા નામ આપવામાં આવ્યું છે.
પરંતુ સામા ને સ્થાને રામા અને રના ને
સ્થાને મામા ભેદથી એમ વિચારસાર
પ્રકરણના ૪૨ માં પૃષ્ઠમાં આપેલી આજ
ગાથા ઉપરથી ભેદ શકાય છે. અર્થાત્ નવમા
તીર્થકરની માતાનું નામ રથામા નહિ પણ
રમા છે. અભિધાન-ચિન્તામણિના
પ્રથમ કાવ્વનો ૩૬ માં પદનો ઉત્તરાર્થ
પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે. વળી
અર્થરત્નાવલી (પૃ. ૧૪) પણ આ વાતની
માધી પૂરે છે. (શ્રી નૈન યોગકર મંદગ
મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ વ્યવસ્થિ-
વનવિષ્ણુના ૨૩ માં પૃષ્ઠમાં આમા
ઉપાયેલ છે તેને જાહેર રામા ભેદથી.)

૧૨૮	૧૬	ભગિના
૧૨૯	૧૮	કંદપના
૧૨૯	૨૩	અયન
૧૨૯	૨૪	વિકરપે
૧૨૯	૨૫	સર્વથ
૧૩૧	૨૨	દાસા કથાના
૧૩૩	૨૦	દાસાના
૧૪૦	૧૬	દાસાનાના
૧૪૧	૧૨	દાસાનાના
૧૪૨	૧૦	દાસી
૧૪૬	૭	દાસી

ભગિના-

કંદપના

અયન

વિકરપે

સર્વથ

દાસાનાના

દાસાના

દાસાનાના

દાસાનાના

દાસી

દાસી

पृष्ठ.	पङ्क्ति.	अंशुद्ध.	शुद्ध.
१४७	५	प्रतिमया	प्रतिमया
१५६	६	निरक्षिभापद्ये	निरक्षिभानीपद्ये
१६६	४	नाभीरदा	नाभीरदाः ।
१६८	१६	नाति	नौति
१७१	६	अति	अतितं
१८०	११	रसिते-मुद्	रसिते मुद्
१८१	१४	कर्मकस्फुरा०	कर्मकस्फुरा०
१८१	२०	अक्ष	अक्ष
१८६	८	धैर्यवान् ।	धैर्यवान् ।
१८२	२६	मिद्	मिद्
१८४	२०	ब्रह्मशान्तिनामा	ब्रह्मशान्तिनामा
१८४	१६	तीक्ष्णो	तीर्थक्षो
१८५	२२	क्षोभो	क्षोभो
१८६	२०	०क्षो	०क्षो
१८८	२६	भवभ	भवभां
१८६	१२	तीक्ष्णो	तीर्थक्षो
२००	१२	समधिगतनुतिभ्यो देववृन्दाद् गरीयो-	समधिगतनुतिभ्यो देववृन्दाद् वरीयो-
२००	२७	“ गतनुतिभ्यो देववृन्दाद् वरीयो-	“ गतनुतिभ्यो देववृन्दाद् गरीयो-
२०२	१८	स्मरतेत्यन्वयः	स्मरतेत्यन्वय.
२०५	१०	क्षणीलूत	क्षणीलूत
२०६	६	पाण्डुक०	पाण्डुक०
२०६	१६	दश	भा२
२११	३२	सम्भावायक	क्षालप्रभाषुवायक
२१२	१६	जो	जा
२१५	३०	एकेन्द्रिय०	एकेन्द्रिय०
२१५	६	हिमालय	हिमवत
२१७	१७	हिमवत	हिमवत
२१७	२२	छन्दोनुशासनभां	छन्दोऽनुशासन (पत्रांक ३२) भां
२१८	४	कलापकलित	कलाकलापकलित
२२०	२	उज्जासित०	उज्जासित०
२२६	३	प्रवितनु	प्रवितनु
२२६	१२	हसन्	हसन्
२२६	१	जिनपतीना	जिनपतीनां

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२३२	११	वावा०	वावा०
२३३	२	रमता	रमतां
२३५	१५	फ। नां	फलानां
२५६	१५	कृतवाय	कृतवाय
२५६	४	धिन	धिन-
२६०	३	हानां गगडावी नाभ्यां	हानां गगडावी नाभ्या
२६०	२५	तेने	तेने
२६४	१६	अधर्मस्तिकाय	अधर्मस्तिकाय
२६६	२	देव	देव
२७६	१०	छेजे	छेजे
२६०	८	०चामरोस्तवि-	०चामरोस्तर्वि०
२६२	५	०वर्ण	०वर्ण
२६६	२१	भक्षुभ	भक्षिषु
३००	३	मोकरां	मोकरे
३०४	१५	पयन्तीभिः	पयन्तीभिः
३०५	१७	मय्य-टोके तारा	मय्य-टोके मुतरां
३०६	१	आरावसभाशिता०	आरावसभाशिता०
३१७	३३	मीराकार	मीराकर
३२३	१६	वपुग	वपुग
३२७	१३	दन्ददण्ड०	दन्ददण्ड०
३२८	२३	दार्जेर्जिन०	दार्जेर्जिन०
३३२	१	दण्डम	दण्डम
३३३	१६	वापदर	वापदर !
३३३	२५	मिन	मिन
३३४	२६	मम-दन्तरे	मम-दन्तरे
३३५	२०	मनि-मम	मनि-मम
३३५	२१	मने-मने	मने-मने !
३३५	२२	महा-मम	महा-मम !
३३५	२४	मिनि-मम	मिनि-मम
३३६	१७	मम-मम	मम-मम
३३६	२८	मिनि-मम	मिनि-मम
३३७	११	मम-मम	मम-मम !
३३७	१६	मम-मम	मम-मम

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३३७	२०	ऽमाना	समाना
३३७	२३	दरमनेन्त	दरमनन्त
३३७	२६	सदाशर्मवता	सदाशर्मवता
३३८	२	मारोपिता	मारोचिता
३३८	३	सुरमियोऽक्षता	सुरमियोऽक्षता
३३८	४	मारोपिता	मारोचिता
३४१	२	रंगताँ	रंगताँ
३४२	४	हितानि	हितानि
३४२	५	महित	मार्हत
३४२	१७	समूहादिबं मँहा-	समूहोदिबं मँहो-
३४३	७	येनोक्षतधीरिमा	येनोक्षतधीरिमा
३४३	८	कुँर्वा	कुँर्वा
३४३	२१	हि'त	हित
३४४	२	तयोमसौं सँमूहे	तयोमसौं सँमूहे
३४४	२०	हे'	हि'
३४४	२३	मास्वत् ।	मास्वत् ।

શ્રીચાગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

અન્યાંક.	અન્યર્થ નામ, તેના કર્તા વિગરે.	રૂ.આ.પા.
૧	જ્ઞાવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની દીકા સહિત.	૨-૪-૦.
૨	જ્ઞાવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૦-૦
૩	જ્ઞાવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૩ "	૩-૮-૦
૪	જ્ઞાવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૪ "	૧-૦-૦
૫	જ્ઞાત્યારાંગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીશીલાંકાચાર્યની દીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬	જ્ઞાત્યારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૪-૦
૭	જ્ઞાપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮-૧૧	જ્ઞપરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને બાંધ છત્રીસી.	૦-૬-૦
૧૨	જ્ઞભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૩-૪-૦
૧૩	જ્ઞભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૨-૦
૧૪	જ્ઞભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ "	૩-૪-૦
૧૫	જ્ઞસમવાયાંગ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૦-૦
૧૬	જ્ઞન-દીસૂત્ર શ્રદ્ધિવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત દીકા સાથે.	૨-૨-૦
૧૭	જ્ઞ્યોધનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની દીકા સાથે.	૩-૦-૦
૧૮	જ્ઞસૂત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાચાર્યની દીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૧૯	જ્ઞપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની દીકા સાથે.	૩-૧૪-૦
૨૦	જ્ઞપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૧	જ્ઞસ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૨૨	જ્ઞસ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૪-૦-૦
૨૩	જ્ઞઅંતકૃદશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૧-૦-૦

અન્યાંક.

અન્યનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.

૨૪	* સૂર્યપ્રગમ્નિ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે.	૩.આ.પા.
૨૫	* જ્ઞાતધર્મકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૩-૮-૦
૨૬	* પ્રશ્નવ્યાકરણ ઉપર પ્રગણે.	૧-૧૨-૦
૨૭	* સાધુસામાચારીમંકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૧-૧૨-૦
૨૮	* ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	(વિના મૂલ્યે)
૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨. (૨)	અષ્ટક મંકરણ તથા (૨) પદ્દર્શનસમુચ્ચય	૦-૧૦-૦
	શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૪-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૧૨-૦
૩૫	વિચારસારમંકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નમૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૫-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયજ્ઞા શ્રીવાનરઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૩૭	ધર્મખંડુમંકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત,	૦-૧૨-૦
	ભાષાન્તરકર્તા મી. યુનીલાલ હકમચંદ	
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રજીમાં) મી. વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૨-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી	૧-૦-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી	૦-૧૪-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે.	૦ ૧૨-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૧-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (બીજી વાગ)	૨-૮-૦
૪૫	શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૧, સટીક	૨-૪-૦
	ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	
૪૬	ચતુર્વિંશતિકા શ્રીભાષ્યભદ્રિસૂરિકૃત સટીક,	૩-૦-૦
	ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	
૪૭	સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકા	૬-૦-૦
	તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત.	
	ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦

- ૧ પંચસંગ્રહ.
- ૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
- ૩ આચારપદીપ.
- ૪ શ્રીઆવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
- ૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિકમ.
- ૬ અતુલિંશતિજિન્નાન્દસ્તુતિ શ્રીભેરુવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીભક્તામર સટીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલસુનિરાજકૃત
શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીલાલવિનયગણિકૃત પાર્શ્વભક્તામર.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા
તેમજ અવચૂરિઓ સહિત ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૯ ભક્તામર-સ્તોત્ર શ્રીમાનગુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપાધ્યાય શ્રીમેધ-
વિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે તથા કલ્યાણમન્દિર-
સ્તોત્ર શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરકૃત, શ્રીકનકકુશલગણિ તેમજ શ્રીમાણિક્ય-
ચન્દ્રકૃત ટીકા સાથે (સંશોધક તથા અતુવાદક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
- ૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત.
- ૧૩ જીવસમાસ.
- ૧૪ પ્રમજ્યાદિ કુલકો.
- ૧૫ સ્તુતિઅતુલિંશતિકા શ્રીશોભનસુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર
સુનીધરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૬ ભવભાવના.
- ૧૭ શ્રીસમયગુન્દરગણિકૃત નકપલ-ભક્તામર તથા શ્રીરત્નસિંહસૂરિકૃત
નેમિ-ભક્તામર.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું—લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા, બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા.
સુરત (દિન્દુરતાન).

શેક દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી
પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક.	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીમભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ સુનિશ્ચિતરાગના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૩.આ.પા.
૨	*અમણપ્રતિકમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વસુનિવર્યકૃત.	૦-૮-૦
૩	*શ્રીસ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૬
૪	*શ્રીપાસિક સૂત્ર, 'આમણા' અને પાસિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧-૦
૫	*અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૬	*શ્રીપોડશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશો- ભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, આવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદારવૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધના-ચરિત્ર) શ્રીજિનપ્રીતિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ દિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પસત્તા સુનિશ્ચિતમંડલકૃત	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સ્વોપજ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ દિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભૌતિક ૧ ભૂં (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*રાસત્વાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૮-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમત્તયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦ ૧૪ ૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯	*પંચપ્રતિકમણ સૂત્ર પ્રાચીન સુનિરાગકૃત.	૦-૪-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીસિકમાં નથી.

અન્યાંક,

અન્યત્ર નામ, તેના કર્તા વિગેરે.

૩.આ.પા.

- ૨૦ *આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૨ શ્લુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ) ૦-૧૦-૦
- ૨૧ *ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત. ૧-૪-૦
- ૨૨ *આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૩ શ્લુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૦-૦
- ૨૩ *ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેરવિજયગણિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે. ૦-૨-૦
- ૨૪ *પદ્મપુરુષચરિત મુનિશ્રીક્ષેમંકરગણિકૃત. ૦-૨-૦
- ૨૫ *સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજ્યાનંદસૂરિકૃત. ૦-૨-૦
- ૨૬ *શ્રીધર્મસંગ્રહ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત. ૧-૦-૦
- ૨૭ *સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. ૦-૧૨-૦
- ૨૮ *સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશશતક) શ્રીવિપ્રધવિમલસૂરિકૃત. ૦-૨-૦
- ૨૯ *લલિતવિસ્તાર (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. ૦-૮-૦
- ૩૦ *આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૪ શ્લુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ) ૦-૧૨-૦
- ૩૧ *અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહિમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે. ૦-૧૦-૦
- ૩૨ *આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૫ શ્લુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૦-૦
- ૩૩ *ઉત્તરાર્ધયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિ-સૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૫-૦
- ૩૪ *મલ્લયસુંદરીચરિત શ્રીગયતિલકસૂરિકૃત. ૦-૭-૦
- ૩૫ *સમ્યક્ત્વસપ્તતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાર્યની ટીકા સહિત. ૧-૦-૦
- ૩૬ *ઉત્તરાર્ધયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિ-સૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૧૨-૦
- ૩૭ *અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહિમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે. ૧-૦-૦
- ૩૮ *ગુણસ્થાનકમરોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે. ૦-૨-૦
- ૩૯ *ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલ્લયગિરિની ટીકા સહિત. ૧-૮-૦
- ૪૦ *ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત. ૧-૦-૦
- ૪૧ *ઉત્તરાર્ધયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિ-સૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૧૪-૦
- ૪૨ *ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલ્લયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૪-૦
- ૪૩ *આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૬ શ્લુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૨-૦

- ૪૪ *પિણ્ડનિર્ચુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૮-૦
- ૪૫ *ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત. ૧-૪-૦
- ૪૬ *ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત. ૨-૦-૦
- ૪૭ *દશવૈકાલિક સૂત્ર શ્રીશર્યભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. ૨-૮-૦
- ૪૮ *આદ્યપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત. ૨-૦-૦
- ૪૯ *ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત. ૨-૦-૦
- ૫૦ *જ્વાલજ્વાલિગમ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત. ૩-૪-૦
- ૫૧ સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત. ૧-૦-૦
- ૫૨ *જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત. ૪-૦-૦
- ૫૩ આવશ્યકવૃત્તિટિપ્પણ શ્રીહિમચંદ્રસૂરિકૃત. ૧-૧૨-૦
- ૫૪ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત ૨-૦-૦
- ૫૫ *દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત. ૦-૩-૦
- ૫૬ શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત. ૦.૧૪-૦
- ૫૭ સૂક્તમુક્તાવલિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત. ૨-૦-૦
- ૫૮ પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત. ૩-૦-૦
- ૫૯ તંદુલવૈયાલિય (ચલ્લરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત. ૧-૮-૦
- ૬૦ વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજ્ઞિનહર્ષગણિકૃત. ૧-૦-૦
- ૬૧ કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત. ૨-૦-૦
- ૬૨ સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત. ૦-૮-૦
- ૬૩ સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત. ૧-૪-૦
- ૬૪ પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત સટીક. ૪-૦-૦
- ૬૫ લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો, દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનય-
વિજયકૃત. ૨-૦-૦
- ૬૬ આનન્દ કાવ્ય મહોદાધિ ઔક્તિક ૭ સું.
- ૬૭ શીતરવાચીધગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય
ઉમાસ્વામિકૃત, સિદ્ધસેનગણિકૃતની ટીકા સહિત. ૬-૦-૦

- ૧ પંચવસ્તુક.
- ૨ ચૌસરણપયના.
- ૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
- ૪ અર્થરતનાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરવપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
- ૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૬ લોકપ્રકાશ (લેખલોક વગેરે).
- ૭ નવપદપ્રકરણ.
- ૮ નવપદલઘુવૃત્ત.
- ૯ વિચારરતનાકર.
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજે ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ ભૌતિક ૮ ભું (કુમારપાળરાસ).
- ૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્ચય સ્વોપજીવૃત્તિ.
- ૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષપ્રીતિસૂત્રિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો. ગોપીપુરા, સુરત.